

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА
МАРКЕС

**ЁЛҒИЗЛИКНИНГ
ЮЗ ЙИЛИ**

aaa	20401026	18.10.22
AAA	321.30145	22.12.22
aaa	221.20297	5.01.23
AAA	201.554	20.05.23
aaa	22.02.01	16.04
		17.04.23
ah	0.0.0	06.05.23

23.05

23

2021 / 69-65

ЖАҲОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ

**ГАБРИЭЛЬ ГАРСИЯ
МАРКЕС**

**ЁЛҒИЗЛИКНИНГ
ЮЗ ЙИЛИ**

(роман)

«КАМАЛАК-ПРЕСС»

ТОШКЕНТ – 2019

УЎК: 821.134.2(861)-31

КБК: 84(7Кол)

Г-20

Габриэль Гарсиа Маркес. «Ёлғизликнинг юз йили» /роман / русчадан Нурали Қобул, Анвар Жўрабоев ва Тоҳир Қахҳор таржимаси/ «Жаҳон адабиёти дурдоналари» туркуми – Т.: «Камалак -пресс», –2019. –416 б.

Қўлингиздаги ушбу китоб Жанубий Америкада яшаб ижод этган адиб (туғилган жойи – Колумбия, вафот этган жойи Мексика) Габриэль Гарсиа Маркеснинг испан тилида ёзилган “Cien años de soledad” романининг рус тили орқали Нурали Қобул, Анвар Жўрабоев ва Тоҳир Қахҳорлар томонидан “Ёлғизликнинг юз йили” номи остида таржима қилинган кўринишидир. Бу таржимонларимиз ушбу асарни таржима қилиш орқали она тилимизнинг лугат бойлигининг бойлишига ва китобхонларнинг бадий адабиётга бўлган қизиқишларининг юксалишига улкан ҳисса қўшгандар.

Шуни билангки, бадий асарни таржима қилиш (айниқса, туркий тилларга мансуб бўлмаган тилдан таржима қилиш) шу асарни қайтадан ёзиш билан тенг қийинчиликка эга. Шу тилдаги ибораларни сўзларни, жумлаларни ёки мақол-маталларни маромига етказиб таржима қилиш жуда мушкул иш ҳисобланади. Чунки бунда таржимондан бевосита энг камида иккита тилни мукаммал билиш, шунингдек, ўша тил эгалари – халқнинг турмуш-тарти, этнографиясини, маданиятини ва тарихини мукаммал билиш талаб этилади. Шунинг учун ҳам бошқа машҳур таржимонларимиз каби Нурали Қобул, Анвар Жўрабоев ва Тоҳир Қахҳорлар ҳам доимо халқимизнинг, айнқса, ўқувчи ёшларимизнинг таҳсин-у таънаққурига сазовор бўлган. Биз ҳам шўлар қаторида бу таржимонлардан ушбу хизматлари учун беҳад хурсандмиз!

Асарнинг ушбу наشري ҳозирги давр китобхонларининг талаб ва илтимосларига асосан қўшимча иқтибослар ва асар ҳозирги ўзбек адабий тили қоидалари асосида қайта таҳрирланди.

Сиз ушбу асарни ўқир экансиз, асарда бошайтилган «Авлоднинг биринчи вақитини дарахтга боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнггисини чўмоқлар еб битиради» деган мудҳиш башоратга дуч келасиз. Ҳўш ушбу башорат амалга ошадими?

Асарнинг асосий қаҳрамонлари ушбу башоратга қандай муносабат билдиришди?

Бу саволларга асарни ўқш давомида жавоб оласиз.

Нашрга қайта тайёрловчи – “GOLD STAR EDUCATION” НТМ

директори Матъякубов Э. Р

УЎК: 821.134.2(861)-31

КБК: 84(7Кол)

ISBN: 978-9943-568-33-4

© Габриэль Гарсиа Маркес.

© «Камалак» нашриёти

2021/69
65
Alisher Navoiy
nomidagi
Globevision MK

Орадан кўп йиллар ўтгач, катлга ҳукм этилган полковник Аурелиано Буэндиа девор остида туриб, ўзини отишларини кутаркан, отаси ғаройиб муз бўлагини кўрсатишга олиб борган ўша олис окшомни эслайди. У пайтлар Макондо дегани қадим-қадимги улкан мавжудотлар тухумини эслатувчи оппок ва силлиқ харсангларга урилиб оқадиган шиддатли дарё бўйидаги йигирма чоғли лойшувок уйли кичик бир кишлокча эди. Дунё энди юз оча бошлаган, ҳали кўп нарсаларнинг номи йўқлигидан, уларни турли имо-ишоралар билангина кўрсатишарди. Ҳар йили март ойида жулдурвоки лўлилар галаси хуштаг-у дўмбиралар чалиб келиб, кишлок чеккасига чодир тикар ва Макондо ахлига олимларнинг энг сўнгги ихтироларини намоиш этишарди. Улар дастлаб оҳанрабо олиб келишди. Ориқ бармоклари чумчук панжасини эслатувчи Мелькиадес деган серсокол, норгул лўлининг таъкидлашича, оламнинг саккизинчи мўъжизаси бўлмиш оҳанрабо македониялик алкимёгарлар томонидан яратилган экан. Мелькиадес оҳанрабонинг хосиятини ҳалойик олдида роса қойиллатиб намоиш қиларди. У кўлига икки оҳанрабо парчасини ушлаган кўйи, кулбадан кулбага ўтар, тоғора-ю қозонлар, кўра-ю оташкуракларнинг ўз-ўзидан жойидан қўзғалаётганини, мих ва мурватларнинг майишган тахталардан жон-ҳолатда суғурилиб чиқмоқчи бўлаётганини кўрган макондоликлар хайратдан ёқа ушлашарди. Қачонлардир беиз йўқолган темир буюмлар, одамлар излаган ва излаб тополмаган жойнинг нақ ўзидан чиқиб қоларди. Макондоликлар Мелькиадеснинг кетидан тўда-тўда бўлиб эргашишарди. «Нарсаларнинг ҳам жони бор, – деди

лўли ўзига хос шевада, – фақат уларнинг қалбини уйғота бил-
лиш-керак». Ақлидан ҳам хаёли тезкорроқ Хосе Аркадио
(Буэндиа, ўзича, одамларга ҳозирча наф келтирмаётган ушбу
фан мўъжизасини ер қаъридан олтин казиб олишда ишлатса
бўлади-ку, деган хулосага келди.

Мелькиадес ростгўй одам эди. «Оҳанрабо бу ишга
ярамайди», дея огоҳлантирди у. Аммо ўшанда Хосе Аркадио
Буэндиа лўлиларнинг ҳалоллигига ишонмасди, шунинг учун
ҳам оҳанрабо парчаларини ўзининг ҳачири ва бир қанча
улогига алмаштириб олди. Рўзгорни сал ўнгларман деб, шу
жониворларга кўз тиккан хотини Урсула Игуараң эрига мо-
нелик қилмоққа уриниб кўрди. «Қараб тур, хали сени олтин-
га кўмиб ташлайки, уни кўярга жой тополмай қоласан», дея
силтаб ташлади эри. Хосе Аркадио Буэндиа сўзининг усти-
дан чиқиш учун бир неча ой давомида ўжарлик билан ишла-
ди. Ўша оҳанрабо парчаларини қўлида тутганча, Мелькиа-
дес ўргатиб кетган афсунни баланд овозда зикр этиб, кишлоқ
атрофидаги ҳамма жойни, ҳатто дарё тубларини ҳам кадам-
бакадам текшириб чиқди. Аммо топгани ўн бешинчи асрга
мансуб, урганда ичи тошга тўла ошқовоқ сингари овоз чиқа-
рувчи занглаган совут бўлди, холос. Хосе Аркадио Буэндиа
билан бу антика кидирув ишида катнашган тўрт ҳамқишлоғи
совутни парчалаб кўришганда, ичида суяклари нақ оҳакка
айланган ва умуртқа бўғинлари устида аёл сочи солинган
медальон ётган одам скелети чиқди.

Март ойида лўлилар яна пайдо бўлишди. Энди улар
каттакон дурбин ва сатхи нақ ноғорадек келадиган заррабин
олиб келишди ва бу нарсалар амстердамлик яҳудийларнинг
энг янги ихтиролари, деб таърифлашди. Дурбинни чодир
ёнига ўрнатиб, кўчанинг нариги бошига битта лўли кизни
ўтказиб қўйишди. Макондоликлар беш реал¹ пул тўлаб, дур-
биндан қарашганда халиги лўли киз қўл етгудек жойда тур-
гандек туюларди. «Фан масофани йўқотди, – дея хитоб қи-
ларди Мелькиадес. – Яқинда одамлар уйдан чикмай туриб
ҳам жаҳоннинг исталган бурчагида бўлаётган воқеаларни

¹ Реал – 1) Испанияда ишлатилган қадимги қумуш танга (асарда шу маънода); 2)
харф қассалари гурадиган махсус стол.

бемалол кўрадиган бўлишади».

Бир куни жазирама махали лўлилар улкан заррабин ёрдамида гаройиб томоша кўрсатишди: кўча ўртасига курук хас-чўпларни тўплаб, сўнг заррабин оркали унга куёш нурларини тўғрилашган ҳам эдики, гарам ловуллаб ёниб кетди. Омадсиз аламзада Хосе Аркадио Буэндианинг миясига лоп этиб, заррабинни харбий куролга айлантирса-чи, деган фикр келди. Мелькиалес бу гал ҳам уни шаштидан туширишга уринди. Лекин, охири бўлмагач, заррабинни оҳанрабо парчалари ва уч олтин ёмбига алиштиришга кўнди. Урсула алаmidан йиғлаб юборди. У мархум отаси минг бир азобда топган бу олтинларни каравот остидаги сандикда саклар, ўзича, ёмон куннинг яроғи шу, деб юарди. Хосе Аркадио Буэндиа эса, хотинини юпатиш ўрнига, худди олимлардек, хавф-хатарни ҳам унутиб, заррабин ёрдамида тагин тажрибалар ўтказа бошлади. Душман лашкарига қарши курашда заррабинни қўлласа бўлар, деб аввал ўз баданида синаб кўрди – бутун териси куйиб, аъзойи-баданини яра-чака босди ва анчагача битмай юрди. Уйининг ёниш-ёнмаслигини ҳам синаб кўрмоқчи эди-ю, лекин хотини бу хатарли ниятидан уни зўрға қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонасида соатлаб ўтирганча, энг сўнгги харбий куролнинг стратегик имкониятлари хусусида мулохаза юритарди. У ҳатто янги куролдан фойдаланиш юзасидан бирон кимса эътироз билдирмайдиган ва ниҳоятда равон ёзилган қўлланма тузди. Тажрибалари ҳақида гувоҳлар берган маълумотлар ҳамда қатор чизмалар шарҳи илова қилинган қўлланмасини ҳукумат вакилларига элтиш учун махсус чопар ҳам юборилди, у тоғ-у тошлардан ошиб, ботқокларда адашиб, асов дарёларни кечди, вахший жондорлар таъкибига учраб, ёлғизлик азобини чекиб, вабо¹-ю ўлатни бир амаллаб четлаб ўтиб, ниҳоят, каттакон почта йўлига чикиб олди. Гарчи ўша йиллар шаҳарга боришнинг деярли иложи бўлмаса-да, Хосе Аркадио Буэндиа, ҳукумат чорласа бас, шошилинч етиб бориб, харбий қўмондонларга ўзи ихтиро қилган куролни

¹ Вабо – организмнинг сувсизланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик: ўта хавфли ичак касалликларидан бири. ўлат.

намойиш этишга, ҳатто уларни «офтоб жанги» санъатига шахсан ўқитиб-ўргатишга розилик берган эди. Бир неча йил давомида мактубига жавоб кутди. Ниҳоят, интиклик жонига теккач, Мелькиадесга, яна омадсизликка учрадим, дея ҳасрат қилди. Лўли танти экан: ундан заррабинни олиб, олтинларини қайтариб берди, ҳатто унга Португалияда чоп этилган денгиз хариталари ва турли денгизчилик асбобларини совға қилди. Мелькиадес, Хосе Аркадио Буэндиага устурлаб¹, буссоль², секстант³ каби бурчак ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўргансин деб, роҳиб⁴ Херман асарларининг қисқача баёнини ҳам ёзиб берди. Чексиз давом этган ёгингарчилик мавсумида Хосе Аркадио Буэндиа ҳовли тўридаги маҳсус жиҳозланган хилват хонага қамалганча, асбоблар ёрдамида турли тажрибалар ўтказарди. Рўзгор ишларини бутунлай ташлаб қўйган, кечалари юлдузлар ҳаракатини кузатар, ҳовлидан бери келмас эди. Осмоннинг энг юқори нуктасини аниқлаш усулини топишга уринган кунларнинг бирида уни офтоб уришига оз қолди.

Асбобларни пухта ўргангач, макон ҳақида аниқ бир ҳулосага келдики, у энди хонадан чиқмай туриб нотаниш денгизларда сузар, китъаларни бемалол тадқиқ этар, у ердаги одамлар билан ҳаёлан суҳбат қураар эди. Айни ўша кезларда у ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Урсула ва болалари банан, маланга, маниока, ямс⁵, ауйямага⁶ ишлов бериш учун далада азоб чекаётган маҳал у асло пинак бузмас, хонада уёққа-буёққа юриб, ўзи билан ўзи суҳбат-

¹ Устурлаб жойнинг географик координаталарини, вақтни, объектнинг азимутини, юлдузларнинг чиқиш ва ботиш пайтларини, шунингдек амалий астрономиянинг бошқа масалаларини ҳал қилишда ишлатиладиган қўчма астрономик асбоб.

² Буссоль (французча: boussole – қутича) – Ёжойдаги йўналишларнинг магнит азимутини ўлчаш учун мўлжалланган асбоб. Ишчи магнит меридиани билан бирор предметга томон йўналган қизик орасидан горизонтал бурчакларни ўлчашга асосланган.

³ Секстант (лотинча: sextans – олтинчи) – уфқ устидаги осмон ёриткичларининг баландлигини белгилаш ёки кузатувчи жойи координаталарини аниқлаш мақсадида кўринадиган jismlar орасидаги бурчакларни ўлчаш учун мўлжалланган кўзгули қайтаргичли асбоб.

⁴ Роҳиб (арабча; монах) – христиан динидаги ва умуман монах, зохид.

⁵ Маланга, маниока ва ямс – илдиз меваги ўсимликлар.

⁶ Ауйяма – хиндча, ошқовок дегани.

лашарди. Аммо кўп ўтмай, Хосе Аркадио Буэндианинг қайноқ фаолияти бирдан сўниб, ғалати ҳолатга тушди. Бир неча кун ҳайратомуз тахминларни ўзича ғўлдираб, гўё афсун теккан мисоли каловланиб юрди. Ич-этини тирнаётган ўша тахминларини, ниҳоят, декабрь ойининг сешанба кунларидан бирида, айни чошгоҳ маҳали лоп этиб тўкиб солди. Фарзандларининг умрбод эслаб колгани шу бўлдики, бедорлиг-у машаққатли меҳнатдан кийналиб, нақ иситма тутгандай қалт-қалт титраётган оталари стол тўрига келиб ўтирдию, тантанавор ва ҳатто улутвор бир кўринишда ўз кашфиётини ошкор этди:

– Ер худди апельсинга ўхшаш думалок бўлади, болаларим.

Бу гапдан сўнг Урсула чидай олмади. «Агар сен, – деди у эрига жаҳл аралаш, – ақлдан озсанг озавер, майли, худо хайрингни берсин, лекин анови лўлилар ўйлаб топган сафсаталар билан болаларимнинг бошини қотирма». Хотини жаҳл устида устурлабини полга улоқтирганида ҳам Хосе Аркадио Буэндиа сесканмади, пинак бузмай ўтираверди. Кейин янги устурлаб ясаб олди. Сўнг хоначасига кишлоқдаги эркакларни йиғиб, уларнинг бирортаси тушуна олмаган ғалати ёзувларига караб, агар шаркка караб оғишмай сузиб кетаверилса, охири ғарб тарафдан – айни йўлга чиқилган жойга қайтиб келиш муқаррар, деди. Ҳамкишлоклари, Хосе Аркадио Буэндиа ақлдан озибди-да, еб ўйлашди. Аммо Мелькиадес қайта пайдо бўлди-ю, бу фикрни чиппакка чиқарди. У бутун жамоа олдида Хосе Аркадио Буэндианинг ақлига тасанно ўкиди. Мелькиадеснинг таъкидлашича, аллақачонок тажрибада тасдиқланган, аммо ҳали Макондо аҳлига номаълум бўлган ҳақиқатни Хосе Аркадио Буэндиа биргина астрономик кузатиш орқали мустақил кашф этган экан. Мелькиадес унинг заковатига тан бериб, кейинчалик бутун кишлоқнинг тақдирига таъсир кўрсатган алкимё¹ лабораторияси асбобларини унга ҳадя қилди.

Ўшанда Мелькиадес негадир тез қартай бошлади. У

¹ Алкимё – ўрта асрларда: оддий металлларни олтин ёки қумушга айлантирувчи «ҳикмат тоши» – ихсир излаш билан шугулланган ҳаслий фан.

илк бор қишлоққа келганда Хосе Аркадио Буэндиага тенгдошдек туюлар эди. Буэндиа эса ҳалиям жуда кучли, энг асов отни ҳам кулокларидан ушлаб бир зумда ерга кулата оларди. Лўлини қандайдир номаълум, лекин ўжар бир хасталик емириб бораётгандай эди. Аслида Мелькиадесни адоий тамом қилган нарсa – овори аи жахон бўлиб юрганида орттирган бир неча касалликнинг оқибати эди. Хосе Аркадио Буэндиага лабораторияни жиҳозлашда ёрдам бераркан, қаерга бормасин нукул ажал таъкиб килаётгани, лекин уни батамом кулатишга жазм этолмаётгани ҳақида сўзлаб берди. У инсоният бошига тушган ҳамма бало-ю офатлардан бусбутун чиққан эди. Мелькиадес Эронда кўтир, Маланд архипелагида¹ зангила², Искандарияда³ мохов касали билан оғриганда ҳам, Японияда бухрон⁴ касалига, Мадагаскарда вабога йўлиққанида ҳам, Сицилия оролидаги зилзилада ҳам, Магеллан бўғозида кема ҳалокатиға учраганида ҳам омон қолган эди, Нострадамус⁵ сирлари билан танишман, деб юрадиган, шуҳратнинг аччиқ мевасини татиган бу гаройиб кимсанинг юзи доимо тунд, осиеликларники каби кисик кўзлари гўёки буюмларнинг тескари томонини ҳам кўра оладигандек туюларди. У соябони қарғанинг ёзиқ қанотларига монанд катта шляпа, нақ бир асрлик моғор босган нимча кийиб юарди. Донишмандлиги-ю сирли киёфасига қарамасдан, у аслида ҳаммага ўхшаган оддий одам бўлиб, ҳаётни севар, ана шунинг учун ҳам нохуш кундалиқ турмуш ташвишларига кўмилиб яшар эди. Мелькиадес борган сари мадорини қуритаётган қариликдан зорланар, пулсизлик азобидан қийналар, зангила касалига учраб, тишлари тўкилиб кетганидан буён эса мутлақо кулмай қўйган эди. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, Мелькиадес ўз сирларини айтиб берган кундан бошлаб, иккови киёматли дўст бўлиб

¹ Архипелаг – бир-бирига яқин ороллар йиғиндиси.

² Зангила – организмда витамин етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган милк касаллиги.

³ Искандария – Александрия юришлари даврида истило қилинган мамлакатларда қурдирган 70 дан ортик шаҳардан бири.

⁴ Бухрон – ностима касали.

⁵ Нострадамус (1503-1566) – француз астрологи ва табиби, «Аср» китобининг муаллифи.

колишган эди. Лўлининг акл бовар килмайдиган нақллари, айниқса, болаларни хаяжонга соларди. Беш ёшдан ошган Аурелиано ойналари куёш нурида товланаётган дераза ёнида ўтирган Мелькидесни бир умрга эсдан чиқармади. Лўлининг гўё орган товуши янглиғ сокин овози миянинг энг зулмат бурчакларига ҳам сингар, меҳмоннинг икки чаккасидан иссиқдан эриётган ёғ каби бетиним тер оқар эди. Аурелиано-нинг акаси Хосе Аркадио Мелькиадеснинг айни шу ғаройиб ҳолатидаги сиймосини ўз авлодларига отамерос бир хотирот сифатида етказди.

Урсулага лўли асло ёкмади. Аксига олиб, у хонага кириб келган бир пайтда Мелькиадес хлорли¹ симоб куйилган шишани тўсатдан синдириб қўйган, шу боис ёқимсиз бўй димоғига теккан Урсула:

– Шайтон шундай сасийди, – деди жирканиб.

– Аксинча, – эътироз билдирди Мелькиадес. – Айтишларича, шайтондан олтингугурт анкийди. бу ерда эса озгина сулема² бор, холос.

Ва худди ана шундай насихатомуз оҳангда хидларнинг шайтоний хусусиятлари тўғрисида узок сафсата сўкиди. Урсула унинг гапларига мутлақо парво қилмасдан, болаларини ибодатга олиб чикиб кетди. Ўша кундан бошлаб бу ўтқир хид унга донмо Мелькиадесни эслатадиган бўлди.

Қозонлар, даҳана, реторта, элак ва филтрларни ҳисобга олмаганда, одмигина бу лаборатория оддий босқон³, фалсафий тухумга таклид қилиб ясалган ва қачонлардир Яхудий Мария⁴ фойдаланган ҳамда лўлиларнинг ўзлари энг сўнгги тафсилотларга асосланиб тайёрлашган уч окизгичли идиш ва дистиллятордан⁵ ташкил топганди. Булардан ташқари, Мелькиадес Хосе Аркадио Буэндиага етти китъага мос

¹ Хлор (юнонча: chloros – яшил-сарик) – Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига онд қимёвий элемент; яшил-сарик тусли, ўтқир хидли, захарли, бўғувчи газ.

² Сулема – захарли ок кукун, симобхлорид.

³ Босқон – 1) темирчиларнинг катта, оғир болғаси; 2) чилангарлар кўрасидаги кўрага ҳаво ҳайдовчи ва кўмирининг ёнишини кучайтиришга хизмат қилувчи қурилма.

⁴ Яхудий Мария – эрамиздан аввалги III асрнинг охирида яшаган алхимёгар аёл.

⁵ Дистилляция (лотинча: destillatio – томчилаб оқиш) – суюқликларни, суюқ аралашмаларни бутта айлангириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш. Дистиллятор – суюқликни дистилловчи аппарат.

етти металл намунасини, Моисей ва Зосиманинг олтин микдорини икки бараварга кўпайтириш имконини берувчи формулаларини, алкимёда металлarnи олтинга айлантириш учун ишлатиладиган курилманинг тузилиши ва чизмаларини ҳам бергандики, бу чизмаларни тушуниб оладиган киши, гўёки хикмат тоши ясай олиши мумкин экан. Олтин микдорини икки бараварга кўпайтириш формулаларининг жўнлигини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа бир неча ҳафта Урсулани авраганча, унинг ўша сандиғидан қадимий тангачаларни олиб, симоб неча бўлакка бўлинса, тангачаларни шунча мартага кўпайтиришга рухсат сўради. Урсула ҳар галгидек унинг қатъияти олдида чекинди. Ўттизта тилла тангани олган Хосе Аркадио Буэндиа, уларни қозонга ташлаб, аурипигмент¹, мис купороси, симоб ва кўргошинга қўшиб эритди. Сўнгра эритмани канакунжут² мойи солинган қозонга ташлаб роса «қовурди». Аммо қанча уринмасин, оддий олтин ўрнига, аллақандай бадбўй, шарбатсимон куйка ҳосил бўлди. Лекин у ҳамон бўш келмасди. Куйкани етти китъага мувофик келадиган металллар аралашмасига қўшиб эритди, унга мис ва гермес симоби³ билан ишлов берди, чўчка ёғида (бошқа ёғ йўқ эди) обдан «қовурди» ва натижада Урсуланинг олтинлари ҳатто қозон тагидан ҳам кўчиши қийин бўлган куйик бир тошга айланди қолди.

Лўлилар қайтиб келгунларича Урсула қишлоқ аҳлини уларга қарши қайраб улгурди. Аммо синчковлик ҳадикдан устун чикди. Лўлилар турли чолғу асбоблари садоси остида кўча айланишди, уларнинг жарчиси назиянзликларнинг⁴ гаройиб ихтироларини намойиш этажакларини хабар қилди. Бир сентаводан⁵ тўлаган одамлар чодирга кириб, қайта ёшарган, юзидаги ажинларидан асар ҳам қолмаган, янги

¹ Аурипигмент (лотинча: aurum – олтин ва pigmentum – бўёқ) – ранги олтинсимон сарик, тўксарик, баъзан қўнгир минерал.

² Канакунжут – сутламалошлар оиласига мансуб кўл йиллик ўсимлик, асосан, мой олиш учун экиладиган экин.

³ Гермес симоби – алкимёгарлар олтин тайёрлашда ишлатилган махсус симоб. У алкимёга асос солганлардан бири – Гермес Трисмегеста номи билан аталган.

⁴ Назиян – Кичик Осиёдаги қадимий шаҳар.

⁵ Сентаво – Аргентина, Мексика, Филиппин каби далаатларнинг энг майда пул бирлиги.

тишлари яраклаб турган бакувват Мелькиадесни кўришди. Унинг тишсиз яланғоч милкини, ажин қоплаган юзини, қакшаган лабларини эслаб қолганлар, лўлиларнинг ғайритабиий мўъжизаси олдида кўрқувдан сапчиб тушишди. Мелькиадес соғлом тишларининг барини бирваракайига оғзидан чиқариб одамларга кўрсатди-ю, бир он ўша кекса лўлига айланди. Сўнг тишларини тагин жойига қўйиб, ёш йигитлардай табассум қилганида саросима, шовкин баттар қучайди. (Хатто Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам, тагин Мелькиадес инс-у жинслар билан тил топишган бўлса-я, деган гумонларга борди. Лекин ўзлари танҳо қолишганида, лўли ясама тиш нималигини тушунтиргач, Хосе Аркадио Буэндианинг кўнгли жойига тушди, хатто хандон отиб қулди.) Бу синоатлар унга шу қадар жўн ва ғалати туюлдики, бир кун ўтар-ўтмас алкимёга бўлган иштиёқи сусайди. У бирдан тушқунликка берилди. Хаёлига келса овқатланар, эртадан кечгача мақсадсиз ҳовли кезарди. «Жахонда ажойиб воксалар содир бўляпти, – дея шикоят қилди у Урсулага. – Дарёнинг нариги томонида турли сеҳрли аппаратлар мавжуд, биз бўлсак бу ерда хануз молдай яшаб келяпмиз». Макондо барпо бўлганидан буён Хосе Аркадио Буэндиани биладиганлар унинг Мелькиадес таъсирида нечоғлиқ ўзгариб кетганидан ҳайратга тушар эдилар.

Илгари Хосе Аркадио Буэндиа ёш раҳнамони эслатар, зироатчилик, болалар тарбияси мол бокиш юзасидан ҳаммага маслаҳат берар, жамоа равнақи учун оғир меҳнатдан қочмас, ҳамкишлоқларига сидқидилдан ёрдамлашарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонадони кишлоқдаги энг бут рўзгор саналганидан, бошқалар ундан андоза олишга ҳаракат қилишарди. Унинг уйи – катта ёруғ меҳмонхона, тоқчаларда анвойи гуллар турадиган равокли ошхона, иккита хобгоҳдан¹ иборат эди. Ҳовлида улкан каштан² дарахти ўсар, уй ортидаги томоркага доимо эринмасдан ишлов берилар, кўтонда эчки, чўчка ва товуклар – ҳаммаси аралаш боқиларди. Аммо бу уйда ҳам, кишлоқдаги бошқа хонадонларда ҳам

¹ **Хобгоҳ** (форсча: ухлаш хонаси, ётоқхона; кўрна-ёстик) – ётоқхона.

² **Каштан** (лотинча) – қорақайинларга мансуб дарахт ва унинг меvasи (ёнғоғи).

жангари хўрозларни саклаш ман этилган эди.

Урсула ҳам эри каби меҳнаткаш эди. Ҳаётида, акалли, бирор марта кўшик айтмаган ва ўта жиддий, асаблари нақ темир, қотма аёл ғира-шира тонгдан то ярим кечагача тиниб-тинчимас эди. У шунчалар серҳаракат эдики, гўё бир жуфт эмас, нақ ўн жуфт қўли бор, дердингиз, неки иш бўлса улгурарди. Унинг голланд матосидан тикилган, оҳорланган юбкасининг шалдирок товуши гўё уйнинг ҳамма бурчагидан чиқаётгандай туюларди. Урсуланинг пухталиги сабаб, поллар, оқланмаган деворлар, бесўнакай мебеллар яраклар, кийим шкафидан эса анвойи хид тараларди.

Кишлокдаги энг тадбиркор одам Хосе Аркадио Буэндиа лойиҳасига биноан Макондодаги уйлар шундай тартибда жойланган эдики, одамлар дарёдан сув олиб келиш учун боргани асло қийналишмасди, бўлажак кўчаларни усталик билан белгилаб, чиққандики, куннинг энг иссиқ пайтида ҳам куёш нури ҳар бир хонага барабар тараларди. Макондо икки-уч йил ичида уч юз жон яшайдиган ғоят покиза, шинам кишлокка айланди. Бу бахтиёр гўшада яшайдиганлардан бирортасининг ҳам ёши ўттиздан нарига ҳатламаган, бинобарин, ҳали ҳеч ким аччиқ қазо шаробини тотиб кўрмаган ҳам эди.

Макондо маскан этилган илк кунлардаёқ, Хосе Аркадио Буэндиа ҳар хил тузоғ-у қафаслар ясашга киришди. Тез орада у нафақат ўз уйини, балки кишлокдаги бошқа хонадонларни ҳам зарғалдоқ, саъва, асалхўр, тоғчумчук каби кушлар билан тўлдириб юборди. Бечора Урсула кушлар шовкинидан ақлдан озиб қолишдан кўркиб, қулоқларига пахта тикиб юрарди. Мелькиадеснинг жамоаси биринчи бор кишлокда пайдо бўлиб шиша шарчалар сотишган пайтлар, Макондо ақли ҳайрон қолиб, бу хилват масканга қандай йўл топдинглар, деб сўрашганда, лўлилар рўй-рост қилиб, биз кушлар сайроғини мўлжал этиб келавердик, дея тан олишган эди.

Аммо оҳанрабога савдойилиги, мунажжимлик иштиёқи, тилла топиш васвасаси-ю мўъжизаларга ташналик Хосе Аркадио Буэндиа қалбидаги жамоатга наф келтириш

истагини сикиб чикарди. Саранжом-саришта, ҳаракатчан Хосе Аркадио Буэндиа эндиликда худобезор танбалга айланди қолди. Баъзан аччиғи чиккан Урсула анча машаккат чекиб, унинг соқолини киртишлаб, тартибга солиб қўйишини айтмаса, аксар ҳолларда соч-соқолини ўстириб, кир-чир кийимда юраверарди.

Қишлоқдошлари, Хосе Аркадио Буэндиа аллақандай жодуга қалинибди, деб ўйларди. Лекин уни ақлдан озибди деб ҳисоблайдиган кишилар ҳам, Хосе Аркадио Буэндиа, «Чўкич ва белкурак олиб, Макондони буюк ихтиролар билан боғлайдиган сўқмоқ очамиз, қани, менга кўмак берадиган мард борми?» деганда, уй-рўзгорини ташлаб унинг ортидан эргашдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа бу ерларнинг тузилишини мутлақо билмасди. Шарқ томонда баланд, деярли ўтиб бўлмас тоғ тизмалари, уларнинг ортида эса қадимий Риоача шаҳри борлиғи унга аён эди, ҳолос. Бобоси Аурелиано Буэндиа Биринчининг ҳикояларига кўра, илгари бу шаҳарлик сэр Фрэнсис Дрейк¹ замбараклардан қайманларга² ўт очиш билан кўнгил очаркан. Кейин унинг буйруғига биноан, ўлдирилган ҳайвонларнинг терисидан ясалган тулумларга³ похол тикилиб, кимсан қиролича Елизаветага юборилган. Ёшлигида Хосе Аркадио Буэндиа билан кўпчилик эркаклар, хотин-халаж мол-ҳолларини етаклаб, рўзгор анжомларини кўтарганча, денгиз бўйида истиқомат қилиш учун шарқдаги ўша тоғ тизмаларидан ошиб келишган эди. Икки йил-у икки ой деганда ҳам денгиздан дарак бўлмагач, ҳафсалалари пир бўлди, аммо орқага қайтишни ор билишиб, айна бугунги Макондо ўрнида қароргоҳ қуришган эди. Шу боис, шарққа элтадиган йўл уни қизиқтирмас эди: бу йўл факат ортга, ўтмиш ҳаётга олиб борарди. Жанубда мангу ўт-ўланлар би-

¹ Фрэнсис Дрейк (1541-1592) – инглиз денгизчиси. Америка қирғоқларида қароқчилик қилиб, испанларга қарши курашган.

² Қайман (Caiman) – аллигаторлар оиласига мансуб судралиб юрувчилар учта уруғининг умумий ном. Аллигаторлардан бурун бўшлиғида суяк тўсқинчининг бўлмаслиғи ва суякни қосаси (зирх)нинг борлиғи билан фарқ қилади. 5 турли Жанубий ва Марказий Америка суварига тарқалган.

³ Тулум – терисига похол тикилган буюк (боласи ўлган сиғирни ийдиришда фойдаланилади).

лан копланган ботқокликлар ҳамда лўлиларнинг гувоҳ беришларича, учи-қуйруғи йўқ бепоён водий ястаниб ётарди. Воҳа ғарбда поёнсиз сув хавзасига туташиб кетган, айтишларича, у ерда териси нозик, боши ва бели аёлларникига монанд, кўкракларининг сеҳри билан денгизчиларни нобуд киладиган ғаройиб китсимон махлуклар яшаркан. Ўшанда лўлилар хачирлар катнайдиган бир парча каттик ерга етиб олгунларича роса ярим йил сувда сузишган экан. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, равнак топган комил дунёга етиш учун фақат шимолга қараб юриш керак эди. Мана, энди у Макондони ташлаб, ҳамроҳ бўлиб чиққан уч қишлоқдошини белкурак, чўкич ва ов милтиғи билан қуроллантириб, ўзи турли асбоблар-у хариталар солинган йўлхалтани елкасига илиб, хавфли сафарга отланди.

Дастлабки кунлари қийинчиликка дуч келишмади. Тошлоқ сохил бўйлаб дарёнинг ўзларига таниш ўша темир совут топилган жойига тушишди-да, ёввойи апельсинлараро тор сўқмоқдан юриб, ўрмонга киришди. Ҳафта давомида йўловчилар қийик отишди, гўштини пишириб, ярмини захирага олиб қолишди. Тўтиқушларнинг мушқ ҳиди анқийдиган кўкимтир гўштини ейдиган пайт келишини билганлари учун ҳам шундай қилишди. Сўнгги ўн кун ичида офтоб нурини деярли кўришмади. Оёқ остидаги тупрок юмшоқ ва нам бўлиб, худди вулкон кўлига ўхшар, дов-дарахтлар юзни тимдалар, қушларнинг товуши-ю маймунларнинг қийқирғи гирд-теваракни тутиб кетган, гўёки дунёда қувонч умрбод йўқолгандек эди. Рутубат ва мангу осойишталик ҳукмрон бу жаннатмаконда этиклар донмо бугланиб турадиган мойсимон тўла чуқурларга ботиб қолар, мачетелар¹ тилларанг калтакесаклар ва қизғиш гулсафсарларни бетиним кесар, одамларга унут бўлаётган ширин хотиралар азоб берар эди. Улар бутун ҳафта давомида бир оғиз ҳам гаплашмасдан, ўпкаларига тикилиб қолган қоннинг ноҳуш ҳидини туйганча, фақат ёнар қуртлар хира шуъла сочиб турувчи бу бахтиқаро дунёнинг ичкарисига тобора кириб боришди. Ор-

¹ Мачете – шакарқамиш кесишда иплатиладиган қаттақон пичоқ.

кага қайтишнинг иложи йўқ, негаки дов-дарахтларни чопиб очган сўкмок ўша зумдаёқ ўт-ўланларга кўмиларди. «Хечки-си йўқ, – дерди Хосе Аркадио Буэндиа, – Факат йўналишни йўкотмасак бўлгани». У компас¹ милига тикилганча, одамларни шимолга бошлади. Ниҳоят, улар бу тилсимот дунёсидан чиқишди. Энди юлдузсиз зим-зиё тун ўраб олди, аммо бу зулматнинг хавоси тоза эди. Узоқ йўл юриб тинка-мадори куриган йўловчилар гамакларини² дарахтга осиб, икки ҳафталик уйкусизлик азобидан сўнг қаттиқ уйкута кетишди. Улар қуёш анча тепага қўтарилганда уйғонишди ва хайратдан котиб қолишди – шундоқкина қаршиларида, қиркқулок ва пальмалар³ орасида, қуёш нурида товланиб, чанг босган. оппок, улкан испан кемаси турарди. Ўнг бикинига сал кийшайган; ҳали бус-бутун мачталардаги орхидея⁴ гуллари чирмашиб ётган арконлар орасида елканлар осилиб ётар. кеманинг тошга айланган чиғаноклар ва нафис сув ўтлари билан қопланган танаси ерга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу кема ҳеч нарса, ҳатто беомон замон ҳам, қушларнинг бетиним сайроғи ҳам даҳл қилолмайдиган ўзгача бир ёлғизлик ва унутлик масканида муҳим ва мағрур тургандай эди. Йўловчилар бетоқатликдан кийналиб, кема ичини текшириб чиқишди-ю, лекин гуллар салтанатидан бўлак ҳеч вако топишолмади. Кема денгизнинг яқинлигидан нишона эди. Хосе Аркадио Буэндианинг шашти бирдан сусайиб қолди. У топилдикни лаънати тақдирнинг таҳқирли мазахи деб қабул қилди, бир вақтлар азоб-уқубат чекиб топишолмаган денгиз, энди уни кидириш ҳаёлларига келмаган бир пайтда йўлларига ўтиб бўлмас тўсик бўлиб тушган эди. Орадан анча йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа ҳам бу жойларга келади, аммо у эндиликда бу ердан почта йўли ўтганини, кеманинг қолган-қутган қисми қизғалдоқлар уммони-

¹ **Компас** (италиянча: compasso – ўлчайман) – уфқ (дунё) томонларини аниқлайдиган, магнитланган стрелкаси доим шимолни кўрсатиб турадиган асбоб; қибланома.

² **Гамак** – осма тўр беланчакнинг увадаси чиққан бўлаклари.

³ **Пальма** (французча: palme – хурмо шох, новдаси; латинча: palma – панжа, каф; пальма, хурмо) – жануб томонларда ўсадиган, доим яшил, катта баргли тропик ва субтропик баланд дарахтларнинг умумий номи.

⁴ **Орхидея** (юнонча) – турли хил шаклга эга бўлган, ўзидан ёқимли ҳид таратувчи тропик ўсимлик (гул). Фанга бу ўсимликнинг 35 мингга яқин тури маълум.

даги кичик бир оролчадек корайиб турганини кўради. Ушанда, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўргач, бир вақтлар отаси сўзлаб берган бу ривоят уйдирма эмас, ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилиб, ўзига-ўзи: «Кема бу узоқ қуруқликка қандай келиб қолди экан?» дея савол беради. Лекин унинг отаси Хосе Аркадио Буэндиа бу жойдан роса тўрт кунда ўн икки чақирим йўл юриб денгизга етганда, кема бу жойларга қандай чиқиб қолган, деган саволни мутлақо ўйламаган эди. Кулранг, кўпикланиб ётган ифлос денгизни кўргач, унинг орзулари саробга айланди қолди: денгиз у билан шериклар чеккан шунча азоб-укубатларга арзимас эди.

– Лаънат-э! – деб ҳайқирди Хосе Аркадио Буэндиа, – Макондо чор тарафдан сув билан ўралган экан!

Сафардан қайтгач, Хосе Аркадио Буэндиа харита тузди. Макондо ярим оролда жойлашган эди. Ўша ўзбошимча харита боис, Макондо ярим оролда жойлашган, деган ғоя узоқ вақт кишлок аҳлини ўйлатиб қўйди. У ташки дунё билан алоқа қилиш йўлларининг қийинлигини атайлаб бўрттириб кўрсатиш ва кишлоклари учун жиддий ўйламай туриб ана шундай ноқулай жойни танлагани учун ўзини-ўзи жазолаш ниятида ўша хаританинг устидан жон-жаҳди билан чизик тортарди. «Биз бу ердан ҳеч қачон чиқолмаймиз, – дея ҳасрат қиларди у Урсулага. – Фан сирларини билмасдан ана шу кишлокда тириклай чириймиз». Бу фикрини ўзининг кичик лабораториясида бир неча ой давомида сақичдай чайнай-чайнай, ахийри, Макондони бошқа, қулайроқ бир жойга кўчириш керак, деган қарорга келди. Лекин хотини унинг бу режасига ғовлик қилди. Чумолига ўхшаб шовқинсиз, бетиним ҳаракат қиладиган Урсула, аёлларни янги жойга кўчишга тайёр калтафаҳм эркакларга астойдил қарши қўйди. Хосе Аркадио Буэндиа ўз режаси қачон ва қайси ғаним кучлар қутқуси билан аввалига чуваланиб, сўнг иккиланиш, вазкорсонлар ва зътирозлар чангалзорида адашиб қолиши ва ниҳоят бир умр рўёбга чикмас армонга айланиши сабабини айтиб бера олмасди. Урсула гўё ҳеч нарсани сезмагандек эрини кузатарди. Бир кун эрталаб кўчиш ҳақида ўзига мингиллаганча лабораториясидаги асбобларни кутиларга жой-

лаётганида, эрига астойдил ачинди ҳам. Аёл эрининг норозилик билан тўнғиллашидан бошқалар унинг режасини қўллаб-қувватламаганини тушунган бўлса-да, у кутиларга мих қоқиб, соқолига совун суркайдиган чўткасини сиёхга ботириб, кутиларга исми-шарифини ёзаётганда ҳам лом-мим демади. Фақат эр хона эшигини ошиқ-мошиғидан чиқараётганида Урсула, нима қиялсан, деб сўрашга жазм этди. «Агар ҳеч ким қўчишни истамаса, – дея жавоб қилди Хосе Аркадио Буэндиа алам билан, – ўзимиз кетамиз». Урсула эса ўзини осойишта тутди.

– Йўқ, биз кетмаймиз, – деди у. – Шу ерда қоламиз, ахир бу ерга ўғлимизнинг киндик қони теккан-ку.

– Лекин бу ерда бирон яқинимиз ўлган эмас, – деб жавоб кайтарди Хосе Аркадио Буэндиа. – Яқин кишиси дафн қилинмаган ер одамни ўзига боғлолмайди.

Урсула қатъий эътироз билдирди:

– Агар шу ерда қолмиш учун ўлиш лозим бўлса, майли, мен ўламан.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг бу қадар ўжар эканига ишонгиси келмади. Урсулани ўзининг ширин орзулари: сеҳрли суюкликни тупроққа томизилган заҳоти инсон измига бўйсунувчи, дарахтлар беҳисоб ҳосил берадиган, арзон-гаровга турли асбоблар сотиб олиб беморларни даволаш мумкин бўлган сеҳрли дунё ваъдаси билан аврай бошлади. Лекин буларнинг ҳеч бири Урсулага таъсир қилмади.

– Кеча-ю кундуз миянгни тентагона хаёллар билан банд этмай, болаларга қарасанг-чи! – деди у. – Уларнинг аҳволига бок, боқувсиз қолган кучукваччаларнинг ўзи-ку.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапини тўғри маънода тушунди, деразага бокди ва офтоб қиздирган яйдоқ далада турган икки яланг оёқ боласини кўрди: назарида, улар Урсуланинг гапидан сўнг, йўқ жойдан бино бўлишгандек эди. Шунда Хосе Аркадио Буэндианинг қалбини муҳим ва сирли бир ҳис эгаллади ва телба ташвишлардан тамом халос этиб хаёл-у хотирот денгизи тўлқинларида сузишга мажбур қилди.

Эри энди умрининг охиригача уйни ташлаб кетмас-

лигига инонган Урсула полларни супуришга тушганида ҳам Хосе Аркадио Буэндиа ўғилларига таажжуб ила бокиб тураверди, ниҳоят, киприклари намланиб, кўзларини кўли билан артди-да, чукур хўрсинди:

– Майли. Ўғилларингга айт, кутиларни бўшатишга ёрдам беришсин.

Тўнгичи, Хосе Аркадио ўшанда ўн тўрт ёшда эди. Унинг боши думалок, сочлари жингалак, хулқ-атвори эса худди отасиникидай эди. Бу бакувват йигитчанинг келбати падари бузрукворидек пахлавон бўлиб етишмоғидан дарак берса-да, лекин отасига ўхшаш хаёлпараст эмаслиги аён эди. Хосе Аркадио жамоа тоғдан ошиб, аини Макондо ўрнида қароргоҳ қуришидан сал илгари дунёга келганди. Ота-онаси гўдакни қўлга олиб, ундан ҳайвонларга ҳос ҳеч канақа белги тополмагач, роса қувониб, худога шукрона билдирган эди. Макондода туғилган биринчи инсон – Аурелиано эса март ойида олти ёшга тўларди. Камгап ва одамови Аурелиано она қорнидаёқ йиғлаб, кўзи очик ҳолда туғилди. Киндигини кесишаётганида ҳеч сесканмади, бошини айлантирганча, хонадаги ашёлар, атрофини қуршаган одамларнинг кўзларига бир-бир синчков қараб чиқди. Кўргани келган қариндош-уруғларга ҳам эътибор бермасдан, бутун диққатини пальма баргларида ясалган ва чакка ўтаверганидан ҳар бир сонияда босиб тушишга маҳтал шифтга қадади. Урсула Аурелианонинг назари оғирлигини ўғли уч яшарлигидаёқ пайкаган эди. Ўшанда гўдак ошхонага кириб келди. Урсула қайноқ шўрва солинган сопол идишни плитадан¹ олиб столга қўяётган эди. Бўсагадан бериқокда турган Аурелиано: «Ҳозир тушиб кетади», деди журъатсизлик билан. Столнинг нақ ўртасида турган идиш бу гапдан сўнг гўёки биров жон ато этгандек стол четига сурилди-да, полга тушиб чил-чил синди. Қапалаги учиб кетган Урсула воқеани эрига айтди, лекин эри заррача ажабланмади. У болаларни одам ҳисобига қўшмагани учун, қолаверса, ўзининг телбанамо машғулотларига тамом ғарк бўлгани туфайли, ўғилларининг туриш-турму-

¹ Плита – 1) катта, ясси, текис тош, темир ва шу каби бўлаги, тоштахта; 2) оқкат тайёрланадиган уй печкасининг бир тури (асарда шу маънода келган).

шига мутлако кизикмас эди.

Лекин ўша болаларни ёрдамга чакирган кундан бошлаб, Хосе Аркадио Буэндиа ўғилларининг тарбиясига кўп вақт ажратадиган бўлди. Деворига антика хариталар, хаёлий чизмалар осилган кичик хонада фарзандларига ўқиш ва ёзишни, ҳисобни ўргата бошлади. У бор-йўқ билими-ю бой тасаввурига таянган ҳолда, ўғилларига дунё мўъжизалари тўғрисида сўзлаб берарди. Отанинг ҳикояларига қараганда Африканинг жанубий томонида доно ва мўмин одамлар яшаркан ва улар уззукун хаёл суриб ўтиришаркан, Эгей денгизини ороллардан оролларга сакраб, то Салоника портигача¹ пиёда кесиб ўтиш мумкин экан. Бу тунги суҳбатлар, турли латифаларга бой воқеалар болалар хотирасига шунчалик муҳрланиб қоладики, ҳукумат кўшинларининг офицери аскарларга, «Отилсин!» деб буйруқ беришига бир неча сония қолганида, девор остида тик турган полковник Аурелиано Буэндиа Мемфис донишмандларининг сўнги, одамни лол қолдирувчи ихтиролари билан таништириш учун кишлокка қайтиб келаётган лўлиларнинг узокдан келаётган най, ноғора ва дўмбира нағмаларини эшитган отаси физика дарсини ҳам чала қолдириб, қўлларини тепага қўтарганича ҳайратдан тек қотган ўша илиқ баҳор кечасини эслайди.

Бу гал келган ёшроқ лўлилар нотаниш эди. Лўли қавмининг бу ажойиб вакиллари ниҳоятда чапдаст, баданларига хушбўй мойлар сурқалган ёш эркаг-у аёллар бўлиб, фақат ўз тилларида сўзлашар эдилар. Лўлилар кишлок кўчаларини мусика товуши-ю шўх ўйин-кулгига тўлдиришди. Улар ўзлари билан итальянча кўшиқ айтадиган патлари ранг-баранг тўтикушларни, ноғора садоси остида олтин тухум туғувчи (ҳар сафар юзтадан) товук, одамнинг кўнглидаги гапни айтиб берувчи маймун, тугма кадашда, беморнинг иссиғини туширишда ҳам барабар асқотадиган гаройиб машина, ноҳуш хотиротларни ҳаёлдан ўчирувчи аппарат,

¹ Порт – денгиз ёки дарё киргоғида кемалар турадиган ва таъмирланадиган, юк юклаш ва туширишга мўлжалланган, кемаларни ноқулай об-ҳаводан муҳофаза қилувчи иншоотлари бўлган, махсус жихозланган жой.

дилни хуш этувчи малҳам ва бошқа антиқа нарсаларни олиб келишгандики, уларнинг номларини мясиди саклаб қолиш учун Хосе Аркадио Буэндиа махсус хотира машинасини ихтиро қилиши керак эди. Лўлилар келди-ю, қишлоқ жамоли ўзгарди-қолди. Ўша кунлари қишлоқ гавжум бозорни эслатардики, Макондо ахли ўз кўчасида адашиб қолиши ҳеч гап эмасди. Оломон ичида йўқотиб қўймаслик учун болаларининг қўлларидан махкам тутган Хосе Аркадио Буэндиа Мелькиадесни тезроқ топиб, бу ғаройиб тушнинг таъбирини сўраш умидида, одамлардан анкиётган тезак ва мушк¹-анбар² хидларидан димикиб, ўзини ҳар ёққа урар, гоҳ тилла тишли табиб, гоҳ олтиқўлли сеҳргар билан тўқнашарди. Лўлилардан Мелькиадесни суриштирар, лекин лўлилар унинг тилига тушунмасди. Ахийри, у Мелькиадес чодир тикадиган жойга етиб келди. Аммо у ерда мунғайган бир арман лўлиси ўтириб олиб, одамни кўзга кўринмас киладиган дуони испан тилида зикр этарди. Хосе Аркадио Буэндиа хайрат ила тикилиб турган томошабинлар сафини ёриб кирганида, лўли ҳозиргина бир стакан қаҳрабо рангли ичимликни симириб бўлганди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамдан ҳам суриштирди. Лўли унга бошдан оёқ қараб чиқди, кейин бадбўй, сатҳида «Мелькиадес ўлди» деган ёзув қалқиётган кичик бир қўлмакка айланди. Бу нохуш хабардан довдираб қолган Хосе Аркадио токи томошабинлар бошқа сеҳргарга алахсиб таркалиб кетиб, бояги ғамгин арман лўлиси ўрнида қолган қўлмакнинг энг сўнгги томчиси ҳам буғланиб кетгунча жойида қотиб турди. Кейинроқ бошқа бир лўли, Мелькиадес ростдан ҳам Сингапур боткокликларида безгакдан³ ўлди, жасади Ява ёнидаги денгизнинг энг чуқур ерига ташланди, деб тасдиқлади. Болалар бу гапга эътибор

¹ **Мушк** (*форсча*; қора тусли, хуш исли нарсаси) – хайвон ёки ўсимликларнинг ўткир хидли моддаси: хайвон мушкни баъзи хайвонларнинг эркагидаги мушк безларидан ҳосил бўлади (парфюмерия саноатида ишлатилади).

² **Анбар** (*арабча*; хушбўй модда) – кашалютлар (*французчи*; катта бошли балик. Китсимонларнинг тишли, катта бошли бир тури, 60-70 тоннагача бўладиган улкан сутэмизувчи денгиз хайвони) танасидан, ошқозон ёки ичакларидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атир хидига турғунлик бериш учун ишлатилади).

³ **Безгак** – вакти-вакти билан иситма чиқариб, қаттирагидиган юкумли касаллик.

хам беришмади. Улар оталарини бошқа чодир томон тортишарди. Айтишларича, аввал Сулаймон подшо¹ кашф этиб, сўнг яна унутилиб, сўнг яна кайтадан манафлик² донишмандлар топган улуг бир синоат намойиш этиларкан. Ахийри, болалари жон-холига кўявермагач, Хосе Аркадио Буэндиа ўгиллари билан ўттиз реал ҳақ тўлаб худди қарокчилар тилла саклайдиган сандикдан улкан сандикни кўриклаётган, сочи қиртишлаб олинган, сержун, бурнига мис ҳалка таккан, оёқлари занжирбанд норғул одам турган чодирга кирди. Лўли сандикнинг қопқоғини кўтарганида юзга совук урилди. Сандикнинг ичида беҳисоб оқ игналар қадаб ташланган катта, тиник тош бўлагидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: тош устига тушган оқшомги нур шу оннинг ўзидаёқ сочилиб, минг рангда товланаётган минглаб юлдузларга айланиб кетарди.

Хосе Аркадио Буэндиа шошиб колди, аммо болалари ундан зудлик билан изоҳ кутишаётганини англаб:

– Бу дунёдаги энг катта гавхар бўлса керак! – деди гўлдираб.

– Йўқ, – дея унинг гапини бўлди ҳалиги норғул одам. – Бу – муз.

Хосе Аркадио Буэндиа ҳеч нарсани тушунмади, сандикка кўлини узатган ҳам эдики, ҳалиги норғул одам монелик қилди. «Яна беш реал тўланг, кейин бемалол ушлаб кўрасиз», деди у. Хосе Аркадио Буэндиа беш реал тўлаб, бир неча дақиқа кафтини музга босиб турди, ҳаяжон ва кўркүвдан юраги энтикиб, бадани қалт-қалт титрарди. Бу ғаройиб ҳисларнинг таърифига кучи етмаслигини англади-ю, болаларнинг ўзлари синаб кўрсин, деб тагин ўн реал тўлади. Кичик Хосе Аркадио музни ушлашдан бош тортди. Ҳеч бир чўчимасдан, хийла энгашганча кўлини муз устига қўйган

¹ Сулаймон – Қуръонда зикри келган пайғамбарлардан бири, адолатли ва доно ҳукмдор. Милоддан аввалги 965-928-йилларда Исроил-Иудея подшоҳи бўлган. Довуднинг ўғли. У 13 ешида тахтга ўтиради. Етук билимли, ҳар бир ишда ҳукм чиқаришда отасидан кўра олимрок бўлади. Ривоятга кўра, у жамики юне-у жин ва хайвонлар-у қушлар оламига ҳам подшоҳлик қилган.

² Манаф ёки Мемфис – Миср фиръавни Мин томонидан буён этилган «оқ девор» қалъаси ёнгинасидаги кишлоқ ўрнида қурилган қадимий шаҳар (тарж.).

Аурелиано эса, кўлини шу заҳотиёқ тортиб олди. «Қайнаяпти-ку бу!» дея бақирди у кўрқувга тушиб. Отаси унга эътибор ҳам бермади. Хосе Аркадио Буэндиа каршисида ётган мўъжизадан маст эди, у ҳозир жами барбод бўлган орзуларини ҳам, жасади кайманларга емиш бўлган Мелькиадесни ҳам унутган эди. У яна беш реал тўлаб гўё «Инжил»¹ устига кўлини кўйиб судда қасам ичаётган гувоҳдек, кафтини музга босди ва тантанавор бир оҳангда:

– Бу – давримизнинг энг буюк ихтироси! – дея хитоб қилди.

* * *

XVI асрда карокчи Фрэнсис Дрейк Риоача шахрини ишғол қилганида, кўнғирокларнинг бесаранжом овозидан ва тўплар гумбуридан саросимага тушган Урсула Игуараннинг катта бувиси асабларига дош беролмай ёниб турган ўчоққа беҳосдан ўтирди. Шунда унинг пастки аъзолари куйиб, хотинликка мутлақо ярамайдиган бўлди. Куйган корсоннинг факат бир томони билан, шунда ҳам юмшоқ ёстикнинг устига ўтира оларди, холос, шунингдек, юрганда ҳам роса азоб чекар, иложи бўлса, бошқалар бор жойда кўринмасликка ҳаракат қиларди. У негадир, мендан куйик ҳиди анкийди, деб ўйлар, шу боис одамлар суҳбатидан бутунлай воз кечган, тунлари ҳовлида ўтириб чиқар, хонага кириб ухлашдан кўрқар, хаёлида одамхўр итларни етаклаган, қўлларида қиздирган темир тутган англизлар деразадан ошиб тушадигандек туюларди.

Унинг эри – арагонлик савдогар суксурдай икки ўғлининг волидасини бу мудҳиш азоб-укубатлардан халос этмок учун ярим давлатини шифокорлар-у табибларга сарфлади. Ҳеч натижа бўлмагач, дўконини шартта сотди-ю, оиласини денгиздан анча узокка, беозор хиндулар яшайдиган тоғли кишлоқлардан бирига кўчириб кетди ва у ерда хотинига

¹ *Инжил (арабча)* – Аллоҳ таолонинг Исо алайҳиссаломга Жаброил фаришта орқали оғзаки тарзда нозил қилган китоби. Насронийларнинг муқаддас китоби.

деразасиз бўлма солиб берди.

Бу ташландик кишлоқда анчадан буён Хосе Аркадио номли креол¹ яшарди. У тамаки экарди: Урсуланинг катта бобоси ўша креол билан ҳамкорликда катта бир корхона ташкил этишдики, орадан озгина вақт ўтмасдан, мўмайгина сармоя тўплашди. Бир неча юз йил ўтгач, Хосе Аркадио Буэндианинг чевараси ўша арагонликнинг чеварасига уйланди. Эрининг қилиқлари жонига теккан пайтлари Урсула ҳар гал уч юз йил илгариги турли воқеа-ходисалар билан тўлиб-тошган даврни эсга оларкан, Фрэнсис Дрейк Риоача шаҳрини ишғол қилган мудҳиш ўша кунга лаънатлар ўқирди.

Аслини олганда, аёл кўнглини бўшатгиси келар, ҳақиқатда эса, уни эри билан муҳаббатдан ҳам кучли бир ҳис – виждон азоби маҳкам боғлаган эди. Урсула билан эри амаки-вачча авлодидан бўлиб, авлодларнинг меҳнатсеварлиги туфайли ташландик бир жойдан энг обод гўшага айланган жойда туғилиб, биргаликда катта бўлишган эди. Улар дунёга келгандаёқ, албатта, эр-хотин бўлишлари башорат қилинган эди. Ниҳоят, улғайиб, улар ўзлари ҳам никоҳдан ўтишга мойиллик билдиришса-да, ота-оналари бунга қаттиқ қаршилик кўрсатишди. Улар юз йиллар давомида чатишиб келган икки уруғнинг икки соғлом вакилидан калтакесакка ўхшаш махлуқлар туғилиши мумкин, деб кўркишарди. Шундай мудҳиш воқеа илгари бир маротаба содир ҳам бўлганди. Хосе Аркадио Буэндианинг тоғаси-ю, Урсуланинг холасидан туғилган ўғил умрининг охиригача жўн шим ўрнига канордек кенг чолвор² кийиб юрди. У учи тукли, худди чўчқаникига ўхшаш хийла эгик дум билан туғилган эди. У уйланмади ҳам – думини аёл зотига кўрсатмасликка онт ич-

¹ Креоллар (испанча: *criollo* – барпо қилмоқ) – 1) Лотин Америкасига дастлаб кўчиб келган испан ва португалларнинг авлодлари (бу ерда шу маънода); 2) Бразилия ва Лотин Америкаси ҳамда Вест-Индиядаги инглиз, голланд, француз мустамлакаларида – африкалик куллар авлодлари; 3) Сьерра-Леоне ва Либерияда – озод қилинган африкалик куллар авлодлари; 4) Африка мамлакатларида – африкаликлар ва келгинди халқ вакиллари никоҳдан бўлган авлодлар; 5) XVIII – XIX асрларда Аляскага кўчиб келган руслар билан индейшлар, эскимослар ва алеутлар никоҳдан бўлган авлодлар.

² Чолвор (русча *ёки* форсча-ўзбекча: кенг иштон) – асосан уйда кийиладиган, шимга ўхшаш кийим.

ган эди. Охири, номусга чидай олмай, қассоб оғайнисидан думини кесиб ташлашни илтимос килди. Қассоб думини болта билан чолиб ташлаганида, бахтиқаро, кўп кон йўқотиб, кирк икки ёшида оламдан ўтди. Ўн тўққиз ёшли Хосе Аркадио Буэндиа ота-оналар бахсига: «Менга деса чўчка туғилмайдимя, гапирса бўлганида!» дея нукта қўйди. Шундан сўнг тўй қилишди, мусика ва милтиқ садолари янграган сайин роса уч кун давом этди. Агар Урсуланинг онаси қизини, дўзахи махлуқ туғасан, деган мудхиш башорат билан кўрқитмаганида, келин-куёвнинг тўйдан кейин ҳам бахтли турмуш кечиришлари турган гап эди. Онасининг гапидан кейин Урсула эрини ўзига мутлако якин йўлатмади. Эрининг қуввати-ю чарс феълидан хабардор Урсула ётишдан аввал онаси қалин матодан тикиб берган лозимини кийиб оларди. Бу антика лозимнинг олд тарафига кичик тасмалар билан темир совутча боғлаб ташланган эди. Шу алпозда эр-у хотин бир неча ой турмуш кечиришди. Кундуз кунлари Хосе Аркадио Буэндиа жангари хўрозлари билан овора бўлар, Урсула онаси ёнида ўтириб чеварлик киларди, тунда эса улар тўшакда соатлаб олишардилар, эр ҳамон мақсадга етолмай овора эди. Қўшнилари – улар бундан қандай хабар топгани номаълум – эрининг айби билан Урсула бир йилди-ки бокира экан, дея гап тарқатишди. Табиийки, бу ғийбат Хосе Аркадио Буэндианинг кулоғига охирида етди.

– Одамларнинг гапини эшитдингми, Урсула? – деб сўради у хотинидан.

– Майли, гапирса гапираверишсин, – жавоб қайтарди Урсула. – Бу гапнинг ёлғонлигини иккимиз ҳам биламиз-ку.

Уларнинг ҳаёти ана шундай алпозда яна ярим йил, то Хосе Аркадио Буэндианинг хўрози Пруденсио Агилярнинг хўрозини енгган ўша фожiali якшанбагача шу тахлит давом этди. Хўрози енгилганидан ва конни кўрганидан титраб кетган Пруденсио Агиляр, атайлаб Хосе Аркадио Буэндиадан хийла узоклашди-да, хонада йиғилганларга қарата атайлаб кичқирди:

– Табриклайман! Кўрайлик-чи, балки, шу ғолиб хўрозинг хотинингга ҳам бахт ато этар?

Хосе Аркадио Буэндиа хўрозини индамай кўтариб олди-да, тўпланганларга: «Мен ҳозир қайтиб келаман», деди. Сўнг Пруденсио Агилярга юзланди:

– Уйингга бориб қурол олиб чиқ, сени ўлдирмасам бўлмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа бобо-мерос йўғон найзани кўтариб келди. Пруденсио Агиляр бу пайт хўроз уриштириладиган сарой остонаси ёнида турарди. У чап беришга улгуролмай қолди. Хосе Аркадио Буэндиа бор кучи билан иргитган найза (бир вақтлар уста мерган аталган Хосе Аркадио Буэндиа айнаи шу қурол билан яқин атрофдаги барча қоплонларни қириб ташлаган эди) Агилярнинг томоғига беҳато санчилди. Кечаси, марҳумнинг қариндошлари сарой ёнига қўйилган тобут ёнида туришган пайтда, хосхонага кирган Хосе Аркадио Буэндиа хотини яна ўша лозимини кияётганини кўрди. «Еч буни!» деб буюрди у, қўлидаги найзасини баланд кўтариб. Урсула эрининг қахрини синашга журъат этолмади. «Агар бирор қорихол рўй берса, сен ўзинг айбдорсан», дея огоҳлантирди у. Хосе Аркадио Буэндиа найзани ерга санчди.

– Пешонангда калтакесак туғиш бўлса, не илож, калтакесакни ҳам бокаверамиз, – деди у сўнгра. – Қайтангга, энди сен туфайли қишлоғимизда бирорта одам ҳалок бўлмайди.

Ўша ёз оқшоми ажойиб, сал намхуш бўлиб, осмонда тўлин ой сузарди. Эр-у хотин Пруденсио Агиляр қариндошларининг йиғиси-ю қарғишларини олиб қираётган шамолга ҳам эътибор бермасдан, чорпояда ишрат қилишди.

Одамлар бу воқеани орийат жангига йўйишди, бироқ эр-хотин виждон азобидан қийналишарди. Бир кун уйқуси қочган Урсула сув ичаман деб ҳовлига чиққанида, катта кўза олдида Пруденсио Агилярни кўриб қолди: у томоғидаги қонли ярага латта парчасини тикишга урнарди. Марҳум Урсуланинг калбида қўрқув эмас, балки ачиниш, ўқинч уйғотди. У хонага қириб воқеани айтиб берганида, эри парво ҳам қилмади. «Ўликлар ҳеч қачон қабрдан чиқолмайди, – деди у. – Ҳамма гап шундаки, бизни виждон азоби қийнаяпти».

Орадан икки окшом ўтгач, Урсула Пруденсио Агилярни ҳамомда учратди – у латта билан қўлидаги ярасини юварди. Бошқа куни кечаси эса Урсула унинг ёмғир остида у ёқдан бу ёққа бориб келаётганини кўрди. Хотинининг хадеб мурдани кўравериши жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа, найзасини олганча ҳовлига чиқди. Пруденсио Агиляр ҳамшаги жойида ғамгин бир ҳолда турарди.

– Йўқол бу ердан! – кичкирди унга Хосе Аркадио Буэндиа. – Билиб қўй, неча марта тирилиб келсанг, мен сени шунча марта ўлдиравераман.

Пруденсио Агиляр кетмади, Хосе Аркадио Буэндиа эса унга найза иргитишга журъат этолмади. Ўша кундан бошлаб у уйқусини йўкотди. Ёмғир орасидан тикилаётган мурданинг тириклар ҳаётига суқланиб боқаётган сўник кўзлари, конли ярасини ювиш учун уладани намлашга мўлтираб сув излаши унга азоб берарди. «Унга жуда қийин бўлса керак, – деди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. – Бечора ёлғиз кезиб юрибди». Урсуланинг ҳам марҳумга раҳми келарди. Ғалдаги учрашувда Пруденсио Агиляр стол устидаги идиш-товоқларни кўздан кечираётганини кўрган Урсула ўша кундан бошлаб уйнинг ҳар жой-ҳар жойига сувли косалар қўйиб чиқди. Хосе Аркадио Буэндиа мурда ёток-хонада ярасини юваётганини кўриб, енгил тин олди.

– Майли, Пруденсио, – деди у. – Биз бу кишлоқдан, иложи борица, узокқа кетамиз ва ҳеч қачон қайтиб келмаймиз. Майли, энди сен боравер.

Ана шундан кейин улар тоғ тизмалари оша денгиз томонга отланишди. Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг саёхат-талаб дўстлари – бариси ўзига ўхшаган ёш йигитлар хотинлари-ю болаларини олишиб, бегона манзилгоҳлар томон равона бўлдилар. Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агилярнинг кўнгли таскин топсин деб, йўлга чиқишдан олдин найзани ҳовлига кўмди, барча жангари хўрозларнинг бошини бир-бир кесди. Урсула келинлик либослари жойланган сандигини, айрим рўзгор буюмлари-ю отамерос тилла тангачалар солинган қутини олди. Йўловчилар қайси йўлдан юриш қулайлиги устида бош ҳам қотириб ўтиришмади.

Риоача шахрига тескари йўл тутдилар, негаки таниш-билишларга сездирмай, беиз ғойиб бўлишга ахд килинган эди. Дунё ҳали бунақанги антиқа саёҳатчиларни кўрмаган эди. Маймун гўшти-ю илон шўрва еявериб-ошқозони тамом ишдан чикқан Урсула, бир йил-у икки ой деганда, туппа-тузук, одамбашара ўғил кўрди. Аёлнинг оёқлари шишиб кетганди, йўлга ярамай қолгани боис, эркаклар уни беланчакка солишиб, қолган йўлнинг ярмидан кўпроғигача кўтариб боришди. Қоринлари қаппайиб, кўзлари киртайиб кетганига қарамай, болалар йўл укубатларига катталарга нисбатан чидамлироқ чиқишди. Улар йўл азобини ўйинқароклик билан енгар эдилар. Ниҳоят, икки йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг, бир куни эрталаб, йўловчилар тоғ тизмасининг ғарб томонидаги дараларини кўришди. Бу ерларга ҳали инсон қадами тегмаган эди. Улар булутлар билан копланган баланд қояда туриб, дарёлар камари кесган поёнсиз кентликка – гўёки дунёнинг нариги четигача ястаниб ётган воҳага анча тикилишди. Аммо йўловчилар денгизга, барибир, етиб боришолмади. Улар боткокликлар ичида бир неча ой адашиб бирорта ҳам тирик жонни учратолмагач, охирги куни шом пайти, шаффоф сувли тошлоқ дарё-ю кирғоғига чодир тикишди. Орадан кўп йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа иккинчи фуқаролар урушида Риоача шахри гарнизонига¹ тўсатдан бостириб кирмоқчи бўлиб, худди ана шу йўлни танлайди, лекин олти кунлик йўл азобидан сўнг қилаётган иши ғирт жиннилик эканига амин бўлади. Дарё кирғоғига қароргоҳ қурилган ўша шомда отасининг лашкарлари кема ҳалокатига учраган одамларни эслатар, лекин сафар асносида уларнинг сони хийла ошган ва ҳаммаси қариб-чириб қолгунча яшашдан умидвор эдилар (улар ниятларига етдилар ҳам). Ўша тун Хосе Аркадио Буэндиа тушида деворлари шаффоф, сершовкин шаҳарни кўрди. Бу не шаҳар, деб сўраганида, бутунлай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган бир номни аташди, лекин айти ном ғайриоддий жарангдорлиги билан Хосе Аркадио Буэндианинг миясига муҳрланиб қолди

¹ Гарнизон (французча: garnison – таъминламок; қуроллантирмок) – истехком ёки калъада доимий ёки вақтинча турадиган ҳарбий қисмлар мажмуи.

– Макондо. Эртасига у хамрохларини, денгизга, барибир, чика олмаймиз, деб ишонтирди. Уларга дарахтларни кесиб, дарё бўйидаги сайхонликнинг энг салқин жойини тозалашни буюрди. Шу тарика янги кишлокқа асос солинди.

Хосе Аркадио Буэндиа сандикдаги муз парчасини кўрди-ю, буни ўша шаффоф деворли антика уйлар ҳақидаги тушининг таъбирига йўйди. Сув – арзон, агар уни музлатиб, кейин ғишт қилиб кесилса, хоҳлаганча уй қуравериш мумкин, деб ўйлади. Жазирама иссиқда ҳатто дераза ромлари ҳам майишиб қоладиган Макондо ана ўшанда мангу салқин бир масканга айланади. Хосе Аркадио Буэндиа муз заводи лойиҳасини тузмаганига ягона сабаб – ўшал дамда ўғиллари, айниқса, алкимёга иштиёкманд Аурелианонинг тарбияси билан бандлиги эди. Лабораторияда иш қайнаганидан қайнарди. Ота-бола Мелькиадесдан қолган ёзувларни қайта-қайта ўқишар, ортикча ҳис-ҳаяжонга берилмасдан, бамайлихотир кунт ва сабот билан қозонга ёпишиб қолган қуйқадан Урсуланинг олтинларини ажратиб олиш йўлларини кидиришарди. Хосе Аркадио уларнинг машғулотига деярли аралашмасди. Ота ишга муккасидан кетган маҳали, барваста гавдали, ўжар тўнғич ўғил балоғатга етиб улгурди. Овози дағаллашди, ияги, юзи майин тук билан қопланди. Хосе Аркадио ётар маҳали ечинаётганида беҳосдан кириб қолган Урсула уят-у меҳр аралаш ғалати бир хисдан сесканиб тушди: ўғли у яланғоч ҳолда кўрган иккинчи эркак эди. У эркаклар ҳаётига шу қадар бекам-у кўст тайёрлигини кўриб, Урсула чўчиб кетди. Учинчи фарзандини кутаётган аёл кўнглида келинчақлигида азоб берган мудҳиш гумонлар қайта уйғонди.

Ўшанда Буэндиаларнинг уйига шўх, хазилкаш, гапга чечан бир аёл тез-тез келиб турарди. У қартада фол очар, Урсулага рўзгор ишларида кўмаклашарди. Урсула унга, узоқ қариндошимиз чўчка думи билан туғилувди, энди, мана, ўғлим ҳам жуда тез улғайди, бесўнакайроқ, шунисидан хавотирдаман, деб айтганида, аёл хандон отиб кулди. Унинг биллур кўнгирокдек жарангдор кулгуси бутун уйни тутиб кетди. «Аксинча, – деди у, – ўғлингиз бахтли бўлади». Бир

неча кун ўтиб башоратини исбот қилмокчи бўлди-ю, фол очиш баҳона, Хосе Аркадио билан бирга эшхона ёнидаги казнокқа беркинди. Қарталарни эски дастгоҳ устига шошилмасдан бир-бир териб чиқаркан, алланарсалар ҳақида тинмай гапирар, Хосе Аркадиони эса унинг гаплари кизиктирмас, қайтага, энсасини котираар эди. Ногаҳон аёл кўлини чўзиб, унга теккизди-да, «Вой, сен балосан-ку!» деди кўркув аралаш. Сўнг бирдан жимиб қолди. Хосе Аркадио устихонлари пахтадай юмшаб бораётганини пайқаб, бирдан ваҳимага тушди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийди. Аёл унга ортиқ рағбат кўрсатмади. Йигитча тун бўйи уни кўмсаб, кечаси билан димоғида ундан таралган бўйни туйиб чикди; гўёки бу ҳид унинг бутун аъзойи баданига ўрнашиб қолгандай эди. Истардики, доимо бирга бўлишса, ўша казнокдан асло чиқишмаса, аёл мудом елкасидан қўл узмаса, мудом кулоқларига «Вой, сен балосан-ку!» дея шивирласа. Хосе Аркадио бу азобга кўп дош беролмади, кунларнинг бирида ўша аёлнинг уйига йўл олди. Борди-ю, чурк этмай ўтирди. Аёлни кўриши ҳамон иштиёки сўнди. Қаршисида турган аёл бутунлай бегона, ундан таралган бўй ҳам бутунлай ўзгача туюларди. Йигитча хўрланди, бир амаллаб қаҳвасини ичди-ю, индамай чиқиб кетди. Лекин тунда бедор ётаркан, қалбида яна ўша ҳароратли ва дағал ҳислар гупура бошлади, энди у казнокқа фол очган аёлни эмас, балки кеча кечкурун рўпарасида ўтирган аёлни кўмсади.

Бир неча кундан сўнг у ногаҳон Хосе Аркадиони уйига меҳмонга чорлади. Уйда аёлнинг онаси ҳам бор экан. Фолбин йигитчага картада кўзбахшилиқ кўрсатишни баҳона қилиб, уни ётоғига бошлаб кирди-ю, тап тортмасдан суйкала бошлади. Бечора ўспириннинг эти жунжикиб, лаззат ўрнига алланечук кўркув ва лоҳаслик туйди. Шунда аёл унга, кечаси кела қол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезроқ чиқиб кетиш пайида бўлиб, албатга, келаман, деди. Тунда тўшакда димикиб ётаркан, яна кони қайнар, бормаса бўлмаслигини англади. Қоронғида пайпаслаб кийинар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг курук

йўталини, ховлидаги товукларнинг какиллашини, чивинларнинг гўнғиллагани ва кинидан чиккудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиниқ эшитди. Дунёнинг бу қадар шовкинли эканини йигитча илгари ҳеч қачон сезмаган эди.

Сўнгра жимжит кўчага чикди. Хосе Аркадио боши кизиса-да, зора эшик қулфлоглик бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очик экан. Оҳиста туртганида шундай ғичирладики, йигитчанинг юраги нақ товонига тушиб кетгандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учида юриб хонага кирганида, димоғига ўша таниш хид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса – нариги хонада, зимзиёда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио беҳосдан кимгадир урилиб кетди. Ҳалиги киши хуррагини бас қилди-ю, нариги ёнига ағдарилиб, локайд бир овозда «Чоршанба эди», деб қўйди. Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, ғашга тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима киларини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччаси-ю жиянлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг таниш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу хид бутун ўйни тўлдириб юборган, ҳатто ўспириннинг ўз танидан ҳам анкиётгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига қўрқиб-титраб савол берганича қотиб турганида чўзилган бармоқлари қоронғиликда пайпаслаётган кимнингдир қўли унинг юзига тегди. Йигитчанинг ажабланишга ҳам ҳоли йўқ эди, қолаверса, недандир нажот қутган эди, шу боис, бутун инонихтиёрини ана шу юмшоқ қўлга топширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қопдай силкитишди, у ён-у бу ёнига беармон ағдаришди. Йигитчанинг қўлларига жон кирди... Димоғида аёл бўйи эмас, ўткир новшадил¹ хидини туйди, у номаълум, лекин ўзи зорикиб қутган бир ишни бошлаб юборганини элас-элас сезар, ичида, қўлимдан келаркан-ку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қай-

¹ Новшадил – аммоний хлорид, рангсиз кристалл модда, техника ва тиббиётда қўлланилади.

гадир учиб кетгандай бўлди, сўнг яна боши, кўли, оёқлари борлигини хис қилди, лекин ўзининг аъзолари қайда-ю, аёлники қайда – ҳеч фарк этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезроқ чиқиб кетишни истар, айнаи замонда мана шу таранг сукунат-у ваҳимали танҳолик бағрида умрбод колгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Макондога ота-онаси изми билан келган эди; улар кизларини ўн тўрт ёшида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркакдан кутулиш ниятида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёкли килсам, бас, изингдан, албатта, бораман, деб онт ичган эди. Жувон карта ёзиб фол очар, фолига гоҳ денгизда сузиб, гоҳ курукда кезиб, гоҳ уч кунда, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган новча-ю пакана, малласоч-у корасоч эркаклар тушаверар, ахири уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернеранинг умид боғи хазонрезликка юз тутган эди. Хижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак меҳрини тамом унутди. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио ҳар тун коронги хоналарда уни тентиб изларди. Ўспирин бундай бекинмачок топиб олганидан бахтиёр эди.

Кунларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани кўмсаб келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча кўрка-писса эшикни чертди, сўнг илк бор такиллантишга журъат этганидан рухланиб, каттиқроқ қокди... Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Кундузлари Хосе Аркадио зўрға оёқда юрар, тунги ишратли онларини юраги орзикиб эслар эди. Пилар Тернера уларникига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, ҳатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда хаяжонга берилмасди. Гўё тунлари йигитчани энтиктирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддод, жарангдор кулгуси ҳовлида донлаб юрган каптарларни ҳуркитувчи аёл ўртасида мутлако ўхшашлик йўқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик ғарк бўлиб кетдики, ҳатто отаси билан укаси ўша котиб қолган металл қуйка-

сидан Урсуланинг олтинларини ажратиб олганлари хакидаги хушхабар бутун хонадонни ларзага солганида ҳам, уйдигиларнинг нега бунчалик қувонаётганини тушунмади.

Ота-бола уч кунлик машаққатли меҳнатдан сўнг мақсадга эришдилар. Урсула ўзида йўқ хурсанд, ҳаттоки алкимё фанини яратган худога шукрона айтарди. Қишлоқ аҳли мўъжизани эшитиб, муборакбод этгали келди. Урсула меҳмонларни нон ва шинни билан сийларкан, Хосе Аркадио Буэндиа уларга олтини аритилган товачани кўрсатарди. Ниҳоят, ота кейинги кунлари лабораторияга яқин йўламай қўйган тўнғич ўғлининг олдида тўхтади. Ўғлининг юзига қўлидаги нимсарик, курук кукунни яқинлаштириб: «Айт-чи, нимага ўхшайди?» деб сўради. Хосе Аркадио очигини айта қолди:

– Кучукнинг тезагига!

— Отаси уни шундай каттик урдики, Хосе Аркадионинг кўзлари жикка ёшга тўлиб, оғзидан тиркираб қон оқа бошладди. Ўша кечаси Пилар Тернера қоронғида пайпасланиб, дори ва пахта топди-да, Хосе Аркадионинг лабларига авайлаб муччига халақит бермайдиган қилиб малҳам босди. Шу аснода иккови шу қадар яқин бўлиб қолдиларки, ҳатто секин гаплаша бошладилар.

– Фақат иккимиз бўлсайдик, – деб пичирлади ўспирин. – Яқинда мен ҳаммасини ошқор қиламан-у, одамларга ўхшаб эмин-эркин яшаймиз.

Пилар Тернера унинг раъйини қайтаришга уринмади.

– Яхши бўларди-я, – деди у. – Канийди, икковимиз бўлсайдик, бемалол чироқ ёкиб қўярдик, сенга қўнғлимда борини баралла айтардим, ҳеч ким мушугимизни пишт демасди. Ўшанда кичик гапларниям менинг кулоғимга шивирлаб айтаверсанг бўларди.

Ана шу суҳбат, отасига нисбатан аёвсиз ғзаби, қолаверса, барибир, жазманлик қўйидан кечмайман, деган ўй Хосе Аркадиога ботирлик бахш этди. У укасига ҳамма саргузаштларини яширмай айтиб берди.

→ Дастлаб кичик Аурелиано, аҳволи ёмон экан, деб чўчиди – у ҳали Хосе Аркадиони домига тортаётган оҳанрабо

нелигини тушунмасди. Аммо бора-бора Хосе Аркадионинг хаяжони унга ҳам юкди. У акасидан бор икир-чикирларни хижжалаб, қайта-қайта сўрар, кейин ўзи ҳам унинг азоби-ю роҳатига пинҳона шерик бўлар, кўнглида бир сурур ва айни замонда ҳадик сезарди. Энди у гўё чўг устида ётгандек тўша-гида тўлганиб, тонггача мижжа қокмай, акасининг қайти-шини кутар эди. Кейин ака-ука анчагача сирлашиб ётишар-ди. Бедорлик уларни шунчалар қарахт қилиб қўйдики, икки-си ҳам лаънати алкимёдан, оталарининг олимона ишларидан ижирғанадиган бўлиб қолдилар. «Болаларимиз телбалардек санкишади, – дерди Урсула. – Нима бало, ичларида гижжа¹ бормикин?» Урсула уларга пиако² толқонидан ранги хунук бир дори тайёрлаб берганида, ака-ука миқ этмай симириш-ди. Аурелиано энди акасининг хаяжонланиши сабабини англабгина қолмасдан, балки унинг ташвишларини ўзиники-дай қабул қиларди. Бир куни акаси севги кечинмасини ба-тафсил тасвирлаётганида, унинг гапини бўлиб, «Ўшанда нимани ҳис қиласан?» деб сўраб қолди. Хосе Аркадио ўйлаб ўтирмасдан:

– Бу зилзилага ўхшайди, – деб жавоб берди.

Январь ойининг чоршанбаларидан бирида, тунги соат иккида Амаранта туғилди. Хона одамлардан бўшагач, Урсу-ла чақалокни обдан текшириб кўрди. Қизча жуда енгил, сер-ҳаракат бўлиб, бадани, қўл-у оёғи, юз-у кўзи ҳам соппа-соғ, росмана эди. Аурелиано сингилли бўлганини уйларига одамлар тўпланганда билди. У шовкин-сурондан фойда-ланиб, Хосе Аркадиони қидиришга тушди – акасининг ўрни кечки ўн бирдан буён бўш эди; у беихтиёр Пилар Терне-ранинг уйига қараб борар, лекин акасини у ердан қандай чакириб олишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. У Хосе Аркадио билан шартлашилган оҳангда ҳуштак чалиб, Пилар Терне-ранинг уйи атрофида анча айланиб юрди-да, ахийри тонг бўзарганда ортига қайтишга мажбур бўлди. Келиб қараса, акаси оналарининг хонасида, мусичадай беозоргина бўлиб,

¹ Гижжалар – одам, ҳайвон ва бошқа тирик организмларда яшаб, касаллик пайдо қиладиган паразитларнинг умумий номи: гельминтлар.

² Пиако – тропик доривор ўсимлиги.

янги туғилган сингилчасини овутиб ўтирибди.

Чакалокнинг чилласи чикар-чикмас яна ўша муз парчасини олиб келишган найрангбоз-у масхарабоз лўлилар пайдо бўлишди. Тез орада маълум бўлдики, улар Мелькиадес жамоаси каби тараққиёт жарчилари эмас, балки анчайин енгил-елпи томоша ортидан кун кўрадиган оддий одамлар экан. Улар ҳаттоки ўзлари олиб келган муз парчасини ҳам турмушда аскотадиган буюм эмас, балки циркдаги аттракцион¹ сифатида намоиш қилишди. Бу гал лўлилар келтирган ажойиботлар орасида учаргилам ҳам бор эди. Лекин улар учаргиламни узоқни яқин қилувчи восита эмас, балки шунчаки бир эрмак деб ҳисоблар эдилар. Қишлоқ аҳли учаргиламга ўтириб томлар оша учиш учун сўнгги тилла тангаларни ҳам аямасди. Хосе Аркадио билан Пилар Тернерага тўполон роса кўл келди, энди улар ҳеч бир хадиксиз кайф-у сафо суришарди. Улар ўзларини бахтиёр келинкуёвдай ҳис қилишар, ҳаттоки муҳаббат дегани улар билган, ўша бедор тунлар бағридан юлиб олинган ўғринча туйғута нисбатан чуқуррок ва сокинрок эканини англагандай бўлишди. Аммо Пилар бу тárovатга путур етказди. У Хосе Аркадионинг ҳаяжонига лакка ишониб, бечора йигитнинг бошига нақ сўйил туширгандай бўлди. «Мана, энди сен ҳақиқий эркаксан», деди у. Лекин Хосе Аркадио ҳеч балони англамагач, аёл ҳижжалаб тушунтирди:

– Сенга ўғил туғиб бераман.

Хосе Аркадио анчагача уйдан чиқишга ботинолмай юрди. Ошхонада Пиларнинг кулгиси эшитилса бас, шартта лабораторияга беркинарди. Бечора отаси, ўғлимга ақл қилибди-да, деб қувониб, унга янги тажрибаси – ҳикмат тошини қидириш сирларини ўргатарди.

Бир куни кечкурун извошчи лўли-ю кўлларини силкитаётган бир неча қишлоқ болалари тушган учаргилам лаборатория деразаси ёнидан сузиб ўтаётганида ака-ука чексиз ҳаяжонга тушдилар, Хосе Аркадио Буэндиа эса ҳатто дера-

¹ **Аттракцион** (французча: attraction – торттилиш) – маданият ва истироҳат боғлари, болалар саройлари, умуман оммавий сайил жойларида кўнгил очиш учун ўрнатилган қурилма.

зага кайрилиб ҳам карамади. «Майлига, ўзларича овуна-
веришсин, — деди у. — Бундай рўдапо наमतда учишнинг
нима кераги бор, биз фан ёрдамида парвоз киламиз». Гарчи
кизиккандай бўлиб кўринса-да, Хосе Аркадио хикмат тоши
нима-ю у неларга кодир эканини асло англагани йўқ, наза-
рида, хикмат тоши дегани пала-партиш ясалган шишадай
бир гап эди. Лабораториядаги ишлар юрагини қоплаган ғаш-
лиқдан халос этолмади. Отаси омади келмаганда кай кўйга
тушса, Хосе Аркадио ҳам шу ахволга тушди — на иштахада
ва на уйқусида маъни бор эди. Ўғлининг бу қадар ғамнок
эканини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, бола бечора
алкимёга муккасидан берилибди, бу кетишда узилиб қоли-
ши ҳам мумкин, деган ўйга бориб, уни лабораториядаги
ишлардан озод қилди.

Аурелиано эса, акасининг дарди бошқа эканлигини
англаса ҳам, лекин Хосе Аркадионинг ўзи бу хусусда лом-
мим демади. Акаси аввалгидай дилкаш эмасди, қандайдир
одамови, кекчи бўлиб қолган эди. Ниҳоят у, коронги бир
тунда ёлғизликдан безор бўлди чоғи, тўшагини ташлаб, Пи-
лар Тернеранинг уйига бормай, лўлиларнинг чодирлари
ёнида тўпланишган бекорчилар галасига кўшилди. Турли
антика томошаларни кўрди-ю, лекин баҳри очилавермади.
Ногаҳон сон-саноксиз мунчок шодаларидан қадди сал бук-
чайиб турган ёшгина лўли кизчага эътибор берди, Хосе
Аркадио умрида бунчалик чиройли кизни хали учратмаган
эди. Кизча илонга айланиб қолган оқпадарни томоша қила-
ётган оломон ичида туриб, ушбу кайғули манзарага боқарди.

Хосе Аркадио ҳалиги бахтикарога карамади ҳам, то-
мошабинлар илон-одамнинг ғуссалли қиссасини тинглаётган
махал, у урилиб-сурилиб биринчи қаторга чикиб олдида,
лўли кизнинг ёнига келиб тўхтади. Кейин унинг ортига
суйкала бошлади. Қизча уни пайқади-ю, хайрат ва кўр-
қувдан қалтираб, жойида қотиб қолди ва ниҳоят, ортига
ўгирилиб, Хосе Аркадиога кулиб қаради. Шу пайт икки лўли
илон-одамни қафасга солиб, чодирга олиб кетди-да, жарчи
янги томошадан огоҳ этди:

— Энди эса, хонимлар ва жаноблар, биз сизларга муд-

хиш номерни¹ – бир юз-у эллик йилдирки, кўриш лозим бўлмаган нарсани кўриб қолгани учун жазо тариқасида ҳар куни айна соатда боши танидан жудо этиладиган аёлни кўрсатамиз.

Хосе Аркадио билан кизча томошан қатлда иштирок этишмади. Улар аллақачон чодирга кириб, энтиқиб ўпишганча либослардан халос бўлардилар. Лўли қиз қат-қат корсажлари²-ю сарғайиб кетган тўр юбкалари, кераксиз корсет³ ва шиша мунчоклари юкидан озод бўлгач, хивич кенг белбоғга ўхшаб қолди. Аммо ориқ оёқлари чиллақдай бу мажмағил қизча қутилмаганда дадил ва эҳтиросли чиқиб қолди. Афсуски, Хосе Аркадио ўзига эрк беролмасди, чунки чодирга лўлилар дам-бадам кириб, аллақандай юмушларни бажаришар, ҳаттоки қаравот ёнига ўтириб бемалол соққа ташлашарди. Чодир ўртасидаги устунчага осилган чирок ҳаммаёқни ёритиб турарди. Шир яланғоч Хосе Аркадио бир амаллаб ишини тугатиб, кўрпада қарахт ётар, кизча эса уни қайта қўзғатишга уринарди. Шу аснода чодирга семиз лўли аёл билан мусофир эркак кириб қелишди ва иккови ҳам шундоқкина қаравот ёнида ечина бошладилар. Аёл Хосе Аркадиога қаради-ю, унинг шалпайиб ётган жониворини кўриб завқланиб кетди.

– Худо матохингни соғ-омон сақласин-да, йигит! – дея хитоб этди у.

Лўли кизча, ўз ҳолимизга қўйинглар, деб жеркигач, ҳалиги янги жуфт шундоқкина ерга чўзилишди. Уларнинг эҳтироси Хосе Аркадиога ҳам юқди. Биринчи ҳамладан кизчанинг суяклари домино доналаридай шакирлаб, гўё жар тарафга сочилиб кетгудек бўлди, бадани жикка терга ботди, кўзлари ёшланди. Йигит ўз танидан балчик ҳиди келаётга-

¹ Номер – театр, ширк, концерт ва шу қабилаарнинг ҳар бир алоҳида ижро этиладиган қисми.

² Корсаж – 1) хотин-қизлар қўйлагининг белдан юқори қисми; 2) юбканинг кенг қаттиқ белбоғи.

³ Корсет (французча: corset – маҳкам ушлаб, тутиб турувчи) 1) қадди-қоматини чиройли, расо тутиш ёки лағолаш мақсадида тақиладиган, кўкрак қафасининг пастки қисми ва қоршнини сиқиб, тортиб турадиган махсус белбоғ; 2) умуртка поғонаси синган, қийшайган ва қасалинган пайтда уни керакли ҳолатда ёки қимирлатмай тутиб турадиган ортопедик мослама.

нини пайқади. Лўли кизча чайир экан – ҳамлага бемалол дош берди. Хосе Аркадио ўзини жаннат осмонида учиб кетаётгандек ҳис қилди, унинг тўлиб-тошган юрагидан фавворадек отилаётган хирс-у шавки баёни кизнинг қулоғидан кириб, сўнг унинг оғзидан лўлича сўзларга айланиб чиқарди. Бу воқеа пайшанба куни содир бўлди. Шанбага ўтар кечаси эса Хосе Аркадио бошига кизил латта боғлаб, лўлилар билан биргаликда Макондодан чиқиб кетди.

Ўғлининг йўқолганидан хабар топган Урсула бутун қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Лекин унинг топгани – лўлилар чодир тиккан майдончада қолган эски-туски уводаю бурксиётган гулхан қолдиғи бўлди, холос. Шиша мунчок топиб олиш илинжида увадаларни титкилаётган бир ҳамкишлоғи Урсулага, ўғлининг кеча кўрувдим, Хосе Аркадио ўша масхарабозларга қўшилиб, кафасдаги илон-одам ортилган аравагани суриб кетди, деб айтди. «Ўғлимиз лўли бўлди!» деб кичкирди у эрига, лекин Хосе Аркадио Буэндиа тўнғичининг дарбадар кетганидан заррача ҳам ташвиш тортмади.

– Лўлилар ёмон халқмас, – деди у, аввал юз маротаба туйилиб, нақ толқонга айланган кўкиш моддани қозончага солиб эзаркан. – Энди ўғлимизнинг суяги қотиб, эркак қаторига кирар.

Урсула лўлилар қай тарафга кетганини аниқлаб йўлга тушди. Дуч келган одамдан сўраб-суриштириб, лўлиларни таъкиб этиб, қишлоқдан шунчалик йироқлашиб кетдики, энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди. Хосе Аркадио Буэндиа эритмасини таппи устига иситгани қўйиб, ичкарида йиғлаётган кичкина Амарантадан хабар олгани кирганида, яъни кечкурун соат саккизда, хотини йўқлигини пайқади. У яхшигина қуролланган ҳамкишлоқларидан дарҳол отряд¹ туздида, Амарантани эмизикли бир аёлга тутқазиб, Урсулани қидириб ҳали қадам тегмаган ерларга равона бўлди. Ауре-

¹ *Отряд (русча)* – 1) жанговар ёки махсус вазифаларни бажариш учун тузиладиган вақтинчалик ёки доимий ҳарбий тузилма (бу ерда шу маънода); 2) бирор иш, фаолият, хизмат учун уюшган кишилар гуруҳи, жамоаси; 3) умуман, жамиятнинг маълум белгилар билан бирлашган гуруҳи; 4) ҳайвонлар систематикасида маълум белгилар билан бирлашган гуруҳ.

лиано ҳам у билан бирга эди. Тонгда нотаниш тилда сўзловчи балиқчи хиндуларни учратишди. Хиндулар имо-ишоралар килиб, бегона кимса ўтмаганини тушунтиришди. Урсулани уч кун излаб тополмай, яна қишлоққа қайтиб келдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа ўзини қўярга жой тополмасди. Кичкина Амарантанинг бутун ташвиши отанинг бўйнига тушди: Хосе Аркадио кизчасига худди онаси каби қарарди, чўмилтирарди, бир кунда тўрт маҳал эмиздиргани кўшни аёлниқига олиб борар ва ҳатто кечкурунлари чақалокқа алла айтиб ухлатарди. Бир кун Пилар Тернера то Урсула қайтиб келгунига қадар уларнинг рўзгор ишини ўз зиммасига олажагини айтиб қолди. Бошларига тушган кулфатдан сўнг акли анча тўлишиб қолган Аурелиано остона ҳатлаб кирган Пиларни кўрди-ю, ҳамма гапга тушунди. Акасининг кочиби кетишига ҳам, опаларининг ғойиб бўлишига ҳам шу аёл айбдор эканини англаб, уни шундай совуқ ва қаҳрли қаршиладикки, аёл қайтиб қорасини кўрсатмади. Лекин сал ўтмай ғам-алами сусайди. Хосе Аркадио Буэндиа билан кенжа ўғил яна темирчилик ўчоғини ўт олдиришиб, бир неча ойдан бери таппи устида ётган модда устида тажриба бошлаб юбордилар. Мурғак Амаранта симоб ҳовури тўла хонадаги, ток новдасидан тўкилган саватчада ётиб, отаси ва акасининг ишини кизиксиниб кузатарди. Урсула ғойиб бўлганидан бир ой ўтгач, лабораторияда ғаройиб ходисалар рўй берди. Жавонда кўпдан бери бўшаб ётган шиша идиш тўсатдан шу қадар оғирлашиб қолдики, ҳатто уни жойидан кўзгатишолмади. Иш столига қўйилган қозон ичидаги сув ўт-оловсиз, ўз-ўзидан исий бошлади-ю, роса ярим соатча, то сўнгги томчиси буғланиб кетгунича вакирлаб қайнади. Хосе Аркадио Буэндиа билан ўғли бу мўъжизалардан завқланишар, аммо бунинг боисини тушунишмас, буни ўзларича, янги бир моҳият даракчиси, деб изоҳлашарди. Бир куни эса Амаранта ётган сават Аурелианони хайратга солиб, ўз-ўзидан тепага кўтарилди-да, ҳавода айлана бошладики, Аурелиано уни шоша-пиша зўрға ушлаб қолди. Бу ҳол Хосе Аркадио Буэндиани хийла чўчитиби қўйди. У гўдак ётган саватчани аввалги жойига қўйиб, столнинг оёғига боғлаб ташлади. Сават-

чанинг галати «килиги» уларни орзулари ушалишига жудаям оз қолганига тўла-тўқис ишонтирди. Ўшанда ота ўғлига қараб:

– Худодан қўркмасанг ҳам, темирдан қўрк! – деди.

Беш ойдан сўнг Урсула қайтиб келди. У алланечук яшариб қолган, хурсанд эди. Эғнидаги либоси ҳам ўзгача – қишлоқда расм бўлмаган андозада эди. Хосе Аркадио Буэндиа қувончдан жинни бўлиб қолаёзди. «Хайрият-э! Ахийри, мен ўйлаганимдай бўлди!» – деб қичқирди у. Бу ҳақиқат эди, чунки у лабораторияга қамалиб, тажрибалар ўтказаетганида худодан на ҳикмат тошини, на уйидаги барча қулфлар-у ошиқ-мошиқларни тиллага айлантириш усулининг кашф этилишини сўраган, балки уззукун бир нарсани – Урсуланинг қайтиб келишини тилаган эди. Хотини эса унинг қувончини баҳам қўрмай, гўё бир соат олдин чиқиб кетган одамдек, эрини шунчаки бир ўпди-да:

– Кўчага чиқкин, – деди.

Уйлари олдида тўпланиб турган оломонни қўрган Хосе Аркадио Буэндиа дастлаб ўзини йўқотиб қўяёзди. Улар лўлилар эмас, Макондо аҳли билан бир хил тилда сўзлашадиган, бир хил дардлардан шикоят қиладиган оддий эркеклар-у аёллар эди. Уларнинг ёнида устига озиқ-овқат ортилган ҳачирлар, мебель ва турли уй анжомлари, хуллас, тирикчилик учун керакли маълум ва жўн нарсалар юкланган ҳўкиз қўшилган аравалар турарди.

Бу одамлар икки кунгина йўл юриб водийнинг нариги чеккасидан келишганди. У ерлардаги шаҳарларда почта ҳар ойда келаркан, ҳатто оғирни енгил қилган машиналар ҳам бор экан. Урсула гарчи лўлиларни қувиб етолмаган бўлса-да, лекин буюк ихтиролар изидан югуриб тополмаган ўзга диёрлар билан алоқа йўлини топган эди.

Пилар Тернеранинг ўғли дунёга келганидан икки ҳафта ўтгач, чакалокни бобоси билан бувисининг уйига олиб келишди. Эри, Буэндиалар авлоди хор-у зор бўлмаслиги керак, деб туриб олгач, ноилож Урсула чакалокни олиб қолди. Лекин у, бола ўзининг туғилиши тарихини ҳеч вақт билмаслиги керак, деб шарт қўйди. Чакалокқа Хосе Аркадио деб

исм қўйишди, лекин отаси билан адаштирмаслик учун, бора-бора уни шунчаки Аркадио деб чакира бошлашди. Бу паллада Макондо аҳли тижоратга берилган, Буэндиаларнинг ҳам югур-югурдан қўли бўшамас, улар ҳатто болаларга қарашга ҳам вақт топишолмасди. Шу боис, болаларни Виситасьон исмли хинду аёлга беришди. Аёл гуахиро¹ уруғига мансуб бўлиб, Макондога акаси билан биргаликда, неча йилдирки юртларида ҳукм сураётган мудҳиш ва юкумли бало – уйқусизлик касалидан қочиб келган эди. Ака-сингил хиндулар жуда хушфезл, жуда ишчан одамлар эди. Урсула уларни ишга ёллагач, Аркадио билан Амарантанинг тиллари испанчада эмас, гуахиро тилида бурро бўлди, ҳатто, калтакесак гўшти ва ўргимчак тухумларидан тайёрланган шўрва ичишни ҳам ўрганишди. Урсула буни сезмади, айна кунларда у қандолатчилик билан машғул эди. Макондо мутлак ўзгариб кетди. Урсула бошлаб келган одамлар бу кишлоқнинг географик ўрни-ю ерларининг унумдорлигини оламга ёйди-ларки, косибчилик, дўкончилик авж олиб, тез орада кишлоқ гавжум шаҳарчага айланди; ҳатто, бу ерда оёқларига шиппак илган, кулоқларига исирға таккан араблар ҳам пайдо бўлиб, шиша мунчоқларни тўтиқушларга айирбош қила бошлашди. Хосе Аркадио Буэндиа бош қашишга ҳам фурсат тополмасди. У лабораториядаги ишларни ҳам унутиб, кишлоқ ободонлиги билан шуғулланди. Янги кўчиб келганлар уни ҳурмат қилишарди. Уйга жой танлаш ҳам, девор тиклаш ҳам, хуллас, жами юмуш унинг маслаҳатисиз бошланмасди. Ҳатто марза уриш ҳам Хосе Аркадио Буэндиага топширилди. Ўз кўчма расталарини эндиликда киморхонага айлантирган масхарабоз лўлилар қайтиб келганларида, дастлаб шоду хуррам қарши олишди, чунки улар билан Хосе Аркадио ҳам қайтади, деб умид қилишарди. Лекин Хосе Аркадио уларнинг орасида кўринмади. Урл уларнинг назарида, тўнғичини биладиган ва уни қайдан излашни айта оладиган илон-

¹ Гуахиро, гоахиро (ўзларини ваюу деб агашади) – аравак гурухига мансуб индейс халқи. Гуахира яриморолда яшайдилар. Колумбияда – 200 минг киши, Венесуэлада – 65 минг киши, Панама ва Ангил оролларида оз гурухи яшайди (1990-йиллар ўрталари). Асосан, анъанавий диний эътиқод сақланган, католиклар ҳам бор.

одам ҳам йўқ эди. Шу боис, лўлиларга Макондода қолишга ижозат беришмади. Ҳатто уларни, бу ерга бошқа қадам босмайсизлар, деб огоҳлантиришди ҳам; энди макондоликлар лўлиларни тамагирлик ва бузуклик манбаи санашарди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, мабодо кишлоғимизга минг йиллик донолиги ва ажойиб ихтиролари билан Макондонинг равақ топишига ҳисса қўшган лўлилар – Мелькиадес жамоаси келса, уларни кучок очиб кутиб оламиз, деб таъкидлади. Аммо турли дарвешлар ва дайдиларнинг гапига қараганда, Мелькиадес жамоаси одамзод билиши тақиқланган ҳикматга даҳл қилгани учун ер юзидан батамом йўқотилиб юборилган экан.

Отаси шаҳарни тартибга келтираётган, онаси эса новвот балиқчалар-у хўрозқандларни балъси¹ дарахти новдасига тизиб, уйларида ҳар куни уч маҳал сотувга чиқариб, оила иқтисодини мустаҳкамлашга ҳисса қўшаётган бир пайтда, Аурелиано ташландик лабораторияда ўтириб олиб, заргарлик ҳунарини астойдил ўрганарди. Унинг бўйи чўзилиб, акасида қолган кийимлар ҳам қалталик қилар, эндиликда отасининг либосларини кия бошлаганди. Виситасьон Аурелианога отасининг кўйлаги-ю шимларини сал-пал торайтириб берарди, чунки у ҳали норғулликда отаси ва акасига етолмаган эди.

Аурелиано ўсмирлик ёшига етганида овози йўғонлашиб, камгап бўлиб қолди. У заргарликка шунчалар берилган эдики, лабораториядан фақат овқатлангани чиқарди, холос. Ўғлининг одамови бўлиб қолганидан саросимага тушган Хосе Аркадио Буэндиа унга кўча эшикнинг қалитини топшириб, ўғлим аёлни тусаб қолибди, деган ўйга бориб пул ҳам қолдирди. Аурелиано унга чилла сувига ишла-тиш учун хлорат кислотаси харид қилиб, қалитнинг устини эса олтин билан қоплади. Лекин унинг анойилиги Аркадио ва Амарантанинг қилиқлари олдида ҳеч гап эмасди – суттишлари туша бошласада, ака-сингил кичкинтойлар ҳиндуларнинг этагидан тугиб, кун бўйи ортидан эргашиб юришар,

¹ Балъс – чикле смоласи олинадиган қимматбаҳо ёғоч олинадиган дарахти.

ханузгача испанча сўзлашдан бош тортишиб, нукул гуахиро тилида гаплашар эдилар. «Уларда не айб, – дерди Урсула эрига. – Ота-онаси телба-тескари бўлгандан кейин, болаларга ҳам юкади-да». Урсула, қилиғи ёмон фарзанд нима-ю чўчкадумли махлуқ нима, фарқи кам-ку, деб ўйлади чоғи, толеидан шикоят бошлайман деб турганида, Аурелиано унга қағтик тикилиб, дабдурустдан довдиратиб қўйди.

– Бизникига биров келяпти, – деди у.

Урсула, ўғли ҳар гал каромат кила бошлаганида қўлайдиган усулини тутиб, уни ўзининг жўн сўзи билан гангитишга уринди. «Биров келса, нима бўлибди, бунинг ҳеч бир ажабланадиган жойи йўқ. Макондодан худонинг берган куни ўнлаб мусофирлар ўтади, улар ҳеч қандай кароматга муҳтож эмас». Аурелиано ҳам ўз айтганидан қолмади.

– Кимлигини билмайман, аммо ўша одам аллақачон йўлга тушган, – деди у.

Ҳақиқатан ҳам, якшанба куни Ребека пайдо бўлди. Унинг ёши ўн бирларда эди. Қизча терифурушлар билан келди. Қўлида уни, албатта, Хосе Аркадио Буэндиа хонадонига топшириш тайинланган мактуб ҳам бор эди. Лекин на терифурушлар ва на кизча мактубни ким ёзганини айтиб беролди. Улар Манауредан Макондогача оғир йўлни босиб келишган эди. Янги меҳмоннинг бор бисоти кийим-бош солинган сандиқча, мўъжазгина ёғоч тебранма курси ва ичида нималардир шакур-шукур қиладиган каноп¹ қопдан иборат эди. Қопни очиб кўришганда, кизчанинг ота-онасининг суяклари чикди. Хосе Аркадио Буэндиага юборилган мактуб вақт-у масофага карамасдан уни хануз чексиз севадиган номаълум кимса томонидан илиқ сўзлар ила битилган эди. У ўзининг оддий инсонийлик бурчини ўтаётганини, аниқроғи, Урсуланинг холаваччаси ҳам Хосе Аркадио Буэндианинг қариндоши бўлмиш муштипар етимча бир кизни (ота-онаси Никанор Ульоа ва Ребека Монтел анча бурун оламдан ўтишган, унинг падари мактуб муаллифининг яқин дўсти бўларкан) юбораётганини айтган эди. Номаълум киши

¹ Каноп (русча), кенаф (лотинча) – поясидан тола олинадиган, бир йиллик баланд ўтсимон ўсимлик; унинг толаси.

кизча билан ота-онасининг суякларини ҳам бирга жўна-таётганини таъкидлаб, бу суякларни христиан удумига би-ноан кўмишни илтимос қилганди. Мактубдаги исм ҳам, охирига чекилган имзо ҳам аниқ, тушунарли бўлса-да, на Хосе Аркадио Буэндиа, на Урсула узоқ Манауре қишлоғида истиқомат қилувчи бундай қариндошлари ёки танишлари борлигини эслай олишди. Қизчадан қўшимча маълумотлар олишнинг мутлақо иложи бўлмади. У уйга кира солиб, теб-ранма курсига ўтирди-да, саволларга парво ҳам қилмай, атрофидагиларга кўрка-писа тикилганча, бармоғини сўра бошлади. Унинг эғнида эски қора кўйлак бўлиб, оёғига чи-риккина туфли кийганди. Қулоғи ортидаги икки тарам сочи қора лента билан боғланган, бўйнига сиртидаги тасвири тердан хира тортиб қолган тумор, ўнг билагига кўзмунчоқ ва аллақандай ваҳший ҳайвоннинг мис занжирига ўтказилган қозик тиши тақилганди. Яшил тусга кира бошлаган териси, ногорадай шишиб кетган қорни қизчанинг соғлиғи ёмонли-гидан, мудом оч юрганлигидан дарак берарди. Шунга кара-май, овқат келтиришиб, ликопчани тиззасига қўйганларида ҳам у қимир этмади. Дастлаб, уни соков деб ўйлашди, аммо шу пайт хиндулар қизчадан ўз тилларида, овқат ейишни хоҳлайсанми, деб сўраганларида, гўёки уларни тан олгандай кўзларини очиб-юмди-да, розилик маъносида бош ирғади.

Қизчани олиб қолишди, барибир, бошқа иложлари ҳам йўқ эди. Гарчанд қизча Аурелиано хатни баланд овозда ўқиб, ота-онасининг исмларини зикр этганида қилт этмай ўтирса-да, унга мактубда ёзилганидек (агар рост бўлса) онасининг номини қўйишди, яъни Ребека деб атай бошла-дилар. Ўша вақтлар Макондода қабристон йўқлиги сабабли (бу ерда ҳали ҳеч ким ўлмаган эди) суякларни кўмишга бирон-бир мос жой топилгунча қопни беркитиб қўйишди, аммо бу қоп худди қурқ товукнинг қақиллашига ўхшаган товуш чиқаргани ҳолда, қутилмаган жойлардан чиқиб ко-ларди. Ребека онла шароитига кўниккунча анча фурсат ўтди. Дастлаб у курсисини бирон бир бурчакка қўйиб олиб, бар-моқ сўришдан нарига ўтмади. Қизча ҳеч нарсага қизикмас, факатгина ҳар ўттиз дақиқада соат мусиқа чалган маҳалда,

гўё занг овозини кўрмокчи бўлгандай атрофга олазarak назар ташларди. Ребекага овқат едириш ҳам кони азоб эди. То хинду ака-сингил қизчанинг девордан кесак синдириб ейишини билиб қолишмагунича ҳаммалари нега кизча очликдан ўлмаяпти, деб хайрон бўлишарди. Ота-онаси ёки уни бокиб ўстирганлар қизчани жазолашган чоғи, Ребека айб иш қилаётганини сезар, кесакни яширинча ер, ҳаттоки ҳеч ким йўқлигида тўйиб-тўйиб овқатланиш учун ғамлаб ҳам кўярди. Ребеканинг устидан қаттиқ назорат ўрнатишди. Ҳовлига сугир сафроси¹ сепиб, уй деворларига аччик хинду қалампири суришди. Лекин кизалоқ севган «таом»ини, барибир, топарди. Ахири Урсула таъсирчанроқ воситаларни қўллаб бошлади. У апельсин шарбати билан равон сувини аралаштириб, идишни тун бўйи ташқарида қолдирди, сўнг бу дорини эрталаб наҳордан олдин Ребекага ичирди. Бунаканги дорини қўллаш лозимлигини Урсулага ҳеч ким маслаҳат бермаганди, лекин у ўзича, бўш ошқозонга тушадиган ҳар бир тахир ичимлик жигарда санчик уйғотади, деб тахмин қилди. Заиф Ребека жуда уришқоқ экан – тепинди, тирнади, тишлади, хуллас, дорини ичмаслик пайида гуахиро тилида эркакча сўзлар билан сўқинди. Урсула дорига даррани ҳам кўшиб даволай бошлади. Омукта муолажа натижаси ёмон бўлмади: бир неча ҳафтадан сўнг Ребека тузала бошлади: Аркадио ва Амаранта билан ўйнар, иштаҳа билан овқат ер, ҳаттоки пичоқ ва санчки тутишни ҳам билар эди. Кейинчалик эса унинг испан тилида ҳам равон сўзлаши, ниҳоятда чеварлиги, ўзи тўкиган майин сўзларни соат вальсига² ҳамоханг айтиши маълум бўлди. Тез орада у оиланинг янги бир аъзосига айланди. Урсулани ҳаддан зиёд иззат қилар, Амарантани сингилча, Аркадиони укача, Аурелианони амаки, Хосе Аркадио Буэндиани эса бобо деб атарди. Шу тариқа Ребека ҳам Буэндиа фамилиясини олди ва бу номга умр бўйи доғ теккизмади.

¹ Саффо (арабча; сарик ранг; оқимтир; ўт) – одам жигаридаги безлар орқали мунтазам ишлаб чиқиладиган кўкимтир сарик суюқлик: зарда, ўт.

² Вальс (французча: valse – думалатмок, айлантirmek) – 1) одатда жуфт-жуфт бўлиб, уч тактада бир айланиб, охиёта давра олиб ўйналадиган равон ва вазмин ракс ва шу ракс мусикаси; 2) уч чоракли мусика асари.

Ребека кесак ейиш дардидан кутулгач, уни Амаранта ва Аркадио ухлайдиган хонага ўтказишади. Бир куни болалар билан бирга туновчи хинду аёл ногахон уйғониб, бурчакдан келаётган ғалати товушни эшитиб қолди. Хонага бирон-бир жонивор кириб қолганмикан, деган ўйда жойидан ирғиб турди-ю, тебранма курсида ўтириб бармоғини сўраётган Ребекани кўрди. Қизчанинг кўзлари қоронғида худди мушукникчдек ёнарди. Кўркувдан қотиб қолган Виситасьон қизчанинг кўзларида улар акаси иккови тахт ворислари ҳисобланишган қадимий подшоҳликни ташлаб чиқишга мажбур қилган ўша мудҳиш касаллик белгиларини топди: уйда уйқусизлик касали ҳукм сура бошлади.

Аёлнинг акаси Катауре Макондодадан тонгни кутмасданоқ чиқиб кетди. Виситасьон шу ерда қолди – у энди тақдирга тан берган, бедаво касалликдан қочиб қутулолмаслигини англаган эди: Виситасьоннинг ташвишини ҳеч ким тушунмади. «Ухламаймизми? Нима бўлибди, қайтага яхши-да, – дерди мамнуният билан Хосе Аркадио Буэндиа. – Ҳаётдан кўпроқ нарса ундириш мумкин». Аммо Виситасьон унга бу хасталикнинг азоби уйқусизлиқкина эмас, аксинча, бедорликдан одамнинг бадани чарчоқ сезмаслиги, бу касалликнинг мудҳиш иллоти – иккинчи босқичи, яъни унутувчанлик ҳам борлигини тушунтирди. Уйқусизликка гирифтор бемор дастлаб болаликдаги воқеаларни, кейин нарсаларнинг номи-ю уларнинг нима мақсадда қўлланишини эсидан чиқаради, сўнгра у одамларни ҳам танимай қолади ва ҳаттоки ўз-ўзини ҳам англолмайди ва ўтмишни унутган бундай кимса телбанамо бир аҳволга тушади. Хосе Аркадио Буэндиа кулакула, бу иримчи хиндулар тўкиб чиқарган латифаларнинг бири бўлса керак, деган хулосага келди. Лекин зийрак Урсула ҳар эҳтимолга қарши Ребекани болалардан ажратиб қўйди.

Орадан анча ўтиб, Виситасьон ваҳимаси бости-бости бўлаётган бир пайтда, Хосе Аркадио Буэндиа ярим кечаси ногахон кўрпада у ёндан бу ёнга ағдариларкан, уйқуси қочди. Урсула ҳам мижджа қокмай ётарди, у эридан нега ухламаётганини сўраганида, эри: «Мен яна Пруденсио Агиляр

ҳақида ўйлаяпман», деб жавоб қайтарди. Улар кечани бедор ўтказишди, лекин эрталаб ўзларини ниҳоятда тетик сезишди, шу сабабими, тезда бемаъни тунни ёдларидан чиқаришди.

Аурелиано тун бўйи ухламай Урсуланинг туғилган кунига аталган тўғнағични тилла суви қоплаш билан лабораторияда ўтириб чиққан бўлса-да, тушлик пайтида ўзини яхши ҳис қилаётганини ажаблана-ажаблана айтиб берди. Бироқ орадан икки кун ўтгач, одатда, Буэндиалар ухлайдиган вақт етгач, улардан ҳеч бири ухлай олишмаса-да, ҳеч ким бу ғалати ҳолга эътибор бермади, ҳатто қарийб эллик соатдан бери кўз юммаганлари бирортасининг ҳаёлига ҳам келмади.

– Болалар ҳам бедор. Бу балойи офат уйга кирган экан, ундан ҳеч ким қутулолмайди, – деди иримчи хинду хотин.

Оила буткул уйқусизлик касалига йўлиқди. Онасидан гиёҳларнинг шифобахш хусусиятларини ўрганган Урсула турли гиёҳлардан дорилар тайёрлаб, уйдагиларга ичирса-да, барибир, ҳеч ким ухлай олмас, кундузлари ўнгларида туш кўриб чиқишар эди. Улар юрар-тураридан беҳабар кимсалардай ўз ҳаёллари қолиб ҳаттоки бошқаларнинг ҳаёлида айланиб юрган шарпаларни ҳам яққол кўришарди. Гўё уй меҳмонлар билан тўладек эди. Емакхона бурчагидаги теб-ранма курсисида ўтирган Ребека ҳаёл сурар, кўз олдида пайдо бўлган ва унга бир томчи сувдек ўхшаб кетадиган, ок матодан қўйлак, ёқасига тилла тўғнағич таккан одам унга атиргул тутарди. Унинг ёнидаги қўллари майин аёл гуллардан бирини олиб, Ребеканинг сочига қистирарди. Ребеканинг ҳаёлидан беҳабар Урсула бу иккови унинг ота-онаси эканлигини тушунди, лекин қанча уринмасин, уларни таний олмади ва илгарилари ҳам ҳеч қаерда учратмаганини туйди. Ана шу пайтда, уйда тайёрланаётган новвот, хўрозкандларни бозорга олиб кетишди – Хосе Аркадио буни билмай қолди ва бу бепарволик учун ўзини ўзи сўкиб юрди. Болалар-у катталар ғаройиб яшил хўрозкандларни, нимпушти баликчалар-у сарик отчаларни ҳузур қилиб сўра-сўра ўзла-

рига уйкусизлик касалини юктиришди ва ниҳоят, душанба куні сахармардонгача шаҳардаги бирорта одам ҳам ухлай олмади. Олдиниға бундан ҳеч ким ташвишланмади. Қайтаға кўпчилик қувонди, чунки ўшанда Макондода олиб борилаётган ишлар жуда кўп эди, вақт етишмасди. Одамларнинг шижоати боис, ҳамма юмушларни жуда қисқа фурсатда уддалашди ва сўнгра тонгги соат учларда ишсиз зерикиб, соатдан таралаётган оҳанглардаги зарб-у садоларни ҳисоблай бошлашди. Чарчокдан эмас, балки туш кўришни кўмсаб ухлашни истовчилар ўзларини ҳолдан тойдириш ниятида антика нарсаларни ўйлаб топишарди. Улар бир жойда тўпланишиб бетиним вакиллашишар, бирор-бир латифани ўн-йигирма маргалаб қайтаришар, ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эса турли вариантларда айтишарди. Аниқроғи, шу эртак асосида ғаройиб ўйин ихтиро қилишганди. Бу – макондоликларнинг чеки йўқ ўйинларидан бири эди. Даврабоши одамлардан: ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитишни истайсизми, деб сўрар, улар «ҳа» деб жавоб беришса, у мен «ҳа» дейишни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтайинми-йўқми, деб сўраяпман, дерди, агар унга «йўқ» деб жавоб қайтаришса, у яна мен «йўқ»ни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитасизларми-йўқми, деб сўраяпман, дерди. Тўдадан ҳеч ким чиқиб кетолмасди, чунки даврабоши уни тўхтатиб, ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтайми-йўқми, дея сўрокка тутарди. Шу тарика бу ҳол ҳар кеча бетиним такрорланар эди.

Юқумли уйкусизлик касали бутун шаҳарға тарқалганини англаган Хосе Аркадио Буэндиа тараддудланиб қолди, атрофдаги шаҳар ва кишлоқлардаги одамларға ҳам юқмасин, деган ниятда фикрли кишилар, оила бошликлари билан маслаҳатлашиб, ўзларича чора-тадбир топишди. Қай замонлар араблардан тўтиқушларға алмаштирилган, эчки шохларига осиб қўйилган қўнғирокчаларни ечишиб, Макондоға кираверишға илиб қўйишди: қоровулларнинг бакириб-чакиришиға, шаҳарға кирган одамларнинг қўлиға ана шу қўнғирокчаларни тутқазишарди. Улар Макондо кўчалари бўйлаб юришаркан, йўл-йўлакай бу қўнғирокчаларни чалишар, бу

билан беморларни соғлом одам келаётганидан хабардор қилишар эди. Мусофирлар бу бахтсиз шаҳарда на овқат ейишлари, на сув ичишлари мумкин, негаки сув ва озиқ-овқат ҳам уйқусизлик оғуси билан захарланганди. Бундай чора-тадбирлар, ҳар қалай, касалликнинг шаҳардан ташқарига чиқишига йўл қўймасди. Бора-бора тақиқларга қўниккан одамлар ниҳоят бу фавқулодда воқеани эсдан чиқаришди: ҳаёт яна изга тушди, ишлар яна илгаригидай борар ва ҳеч ким бу бефойда нарсани – уйқуни йўқотганидан ташвишга тушмас эди.

Аурелиано топган тадбир хотиранинг заифланишини бир оз тўхтатиб, эслаб қолиш қувватини тиклашга ёрдам берди. У бу тадбирни тасодифан ўйлаб топди. Уйқусизлик азобини тортавериш пишиб кетган Аурелиано (у бу дарднинг илк қурбонларидан эди) анчадан бери заргарлик қиларди. Бир куни темирни яссилаш учун сандонча зарур бўлиб қолди ва у бу ускунанинг нима деб номланишини эслолмади. Отаси «сандон дейилади» дея эслатди. Аурелиано шу сўзни коғозга ёзиб, уни сандонга ёпиштириб қўйди. Энди у бу сўзни ҳеч қачон ёдидан чиқармаслигига ишонарди. Бу хотира тикланишининг илк белгиси эканини у ҳаёлигаям келтирмаганди. Бир неча кундан сўнг у лабораториядаги барча нарсаларнинг номини ниҳоятда машаққат билан эслайдиган бўлди. Шундан кейин буюмларнинг ҳар бирига тегишли лавҳача ёзиб, ёпиштириб чиқди, уларни ўқиган заҳоти бу ускуна нима мақсадда ишлатилишини билиб оларди. Отаси хотираси заифлашаётганидан, болалигидаги энг хаяжонли хотираларни ҳам эсидан чиқараётганлигидан шикоят қилганида, Аурелиано унга ўз услубини баён қилди. Хосе Аркадио Буэндиа бу тадбирни маъқуллаб, аввало, уни ўз оиласига, сўнгра бутун шаҳарга жорий этди. У сокол чўтқачани сиёҳга ботириб, уйдаги ҳар бир буюмга тегишли ёзувлар битди, яъни «стол», «стул», «эшик», «девор», «каравот», «қозон» дея ёзиб чиқди. Қўтонга бориб, у ердаги хайвонлару паррандалар ва хаттоки ўсимликларга ҳам «сигир», «эчки», «чўчка», «товук», «маниока», «маланка», «банан» деган лавҳачаларни илиб қўйди. Хотира йўқолишининг беҳисоб

турларини оз-моз ўрганиб чиққан одамлар, гарчанд буюмларни ёзувларга қараб топиб олишсалар ҳам, барибир, бир куни бу буюмлардан нима мақсадда фойдаланиш кераклигини унутиб қўяжакларини тушунишди. Шундан сўнг вазият мураккаблашди. «Бу – сигир, уни ҳар куни эрталаб соғиб туриш зарур, сутни қаҳва билан аралаштириш учун қайнатиш керак, ана шунда сутли қаҳва тайёрлаш мумкин», дея сигир бўйнига осиб қўйилган ёзувга ўхшаш лавҳа эълонлар макондоликларнинг хотирани сақлаб қолишга нечоғли уринганидан хабар беради. Улар ўзларидан узоклашиб кетаётган ҳақиқатни ёзувлар ёрдамида бирмунча муддатга бўлса-да, асраш мақсадида ана шу тариқа кун кечир шарди, аммо ҳарфларнинг маъноси эсларидан чиққач, бу ҳақиқат батамом йўқолиши муқаррар эди.

Шаҳарга кириш йўлида «Макондо» деган ёзув пайдо бўлди, марказий кўчага эса янада йирик ҳарфлар билан «Худо бор» деб ёзиб қўйишди. Ҳар бир хонадонда хотирадаги у ёки бу буюмларни ёки туйғуларни тиклашда ёрдам беришга хизмат қилувчи турли шартли белгилар чизиб ташланганди. Аммо бу нарса асабларни мудом таранг тутишни, сабр-у бардошли бўлишни тақозо қиларди, зотан, кўпчилик ўз тасаввуридаги ҳақиқатга берилиб кетган, гарчанд бунинг унчалик нафи бўлмаса-да, бари бир, улар шу билан овунишар эди. Йлгари қарталарга қараб келажакни айтиб берадиган, эндиликда эса картага қараб ўтмиш хотираларини ёдга солишни ўрганиб олган Пилар Тернера бу товламачиликнинг шаҳарда кенг ёйилишига қатта ҳисса қўшди. Унинг хийла-найранглари туфайли макондоликлар қарталарни ноаниқ ва бир-бирига зид тахминлари натижасида вужудга келган ғаройиб оламга кириб қолишди, бу оламда отангизни апрель ойида келган қорасоч эркак, онангизни эса чап қўлига тилла узук таккан буғдоймағиз аёл сифатида эслашар, туғилган кунингиз бўлса лаврада¹ тўрғай сайраган сўнгги сешанба кунига тўғри келар эди. Бу машмашалар жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа хотира машинаси ясаб, бу

¹ Лавра – қатта монастырь.

гафлат бандаларининг кўзини очиб қўйишга аҳд килди; бу машина воситасида одамлар нафақат хотирани тиклашади, балки лўлилар кўрсатган ғаройиботларни ҳам эслашади, деб ўйларди у. Хотира машинаси ҳаётдан олинган барча тушунчалар йиғиндисининг ҳар кунни такрорлаб туриш қонунига асосланган бўлиши керак эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу ускунани чархига жойлашган одам дасталар орқали бошқариб турадиган айланма луғат сифатида тасаввур қилар, қиска вақт ичида ҳаётга тааллуқли барча маълумотлар ҳалиги одамнинг кўз олдида гавдаланиши керак эди. Ихтирочи ўн тўрт мингга яқин лавҳачани тўлдирганида, водий йўлида уйқусизликка мубталолик белгиси – кўнғирокча осган, қорни қаппайган ғайриоддий бир чол пайдо бўлди: у жомадон юкланган, қора латта боғланган ғалтак аравани итариб келарди. У тўппа-тўғри Хосе Аркадио Буэндианинг уйига йўналди.

Эшикни очган Виситасьон чолни танимади. Аниқроғи, уни хотирасизлик гирдобига чўкаётган бу шаҳарда бирор нарса сотишнинг иложи йўқлигидан ҳали хабар топмаган бирор-бир савдогар, деб ҳаёл килди. Мункиллаб қолган бу одам, товуши титрок, қўллари калтирок бир нотавон бўлсада, унинг одамлар ухлайдиган ва хотираларини йўқотмаган оламдан келганлиги аён эди. Хосе Аркадио Буэндиа чолнинг олдида борганида, у меҳмонхонада ўтириб, эски қора шляпасини силтаганча, деворга осилган лавҳалардаги ёзувларни диққат ва ҳатто хайрихоҳлик билан ўқимокда эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамни илгари танисам ҳам ҳозир эсимдан чиқариб қўймаганмиканман дея гумонсираб, у билан ниҳоятда қуюқ сўрашди. Аммо меҳмон унинг аҳволини дарҳол тушунди. Чол ўзини бу ердагилар шунчаки эмас, балки батамом, яъни ўлган кишиларни ёддан чиқаргандек мутлақо унутишганини сизди. У аллақандай буюмларга тўла жомадонини очиб, ичига сон-саноксиз шиша идишлар солинган кичкинагина жомадончани олди. Сўнгра хонадон соҳибига ёқимли рангдаги суюқлик тўла идиш тутди, суюқликни ичгач, унинг хотираси уйғонди. Хосе Аркадио Буэндианинг кўзлари – ҳали у ўзини буюмлар устида ёзув-

лар битилган бу бесўнакай хонага тушиб колганлигини англамай туриб, хали деворлардаги бу бежама, тутуриксиз сўзларни уятдан кизариб-бўзариб ўқимай ва ҳатто ёрқин қувончдан порламай туриб – гуссали ёшга тўлди ва меҳмонни таниди. Бу Мелькиадес эди.

Макондо хотира тикланганини байрам қилаётган пайтда Хосе Аркадио Буэндиа билан Мелькиадес кўришишди, эски дўстлик ришталарини яна боғлашди. Лўли шаҳарда қолажагини билдирди. У, ҳақиқатан ҳам, нариги дунёга кетган бўлиб, танҳоликка бардош беролмасдан яна ёруғ оламга кайтганди. Жодугарлиги учун жабр тортиган ва ҳамқавмларининг қаҳрига учраган Мелькиадес хали ажал қадами етмаган мана шу шаҳардан осуда бир маскан топиб, шу ерда сураткашлик қилиб яшаб юришга аҳд этди. Хосе Аркадио Буэндиа бундай ихтиро – сураткашлик тўғрисида ҳеч эшитмаганди. Аммо у ўзининг, оила аъзоларининг қалай бўлагига бир умрга муҳрланган, турли рангларда жилланувчи тасвирини кўриб, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Хосе Аркадио Буэндианинг кулранг сочлари хурпайган, ёқаси мис тўғнагичли оҳорланган кўйлақда байрамона руҳда тушган, бир оз эскирган сурати ҳам худди ана шу даврга мансуб: Урсула суратни кўриб, ичаги узилиб куларкан, эрини «кўрқоқ генерал»га ўхшатди. Тўғриси янтганда, Мелькиадес бу расмни ишлаётганида – декабрнинг очик кунларидан бири эди – Хосе Аркадио Буэндиа, ҳақиқатда ҳам, кўрқканди; у одамнинг акси қалай бўлагининг юзасига ўтиши хануз танасини бора-бора кемириб қўяди, деб ўйлаб васвасага тушган эди. Шуниси ажабланарлики, бу гал Урсула илмга ён босиб, эрининг миясидаги бемаъни фикрни сиқиб чиқарди. Урсула илмга рўй берган дилснёхликларни ҳам унутиб, Мелькиадесни ўз хонадонида олиб қолишга аҳд қилди. Лекин ўзи суратга тушишдан бош тортди, невараларимга кулги бўлишни истамайман, деди. Декабрнинг ўша тонгида Урсула болаларига энг яхши кийимларини кийгизди, уларнинг юзига упа суртди ва Мелькиадеснинг бежирим камераси олдида икки дақиқа қимирламай туришлари учун ҳар бирига бир қошиқдан қалла шўрва ичирди. Якка-ю ягона

хисобланмиш ушбу оилавий суратда Амаранта билан Ребеканинг ўртасида турган Аурелиано кора костюм кийиб олган эди. У орадан талай йил ўтгач, девор ёнида ўзига ўк узишларини кутганидагидек хоргин, аммо кўзлари тийрак холда тасвирланган эди. Лекин йигитча ўшанда келгуси қисмати дан беҳабар эди. У воҳага донғи кетган қўлигул заргар эди, холос. Эндиликда Мелькиадеснинг ҳам меҳмонхонасига айланган бу устахонада Аурелианонинг бор-йўклиги деярли билинмасди. Отаси билан лўли шишалар-у фотопластинкалар¹ ювиладиган идишларнинг шакирлаши, кислоталарнинг тўкилиши ва бу ур-йикитда бромли² кумушнинг исроф бўлганига ҳам эътибор бермай, Нострадамуснинг каромати хусусида бакириб-чакириб бахслашиб турганда, Аурелиано ўзини гўёки бошка бир оламда юргандай сезар эди. У ишнинг кўзини билиш бараварида бутун вужуди билан киришиб кетарди, шу боис ҳам тез орада Урсуланинг хўрозқандларини сотишдан келадиган ақчаларга нисбатан анча кўп пул топадиган бўлди. Ҳаммани бир нарса – нима сабабдан балоғатга етган бу эркакнинг халигача аёллардан бахраманд бўлмагани ажаблантирарди. Дарҳақиқат, Аурелиано хали хотин зотининг яқинига йўламаган эди.

Орадан бир неча ой ўтгач, Макондода яна ўша кекса дайди – ёши икки юзга яқинлашиб қолган Франсиско Одам пайдо бўлди. У илгарилари шаҳарга тез-тез ташриф буюриб, ўзи тўкиган қўшиқларни олиб келарди. Бу қўшиқларда водийнинг Манаурагача элтувчи йўли бўйидаги шаҳар ва киш-локларда содир бўлган барча воқеалар энг кичик тафсилотларигача хикоя қилинар, одамлар танишларига бирон-бир гап тайинламокчи ёки оиласидаги янгиликларни билдиришни исташса, Франсиско Одамга икки сентаво тўлашгани заҳотиёқ, у ана шу хушхабарларни, албатта, ўз репер-

¹ **Фотопластинка** (фото.. + пластинка) – фотографиянинг расм тушириш учун мўлжалланган, ёруғликни тез илговчи ойнаси.

² **Бром** (юнонча: bromos – қўланса, сассик хид) – 1) Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб, ёқимсиз, қўланса хидли кизгиш-кўнгир, суюқ кимёвий элемент; 2) таркиби шу элемент бирикмаларидан иборат бўлган дори.

туарига¹ киритар эди. Бир куни кечкурун кўшикчидан ўгли тўғрисида бирор янгилик билиш умидида чиккан Урсула ногаҳон ундан ўз онасининг ўлганини эшитди. Кўшик тўкиш баҳсида шайтонни мағлубиятга учратгани учун Франсиско Одам деб ном олган бу кишининг асл исмини ҳеч ким билмасди, у Макондода уйқусизлик касали бошланганида ғойиб бўлган ва ҳозир яна Катаринонинг уйига келган эди. Одамлар унинг кўшикларини тинглаш, дунё янгиликларини билиш мақсадида унинг ҳузурига ошикардилар. Франсиско Одам семиз бир хотин билан келган эди. Аёл ўгирган тебранма курсини тўрт нафар хинду кўтариб олган; ёшгина мулат киз эса кўлидаги соябони билан уни куёшдан пана қилиб борарди. Бу сафар Аурелиано ҳам Катарино-никига йўл олди. Бахайбат букаламунга ўхшайдиган Франсиско Одам бир гуруҳ бекорчилар ўртасида ўтирарди. У, айтишларича, Гуайянада сэр Уолтер Рэлейнинг² шахсан ўзи тақдим қилган эски аккордеонни³ чалганча, денгизнинг шўр сувидан ёрилиб кетган катта товлари билан куй мақомига монанд депсина-депсина чолларга хос дўрилдоқ товушда кўшиқ айтарди. Тўғрисидаги эшик орқали эркаклар негадир галма-гал нариги хонага кириб-чикишар, эшик ёнидаги курсида ўтирган семиз аёл эса лом-мим демасдан кўлидаги елпиғичини силкитарди. Чеккасига қоғоз атиргул тақиб олган Катарино шакаркамиш мусалласидан ичарди, у арзимаган нарсани баҳона қилиб эркакларга яқинлашардида, кўлини уларнинг халиги жойларига теккизар эди. Ярим кечаси ҳаво чидаб бўлмайдиган даражада исиб кетди. Аурелиано ҳамма гапларни охиригача тинглади, аммо оиласига тааллукли бир қизиқарли маълумот ололмади. Кетишга шайланаётганида, аёл уни имлаб ёнига чакирди.

– Сен ҳам кир, – деди у. – Бу факат йигирма сентавога

¹ **Репертуар** (французча: repertoire < латинча repertorium – рўйхат, маълумотнома) Турли театр, концертларда ёки айрим хонанда томонидан муайян давр мобайнида ижро этиладиган асарлар мажмуи.

² **Уолтер Рэлей** (1552-1618) – инглиз денгизчиси. У Шимолий ва Жанубий Америкага уюштирилган бир неча экспедицияларга раҳбарлик қилган.

³ **Аккордеон** (французча) – ўнг қўл билан ушланадиган томонида фортепиано тилидаги клавиатураси бўлган гармонь.

тушади, холос.

Аурелиано аёлнинг тиззасидаги финжонга¹ танга ташлаб, нариги хонада ўзини нима кутаётганини хаёлига келтирмай, эшикни очди. Кўрпада кўкраклари итнинг эмчагига ўхшаган ширяланғоч мулат кизча ётарди. Аурелиано-гача унинг олдига олтмиш уч нафар эркак кириб чикқанди. Шунча одамнинг ўпкасига кириб-чиккан, тер хиди аралашган ҳаво аллақандай куюк тусга кирган, балчикдай бадбўй эди. Қизча чойшабни йиғиштираркан, Аурелианодан унинг бир чеккасини ушлаб туришни илтимос қилди. Чойшаб жикка ҳўл, каноп матодай оғир эди. Улар чойшабни икки томонидан ушлаганча бураб-бураб сувини сикишди, ундан ҳам тер окди. Аурелиано бу ҳолнинг чексиз такрорланишини жудаям истарди. Ишк-у зинонинг назарий жиҳатлари унга аён бўлса-да, ҳозир тиззалари қалтираб, оёғида зўрга турарди. Ўринни тартибга келтиргач, унга ечинишни буюрган кизчага Аурелиано тутила-тутила: «Мени бу ерга киришга мажбур қилишди. Финжонга йигирма сентаво ташлагин, хонада узок қолиб кетмагин дейишди», дея изох беришига тушди. Қиз унинг ҳолатини тушунди. «Агар сен финжонга яна йигирма сентаво ташласанг, кўпроқ қолишинг мумкин», деди у астагина. Уятдан кизариб кетган Аурелиано кийимларини ечди, унга ўзининг яланғоч бадани акасининг яланғоч бадани олдида ҳеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. Қизнинг барча уринишларига карамай у ўзини тобора лоқайд ва танҳо сезарди. «Мен яна йигирма сентаво ташлайман», дея ғўлдирарди у васвасага тушиб. Қиз унга миннатдорчилигини сассиз изҳор қилди. Унинг қобирғалари шундоқкина терисини туртиб чикқан, орқаси қонгаш эди. У ниҳоятда ҳориган, оғир-оғир нафас оларди. Қизча бундан икки йил аввал, Макондодан анча олис жойда, ухлашидан илгари шамни ўчиришни эсдан чиқариб қолдирган, уйғонганида атрофини аланга қоплаганди. Уни тарбиялаган бувиси иккови яшайдиган уй қуйиб, қул бўлган эди. Ўшандан бери бувиси уни шаҳар ва қишлоқлар бўйлаб олиб юрар,

¹ Финжон — дастали (сопли) пиёла, чинни кружка.

уйнинг товонини тўлаши учун йигирма сентавога эркакларга қўшар эди. Қизчанинг айтишича, у яна ўн йил давомида ҳар кечаси етмиш нафар эркак билан ётиши керак, чунки уйнинг товонини тўлашдан ташқари йўл харажати, овқат пули бувисини кўтариб юрувчи ҳиндуларга ҳам анчагина пул даркор экан. Қизга ҳатто қўлини ҳам теккизмаган Аурелиано, семиз аёл иккинчи бор эшикни тақиллатганида, қуйилиб келаётган кўз ёшларини зўрға тийганча хонадан чиқиб кетди. У кечаси билан ухлай олмади, кизча тақдири ҳақида узок ўйга толди. Аурелиано уни севиб қолган ва энди ҳимоя қилишни истарди. Эрталаб қизчани бувисининг зулмидан қутқаришга, ундан ҳар кеч етмиш эркак оладиган лаззатни ўзи тотиш ниятида унга уйланишга аҳд қилди. Аммо у эрталаб соат ўнда Катаринониқига келганида, кизча Макондодан аллақачонок чиқиб кетган эди. Ўтган вақт йигитнинг қайноқ ва енгилтак хис-туйғусини бирмунча совитди, аммо унинг қалбида ушалмаган бир армон каттиқ ўрнашиб қолди. У иш билан кўнглини овутиб юрди. Аурелиано ўзини аёл билан ётишга лаёқатсиз деб ҳисоблар ва бу шармандалигини ошқор қилмаслик учун энди бир умр аёл кўрмаган эркакдай сўккабош яшашга кўникиб қолганди. Мелькиадес фотопластинкаларга Макондодаги барча диққатга сазовор жойларининг тасвирини тушириб бўлгач, расмхона – устахонани хомхаёл Хосе Аркадио Буэндианинг ихтиёрига топширди; Хосе Аркадио Буэндиа дагеротипия¹ ёрдамида худо борлигини илмий асосдан исботлашга аҳд қилганди. Агар худо бўлса, уйи атрофида туширган тасвирларни бир-бирининг устига қоплаш натижасида, эртамикечми, барибир, унинг суратини олишга ишонар, акс ҳолда, унинг мавжудлиги ҳақидаги фикрга бутунлай чек қўймоқчи эди. Мелькиадес Нострадамусни ўрганишга шўнғиб кетди. Ранги ўнғиган бахмал камзулини кийиб олиб, алмисокдан қолган узуклар тақилган кичкина, худди чумчуқ панжасини эслатувчи қўллари билан коғозга алланарсаларни ёзиб, ярим

¹ Дагеротипия (француз расоми ва кашфиётчиси Daguerre номидан) – ёруғлик сезгир модда сифатида қумуш нодидини қўллаб ўчиб кетмайдиган тасвирларни олиш усули.

кечагача ўтирарди. Бир куни Макондонинг келажагига оид вахий келгандай бўлди. Макондо шаффоф ойнавандли катта-катта бинолардан иборат ажойиб шаҳар бўларкан, бу шаҳарда Буэндиа аждодларининг изи ҳам қолмас экан. «Бўлмагур гап, – дея ғазабланди Хосе Аркадио Буэндиа буни эшитиб. – Бинолар ойнадан эмас, тушимда кўрганимдек, муздан қурилади. Буэндиа авлодлари унда тоабад яшашади». Урсула нукул телбалар тўпланган бу уйга заррача бўлса-да, соғлом фикр олиб киришга тиришарди. Энди у новвот-у хўрозқандлар тайёрлабгина қолмасдан, яқинда қурдирган каттакон печда сават-сават нон, кўплаб пудинг¹, пирожное² ва бисквит³ ҳам пиширар эди, буларни водий йўлига олиб чиқиб, атиги бир неча соатда сотиб юборишарди. Урсула, гарчанд оёғини узатиб дам оладиган ёшга етганига қарамай, тиним билмас, йилдан йилга серҳаракат бўлиб борарди. Урсула қандолатчиликдан келаётган даромадга, омади юришганига берилиб кетгандики, ҳатто бир куни кечкурун ҳинду қиз қозонга шакар солаётганида, деразадан ҳовлига ҳаёлчан боқаркан, кечки майин нурлар остида кержи билан ниманидир тикаётган ёш ва чиройли икки қизга кўзи тушиб, уларни таний олмади. Улар Ребека билан Амаранта эди. Қизлар бувилари мотами муносабати билан роса уч йил кийиб юришган қора либосларини гулли кўйлақларга алмаштирганларидан тамомила ўзгариб кетишганди. (Айниқса, Ребека жуда сулув эди). Унинг бадани тиник, кўзлари катта-катта, босик эди, сеҳрли қўллари матога гул тасвирини гўёки ипсиз тушираётгандай туюларди. Ребекадан кичик Амаранта у қадар нозик бўлмаса-да, аммо марҳум бувидан туғма олижаноблик ва ўз қадрини билиш ҳиссини мерос қилиб олган эди. Отасидай бақувват бўлиб ўсаётган Аркадио уларнинг олдида болага ўхшарди.

¹ Пудинг (*инглизча*) – инглиз севиб истеъмол қиладиган, тухум, шакар, сут ва ун қоришмасидан тайёрланадиган пиширик.

² Пирожное (*русча*) – ёғ, сут, тухум ва шакар аралаштириб қорилган ҳамирдан турли шаклда тайёрланган, баъзан юзига кремдан гуллар солинган қандолат маҳсулоти.

³ Бисквит (*французча*: biscuit) – 1) қандолатчилик маҳсулоти; ун, ёғ, шакар, тухум, сут ва бошқа масалликлардан тайёрланадиган пиширик тури. Махсус шакллардаги қолип идишларда пиширилади.

Аркадио Аурелиано раҳбарлигида заргарлик билан шуғулланарди. Аурелиано ўқиш ва ёзишни ҳам ўргатганди. Урсула хонадони катта ёшдаги одамлар билан тўлиб-тошганини, болалари яқин ўртада оила қуришиб, ували-жували бўлажаклари ва ўшанда уйлари уларга торлик қилиб қолиши туфайли уларнинг оилаларини алоҳида ажратиш лозим. Шунда у бир неча йиллар оғир меҳнат эвазига йиккан пулларини олиб, қурувчилар билан уйни кенгайтириш хусусида гаплашди. Уларга меҳмонларга аталган каттакон зал, оиланинг ўзи учун мўлжалланган салқин, шинам хона, ўн икки ўринли емакхона, тўққизта деразасиям ҳовлига қаратилган хобгоҳ, қуёш нурларидан пана, қирққулоқ ва бегониялар учун туваклар ва гулдонлар қўйишга мосланган узун галерея¹ қуришни буюрди. Ошхонани иккита печ сиғадиган даражада кенгайтиришга, Пилар Тернера Хосе Аркадиога унинг келажаги хусусида фол очган казнокни бузиб, уйларида доимо керакли озиқ-овқат бўлиб туриши учун, унга икки баравар келадиган янги казнок қуришга ҳам бел боғлади. Ҳовлидаги катта каштан дарахти остига эса бири аёлларга, бошқаси эркекларга мўлжалланган иккита ҳаммом, орқа тарафда кенг отхона, симтўр билан ўралган товукхона, молхона қуришни, дайди қушларга бошпана – усти очик қафас қилишни ҳам режалаштирди. Гўёки эрининг жонсарақ фикрлари юкиб қолгандай, шижоатга тўлиб-тошган Урсула уйларига келган ўнлаб гишт терувчилар-у дурадгорларга бўлажак хоналарнинг эшик-деразаларини қайси томонга ўрнатига лозимлиги ва қуриш билан боғлиқ бошқа қўплаб муаммолар бўйича турли-туман маслаҳатлар берарди. Макондога асос солинганида қурилган бу эски уй сонсаноксиз ишчилар, қурилиш материаллари-ю асбоб-ускуналар билан тўлиб-тошганди, ишчилар уй эгалари оёғи остида ўралашиб юрганликларини ҳаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, «бизга халакит қилманглар», дея уларга танбех беришарди; суяк солинган қоп ҳар қадамда лоп этиб чиқиб қолар, қурувчилар устихонларнинг шакир-шуқуридан жиги-

¹ Галерея – биноларни бирлаштирувчи узун, тор йўлак; бино олдидаги узун айвон, балкон.

бийрон бўлишарди. Сўнмаган оҳак ховури ва кайноқ мум хиди тўла бу тўполон ичида Макондо тарихида энг улкан уй пайдо бўлди. Кўпчилик хайратдан ёқа ушлади; бу уй кўшни уйлардан ҳам кўлами, ҳам меҳмоннавозлиги, ҳам салкинлиги билан ажралиб турарди. Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам уй қай тариқа қурилганига кўпда тушунолмади, негаки у айни иш қизғин кезларда худонинг висолидан баҳраманд бўлиш умидида тажриба ўтказарди. Айни шундай кунлардан бирида Урсула эрининг оромини бузди. У бино пештоқини ўзимиз истагандай оққа эмас, кўкка бўяшга фармон берилди, деб айтганида, янги уй битаёзган эди. Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапларини тузукрок англамади, сўнг у узатган фармонни кўлга олиб, фармойишчининг имзосини синчиклаб ўрганиб чиқди.

– Ким экан у одам? – деб сўради.

– Коррехидор¹, – деди хорғинликдан адойи тамом бўлган Урсула, – айтишларича, у бошлиғимиз экан, ҳукумат юборибди.

Дон Аполинар Москоте, яъни коррехидор, Макондога ортиқча дабдабасиз, ими-жимида кириб келди. Москоте савдогар араблардан бири қурган «Ёкуб меҳмонхонаси», дея ном олган карвонсаройда тунади, эртасига эса Буэндиалар хонадонидан икки кўча наридаги, деразалари кўчага қараган уйни ижарага олди. Москоте хонага Ёкубдан сотиб олган стол ва стулни жойлаштирди, деворга ўзи билан бирга олиб келган республика гербини илиб, эшикка «Коррехидор» деб ёзиб қўйди. Сўнг миллий озодлик куни шарафига барча уйларнинг деворларини кўк рангга бўяш ҳақида илк фармойишини чиқарди.

Хосе Аркадио Буэндиа фармон нусхасини келтирганида коррехидор ўзининг камтаргина идорасига ўрнатилган гамакда тушки овқатдан сўнг дам олиб ётарди. «Шу қоғозни сиз ёзганмисиз?» деб сўради Хосе Аркадио Буэндиа. Ёши бир жойга бориб қолган, хушчакчак, аммо анча журъат-

¹ Коррехидор (испанча: тузатувчи, тахрирловчи) – испания мустамлакаларида XVIII асрда ташкил этилган лавозим. Бу лавозим бир вақтнинг ўзида ҳам шаҳар бошқарувчиси ва судя ҳисобланган.

сиз кўринадиган дон Аполинар Москоте, «Ха», дея жавоб кайтарди. «Нима ҳақкингиз бор бундай қилишга?» яна савол берди унга Хосе Аркадио Буэндиа.

Дон Аполинар Москоте стол торгмасидан аллақандай қоғоз чиқариб узатди. Қоғозда: «Ушбу шаҳарга коррехидор вазифасини бажариш учун юборилган», деган ёзув бор эди.

– Шаҳримизда ҳали ҳеч қачон қоғозлар ҳукмдорлик қилмаган, – дея хотиржам эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. – Эсингизда тутингки, бизни тузатиш учун ҳеч ким даркор эмас, бизда тузатадиган ҳеч нима йўқ.

У яна ўша хотиржам ҳолда, товушини баландлатмасдан, дон Аполинар Москотега Макондони қай йўсинда барпо этганлари, йўллар курганлари, қийналганларига қарамасдан ҳукуматни безовта қилмаганлари ҳақида батафсил гапириб, энди ҳукумат ҳам бизни ўз ҳолимизга қўйсин, деб айтди. «Бизлар беозор одамлармиз, бизда ҳатто ҳали ҳеч ким ўз ажали билан ўлган эмас, – деди Хосе Аркадио Буэндиа. – Ўзингиз кўрдингиз, Макондода ҳанузгача қабристон йўқ». Йўқ, у ҳукуматдан шикоят қилмоқчи эмас, аксинча, ҳукумат шаҳарчанинг тинчгина ривож топишига ҳалакит бермаганидан ғоят хурсанд ва бундан кейин ҳам ана шундай бўлишини хоҳлайди, бинобарин, Макондони дуч келган бегона одам уларга буйруқ беришлари учун бунёд этишмаган. Дон Аполинар Москоте қўпол момик курткаси-ю рангдош оппоқ шимини қийгандан кейин ҳам, одамшавандалигини йўқотмади.

– Агар сиз шаҳримизда жўн фукаро бўлиб қолишни истасангиз – бош устига, – дея гапини якунлади Хосе Аркадио Буэндиа, – Аммо сиз бу ерда тартибсизлик ўрнатмоқчи. одамларни ўз уйларини кўк рангга бўяшга мажбур қилмоқчи бўлсангиз, лаш-лушларингизни кўтариб, ортингизга қайтиб кетинг. Менинг уйим масаласига келсак, у чинни каптардек оппоқ бўлади.

Дон Аполинар Москотенинг рангидан қони қочди. Хийла ортга тисланиб, тишларини қахрли қисирлатганча:

– Эҳтиёт бўлинг, менда қурол бор! – деб огохлантирди.

Хосе Аркадио Буэндиа кутилмаганда яна ўша ёшлигидаги, отни бир уриб кулатишга кодир пайтидаги кучга тўлганини сезмай қолди. У дон Аполинар Москотени ёқасидан тутганича, ердан даст кўтарди.

– Одам ўлдириб виждонимга бир умр азоб бергандан кўра, тирик одамни бир неча дакика судраб юришни афзал кўрганимдан шундай қиялман, – деди у.

Ва у дон Аполинар Москотени ёқасидан кўтарганча кўчанинг ўртасига – Макондодан водийга қараб кетадиган йўлга чиқариб қўйди. Орадан бир hafta ўтгач, Москоте куролланган олти нафар жулдурвоки солдатни бошлаб келди: ҳўкизлар қўшилган аравада эса унинг хотини, етти кизи ўтиришарди. Кейинроқ мебель, сандиқ ва уй анжомлари иккита аравада келди. Коррехидор тузукрок бир уй топилгунича оила аъзоларини «Ёқуб меҳмонхопаси»га жойлаштирди ва яна идорасини очиб, эшик олдига икки соқчи қўйдирди. Макондо туб аҳолиси келгиндиларни хайдаб юборишга катъий аҳд қилишди. Улар, келгиндиларни бадарга қилиш ишида бош-қош бўлар, деган умидда Хосе Аркадио Буэндианинг уйига бордилар. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, дон Аполинар Москоте хотини-ю болаларини олиб келибди, эркак кишини бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда қилсак ножоиз бўлади, деди, энди бу ишни тинч йўл билан ҳал қилиш лозим.

Хосе Аркадио Буэндиа ўғли Аурелианони ёнига олиб, коррехидорнинг уйига йўл олди. Энди Аурелиано мўйлов қўйиб, овози ҳам озмунча салобат касб этган навкирон йиғит эди. Кейинчалик, Аурелиано урушда қатнашганида ҳам унинг овози бошқаларникидан ажралиб турарди. Ота-бола куролланмаган эса-да, соқчиларни писанд қилмай, коррехидорнинг идорасига киришди.

Дон Аполинар Москоте саросимага тушмади. У меҳмонларни идорага ногаҳон кириб қолган кизлари – онасига ўхшаш қорасоч, ўн олти ёшли Ампаро ва зумрад кўзли, эндигина тўққизга қираётган кўхликкина Ремедиос билан таништирди. Опа-сингиллар ғоят одобли экан. Ота-бола Буэндиалар кириб келган захотиёк, уларнинг ҳурмати учун жой-

ларидан туриб, курси кўйиб беришди. Лекин меҳмонлар ўтиришга унамади.

– Майли, биродар, – деди Хосе Аркадио Буэндиа, – биз сизларга шахримизда қолишга ижозат берамиз, лекин эшик ёнида милтик кўтариб турган анави кароқчилардан чўчиганимиздан эмас, балки оилангизнинг иззатини ўйлаб шу қарорга келдик...

Дон Аполинар Москоте нимадир демоқчи эди, лекин Хосе Аркадио Буэндиа оғиз очишга имкон бермади.

– Аммо бизнинг икки шартимиз бор, – давом этди у – Биринчиси: ҳар бир одам ўз уйини ўзига ёккан рангга бўйяди, иккинчиси, солдатлар ҳозирок Макондони тарк этишлари шарт. Шаҳардаги тартиб учун биз жавоб берамиз.

Коррехидор ўнг қўлини баланд кўтариб:

– Чин виждон сўзларингми бу? – деб сўради.

– Душман сўзи, – деди Хосе Аркадио Буэндиа кесатиб, сўнг ҳасрат билан кўшиб қўйди: – Бир нарсани айтиб қўяйки, энди иккимиз умрбод душман бўлиб қоламиз.

Солдатлар ўша кечасиёқ шаҳарни тарк этишди. Орадан бир неча кун ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа коррехидорнинг оиласи учун кулай уй топди. Шу-шу, Аурелианодан бошқа ҳамма тинчланди. Коррехидорнинг кенжа кизи (гарчанд у ҳали кичкина қизалок бўлса-да) Ремедиоснинг сиймоси унинг қалби тўридан жой олиб, мудом азоблар эди. Бу хиссиёт унга мислсиз озор берарди.

Нак чинни кабутарни эслатувчи уйнинг қуриб битказилиши катта базм билан нишонланди. Базм Ребека билан Амаранта бўй етиб қолганини сезган Урсуланинг таклифига биноан уюштирилди. Очигини айтганда, ана шундай базм учун муносиб жой ҳозирлаш истаги янги уй қад кўтаришига сабаб бўлган эди. Урсула орзу-хавас мевасини тотиш умидида, жонини жабборга бериб ишлар, ҳатто қандолатчилик ва новвойликдан тушган сармоясига, ҳали қурилиш битмай туриб, уйни безаш учун ғаройиб ва қимматбаҳо жиҳозлар буюртма берган, буюртмалар орасида ажойиб янгилик –

пианола¹ ҳам бўлиб, Урсула бу харидидан шаҳардагилар лол қолиб, ёшларнинг дилини шод қиламан, деб ўйларди. Пианола бўлак-лаб солинган кутиларни Вена мебелли, Богемия биллури, қимматбаҳо идиш-товоклар, голланд газмолидан бўлган чойшаблар, турли бежирим чироклар, кандиллар, гулдонлар ва гиламлар билан қўшиб олиб келишди. У ҳатто Савдо уйидагилар пианолани йиғиш, созлаш, чалишни ва олтига картон цилиндрга² ёзилган замонавий куйлар оҳангига мос рақс тушишни ўргатиш учун ўз ҳисобларидан Пьетро Креспи исмли итальян устасини ҳам жўнатишган эди.

Пьетро Креспи малласоч ёш йигит эди. Макондоликлар шу чоккача бундай кўркем ва хушфёъл эркекни кўришмаган эди. У башанг кийинишни хуш кўрар, иссик пайтларда ҳам эғнидаги кумуш нақшли чарм нимчаси билан қора мовутдан тикилган камзулини ечмасди. Хонадон соҳиблари билан деярли гаплашмас, меҳмонхонанинг эшигини қулфлаб олиб, қора терга ботганча, ҳафталаб ишлар, ўз ишига савдойилиги жиҳатидан заргарлик ишига ошуфта бўлмиш Аурелианодан қолишмасди. Бир куни эрталаб Пьетро Креспи меҳмонхона эшигини қулфлади, ҳеч қимми оғох этмасдан туриб, пианолага биринчи цилиндрни ўрнатди ва шу захотиёқ болға-ю мурватларнинг тарак-туруғи қайгадир чекиниб, нафис куй тарала бошлади. Ҳамма меҳмонхонага қараб югурди. Хосе Аркадио Буэндиани куйнинг нафислигидан кўра, ўз-ўзидан кўтарилиб тушаётган клавишлар хайратда қолдирди. У кўзга кўринмас ижрочини суратга тушириш мақсадида ҳатто хонага Мелькиадеснинг камерасини ўрнатди.

Ўша куни эрталаб итальян уста бутун оила даврасида нонушта қилди. Хонага овқат келтириб турган Ребека билан Амаранта, Юсуфмонанд³ бу одамнинг узук ҳам тақилмаган

¹ **Пианола** — пианинонинг бир тури бўлиб, махсус дастур орқали пианиночисиз ўзи чалади ёки механик пианино деб аталади.

² **Цилиндр** — пластинканинг бир тури.

³ **Юсуф алайҳиссалом** — Қуръонда тилга олинган пайгамбарлардан бири. Библияда Иосиф деб тилга олинган. Қуръоннинг 12-сураси Юсуф номи билан аталади. Алиох Юсуфга тушлар таъбирини аниқ айта оlish қобилиятини ато этди. Юсуф алайҳиссалом гўзалликда тенгсиз бўлган. **Юсуфмонанд** — Юсуф қаби гўзал.

окиш бармоклари билан пичоғ-у санчкини ишлатишига чўчинқираб бокишар эди. Пьетро Креспи кўшни хонада уларга ракс бўйича сабок бера бошлади. У кизларга жипс келмаган холда, метроном зарбларига мослаб турли мукомларни ўргатарди. Сабок пайти Урсула хонадан жилмас, бир чеккада азобланиб, кизларининг хулк-атворини назорат киларди. Пьетро Креспи раксбоп туфли, жудаям тор ва башанг шим кийиб олганди. «Ташвишланяпсан, – дерди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. – Ахир унинг эркаклик сиёки йўк-ку!» Аммо Урсула то Пьетро Креспи кизларни ракс тушишга ўргатиб бўлиб, Макондодан кетгунича «сокчилик» қилди. Кейин байрамга тайёргарлик бошланди. Урсула меҳмонларнинг рўйхатини тузиб чикди, булар Макондога асос солганлар-у уларнинг барча зурриётлари эди. Шу пайтга қадар оталари номаълум яна икки ўғил тукқан Пилар Тернерагина меҳмонлар рўйхатига кирмади. Меҳмонларни танлашда табакачиликка йўл кўйилган бўлса-да, бари бир, дўстлик туйғулари ҳисобга олинган эди. Негаки, меҳмонга келувчилар Макондони барпо этиш билан яқунланган бу катта сафарга отланмасдан бурун ҳам Буэндиалар оиласининг дўстлари ҳисобланишарди, уларнинг ўғиллари билан неваралари болаликданок Аурелиано ва Аркадио билан дўст тутинишган, кизлари эса Ребека ва Амаранта билан чеварлик қилишга рухсат олган дугоналари эди. Макондонинг беозор ҳукмдори Москоте курук савлат тўкиб юрар, унинг бор-йўк иши – ўзининг пуч ҳамёнидан ёғоч ҳассали икки полициячини бокишдан иборат эди, холос. Қизлари рўзғор важхидан тикувчилик устахонасини очишди. Устахонада сунъий гуллар, гуайявадан турли ширинликлар тайёрланар, баъзан эса маҳсус буюртма асосида ишқий мактублар ҳам битилар эди. Қизлар камтар ва илтифотли, шаҳардаги энг гўзал кизлар тоифасига киришилари-ю янги раксларни қотириб ижро этишларига қарамай, бу базмга айтилганлар қаторига киришолмади.

Урсула, Амаранта ва Ребека жиҳозларни ўрнатиб, кумуш идишларни тозалаб, атиргул ортилган қайикка тушган кизлар тасвирларини бўм-бўш деворларга илишаётган

махал, худо йўклигига аниқ ишонч ҳосил қилиб, унинг васлидан умид узган Хосе Аркадио Буэндиа, пианоланинг сеҳри сирини билмок ниятида унинг ичак-чавоғини ағдариб ташлаган эди. Хайрият, аллақердан пайдо бўлган болталар-у болғачалар уюми олдида, гоҳ у, гоҳ бу симларни тор-толмай гаранг бўлиб, ниҳоят, байрамга икки кун қолганида, пианолани бир амаллаб қайта тиклади. Ҳали Буэндиаларнинг хонадони ҳеч қачон бундай катта ташвиш-у тўс-тўполонни кўрмаган эди, аммо шунга қарамай, керосинли янги чироклар белгиланган кун ва соатда ёндирилди. Ҳали хоналаридан катрон ва лой хиди анкиб турган уйнинг эшиклари ланг очилди ва Макондо асосчиларининг болалари-ю неваралари қирккулок, бегония ўсувчи галерея, осудалик ҳукмрон хоналар, атиргулларнинг анвойи бўйи таралувчи боғ билан танишдилар, сўнгра меҳмонхонага, оқ чойшаб остига беркитилган ғаройиб мўъжиза олдида тўпланишди. Тарақкий этган шаҳарларда кенг расм бўлган пианинони кўрганларнинг кизикиши дарҳол сўнди, аммо пианола кўпроқ Урсуланинг ғазабини тоширди – Ребека билан Амаранта рақс тушушиб, базмни бошлаб беришлари учун цилиндрни пианолага ўрнатганида, пианола овоз чиқармади. Кўзлари ожиз, мункиллаб қолган Мелькиадес эски афсунгарлигини ишга солиб, пианолани тузатмокчи бўлди ҳамки ҳеч бир натижа чиқмади. Ногаҳон Хосе Аркадио Буэндиа бу катта-кон создан сирғалиб чиққан аллақандай детални силжитиб юборганида, пианоладан аллақандай товуш тарала бошлади: пианола олдинига хириллади, кейин эса куй овозлари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Болғачалар таранг тортилган торларни жон-жаҳди билан савалаб, сўнгра бирин-кетин шиддат билан болтлардан ажралиб тушди. Аммо денгизни кидириб топиш мақсадида ўтиб бўлмас тоғ тизмаларини забт этган жасур йигирма икки одамнинг авлодлари пианоланинг ерда сочилиб ётган қисмларини хатлаб ўтишиб, жўнрок, бўлсада, эрталабгача базм куришди.

Пьетро Креспи пианолани тузатиш учун яна Макондога қайтиб келди. Ребека билан Амаранта унга торларни тартибга келтиришда кўмаклашар, қоришиб кетган вальс

ноталарини эшитиб, мирикиб кулишарди. Италиялик уста ўзини шу қадар одобли тутардики, буни кўриб Урсула уни назорат қилмай қўйди. Пьетро Креспи жўнаши шарафига зиёфат уюштирилди. Уста ўзи тиклаган пианола куйига Ребека билан хакикий замонавий ракс санъатини намоён этишди, Аркадио билан Амаранта ҳам назокат ва чакконликда улардан қолишмади. Аммо эшик бўсағасида томошабинлар қуршовида турган Пилар Тернера, Аркадионинг думбаси аёлларникига ўхшаб кетаркан, деган аёлнинг сочи-га чанг солганидан сўнг, раксни тўхтатишди. Вақт ярим тун бўлиб қолганди. Пьетро Креспи қалбларни ларзага соладиган нутқ сўзлаб хайрлашаркан, қайтиб келишга ваъда берди. Ребека уни остонагача кузатиб қўйди. Эшиклар беркитилиб чироклар ўчирилгач, киз хонасига кириб, хўрсиниб-хўрсиниб йиғлай бошлади. Йиғи бир неча кун давом этди, лекин бунинг сабабини ҳеч ким, ҳатто Амаранта ҳам билмасди. Ребеканинг «ичимдан топ»лиги уйдагиларга маълум эди. Кўринишдан хушчақчақ Ребека одамови ва ҳадеганда дил ёрмайдиганлар тоифасидан эди. Эндиликда у оёқлари узун, бақувват ва хушрўй кизга айланган бўлсада, Буэндиаларникига олиб келган ўз тебранма курсисида ўтиришни ёқтирарди; айтмоқчи курсини аллақачоноқ бир неча бор қайта-қайта тузатишган, унинг суянчиғи ҳам йўқ эди. Ребека шу ёшга етса-да, бармоқ сўриш одатини тарк этмаган эди. Шу одати боис, у баъзида ҳаммомга беркиниб олар, ухлаганда юзини деворга қаратиб ётарди. Ёмғирли кечалари, бегониялар ўсувчи галереяда дутоналари билан газламага гул тикиб суҳбат қуриш маҳали гоҳида гапидан адашиб қолар, чунки боғнинг намхуш йўлкалари чувалчанглар лойдан ясаган дўнгликларга тикилгач, оғзи бир умр эсдан чиқмайдиган ўша тахир кесак таъмини қўмсай бошларди. Гап шундаки, Ребека йиғлай бошлаганида, бир вақтлар апельсин шарбати ва равоч ёрдамида йўқотилиб юборилган бемаъни одати қайтадан кўзирди.

Ребека яна кесак ея бошлади. Даставвал у атайлаб эмас, тупрокнинг бемаза таъми дардимга малҳам берар, деган ҳаёлда шундай қилган эди. Ўшанда оғзидаги кесакни

туфлаб ташлади. Лекин кўмсаш дардига чидолмади ва аста-секин эски кўйига тушиб кесак ея бошлади. У чўнтагига бир сиким тупрок солганча, дугоналарига янгича кавикни ўргатар экан, кесак ейишга мутлако арзимайдиган эркаклар хакида гаплашарди. Ребека кизлардан яширинча чимдимлаб-чимдимлаб, чўнтагидаги тупрокни еб тугатарди. Назарида, бу тупрок чимдимлари мухаббатга лойик эркакни маълум даражада яқинлаштиргандай бўлар, гўёки унинг юмшок этикларининг изи тушиб колган бу тупрок Ребеканинг вужудига ўша эркак конининг хароратини ўтказар, тупрокнинг оғизни куйдирувчи таъми юрагига таскин берарди. Бир куни кечкурун Ампаро Москоте уларнинг янги уйларини кўришга рухсат сўраб колди. Амаранта билан Ребека кўқкисдан ташриф буюрган меҳмонни, уялганлариданми, иш-килиб, совук ва расмий кутиб олишди. Улар коррехидорнинг катта кизларига хоналарни кўрсатишди, пианола қўйиб беришди, лимонад ва печенье билан сийлашди. Ампаро ўзини шунчалар одобли тутдики, кизлар тугул, сал кечикиброк кирган Урсулада ҳам яхши таассурот колдирди. Икки соатлардан сўнг, яъни суҳбат адогига ета бошлаганида, Амарантанинг хаёли нима биландир банд бўлганидан фойдаланиб, Ампаро Ребекага мактуб тутказди. Ребеканинг кўзлари конверт устидаги «Донья Ребека Буэндиа» деган ёзувни илғади. Ребеканинг фамилияси унга таниш бўлган ўша чиройли имлода, ўша яшил сиёҳда ёзилган эди. Ребека хатни корсажига яшириб қўйди ва Ампаро Москотега чексиз миннатдорчилик ҳисси билан тикилдик, кўзларидан Ампаро билан умрининг охиригача яқин сирдош бўлишга тайёрлигини ўкиш мумкин эди.

Ампаро Москоте билан Ребека Буэндианинг дўстлиги Аурелнано калбидаги умидни янгилади. Кичкина Ремедиос ўйи унга ҳамон азоб берар, аммо кизчани кўришга имкон тополмасди. Дўстлари Магнифико Висбал ва Херинельдо¹ Маркес – Макондога асос солган одамнинг ўғиллари билан шаҳар бўйлаб сайр киларкан, чанкок кўзлари тикув устахо-

¹ Херинельдо – испан халқ романсининг қаҳрамони, уни подшоҳнинг кизи яхши кўриб қолади

насидан Ремедиосни кидирар, лекин устахонада фақатгина унинг опаларига дуч келарди, холос. Ампаро Москотенинг ҳар бир ташрифи йигит учун байрамга айланарди. «Ремедиос опаси билан, албатта, келади, – дея Аурелиано ўзига ўзи пичирларди, – албатта, келади». Бу гапларни шу қадар комил ишонч ила такрорлардики, бир куни кечкурун устахонада тилла балиқча ясаётганида, тўсатдан Ремедиос ўзининг даъватига жавоб берганини хис қилди. Ва, ҳақиқатан ҳам, орадан сал вақт ўтгач, қулоғига ёш қизчанинг овози чалинди. Ва у бошини кўтарди-ю, эшик олдида турган пушти кўйлак, ок туфлили қизчага кўзи тушиб, юраги кўрқувдан музлаб қолаёзди.

– Уёққа кириш мумкин эмас, Ремедиос! – дея кичкирди синглисига Ампаро Москоте галереядан туриб. – Устага ҳалал берма.

Аммо Аурелиано, қизча ҳали опаси айтган гапни уқиб олишга улгурмаёқ, унга занжирга осилган олтин балиқчани кўрсатиб:

– Майли, киравер, – деди.

Ремедиос ичкари кириб нимадир сўради, лекин Аурелианонинг тўсатдан томоғи бўғилиб, бир нарса деёлмади. У зумрад кўзли оппоққина қизчанинг умрбод шу ерда қолишини истади, токи Ремедиос кетмаса, уни худди отасига мурожаат қилаётгандек ҳурмат билан «синьор¹» деб чакираверса... Бурчакдаги стол ёнида ўтириб, ўкилиши қийин алламбалоларни ёзаётган Мелькиадес ҳозир Аурелианонинг кўзига балюдек кўринди. Йигит эса чўчиди, устахонадан шоша-пиша чиқиб кетди. Ўша кеч Аурелианонинг сабрига путур етди, ишини йиғиштириб қўйиб, хаёлан Ремедиосни кўп бора чорлади. Лекин қизча энди унинг даъватини жавобсиз қолдирарди. Аурелиано уни опаларининг устахонадан, пардалари туширилган уйларида, отасининг идорасида кидирар, лекин қизчани фақат ўз қалбидагина учратар ва бу сиймо ёлғизликдан қийналган юрагига озгина бўлса-да таскин берарди. У энди кун бўйи меҳмонхонадан чиқмас,

¹ Синьор (италиянча) – жаноб.

— Ребекага қўшилиб, пианола вальсини тинглар эди. Ребека куйни Пьетро Креспи ракс тушишга ўргатган чоғда янграгани учун, Аурелиано бўлса, ҳамма нарса, ҳатто мусика ҳам унга гўзал Ремедиосини эслатгани учун тинглар эди.

Хонадон севги хисларига тўлиб-тошди. Аурелиано ўз севгисини на боши, на охири бўлган шеърларига тўкарди. Шеърларни Мелькиадес совға қилган дағал қоғозларга, ҳаммом деворларига ва ҳатто қўлларининг терисига ҳам ёза бошлади. Шеърларнинг барчасида Ремедиос ё пешинги уйкуда, ё осуда атиргуллар орасида ёки нон хиди анқиётган ёруғ тонг палласида тасвирланарди.

Ребека дераза ёнида чеварлик қиларкан, ҳар куни соат тўртда ўз севгилисини интиқ кутарди. У хат-хабар ташувчи хачир Макондога ойига икки марта келишини яхши биларди, лекин, барибир, уни кунора пойлар, почтачи келадиган кунини адаштириб, муддатидан илгари пайдо бўлармикин, деб умид қиларди. Лекин умиди окланмади: хачир минган почтачи доимо белгиланган муддатда келаверди. Ғуссадан адойи тамом бўлган Ребека ярим кечаси боғга чиқиб, гўёки ўзини ўлдиришга аҳд қилган одамдек, бахтикаролигида йиглай-йиглай, майда чиганоклар парчалари милкларини қонатганига эътибор бермасдан каппалаб-каппалаб тупроқ ея бошлади. Эрталабгача унинг кўнгли айниб чиқди. У жонсарақ бир ҳолга тушиб, ақл-у ҳушини йўқотди ва бир тун алаҳлаган маҳали юрагидаги сирни беҳаёларча ошкор қилди. Урсула дарғазаб бўлди, сандикнинг кулфини бузиб, тубидан пуштиранг тасма билан боғланган ва атиргул хиди анқувчи ўн олтита хат, эски китобларнинг варақлари орасида сакланётган барг ва гул қолдиклари, шунингдек қуритилган, сал тегилса кукунга айланадиган капалакларни топди.

Ребеканинг дардини биргина Аурелиано тушунарди. Урсула қизни сўроққа тутган ўша кечаси Аурелиано дўстлари Макнифико Висбал ва Херинельдо Маркес билан Катаринонинг ишратхонасига йўл олди. Эндиликда ушбу муассаса хийла кенгайган бўлиб, ён тарафда қурилган янги галереянинг тахта девор билан ажратилган каталакдай хоналарида танларидан сўлгин гул хиди келган бахтсиз аёллар

истиқомат қилишарди. Аккордеончи ва ногорачилар ансамбли¹ бир неча йилдан бери Макондога келмай қўйган Франсиско Одамнинг кўшиқларини ижро этишарди. Уч ош-на шакарқамиш мусалласи буюришди. Аурелианога тенгдош бўлса-да, унча-мунчасини кўриб, киррик бўлиб қолган Магнифико ва Херинельдо, тиззаларига ўтириб олган аёллар билан шошилмай вино симиришарди. Тилла тишли сўлғин бир аёл Аурелианони эркалатмоқчи бўлди. Аммо у аёлни итариб ташлади. Йигит кўп ичгани сайин, Ремедиосни шунча кўп эслаётганини пайкади. Лекин хотирот азоби ҳам сусайгандай эди. Кейин Аурелиано қайгадир сузиб кетди. Бу ҳол қандай юз берганини ўзиям сезмай қолди. Назарида, дўстлари ҳам, аёллар ҳам хира туман узра парвоз этишарди. Бир маҳал Катарино кўлини унинг елкасига қўйиб: «Соат ўн бирга яқинлашиб қолди», деди. Аурелиано ўгирилиб, аёлнинг юзидаги кип-кизил доғларни, кулоғига кистирилган сунъий гулни кўрди ва худди уйқусизлик касали авж олган пайтидагидек, яна хотирасидан айрилди. Эрталаб, ўзини нотаниш бир хонада кўрди – рўпарасида яланғоч, сочлари тўзғиб кетган Пилар Тернера кўлида чирок тутганча йигитга хайратланиб боқарди:

– Аурелиано!

Аурелиано ўзига келиб, бошини кўтарди. У бу ерга қандай келиб қолганини билмасди, аммо нима максадда келганини яхши эсларди; чунки у хали болалик чоғиданок бу истагини юрагининг туб-тубида яшириб юрарди.

– Мен сиз билан ётгани келдим, – деди йигит.

Аурелианонинг кийимлари лой ва сафрога беланган эди. Ўшанда икки кенжатой ўғилчаси билан яшайдиган Пилар Тернера бошқа ҳеч нарса сўрамади. Тўшакка бошлаб келди, ҳўл латта билан юзини артди, ечинтирдида, ўзи ҳам ечиниб, ўғиллари уйғониб қолган тақдирда кўзлари тушмаслиги учун пашшахонани туширди. Пилар Тернера ўзи она

¹ Ансамбль (французча: ensemble – бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлик) – 1) ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан иборат бино ва иншоотлар мажмуи; 2) бир бутун бадний жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гуруҳи, жамоаси (асарда шу маънода).

кишлоғида айрилган ошиғини, тагин қайтиб келамиз дея ваъда бериб кетган бевафо ва қарталарнинг фолига тушиб, хануз уйга келиш йўлини тополмаётган сон-саноксиз эркакларни кутавериб чарчаган эди. Интикликдан терисига ажинлар тушди, кўкраклари осилиб қолди, юрагидаги ўт сўнди. Пилар Тернера коронғиликда Аурелианони топиб, корнига кўлини кўйди на оналарча меҳрибонлик билан бўйнидан ўпди. «Бечора миттигинам», дея пичирлади. Аурелиано титраб кетди. У ғамнинг қояли кирғокларидан ҳеч бир шошилмай ишонч билан нари суза бошлади. Йўлга туша туриб, Аурелиано йиғлаб юборди. Дастлаб, беихтиёр равишда узук-узук пикиллади, сўнгроқ ёшлари селдай ёпирилиб кела бошлади ва у ичида мадда бойлаб ётган бир шиш ёрилгапини хис қилди. Аёл унинг сочларини силаб, то Аурелиано юкидан халос бўлгунча кутди. Кейин Пилар Тернера: «Ким у киз?» деб сўради. Аурелиано кизнинг кимлигини айтди. Аёл секингина кулиб юборди; унинг кулгиси каптарларни ҳам хуркитиб юборарди, энди эса уйқудаги болаларни уйғонишга ожиз эди. «Қайлиғингга эғалик қилишинг керак», деб ҳазиллашди. Аммо йигит унинг ҳазили замирида чуқур ҳамдардлик борлигини тушунди. У юрагини бир неча ойдан бери босиб ётган оғир ғам тошини хонада қолдириб чиқаётганида, Пилар Тернера ногахон ваъда берди:

– Мен ўша кизча билан гаплашаман. Мана, кўрасан, уни сенга нақ тақсимчага солиб кўлингга тутказаман.

У ўз ваъдасини бажарди-ю, аммо ҳозир бунинг мавриди эмасди. Буэндиалар хонадони олдинги тинчлигини йўқотган эди. Ребеканинг севги сири ошкор бўлгандан кейин кўп ўтмай, Амарантани тўсатдан «безгак» тутиб қолди. У жавобсиз муҳаббат тиғига дучор бўлган эди. Амаранта ҳаммомга беркиниб олиб, кайнок муҳаббатини хатга солар, аммо мактубларни жўнатмасдан, сандик тубига яшириб қўярди. Иккала бемор кизга караш Урсулани жудаям толиктирарди. Амарантанинг тушқунлиги сабабини минг бор айёрлик қилиб ҳам билолмади. Ахийри, Урсула сандик қулфини бузиб, пуштиранг тасма билан танғилган, нилуфарлар хиди тутган, устига томган кўзёшлари ҳали қуримаган

хатларни топди. Хатлар Пьетро Креспи номига битилган эди. Урсула ғазабдан йиғлади, пианола харид қилиш ҳаёлига келган ўша кунни беомон лаънатлади. У тикиш ишларини тақиклаб, ўликсиз бўлса-да, мотамга ўхшаш бир ҳолат эълон қилди. Мотам то қизлар муҳаббатларидан воз кечишгунча давом этиши керак эди. Пьетро Креспига муносабатни ўзгартириб, унинг, усталик санъатини макташга ўтган Хосе Аркадио Буэндианинг аралашувидан ҳам наф чиқмади. Ана шу воқеалар туфайли, Пилар Тернера Аурелианога Ремедиос унга тегишга кўнганини хабар қилганида, йигит хушхабар ота-оналарининг ғамига ғам қўшишини тушунса-да, гуноҳни бўйнига олди. Расмий музокара учун меҳмонхонага чакирилган Хосе Аркадио Буэндиа билан Урсула ўғилларининг аҳд-у қарорининг сабр билан тинглашди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг номини эшитдию, ғазабдан қизариб кетди. «Нима, ақлдан оздингми? – деб бақирди у. – Атрофда шунча гўзал қизлар турганда, келиб-келиб душманимизнинг кизини танлайсанми?!» Урсула эса ўғлининг қарорини маъқуллади. У, Москоте етти кизининг ҳам ҳусн-жамоли, меҳнатсеварлиги, камтарлиги, одоб-ахлоқи менга ёқади, танлаб тўғри қилибсан, дея ўғлини мактади. Хотинининг бу гапидан кейин ноилож розилик билдирган Хосе Аркадио Буэндиа Ребека Пьетро Креспини эр қилади, Урсула ишдан бир оз бўшагач, Амарантани вилоятнинг марказий шахрига олиб боради, деган шарт қўйди.

Эҳтимолки, саёҳат ва иқлим Амарантанинг юрагидаги ишқ ўтини совутар. Бу ҳақида хабар топган Ребека дарҳол тузалиб, қайлигига қувончли мактуб ёзди, уни ота-онасининг тасдиғидан ўтказиб, почтага шахсан ўзи олиб борди. Амаранта гўёки катталарнинг қарорига рози бўлиб кўринса-да, ичида, Ребека Пьетро Креспига факат мен ўлганимдан кейин тегади, деб онт ичди.

Келаси шанба Хосе Аркадио Буэндиа қотирма ёқали, қора мовут костюм, базм кунни сотиб олган юмшоқ чарм этигини кийиб, Ремедиос Москотега созчи бўлиб борди. Кутилмаган бу муҳтарам меҳмонни кўриб, коррехидор билан рафикаси қувониш билан баробар ташвишга ҳам тушиш-

ди, чунки унинг нима муддаода келганини билишмасди. Мақсад айтилгач, улар Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг исмини алмаштириб юборган бўлса керак, деб ўйлашди. Хосе Аркадио Буэндиага хатосини англатиш учун Москотенинг хотини нариги хонада ухлаб ётган Ремедиосини кўлида кўтариб, меҳмонхонага олиб келди. Қизча хали уйкудан батамом уйғонмаган эди. Ремедиосдан, «Ростдан ҳам эрга тегишни истайсанми?» деб сўрашганида, у хикиллаб, «Уйқумга халақит бермасликларингни истайман», деди. Хосе Аркадио Буэндиа, эр-хотин Москотеларнинг шубҳаси бежиз эмаслигини тушуниб, ўғлининг мақсадини аниқроқ билиб келгани уйига кетди. У яна қайтиб келгунича эр-хотин бу қувончли воқеага ярашикли янгли либосларини кийиб, меҳмонхонани тартибга солишган, гулдонларга янги узилган гулларни қўйишган, катта кизларини чакиришган ҳам эди. Ҳам ноқулай вазият, ҳам дағал ёқаси унга беҳад азоб бераётган Хосе Аркадио Буэндиа ўғли, хакикатан ҳам, Ремедиосни танлаганини амаллаб маълум қилди. «Ахир, бу ақлдан эмас-ку! – деди руҳи тушиб дон Аполинар Москоте. – Ўша гўдакдан бошқа яна олти кизимиз бор, уларнинг ҳар бири бўй етиб қолган ва ҳар бири сизнинг ўғлингиздек жиддий, меҳнаткаш кабальерога¹ хотин бўлишга жон-жон деб кўнади. Аурелианонгиз бўлса хали ўрнини ҳўллаб қўядиган кизалокни танлабди». Кўхликкина, кўзлари ғам-ғуссага тўлган, ҳаракатлари суст Москоте хоним эрини қўполликда айблади. Дастурхонга мева шарбати тортилгач, эр-хотин Аурелианонинг катъиятидан кўнгиллари ийиб, ахийри ок фотиҳа бердилар. Москоте хоним яна бир нарсани: бўлажак қудам Урсула билан холи гаплашсам, дея илтимос қилди. Урсула бу илтимосни эшитиб, аввалига, совчилик эркакларнинг иши, аралашиб нима қиламан, деб тўнғиллади, лекин, бари бир, синчковлиги устун чикди – эртаси кунёк хаяжонланиб, хийла чўчинқириб, Москотеларнинг уйига йўл олди. Ярим соат ўтмаёк қайтиб келиб, хали Ремедиос балоғатга етмагани хабарини келтирди. Аурелиано бу ваз унга тўс-

¹ Кабальеро (испанча) – Испания ва унинг мустамлакаларида X-XVI феодал дворянларнинг умумий номи.

кинлик килолмаслигини айтди. У Ремедиосни жуда кўп кутганди, энди эса балоғатга етгунча кутишга тайёрлигини билдирди.

Қайта тикланаётган тинч ҳаёт оқимини Мелькиадеснинг ўлими бузди. Чолнинг куни битгани ҳаммага аён эди, лекин унинг казо тафсилоти ҳайратга солди. Макондога қайтиб келганидан бир неча ой ўтгач, Мелькиадес жуда тез қарий бошладики, у тез орада шунчаки соядай бемаксад кезиб юрадиган, саодатли дамларини баланд овозда зикр этувчи мункиллаган чолга айланди қолди. Одатда, бундай чоллар билан бировнинг иши бўлмайди, кунларнинг бирида эрталаб тўшакда ўлик ҳолда кўриб қолмагунича ҳеч ким эсга ҳам олмайди. Илгари дагеротипия ва Нострадамус кароматларига кизиқиб қолган Хосе Аркадио Буэндиа энди ўзи Мелькиадесга ёрдам бериб юарди. Аммо кейин уни кўпинча якка қолдирадиган бўлди, негаки, энди чол билан гаплашиш кундан кунга оғирлашиб борарди. Кўр ва гаранг Мелькиадес, суҳбатдагаларини ўн йиллар олдин билган одамлари билан алмаштирар, саволларга эса турли тиллар коришиғи бўлмиш аллақандай тушунарсиз лахжада жавоб қайтарарди. Хоналар бўйлаб кезаркан, сезиш қобиляти кучли бўлгани учунми, ишкилиб, учраган буюмларни чаккон айланиб ўтар, лекин, барибир, ҳар гал қўллари билан ҳавони пайпаслагани-пайпаслаган эди. Мелькиадес бир куни каравоти ёнидаги сувли стакандаги сунъий тишларини унутиб қўйди ва шу-шу уларни ҳеч қачон стакандан қайта олмади.

Уйни кенгайтиришга аҳд қилган Урсула, шовқинсурондан нарироқ бўлсин деб, Аурелианонинг устахонаси ёнидан Мелькиадес учун кенг ва ёруғ бўлма курдирди, сўнг у ерга жавонлар ўрнатиб чолнинг чанг босиб, куя тушган қоғозларини, сунъий тишлар солинган стаканини (эндиликда бу идишда сарғиш гулли сув ўтлари томир ота бошлаган эди) шахсан ўзи элтиб қўйди. Бўлма Мелькиадесга маъкул тушди, шекилли, у ҳатто емакхонага чикмай қўйди. Уни фақатгина Аурелианонинг устахонасида учратиш мумкин эди. Лўли устахонада соатлаб ўтириб, патир катламидай

мўрт бўлиб қолган пергаментларга¹ ўзининг сирли фикрларини ёзарди. Чол устахонада тамадди ҳам қиларди. Виситасъон унга ҳар куни икки маҳал овқат олиб борарди. Бироқ сўнгги дамлар чолнинг иштаҳаси бўғилган, нукул сабзавот ер, натижада жудаям ҳолсизланиб қолган эди. Эгнидан тушмайдиган нимчаси-ю баданларигача юпка ва майин моғор қоплаган эди. Аурелиано шеър битиш билан машғул бўлиб, охири лўлининг бор-йўқлигига эътибор бермай қўйди, лекин бир куни Мелькиадеснинг гўлдирашидан нимадир уққандек бўлди. Аурелиано унинг минғир-минғирдан, аввало, худди болғачанинг зарбидек қайта-қайта зикр этилган «кеча-кундуз баравар», кеча-кундуз баравар» деган гапни ва яна Александр фон Гумбольдтнинг² номини ажратди. Аурелианога заргарликда ёрдамга келган Аркадио чол билан сал-пал тил топишга муваффақ бўлди. Мелькиадес унинг суҳбатига монелик қилмас, гоҳо ўзи ҳам битта-иккита испанча сўз айтар, лекин, одатда, бу сўзларнинг айни кун воқеаларига мутлақо алоқаси йўқ эди. Бир куни кечаси лўли тамоман тинчини йўқотди. Орадан кўп йиллар ўтиб, девор остида ўзини отишларини кутиб турган Аркадио, Мелькиадес аъзои бадани қалт-қалт титраб, ўзининг сирли ёзувларидан бир неча варағини ўкиб берганини эслайди; албатта, у чолнинг ёзувларини тушунмаганди, аммо кироат билан ўқилган бу ёзувлар ўшанда Аркадиога гўё Рим папасининг куйга солинган номлари янглиғ туюлган эди. Ўқишни тугатгач, кўп вақтлардан бери, ақалли, жилмаймаган Мелькиадес бирдан кулди, сўнг испанчалаб: «Мен ўлганимдан сўнг хонамда уч кун симоб қайнатилсин», деди. Аркадио бу гапни отасига етказди. Хосе Аркадио Буэндиа чолдан таъбир сўраганида, лўли лўндагина қилиб: «Мен мангуликка эригадим», дея жавоб берди. Нафаси бадбўйлашиб қолган

¹ Пергамент (миллоддан аввалги II асрда хат ёзиш учун хизмат қиладиган материал тайёрлана бошланган Пергам шаҳри номидан олинган) – 1) махсус ишлов берилган мол ва чўчка терисидан доира, дўмбира, барабан ва баъзи машина деталлари учун ишлатилган; 2) сульфат кислота билан ишлов берилган коғоз. Шаффоф, ёғ ва сувни ўтказмайди.

² Александр Гумбольдт (1769-1859) – немис табиатшуноси, сайёх, географ. европалик замондошлари. Уни «XIX асрнинг Аристотели» деб атаганлар.

Мелькиадесни Аркадио пайшанба кунлари эрталаб дарёга чўмилишга элтарди. Мелькиадес болалар билан сувга тушар, кўр бўлса хамки, атрофини кўриб-билиб тургандай, дарёнинг чуқуррок хавфли жойларига мутлако йўламасди. «Бизлар ҳаммамиз сувдан пайдо бўлганмиз», деди у бир куни. Вакт ўтар, чол эса ўша базм кечаси – пианолани тузатишга уринишган окшомдан бери уй остонасини хатламаган, ўзининг кичик бўлмасида яшар, уни қўлтиғига дастрўмол ва сочик кистириб, Аркадио билан дарёга борадиган пайшанба кунлари учратишарди, холос. Пайшанба кунларининг бирида Аркадио уни чўмилишга таклиф қилганида, Мелькиадес: «Мен Сингапур ботқокликларида безгакдан ўлдим», дея пичирлаётганини ногаҳон эшитиб қолди. Мелькиадес дарёнинг ҳар галги ўзи чўмиладиган жойига эмас, мутлако бошқа жойга тушди ва уни эртасига эрталаб бир неча чакирим наридан топишди; лўлининг жасади бурумдаги саёз жойда ётар, корнига бир бўлак товук тезаги ёпишиб қолган эди. Лўли вафотига ҳатто ўз отасининг вафотидан кўпроқ куйинган Урсуланинг эътирозига қарамай, Хосе Аркадио Буэндиа жасадни кўмишни тақиклади. «Мелькиадес ўлмаган, у умрбокийлик формуласини кашф қилди», деди. Темирчилик ўчоғига ўт қалаб устига симоб солинган қозонни ўрнатди. Ўчок ёнидаги жасад бора-бора кўм-кўк пуфакчалар билан қопланди. Дон Аполинар Москоте Хосе Аркадио Буэндиага, дафн этилмаган жасад атрофдаги одамлар соғлиғига таҳдид туғдиради, деб эслатишга уринди. «Ҳеч нарса бўлмайди, ахир, у тирик-ку», эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. У симобни роса етмиш икки соат давомида қайнатди. Энди мурда ок-кўкиш тупрок рангига кириб, устини қоплаган пуфакчалар секин-секин ёрила бошлади. Уйни ёмон ҳид тутиб қетди. Ана шундагина Аркадио Буэндиа уни дафн этишларига рухсат берди, аммо бу маросимни номига эмас, балки Макондонинг буюк валинеъматига ярашикли иззат-икром билан ўтказишни талаб қилди. Мелькиадесни кўмиш шаҳардаги биринчи ва энг гавжум маросимга айланди, иккинчи бор эса, орадан юз йил ўтгач, Катта Онанинг дафн маросимидагина шунча одам

иштирок этади, холос. Лўлининг жасадини кабристон учун ажратилган ўтлок ўртасига кўмиб, кабр тошига у ҳақда одамлар билишадиган ягона нарса – «Мелькиадес» деган исм ёзиб қўйилди. Кейин, удумларига кўра, ҳаммалари тўккиз окшом ухлашмади. Одамлар қаҳва ичиш ёки латифа эшитиш учун Буэндиалар ховлисига тўпланишарди. Талотўпдан фойдаланган Амаранта кулай фурсат топиб, Пьетро Креспига ўз севгисини изҳор қилди. Ребека бундан бир неча hafta бурун Креспига унаштирилган ва ҳозирда куёв бир вақтлар араблар тўтиқушларга майда-чуйда буюмларни алмаштиришган жой – Турклар кўчасида мусика асбоблари-ю бураб юргизиладиган ўйинчоқлар дўкони очиш билан машғул эди. Худди мойлагандек товланиб турувчи кўнғирок сочлари заифаларнинг хавасини келтирадиган италиялик буйигит Амарантани тантқиқ киз деб ўйлаб, унинг сўзларига жиддийроқ эътибор бермади.

– Бир бўйдоқ укам бор, – деди у кизга, – яқинда менга ёрдам бергани келади.

Амаранта ўзини таҳкирланган хис қилди. У алаmidан хаттоки уйинг олдига ўз жасадимни қўйиб бўлса ҳам синглимнинг тўйига халақит бераман, деб пўписа қилди. Италиялик бу ҳақида Ребекага сўзлаб беришдан ўзини тия олмади. Ва натижада Амаранта Урсуланинг қўли тегмаётгани учун қолдирилаётган сафарга белгиланган кундан бир hafta олдин чиқишга мажбур бўлди. Амаранта бунга қаршилик кўрсатмади, лекин Ребека билан хайрлаша туриб, унинг кулоғига шивирлади:

– Умидингни узавер. Мени дунёнинг нариги бурчига олиб кетишса-да, барибир, тўйларингни бузаман. Мен хатто сени ўлдиришдан ҳам тоймайман.

Урсуланинг йўқлиги, кўз илғамас Мелькиадеснинг хоналар бўйлаб сирли кезишлари туфайли, уйлари баҳайбат ва бўм-бўш туюларди. Ребекага хўжалик ишлари юритилишини назорат қилиб бориш топширилган, хинду аёл эса новвойлик қиларди. Кечкурун, муаттар бўйлар таратиб, қўлида совға-салом кўтариб Пьетро Креспи ташриф буюрарди. Ребека қайлиғини гап-сўз кўпайиб кетмасин деб, барча

эшиклари-ю деразалари ланг очик каттакон меҳмонхонада кутиб оларди. Унинг эҳтиёткорлиги ортикча эди, негаки италиялик ўзини доимо одобли тутар, Ребекага ҳатто қўлини ҳам тегизмас эди. Уй совға-саломга келган ўйинчоқларга тўлиб-тошди. Бурама раққосалар, акробат¹-маймунчалар, ногорачилар, чопкир отлар – Пьетро Креспи келтирган бу механик жониворлар Мелькиадеснинг вафотидан сўнг ғамга ботиб қолган Хосе Аркадио Буэндиага ҳузур бағишлади, ўйинчоқлар уни илгари ўзи алкимё билан шуғулланиб юрадиган даврга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа ичак-чавоғи чиқиб ётган жониворлар, механизм бўлақларини яна такомиллаштириш, аниқроғи, бу ўйинчоқларга мангу ҳаракат ато этишга уринарди. Аурелиано бўлса, устахонасидаги юмушини йиғиштириб қўйиб, Ремедиосга ўқиш ва ёзишни ўргата бошлади. Аурелиано уйларига келди дегунча, ота-онаси қизчани ўйинчоқларидан ажратиб, ювинтириб, янги либослар кийгизиб, меҳмонхонага мажбуран олиб чиқишар, кизча эса ҳар куни кечқурун ташриф буюрадиган бу бегона эркакдан кўғирчоқларини афзал кўрарди. Аммо бора-бора Аурелианонинг сабр-у садоқати мафтун этган Ремедиос соатлаб ҳарф ўрганар, дафтарига рангли қаламларда уйлар, ўтлаб юрган сигирлар, тепалик ортига ботаётган зарғалдок рангли қуёш расмларини чизарди.

Биргина Ребека ўзини бебахт ҳисобларди; у Амарантанинг пўписасини ҳеч унутолмасди. Амарантанинг феъли маълум, ростдан ҳам ўч олиши мумкин, деб кўрқарди. Бечора киз кесак ейиш одатига қарши бутун вужуди билан қурашарди. Бир куни у кўркувни енгиш учун Пилар Тернерани чақиртириб, қартада фол очишини сўради. Фолбин аллақандай мужмал сўзлардан кейин қизга деди:

– Ота-онангнинг жасади дафн этилмагунча сен бахтли бўлмайсан.

Ребекани титроқ босди. Қачонлардир кўрган туши

¹ Акробат (юнонча: *acrobatia* – юқори кўтарилиувчи) – акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; ширқда мураккаб гимнастика машқларини гоёт эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи. Бу ерда шундай вазифаларини бажарувчи маймулар назарда тутилган.

ёдига тушиб, ўзини сандикча, ёғоч курси ва коп кўтариб (копда нима борлигини умуман билмасди) илк бор Буэндиалар уйига келган ўша болалик дамларини хотирасида тиклашга уринди. Бирдан каноп нимчали, кўйлагининг ёқасига тилла тўғнағич такқан кал ҳукмдорни эслади. У картада акс эттирилган таппон киролга мутлақо ўхшамасди. Қизча гўзал ва ёш, кўллари ҳароратли, ёкимтой, унинг бармоқлари картадаги бегимнинг касал бармоқларидан кескин фарқ қиларди, аёлни ҳам ёдига келтирди, аёл уни тунги шаҳарнинг кўчалари бўйлаб сайрга олиб чиқишидан олдин, кизчанинг сочларини мудом гуллар билан безарди.

– Тушунмаяпман, – деди Ребека.

– Мен ўзим ҳам тушунмадим, – деди таажжубланиб Пилар Тернера, – лекин картага тушгани шу.

Ребека бу ғалати кароматдан ташвишга тушиб дардини Хосе Аркадио Буэндиага айтди. У кизни иримчилиги учун койиб берди, аммо шу заҳотиёқ ҳеч кимга билдирмай, суяклар солинган копни кидириб, сандик ва шкафларни кавлаштира бошлади, мебелларни у ёқдан бу ёққа сурди, пол тахталарини бир-бир кўтариб кўрди. Уйларини қайта қургандан буён коп бирор марта ҳам кўзга чалинмаган эди. Хосе Аркадио Буэндиа яширинча ғишт терувчиларни тўплади, шунда улардан бири, ҳалакит бермасин, деб, копни ётокхонанинг деворига беркитиб суваб юборганини тан олди. Суякларнинг шарақ-шуругини эшитмагунча, бир неча кун кулоқларини деворга тутиб текширишди. Ниҳоят топишди – суяк солинган коп бус-бутун сақланган экан. Ўша кунийёқ суякларни Мелькнадеснинг мозори ёнига, ҳеч бир қабр тоши ўрнатмасдан кўмишди. Хосе Аркадио Буэндиа уйига руҳи енгиллашиб қайтди. У ошхонадан ўтаркан, Ребеканинг пешонасидан ўпиб қўйди.

– Бу аҳмокона фикрларни миянгдан чиқариб ташла, – деди кизча. – Сен бахтли бўласан.

Пилар Тернера Ребека билан дўстлашгач, унга Урсула бир вақтлар Аркадио баҳонасида ёпиб қўйган эшик қайта очилди. Энди Пилар Тернера Буэндиалар хонадонига истаган вақтда келар ва энг оғир юмушларни бажариб қайтарди.

Гохида эса устахонага кириб, дагеротип пластинкаларига ишлов беришда Аркадиога меҳрибонлик ва тиришқоклик билан ёрдамлашардики, охири ўспирин негадир тортинадиган бўлиб қолди. Бу аёлни кўрганида ўзини йўқотиб қўярди. Унинг ҳароратли баданидан таралувчи тутун хиди, бу коронги хонага мутлақо мос тушмайдиган жарангдор кулгуси ўспириннинг хаёлини бўлар, шу боис, хато устига хато киларди.

Бир куни Пилар Тернера устахонада Аурелианога дуч келди. Аёл столга тирсақларини тираганича, йигитнинг аниқ ва чаккон ҳаракатларини шавқ билан кузата бошлади. Бу воқеа худди ана шундай пайтда содир бўлди. Аурелиано Аркадионинг кўшни хонада эканлигига ишонч ҳосил килди ва шундан сўнг бошини кўтариб, Пилар Тернерага бокди-ю, унинг кўзларида гўё чошгоҳдаги куёшдай порлаб турган чароғон бир фикрни укди.

– Қани, нима гап? – деб сўради Аурелиано.

Пилар Тернера лабларини кимтиб, ғуссали табассум килди.

– Сен жанг учун яратилгансан, – жавоб қайтарди у. – Мўлжалга аниқ отар экансан.

Аурелиано фикри тўғри бўлиб чиққанини билиб, енгил тин олди. Сўнг гўёки ҳеч нарса бўлмагандек, столга энгашиб, ишга тушди-да: «Болани тан оламан, унга исмимни ҳам бераман», деди вазмин ва катъий оҳангда.

Хоссе Аркадио Буэндиа орзуси ушалди; соат механизми пружинасини раққоса-қўғирчоклардан бирига ўрнатди. Ўйинчоқ ўз мусикаси оҳангига роса уч кун тинмасдан рақсга тушди. Бу ихтиро Хосе Аркадио Буэндиани илгариги барча ихтироларидан ҳам кўпроқ ҳаяжонлантирди. У овқат емай қўйди. Уйқунинг баҳридан кечди. Туни билан хонанинг у бурчагидан бу бурчагига бориб келар ва соат капирини аравага, омочга, қўйингки, одамлар учун хизмат қиладиган ҳар бир ҳаракатланувчи ускуна-ю асбобга ўрнатиш ҳақида овоз чиқариб, ўй суларди. Уйқусизлик уни ниҳоятда толдирган эди. Шу боис, бир куни ётоғига сочлари кировдек оппоқ чол истар-истамай кадам ташлаб кириб келганида.

уни таниёлмади. Бу – Пруденсио Агиляр эди. Мехмоннинг кимлигини билгандан сўнг, Хосе Аркадио ўликлар ҳам қаришини ихтиро этиб, маънос бир кайфиятга тушди. «Пруденсио! – деди у ҳайкириб. – Бу ерга қандай келиб қолдинг?» Ўликлар мамлакатада узоқ йиллар яшагани сабаб мархум тириклар билан мулоқотда бўлиб тўйиб-тўйиб гаплашишни роса соғинган, ўлим ичидаги яна бир ўлим муҳлати яқинлашуви туфайли, Пруденсио Агиляр ўзининг энг ёвуз душманини севиб қолган эди. У Хосе Аркадио Буэндиани кўпдан буён қидирарди. Уни Риоча, Валте-де-Упар ҳамда водийдан келган ўликлардан суриштирар, аммо унга ҳеч ким ёрдам бера олмасди – чунки то Мелькиадес ўлиб, Макондо шаҳри ажалнинг чипор харитасига қора нуқта бўлиб тушмагунча, Макондо мархумларга номаълум эди-да, ахир Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агилялар билан тонггача суҳбат курди.

Нихоят илиги куриб, бир неча соатдан кейин Аурелианонинг устахонасига кириб: «Бугун қандай кун?» деб сўради. «Сешанба», дея жавоб қайтарди ўгли.

«Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, – деди Хосе Аркадио Буэндиа, – аммо кейин ханузгача душанба давом этаётганини сездим. Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси худди кечагидай ва ўтган кунгидай. Бугун – яна душанба». Отасининг ҳардамхаёллигига кўникиб қолган Аркадио унинг сўзларига эътибор бермади. Эртасига, чоршанбада Хосе Аркадио Буэндиа яна устахонада пайдо бўлди. «Кўргилик деган, болам, – деди у– Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси – худди кечаги ва ўтган кунгидек. Бугун – яна душанба-я». Кечкурун Пьетро Креспи уни галереяда учратди. Хосе Аркадио Буэндиа, кўзи жикка ёшга тўлганча, чолларга ўхшаб хунук хикиллаб, Пруденсио Агиляр, Мелькиадес, Ребеканинг ота-онаси, ўзининг падари-волидаси – бу дунёни тарк этган барча ёр-у биродарларига аза тутарди. Пьетро Креспи унга симда дорбозлик қилувчи кўғирчок-айиқ совға қилди ҳамки, Хосе Аркадио Буэндианинг ғуссаси таркалмади. Шунда Пьетро Креспи, «Осмонга парвоз қиладиган машина-маятник ясамокчи

эдингиз, шу гап нима бўлди», деб сўради. «Бундай машина яшашнинг иложи йўқ, маятник ҳамма нарсани тепага кўтариши мумкин, лекин ўзини-ўзи асло кўтаролмайди», деди Хосе Аркадио Буэндиа. Пайшанба куни у тагин устахонага келди. Кўриниши забун бўлиб, аллақандай умидсизликка тушганди. «Вакт машинаси бузилди, – деди Хосе Аркадио Буэндиа деярли хўнграб. – Устига-устак, Урсула билан Амаранта йироқда!» Аурелиано отасини худди ёш болани қойигандек қойиди. Ота итоаткорлик билан жимиб қолди. У олти соат ичида буюмларнинг тунги кўриниши кундузгисидан фарқ қилиш-қилмаслигини аниқлаш мақсадида уларга диққат билан тикилди. Вакт ҳаракатланишини исботлаш учун ўжарлик билан нарсаларда юз берган ўзгаришни кидирар эди.

Хосе Аркадио Буэндиа тун бўйи кўзлари очик ҳолда ётди ва ўз ғам-ташвишларини баҳам кўриш учун Пруденсио Агиляр, Мелькиадес ҳамда барча мархумларни ҳузурига чорлади. Аммо олдига ҳеч ким келмади. Жума куни эрталаб, уйидагилар ухлаб ётишганда, у яна атрофдаги буюмлар қиёфасини ўргана бошлади. Энди у душанба ҳали ҳам давом этаётганлигига заррача шубҳа қилмасди. Хосе Аркадио Буэндиа тутакиб кетди ва эшиклардан бирининг темир дастагини юлиб олди-да, алкимё ускуналарини ғзаб билан парчалаб ташлади, сураткашлик лабораторияси, заргарлик устахонасини чилпарчин қилди. У худди шайтон васвасага солгандай, қандайдир нотаниш тилда бакириб-чақирди. Отаси бошқа хоналарни ҳам ағдар-гўнгар қилмоқчи бўлганида, Аурелиано ҳамсояларини ёрдамга чақирди. Хосе Аркадио Буэндиани йикитишга ўн одам даркор бўлди, ўн тўрт киши эса қўл-оёқларини боғлади, ниҳоят, йигирма киши бўлиб, уни ховлидаги каттакон каштан дарахти олдига судраб бориб, дарахт танасига арқон билан танғиб ташлашди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа ҳамон ўзининг ғалати шевасида сўкинар, оғзидан яшил кўпик чиқар эди. Урсула билан Амаранта қайтиб келишганида, у қўл-оёғи боғлиқ ҳолда ёмғирда ивиб ўтирар, лекин энди анча ювош ва хатарсиз эди. Урсула унинг конталаш тирсаклари ва тўпикларини банддан

озод килиб, факат белидаги арконни колдирди. Кейинчалик куёш ва ёмгирдан тўсиш учун унинг тепасига соябон ҳам ўрнатишди.

Аурелиано Буэндиа билан Ремедиос, падре¹ Никанор Рейненинг кўрсатмасига биноан меҳмонхонада қурилган меҳроб² олдида март ойининг якшанбаларидан бирида никоҳдан ўтишди. Ремедиосда дастлабки балоғат белгилари кўрингач, Маскотелар хонадониди бутун ой давомида рўй берган ҳаяжон-у ташвишларга тўй куни хотима берилди. Онаси кизга ҳайз нималигини ўз вақтида тушунтирган бўлишига қарамай, февраль тунларидан бирида Ремедиос опалари Аурелиано билан суҳбат қуриб ўтирган меҳмонхонага кўркүвдан дод солиб кирди ва ўзининг қорамтир доғ тушган чолворини кўрсатди. Шундан сўнг тўй муддати белгиланди. Бу қисқа вақт давомида келинчакка мустақил ювиниш ва кийиниши ҳамда рўзғордаги энг оддий муаммоларни ҳал қилишни зўр-базўр ўргатишга улгуришди. Тунда кўрпани ҳўллаб қўймаслиги учун, уни иссик ғишт парчалари устига пешоб қилишга мажбур этишарди. Ремедиосга эр-хотинлик сири дахлсиз қолиши зарурлигини тушунтириш айниқса кийин кўчди: унга никоҳ кечаси тафсилотларини айтиб беришганидаёқ, кизча таажжубланиб, шу қадар завқ-шавққа тўлдики, энди билганларини дуч келган одам билан амалда баҳам кўришга тайёр эди. Ремедиос уйдагиларни роса ташвишга қўйди, аммо тўй куни яқинлашгани сайин у турмуш икки-чирларини опаларидан ҳам яхшироқ тушунадиган бўлди. Дон Аполинар Маскоте кизини қўлидан тутганича, осмонга учаётган мушаклар ёруғида, мусика садолари остида, гуллар билан безанган кўча бўйлаб етаклаб бораркан, Ремедиос деразалар ортидан унга бахт тилаётган қўшнилариға қўлларини силқиб, миннатдорчилик изҳор қилар эди. Аурелиано қора мовут костюм ва мойланган, орадан неча йиллар ўтиб девор остида ўзини отишларини қутаётганида ҳам оёғига

¹ Падре – Италия ва Испанияда католик черкови рухонийсига шу сўз билан мурожаат қилинади.

² Меҳроб (арабча, ибодатхона; тоқча, таҳмон тепасининг ярим доира қилиб ишланган қисми) – масжид ичида унинг қибла томонидаги деворида таҳмон шаклида қурилган жой (намоз шу томонга қараб ўқилади).

иладиган туфлисини кийиб, кайлигини меҳмонхона остона-сида кутиб олди-да, меҳроб сари бошлади. Куёвнинг ранги оқариб кетган бўлиб, томоғининг томирлари тортарди. Ремедиос ўзини рисоладагидек, камтарона тутди, ҳатто Аурелиано қўлидаги узукни унга такаман деб ерга тушириб юборганида ҳам, ўзини йўқотиб қўймади. Бу ҳол тўплан-ганларни эсанкиратиб қўйди, меҳмонлар алланарсалар деб пичирлай бошлади, лекин Ремедиос куёв эшик томон думалаётган узукни оёғи билан тўхтатиб, сўнг хижолатдан кизариб меҳробга қайтиб келгунича, уни хотиржам кутиб турди. Онаси, опалари маросим пайти Ремедиос янглишиб қолмасин, деб шунчалик чўчишдики, охир-окибатда қаттиқ толикишиб, ўзлари қўпол хатога йўл қўйишди. яъни Реме-диосга, куёвни биринчи ўпгин, деб тайинлашди. Худди шу куни Ремедиосдаги хотиржамлик, ақл-у одоб ҳисси туғма эканлиги яққол намоён бўлдики, бу ажойиб хислатлар энг кийин шароитларда ҳам уни тарк этмади. Келин ҳеч кимнинг маслаҳатисиз тўй пирогининг¹ энг яхши бўлагини тақсим-чага жойлади-да, Хосе Аркадио Буэндиага элтиб берди. Каштан дарахтига боғлаб қўйилган кекса пахлавон куёш нурлари ва ёмғирдан сарғайиб кетган пешайвон остидаги скамейкада ўтирарди. У ташаккур билдириб жилмайдида, қўлидаги пирогни олиб аллақандай дуони такрорлаганча, кавшана бошлади. Душанба куни эрталабгача чўзилган бу қувноқ базмда биргина Ребека Буэндиа ўзини бахтсиз ҳис қиларди, Ребека ҳам ўша куни никоҳдан ўтиши лозим эди, аммо жума куни Пьетро Креспига, онанг ўлим тўшагида ётибди, деган мактуб тегди-ю, тўйи қолдирилди. Хат Пьетро Креспига теккач, вилоят пойтахтига кетди. Онаси соғ экан, у айтилган вақт – шанба кечаси Макондога етиб келиб, ўғлининг тўйига аталган қўшигини Аурелианонинг тўйида айтиб берди. Пьетро Креспи тўй тарқалгач, якшанба кечаси ортига қайтди. Ҳаттоки у тўйга кеч қолмайин деб шошилиб, беш отни ҳаром ўлдирган эди. Бу машъум хатнинг муал-лифини ҳеч ким биллолмади. Урсула Амарантани роса қис-

¹ **Пирог** (рисча: пирог – «базм, зиёфат») – кийма, мева, киём ва шу кабилар солиб, духовкада пишириладиган ширинлик.

товга олди. Лекин Амаранта ҳали дурадгорлар бузишга улгурмаган меҳроб олдига келиб, бу ишда айбим йўк, дея йиғлаб онт ичди.

Дон Аполинар Москоте никоҳ ўқитиш учун, рухонийлик касбини танлагани учун тақдиридан норози падре Никанор Рейнени атай қўшни шаҳардан олиб келган эди. Падре териси устихонига ёпишган, ранги заҳил киши эди. Сал-пал қорин қўйган бу кимсанинг юзида, гўё мункиллаб қолган фариштанинг юзидаги каби, эзгуликдан кўра соддадиллик аломатлари зоҳир эди. У тўйдан сўнг ўз черкови-ю ўз кавми ёнига қайтмоқчи эди-ю, аммо гуноҳга ботиб яшаётган макондоликларнинг бу қадар беғамлигини кўриб даҳшатга тушди: булар факат табиат қонунларига бўйсунитар, на болаларини чўқинтиришар, на диний байрамларни тан олишарди. Падре ҳали омоч кўрмаган бу заранг дала бакуват қўшчининг ёрдамига муҳтож деган фикрга келди ва кесилганлар-у бутпарастларни чўқинтириш, никоҳсиз яшаётганларни никоҳлаш, марҳумлар руҳига дуо айтиш ниятида, Макондода яна бирор ҳафта қолишга аҳд қилди. Лекин ҳеч ким ваъзларини тинглашга иштиёқ билдирмади. Унга, неча йилдирки, рухонийсиз ҳам туппа-тузук яшаймиз, дўзах-у жаннат – қай бирига тушишимизни худонинг ўзи ҳал қилади, биз оғир гуноҳ қилганимиз ҳам йўк, деб айтишди. Беҳуда ташвиқот юргизиб хориган Никанор Рейне худосизлик маскани бўлмиш бу шаҳарда шундай бир муаззам ибодатгоҳ қурайки, азиз-авлиёларга ҳатто Римдан ҳам зиёратчилар келадиган бўлсин деб онт ичди. Сўнг қўлига мис ликопча тутганча, одамлардан садака йиға бошлади. Унга сахийлик билан хайр-эҳсон қилишар, аммо рухоний бўлажак ибодатхонага ҳатто чўкканларни ҳам сув бетига қалқитиб чиқаришга овози қодир жуда улкан қўнғирок ўрнатилишини айтиб, қўпроқ пул сўрарди. Рухоний силласи қуригунча ялиниб-ёлворар, товуши битиб, суяклари қисирларди.

Шанба кунларининг бирида йиккан пулларини ҳисоблаб чиқиб, маблағи ибодатхонанинг эшигига ҳам етмаслигини билди, лекин, барибир, тушкунликка тушмади. У шаҳар майдонига меҳроб ўрнатди ва якшанба кун, худди па-

ришонхотирлик касали таркалган пайтдагидек, қўлидаги кўнғироқчасини чалиб, кўчадан кўчага югурганча, одамларни ибодатга чорлади. Аксарият кишилар шунчаки синчковлик ваҳидан келишди. Кимдир бекорчиликдан, кимдир эса рухонийга озор етказганлари учун, худонинг ғазабига дучор бўлишидан кўриб келишди. Падре Никанор овозини баралла қўйиб «Инжил»ни ўқир ва ўқишни тез-тез тўхтатиб, одамлардан пул сўрарди. Майдонга шаҳарнинг деярли ярим аҳолиси тўпланган эди. Йигин тугаб, одамлар таркала бошлаётганида, падре қўлини кўтариб, уларнинг эътиборини жалб қилди.

– Бир дакика, – деди у. – Ҳозир сизлар худонинг чексиз қудратига имон келтирасиз.

Йигинда падре Никанорга кўмаклашиб турган бир бола ҳовури чиқиб турган қайнок шоколад келтирди. Рухоний уни бир кўтаришда симирди. Сўнг чўнтагидан рўмолча олиб лабини артди ва иккала қўлини олдинга чўзиб, кўзларини юмди. Ва у ногаҳон ердан ўн икки сантиметр баландга кўтарилди. Одамлар худонинг қудратига ишонишди. Падре бир ой давомида шаҳар кезиб, такрор-такрор қайнок шоколад ютди, ердан кўтарилди, катта маблағ тўплади ва орадан бир ой ўтар-ўтмас, ибодатхона қурилиши бошлаб юборилди. Падре аён этган мўъжиза худодан эканлигига Хосе Аркадио Буэндиадан бўлак ҳамма ишонарди. Бир куни эрталаб Никанорнинг галдаги кўтарилишини томоша қилгани каштан дарахти ёнида оломон тўпланди. Никанор ўзи ўтирган стул билан биргаликда ҳавога кўтарилаётганида, Хосе Аркадио Буэндиа гавдасини хийла тиклаб, елкасини қисганча, унга совуққонлик билан тикилиб турди-да:

– *Hos est simplicissmun*, – деди Аркадио Буэндиа. – *Homo iste statum mateviel invenit*¹.

Рухоний Никанор қўлини кўтариши биланок стулнинг тўрттала оёғи ҳам бир вақтнинг ўзида ерга тушди.

¹ – *Hos est simplicissmun*, – деди Аркадио Буэндиа. – *Homo iste statum mateviel invenit* (лотинча) – Бу оддий нарса, – деди Аркадио Буэндиа. – Бу одам материянинг тўртинчи ҳолатини очган, ҳолос

– Nedo, – эътироз билдирди у. – Factum hos existentiaam. Den pvobot sine¹.

Илгари Хосе Аркадио Буэндианинг антиқа шевада гаплашишига таажжубланган одамлар, ҳозир у лотин тилида гапирганини билиб олишди. Ниҳоят, Никанорни тушунадиган одам топилди ва руҳоний бу бахтли тасодиф тобора путурдан кетаётган идрокни диннинг сеҳрли кучи билан тиклашга имкон берувчи кулай вазият эканини сезди. У ҳар куни кечкурун каштан тагида ўтириб олиб лотин тилида хутба ўқир, аммо Хосе Аркадио Буэндиа унинг нотиклик санъатини тан олмас, совғага келтирилган шоколадларга қўл тегизмас, падрега нуқул, агар худо бор бўлса, аввало, унинг фотосуратини кўрсатинг, дерди. Шунда падре унга икона² ва гравюралар³, ҳатто Вероника рўмолининг нусхасини олиб келди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа, буларда илмий асос йўқ, шунчаки косиблик, дея эътироз билдирди. У шу қадар ўжарлик килдики, охири Никанор чолнинг ёнига диний ташвиқот важҳидан эмас, балки оддий одамгарчилик юзасидан келадиган бўлди. Ана шунда Хосе Аркадио Буэндиа ташаббусни қўлга олиб, оқилона далиллари билан руҳонийнинг диний эътиқодига зарба бера бошлади. Кунларнинг бирида падре Никанор шашка олиб келиб, баҳсдошига шашка ўйнашни таклиф килди. Лекин Хосе Аркадио, асосий масалалар юзасидан ўзаро ҳамфикр рақибларининг курашида ҳеч қандай маъно йўқ, деб айтди. Шашка ўйинига ҳали ҳеч қачон бундай нуқтаи назардан ёндашмаган Никанор минг ҳаракат килса-да, бари бир, Хосе Аркадио Буэндиани кўндира олмади. Хосе Аркадио Буэндианинг ўткир зехнига тобора тан бера бошлаган руҳоний уни нега дарахтга боғлаб қўйишганини суриштирди.

– Hos est simplicissmun, – жавоб қайтарди у, – мени

¹ – Nedo, – эътироз билдирди у. – Factum hos existentiaam. Den pvobot sine (лотинча) – Инкор қиламан. – эътироз билдирди у. – Бу нарса худо борлигининг шак-шубҳасиз исботи эмас.

² Икона – христианликдаги Исо, Биби Марям ва авлиёлар тасвири.

³ Гравюра (французча: gravure, graver – ўйиш) – бирор қаттиқ металл, ёғоч ва бошқа юзасига ўйиб тасвир ишлаш санъати, графика гури. Шу усулда ишланган асар ва ундан босма усулида кўчирилган нусха ҳам гравюра деб аталади.

телба бўлганлигим учун боғлаб қўйишди.

Шу-шу, ўзи ҳам аклдан озишидан кўрқиб, падре унинг ёнига йўламай қўйди ва ўзини буткул ибодатхона қурилишига бағишлади. Ребека калбида яна умид уйғонаётганини сизди.

Ўша куни падре Никанор бу хонадонда тушлик қилаётиб, оила аъзоларига черков битгандан сўнг бўладиган ажойиб ибодатлар тўғрисида гапириб бергандан бошлаб, Ребеканинг тақдири иморатнинг битишига боғлиқ эди. «Ҳаммадан ҳам Ребеканинг омади чопди», деди Амаранта. Аммо Ребека гапини тушунмагач, у жилмайиб, изоҳ берди:

– Ахир, сен черковни ўз тўйинг билан очиб берасан-да.

Ребека бу имкониятни муҳокама қилишдан ўзини тортди. Негаки қурилиш жудаям суст борар ва унинг битиши учун камида ўн йил талаб қилинарди. Падре Никанор Ребеканинг фикрига қўшилмади: диндорларнинг тобора авж олаётган сахийлиги бу муддатни анча қисқарок белгилашни тақозо этарди. Урсула Амарантанинг гапини қўллаб-қувватлади. Ребека ичида рад этиб турган пайтда у, мен ҳам қурилишни тезлатишга тузукрок хисса қўшмоқчиман, деди. Падре Никанор, агар каттарок эҳсон қилинса ибодатхона уч йилда тикланади, деди. Шу кундан бошлаб, Ребека Амаранта билан гаплашмай қўйди, чунки синглисининг фикри, гарчанд Амаранта ўзини бу гапни шунчаки айтгандек кўрсатишга уринса-да, Ребекага оғир ботган эди. «Шунга ҳам раҳмат дегин, ахир мен сенга бундан ҳам баттар ёмонлик қилишим мумкин эди-ку, – деди Амаранта кечкурун бўлиб ўтган аёвсиз можаро пайти. – Ибодатхона уч йилда битаркан, демак, мен сени яна уч йил давомида ўлдирмас эканман-да».

Ребека унинг даъватини қабул қилди.

Пьетро Креспи тўйлари бу гал ҳам ортга сурилганини эшитгач, тушкунликка тушди, аммо келин унга бўлган садоқатини аён этиб, «Сен истаган пайтда иккимиз бирор ёкка қочиб кетишимиз мумкин», деди. Лекин Пьетро Креспи бундай қалтис ишларга мойил эмас, унда қайлиғига хос жўш-

кинлик етишмас ва у берилган ваъдага нисбатан ҳурматни ўнг-у сўлга сарф қилиш мумкин бўлмаган бир бойлик, деб ҳисобларди. Шунда Ребека қалтис бўлмаган усуллари қўлашга ўтди: баъзида тўсатдан турган шамол меҳмонхонадаги чирокни ўчириб қўяр ва Урсула коронгида ўпишишаётган келин-куёвга дуч келиб қоларди. Пьетро Креспи тутила-тутила янги чирокларнинг сифати ёмонлигидан шикоят қиларди. У ҳатто меҳмонхонага бирмунча кучлироқ ёритиш воситаларини ўрнатишга бош-қош бўлди. Аммо энди қўпинча чирокдаги мой тутаган ёки унинг пилиги ишдан чиққан бўлар, Урсула яна келиннинг куёв тиззасида ўтирганини қўриб қоларди. Охири Урсула чирок атайлаб ўчирилаётганини сизди. У новвойлик юмушларини ҳинду аёлнинг зиммасига юклаб, ўзи эса эски найрангларга лакка тушиб қолмаслик учун, тебранма курсига ўтирар, Ребека билан Пьетро Креспини жиддий назорат қилар эди. «Бечора онагинам, – дерди Ребека киноя ва ғазаб аралаш хомуш тортаётган Урсулага кўзи тушиб, – шу гуноҳлари учун, албатта, нариги дунёда жазосиз қолмас-ку!» Ибодатхона қурилишидан қунора хабардор бўлиб турган ва ишнинг сусти бораётганидан уқубат чекаётган Пьетро Креспи, назоратнинг учинчи ойида падре Никанорга анча пул тутқазди. Бу янгилик Амарантага таъсир қилмади. Ҳар кеч чеварлиг-у гурунг баҳонасида галереяга тўпланадиган дугоналари билан гаплашаркан, у янгидан янги интиком усуллари кидирарди. Лекин бир жиҳатдан Амарантанинг мўлжали чиппақка чиқди. Ибодатхонанинг битишига икки ой қолганда у Ребеканинг келинлик либоси сақланаётган жавондан қуядорини олиб қўйди. Аммо Ребека, сабри чидамай, келинлик либосини Амаранта кўзлаган муддатдан анча илгари тайёрлаб қўймоқчи бўлди. Ребека олдин шкаф тортмасидаги коғоз ўрамини, сўнгра либос ўралган матони очиб қўрди-ю, ҳанг-у манг бўлиб қолди. Шойи қўйлак, тўр-тўр фата¹ ва ҳатто сунъий гулчамбарни ҳам қуя еб, нақ қукунга айлантириб ташлаган эди. Қизик, жавон ичига икки сиким қуядори сепиб қўйганини кечаги-

¹ Фата – 1) аёлларнинг нафис ёпинчиғи; 2) нафис, шаффоф тўр рўмол.

дек эсларди, лекин бу бахтсизлик шунчалар тасодифий бўлиб туюлдики, Ребека ҳатто Амарантадан шубҳаланишга журъат этолмади. Тўйгача икки ой қолган эди. Ампаро Москоте унга бир ҳафта ичида янги либос тикиб бераман, деб ваъда берди. Ёмғирли кунларнинг бирида Ампаро оппоқ матоларга бурканиб, Ребекага битай деб турган янги либосни кийдириб кўриш учун келганида, Амаранта хушидан кетаёзди. Унинг тили калимага келмас, умуртқаси бўйлаб муздек совук тер окиб тушарди. Амаранта жуда қўп ойлардан буён кўрқиб-қакшаб яшарди, чунки у тўйни тўхтатишига ҳеч қандай чора йўқ, Ребекани заҳарлашини аниқ биларди. Ребека Ампаро Москоте сабр-тоқат қилиб, сон-саноксиз тўғнағичлар ёрдамида эғнига кийгазаётган қўйлақ ичида иссиқдан зўрға нафас оларкан, кашта тикаётган Амаранта ҳалқаларни санашда тез-тез адашиб, бармоқларига нина санчилса-да, мудҳиш совукқон тарзда заҳарлайдиган кун— тўйдан олдинги биринчи жума, заҳарлаш усули — қахвага қўшиладиган бир чимдим афюн¹ бўлади, деган қарорга келди.

Кутилмаганда бошқа бир бахтсизлик тўйни яна кейинга сурди. Ребека билан Пьетро Креспининг никоҳларига бир ҳафта қолганида, кичик Ремедиос ярим кечаси ичидан қон кетиб уйғонди ва уч кундан сўнг ўз қонидан заҳарланиб ўлди. Маълум бўлишича, ичида эгизак ҳомиласи кўндаланг туриб қолган экан, Амаранта виждон азобига гирифтор бўлди. У Ремедиоснинг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблар ва Ребекага заҳар бериб қўймаслик учун доим худодан ўзига-ўзи завоқ тиларди. Йўқ, у худодан айни бахтсизликни, яъни Ремедиоснинг ўлимини тиламаган эди. Ремедиос уларнинг хонадонига бахт ва шодлик келтирди. У эри билан устахона ёнидаги ётоқхонада яшар ва бутун хонани ўзи олиб келган қўғирчоқлар билан безаб ташлаган эди, унинг шодонлиги, ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати ётоқнинг тўрт деворига ҳам сиғмас, гуллар экилган галерея бўйлаб шамолдек эсарди. Ремедиос қуёш чиққанидан бош-

¹ Афюн (арабча) — қора дори. 1) кўкнорнинг думбул бошогидан олиб қуритилган шира (қора дори, таряқ кўринишида, кайф қилиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади); 2) (кўчма) киши онгини заҳарлайдиган нарса.

лабок кўшиқ айтишга тушарди. Амаранта билан Ребека ўртасидаги жанжалларга ёлғиз Ремедиосгина чек кўярди. У Хосе Аркадио Буэндиага қараб туришдек оғир вазифани ҳам ўз зиммасига олган эди.¹ Унга овқат ташир², совун суркалган мочалка¹ билан ювинтирар, соч-соқолига бит тушмаслигини назорат қилиб турар, шийпончани супуриб-сидирар, довул пайтлари шийпонча устига сув ўтказмайдиган брезент² тўшарди. Сўнгги ойларда эса у Хосе Аркадио Буэндиа билан, гарчанд бузиб гаплашса-да, лотин тилида гаплашадиган бўлди. Пилар Тернеранинг Аурелианодан туғилган ўғли уйларига келтирилганида (хонадондагилар унга Аурелиано Хосе деб исм қўйишган эди), Ремедиос бу гўдакни ўзининг илк фарзандидай қабул қилди. Ундаги оналик меҳри хатто Урсулани ҳам лол қолдирган эди. Аурелиано ўз ҳаётини Ремедиоссиз тасаввур қилолмас, унга тамом суяниб қолганди. У кун бўйи устахонада ишларкан, Ремедиос унга шакар солинмаган қора қаҳва олиб келарди. Кечкурунлари икковлашиб Москотеларникига боришарди. Ремедиос опалари билан суҳбатлашаётганида ёки онаси билан катталарнинг юмушлари ҳақида фикр юритаётганида, Аурелиано қайната-си билан домино ўйнаб ўтирарди. Буэндиа оиласи билан қариндош бўлгач, дон Аполинар Москотенинг обрўси ошди. У вилоят пойтахтига қатнайвериби, бошлиқларга Макондода мактаб қуриш зарурлигини исботлаб берди. Мактабда бобосидан ўқитувчилик истеъдодини мерос қилиб олган Аркадио муаллимлик қилиши лозим эди. Москоте олиб борган ташвиқот туфайли миллий мустақиллик куни муносабати билан Макондо ахлининг аксарияти ўз уйлариини кўкка бўяди. Москоте, падре Никанорнинг талабига биноан, Катарино ишратхонасини чекка кўчага кўчирди, фаолияти кун сайин авж олиб бораётган шаҳар марказидаги бошқа бир қатор ишратхоналарни беркитишга фармон берди. Бир куни дон Аполинар Москоте вилоят марказидан олти нафар курулли

¹ Мочалка (русча: мочить, мокрѣж — ҳўлламок, ҳўл) — ювиниш учун ишлатиладиган чипта ёки бошқа тола боғлами.

² Брезент (голландча: presenning ёки лотинча: prassingere — ўрамок) — зигир толасидан ёки зигир толаси билан пахта ипидан тўкиладиган, сув ўтказмайдиган калин, кўпол мато.

полициячи билан қайтиб, улар зиммасига тартиб-интизом назоратини юклаганида, Макондода куролли одамларни сақламаслик тўғрисидаги эски битимни ҳеч ким эсламади ҳам. Қайнатасининг шижоати Аурелианога ёқарди. «Сен ҳам унга ўхшаб семиз бўласан», дерди унга дўстлари. Аммо устахонада уззукун ўтираверганидан ҳеч семирмади, ёноклари туртиб чикиб, кўзлари ич-ичига ботиб кетди, феъл-атвори ҳам босиклигича қолди. Аурелиано билан рафикасини ҳар иккала оиладагилар ҳам чексиз севишарди. Ремедиос фарзанд кўраётганини айтганида, Амаранта билан Ребека ярашиб, бўлажак чакалоқлар учун икки хил ипдан – ўғилга кўк, қизга эса қизил тусли – кийимчалар тўкишга киришган эдилар. Орадан кўп йиллар ўтгач, девор остида ўзини отишларини кутиб турадиган Аурелиано ўйлаган сўнгги одам ҳам Ремедиос бўлиб қолади.

Урсула уйда мотам эълон қилди, барча дераза ва эшикларни беркитди, бирон-бир зарур вазисиз уйдан чиқиш ва уйга киришни тақиқлади, бир йилгача, қаттиқ овоз чиқариб гаплашишни маън қилди, деворга мархуманинг қора тасмага олинган суратини осиб, тагига чирок ёкиб қўйди. Ремедиоснинг жасади солинган тобут дафн қуни ана шу суратнинг тагига қўйилди.

Ремедиоснинг рухига атаб ёкилган чирокни асло ўчирмаган Буэндиа авлодининг кейинги вакиллари сочиға лента таққан, бурмача юбка ва оқ этикча кийган бу қизчанинг портретига қараб туриб, доимо таажжубга тушар эдилар; қизчанинг сиймоси Улуғ Момо ҳақидаги анъанавий тасаввурга ҳеч мос келмас. эди. Амаранта Аурелиано Хосени ўз тарбиясига олди. Унинг назарида, Ребекага аталган заҳар Ремедиоснинг қахвасига тушиб қолгандек туюлар, шуни ўйлаб, Амаранта ич-ичидан эзиларди. У энди ёлғизликда чеккан азобларимга, оғир ҳасратимга шояд тутинган ўғлим Аурелиано Хосе шерик бўлса, деб умид қиларди. Шляпасига қора лента танғиб олган Пьетро Креспи узун, енгил қора қўйлақ кийиб олган, факат сурати қолган рангпар Ребекани кўриш учун ҳар қуни кечкурун оёқ учида сассиз келиб, оғиз очмай қайтиб кетарди. Ҳозир тўй ҳақида гапи-

риш шаккоклик бўлиб, уларнинг мухаббати чексиз гуноҳ-корликка юз тутган, зерикарли, ҳеч кимни кизиқтирмайдиган эрмакка айланган, гўёки чирокларни ўчириб қўювчи ва зулматда ўпишувчи жуфт аллақачон нобуд бўлгандек туюларди. Умиди пучга чиққан Ребека руҳан тушкунликка тушиб, яна кесак ея бошлади.

Бир куни кўккисдан, мотам бошланганидан анча вақт ўтиб, кизлар галереяда яна ўз тикув ишларини бошлаб юборишганда, – роса соат иккида жазирама куннинг тинчини бузиб, кимдир дарвозани шундай қаттиқ куч билан очдики, зарбидан гўё бутун уй силкиниб кетди: бу Амарантага ва галереяда ўтирган унинг дугоналарига, хонасида бармоқ сўраётган Ребекага, ошхонада юрган Урсулага, устахонадаги Аурелиянога ва якка каштан дарахти остида ўтирган Хосе Аркадио Буэндиага – ҳамма-ҳаммасига кучли таъсир қилди, гўё зилзила бошланди-ю, уйлари шу топдаёқ кулаб тушадигандек бўлиб туюлди. Остонада антика кўринишли бир кимса пайдо бўлди. Унинг баҳайбат елкалари эшикка зўрға сигарди, йўгон бўйнига Биби Марямнинг¹ тасвири солинган занжир осилган, қўли-ю кўкрагига игна билан суратлар чизилган, ўнг билагига эса мис билагузук тақилган эди. Териси гўёки шўр шамолда ошланган, калта сочлари хачир ёлидек диккайган, ияги туртиб чиққан, карашлари ғуссали эди. Келгиндининг белидаги камар отнинг айилидан икки баравар қалин эди. У пошнасига темир нағал қоқилган узун қўнжли этик кийиб олган бўлиб, кадамидан ер ларзага келарди. Нотаниш кимса қўлидаги нимдош халтасини кўтариб, шиддат билан меҳмонхона, сўнг залдан ўтиб, Амаранта ва унинг дугоналари игналарини ушлаганча қотиб қолган, гуллар турган осуда галереяга худди момақалдиروقдек бостириб кирди. «Салом», деди у хорғин товушда ва халтасини кизлар ёнидаги столнинг устига иргитганча, уйнинг ичкарисига йўл олди. «Салом», деди ётоғидан кўрка-писа

¹ Биби Марям – Қуръонда тилга олинган такволи, сиддика аёл. Исо (Ийсо) пайгамбарнинг онаси. Мусулмонлар учун у энг мўмина она, жаннатдаги аёлларнинг раҳнамоси. Туркистонда Марямга ҳурмат юзасидан «Биби» атамаси қўшиб айтилади. Қуръони Каримнинг «Марям» деб аталган 19-сурасида у ҳақида ривоятлар келтирилади.

бошини чикарган Ребекага. «Салом», деди ишга бутун вужу-ди билан берилиб кетган Аурелианога. Лекин ҳеч каерда тўхтамади. Ва ниҳоят, дунёнинг нариги бурчагидан бошлаган сафарини ошхонада тугатди. «Салом», деди у Урсулага. Урсуланинг оғзи ланг очилиб, бир он котиб турди, сўнг келгиндининг кўзларига бокди-да, кувончдан бакирганча йиғлаб, бўйнига осилиб олди. У – Хосе Аркадио эди! Уйдан гадой бўлиб кетиб, гадойлигича қайтиб келди. Урсула ўғли кира қилиб келган от учун икки песо¹ тўлади. Хосе Аркадио, одатда, денгизчилар қўлайдиган лахжада, қоришган ғалатироқ испан тилида сўзларди. Ундан, каерларда юрувдинг, деб сўрашганида, «Ўша ёқда», дея жавоб қайтарди. Хосе Аркадио ўзига ажратилган хонага осма тўшагини илиб нақ уч кун ухлади. Уйғонгач, ўн олтита қайнатилган тухумни паккос туширди-да, тўппа-тўғри Катаринонинг ишратхонасига борди. Унинг улкан гавдаси аёлларни саросимага солди ва айни замонда ҳавасини келтирди. Хосе Аркадио ўз ҳисобидан мусиқа буюрди, атрофдагиларни вино билан сийлади ва беш эркакка қарата, «Ҳаммангиз биргалашиб ҳам қўлимни бука олмайсиз», деб гаров ўйнади. «Бунинг иложи йўқ, шекилли, – дейишди улар, ҳатто қўлини қимирлатишолмай. – Чунки сенинг сеҳрли билагузугинг бор». Куч ишлатиладиган томошаларга кўпда ишонмайдиган Катарино ўн икки песо тикиб, Хосе Аркадио билан оғир мармар столни кўтара олиш-олмаслигига гаров бойлади. Хосе Аркадио столни боши узра баланд кўтариб, кўчага олиб чиқиб қўйди. Столни қайта киритиш учун ўн бир эркак овора бўлди. Хосе Аркадио оиласидагилар билан деярли гаплашмасди. Кундузи ухлар, кечалари бўлса фоҳишахонадан бери келмасди. Онаси гоҳо мажбур қилиб оилавий гурунгларга судраб чиққанида, у ҳамманинг диққатини ўзига тортар, айниқса, узок мамлакатларда рўй берган саргузаштлардан гапирганда, ҳамманинг оғзи очилиб қоларди. У кема ҳалокатига учраб, кичкина бир қайиқчада икки ҳафта Япон денгизида қолиб кетганида, офтоб уриб ўлган дўстининг гўштини еб кун

¹ Песо – Куба ва баъзи Лотин Америкаси мамлакатларининг пул бирлиги.

кечирган экан. Айтишича, дўстининг туз сепиб офтобда тобланган гўшти жуда мазали экан. Бир куни, кемалари Бенгал кўрфази бўйлаб сузаётганида, экипаж аъзолари денгиз аждахосини ўлдиришибди. Аждаҳонинг ичидан темир дубулға, тўқа ва салбчиларнинг қуроли чикибди. Кариб денгизида эса Винтар Юнгнинг карокчилик кемаси шарпасини кўрибди, кеманинг елканлари ажал шамолларидан титилиб кетган, мачта ва елкан боғланадиган ёғочларини денгиз сувараклари илма-тешик қилиб юборган экан. Ўша кема мудом Гвадалупага қайтиб боришга ҳаракат қилар, бироқ у мудом адашишга маҳкум этилган экан. Урсула гўёки ўзи кўп йиллар давомида интик кутган, ўғлининг жасоратлари-ю саргузаштлари ёзилган мактубларни ўқиётгандек (Хосе Аркадио эса унга бирортаям хат ёзмаганди), пик-пик йиғлар эди. «Уйимиз катта, ўғлим, – дерди у энтикиб, – овқат ҳам сероб, ортиб қолган қанчасини чўчқаларга ташлаймиз!» Аммо она бечора бир ўтиришда яримта чўчқани паккос туширадиган, нафасининг шамолидан ҳатто гуллар ҳам сўлиб қоладиган манави одам билан қачонлардир лўлилар олиб кетган ўша кичкина бола аслида бир киши эканлигини ҳеч тасаввурига сиғдира олмасди. Бошқалар ҳам худди шундай таажжубда эди. Унинг шундоққина стол ёнида кекириш одатини кўриб, Амаранта ижирғанишини яширолмасди. Ўзининг қай йўсинда туғилганини билмай ўтаётган ва буни ҳеч қачон била олмаган Аркадио уни ўзига негадир яқин тутишга уринаётган Хосе Аркадионинг саволларига истар-истамас жавоб берарди. Аурелиано акасига ҳадеб иккови бир хонада бирга ухлашган пайтларини, ўша узоқ болалик йиллари билан боғлиқ воқеаларни эслатишга уринар, аммо хотираси денгиз ҳаётининг сон-саноксиз кечинмалари билан тўлиб-тошган Хосе Аркадио ҳеч нарсани эслаёлмасди. Ребека уни бир кўришдаёқ ёктириб қолган эди. Хосе Аркадио ётоқхонаси эшиги ёнидан ўтган ўша кеч, Ребека вулконсифат нафаси ҳамма хоналарда бемалол эшитиладиган ўта бақувват бу эркак олдида Пьетро Креспи шунчаки чиройли ясанган бир бола-ку, деган қарорга келди. У турли бахоналар билан Хосе Аркадиога яқинлашмокчи бўларди. Бир куни Хосе Аркадио

унинг коматига беҳаёларча тикилиб: «Сен яхшигина аёл бўлиб етишибсан-а, сингил», – деб қўйди. Ребека ўзини тамоман йўкотди. У яна аввалгидек шоша-пиша кесак ва оҳак ер, бармоғини сўравериб яра қилиб ташлаган эди. Кечалари ўзи билан ўзи олишиб, ухлолмай, титраб-қакшаб чиқар ва Хосе Аркадио келишидан дарак берувчи тонгни, уйнинг ларзага тушишини кутарди. Охири, Ребека чидай олмай, унинг хонасига кирди. Хосе Аркадио қайиқ боғланадиган арқонга осилган гамакда, кўзлари очик, биргина иштонда ётарди. Унинг мисдай бадани Ребекани хайратга солди ва киз ортига қайтмоқчи бўлди. «Кечирасиз, – деди Ребека, – мен сизнинг бу ердалигингизни билмабман». У ҳеч кимни уйғотиб юбормаслик учун шивирлаб гапирди. «Бу ёкка кел», деб чақирди Хосе Аркадио. Ребека келди. Қиз, довулга ўхшаш шиддатли бир куч белидан кўтариб, уч силтов билан эғнидаги кийимини йиртиб, уни худди кичкина қушча каби тапиллатиб остига босганида, нафаси қайтиб қолмаслиги учун жон талвасасида типирчилай бошлади.

Уч кундан сўнг улар никоҳдан ўтишди. Никоҳ арафасида Хосе Аркадио Пьетро Креспининг дўконига борди. Италиялик цитрада¹ қуй чалишдан сабоқ берарди. Хосе Аркадио уни четга ҳам чақирмай: «Мен Ребекага уйланыпман», деб бақирди. Пьетро Креспи оқариб кетди, қўлидаги цитрани шогирдларидан бирига бериб, дарс тугаганини эълон қилди. Улар мусика асбоблари-ю ўйинчоклар билан тўла хонада икковлон қолишганида, Пьетро Креспи: «Ахир, у синглингиз-ку», деди.

– Аҳамияти йўқ, – жавоб қайтарди Хосе Аркадио. Пьетро Креспи муаттар хидли рўмолчаси билан пешонасини артди.

– Бу – табиатга хилоф иш, – дея тушунтира кетди у, – бундан ташқари қонунда тақиқланган.

Хосе Аркадио унинг важ-карсонидан эмас, балки шунчалар оқариб кетганидан дарғазаб бўлди.

– Тупурдим ўша табиатга, – деди у. – Мен буни сиз

¹ Цитра – чолғу асбоби.

кийналмаслигингиз ва Ребекадан ҳеч нарса сўрамаслигингиз учун айтдим, холос.

Аммо Пьетро Креспининг кўз ёшларини кўриб бир оз бўшади.

– Бўлди, бўлди, – деди юмшоқ оҳангда. – Агар ҳамма гал сизга бизнинг оиламиз ёқиб қолганида бўлса, ана Амаранта қоляпти-ку.

Гарчи падре Никанор ўзининг якшанба кунига хутбасида Хосе Аркадио билан Ребека ака-сингил эмаслигини эълон қилган бўлсада, Урсула уларнинг никоҳларини кечира олмади. Урсула никоҳни шаккоклик аломати ҳисоблаб, черковдан қайтиб келган келин-куёвни уйга киритмади. Энди улар гўё Урсула учун ўлгандай эди. Ёш келин-куёв қабристон яқинидан бир хужрани ижарага олишди. Оиланинг илк мебелли – Хосе Аркадио уйдан ўзи билан олиб келган осма гамакдан иборат эди, холос. Биринчи окшом келинни туфлисига кириб қолган чаён чакди. Ребека тилдан қолди, аммо бу ҳол эр-хотинга чиллани кўнгилдагидек ўтказишларига тўсқинлик қила олмади. Улар яшаган маҳалла аҳли ҳар туни саккиз марта аёл чинкириғидан уйғониб кетар ва бу чинкирик чошгоҳдаги ибодат чоғида ҳам яна уч марта такрорланар, одамлар, бошвоксиз хирс кабристондаги ўликларнинг оромини бузмасин-да, деб худога нола қилишарди.

Ёш эр-хотинга биргина Аурелиано ғамхўрлик кўрсатди. Уларга энг бақувват ва зарур мебелларни олиб берди. Хосе Аркадио уйлари ёнидаги ташландик жойни экиш-тикишга ярокли қилгунча, пул билан таъминлаб турди. Гарчанд, ҳаёт ҳатто тушига ҳам кирмаган бахт ҳадя этган бўлса-да, Амаранта ҳамон Ребекага кек сакларди: бу шармандаликни юмшатиш йўлини топа олмаётган Пьетро Креспи, Урсуланинг хоҳишига кўра, илгаригидек ҳар сешанба уларнинг уйига овқатлангани келар ва бахтсизлигини ҳеч кимга сездирмай, матонат билан дош берарди. Буэндиалар оиласига ҳурматли юзасидан у шляпасидаги қора лентани қолдирган ва ҳар гал ўзининг Урсулага боғланиб қолганидан мамнунлигини намойиш этарди. Урсулага ҳар кун антика

совғалар – португал сардиналари¹, атиргул баргидан килинган туркча шинни олиб келарди. Ҳатто бир куни Маниладан келтирилган шол рўмол ҳам совға килди. Амаранта Пьетро Креспининг кўнглини овлар, унинг дидини топар, кўйлагининг енгиди осилиб қолган ипларни кесар, туғилган кунига эса Пьетро Креспининг исми ва фамилиясининг бош ҳарфлари битилган анчагина рўмолча тайёрлаган эди. Тушликдан сўнг галереяда чеварлик қиладиган Амарантага қувноқ суҳбатдош бўларди. Пьетро, Креспининг назарида ёш боладек туюлувчи бу кизда ҳали нозиклик етишмасди, аммо унинг хислари ниҳоятда нафис, қалбида яширин бир нафосат бор эди. Ҳеч ким Пьетро Креспининг Амарантага уйланишига шубҳаланмасди. Ҳақиқатан ҳам, бир куни сешанбада Амарантага менга тегсангиз, деди. Қиз индамай, ишини давом эттираверди. Қулоқларини ловуллаётган ҳарорат пасайишини бир оз кутиб тургач, сўнгра шошилмай, ўзига ишонадиган одамларга ўхшаб, деди:

– Албатта, тегаман, Креспи. Аммо бир-биримизни яхшироқ билиб олганимиздан сўнг. Шошқалоклик яхшиликка олиб бормади.

Урсула нима қилишини билмасди. Пьетро Креспини қанчалик ҳурмат қилмасин, Ребека билан йигитнинг узок вақт давом этган ва охири можаро билан тугаган фотиҳасидан сўнг, бу иш ахлоқ жиҳатдан тўғрими ёки нотўғрилигини аңлолмасди. Шубҳасини баҳам кўрадиган одам, оила бошлиғи Аурелиано эса ўзининг ноаниқ, аммо қатъий фикри билан Урсулани баттар эсанкиратди:

– Ҳозир тўй ҳақида ўйлайдиган вақт эмас.

Бу сўзларнинг мазмунини Урсула орадан бир неча ой ўтгач тушунди. Бу – ўша дамда Аурелианонинг нафакат тўйга, балки урушдан бўлак барча воқеа-ҳодисаларга нисбатан билдирган якка-ю ягона самимий фикри эди. Йиллар ўтиб, у девор ёнида ўзини отишларини кутиб турганида, бу ерга қадар етаклаб келган, кўринмайдиган, аммо олдини олиб бўлмас тасодиф занжири қай йўсинда пайдо бўлганини ўзи-

¹ Сардина – сельдларга мансуб майда балик.

га-ўзи аник тушунтириб беролмайди. Ремедиоснинг ўлими Аурелианони у кўрккан даражада хаяжонлантирмади. Хотинининг ўлими мислсиз ғазаб уйғотди ва окибатда бора-бора у бир вақтлар аёлларни рад этгани сингари умидларни чилпарчин қилувчи сусткаш ва ғамгин ҳисларга қўмилиб кетди. Аурелиано ўзини яна буткул ишга бағишлади, аммо кайнатаси билан домино ўйнашни ҳам канда қилмади. Мотам руҳига тўла кечки осойиш суҳбатлар уларнинг дўстлигини тобора мустаҳкамларди. «Яна уйлан, Аурелиано, – дерди унга дон Аполинар Москоте. – Менинг яна олти кизим бор. Истаганингни олишинг мумкин». Сайловга бир неча кун қолганида Макондонинг коррехидори галдаги сафардан мамлакатдаги сиёсий вазиятдан жиддий ташвишланган ҳолда қайтиб келди. Либераллар уруш очишга тайёргарлик кўришаётганмиш. Аурелиано ўшанда консерватор¹ ва либераллар ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасди, фақат уларнинг уруш очиш мақсадлари борлиги таажжубга соларди. Сиёсатдан йироқда бўлган Макондода сайлов бўлиши арафасида кайнатасининг сержант ҳамда олти нафар қуролланган солдатни чакиртириши Аурелианога мутлақо кераксиз чираниш бўлиб туюлди. Шаҳарга келган солдатлар барча хонадонларга кириб, ов милтиклари ва ҳатто ошхонада ишлатиладиган катта пичокларни ҳам тортиб олишди, сўнгра ёши йиғирма бирдан ўтган эркакларга консерватор-номзодларнинг номлари битилган кўк ҳамда либерал-номзодларнинг номлари ёзилган пуштиранг варақалар тарқатишди. Шанба куни, айти сайлов арафасида дон Полинар Москоте бугун ярим кечадан кейин қирк саккиз соат мобайнида спиртли ичимликлар сотиш ва бир оилага мансуб бўлмаган уч нафардан кўп одамнинг кўчада тўпланиб туриши тақиқлангани ҳақидаги декретни² эшиттирди. Сайлов тинчгина ўтди. Якшанба куни эрталаб соат саккизда майдонга тахта кути ўрнатишди. Тахтани олти солдат кўриқлаб турар-

¹ Консерватор (лотинча: conservator – сақловчи, химоя қилувчи) – консерватизм тарафдори, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилувчи шахс; мутаассиб;
² консерватив сиёсий партияга аъзо бўлган шахс.

² Декрет (лотинча: decretum – фармон, қарор) – олий ҳокимият ёки бошқарув органи чиқарган ва қонун кучига эга бўлган қарор.

ди. Овоз бериш мутлако эркин бўлди, кун бўйи кайната-сининг ёнида туриб, бир одам икки маротаба овоз бермас-лигини назорат қилган Аурелиано бунга тўла ишонч ҳосил қилди. Кундуз соат тўртда ногора товуши сайловнинг ниҳоя-сига етганидан хабар берди ва дон Аполинар Москоте ўз имзоси чекилган ёрлик билан сайлов қутичасини муҳрлади. Кечкурун Аурелиано билан домино ўйнаётганида, корре-хидор сержантга, қутичани очиб, овозларни ҳисобла, деб буюрди. Пуштиранг ва кўк қоғозларнинг сони тенг эди, аммо сержант пушти қоғозларнинг фақат ўнтасини қолди-риб, қолганларини ташлаб юборди. Сўнг қутичага янгида муҳр босишди. Эртасига тонг азонда у провинциянинг¹ мар-казий шахрига олиб кетилиши керак эди. «Либераллар уруш бошлашади», деди Аурелиано. Дон Аполинар ўйиндан бош кўтармади ҳам. «Сайлов қоғозларининг алмаштириб қўйил-ганлиги учун деб ўйлайсанми?! Йўқ, уруш очмайдилар, – деди у. – Ахир улар шикоят қилишмаслиги учун қутичада оз-моз пушти бюллетенлар² қолдирилди-ку». Аурелиано оппозиция қанчалар ноқулай шароитда эканини англади. «Агар мен либерал бўлганимда, – таъкидлади у, – ана шу қоғозлар юзасидан, албатта, уруш бошлаган бўлардим». Кайнатаси унга кўзойнак тепасидан қараб қўйди.

– Эҳ, Аурелиано, – деди у, – агар сен либерал бўл-ганингда, гарчанд менга юз марта куёв бўлганингдаям қоғоз-ларнинг алмаштирилишини кўролмас эдинг.

Сайловнинг якуни эмас, балки солдатларнинг мусода-ра қилинган пичоклар-у ов милтиқларини эгаларига қайта-риб беришдан бош тортишлари шаҳарда норозилик туғдир-ди. Аёллар Аурелианога, кайнатангга айт, лоакал, ошпичок-ларни қайтарсин, деб илтимос қилишди. Дон Аполинар Москоте махфий равишда унга солдатлар мусодара қилин-

¹ Провинция – 1) вилоят; 2) пойтахтдан узоқ жой.

² Бюллетень (французча: bulletin – кичик хат, варақа) – 1) бирор муассасанинг вақт-вақти билан чиқариб туриладиган босма нашри номи: ахборотнома; 2) ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирор муҳим воқеанинг бориши ҳақида эълон қилиб туриладиган ахборот; 3) маълум шаклдаги сайлов (овоз бериш) варақаси; 4) Касаллик гуфайли ишчи ёки хизматчининг меҳнатга вақтинча яроқсизлиги ҳақида тиббиёт муассасалари томонидан бериладиган ҳужжат; касаллик варақаси.

ган пичоклар-у ов милтикларини либералларнинг урушга тайёргарлик кўришаётганини далилий ашёлари сифатида олиб кетилганини маълум қилди. Бу қадар сурбет баёнот Аурелианода жуда ёмон таассурот қолдирди. У лом-мим демади, аммо бир куни кечкурун дўстлари Херинельдо Маркес ва Магнifico Висбаль билан пичоклар воқеасини муҳокама қилаётиб, ундан либералми ёки консерватор эканлигини сўрашганида, Аурелиано бир он ҳам иккиланмай:

– Агар кимдир бўлишим шарт бўлса, яхшиси, либерал бўлардим, чунки консерваторлар гирт муттаҳам, – деди.

Эртасига у дўстларининг кистови билан, жигарини даволатгани (гарчанд касал бўлмаса-да) доктор Алирио Ногеранинг кабулига кирди. Бу баҳона нега керак бўлиб қолгани ҳақида у тасаввурга ҳам эга эмасди. Доктор Алирио Ногера Макондога бундан бир неча йил олдин, анчагина нордон дорилар ва одамларга ғалати туюлган – «Понани пона билан қоқиб чикаришади» деган шиор билан бирга келганди. Ногера ҳеч қандай шифокор эмасди. Ушбу сохта доктор аслида террорчи эди. Қўнжи узун пойабзали унинг беш йиллик сургун давомида темир кишанлардан чандик тушган тўпикларини бегона кўзлардан яширарди. Федералчиларнинг илк кўзғолонидаёқ қўлга туширганларида, у жинидан ҳам ёмон кўрадиган либос – шифокор кийимини кийиб Кюрасаога қочишга муваффақ бўлган эди. Узоқ муддат чўзилган бу қувгинликнинг охириги кунларида, Кюрасаога сиёсий муҳожирлар Кариб денгизининг барча оролларида келган хушхабарлардан рухланиб, контрабандачиларнинг¹ кемасига тушиб, дорилар тўлдирилган шиша идишлар (дорилар оддий шарбатдан ўзга нарса эмасди) ва Лейпциг университетини тугатганлиги ҳақидаги сохта диплом билан (уни ҳам ўзи тайёрлаган эди) Риоачада пайдо бўлди. Риоачада эса ҳафсаласи пир бўлиб йиғлаб юбораёзди. Сиёсий муҳожирлар портлаш арафасида туришибди, деб

¹ **Контрабанда** (италиянча: *contrabando* < *contra* – қарши + *bando* – ҳукумат фармоиши) – 1) таъқиқланган мол-товар, валюта бойликлари ва бошқа нарсаларнинг давлат чегарасидан ноқонуний равишда, яширинча, бож тўламай олиб ўтиш; 2) шундай йўл билан ўтказилган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларнинг ўзи.

таърифлаган федералчилар сайлов арафасида ишончларини йўқотишиб, мутлако совиб қолишганди. Омадсизликдан ғамга чўккан ва қариган чоғида яшаш учун ишончли жой кидирган бу сохта шифокор Макондога келиб яширинди. У шаҳар майдони яқинидаги уйда, тор, бўш шиша идишлар қалаштирилиб ташланган хоначада, тузалмас беморлар маблагига эвазига яшарди: барча дори-дармонларни татиб кўрган бу беморлар эндиликда жўн шарбатдан шифо ахтаришар эди. Дон Аполинар Москоте номигагина ҳукмдор бўлиб турган пайтда, доктор ўз ташвиқотчилик истеъдодни қўллай олмасди. У кўпроқ вақтини эсдаликлар ёзиш-у астмага¹ қарши курашга сарфларди. Ногера яқинлашиб келаётган сайловга катта умид боғлаган эди. У сиёсат бобида нўнок бўлган шаҳар ёшлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатди ва яширин равишда катъий фитначилик компаниясини² бошлаб юборди. Сайлов қутчасидаги сон-саноксиз пуштиранг қоғозлар дон Аполинар Москоте ўйлаганидек ёшларнинг енгилтакликлари эмас, балки Ногеранинг фаолияти туфайли пайдо бўлган эди (бу юмуш террорчи кўзлаган режанинг бир бўлагига эди), у шогирдлари сайловнинг канчалик лўттибозлик эканига ишонч ҳосил қилишлари учун уларни овоз беришга мажбур қилган эди. «Бу – жабр-зулмнинг ўзгинаси» дерди Ногера уларга. Аурелианонинг аксарият дўстлари консерваторлар тузумини нобуд қилиш истагида эди, аммо Аурелианонинг коррехидор билан қариндошлигидан эмас, балки одамовилиги-ю феъл-атвори ўзгарувчанлигидан қўрқишиб, унга ўз режалари ҳақида гапиришга журъат қилишолмасди. Бундан ташқари, кайнатасининг кўрсатмасига амал қилиб консерваторларга овоз бергани маълум бўлган эди. Шундай қилиб, унинг сиёсий қараши рўй берган бу

¹ Астма (юнонча: *asthma* – халлослаш, бўғилиб қолиш) – бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касалликлари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи.

² Компания (французча: *compagnie* < латинча: *compages* – бирлаштириш; бирлашма; алоқа) – 1) вақтини бирга ўтказувчи ёки бошқа бирор мақсад билан уюшган шахслар гуруҳи; улфат, улфатчилик; 2) савдо, саноат ёки транспорт соҳасида иқтисодий фаолият олиб боровчи юридик ва жисмоний шахслар, ишбилармонлар бирлашмаси.

оддий тасодиф туфайли очилиб қолди. Аурелиано факат шунчаки кизикиш юзасидан илк дафъа телба қадам ташлади – докторникига йўқ касалини даволатгани борди. Ўргимчак уялари-ю камфаранинг¹ ачимсик ҳиди коплаган, чўчкахона каби ифлос бу хонада у қари игуанага² ўхшаш, нафас олганда ўпкаси гўёки ҳуштак чаладиган бир кимсани учратди. Доктор индамасдан Аурелианони дераза ёнига олиб бордида, пастки ковоғини кўздан кечира бошлади. «У ерда эмас, – деди Аурелиано дўстлари ўргатгани бўйича. Кейин қўлини жигарига босиб – ана шу еримда оғрик хис қиялпман, кечаси билан уйку бермайди», – деди. Шунда доктор Ногера хона кизиб кетганини баҳона қилиб, деразани ёпди ва консерваторларни ўлдиришга аҳд қилган ватанпарварларнинг бурчи ҳақида қиска ваъз айтди. Аурелиано бир неча кун давомида чўнтагида дори солинган идиш олиб юрди. У ҳар икки соатда уч дона ҳапдори олиб, тилининг остига ташларди. Дон Аполинар Москоте унинг доктор найранглариға лакқа учганидан кулар, фитначилар эса Аурелианони ўз одамимиз, деб ҳисоблашарди. Фитнага, гарчанд келажакдаги ишлари нимадан иборат эканини аниқ билишмаса-да, Макондога асос солган барча кишиларнинг барча ўғиллари жалб этилган эди. Аммо доктор ўз сирини ошкор этгани заҳоти, Аурелиано улар сафидан чикди. Ўшанда Аурелиано консерваторларнинг нобуд қилиниши зарурлигига қатъий ишонса-да, докторнинг режалари кабиҳлигидан ларзага тушган эди. Алирио Ногера якка террор тарафдори эди. Унинг режаси – келишилган ҳолда бир қатор якка тартибда суикасд уюштиришни, суикасд бора-бора умуммиллий тус олишини, охиروқибатда барча давлат чиновниклари, уларнинг оила аъзолари, асосан эркак зотига мансублари, ер юзасида консерваторларнинг уруғиям қолмаслиги учун – ўлдирилишларини тақозо этарди. Табиийки, бу рўйхатга дон Аполинар Москоте, унинг хотини ва олти қизи ҳам киритилган эди.

– Сиз ҳеч канака либерал эмассиз, – деди Аурелиано

¹ Камфара, камфора (лотинча) – ўткир ҳидли, рангсиз кристалл модда (тиббиёт ва техникада фойдаланилади) камфара тери остига инъекция қилинади.

² Игуана – асосан тропик Америкасида яшовчи улкан қалтақесак.

киёфасини ўзгартирмай. – Сиз шунчаки конхўр каззобсиз, холос.

– Ундай бўлса, – жавоб қайтарди доктор вазминлик билан, – дориларни қайтариб бер. Улар энди сенга керак эмас.

Ўшанда докторнинг уни ҳеч қандай курашга яроксиз, ланж, кўнгли бўш, бебахт ва ёлғизликка мойил деб ҳисоблагани Аурелианога орадан ярим йил ўтгач маълум бўлди. Фитнани сотиб қўйишдан хавфсираган дўстлари Аурелиано-ни кўрkitишга уринишди. Аурелиано уларни тинчлантириб айтдики, мен ҳеч кимга ҳеч нарса демайман, лекин Москоте оиласини ўлдиришга келсангиз, сизларни остонада курол билан қарши олишим тайин.

Аурелианонинг катъияти фитначиларга каттик таъсир қилди ва улар режаларини номаълум муддатга кечиктиришди. Шу воқеалар содир бўлаётган маҳалда Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг тўйлари хусусида маслаҳатлашгани ўғлининг ёнига келди ва у, онасига, ҳозир бунинг мавриди эмас, дея жавоб қайтарди. Бир ҳафтадирки, Аурелиано, қўйнида эски тўппонча яшириб, дўстларини зимдан кузатарди. Тушликдан сўнг, ўз уйларини тартибга келтира бошлаган Хосе Аркадио билан Ребеканикига қаҳва ичгани борар, кеч соат олтидан кейин эса қайнатаси билан домино ўйнашга ўтирар эди. Эрталаб, нонушта пайти Аркадио билан суҳбатлашарди: Аркадио энди норғул йигитга айланган бўлиб, уруш муқаррарлигидан ҳар сафар ҳаяжонга тушарди. У муаллимлик қиладиган мактабда эндигина гапиришни ўрганишаётган болалар ҳам, ёши Аркадиодан анча катта сўлоқмондай одамлар ҳам бор эди. Аркадиога либерализм¹ васвасаси юкиб улгурган эди. У падре Никанорни отиб ташлаш, черковни мактабга айлантириш, муҳаббат эркинлигини жорий этиш керак, деб тинмай гапирарди. Аурелиано унинг шахдини қайтаришга уриниб, эсингни йиғ, сал эҳтиёт бўл,

¹ Либерализм (лотинча: liberalis – озодликка оид) – Ғарбий Европа мамлакатларида XVIII асрларда пайдо бўлган ва мутлақ ҳокимликка, феодализмга қарши қаратилган, фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликларни талаб қилган гоявий ва ижтимоий-сиёсий оқим.

деб маслахат берди. Аммо Аркадио маслахатга кулок солмас ва ҳамманинг олдида уни кўнгли бўшлиқда айбларди. Аурелиано эса кутарди. Ниҳоят, декабрнинг бошида Урсула устахонага ҳовликиб кириб:

– Уруш бошланди! – дея ҳайқирди.

Уруш уч ой давом этди. Бутун мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилинди. Уруш бошланишини Макондода фақат биргина одам дон Аполинар Москотегина биларди, аммо шаҳарга кўккисдан бостириб киришга буйруқ олган ҳарбий отряд келмагунга қадар у ҳатто хотинига ҳам оғиз очмади. Хачирларга тиркалган иккита енгил тўп билан курулланган солдатлар шаҳарга эрта тонгда шовқин-суронсиз келишиб, мактабни казармага айлантиришди. Кечки соат олтидан комендантлик¹ вақти жорий қилинди. Ҳар бир хонадонда олдинги тинтувга нисбатан каттиқроқ тинтув ўтказилди ва бу гал ҳатто деҳқончилик асбобларини ҳам тортиб олишди. Доктор Ногерани уйдан судраб чиқиб, шаҳар майдонидаги дарахтга боғлашиб, суд-у терговсиз отиб ташлашди. Падре Никанор ҳарбийларга ўзининг илоҳий муаллақи билан таъсир қилмокчи бўлган эди, солдатлардан бири унинг бошига кўндок билан туширди. Либераллик шамоли тиниб, атрофни даҳшатли сокинлик қоплади. Оқариб кетган ва одамови бўлиб қолган Аурелиано қайнатаси билан домино ўйнашни давом эттирарди. У фукаролик мансаби устига ҳарбий ҳоким унвони ҳам берилган дон Аполинар Москотенинг яна курук савлатга айланганини тушунди. Барча фармонларни гарнизон бошлиғи бўлмиш капитан берар, у ҳар куни эрталаб жамоат тартибни муҳофазачиларининг эҳтиёжи учун одамлардан солиқ тўпларди, холос. Унинг тўрт нафар солдати кутурган ит қопган аёлни оила аъзолари қўлидан юлиб

¹ Комендант (французча: commandant < латинча: commendare – топширмак, юкламок) – 1) қалъа ёки мустаҳкамланган ҳудудда ушбу жойни кўриқлайдиган барча кўшиннинг бошлиғи; 2) гарнизонда қоровулар хизматининг тўғри бориши, маҳбусларнинг сақланиши, ҳарбий хизматчиларнинг жамоат жойлари ва кўчадаги интизоми устидан назорат олиб боровчи ҳарбий мансабдор шахс (асарда шу маънода); 3) темир йўл станцияларида ва сув йўлларида (порт ва пристанларда) кўшинлар, ҳарбийлар ва ҳарбий юкларнинг тўғри ҳаракатланишини кузатиб турувчи ҳарбий хизматчи; 4) айрим муассасаларга қарашли уйлarning (масалан, университет ётоқхонасининг) бошқарувчиси.

олиб, кўчанинг қок ўртасида милтиқ кўндоклари билан уриб ўлдиришди. Шаҳар ишғол қилинганидан икки ҳафта ўтгач, якшанба куни Аурелиано Херинельдо Маркеснинг уйига борди ва эҳтиёткорлик билан қандсиз қаҳва сўради. Улар ошхонага фақат иккови қолишганида, Аурелиано ўзига хос бўлмаган қатъий буйруқ оҳангда деди: «Йигитларни ҳозир-ла. Биз урушга борамиз». Херинельдо Маркес ишонмади.

– Қуролимиз йўк-ку? – сўради у.

– Уларнинг қуролларини тортиб оламиз, – жавоб берди Аурелиано.

Сешанба куни тунда мардонавор операция ўтказилди: пичоқ ва темир-терсак билан қуролланган, ёши ўттизга ҳам етмаган Аурелиано Буэндиа бошчилигида қўққисдан гарнизонни ишғол қилиб, солдатларнинг милтиқларини қўлга киритди ва майдонда капитан билан биргаликда ит қопган аёлни ўлдирган ўша тўрт солдатни отиб ташлади.

Ўша кечаси, ҳали майдондан тўп овози эшитилиб турган бир пайтда, Аркадио МакоҲдо кўрғонининг ҳам фуқаро, ҳам ҳарбий ҳукмдори этиб тайинланди. Қўзғолончиларнинг уйланганлари хотинлари билан зўрға ҳайрлашди. Одамларни террордан ҳалос қилганлари учун чексиз ташаққурга сазовор бўлган Аурелиано отрядининг аъзолари, охириги ахборотларга қараганда, Манаурега силжиган генерал Викторио Медича бошлиқ инқилоб лашкарларига қўшилиш учун сахар пайти Макондодан чиқиб кетди. Йўлга тушишдан олдин Аурелиано дон Аполинар Москотени жавон ичидан чиқариб олди. «Ташвишланманг, ота, – деди у. – Янги ҳокимият сизнинг ва оилангизнинг дахлсизлигига қамқиллик беради». Дон Аполинар Москоте узун этикли, елкасига милтиқ осиб олган қўзғолончи ўзининг куёви, ҳар куни кеч соат тўққизгача бирга домино ўйнайдиган одам эканини зўрға таниди.

– Аурелиано, бу бемаънилик-ку! – қичқирди у.

– Йўқ, бемаънилик эмас, – деди Аурелиано. – Бу – уруш, энди мени ҳеч қачон Аурелиано деб атаманг, энди мен полковник Аурелиано Буэндиаман!

Полковник Аурелиано Буэндиа ўттиз икки марта қу-

ролли кўзголган кўтарди ва ўттиз икки гал ҳам мағлуб бўлди. У ўн етти аёлдан ўн етти нафар ўғил кўрди, кенжа ўгли энди ўттиз беш ёшга кираётганда, ҳамма фарзандларини бирин-кетин, бир кечанинг ўзида ўлдиришди. Ота эса ўн тўрт суикасддан, етмиш уч пистирма-ю қатлдан ҳамда қахвага аралаштирилган, нақ бир отни бемалол ўлдирадиган захардан омон қолди. У республика президенти тақдим этган Хурмат орденидан воз кечди. Барча инкилобий қўшинларнинг бош қўмондони бўлди ва мамлакатнинг у сархаддан бу сархадга қадар ястаниб ётган бепоён ерларига ҳарбий ҳукмдор ва судья этиб тайинланди. Ҳукумат ҳам чўчийдиган бу одам ўзининг фотосуратини олдиришга ҳеч рухсат бермасди. У урушдан сўнг, то умрининг охиригача тайинланган нафакани рад этиб, кексайганида Макондодаги устахонасида баликчалар ясаб, ўшалардан тушган маблағ эвазига кун кечирди. У ҳамиша жангларда биринчи сафларда қатнашган бўлса-да, фақат бир мартагина, қарийб йигирма йил давом этган фуқаролар урушига чек қўйган Псерланд сулҳи асосида таслим бўлишига имзо чекилганидан сўнг, ярадор бўлди, аниқроғи, ўзини ўзи яралади. У қўлидаги тўппончасидан кўкрагига ўк узди ва ўк юрагига шикаст етказмай, орқасидан тешиб чиқди. Макондода номига қўйилган кўчагина унинг мислсиз жасоратларидан нишона сифатида қолди. Аммо у йигирма бир нафар одамдан иборат отрядни ҳеч нимани кўзламай, генерал Викторио Медича қўшинларига қўшилиш учун ўша декабрь тонгида Макондони тарк этганини ўлими олдидан тан олди.

– Биз шаҳарни сенга қолдирыяпмиз, – деган эди ўшанда V Аркадиога. – Бус-бутун қолдириб кетяпмиз, биз қайтганимиздан кейин Макондо бундан ҳам ободроқ бўлмоғи даркор.

Аркадио унинг кўрсатмасини бутунлай бошқача тушунди. У Мелькиадес китобларидаги рангли расмлардан

рухланиб, маршаллик¹ галунлари² тикилган ва эполетлар³ такилган антика ҳарбий кийим тиктирди, отиб ўлдирилган капитаннинг попукли киличини камарига такиб олди. Кейин иккала тўпни ҳам шаҳарга кираверишдаги жойга ўрнатди, оташин хитобларидан рухланган шогирдларига ҳарбий форма кийдириб, четдан караган одамларга Макондо ишғол қилиб бўлмайдиган шаҳардек туюлиши учун куроллантириб, шаҳар кўчалари бўйлаб кезиб юришни буюрди. Ушбу маккорликнинг оқибати ҳам яхши, ҳам ёмон бўлди: ҳақиқатан ҳам, ҳукумат бир йил давомида Макондо кўрғонини босиб олиш учун буйруқ беришга жазм этолмай юрди, аммо ниҳоят бу ишга киришилгач, шаҳарга шунчалик кўп кўшин юборишдики, химоячиларнинг қаршилиги ярим соат ичида синдирилди. Аркадио ҳукмдорликнинг дастлабки кунлариёқ ўзининг қарор чиқаришга мойиллигини ошкор қилди. У дафъатан миясига келиб қолган тасодифий нарсалар хусусида қарорлар қабул қилар, баъзан бир кунда тўртта декрет чиқарган пайтлари ҳам бўлган эди. У ўн саккиз ёшлилар учун мажбурий ҳарбий хизмат жорий этди: кеч соат олтидан сўнг кўчада қолган уй ҳайвонларининг умумий мулкка айланиб қолишини эълон қилди, катта ёшдаги эркакларни енгларига кизил латта боғлаб юришга мажбурлади. Падре Никанорни хонаки банди қилиб қўйди: «Агар уйдан чиксанг, отиласан», деди унга. Падрега факат либераллар галабасини байрам қилганларидагина ваъз айтиши ва кўнғирок чалишга рухсат этилди. Аркадио, одамлар билан ҳазиллашмаётганлигини кўрсатиш учун, солдатлар бўлинмасига шаҳар майдонида кўғирчоқларни отиб машқ қилиши буюрди. Олдинига буни ҳеч ким жиддий қабул қилмади. Ахир, Аркадио ҳам, унинг солдатлари ҳам бор-йўғи катталарнинг ўйинларини ўйнашаётган ёш болалар, мактаб ўқувчилари эди-да.

¹ Маршал (французча: marechal) – 1) советлар даврида алоҳида хизматлари учун олий қўмондонлик таркибидаги кишиларга бериладиган, генераллик унвонларидан юқори ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс; 2) баъзи давлатларда олий ҳарбий унвон ёки амал ва шу унвон ёки амалга эга бўлган шахс.

² Галун – ука.

³ Эполетлар – инкилобдан илгариги Россияда ва баъзи чет эл армиялари офицерларида ҳашаматли зар погонлар.

Бир куни кечкурун Аркадио Катаринонинг ишратхонасига кирганида сурнайчи янги бошликни тантанали марш¹ билан карши олиб одамларни кулдирган эди. Аркадио хокимият эгаларини беҳурмат қилгани учун сурнайчини отишга маҳкум этди. Бунга норозилик билдиришга жазм этганларни эса синф хоналаридан бирига қамаб, уларга фақат нон-у сув берилишини тайинлади. «Сен котилсан! – дея бакирарди унга ҳар сафар Урсула, неварасининг ўзбошимчалигини эшитиб. – Мабодо Аурелиано эшитиб қолса, сени, албатта, отиб ташлайди ва бундан биринчи бўлиб мен хурсанд бўламан». Аммо, бу гапларнинг бари беҳуда эди. Аркадио ўзининг мазмунсиз ёвузлигини тобора кучайтирарди. Нихоят, у Макондо кўрган энг ёвуз ҳукмдорга айланиб қолди. «Хайриятки, одамлар ок-у қорани фарқлаяпти, – деди бир куни дон Аполинар Москоте. – Мана, сизга либераллар ваъда қилишган жаннат». Бу сўзларни Аркадиога етказишди. У солдатлар патрули билан дон Аполинар Москотенинг уйини ишғол қилиб, мебелларининг кулини кўкка совурди, кизларини беомон савалади, собиқ коррехидорни эса кўча бўйлаб судратиб, казармага олиб келтирди. Бундан хабар топган Урсула уятдан кизариб, кўлидаги мумланган ўрма камчисини ғзаб билан силтаганча, шаҳар кўчалари бўйлаб югура кетди; у казарма ховлисига бостириб кирганида, бўлинма солдатлари дон Аполинар Москотени отиш учун саф тортишган ва Аркадио «Отинглар» деб буйрук беришга шайланаётган эди.

Қани, отиб кўр-чи, пасткаш! – деб кичкирди Урсула.

Довдираб, ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмаган Аркадиони Урсула ҳўкиз пайларидан ўрилган оғир қамчи билан савалай кетди. «Отиб кўр-чи, котил! – деб кичкирарди у. – Унга кўшиб мени ҳам от, манжалақининг боласи. Ўшанда мени сендай маҳлукни ўстирганим учун уятдан йиғлашимдан халос этган бўласан!» У Аркадиони раҳм-шафкат-

¹ *Марш (французча: marche – олға қараб юриш, ҳаракатланиш) – сафда барабар кадам ташлаб юриш (асарда шу маънода келган); 2) кўшиннинг пиёда ёки транспорт воситаларида ташкилий равишда юриш қилиб, бир жойдан иккинчи жойга кўчиши; 3) ҳарбий юришларда, парадларда интироқ этувчиларни руҳлантириш, уларнинг ҳиссиётига таъсир этиш мақсадида ёзилган мусика асари.*

сиз, то у ҳовлининг узоқ бурчагига бориб, шиллиққуртдай бурканиб олгунига қадар савалади. Илгари ўқлар илматешиқ қилиб юборган кўтирчоқ осиглиқ турган ёғочга боғлаб қўйилган дон Аполинар Москоте хушсиз эди. Бўлинма солдатлари, Урсула қолган ғазабини бизга сочади, деб кўрк-қанларидан кочиб кетишган эди. Аммо Урсула улар томонга қиё ҳам боқмади. Оғриқ азобидан додлаётган Аркадиони тинч қўйиб, дон Аполинар Москотени ечди ва уйга олиб кетди. Қазармадан чиқишидан олдин, бу ерда хибсада сақланаётганларни озодликка чиқарди.

Шундан сўнг шаҳарни Урсула бошқарадиган бўлди. У якшанба ибодатини қайта тиклади, қизил латта боғлаб юришга чек қўйди ва Аркадионинг барча ноўрин қарорларини бекор қилди. Аммо шунчалик матонатига қарамай, Урсула холи қолган пайтларида ўз толеидан йиғларди. У ўзини шу қадар ёлғиз ҳис қилардики, охири каштан остида эсдан чиқаёзган эрининг суҳбатидан таскин излай бошлади. «Қара, қанча кулфатлар тушди бошимизга, – деди у эрига пальма шох-шаббаларидан қилинган пешайвонни оқизиб кетишга ҳаракат қилаётган ёз ёмғирининг шовқини остида. – Уйимиз хувуллаб қолди, ўғилларимиз тарқалиб кетишди. Яна иккимиз қолдик». Аммо телбалиқ бағрига ғарқ бўлган Хосе Аркадио Буэндиа унинг гапларини эшитмасди. У ўзининг скамейкасида ўтирар, Урсула эса, эрини ювинтираркан, оила янгиликларини сўзлаб берарди. «Аурелианонинг урушга кетганига мана тўрт ой бўлди, биз ханузгача унинг тақдиридан беҳабармиз, – дерди у, эрининг орқасини совунли латта билан арта туриб. – Хосе Аркадио эса қайтиб келди, гавдаси сеникидан ҳам норғул, бутун бадани чорчўп¹ тасвирига тўлиб-тошган, лекин у хонадонимизга нукул шармандалиқ келтираётир». Нохуш хабарлар эрига озор бера бошлаганини ҳис қилиб, энди уни алдашга тушарди. «Эҳ, шунча вайсабман-а, сен мента ишонма, – дерди у эрининг нажосати устига кул сепиб, сўнг уни белкуракка йиғаркан. – Хосе Аркадионинг Ребекага уйланиши худонинг ёзиғи экан,

¹ Чорчўп (форсча: – тўртта ёғоч, тахта) – иморатнинг тўрт девори пойдеворига қўйиладиган тўрт тағинич.

энди улар жуда бахтли яшашяпти». Урсула ҳақиқат ёрдамида ёлгон гапиришга шу қадар ўрганиб қолдики, охири ёлгонларидан ўзи ҳам таскин топа бошлади. «Аркадио жиддий ва ниҳоятда жасур йигит бўлиб етишган, – дерди у. – Ҳарбий кийим-у қилич унга қанчалар ярашганини кўрсанг эди». Бу ҳол ўлик билан гаплашишга ўхшаб кетар, нега энди Хосе Аркадио Буэндиани бирор нарса на хурсанд, на хафа қила оларди. Аммо Урсула эри билан суҳбатлашишни қанда қилмасди. Эри беозор ва лоқайд эканини кўргач, Урсула уни арқонлардан халос қилди. Арқонлар ечилган бўлса-да, Хосе Аркадио Буэндиа ҳатто жойидан ҳам силжимади. Гўёки арқонларнинг ҳеч бир аҳамияти йўқдек, гўёки уни каштан дарахти танасига арқонлар ва умуман кўзга кўринадиган воситалар – занжир-у қишанлар эмас, балки улардан юз чандон бакувват бир куч боғлаб ташлагандек, қуёш ва ёмғир остида ҳам скамейкада ўтираверарди. Августда, бу йил қиш одатдагига қараганда чўзилиб кетиши ҳаммага аён бўлганида, Урсула ниҳоят, эрига ўзи маъқул топган нарсани маълум қилди:

Бахт биз билан қадам-бақадам юрибди, – деди у. – Яқинда Амаранта билан пианола тузатган ўша италияликнинг тўйини кўрамиз.

Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг суҳбатларини илгаригидек кузатишни кераксиз деб билгач, уларнинг дўстона алоқалари хийла илгарилаб кетди. Келин-куёвлик қоронғилик пардаси ила чулғанди. Пьетро Креспи ҳар куни кечкурун Амаранта учун Петрарканинг¹ сонетларини таржима қиларди. Улар атиргуллар ҳиди уфуриб турган галереяда то чивинлар оромларини бузмагунларича ўтиришар, сўнг меҳмонхонага ўтишарди. Йигит шеър ўқир, қиз эса чеварлик қилар, иккиси ҳам уруш воқеаларига лоқайд эди. Амарантанинг сезгирлиги, унинг вазмин нафосати

¹ Франческо Петрарка (1304-1374) – италян шоири, италян адабий тилининг асосчиларидан бири, файласуф. «Дунёга нафрат тўғрисида», «Узлатдаги ҳаёт тўғрисида», «Роҳиблар фароғати тўғрисида» каби рисоалар, «Ўзимнинг ва бошқа кўплаб кишиларнинг жончилиги тўғрисида» «Авлодларга мактуб» каби насрий асарлари; «Африка», «Буколикалар», «Менинг Италиям» каби достонлари; «Канцоньере», «Тантаналар» каби шеърый асарлари мавжуд.

йигитни ўргимчак иплари каби ўраб ташлади ва ҳар сафар соат саккизда уйига кетишидан оддий куёв ана шу кўринмас ипларни узиб ташларди гўё. Пьетро Креспи ватанидан юборилган откриткалардан Амаранта иккови ажойиб альбом тайёрлашди. Бу откриткаларнинг ҳар бирида дарахт-зорларнинг хилват бурчагида ўтиришган махбублар, камон ўқи билан яраланган юрак ёки икки кабутар икки учини тумшуғида тутиб турган тилларанг тасмалар тасвири туширилганди. «Бу – Флоренциядаги боғ, – дерди Пьетро Креспи откриткаларни кўздан кечираркан. – Кўлингни чўзсанг бас, кабутарлар кафтингга кўниб, нон ушокларини ея бошлашади». Баъзан Венеция шаҳри кўринишлари тасвирланган сувбўёкли расмларни кўришганида, ватан соғинчи унинг хотирасида каналлардан таралувчи боткок денгизнинг чирик чиғаноклари хиди-ю гулларнинг енгил бўйини уйғотарди. Амаранта гоҳо хўрсиниб, гоҳо кулиб, гўзал эркаг-у аёллари болалар тилида сўзлашувчи бу мамлакат, шу кунларда харобазорга айланган қадимий шаҳарлар ҳақида орзу қиларди. Нихоят, Пьетро Креспи излаганини топган эди. Муҳаббат дардида океанни кесиб ўтгач, Ребека билан шошилишч, жўшқин тарзда ўпишган пайтидаги ҳавас билан адаштириб юборганидан сўнг ниҳоят ҳақиқий муҳаббатини топган эди. Бахт унга омад келтирди. Энди Пьетро Креспининг дўкони деярли бутун даҳани эгаллар ва гўё ҳаёлий бир маконга айланган – бу ерда вақтни соат бонглари орқали билдириб турадиган Флоренция кўнғирокхонасининг аниқ нусхасини, Соррентодан келтирилган мусикали қутичани, копқоғи очилиши биланок беш нотадаги куйдан парчалар ижро этиладиган хитой упадони ва, умуман, барча мусика созларини, одамзод томонидан ўйлаб чиқарилган, бураб ҳаракатга келтирилувчи барча ўйинчокларни учратиш мумкин эди. Мусика мактабида дарс беришга лаёқатсиз бўлган Бруно Креспи – Пьетронинг укаси дўконга мутасадди эди. Унинг елиб-югуришлари туфайли Турклар кўчаси ўзининг турли-туман, кўзни камаштирувчи ўйинчоклар кўргазмаси билан сеҳрли кўрикхонага ўхшаб қолди, бу ерда одамлар Аркадионинг жабр-зулмларини, йирок-йироклардаги уруш

тахликасини батамом унутишарди. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, якшанба ибодати қайта тикланганида, Пьетро Креспи ибодатхонага немис фисгармониясини¹ ҳада этди, у ерда болалар хори ташкил қилиб, унинг катнашчилари билан биргаликда грегориан репертуарини машқ кила бошлади. Бу нарса падре Никанорнинг камтарин хизматига аллақандай шукух бағишлади. Амаранта яқин кунлар ичида италияликнинг бахтиёр рафикаси бўлишига ҳамма ишонарди. Ўз ҳисларини ортиқча қамчиламай, уларни нафис, табиий оким ихтиёрига ҳавола қилган келин-куёв, охиروкибатда тўй муддатини аниқлаш чегараси қадар келишди. Ҳеч ким уларга монелик қилмокчи эмасди. Илгари, тўйни ортга сураверганидан Ребекани бахти қаро қилиб қўйгани учун ич-ичидан ўзини гуноҳкор ҳис қилаётган Урсула, виждон кийноғини яна орттиришни истамасди. Уруш жафолари, Аурелианонинг йўқлиги, Аркадионинг зулми, Хосе Аркадио билан Ребеканинг қувғин қилиниши туфайли Ремедиосга очилган аза ҳам унут бўлди. Тўйлари бўлишга астойдил ишонган Пьетро Креспи бир куни Аурелиано Хосени ўзининг тўнғич ўтли деб ҳисоблашга мойиллигини сездирди. Ҳамма, Амаранта бахтнинг осуда кўрфазига тобора яқин қолди, деб ўйларди. Аммо Ребекадан фаркли ўларок, у ҳаяжонини мутлоқ сездирмасди. Дастурхонга гул тиккан пайтидагидек хотиржамлик билан заржияк тўқир, матога тустовуқлар тасвирини туширарди. Амаранта Пьетро Креспи инон-ихтиёрини тамом бахш этадиган пайтни кутар эди. Охири, кутавериб, октябрнинг шиддатли ёмғирлари маҳали сабр косаси тўлди, шекилли, бирдан ўзгарди.

Пьетро Креспи ўзини батамом йўқотиб қўйди. У ҳеч бир уялмай-нетмай фиғон чекканида ҳам, умидсизликка тушганидан бармоқларини синдириб юборишга сал қолганида ҳам, Амарантанинг қарорини ўзгартира олмади. «Вактингни беҳуда ўтказма, — деди унга Амаранта. — Агар мени, ҳақиқатан ҳам, севадиган бўлсанг, уйимизнинг бўсаға-

¹ Фисгармония (юнонча: *phusa* — дам, пуфлаш ва гармония) — клавишли дамли мусика чолғу асбоби. 1810-йилда Г. Ж. Гренье (Париж) ихтиро қилган. шакли кичрайтирилган пианинога ўхшаш.

сига бошка кадам босмагин». Урсула уятдан ер каърига кириб кетишга тайёр эди. Пьетро Креспи ялинишининг барча усулларини қўллаб кўрди. У ўзини тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада камситишгача бориб етди, – жонини қурбон қилиб бўлса-да, йигитга тасалли беришга тайёр турган Урсуланинг этагини тутиб, бутун оқшом бўйи йиғлади. Креспининг ёмғирли кечаларда шохи соябон тутиб, Амарантанинг деразасида чирок бор-йўқлигини кузатиб, уйни тентираб айланиб юрганини кўп кўришарди. Пьетро Креспи ҳеч қачон ана шу кунлардагидек бежирим кийинмасди. Унинг беҳад азоб-уқубат тортган, императорникига ўхшаган боши фавкулудда ажойиб салобат касб этганди. У Амарантанинг галереяда чеварлик қилишга келадиган дугоналаридан кизнинг қарорини ўзгартиришга таъсир кўрсатишларини илтижо қилиб, уларни жон-ҳолига қўймасди. У ҳамма ишларини ўз ҳолига ташлаб қўйди. Креспи уззукун вақтнинг магазиннинг орқа хонасида ўтказар, телбанома мактублар битиб, орасига гул барглари-ю қуритилган капалакларни жойлаб Амарантага йўллар, хатлар эса очилмасдан, яна ўзига қайтиб келарди. У уйга қамалиб олиб, соатлаб цитрада қўй чаларди. Бир куни кечаси қўшиқ айта бошлаганида Макондо аҳли уйқудан уйғониб, цитранинг сеҳрли куйидан ва ер юзида мавжуд энг кучли муҳаббатга йўтрилган ҳазин овоздан ғоят таажжубга тушишди. Ана ўшанда Пьетро Креспи Амарантанинг деразасидан бўлак барча деразаларда чирок ёнганини кўрди. Иккинчи ноябрда – марҳумларни хотирлаш кунинда магазин эшигини очиб ичкарига кирган укаси барча чироклар ёкилганини, барча мусиқали қутичалар очилиб, қуй ижро этаётганини, барча соатлар тўхтамай занг ураётганини ва ана шу тутуриксиз мусиқа садолари остида ётган акаси Пьетро Креспини кўрди: унинг билакларидаги кўк томирлари кесилган, иккала қўли эса бўҳўр¹ тўлдирилган тоғорага тушурилганди.

Урсула унинг жасади солинган тобутни уйларига қўйишни буюрди. Рухоний Никанор диний маросимни ўтка-

¹ Бўҳўр – Осиё жанубидаги дарактлар пўстлоғидан олинадиган хушбўй қатрон.

зишга ва ўз-ўзига суикасд килган одамнинг жасадини мукаддас тупрокка қўйишга карши чикди. Урсула у билан баҳслаша бошлади. «Менимча, у шахид ҳисобланади, – деди у. – Бу воқеа қай сабабдан содир бўлганини на мен-у на сиз тушуна оламиз. Иродангизга карши борсам-да, уни Мелькиадеснинг ёнига дафн этаман». У дабдабали дафн маросимида бутун эл фикрини бир овоздан қўллаб-қувватлаганидан сўнг аҳдини бажарди. Дафн куни Амаранта ётоғидан чиқмади. У каравотида ётаркан, Урсуланинг ноласини, уйда тўпланган одамларнинг қадам сасларини, уларнинг паст товушларини, гўяндаларнинг¹ марсия² айтиб йиғлашларини эшитди. Хонага топталган гулларнинг ҳиди анкиб турган чукур сукунат чўкди. Амаранта узок муддат ҳар окшом лаванданинг³ ҳидини туярди, аммо у ўзини телбаликка асир бўлишдан халос қилишга етарли куч топди. Урсула уни буткул ташлаб қўйди. Хатто бир куни кечқурун Амаранта ошхонага чикиб, қўлини ўчоқнинг лахча чўғига тутиб, то куйган этикнинг бадбўй ҳиди келгунга қадар кимир этмай, оғрикка чидаб турганидаям унга раҳми келмади, хатто бошини кўтариб ҳам карамади. Бу – виждон азобини босиш учун ишлатилган кучли таъсир воситаси эди. Амаранта бир неча кун давомида қўлини тухум сариғи солинган косага солиб юрди, кейин куйган жойлари битиб кетди ва яра ўрни чандик бўлиб қолди. Тухум сариғи баайни унинг юрагидаги жароҳатларига ҳам малҳам бўлди. Бошидан кечирган фожиани биргина кора газмолдан қилинган латта эслатиб турарди. Амаранта бу кора тасмани куйган қўлига ўла-ўлгунча такиб юрди.

— Аркадио кутилмаганда мурувват кўрсатди – Пьетро Креспининг ўлими муносабати билан расмий мотам тутишга фармон берди. Урсула буни худди адашиб қолган қўйнинг

¹ Гўянда (форсча: ҳикоя қилувчи, айтувчи; нотик, сухандон) – 1) қадимда тўй, сайил-томоша ва шодиёналарда ҳикоя, кюсса айтувчи киши; 2) ҳофиз, ашулачи; 3) таъзияда йиғини бошловчи, марҳумнинг яхши хислатларини айтиб йиғловчи аёл (асарда шу маънода).

² Марсия (арабча: мотам шеъри) – 1) бирор шахснинг вафоти муносабати билан ёзилган мотам шеъри (асарда шу маънода); 2) Шарк шеъриятидаги адабий жанрлардан бири.

³ Лаванда – хаворанг ёки бинафшаранг ўсимлик.

сурувга қайтганидек баҳолади. Аммо у янглишган эди. Ҳали ҳарбий либос киймасдан илгариек Аркадио унинг учун йўқотилган эди. У Аркадиони ўз фарзандидай – худди Ребекани тарбиялагандек, доим эъзозлаб, ҳеч нарсага зориктирмасдан тарбияладим, деб ҳисобларди. Аммо Аркадио одамови, кўрқок бўлиб ўсди. Ахир, унинг болалиги уйқусизлик касали кенг тарқалган, Урсула курилиш ишларига муккасидан кетган, Хосе Аркадио телба бўлиб қолган, Аурелиано узлатга чекинган, Амаранта билан Ребека бир-бирига беомон рақиб бўлиб юрган бир пайтга тўғри келган эди-да. Аурелиано унинг хат-саводини чикарди. У Аркадиога ўз кийимларини батамом ўзига яроксиз бўлиб қолгандан кейингина ҳадя қиларди. Виситасьон эса Аркадиога мослаб кичрайтириб, қайта тикарди. Аркадио бесўнакай пойабзалидан, шимидаги ямоқлардан, ўзининг заифона думбасидан хижолат чекарди. У кўпинча Виситасьон ва Катауре билан уларнинг тилида сўзлашарди. Факат биргина Мелькиадес унга ҳақиқий ғамхўрлик кўрсатар. Аркадиога ўзининг одам тушуниш кийин бўлган ёзувларини ўкиб берар, унга дагеротипия санъатини ўргатарди. Йигитча лўлининг ўлими туфайли юм-юм йиғлаганини, чолнинг ёзувларини беҳуда тадқиқ қилиб, ҳаммадан дард-аламини яширган ҳолда, таваккалига марҳумни тирилтириш йўлини кидирганини ҳеч ким пайкамаганди. Ҳамма ҳурмат қиладиган ўзи ишлайдиган мактаб, кейинчалик шафқатсиз қонунлар чиқаришга йўл очган ҳокимият ҳамда кўркам ҳарбий либос Аркадиони бир оз чалғитиб, юракни сикадиган ғам-андухдан қутқарганди. Бир куни кечкурун Катарина ишратхонасида аллаким унга: «Сен ўз фамилиянгга муносиб эмассан», дейишга жазм қилди. Гарчанд ҳамма, Аркадио уни қатл қилади, деб ўйласа-да, негадир у ҳалиги мард одамни отиб ташлашга ҳукм этмади.

– Бахтим шуки, мен Буэндиа эмасман, – деди у.

Унинг асрандилиги сирини билганлар Аркадиога ҳамма гап маълум экан-да, деб ўйловди, аммо аслида у онасининг кимлигини бир умр билмай ўтди. У ўз онаси – Пилар Тернерага худди Хосе Аркадио ёки Аурелиано каби тийиксиз бир майл сезарди; Тернера Аркадио дагеротипия

билан машгул бўлган қоронғи хонага кирганида йигитнинг томирларидаги қон жўш уриб кетарди. Пилар Тернера аввалги жозибаси-ю жарангдор кулгусини йўқотган эса-да, ундан тараладиган ачимсик дуд хиди Аркадиога ёқарди. Кунларнинг бирида, уруш бошланмасдан сал олдин Пилар Тернера кенжа ўғлини мактабдан олиб кетгани одатдаги вақтдан хийла кечроқ келди. Аркадио уни ўзи пешинда дам оладиган, кейинчалик кишанларни ва сўнгра қолипларни сақлашни буюрган хонада кутиб турди. Бола ҳовлида ўйнаб юрарди. Аркадио, Пилар Тернера, албатта, ана шу хонадан ўтишини биларди. У тўр беланчақда сабрсизликдан титраб кута бошлади. Аёл келди, Аркадио унинг қўлларидан тутиб, гамаги сари судрай бошлади. «Бўлмайди, бўлмайди, – дерди Пилар Тернера даҳшатга тушиб. – Сенга мудом ҳузур бағишлашни ўйлашимни билмайсан ҳам, аммо худо шохид – бунинг иложи йўқ». Йигит Буэндиадан мерос қолмиш кучи билан уни белидан кучиб даст кўтарди, бадани баданига теккач, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Ўзингни фаришта қилиб кўрсатма, – деди Аркадио, – бузуклигингни ҳамма билади». Пилар ўзининг бахтсиз қисматига нисбатан нафратини зўрга босди.

– Болалар кўриб қолишади, – шивирлади у. – Яхшиси, бугун тунда эшикни очик қолдир.

Кечаси Аркадио тишлари тақиллаганча талвасага тушиб, уни гамакда кутди. У кўзини юммас, чигирткаларнинг чириллашини, уккининг доимо бир вақтда, худди олдиндан тузилган жадвалга роя қилганча қичкиригини тингларкан, вақт ўтган сайин уни алдашганига ишонч ҳосил қиларди. Унинг хаяжони меъёрдан оша бошлаган пайтда, туйқусдан эшик очилди. Орадан бир неча ойлар ўтиб, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутиб турган Аркадио ана шу онни яна бир бор тасаввуридан ўтказди; олдин қоронғида қўшни хонада адашиб қолган аллакимнинг оҳиста қадам товушлари, кимдир урилиб кетган ўриндикнинг шовкини эшитилди, кейин зулмат қуюклашиб, одам гавдаси шаклини олди. Атроф юрак зарбидан ларзага келарди. Йигит қўлини узатиб, бармоғига иккита узук тақилган қўлга дуч келди: у ўша қўлни

нак ўз вақтида – уни коронғилик ўз қаърига юта бошлаганида учратганди. У шох томирларнинг тармок отганини, томирларнинг кўркувдан титрашини, ҳаёт чизиклари бошмалдоғига туташган жойда шум ажалнинг чизиғи билан бўлинган нимхуш кафтни сезди. Шунда бу аёл ўзи кутаётган аёл эмас, балки бошқа эканини тушунди – ундан ачимсик дуд эмас, гулдан тайёрланган бриолин¹ хиди келар, ёнгоқдек каттиқ, ясси кўкраklarининг учлари эса эркаklarникига ўхшаб кетар, питир-питир нозли адолари тажрибасизлигидан дарак берарди. У ҳали бокира бўлиб, исми ҳам ажабтовур – Санта София де ла Пьедад эди. Пилар Тернера айнаиши учун кизга ўзи йиккан бисотининг тенг ярмини – нак эллик песо тўлаганди. Аркадио бу кизнинг озиқ-овкат сотиладиган дўкончада ота-онасига ёрдамлашиб юрганини бир неча бор кўрса-да, ҳеч эътибор бермаган, чунки кизча то унга эҳтиёж сезишмагунларича ўзини сездирмасликдек камёб фазилатга эга эди. Аммо шу тундан бошлаб, у Аркадионинг иссиққина кифтида ювош мушукдек гужанак бўлиб ётди-колди. Пилар Тернера бисотининг қолган қисмини ҳам олгач, ота-онасининг рухсати билан мактабга пешинги хордиқ маҳаллари келадиган бўлди. Кейинрок, ҳукумат жангчилари Аркадио билан Санта София де ла Пьедадни мактабдан кўчишга мажбур қилишди, энди улар дўконнинг орқа хонасидаги сарийёғ солинган кутилар ва маккажўхори коплари панасида ялаб-юлкашарди. Орадан сал вақт ўтиб, Аркадио кутилмаганда Макондога ҳукмдор бўлиб олган пайтда аёл киз туғди.

Бу ҳақида қариндошларидан фақат Хосе Аркадио билан Ребека биларди. Аркадио улар билан анча қалин эди. Хосе Аркадионинг бўйнига турмушнинг оғир хуржуни осилган эди. Ребека ўз матонати еб тўймаслиги, борингки, иззатталаблиги билан саркаш феълли эрини шу қадар жиловлаб олгандики, Хосе Аркадио танбал, хотинбоз бир одамдан катта ва кучли ишчи хайвонга айланган эди. Улар-

¹ Бриолин (французча: brillant – ёрқин) – сочларни парвариш қилиш, уни тозалаш учун қўлланадиган косметик маҳсулотдир. Асосан, эркаklar томонидан асосан ишлатиладди.

нинг уйлари ҳамиша озода ва саришта бўларди. Эрталаб Ребека барча деразаларни ланг очар, кабристондан эсаётган шамол хонага кириб, девор-у мебелларда юпка чанг катламини колдириб, эшик орқали ховлига чикиб кетарди. Кесак ейиш, майли, қопдаги ота-онаси суякларининг қарсиллаши, кизикқонлиги Пьетро Креспининг бўшанг нозлари – буларнинг ҳаммаси хотира тубида чўкиб ётарди. Ребека дераза олдида ўтирганича, уруш ваҳималарига эътибор ҳам бермай, кун бўйи чеварлик киларди, токчалардаги кўзачалар титрай бошлаганда қўшоғиз милтиқ тутган, темир нағалли этик кийган баҳайбат Хосе Аркадио лойга беланган овчи итлар билан уйга келаётганини билиб, овқат иситиш учун ўрнидан турарди. Эрининг елкасида гоҳида кийик бўлар, аммо кўпинча куён ёки ёввойи ўрдаклар отиб келарди. Эндигина шаҳарга бошлик этиб тайинланган Аркадио бир куни кечкурун дафъатан Ребека билан эрини йўқлаб келди. Гарчи улар уйдан чикиб кетганларидан бери бирор марта ҳам келиб кўрмаган бўлса-да, ўзини шунчалар яқин, дўстона тутдики, эр-хотин уни қовурдоқдан тотиб кўришга таклиф этишди.

Қахва ичилаётган пайтда Аркадио бу ерга келишининг асл сабабини айтди: унга Хосе Аркадионинг устидан маълумот тушган экан. Маълумотга караганда, Хосе Аркадио ховлисидаги ерларни ҳайдаб бўлиб, қўшнилариининг ҳам даласига ўтган ва ҳўкизлари ёрдамида тўсикни йикитиб, иморатларни вайронага айлантириб, атрофдаги барча яхши ерларни ўзиники қилиб олган экан. Ерлари ярқисиз баъзи деҳқонларга тегмабди, аммо уларга солиқ солиб, боқиманда ундириш ниятида ҳар шанба итлар галасини етаклаб елкасига қўшотарини осиб келаркан. Хосе Аркадио қилмишларидан тонмади – эгаллаб олган ерларининг Макондога асос солинганида Хосе Аркадио Буэндиа томонидан таксимланганини рўқач килди. У, аслида, Буэндиалар оиласига қаршли бўлган бу томорқаларнинг бегоналар кўлига топширгани учун отасининг ўшанда ҳам телба эканини исботлашга уринди. Бу изоҳларнинг асли кераги йўқ, негаки, Аркадио адолат ўрнатиш учун келмаган эди. У кўнмади ва томорқаларни рўйхатдан ўтказувчи идора тузмокни таклиф килди:

агар Хосе Аркадио ўз ўрнига унга солиқ тўплаб туришини бўйнига олса, ҳозирга қадар эгаллаб олган мулки тортиб олинмас экан. Орадан йиллар ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа ер таксимлаш тартибини қайта кўриб чиққанида, барча томорқалар – кабристондан тортиб, умуман Хосе Аркадио ҳовлисидаги тепаликдан кўриниб турган ерларнинг ҳаммаси акасига қарашли эканини ва Аркадио ўзининг ўн бир ойлик ҳукмдорлиги мобайнида фақат солиқлардан тушган пулларнигина эмас, Хосе Аркадиога қарашли кабристон майдонига ўлик кўмиш учун тўланган пулларни ҳам ҳамёнига урганини аниқлади.

Ҳамма аллақачонок воқиф бўлган, лекин аламига алам қўшилмасин, деб Урсуладан яширилган бу сир, бечора онага бир неча ойдан сўнг, барибир, аён бўлди. Аввал ҳам унда андак шубҳа тутилганди. «Аркадио ўзига уй қуряпти, - деди у сохта мағрурлик билан эрига, қошиқдаги ошқовок киёмини унга ичкизаркан. Аммо хўрсинишдан ўзини тия олмади: – Сабабини билмайман-у, лекин кўнглим бежо». Кейин, Аркадионинг нафақат уй қурдиргани, балки ўзи учун Вена мебеллари буюрганини эшитгач, у Аркадионинг давлат мулкани талон-торож қилаётганига шубҳа қилмай қўйди. Бир куни якшанба ибодатидан қайтаётганида, у Аркадионинг янги уйда янги офицерлар билан карта ўйнаётганини кўриб қолди. «Сен оиламизни иснодга қолдиряпсан!» кичкирди Урсула, бироқ Аркадио эътибор бермади. Ана ўшандагина Урсула Аркадионинг олти ойлик қизчаси борлигини ва ўғли билан никоҳсиз яшаётган Санта София де ла Пьедад яна оғироёклигини билди. Урсула олдинига қаерда бўлишидан катъи назар, полковник Аурелиано Буэндиага хат ёзиб, юз берган барча кингирликлардан уни хабардор қилиб туришга сўз берди, аммо кейинги кунларда авж олган воқеаларни кўриб ниятидан қайтди, ҳаттоки шундай қарорга келганидан пушаймон еди. Шу дамгача макондоликларга миш-миш бўлиб туюлган «уруш» сўзи нихоят фожиавий ҳақиқатга айланди. Февраль ойининг охирида шаҳар қопқасида орқасига супурги ортилган эшак минган, енгил-боши чанг-тўзон бир кампир пайдо бўлди. Кўриниши беозор бўл-

гани учун ҳам сокчилар уни осонгина ўтказиб юборишди, улар бу кампирни водийдан келган одатдаги сотувчи деб ўйлашганди. Кампир тўппа-тўғри казармага йўл олди. Аркадио уни қурол-аслаҳалар сақланувчи омборида каршилади: ҳар жой-ҳар жойда ҳалқаларга осиб ташланган ёки ўралган гамаклар кўзга ташланар, бурчакларда тўп-тўп бўйралар уюб ташланган, милтиқлар, карабинлар¹, ҳатто ов милтиқлари шундоқ ерда тартибсиз ётарди. Кампир ҳарбий-часига қаддини ростлаб ҳарбийчасига бераркан, ўзини таништирди:

– Полковник Грегорио Стивенсон.

У нохуш хабарлар келтирган эди. Айтишича, либералларнинг сўнгги истехкоми янчиб ташланибди. Риоача атрофидаги жангларда чекинишга мажбур бўлган полковник Аурелиано Буэндиа уни махсус топшириқ билан Аркадионинг олдига юборибди. Одамларнинг ҳаёти ва либераллар мулкани сақлаб қолишга ростокамига киришгандагина улар Макондони қаршиликсиз топширишлари керак экан. Аркадио ожиз кампир қиёфасида келган бу ғалати чопарга нафратомуз хайрихоҳлик билан назар ташлади.

– Шубҳасиз, ёнингизда, акалли, ёзма буйруқ бордир? – сўради у.

– Албатта, – деб жавоб қайтарди чопар, – лекин менда бунаканги буйруқ йўқ. Қалтис вазиятда бизга зиён келтирадиган ҳар қандай ҳужжат олиб юрмаслигимиз сизга аён.

У қорсажидан олтин баликча чиқариб, столга қўяркан, «Ана, шунинг ётарли асос, деб биламан», деди. Аркадио, ҳақиқатан ҳам, бу полковник Аурелиано Буэндиа ясаган баликчалардан бири эканини тан олди. Аммо уни кампир уруш бошланмасдан бурун харид қилган бўлса-чи, йўқ, гувоҳликка ўтмайди. Чопар ўз шахсига янаям ишонч ҳосил қилдириш учун ҳарбий сирни бузишга мажбур бўлди. У Кюрасаога, Кариб дентизи оролларида бадарға қилинганларни ёллаш, қурол-яроғ топиб йил охирида кирғоққа чиқиш учун муҳим топшириқ олганини айтди: полковник Ауре-

¹ Карабин – қиска стволли милтиқ.

лиано Буэндианинг бу режаси муваффакият келтиришига имоним комил, у беҳудага қурбон бермайлик, деб ҳисоблайди. Аммо Аркадио катъиятли эди. У чопарни то шахси аниклангунча қўриклаб туришга буйруқ берди, Макондо қалъасини эса ҳаёт-мамот жанги билан мудофаа этишга қасамёд қилди.

— Кутиш кўпга чўзилмади. Либералларнинг мағлубияти ҳақидаги хабарларнинг тўғрилиги аён бўлди. Мартнинг сўнгги кечаларидан бирида бемаврид жала Макондо кўчаларини юва бошлаганида, ўтган ҳафталарнинг осойишталигини туйқусдан қарнайларнинг юракни эзувчи садоси бузди, кейин тўплар отилди, ибодатхонанинг кўнғироқхонаси ўчирилди. Қаршилиқ кўрсатиш жиннилик эди. Аркадионинг ихтиёрида ночор қуролланган атиги эллик нафар одам бўлиб, патронлар заҳираси киши бошига йигирма дондан ошмасди. Тўғри, бу одамлар орасида Аркадионинг баланд-парвоз даъватларига учган ва бу бўлмағур иш учун ҳаётларини қурбон қилишга тайёр турган собик талабалар ҳам бор эди. Ўзини полковник Стивенсон деб танитган одам Аркадио билан гаплашишга руҳсат олганида тўплар садосидан ер ларзага келар, ўқларнинг бетартиб қасир-қусири, этикларнинг дукур-дукури, телба-тескари буйруқлар-у қарнайларнинг маънисиз сигналлари эшитиларди. «Мени тахтақачда ва аёл кийимида ўлишдан ҳалос этинг, — ялинди у. — Яхшиси, жанг қилиб ўлайин». Аркадио маҳбусга қурол, йигирма дон патрон беришни буюрди ва уни беш нафар одам билан казармани ҳимоя қилиш учун қолдирди-да, ўзи мудофаага раҳбарлик қилиш мақсадида штаби билан чиқиб кетди. Аркадио водийга элтадиган йўлга чиқишга ҳам улгуролмади. Макондога кираверишдаги баррикадалар¹ яқсон этилгач, шаҳар ҳимоячилари кўчаларда жанг қилишарди; улар то патронлар қолмагунча ўқ узишди, сўнгра тўппончаларини ишга солишди ва ниҳоят муштлашиш бошланди. Мағлубият

¹ Баррикада (французча: barricade — тўсик, ғов) — кўча жангларида, шунингдек, кўприк ва тоғ йўлларида дуч келган нарсалардан (ҳода, тош, дарахт, кум тўлдирилган коп ва бошқалар) фойдаланиб, ҳимоя, мудофаа мақсадида қурилган тўсик, ғов.

тахликаси кўпчилик аёлларни ошпичокларда куролланиб, кўчаларга отилиб чиқишга мажбур қилди. Ана шу тўс-тўполонда Аркадио ўзини қидираётган Амарантани кўриб қолди: тунги ич кўйлақда, Хосе Аркадио Буэндианинг эски тўппончасини ушлаб олган Амаранта ақлдан озганга ўхшарди. Аркадио милтигини жангда куролидан ажраган офицерга берди-да, Амарантани уйига элтиб қўйгани тор кўчага қараб юрди. Ҳатто кўшни уйнинг пештокини ўпириб кетган снарядларнинг¹ товушига ҳам эътибор бермаётган Урсула эшик ёнида туриб, уларни кутарди. Ёмғир тинди, аммо кўчалар ириган совундек сирпанчик, юмшок эди. Тун қоронғисида тусмоллаб юришга тўғри келарди. Аркадио Амарантани Урсулага топшириб, изига бурилдида, уларга кўшни бурчакдан ўк уза бошлаган икки солдатга қарата ўт очишга тушди. Жавонда анчадан буён тўппончалар отилмай ётарди. Урсула Аркадиони гавдаси билан тўсиб, уйга киритишга уринарди.

– Кетдик, худо ҳаққи! – бакирарди у. – Бемаъниликка чек қўй!..

Солдатлар уларни мўлжалга ола бошлашди.

– Бу одамни қўйиб юборинг, сеньора²! – қичқирди улардан бири. – Йўкса, биз ҳеч нарса учун жавоб бермаймиз!

Аркадио Урсулани нари суриб қўйиб, таслим бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, отишма тугаб кўнғироклар чалина бошланди. Қаршилиқ атиги ярим соат ичида бостирилди. Аркадионинг бирорта ҳам одами тирик қолмади, душмanning уч юз нафар солдатига қарши мардонавор жанг қилиб ҳаммаси ўлишди. Казарма уларнинг сўнгги таянчи эди. Ҳукумат жангчилари ҳал қилувчи хужумга ҳозирлик кўришаётганида, ўзини полковник Грегори-ю Стивенсон, деб атаган чопар бандиларни қўйиб юборди ва ўз одамларига казармадан кўчага чиқиб жанг қилишга буйруқ берди. Унинг ўта чакқонлиги, деразага жойлаштирилган милтиклардан ўк

¹ **Снаряд** (русча: снаряд – асбоб; курул, тўп ўқи, ерилувчи бомба) – 1) артиллерия курулларида отиладиган ўк-дори тури (бу ерда шу маънода); 2) баъзи техник курулмалар номи; 3) гимнастика асбобларининг умумий номи.

² **Сеньора** – Испанияда эри бор аёлларга шундай мурожаат қилинган.

узишга улгураётгани туфайли гўёки казарма яхши мудофаа қилиб турилгандек тасаввур ҳосил қилган босқинчилар казармани бирдан тўпга тутиб вайрон қилишди. Операцияга раҳбарлик қилган капитан казарма харобасида факат биргина иштончанг одам ўлиб ётганини кўриб, хайратга тушди; жасаднинг снаряд юлиб кетган қўли ўксиз милтикни маҳкам ушлаб ётарди. Аёлларникига ўхшаган куюк, узун сочи бошининг ортига тарокла танғилган, бўйнига олтин баликчали катронли тумор осилганди. Капитан этиги учида жасадни ағдариб, юзига тикилди-ю, хайратдан донг қотиб қолди. «Буни қаранглар!» Бошқа офицерлар югуриб келишди.

– Қардан топганимизни қаранглар-а! – деди капитан.
– Ахир, бу Грегорио Стивенсон-ку.

Ҳарбий-дала судининг ҳукмига биноан, Аркадио эрталаб кабристонга туташ девор ёнида отиб ташланди. Ҳаётининг икки соати колганида уни болалигидан буён қийнаб келган кўркув ҳисси йўқолди, нима сабабдан йўқолганини ўзи ҳам тушуниб етишга улгурмади. У узундан узок ҳукмнома бандларини хотиржам тинглади, бу билан яқиндагина туғилган жасурлигини кўз-кўз қилмоқчи эмасди, албатта. Аркадио муштипар Урсула, балки, ҳозир каштан дарахти остида эри билан ўтириб, қаҳва ичаётгандир, деб ўйлади. Аркадио ўзининг ҳали исм ҳам қўйилмаган саккиз ойлик кизчаси ва август ойида туғилажак фарзанди тўғрисида ўйлади. Санта София де ла Пьедад хакида ўйларди. Кеча кечкурун, урушга кетаётганида аёл келаси шанбанинг тушлик овқати учун кийик гўштини тузлаётгани ёдига тушди, унинг елкасига тушувчи тим қора сочларини, узун ва куюк ясамадек киприкларини эслаб, дилтанг бўлиб қўмсади. У қариндошлар хусусида қўнгли бўшлиқ қилмасди, йигит ўзи ашаддий ёмон кўрадиган бу одамларни аслида у қаттиқ севишини англаб, ҳаётига аччиқ яқун ясарди. Ҳарбий-дала судининг раиси яқунловчи сўзини бошлади. Аркадио орадан икки соат ўтганини сезмай қолди. «Гарчанд, бу санаб ўтилган айблар далиллар билан исботланмаганида ҳам, – деди раис, – ўзига тобе одамларни беҳуда ўлимга юборган айбдорнинг масъулиятсизлиги, жинояткорона журъатининг

ўзиёқ ўлим ҳукмига етарли асос бўла олади». Аркадио харабага айланган мактаб биносида илк бор ҳокимият наشاءсини сезиб ўзига бино қўйган ва айни шу жойда муҳаббат туфайли ўзига ишончини йўқотганини эсларкан, қатлга дахлдор бу расмиятчилик аллақандай бемаънилик бўлиб туюларди. Тўғриси айтганда, ўлим унинг учун аҳамиятсиз эди, шу сабабли ҳам ҳукми эшитгач, кўркув эмас, балки соғинч ҳиссини туйди. Охириги илтимоси ҳақида сўрашамагунча лом-мим демади.

– Хотинимга айтинглар, – жавоб берди у баланд овозда, – кизимизга Урсула деб исм қўйсин, – бир оз жим қолиб, сўнг таъкидлади. Худди бувисига ўхшатиб, Урсула, дея аташсин. Яна унга айтинглар, агар туғиладиган фарзандимиз ўғил бўлса, унга Хосе Аркадио деб исм қўйишсин, аммо амакиси эмас, бобоси шарафига.

Аркадиони девор ёнига олиб бормасларидан илгари рухоний Никанор уни тавба қилдиришга уринди. «Менинг тавба қиладиган гуноҳим йўқ», деди Аркадио ва бир финжон қахва ичиб, ўзини солдатларнинг измига топширди. Отузга бошлиқ қилиб Роке Кассоб деб ном олган капитанни бекорга тайинлашмади – у оммавий қатллар бўйича мутахассис эди. Тинимсиз томчилаётган ёмғир остида қабристон томон бораётган Аркадио уфқда чоршанба тонгининг чароғон нурларини кўрди. Кечки туман изидан унинг соғинчи ҳам тарқалиб, ҳадсиз синчковлик билан алмашганди. Унга девор томон орқа ўгириб туриш буюрилди. Шундагина у Ребекани кўрди. Сочлари ҳўл, пушти гулли қўйлак кийган Ребека уй деразаларини ланг очарди. Аркадио унинг диққатини жалб этиш учун бор ирода кучини тўплади. Дарвоқе, Ребека бехосдан деворга назар ташлади-ю, дахшатдан ҳайратга тушиб қотиб қолди, кейин бор кучини тўплаб, қўлини силтаб видолашди, Аркадио ҳам унга шу тарзда жавоб қайтарди. Ана шу лахзада унга милтиқларнинг дуд босган оғзи тўғриланди ва у дафъатан Мелькиадес айтиб кетган тилсимотларни сўзма-сўз эшита бошлади ва қулоғига синфхонада адашиб қолган Санта София де ла Пьедаднинг қадам товушлари чалинди, сўнг у худди марҳума Ремедиоснинг мурдасига

караб таажжубланган маҳалидагидек бурни совкотганини хис этди. «Оббо, – яна ўйлашга улгурди у, – агар киз тутилса исмини Ремедиос қўйишсин деб айтишни унутибман». Шу он унга бутун умр бўйи азоб бериб келган ўша кўркув яна қакшаткич зарба билан ёпирилиб келди. Капитан ўк узишга буйруқ берди. Болдирларини куйдира бошлаган иссик суюқлик қаердан оқаётганини тушунмаган Аркадио, каддини ростлаб, бошини кўтаришга улгурди, холос.

– Аблахлар! – кичкирди у. – Яшасин либераллар партияси¹!

Май ойида уруш тугади. Ҳукуматнинг бу ҳақда кўзғолон сабабчиларини шафқатсиз жазолаш ваъда килинган дабдабали чақириги расмий эълон килинишига икки ҳафта қолганида, табиб ҳинди кийимида гарбий чегарага етай-етай деган жойида полковник Аурелиано Буэндиа асирга олинди. У урушга ўзи билан йигирма бир нафар одамни олиб кетганди; улардан ўн тўрт нафари жанглarda ўлди, олтови яраланди, фақат бир киши – полковник Херинельдо Маркес мағлубиятнинг сўнгги дақиқаларигача ёнида бўлди. Полковник Аурелиано Буэндианинг асир олинганлиги хақидаги хабар расмий тарзда эълон килинди. «У тирик, – деди Урсула эрига, – душманлар унга раҳм қилишлари учун худога топинайлик». Аёл уч кун кўз ёши тўкди, тўртинчи кун, ошхонада қаймоқли ширинликлар тайёрлаётганида, ўғлининг овозини яқин бир жойдан аниқ-тиник эшитди. «Бу – Аурелиано – деб кичкиргач, эрига муждани етказиш мақсадида каштан дарахти томон югурди. – Қай мўъжиза туфайли қутулиб қолганини билмайман-у, аммо у тирик, насиб этса, тез орада дийдорини кўрамиз». Урсула шундай бўлишига ишонарди. У полларни ювиб, уйдаги мебелларни қайта жойлаштиришга кўрсатма берди. Орадан бир ҳафта ўтгач, башорати аллақаердан пайдо бўлган ва расман қўллаб-қувватланмаган миш-мишларда ўзининг аянчли тасдиғини топди.

¹ **Либерализм партияси** (лотинча: liberalis – озошликка оид) – гарбий Европа мамлакатларида XVIII асрларда пайдо бўлган ва мутлак ҳокимликка, феодализмга қаршн қаратилган, фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликларни талаб қилган гоявий ва ижтимоий-сиёсий партия.

Полковник Аурелиано Буэндиа ўлимга маҳкум этилган ва энди, шаҳар аҳлига даҳшат солиш мақсадида, ҳукм Макон-дода ижро этилиши керак эди. Душанба куни эрталаб соат ўн яримларда, Амаранта Аурелиано Хосени кийинтираётганида, унинг кулоғига узоқдан бетартиб шовкин-сурон, карнай садолари чалинди, бир сониядан сўнг эса Урсула: «Олиб келишаяпти!» дея хонага бакириб кирди. Солдатлар милтик қўндоклари билан беҳисоб оломон ўртасидан ўзларига йўл очишарди. Урсула ва Амаранта одамларни суришиб, қўшни кўчагача чиқишди ва Аурелианони ўша ерда кўригади. У худди гадойга ўхшарди. Яланг оёқ, эгнида йиртиқ кийим, соч-соқоли тўзгиган, оёғини куйдираётган қайноқ тупрокни сезмай борар, орқага қайирилган қўллари бир учини отлик офицер кафтида қисиб олган аркон билан танғиб боғлашган эди. Полковник Херинельдо Маркесни ҳам ёнма-ён судраб боришарди, унинг ҳам юзлари тупрокка беланган, кийимларининг увадаси чиқиб кетган эди. Аммо уларнинг юзида қайғу ифодаси кўринмасди. Солдатларни турли ҳақоратлар билан қўмиб ташлаётган оломоннинг хатти-ҳаракатидан иккаласи ҳам ҳаяжонланарди.

– Ўғлим! – шовкин ичра Урсуланинг фарёди жаранглади. У ўзини ушлаб ҳолигага уринган солдатни бошлаб туширди. Офицернинг тагидаги от олдинги оёқларини кўтариб, типпа-тик турди. Полковник Аурелиано Буэндиа титраб кетди, онасини четга тортиб, унинг кўзига тик боқди.

– Уйга боринг, она, – деди у. – Ҳукуматдан рухсат сўраб камоқхонага, менинг олдимга келинг.

У Урсуланинг ортида ийманибгина турган Амарантага қаради-да, жилмайиб сўради: «Қўлингга нима қилди?» Амаранта қора боғичли қўлини кўтариб: «Қуйиб қолди», деди-ю, Урсулани четга, отлардан нарироққа тортди. Солдатлар осмонга ўқ узишди. Отлиқлар отряди яна асирларни ўраб олди ва отларини йўртгириб, казарма сари юрди.

Кечкурун Урсула полковник Аурелиано Буэндиа олди-да келди. У дастлаб дон Аполинар Москотенинг кўмагида рухсатнома олишга уриниб кўрди, аммо бутун ҳокимият ҳарбийларнинг қўлида бўлганлиги боис қуданинг гапи ўтма-

ди. Падре Никонор эса жигар хуружи билан оғриб ётарди. Полковник Херинельдо Маркеснинг (у ўлимга маҳкум этилмаганди) ота-онаси ўғилларини кўрмокчи бўлишганида, кўндоқлар билан уриб ҳайдашди. Воситачи топа олмаслигига кўзи етган ва эртасига тонгда Аурелианонинг отилишига катъий ишонган Урсула, ўғлига атаганларини тугунчага тугиб, ёлғиз ўзи казармага борди.

– Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онаси бўламан, – деди у.

Сокчилар унинг йўлини тўсишди. «Мен, барибир, кираман, – деди Урсула. – Агар сизларга отиш буюрилган экан, хозирок ота қолинглар». У сокчилардан бирини каттик туртиб юбориб, бир тўда ярим яланғоч солдатлар қуролларини тозалаб ўтирган собик синфхонага кирди. Кўринишдан одобли, юзи кизғиш, қалин кўзойнакли, сафар либосини кийиб олган офицер Урсуланинг кетидан югурган сокчиларга имо қилгач, улар чикиб кетишди.

– Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онасиман, – дея яна такрорлади Урсула.

– Сеньора, сиз сеньор Аурелиано Буэндианинг онасиман, демокчисиз, шекилли, – офицер илтифот билан жилмайиб, аёлнинг гапини тузатган бўлди.

Урсула унинг нафис нуткида ясситоғликлар – хачаколикларга хос чўзинчок оҳангни илғади.

– Майли, сеньор бўла қолсин, – рози бўлди у, – ишқилиб, мен уни кўрсам бўлгани.

Қатлга маҳкум этилганларни юқоридан берилган буйрукка кўра кўриш мутлақо таъқиқланган эди. Аммо офицер масъулиятни бўйнига олиб, Урсулага ўн беш дақиқалик учрашувга рухсат берди. Урсула тугунда келтирган нарсалари: ички қўйлак-иштон, ўғли тўйда кийган ботинкасини, уни деб асраб қўйган ширинликларни кўрсатди. Урсула полковник Аурелиано Буэндиани гулу кишанлар калашиб ётган хонада учратди. Ўғли қўлтиғига чиққан беҳисоб чипконлардан азоб чекиб, қўлларини ёзиб ётар эди. Унга сокол олдиришга рухсат беришганди. Қуюк мўйловининг учлари буралганидан ёнок суяклари баттар бўртиб кўринарди.

Урсулага ўғлининг ранги аввалгидан кўра синикқандай, бўйи бир оз ўсгандай ва янада ёлғиздек туюлди. Ўғли уйларида бўлиб ўтган ҳамма воқеадан: Пьетро Креспининг ўзини ўзи ўлдирганидан ҳам, Аркадионинг қонунга ҳилоф иш тутгани-ю отиб ташланганидан ҳам, Хосе Аркадио Буэндианинг қаштан остидаги жиннингамо қилиқларидан ҳам хабардор экан. У Амарантанинг ўзи қизлигидаёқ есир қолиб, бутун борлигини зехни ўткир Аурелиано Хосенинг тарбиясига бағишлаганини ҳам биларди. Урсула хонага кирган маҳалдан бошлаб ўзини ноқулай ҳис этди: ўғлининг улғайган қиёфаси, ҳукмдорлик салобати, жуссасидан ёғилиб турган куч-қувват уни хижолатга солди. Урсула унинг ҳамма воқеалардан воқифлигидан ажабланди. «Ахир, ўғлингизнинг башорат қила олишини биласиз-ку, – деб ҳазиллашди полковник. Сўнгра жиддий тортиб қўшиб қўйди: – Мен бу воқеаларни эрталаб, мени олиб кетишаётган пайтда бошдан кечиргандек бўлдим». Ҳақиқатан ҳам, оломон шовқин-сурон солаётган маҳалда, Аурелиано Буэндиа атиги бир йил давомида шаҳар жуда эскириб қолганидан таажужубга тушарди. Бодом дарахтларининг барглари юлиб ташланган эди. Кўк рангдан пуштига, сўнгра яна кўкка бўялган уйлар аллақандай ноаниқ тус олган эди.

– Сен нима деб ўйлагандинг? – ҳўрсинди Урсула. – Ахир, вақт ўтяпти-да.

– Тўғри, – тасдиқлади Аурелиано, – лекин, ҳар ҳолда...

Иккови ҳам бу учрашувни узоқ вақт кутиб, саволлар тайёрлаб қўйишган ва ҳатто қандай жавоб олиш ҳам пухта ўйлаб қўйилган бўлса-да, гаплари ҳеч қовушмади. Учрашув одатдаги жўн суҳбатга айланиб қолди. Сокчи ажратилган ўн беш дақиқа тугаганини маълум қилганида, Аурелиано сафар қаравотининг бўйраси остидан найча қилиб ўралган ва тер хиди уриб қолган қогозларни олди. Бу – унинг Ремедиосга бағишлаган ва уйидан жўнаётганида ўзи билан олиб кетган – жанглар орасидаги қисқа фурсатли нафас ростлашларда битилган шеърлари эди. «Уларни ҳеч кимга ўқитмасликка сўз беринг, – деди у. – Бугун кечкуруноқ уларни ўчоқда ёкиб

юборасиз». Урсула ваъда бериб, хайрлашиш учун ўғлини ўпгани ўрнидан турди.

– Сенга револьвер¹ олиб келдим, – деб пичирлади у.

Полковник Аурелиано Буэндиа яқин-ўртада сокчининг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, оҳиста жавоб берди: «Менга унинг нима кераги бор? Майли, майли, беринг, йўқса, чикиб кетаётганингизда тинтиб қолишлари мумкин». Урсула револьверни корсажидан чиқариб берди, полковник Аурелиано Буэндиа қуролни бўйра остига беркитиб қўйди. «Энди мен билан видолашиб ўтирманг, – деди у хотиржам оҳангда. – Ҳеч кимга ялинманг, ҳеч кимнинг олдида ўзингизни ерга урманг. Мени аллақачонок отиб ташлашди, деб ўйлашга ўзингизни мажбур қилинг». Урсула кўз ёшларини тийиш учун лабини тишлади.

– Чипқонингга иссиқ тош бос, – деди у ва бурилиб хонадан чикиб кетди.

Ўз фикрларига ғарк бўлган полковник Аурелиано Буэндиа эшик ёпилгунича қалқиб турди. Сўнг яна қўлларини ёзиб ётди. У ёшлик чоғи ўзидаги ғойибона билиш сезгисини англаб етган пайтданок, ажал яқинлашса бас, бирор беҳато аломат орқали дарағи етади, деб ишонарди, аммо ҳозир, отилишига бир неча соат қолган бўлсада, ўша аломатдан дарак йўқдай эди. Бир куни унинг Тукуринкадаги ҳарбий қароргоҳига ниҳоятда чиройли қиз келиб, сокчилардан полковник Аурелиано Буэндиа билан учрашишга руҳсат беришларини сўради. Қизни ўтказиб юборишди, чунки айрим мутаассиб² оналар наслни яхшилаш мақсадида қизларини машҳур лашкарбошиларга қўшиб қўйишлари ҳаммага маълум эди-да. Қиз дафъатан хонага кириб келган ўша оқшом полковник Аурелиано Буэндиа ёмғирда қолиб кетиб, йўлини йўқотган одам ҳақидаги шеърни тугаллаётган эди. Полковник қоғозларни шеърлар сақланадиган стол

¹ Револьвер (лотинча: revolver – орқага думалатмоқ, айлантормок) – бир неча ўқ жойлашадиган айлапувчи ўқдонли, шахсий ўқотар қурол.

² Мутаассиб (арабча: ўта фидойи, берилган; ғайратли) – 1) динга қаттиқ берилган, унга кўр-кўрона амал қилувчи; 2) бировга кўр-кўрона эргашувчи, бирор гоёга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи.

ғаладонига¹ яшириб меҳмонга ўтирилди. Ўшанда ҳам хавфни аник ҳис этди ортига бурилиб қарамай, ғаладонда ётган тўппончани кўлига олиб:

– Илтимос, отманг, – деди.

Тўппончасини кўлида қисиб ортга ўтирилганида, қиз қуролини тушириб, саросимада турар эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн бир суикасднинг тўрттасига ана шу тарзда чап берди. Аммо бошқа воқеа ҳам содир бўлган: номаълум бир қимса тунда Манауредаги кўзғолончилар қароргоҳига билдирмай кириб, яқин дўсти полковник Магнifico Висбални ханжар билан бўғизлаб қочиб кетганди. Бечорани безгак тутгани учун полковник Аурелиано Буэндиа вақтинча унга ўз қаравотини бўшатиб бериб, ўзи эса ёндаги гамакда ухлаган эди. Шу бўлди-ю, у ўзининг ғойибдан сезиш туйғусини таҳлил қилмоққа уринди, лек бутун саъй-ҳаракати беҳуда кетди. Аини туйғу ҳеч қутилмаганда, тепадан келган ваҳий худди нур, худди мутлак, бир оний ва ақл бовар қилмас даҳшат қаби тез пайдо бўлардики, кўнглига келган ғалати бир ишончдан ўзга белгини англашга улгурмай қоларди. Белгилар шу қадар мужмал бўлардики, полковник Аурелиано Буэндиа уларни бир синоат содир қилганидан кейингина пайқаб қоларди. Баъзида эса улар ниҳоят даражада аник бўлар, лекин негадир амалга ошмай қоларди. Шу сабаб, полковник уларни кўпинча оддий ирим-сирим билан чалкаштириб юборарди. Ўлим ҳукмини ўкиб бериб, сўнг, охириги тилагинг не, деб сўрашганида, у аини кўнгли буюрганидек жавоб берди:

– Мен ҳукм ижросини Макондога кўчиришни сўрайман.

Трибунал² раиси ғазабланиб:

– Бизни лақиллатишга уринманг, Буэндиа, – деди. – Фурсатдан ютмоқчи бўлиб, хийла ишлятапсиз.

– Истамасанглар, ихтиёрингиз, – жавоб қайтарди

¹ Ғаладон (арабча+форсча; ғалла идиши, дон сақланадиган жой) – 1) омборда ғалла (дон, ун) сақлаш учун атрофи ўралган жой; 2) стол, жавон ва шу қабиларнинг нарсасолиб қўйиладиган тортмаси, яшиги (бу ерда шу маънода); 3) пул ёки майда буюмлар сақлаш учун хизмат қиладиган яшиқ, қутича.

² Трибунал – ҳарбий суд.

полковник, – аммо бу менинг сўнгги тилагим.

Ўша ондан бошлаб, уни башорат туйғулари тарк этди. Урсула ўғлини кўргани камокхонага борганида, Аурелиано Буэндиа узок мулоҳаза юритиб, бу гал казо якинлашиб келаётганидан вокиф этмаслиги ҳам мумкин, негаки ҳозир у тасодифларга эмас, балки жаллодларининг иродасига боғлиқ, деган хулосага келди. Чипконлари азоб бериб, тун бўйи бедор тўлганиб ётди. Тонгга якин коридорда қадам товушлари эшитилди. «Келишяпти» деди у ва негадир бирданига Хосе Аркадио Буэндиани эслади. Айни шу ваҳимали ғира-шира тонг палласида каштан тагидаги ўз ўриндиғида букча-йиб ўтирган отаси ҳам у ҳақда ўйларди. Полковник Аурелиано Буэндиа қалбида на кайғу, на кўркув бор эди, у фақатгина бемахал ўлим туфайли ўзи бошлаган ишлар якунини билолмай кетишидан ғазабланарди. Эшик очилиб, солдатлардан бири қаҳва келтирди. Эртаси куни, худди ўша маҳали полковник қўлиғидаги яраларидан аввалгидай азоб чекаётганида бу ҳолат яна такрорланди. Чоршанба куни у Урсула келтирган ширинликларни сокчиларга таксимлаб берди, тор келган кўйлак-иштони-ю мойланган ботинкасини кийиб олди. Жума келди ҳамки, уни отишмасди.

Очиғини айтганда, ҳарбийлар ҳукми ижро этишга журъат этолмай гаранг эдилар. Улар шаҳарда кўзгалган норозиликни кўриб, полковник Аурелиано Буэндианинг отилиши нафакат Макондода, балки бутун вилоятда ҳам оғир сиёсий вазият туғдиради, деган фикрга боришди, шу боис вилоят пойтахтига маслаҳат сўраб мурожаат қилдилар. Ҳали жавоб олинмасдан бурун, шанбага ўтар кечаси капитан Роке Қассоб офицерлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борди. Хотинлардан фақат биттасигина капитаннинг дағдағасидан кўркиб ётишга кўнди. «Аёлларимизнинг якин кунларда ўладиган одамга кўшилгиси келмаяпти, – дея тўшунтирди у. – Бунинг қандай содир бўлишини ҳеч ким билмайди, аммо гап-сўзларга караганда, полковник Аурелиано Буэндиани отган офицер ва унинг барча солдатлари, улар тупкани тагига қочишса ҳам, эртами-кечми бирин-кетин ўлдирилади». Капитан Роке Қассоб айна тахминни офицер-

лар, улар эса каттароқ бошликлари билан маслаҳат қилишди. Якшанбада, гарчанд бу ҳақида ҳеч ким очикдан очик айтмаган, ҳарбийлар Макондода ҳукм сураётган оғир сукунатни ҳеч бир қиликлари билан бузишмаган бўлса-да, офицерлар масъулиятни бўйинларига олишни истамаётгани турли баҳоналарни рўкач қилиб катлга иштирок этишдан бўйин товлаётган бутун шаҳарга ошкор бўлди.

Душанба куни почта орқали ёзма буйруқ олинди: ҳукм йигирма тўрт соат ичида ижро этилиши керак эди. Кечкурун офицерлар битта фуражкага ўз исмлари ёзилган олтига коғоз парчасини солиб аралаштириб, сўнг битта-битта олишганида, толенинг машъум омадли билети яна капитан Роке Қассобнинг чекига тушди. «Тақдирдан қочиб кутулолмайсан, – деди капитан ҳасрат қилиб. – Қанжикнинг боласи бўлиб туғилган эдим, энди шу тарзда ўлиб кетаман». У эрталаб соат бешда қуръа ташлаб, бир бўлинма солдатни танлади, ховлига саф тортгирди ва ўлимга ҳукм этилган маҳбусни анъанавий тарзда уйғотди:

– Кетдик, Буэндиа, – деди у, – фурсат етди.

– Ҳа, шундай демайсанми? – деди жавобан полковник. – Тушимда чипқонларим ёрилганмиш, гап буёқда экан-да.

Ребека Буэндиа Аурелианонинг отилишидан хабар топгандан буён, ҳар гал тунги соат учда уйғонар ва қоронғи ётоқда, Хосе Аркадио хуррагидан титраётган каравотга ўтириб олиб, қия очик деразадан кабристон деворини кузатарди. Пьетро Креспининг хатларига кўз тиккан пайтлардагидай пинҳоний бир ўжарлик ила бутун ҳафта давомида кутди. «Уни бу ерда отишмайди, – дерди Хосе Аркадио. – Уни ярим тунда казармада хуфиёна қатл қилишади ва ўша ерда кўмишади». Ребека эса кутаверди. «Бу беор махлуклар уни худди шу ерда отиб ташлашади», дея жавоб қайтарди у эрига. У ўз фикрига шунчалар ишонар эдики, ҳатто Аурелиано Буэндиа билан қўл силкиб видолашиш учун эшикни қай тарзда қиялатиб очиб қўйишгача ҳам пухта ўйлаб қўйган эди. «Уни олтига кўрқоқ солдат соқчилигида ҳеч қачон кўчадан олиб ўтишмайди, – ўжарлик қиларди

Хосе Аркадио. – Ахир, улар халқ ҳамма нарсага тайёрлигини билишади-ку». Ребека эрининг далилларига эътибор бермай, дераза ёнидан жилмай ўтирарди.

– Уларнинг қанчалик беҳаё ва аблахлигини ҳали кўрасан, – деди у.

Сешанба куни эрталаб соат бешда Хосе Аркадио итларини бўшатиб юбориб, қаҳва ичиб бўлганида, Ребека бирданига деразани ёпмоқчи бўлувди, кулаб тушмаслик учун каравотнинг суянчигини зўрға тутиб қолди. «Олиб келишяпти, – деди у хўрсиниб. – Накадар чиройли у». Деразага қараган Хосе Аркадио баданини тўсатдан титроқ чулғади. У бўзариб келаётган тонгнинг хира нурлари остида укасини кўрди. Укаси Хосе Аркадионинг ёшлигида кийиб юрадиган шимини кийганди. Полковник Аурелиано Буэндиа девор ёнида иккала қўлини белига тираб турар, қўлтиғидаги чипқонлари эса қўлларини туширишга имкон бермасди. «Наҳотки, сени мана бу бичилган олтита солдат отади? Наҳотки, улар отаётганда беилож каккайиб турмок учун азоб-у машаққат чеккан бўлсанг!» дея ичида кийналарди полковник Аурелиано Буэндиа. Капитан Роке Қассоб эса унинг бу ғазабини товбага йўйди, ибодат қиляпти, деб ўйлаб, кўнгли бузилиб кетди. Солдатлар милтиқларини кўтаришганида, полковник Аурелиано Буэндианинг ғазабдан тили танглайга ёпишди, кўзлари юмилди. Ўшанда тонгнинг симобий¹ жилваси бирдан йўқолди ва у ўзининг қалта иштон кийиб, бўйнига тасма тақиб олган болалик даврини, отаси ойдин кечаси лўлилар чодирига олиб борганини, томошага қўйилган муз парчасини эслади. Ногаҳон ҳайкирик янграганда полковник Аурелиано Буэндиа солдатларга сўнгги буйруқ берилди, деб ўйлади. Отилажак ўқларни кўрмоқчи бўлиб, ғайритабиий бир қизиқсиниш билан кўзини очганида, қўлини кўтариб турган капитан Роке Қассоб ва ов милтигини ўқталиб қўчани кесиб ўтаётган Хосе Аркадиога нигоҳи тушди.

– Отманг, – деди капитан Хосе Аркадиога, – сизни

¹ Симоби(й) (форсча: симобдай. симобга ўхшаш) – симоб рангидаги, қумушранг; қумушсимон ок ялтироқ.

менга худонинг ўзи етказди.

Яна уруш бошланди. Капитан Роке Кассоб ва олти солдати полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга Риоачада ўлимга ҳукм этилган инкилоб генерали Викторио Медичани озод этгали кетишди. Вактдан ютиш мақсадида бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа юрган йўл билан тоғдан ошиб ўтишга аҳд қилишди, аммо бир ҳафта ўтар-ўтмас ниятлари пучга чиқди. Охири солдатлар катл учун берилган ўша санокли ўк-дорилари билан тоғ тизмаларининг хатарли сўқмоқларидан писиб ўтишга мажбур бўлишди. Ҳар бир шаҳар ёнида қароргоҳ қуришаркан, бир киши кийимини ўзгартирар, қўлига тилла балиқчани тутиб куппа-кундузи кўча айланиб либераллар билан алоқа ўрнатар, шунда либераллар эртасига эрталаб овга чиқиб, шаҳарга қайтишмасди. Довонга чиқиб, Риоачани кўришганда, генерал Викторио Медича аллақачон отиб ташланган эди. Ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа тарафдорлари уни Кариб денгизи соҳилидаги барча инкилобий кучлар қўмондони ва генерал, деб тантанали суратда эълон қилишди. Аурелиано Буэндиа қўмондонлик лавозимини эгаллашга кўнди, лекин генераллик унвонидан воз кечди ва ўзича, консерваторлар ҳокимияти ағдариб ташлангунича бу унвонни олмайман, дея аҳд қилди. Уч ой давомида мингдан зиёд одам тўплашса ҳам уларнинг аксарияти ўлдирилди, омон қолганлари эса шарқий чегарадан хорижга ўтиб кетишди. Кейинчалик Антиль оролларида сузиб, ватанларига қайтишгани ва Кабо де ла Вела бурнига чикканлари маълум бўлди; шунда ҳукуматнинг полковник Аурелиано Буэндиа ўлди деган, тантанавор хабар телеграф¹ орқали мамлакатга ёйилди. Икки кундан кейин эса яна узундан узун телеграмма² аввалги муждани қувиб етиб, жанубий воҳаларда кўтарилган янги кўзғолондан дарак берди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бир вақтнинг ўзида ҳамма жойда ҳозир-у нозир бўлиши ҳақидаги афсона

¹ **Телеграф** (теле.. + *юнонча*: grapho – ёзаман) – узок масофаларга телеграмма, радиотелеграмма тарзида шошилиш хабар узатиш ёки уни қабул қилиб олиш учун хизмат қиладиган алоқа тизими ва унинг воситалари.

² **Телеграмма** (теле.. + *юнонча*: gramma – ёзув) – телеграф орқали узатилган ёки қабул қилиб олинган шошилиш хабар, ҳужжат ва шундай хабар ёзилган қоғоз.

шу тарика пайдо бўлди. Хабарлар бир-бирига зид эди: полковник Вильянуэведа зафар кучди, Гуакамайяда мағлубиятга учради, хиндуларнинг мотилонес қабиласи томонидан еб кўйилди, водий кишлокларидан биридаги жангларда ҳалок бўлди, Урумитеда яна кўзғолон кўтарди. Ўша пайтда либералларни парламентга¹ киритиш бўйича музокара олиб бораётган либераллар партиясининг бошликлари уни фирибгар ва ҳеч бир партиёга мансуб бўлмаган кимса, деб эълон қилди. Ҳукумат уни қарокчилар сафига кўшиб, боши бадалига беш минг песо ваъда қилди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн олти мағлубиятдан сўнг қўл остидаги яхшигина қуролланган икки минг нафар хинду билан Гуахирони ташлаб чиқиб Риоачага ҳужум бошлади; саросимага тушган гарнизон шаҳарни ташлаб қочди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг штаб-квартирасини Риоачага жойлаштирди-да, консерваторларга қарши умумхалқ уруши эълон қилди. Ҳукумат бунга жавобан, агар кўзғолончилар шарқий чегарага чекинмаса, полковник Херинельдо Маркес қирқ саккиз соат ичида отиб ташланади, деб расмий хабар берди. Штаб бошлиғи этиб тайинланган Роке Қассоб телеграммани кўмондонга топшираётганида хийла маънос эди, аммо кўмондон телеграммани кутилмаган бир қувонч билан ўқиди.

– Жуда соз! – хитоб қилди у. – Ниҳоят, бизнинг Макондога ҳам телеграф ўтказилибди!

Полковник Аурелиано Буэндианинг жавоби катъий эди. У, мен яна уч ойдан кейин штаб-квартирамни Макондога кўчиришни мўлжаллаяпман, агар полковник Херинельдо Маркесни тирик топмасам, асир тушган барча генераллардан тортиб, майда офицерларгача судсиз ва терговсиз отиб ташлайман, қўшинларимга урушнинг сўнгига қадар шундай йўл тутишга буйруқ бераман, деб жавоб берди. Орадан уч ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндианинг музаффар жангчилари Макондога ғолибона киришганида, уни

¹ Парламент (французча: parlement) расмий суҳбатлашиш жойи < parler – гаширмак, сўзламок) – демократик мамлакатларда бутунлай ёки, асосан, сайлов асосида гузиладиган олий вакиллик ва қонунчилик органи.

водийдаги йўлда кутиб олиб, бағрига босган илк одам полковник Херинельдо Маркес бўлди.

Буэндиалар хонадони ҳозир болалар билан гавжум эди. Урсула Санта София де ла Пьедад, унинг тўнғич қизи ва Аркадио отилганидан беш ой ўтгач дунёга келган эгизак ўғилларини ўз уйига кўчириб келганди. Аркадионинг ўлими олдидаги сўнги васиятини инобатсиз қолдириб, қизчага Ремедиос, деб исм қўйишди. «Ишончим комилки, – деди у ўзини оқлаб. – Аркадио худди ана шуни айтмоқчи бўлувди. Урсула деб атамаймиз, негаки бундай исм қўйилган боланинг қисмати оғир кечади». Эгизакларни Хосе Аркадио Иккинчи ва Аурелиано Иккинчи, деб атади. Амаранта болаларни ўз қарамоғига олди, меҳмонхонага ёғоч стулчалар ўрнатди ва қўшниларининг ҳам болаларини йиғиб, гўдаклар учун етимхона ташкил этди. Полковник Аурелиано Буэндиа мушакбозлик қарси-ю қўнғироклар жаранги остида шаҳарга кириб келганида, уни уйи олдида болалар хори қутлади. Бобосидек бўйчан, инкилобий қўшин офицери либосини кийган Аурелиано Хосе барча қонун-қондаларга риоя қилган ҳолда унга ҳарбийча салом берди.

Хабарлар бирдай қувончли эмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа отилишдан қутулиб қолганидан бир йил ўтгач, Ребека билан Хосе Аркадио марҳум Аркадио қурган уйга кўчиб ўтишди. Хосе Аркадионинг полковник жонини саклаб қолганини ҳеч кимса билмади. Шаҳарнинг энг сўлим гўшасида жойлашган, уч жуфт қуш уя қўйган шундок улкан бодом дарахти тагидаги янги уйнинг дабдабали эшиги-ю тўртта деразаси бор эди. Эр-у хотин уни меҳмоннавоз маконга айлантиришди. Ребеканинг дугоналари, шунингдек, хануз қизлигича қолиб келаётган тўрттала опа-сингил Москотелар гул хиди уфуриб турадиган галереяда неча йиллар бурун узилган гурунгларини яна шу уйга кўчиришди. Хосе Аркадио бировлардан тортиб олган ерларидан фойдаланишни давом эттирди, негаки консерваторлар ҳукумати унинг бу ерларга эгалик ҳукукини тасдиқлаган эди. Кечкурун Хосе Аркадио бир гала қопкир кўпакларини етаклаб, қўшотар милтиғи-юўлжа қуёнларни осиб олганича

отида уйига қайтарди. Сентябрь кунларининг бирида дахшатли бўрон турди ва у одатдагидан эртарок қайтишга мажбур бўлди. Емакхонада куймаланиб юрган Ребека билан саломлашгач, итларни ҳовлига боғлади, куёнларни тузлаш учун ошхонага киргизиб қўйди-да, кийимини алмаштиргани ётоқхонага кирди. Кейинроқ Ребека, эрим ётоқхонага кирганда мўрчада чўмилаётган эдим, ҳеч нарсани билмайман, деб имон келтиради. Унинг гапи шубҳали эди, аммо бошқа ҳеч ким ҳақиқатга яқинроқ далил тополмас ва Ребека ўзини бахтли қилган одам нимага ўлдирилганини тушуна олмасди. Чамаси, бу воқеа Макондода очилмай қолган якка-ю ягона сир эди. Хосе Аркадио ётоқхона эшигини ёпгани ҳамон уйда ўқ товуши эшитилди. Эшик тагидан сизган қон меҳмонхонадан кўчага, сўнг нотекис йўлакдан олға жилди ва зина-поялардан эниб, Турклар кўчаси бўйлаб Буэндиа хонадонига йўналди. Ёпиқ эшик остидан сизиб, гиламларни ифлос қилмаслик учун меҳмонхонанинг девори тарафдан оқиб, иккинчи меҳмонхонага ҳам ўтди, кейин емакхонадаги катта стул атрофини айланиб, гуллар экилган галерейдан илонизи бўлиб, Хосе Аурелианога арифметикани¹ ўргатаётган Амарантанинг стули остидан сездирмай омборхонага оқиб чиқди ва ниҳоят, ошхонада ҳамирга кўшиладиган тухумдан энди ўттиз олтинчисини чақишга шайланган Урсуланинг ёнида пайдо бўлди.

– Ё кудратингдан, Биби Марям! – дея қичкириб юборди Урсула.

Урсула қон изи бўйлаб омборхонадан ўтди, Хосе Аурелиано учга учни қўшса олти, олтига учни қўшса – тўққиз бўлади, деб машқ қилаётган галерей, емакхона-ю меҳмонхоналар орқали кўчага чиқди-да, тўғрига юрди, олдин ўнг, сўнг сўл томонга бурилди ва Турклар кўчасига етди; шаҳар бўйлаб пешбанд ва шиппакда кетаётганини сезмаган ҳолда, шаҳар майдонига келиб қолди, ўзи аввал қадам босмаган уйга кирди, ётоқхона эшигини итариб очиб, қуйган

¹ Арифметика (юнонча: arithmetic – ҳисоб ҳақидаги фан. Arithmos — сон) – математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлишни) ўрганадиган бўлими; ҳисоб.

порохнинг хидидан нафаси кайтиб кетди; шунда юзини этигининг кўнжигга босганча (Хосе Аркадио уни ечишга улгурган эди) мук тушиб ётган ўғлини кўрди. Эндигина оқишдан тўхтаган қон унинг ўнг қулоғидан сизиб чиққан экан. Хосе Аркадионинг баданидан бирортаям яра топишмади, унинг қандай қурол билан ўлдирилганини ҳам аниқлашолмади. Жасадни уч марта совунлаб ювишиб олдинига тузли сирка, сўнгра кул ва лимон шарбати суриб артишди, сўнг хлорли жавҳар тўлдирилган бочкага олти соат солиб қўйишса ҳам, бари бир, мурладан порох хиди анкийверди. Жасадни яна артишганда, ҳатто жимжимадор татуировка¹ безаклари анча ўчиб кетди. Сўнгги чорани ҳам қўллаб кўришга жазм қилишди: қалампир зира ва дафна² япроғини қўшиб, жасадни кун бўйи паст оловда қайнатишди, шунда эт устихондан ажрала бошлади ва дафн маросимини тезлаштиришга тўғри келди. Мархумни узунлиги икки метр-у ўттиз сантиметр, эни бир метр-у ўн сантиметрли ҳаво кирмайдиган, ичи темир тахтача, пўлат мурватлар билан маҳкамланган махсус тобутга солиб беркитдилар, барибир, порох хиди тобут бараварида барча кўчалар бўйлаб кезиб юрарди. Жигари ноғорадай шишиб кетган падре Никанор каравотидан тушмай, мархумга дуо ўкиди. Кейин қабр четига ғишт териб, орасига кул, кипик ва сўндирилмаган оҳак ташлашди, шундаям қабрдан токи банан компаниясининг инженерлари³ устига бетон қопламагунларича бир неча йил порох хиди анкиб турди. Тобутни олиб чиқишган захотиёк Ребека уйнинг эшикларини ёпиб олди ва одамовилик зирҳини кийиб, ўзини тириклайин кўмди. У кўчага факат бир мартагина мункайиб қолганида оёғига сиймранг эски туфли кийиб, атрофига майда гуллар билан безатилган шляпада чиқди. Бу воқеа

¹ **Татуировка** (французча) – расм, белги чизиш. 1) игна ёки бошқа нарса воситасида махсус бўёқ билан киши танасига расм, тасвир тушириш, сўз ёзиш; 2) шундай йўл билан туширилган расм, тасвир, ёзилган сўз.

² **Дафна** (юнон мифологиясидаги Daphne – дарё маъбудининг кизи номидан) – лаврдошларга мансуб донмо яшил хушбўй дарахт; лавр.

³ **Инженер** (французча: ingénieur ёки латинча: ingenium – туғма ҳислат, ақл, ижодкорлик) – техниканинг бирор соҳаси бўйича олий маълумотга эга бўлган мутахассис; муҳандис.

Макондода пайдо бўлган Агасфер¹ шаҳарга дахшатли жазирама юборган, иссикка дош беролмаган қушлар эса салкин ахтариб ўзларини деразага ўрнатилган тўрларга уришиб, ерга жонсиз тап-тап тушган маҳалда кечди. Ребекани сўнгги марта уйига кирмоқчи бўлган ўғрини отиб ўлдирган кечаси кўришди. Сўнгра оксочи ва сирдоши Архениададан бўлак ҳеч ким у билан учрашмади. Унинг бир вақтлар ўз амакиваччам деб ҳисоблаган епископга² хат ёзгани ҳақида гап тарқалди, аммо жавоб олган-олмаганлигини ҳеч ким билмасди. Шу-шу, шаҳар Ребекани тамоман унутиб юборди.

Полковник Аурелиано Буэндиа жангдан зафар билан қайтса-да, хотиржамликка берилмади. Ҳукумат қўшинлари қалъаларни қаршиликсиз ташлаб чиқишар ва бу ҳол либералларча кайфиятга чулганган халққа ғалабадек туюлар, аммо кўзғолончилар, айникса, полковник Аурелиано Буэндиа эса очиқ ҳақиқатни ҳаммадан яхши билишарди. Полковник қўл остида беш мингдан зиёд солдат йиғилган бўлиб, соҳил бўйидаги икки штаб ихтиёрида эди. Аммо у ўзининг мамлакатдан кесиб кўйилгани, денгизга тақалиб қолганини ва ноаник бир сиёсий вазиятда эканлигини аниқ ҳис қиларди. Ибодатхонанинг ҳукумат қўшинлари тўпларидан вайронага айланган қўнғирокхонасини тиклашга кўрсатма берганида, тўшакда ётган бемор падре Никанор: «Бу қандай бемаънилик, насроний дин ҳомийлари ибодатхонани бузишади, масонлар³ эса қайта тиклашга буйруқ беришади», деб бежиз айтмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бирор нажот илинжида, кўзғолончи гуруҳларнинг командирлари билан маслаҳатлашиб, соатлаб телеграф ёнида ўтирар ва ҳар сафар телеграф идорасидан, «уруш боши берк кўчага кириб қолди», деган ишонч билан чиқарди. Кўзғолончилар эришган ҳар бир ғалаба дарҳол халққа тантанали хабар қили-

¹ Агасфер – Ғарбий Европа афсоналарида абадий яшовчи яҳудий сифатида тасвирланган образ. У Исо Алайҳиссалом Ерга киёматда тушишигача яшашга маҳкум этилган.

² Епископ (юнонча: episkopos – назир, назорат қилувчи) – православ, католик, англикан черковларида олий мартабали руҳонийлардан бири, черковга қарашли маъмурий-худудий бирлик (епархия) бошлиғи.

³ Масонлик – XVIII асрда пайдо бўлган диний-сиёсий ҳаракат бўлиб, ўз олдида ахлоқни мукаммаллаштиришнинг мақсад қилиб қўйган эди.

нарни, полковник харитадан бу ғалабаларнинг чинакам микёсини аниқлаб чиқар экан, ўзининг шонли қўшинлари безгак-у пашшалардан ҳимояланиб, асл йўналишга бутунлай тескари томонга, чангалзор-у боткоқлар томон кетиб бораётганини кўради. «Вақтни бой беряпмиз, – шикоят киларди у офицерларига, – токи бу бефаҳм сиёсатдонлар ўзларига конгрессдан¹ минг тавалло қилиб жой ундириш билан овора экан, биз бундан кейин ҳам беҳуда кун ўтказаверамиз». Полковник Аурелиано Буэндиа яқиндагина ўзининг отилишини кутиб ётган ўша хонага осиглик гамакда уйқусизлик азобида чалканча ётаркан, кора либос кийиб олган бу конунпарастларни тасаввур қилди: уларнинг муздек тонгда президент саройидан чиқиб, ёкаларини кулоқларигача кўтариб олишларини, қўлларини бир-бирига ишқашларини, ўзаро шивирлашларини ва президентнинг, ҳақиқатан ҳам, «ха» деганида нима демоқчи бўлгани-ю «йўқ» дегани нимани англатишини муҳокама қилишлари учун тунги қаҳвахоналарга бекиниб олишлари-ю, хаттоки президент ўзи ўйлаган нарсага зид фикр билдирганида нималарни кўзда тутганидан фол очишларини тасаввур этар ва ҳарорат ўттиз беш даражага кўтарилганда ўзининг айна лаҳзада, ўттиз беш даражали дим иссиқда, чивинларга ем бўлиб ётганини ўйлаган сари ғазабланарди. У, ҳадемай шундай бир мудҳиш дам келадики, қўшинларга: «Ўзларингни денгизга ташланглар», деб буйруқ бермоқдан ўзга иложим қолмайди, деб хаёл киларди.

Ана шундай уқубатли тунларнинг бирида полковник ховлида солдатларга жўр бўлиб қўшиқ айтаётган Пилар Тернеранинг товушини эшитиб қолди ва ундан фол очишини сўради. «Оғзингга эҳтиёт бўл, – деди карталарни уч марта чийлаб, уч марта фол кўрган Пилар Тернера, – нелигини тушунмаяпман-у, аммо таҳдид жудаям равшан кўриниб турибди, ишқилиб оғзингга эҳтиёт бўл». Икки кундан сўнг

¹ Конгресс (лотинча: congressus – учрашиш, кўришиш; тўқнашув) – 1) муҳим сиёсий, илмий ва бошқа масалалар юзасидан ўтказиладиган халқаро конференция, кенгаш; 2) АҚШ ва бошқа баъзи хорижий мамлакатларда конун чиқарувчи орган (асарда шу маънода)

номаълум одам ҳарбий хизматчилардан бирига бир финжон шакарсиз қаҳва узатди, у финжонни иккинчи ҳарбий хизматчига, иккинчисини учинчисига ўтказди, шу тарика қаҳва то полковник Аурелиано Буэндианинг кабинетида пайдо бўлгунча, қўлдан қўлга ўтиб борди. Полковник қаҳва буюрмаган эди, олиб кетишган экан, майли-да, деб уни олиб ичди. Қаҳвага отни ҳам ўлдиришга етарли миқдорда захар солинган эди. Полковник Аурелиано Буэндиани уйига олиб кетишганида, мушаклари акашак бўлиб қотган, тили оғзидан чикиб ётарди. Урсула ўғлини ажал панжасидан зўрға қутқариб қолди; ошқозонини кустириб тозалагач, калин бахмал кўрпаларга ўради ва икки кун токи ҳарорати тушгунча, тухум сариғи билан бокди. Тўртинчи куни деганда полковник Аурелиано Буэндиа ҳавфдан бутундай қутулди. Урсула ва офицерлар қўярда-қўймай уни тўшакда тагин бир ҳафта ётишга кўндиришди. Худди ана шу кунлари у ўз шеърларининг ёндириб юборилмаганлигини билди. «Мен шошилишни истамадим, – деб тушунтирди Урсула. – Печкани ёққани борган ўша окшомда, токи менга унинг жасадини олиб келмагунларича, яхшиси, сабр қилиб турай, деб аҳд қилувдим». Ремедиоснинг чанг босган қўғирчоқлари қуршо-вида қолган полковник тузалиш арафасида қўлғазмаларни ўкиб чиқаркан, ҳаётининг энг тотли лаҳзаларини бот-бот эслади. У яна шеър ёза бошлади. Узок ҳасталиги мобайнида, боши берк кўчага кириб қолган урушни тамом унутиб, ажал билан бекинмачоқ ўйнаган пайтларида тўплаган тажрибасини бўлақларга бўлди-да, кофияга солди. Ўшанда фикрлари шу қадар равшан тортдики, уларни чапдан ўнгга ва ўнгдан сўлга бемалол ўқий оладиган бўлди. Бир куни кечкурун у полковник Херинельдо Маркесдан:

– Айт-чи, дўстим, сен нима учун жанг қиляпсан? – деб сўради.

– Жанг қилишим зарур бўлгани учун, биродар, – жавоб қайтарди полковник Херинельдо Маркес, – либералларнинг буюк партияси учун курашяпман.

– Мақсадингни билганинг учун бахтиёрсан. Мен эса фақат ўз такаббурлигим дастидан курашаётганимни

эндигина англаб етдим.

– Яхши эмас бу, – деди полковник Херинельдо Маркес.

Унинг безовталаниши полковник Аурелиано Буэндианинг бир оз вақтини хуш этди.

– Албатта, – деди у. – Лекин харна, нима учун жанг қилишингни билмасликдан кўра яхшироқ-да, – у дўстининг кўзларига қараб кулди ва қўшиб қўйди: – Ёки худди сен каби, ҳеч кимга ҳеч қандай нафи тегмайдиган нарса учун жанг қилиш керак.

Илгари, либераллар партияси раҳбарлари уни карокчи деб эълон қилган қарорларини ошқора рад этмагунларича, мамлакат ичкарисидаги кўзғолончилар отрядлари билан алоқа боғлаш учун йўл кидиришга полковникнинг гурури йўл қўймасди. Қасаллик унга кўп нарсаларни ўйлаб кўришга имкон берди. У, Урсулани каттагина жамғармасини ва бобосининг ўша табаррук сандикда сақланаётган тиллаларини беришга кўндирди. Полковник Херинельдо Маркесни Макондога ҳоким этиб тайинлади, ўзи эса мамлакат ичкарисидаги кўзғолончилар билан алоқа ўрнатмоқ учун шаҳардан чикиб кетди.

Полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндианинг энг ишончли одамигина бўлмай, балки Урсулага ҳам ўз ўғлидай бўлиб қолган эди. Юмшоқ, уятчан, одобли бу йигит ўз ўрнини амалдорлик хонасида эмас, кўпроқ жанг майдонида ҳисобларди. Сиёсий маслаҳатчилар миясини гангитиб қўйишлари ва назариянинг боши берк қўчаларига олиб киришлари ҳеч гап эмасди. У Макондода бир замонлар полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалар ясаб, қариган чоғида тинчгина ўлишни орзу қилган кишлоққа ҳос осойишталик ва хотиржамлик муҳитини юзага келтирди. Полковник Херинельдо Маркес ота-онасиникида яшар, ҳафтасига икки-уч маротаба Урсуланинг уйига овқатлангани келарди. Ёш Аурелиано Хосега милтик отишни тез ўргатди, ҳарбий юришни машқ қилдирди, сўнг, майли, бир йўла йигит бўлиб қўяқолсин, деган ниятда, Урсула руҳсати билан уни бир неча ойга казармага қўчирди. Бу

вокеалардан кўп йиллар олдин, хали ўсмир эканида, Херинельдо Маркес Амарантага севги изҳор қилган эди. Аммо кўнгли Пьетро Креспига бўлган бесамар муҳаббат билан банд киз, Херинельдонинг устидан кулди. Херинельдо Маркес кутишга аҳд қилди. Бир куни, камокда туриб, Амарантага мактуб йўллаб, бир дюжина¹ батист² рўмолчага отаси исм-у шарифининг бош харфларини тикиб беришини илтимос қилди. Мактубга қўшиб пул ҳам юборди. Бир ҳафтадан кейин Амаранта камокхонага тайёр рўмолчаларни у юборган пул билан бирга қўшиб олиб келди ва ўтмишни эслаб, узок суҳбат курдилар. «Бу ердан чикканимдан кейин сенга уйланаман», деди унга хайрлаша туриб Херинельдо Маркес. Амаранта жилмайиб қўйди.¹Энди у карамоғидаги болаларга ўқишни ўргатаркан, нукул полковник Херинельдо Маркесни ўйлар, зора уни ўша ёшлик эҳтиросим билан яхши кўролсам, дея орзу қиларди. Камокхонадаги махбусларни кўришга фақат шанбада рухсат этиларди. Киз ўша кунлари Херинельдо Маркеснинг қариндошларини излаб борар ва бирга қўшилиб, камокхонага йўл оларди. Бир шанбада Урсула кизини ошхонада учратди: Амаранта бисквит пишираётган экан. Урсула ажабланиб:

– Унга тега кол, – дея маслаҳат берди, – яна шундай одамни учратишинг даргумон.

Амаранта ижирғанди, ковоғи осилди.

– Эркакларнинг кетидан югуриш менга зарил кеп-тими? – жавоб берди у. – Мен Херинельдо Маркесга раҳмим келганидан бисквит элтаман, ахир, эртами-кечми уни отиб ташлашади.

У отиш ҳақида гапирса ҳам бунга ишонмасди. Аммо худди шу пайтда ҳукуматнинг, агар исён кўтарган кўшинлар Риоачани топширишмаса, полковник Херинельдо Маркес қатл этилади, деган қарори эълон қилинди. Махбуслар билан учрашиш бекор этилди. Амаранта ётокхонага беркиниб олди ва Ремедиос ўлганида юрагига азоб берган ўша гуноҳкорлик

¹ Дюжина – ўн икки дона.

² Батист (франсузча: Batiste < fransuz Batiste de Chambrai номидан) – пишитилган илгичка илдан гукилган юпка. енгил газлама.

хиссига ўхшаш туйғудан азоб чекиб, кўзёши тўкди: гўё ўзининг калондимоғлиги билан яна бир одамнинг хунига зомин бўлгандай эди. Онаси юпатди, полковник Аурелиано Буэндиа дўстини оттириб қўймайди, келиб кутқарар, дея ишонтирди, уруш тугасин, Херинельдони ўзим чакираман, деб ваъда берди. Урсула бу ваъдасини белгиланган муддатидан аввал адо этди.

Херинельдо Маркес ҳокимлик лавозимини эгаллаб, уйларига келганида Урсула уни ўз ўғлидек кутиб олди, уйда узоқроқ ушлаб туриш учун нозик хушомад киларкан, кўнглида, илоё, йнгит Амарантага уйланиш ҳақидаги аҳдини эсласин-да, дея худога астойдил ёлворди. Урсуланинг ўтинчи ижобатга ўтди, шекилли, полковник Херинельдо Маркес Буэндиалар хонадонига бот-бот келадиган, таомдан сўнг гуллар экилган галерседа Амаранта билан шашка ўйнагани қоладиган бўлди. Урсула қаҳва ва бисквит келтирар, холи қолишларига халакит бермасинлар, деб ўзи болалардан огоҳ бўларди. Амаранта ёшлигида юрагини ўртаган эҳтиросни ва унутилиб, устини кул қоплаган чўғни аланга олдириш учун зўр бериб уринарди. Дилдаги ҳаяжон орттандан ортиб, энди полковник Херинельдо Маркеснинг овқат пайти ва кечқурун шашка ўйинида ҳозир бўлишини кутарди. Шашка доналарини сурганида бармоклари билинар-билинемас титровчи, ғуссали ва шоирона исмли бу жангчи билан суҳбатлашганида вақт ўтганини сезмай қоларди. Аммо полковник Херинельдо Маркес Амарантадан хотини бўлишини сўраган кунни рад жавоби олди:

– Мен ҳеч кимга эрга тегмайман, – деди қиз, – айниқса сенга. Сен Аурелианони шу қадар севасанки, унга уйлана олишинг мумкин эмаслиги учун ҳам менга уйланмоқчисан.

Полковник Херинельдо Маркес сабр-тоқатли одам эди. «Мен кутаман, – деди у, – эртами-кечми, сени, барибир, кўндираман». У хонадондан оёгини узмади. Амаранта хонасига беркиниб олганича, пинҳоний аламини босар, талабаларининг Урсулага уруш янгиликларини гапириб бераётганини эшитмаслик учун қулоғини бармоклари билан маҳкам беркитар, ўзи кўришга интиқ бўлиб турса-да, ҳузурига

чикмас эди.

Ўшанда полковник Аурелиано Буэндианинг бўш вақти кўпроқ бўлганидан Макондога ҳар икки ҳафтада хабар етказиб турарди. Лекин Урсулага жўнаб кетганидан қарийб саккиз ойдан кейингина хат ёзди, холос. Маҳбус чопар полковникнинг хусниҳатида: «Отамни эҳтиёт қил, у яқинда ўлади», деган сўзлар битилган сўргичли каттакон, муҳрланган конверт келтирди. Урсула тинчини йўқотди. «Аурелианонинг айтгани доимо ўнгидан келади». Дарҳол Хосе Аркадио Буэндиани ётоқхонага кўчиришда одамлардан ёрдамлашишни сўради. Хосе Аркадио Буэндиа аввалгидай бахайбат эди, қолаверса узоқ йиллар мобайнида каштан дарахти тагида ўтиравериб, вазнини ўз хоҳишига кўра, оғир қилишдай ғаройиб қобилиятни ҳам билардики, уни олти нафар эркак ҳам ўриндиғидан кўтара олмади, ахийри қаравотгача судраб боришга мажбур бўлишди. Қуёшда қорайган, ёмғирлардан роса ивиган бу улкан чол ётоқхонага жойлашганида, хона ҳавосига гуллаётган каштан ва кўп йиллик рутубат ҳиди ўрнашиб қолди. Эртасига эрталаб унинг тўшаги бўм-бўш эди. Хоналарни кидириб чиққан Урсула, эрини яна каштан тагидан топди. Сўнг яна қаравотга боғлаб қўйишди. Хосе Аркадио Буэндиа олдингидек бақувват бўлса-да, ортик қаршилик кўрсатмади. У ҳамма нарсага лоқайд эди, каштан тагига ҳам атайлаб эмас, балки танаси ўша жойга ўрганиб қолгани боис борган эди. Урсула эрига ҳамиша овқат таширкан, Аурелиано ҳақидаги янгиликларни гапириб берарди. Лекин, очигини айтганда, Хосе Аркадио Буэндиа факат бир киши – Пруденсио Агиляр билан мулоқот қилишга қодир эди. Ўлгудай ҳолсизланиб, тўкилиб қолган Пруденсио Агиляр кунига икки маротаба келарди. Улар кўпроқ хўрозлар ҳақида суҳбатлашишарди. Ҳатто биргаликда ажойиб паррандалар етиштирадиган кўрикхона қуришга аҳд қилишди. Бу тadbир хўрозлар ғалабасидан шодланиш ниятида эмас, балки ўлимнинг туганмас ва зерикарли кунларида нима биландир овуниш учун керак эди (ўшанда бу эрмакнинг ҳожати ҳам қолмайди). Пруденсио Агиляр Хосе Аркадио Буэндиани ювинтирар, овқатлантирар, сўнг

Аурелиано исмли номаълум ва каердаги урушда юрган полковник унвонидаги одам ҳақида кизикарли хабарларни сўзлаб берарди. Хосе Аркадио Буэндиа ёлғиз колганида сон-саноксиз хоналарни туш кўради: гўё эшикни очиб, худди шу хонадаги темир суянчикли каравот-у хивичлардан тўқилган курси қўйилган ва орқа деворига Биби Марямнинг кичик тасвири туширилган хонага ўтарди. Кейин айнаи шунга ўхшаш, эшиги нариги хонага очиладиган бошқа хонага, ундан яна аввалгисига ўхшаган хонага ўтарди. Хонадан хонага ўтишларнинг ниҳояси йўқдек эди. Унга бу иш хуш ёқар, гўё узун галерея бўйлаб, ҳар икки тарафга ўрнатилган кўзгуларни оралаб юргандай бўларди... Сўнгра Пруденсио Агиляр кифтига қўлини қўярди. Шунда аста-секин уйғонар, яна хонама-хона юриб ортига қайтар ва Пруденсио Агиляр билан ҳақиқий хонада учрашмагунича, узундан узок йўлни босиб ўтарди. Аммо Хосе Аркадио Буэндиани каравотга кўчирганларидан икки ҳафта ўтгач, бир куни тунда эндигина тушида нариги хонага ўтганида Пруденсио Агиляр елкасидан туртди. У эса ана шу рўёвий хонани ҳақиқий хона деб ўйлаб, ортига қайтмай, шу ерда муҳим қолиб кетди. Эртасига эрталаб эрига нонушта олиб кираётган Урсула йўлакда рўпарасидан келаётган нотаниш эркакни беҳосдан кўриб қолди. Кичик жуссали, гирдигум¹, қора мовут кўйлак кийган, қатта қора шляпаси мунгли кўзларини деярли бекитган кишига кўзи тушди-ю, «Вой, худойим-ей, – деб юборди. – Ахир, бу Мелькиадеснинг ўзи-ку!» Лекин бу одам Виситасьоннинг акаси – ўша уйқусизлик касалидан қочиб қутулган ва ўшандан буён дом-дараксиз йўқолган лўли эди. Виситасьон ундан нега келганлигини сўради, акаси унга ўз қабилисининг тантанали ва тиник лаҳжасида жавоб берди:

– Мен қиролни дафн этишга келдим.

Ўшанда ҳаммалари Хосе Аркадио Буэндианинг хонасига киришди, уни бор қучлари билан силкитишди, қулоғига бақиритишди, бурнига кўзгу тутишди, лекин, барибир, уйғота олишмади. Анчадан, кейин, дурадгор марҳумга тобут ясаш

¹ Гирдигум – қалтабақай, микти, бақалок.

учун унинг андасини олаётганида дераза ортида митти сарик гуллар ёмғир бўлиб ёғаётганини кўришди. Гуллар кечаси билан сим-сим ёғиб чикди, томларни коплади, эшикларни кўмиб юборди. Гуллар хатто очикда ухлаб қолган жониворларни димиктириб ўлдирди. Осмондан шунчалик кўп гул ёғдики; эрталаб гўё бутун Макондо узра гилам тўшалгандай бўлди; белкурак ва хаскашлар ёрдамида тобуткашлар учун йўл очишди.

* * *

Амаранта хивичдан тўкилган тебранма курсида каштасини тиззасига қўйиб ўтирганча, юзлари-ю иягига совун кўпиги суртиб, қўлидаги паккисини¹ хом тери камарга қайраб, умрида илк бор соқол ола бошлаган Аурелиано Хосега боқарди. Йигитча сарғиш тўқларига мўйлов шаклини беришга уриниб, хуснбузарларини кўчириб юборди. Тепа лабини кесиб олди ва олдин қандай бўлса шундайлигича қолди. Амаранта бу мураккаб маросимни кўриб, Аурелиано Хосе ана шу пайтдан бошлаб қарий бошлади, деган хаёлга борди.

– Сен ҳозир Аурелианонинг ўзисан, айнан унинг ёшидасан, – деди йигитчага. – Энди сен эр кишисан.

Аммо йигитча анча илгари, аммаси уни ханузгача бола ҳисоблаб, одатдагидай мўрчага киришганида уялмай-нетмай ечинган ўша олис кундаёқ эр кишига айланган эди. Пилар Тернера болани топшириб кетган кундан буён Амаранта шундай қиларди. Аввалига бола Амарантанинг кўкраклари ўртасидаги ботик жойга қизикди. Ўшанда соддалигидан Амарантадан бу ерингга нима бўлган, деб сўради, қиз эса: «Ковлашди, ковлашди ва, ниҳоят, ковлаб олишди», деб жавоб берди, сўнг қўли билан қандай ковлашганларини ҳам кўрсатди. Орадан анча вақт ўтиб, Пьетро Креспининг ўлимидан сўнг ўзини сал ўнглаган Амаранта тагин Аурелиано Хосе билан ювина бошлаганида, у қизнинг аввалги

¹ Пакки – тиги соми ичига қайириб ёпиб қўйиладиган личокча; қаламтарош.

жойига эътибор бермади, лекин бўлик кўкракларининг дол-
чинранг учлари баданига нотаниш бўлган бир титрок
киритди. Аурелиано Хосе ҳали гўдаклигидаёқ ҳар сафар
тонгга якин ўз гамагидан Амарантанинг тўшагига чопкиллаб
ўтишга одатланган эди. Унинг ёнига ўтса бас, барча ҳадиг-у
хавотирлардан халос бўларди. Аммо Амарантанинг яланғоч
баданига эътибор берган ўша кундан бошлаб, зимистондан
кўркиш эмас, балки тонг маҳали унинг иссик нафасини
туйиш истаги болани пашшахона ичидаги кизнинг ўрнига
ўтишга ундарди. Кейин улар ҳолдан тойдирадиган эркалаш-
ларга батамом берилиб, яланғоч ҳолда бирга ухлайдиган,
бурчак-бурчакларга яшириниб оладиган ва хаяжонга
чулғаниб, истаган маҳалда ётоқхонага беркинадиган бўлиш-
ди. Бир гал Урсула, улар эндигина ўпишиб бўлишган казнок-
қа беҳосдан бостириб келиб қолди. «Сен аммангни жудаям
яхши кўрасанми?» деб сўради у неварасидан соддадиллик
билан. Бола тасдиқ маъносида жавоб қайтарди. «Тўғри кила-
сан», деди Урсула, сўнг хамирга ун олиб, ошхонага қайтди.
Шу кичик воқеадан кейин Амаранта бирдан хушёр тортди.
У ҳаддидан ошиброк кетганини, эндиликда бола билан жўн-
гина ўпиш-ўпиш ўйнамасдан, балки анча кеч туғилган
бесамар ва калтис эхтиросга берилганини тушунди, тушун-
ди-ю, бу ишга узил-кесил нуқта қўйди. Ҳарбий ўқишининг
охирига етказаётган Аурелиано Хосе ҳам тақдирга тан бе-
риб, казармада тунай бошлади. Энди шанба кунлари у сол-
датлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борарди.

Орадан сал вақт ўтгач, Макондога урушнинг бориши
тўғрисида яна бир-бирига зид хабарлар кела бошлади. Ҳуку-
мат кўзғолончиларнинг ғалаба кетидан ғалаба қозонаёт-
ганларини расмий тан олса-да, Макондодаги офицерлар
таслим бўлиш муқаррарлиги ҳақидаги махфий маълум-
отларни билар эдилар. Апрельнинг бошида полковник
Херинельдо Маркес ҳузурига чопар келди. У, ҳақиқатан ҳам,
либераллар партиясининг раҳбарлари ўз вилоятларидаги
кўзғолончи отрядларнинг бошликлари билан музокара олиб
бориляпти, якин орада ҳукумат билан сулҳ тузилади, сулҳ
шартига кўра, либераллар учта министрлик курсисини

олишади, парламентда либераллар гуруҳи вужудга келади ва куролларини топширган кўзғолончилар учун умумий афв эълон қилинади, деб тушунтирди. Чопар аини пайтда полковник Аурелиано Буэндианинг сулҳ шартларига мутлако зид махфий буйруғини ҳам келтирди. У полковник Херинельдо Маркесга, энг ишончли, ҳатто мамлакатни ҳам бирга ташлаб чикиб кетишга тайёр беш нафар одамни шайлаб қўй, деб буюрган эди. Буйруқ ғоят махфий тарзда ижро этилди. Сулҳ ҳақида расмий хабар эълон қилинмасидан бир ҳафта бурун – Макондо бир-бирига зид турли мишмишлар билан тўлиб-тошганида – полковник Аурелиано Буэндиа ва унинг садокатли ўн нафар офицери, жумладан, Роке Қассоб ҳам, тун коронғисида шаҳарга кириб келишди-да, гарнизондагиларни уйига таркатиб, куролларни кўмишди, архив ҳужжатларини йўқ қилишди. Тонготарда эса полковник Херинельдо Маркеснинг беш нафар ишончли одами билан бирга Макондони тарк этишди. Операция шунчалик тез, шовкин-суронсиз бажарилдики, Урсула воқеадан энг сўнгги дақиқада, ётоқхона деразасини аллаким охиста чертиб: «Агар полковник Аурелиано Буэндиани кўрмокчи бўлсангиз, тезроқ чиқинг», деб шивирлаганида огоҳ бўлди. У каравотдан ирғиб турди-да, тунги кўйлақда кўчага югурди, аммо ҳеч кимни учратолмади. Факат узок коронғиликдан туёқларнинг товуши эшитилди – бир тўда суворий жон борица чанг-тўзон кўтариб, Макондони ташлаб кетишарди. Эртаси куни Урсула Аурелиано Хосе ҳам отаси билан бирга кетганини билди.

Ҳукумат ва оппозициянинг уруш тугади деган кўшма баёноти чиққандан кейин ўн кунлар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндианинг ғарбий чегарада кўтарган биринчи кўзғолони ҳақида хабар етиб келди. Ёмон куролланган оз сонли кўзғолончилар отряди бир ҳафта ичида тор-мор қилинди. Аммо мамлакат аҳлини либераллар билан консерваторлар бир-бирлари билан ярашганига батамом ишонтиргунга қадар бир йил давомида полковник Аурелиано Буэндиа яна етти марта куролли кўзғолон уюштирди. Бир

куни тунда у елканли кема бортидан¹ туриб, Риоачани тўплардан ўкка тутди. Риоача гарнизони бошликлари бунга жавобан шаҳардаги ўн тўрт нафар энг таникли либерални тўшагидан кўчага судраб чикиб, отиб ташлашди. Полковник Аурелиано Буэндиа чегарадаги божхона постини ишғол қилиб, уни ўн беш кундан зиёд саклаб турди ва шу ердан мамлакатни умумхалқ урушини бошлашга чорлади. У мамлакат пойтахти атрофидаги қишлоқларда кўзғолон кўтариш учун хали инсон қадами тегмаган чангалзорлар оралаб беш юз чакирим масофани уч ойча беҳуда тентиради, ҳатто Макондога йигирма чакирим қолгунча яқинлашиб келди, аммо ҳукумат қўшинларининг олдинги отряди зўрлик қилиб, уни тоғ тарафга бундан анча йиллар илгари отаси испан кемаси қолдиғини топган ўша афсункор ерларга чекинишга мажбур этди.

Виситасьон худди ана шу дамларда ўлди. У асли ниятига етиб, ўз ажали билан оламдан кўз юмди. Ва шу тахлит, уйқусизлик касали юкиб, бемаҳал ўлимга гирифтор бўлмайин, деб тахтдан воз кечгани зое кетмади. Ҳинду аёл йигирма йилдан зиёдрок хизмати мобайнида тўплаган пулларини қаравоти остидан олиб, урушни давом эттирсин деб полковник Аурелиано Буэндиага жўнатишларини васият қилди. Аммо Урсула бу пулларга қўлини ҳам теккизмади, чунки ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа вилоятнинг бош шаҳри яқинида қирғоққа тушаётганида ҳалок бўлди, деган миш-миш тарқалган эди. Бу унинг ўлими ҳақида сўнгги икки йил мобайнида тарқалган расмий хабарларнинг тўртинчиси бўлиб, олти ойгача ишониб юришди. Урсула билан Амаранта эски азалар тугамай туриб, янги аза очғанларида, Макондо бўйлаб одамларни ларзага солувчи бошқа хабар тарқалди. Полковник Аурелиано Буэндиа тирик, фақат у ўз ҳукуматига қарши курашишдан воз кечиб, Қариб денгизининг қайсидир мамлакатада ғолибона жанг олиб бораётган федералчиларга қўшилиб кетган экан. Ҳа, полковник исмини ўзгартириб, ҳар сафар она ватанидан йироқ-

¹ Борт (немисча: Bord ёки Borle – чекка, ён) – кема, космик кема, юк машинаси, самолёт ва шу қабиларнинг ёни, ён девори.

йирок жойларда пайдо бўларди. Кейинчалик унинг Марказий Америкадаги барча федерал кучларни бирлаштириш ва бутун қитъадаги – Аляскадан то Патагониягача бўлган барча консерватор ҳукуматларини ағдариб ташлаш гоясидан ниҳоятда руҳлангани маълум бўлди. Урсула кўп йиллардан сўнг ўғлидан мактуб олди; Сантьяго де Кубадан юборилган бу хат кўлдан кўлга ўтаверганидан роса ғижимланиб, ҳарфлари хиралашиб кетган эди.

– Биз Аурелианони бир умрга йўқотдик, – деди хўрсиниб Урсула хатни ўқигач. – Шу кетиши бўлса, яна бир йилдан кейин дунёнинг нариги чеккасига ҳам етиб боради.

Урсула бу сўзларни уруш тугагач, Макондога ҳоким бўлган генерал-консерватор Хосе Ракель Монкадага айтди, хатни ҳам кўрсатди. «Эҳ, қанийди, Аурелианодек шоввоз йигит консерватор бўлса!» деди генерал Монкада. У полковник Аурелиано Буэндиа билан чинакамига фахрланарди. Консерваторлар партиясининг ҳарбий ишга алоқаси бўлмаган ўнлаб аъзолари сингари Хосе Ракель Монкада ҳам ўз партиясини манфаатларини ҳимоя қилиш учун урушда қатнашди ва генерал унвонига эришди. У партиядош дўстлари каби тажовузкор ҳарбийларга тиш-тирноғи билан қарши эди, бу бетайин дангасалар, фитначи ва мансабпарастлар тинч фуқарони эзиш учун атай сувни лойқалаётир, деб ўйларди... Ақлли, ёқимтой, хушчакчак, таомларни-ю хўроз уриштиришни яхши кўрадиган Хосе Ракель Монкада бир вақтлар Аурелиано Буэндианинг энг хавфли рақиби ҳисобланарди. У соҳилбўйи районларидаги ҳарбийга кирган кишилар ўртасида қатта обрўга эга эди. Генерал бир гал, стратегик мулоҳаза бўйича Аурелиано Буэндиа қандайдир қалъани ташлаб кетишга мажбур бўлганида, унинг номига иккита хат қолдирганди: муфассал баён этилган биринчи хатда, инсоф билан, ғирромсиз, одамларни ўйлаб уришайлик, деб таклиф қилинган; иккинчиси эса қўзғолончилар эгаллаган ҳудудда қолган рафикасига ёзилган эди. Шу воқеадан кейин уруш энг авжига чиққан пайтларда ҳам иккала қўмондон асирларни айирбош қилиш учун сулҳ тузишарди. Ўшанда танаффус пайти генерал Монкада

полковник Аурелиано Буэндиага шахмат ўйнашни ўргатарди. Улар иноқ дўстга айланиб қолишди. Баъзида иккала партиядаги оддий одамларни бириктириш оркали ҳарбийлар ҳамда профессионал сиёсатдонларнинг таъсирини барбод этиш ва бу партияларнинг энг яхши назариялари татбиқ этилган инсонпарвар тузум ўрнатиш имконияти ҳақида орзу қилар эдилар. Уруш тугагач, полковник Аурелиано Буэндиа кўпуровчилик ишига берилди, генерал Монкада эса Макондо шаҳрида аввал ҳарбий, кейинроқ фукаровий ҳокимликни қўлга киритди. У ҳарбий кийимини фуқаро либосига алмаштирди, солдатларни қуролсиз жандармларга¹ айлантирди. Монкада умумий афв қонунларини ҳурматлашга даъват этар, урушда ҳалок бўлган айрим либералларнинг оилаларига ёрдам берарди. У елиб-югуриб Макондони муниципал округ маркази деб эълон қилдиришга эришди, шаҳарда осойишта турмуш ўрнатилдики, одамлар назарида, уруш дегани бир вақтлар кўрилган алок-чалок тушга ўхшаб қолди. Жигар оғриғи тўхтовсиз ҳуруж қилавериб, бутунлай ҳолдан тойган падре Никанорнинг ўрнини биринчи федералчилар – уруш ветерани², падре Коронель эгаллади, Макондода уни Вайсаки деб аташарди. Ампаро Москотега уйланиб, ўйинчоклар дўконини илгаригидек гулла ётган Бруно Креспи шаҳарда театр қурди ва эндиликда Испания театр труппалари³ Макондони ҳам гастролга⁴ бориладиган манзиллар рўйхатига киритишди. Театр улкан, томсиз, бинода жойлашган бўлиб, ёғоч ўриндиклар ўрнатилган, сахнага юнон никоблари тасвири туширилиб баҳмал пардалар осилган ва оғзини катта очиб турган шерларнинг боши тарзида ишланган учта кассада чипталар сотиларди. Мактаб биносини ҳам тартибга келтиришди, унга водий шаҳарчаларининг биридан юборилган кекса муаллим дон Мельчор Эскалона бошчилик

¹ Жандарм (французча: gendarmerie – қуролланган кишилар) айрим мамлакатларда сиёсий муҳофаза, тинтув ишлари олиб бориш, давлат тузумига зид иш олиб боровчиларга қарши кураш учун хизмат қиладиган сиёсий полиция ходими.

² Ветеран – уруш қатнашчиси.

³ Труппа (немисча: Troupe – қисм, бўлинма. Гуруҳ) – театр ёки цирк артистлари жамоаси.

⁴ Гастроль (немисча: Gast – меҳмон, келгинди + Rolle – роль) – театр артисти ёки артистлар гуруҳининг бошқа шаҳар ёки ҳудуддаги концерти.

киларди. У ялков талабаларни чағиртош тўшалган ҳовли бўйлаб тиззалаб эмаклашга, вайсакиларини аччик хинд қалампири ейишга мажбур этарди – бу жазоларнинг ҳаммаси макондолик ота-оналарнинг таҳсинига сазовор бўлди. Санта София де ла Пьедаднинг ўжар эгизаклари Аурелиано Иккинчи билан Хосе Аркадио Иккинчи тош-тахталарини, бўр ва алюмин финжонларини кўтарганча, синфхонага биринчилар қаторида келиб ўтирдилар; онасидек чиройли Ремедиос энди Гўзал Ремедиос бўлиб ном қозонган эди. Қарилик устма-уст мотам ва беҳисоб ташвишларга қарамасдан, Урсула ҳануз бардам эди. У Санта София де ла Пьедад ёрдамида кандолатчилик ишини яна шакллантирди ва ўтти урушга сарфлаган маблағ ўрнини коплабгина қолмай, балки офтобда қуритилган бир неча ковокни тиллага тўлдириб, ётоғига яшириб қўйди. «Худо омонатини олгунича, – қайта-қайта такрорларди у, – бу телба хонадонда ҳамиша етарли пул бўлади». Отдек бакувват, хиндулардек қорамағиз, сочи узун Амарантага уйланишга аҳд қилиб, федералчиларнинг Никарагуадаги қўшнилари сафидан қочган ва ҳозир немис кemasига матросликка ёлланган Аурелиано Хосе ошхонага кириб келганида аҳвол шундай эди.

Йигит бир оғиз сўз демаса-да, Амаранта унинг нега қайтиб келганини дарҳол тушунди. Стол атрофида улар бир-бирларига қарашга журъат этишолмади. Аммо икки ҳафта ўтгач, Аурелиано Хосе Урсуланинг кўз ўнгида Амарантага тикилиб: «Мен доимо сени ўйладим», деди. Амаранта ўзини олиб қочарди. Йигитга дуч келмаслик учун у доимо Гўзал Ремедиосдан ажралмасди. Бир куни Аурелиано Хосе Амарантадан, қўлингдаги қора тасмани қачонгача тақиб юрасан, деб сўради. Амаранта бу гапнинг боқираликка шаъма эканини тушуниб, уятдан кизариб кетди, ўзидан норози бўлди. У энди ётоғини қулфлаб ётарди, бироқ кейин Аурелиано Хосенинг қўшни хонада бемалол хуррак отишини эшитиб, эҳтиёткорликни унутди. Икки ойлар ўтгач, бир тунда Амаранта йигитнинг ётоққа кирганини сизди. Ўшанда қочиш ёки бақириш ўрнига ширин бир энтиқди-ю, қотиб қолди. Ўшал саҳардан бошлаб, уларнинг то тонггача давом

этадиган бесамар курашлари қайта тикланди. «Мен аммангман, – шивирлади энтикиб Амаранта, – салкам онангман, ёшим ҳам катта, факат сени эмизмаганман, холос». Аурелиано Хосе тунда кайтиб келиш учун сахармардонда чикиб кетар ва лўкидони¹ бекитилган эшикни кўрганида баттар хаяжонга тушарди. У Амарантани кўмсарди: забт этилган шаҳарларнинг коронғи ётоқларида учратар, унинг сиймоси ярадорларнинг бинтларига сингган қоннинг нафасни бўғувчи хидида ҳам, ўлим хавфи олдидаги лахзалик ваҳимасида ҳам кўз ўнгида турарди гўё. Асли у қуролдошлари «довюраклик» деб атаган мияни гангитувчи шафкатсизликка таклид қилиб Амаранта ҳақидаги хотирани барбод этишга уринган ва уйдан қочган эди, аммо у киз сиймосини уруш ўз балчиғига қанча кўп қориштирмасин, ҳеч эсдан чиқармади. Токи ўз аммасига уйланган одам ҳақидаги эски латифани эшитмагунча, қувғинликда азоб чекди, ўзига-ўзи ўлим тилади, шу йўл билан Амарантадан қутулишни истади.

– Ахир, одам ўз аммасига ҳам уйланадими? – деб сўради ўшанда Аурелиано Хосе.

– Нафақат аммасига, – жавоб кайтарди солдатлардан бири. – Ахир, биз нега попларга² қарши курашяпмиз? Кимки, истаса, ўз онасига ҳам уйланиши учун курашяпмиз-да!

Ана шу суҳбатдан икки ҳафта ўтгач, Аурелиано уйига қочиб келди. Амаранта аввалгидан ранги синикқан, босик, балоғатнинг сўнги чегарасига яқинлашиб қолган, аммо ётоқнинг қоронғилигида жўшқин, ўзининг жангари мудофааси билан ҳар қачонгидек хаяжонга соладиган бўлиб кўринди. «Сен хайвонсан, – дерди Амаранта унинг таъкибларидан силласи қуриб. – Ахир, аммага уйланиш учун фақат Рим папасидан рухсат олиш кераклигини билмайсанми? » Аурелиано Хосе эмаклаб бўлса-да, Европага Римга боришга ва ҳатто авлиё папанинг бошмоғини ўпишга ваъда берди.

– Гап рухсатдагина эмас, – рад қиларди Амаранта. – Ахир, бундай никоҳдан чўчка думли болалар тугилади-да.

¹ Лўкидон (форсча; ёғоч қулф) – эдикни беркитиш, қулфлаш учун ишлатиладиган жуда содда ёғоч қулф, мослама.

² Поп (юнонча) – православ черковида руҳонийнинг расмий номларидан бири.

Аурелиано Хосе унинг важ-карсонларини эшитишни хоҳламас эди.

– Тимсоҳ туғилса ҳам майлига, – дерди у.

Бир куни тонгда азобга дош беролмай, Катаринонинг муассасасига йўл олди. Аурелиано Хосе у ердан арзонгина пулга ширинсўз, кўкраклари салкиб қолган, аммо дардига вақтинча малҳам бўладиган аёлни топди. У Амарантани сохта беписандлик билан енгмокчи бўлди. Галереядан ўтар экан, кизга ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. Амарантанинг елкасидан тоғ кулагандек бўлди. У яна Херинельдо Маркесни ўйлай бошлади, кечкурун бирга шашка ўйнаган дамларини орзиқиб эслади ва уни ўз ётоғида кўришни истаб қолди. Аурелиано Хосе ўзининг қанчалар катта хато қилганини тасаввур ҳам этолмасди. Бефарво кўриниш жонига тегиб, бир гал кечаси яна тагин Амарантанинг хонасига борди. Амаранта ҳеч иккиланмай қатъийлик билан рад этиб, эшигини маҳкам қулфлаб олди.

Аурелиано Хосе Макондога қайтганидан бир неча ой ўтгач, уйларига семиз, ёсуман¹ гулининг хиди таратгувчи бир аёл беш яшар боласи билан кириб келди. Аёл Урсулага, бу бола полковник Аурелиано Буэндианинг ўғли, уни чўқинтириш учун сизга олиб келдим, деб айтди. Бу ҳеч қимда шубҳа уйғотмади, гўдак полковникнинг ўзгинаси эди. Аёлнинг айтишича, бола кўзлари очик ҳолда туғилган ва атрофга қандайдир димоғдорларча боккан, бирор нарсага мижджа қокмай тикилишини кўрган одамни чўчитар экан. «Отасининг ўзгинаси, – деди Урсула, – фақат кўз кири билан курсиларни қимирлатиши етмай турувди».

Болага Аурелиано деб исм қўйиб онасининг фамилиясини беришди: қонунга биноан, то отаси тан олмагунча, бола унинг фамилиясига ўтолмасди. Генерал Монкада чўқинтирган ота бўлди. Амаранта болани ўз тарбиясига олишга уриниб кўрди, аммо онаси қўнмади.

Илгари Урсула кизларни худди товукларни зотдор хўрозлар олдига қўйиб юборгандек машҳур қўмондонларни

¹ Ёсуман – хушбўй, оқ, сарик, мовий гўл гулли манзарали бута.

ётоғига йўллаш удумини эшитмаган бўлса-да, унинг борлигига айтиш ўша йили ишонди: полковник Аурелиано Буэндианинг яна тўккиз нафар шундай ўғлини чўқинтириш учун уйига олиб келишди. Уларнинг тўнғичи қора соч, кўк кўз ғалати бола бўлиб (у отасига ўхшамас эди) ёши ўндан ошганди. Ёши ҳар хил, турли тусдаги болаларнинг бари ўғил бўлиб, бир-бирига ўхшашлигидан отаси бир киши эканига шубҳа қолмасди. Урсула фақат икки неварасини аниқ эслаб қолди: бири ғавдаси ёшига нисбатан анча катта бўлиб, у Урсуланинг гулдони ва бир неча ликопчасини чил-чил синдирди; гўёки қўллари теккан нарса синмай қолиши даргумондек туюларди. Бошқаси ок-сарикдан келган, кўзлари онасиникидек кулранг-кўкиш, сочлари эса худди кизларникидай узун ва жингалак эди. У уйга худди шу ерда туғилиб ўсган ва бу ерни мукаммал биладиган одамдек, заррача хижолат тортмай кириб келди-ю, тўғри Урсуланинг ётоғидаги қутича томон юриб: «Менга мурватли раққоса керак», деб айтди. Урсула аввалига чўчиб тушди. Қутичани очиб, Мелькиадес давридан қолган эски-туски нарсаларни қавлаштириб, ичидан эски пайпоққа ўраб ташланган раққосани топди; қачонлардир Пьетро Креспи олиб келган бу ўйинчоқ ҳамманинг эсидан чиқиб кетган эди. Полковник Аурелиано Буэндианинг ўн икки йил урушиб, қадами теккан жойларда орттирган ўғилларининг барчасига Аурелиано, деб ном берилди. Улар ўз оналарининг фамилияларини олишди. Полковник ўғилларининг жами сони ўн еттитага етди. Дастлаб Урсула уларнинг чўнтақларини пул билан тўлдирар, Амаранта бўлса болаларни олиб қолишга уринар эди. Аммо кейинчалик Урсула билан Амаранта бирон-бир совға бериш-у чўқинтирувчи оналар вазифаси билан чекланадиган бўлишди. «Биз уларни чўқинтириб ҳам ўз бурчимизни бажаряпмиз, – дерди Урсула махсус китобчасига галдаги онанинг фамилиясини ва адресини, бола тутилган кун ва жойни ёзаркан. – Ҳисоб-китобимиз аниқ бўлиши даркор, Аурелиано қайтиб келиб фарзандларига оталик қилади-да».

Урсула бир кун икки тушлик маҳали генерал Монкада билан фарзандининг серпуштлигини муҳокама қила туриб,

ўғлим тезроқ келиб болаларини бир жойга йиғса яхши бўлармиди, деб айтди.

– Хавотир олманг, кариндош, – сирли жавоб кайтарди генерал Монкада. – У сиз ўйлаганингиздан олдинроқ келади.

Генерал Монкада очишни истамаган сир шу эдики, полковник Аурелиано Буэндиа ҳаётидаги энг узок, энг оғир ва серталофат кўзғолонга бошчилик қилиш учун аллақачоноқ ватани томон йўлга тушган эди.

Вазият биринчи уруш бошланган вақтдагига ўхшаб, яна кескинлашди. Ҳокимнинг ўзи рағбатлантириб турадиган хўроз уриштиришлар таъкикланди. Гарнизон кўмондони капитан Акилес Рикардо тинч фукарога ҳам ҳокимлик қила бошлади. Либераллар уни «иғвогар» деб эълон қилишди. «Бир бало бошланиши аниқ, – дерди Урсула Аурелиано Хосега. – Кеч соат олтидан сўнг кўчага чикма». Унинг ёлворишлари бефойда эди. Аркадио бир вақтлар унга бўйсунмай қўйганидек, Аурелиано Хосе ҳам Урсуланинг измидан чиқкан, деярли бегона бўлиб қолган эди. Уйга қайтиб келгач, ҳавойиликка ўрганди, егани олдида, емагани ортида, хуллас, кайф-у сафога берилиб, худди амакиси Хосе Аркадио каби ишёқмас, танбал бир кимсага айланди. Амарантага ишқивозлиги йиғит юрагида ҳеч қандай жароҳат қолдирмасдан сўнди. У гўёки толе тўлкинлари ичра сузарди: бильярд ўйнар, дуч келган бузук хотинларга илакишар, Урсула яширган пулларни ахтариб, уйдаги тешиг-у кавакларни титар эди. Ниҳоят, у уйга кийимини алмаштириш учунгина келадиган бўлди. «Буларнинг, барибир, гўр, – шикоят қиларди Урсула. – Дастлаб юввош, итоаткор, худди мусичадек беозор ўсишадди, иягига тук битди дегунча, дарҳол гуноҳга ботишади». Ўзининг насл-у насабига кизикмаган Аркадиодан фарқли ўларок, Аурелиано Хосе сўраб-суриштириб, онаси Пилар Тернера эканини билиб олди. Пилар Тернера ўғлининг пешинги хордигини ўйлаб, уйига Аурелиано Хосенинг тўр беланчагини осиб ҳам қўйди. Уларни чинакам она-болалик эмас, балки ёлғизлик ҳисси бирлаштирарди. Пилар Тернанинг қалбидаги сўнгги умид учкунлари ҳам сўнган эди. Унинг кулгиси орган овозидек йўғонлашган, тасодикий,

нохуш эркалатишлардан кўкраклари шалвираб қолган эди. Энди у пуч умидлар бағишловчи фолбинликдан воз кечган ва бегоналарнинг севгисидан юпанч топиб, осудагина ҳаёт кечирарди. Аурелиано Хосе пешинда дам оладиган хонада қўшни қизлар ўзларининг тасодикий маъшуклари билан учрашиб туришарди. «Киришга рухсат бер, Пилар», дейишарди хонага бостириб кириб. «Марҳамат килинглар, – жавоб берарди Пилар. Агар ёнларида яна бирор одам бўлса, тушунтирарди: – Бировларнинг роҳат қилишини кўрсам, худди ўзим роҳатлангандай бўламан».

У хизматлари учун пул олмасди. Ўзининг хушторлари – оладиганини олиб эвазига на пул, на севги ҳадя этишган, факат онда-сонда андак хузур бағишлаган сон-саноксиз эркакларнинг илтимосларини рад этмагани каби, бу илтимосларга ҳам йўқ демасди. Пилар Тернеранинг бешала кизи ҳам эрта кунданок қўлма-қўл бўлиб кетган эди. Икки ўғлидан бири полковник Аурелиано Буэндианинг байроғи остида жанг қилиб ҳалок бўлган, иккинчиси эса ўн тўрт ёшга кирганида водий шаҳарларидан бирида товуклар солинган саватни ўғирлаётганида, яраланиб қўлга тушган эди. Аурелиано Хосе Пилар Тернерага фолдаги таппон шох ярим асрдан бери ваъда қилиб келаётган узун бўйли, қорамағиздан келган ўша эркак бўлиб чиқди, бироқ карталар ваъда этган барча эркаклар каби, у ҳам Пилар Тернера қалбидан анча кеч, ажал соя сола бошлаган пайтда ўрин олган эди. Пилар Тернера буни карталардан билиб олди.

– Бугун кечкурун кетма, – деди у Аурелиано Хосега, – шу ерда ухла, Кармелита Монтель кўпдан бери сенинг олдинга киритишимни сўраб юрибди.

Аурелиано Хосе онасининг овозидаги хавотирли илтижони илғамади ва:

– Унга айт, мени ярим кечаси кутсин, – деб жавоб қайтарди-да, испан труппасининг «Сорро ханжари»¹ пьесасини кўргани театрга йўл олди.

Асли бу Соррилья трагедияси бўлиб, капитан Акилес

¹ Испан шоири ва драматурги Хосе Соррильянинг (1817-1893) трагедияларидан бири «Гот ханжари» деб номланган.

Рикардонинг буйруғига биноан ўзгартирилган эди, негаки либераллар консерваторларни «готлар» деб чақиришар эди. Аурелиано Хосе эшик ёнида чиптасини кўрсата туриб, капитан Акилес Рикардо театрга кираётганларнинг ҳаммасини қуролланган икки солдат билан биргаликда тинтув қилишаётганига кўзи тушди. «Секинроқ, капитан, – дея огоҳлантирди Аурелиано Хосе, – ҳали менга қўлини кўтарадиган одам онасидан туғилмаган». Капитан уни мажбуран тинтимокчи бўлганди, қуролсиз Аурелиано Хосе қочишга тушди. Солдатлар буйруққа бўйсунмай, унга ўк узишдан бош тортишди. «Ахир, бу Буэндиа-ку», тушунтирди улардан бири. Шунда дарғазаб капитан милтикни юлиб олди-да, оломонни ёриб ўтиб, кўчанинг ўртасига чиқди.

– Кўрқоклар! – бақира бошлади у. – Ишқилиб, у полковник Аурелиано Буэндиа бўлиб чиқсин.

Ўк товуши эшитилганида, йигирма тўққиз ёшли қиз Кармелита Монтель Пилар Тернеранинг каравотини гулоб билан артиб, устига розмарин¹ баргларини тўшаб бўлганди. Қарталарнинг башоратига кўра, Аурелиано Хосега Амаранта бермаган бахтни Кармелита бахш этиши, улар олти нафар фарзанд кўришлари ва қаригач, Кармелита Монтелнинг қўлида ўлиши лозим эди. Бирок унинг орқасидан кириб, кўкрагини тешиб ўтган ўк, чамаси, қарталарнинг башоратини унчалик яхши пайқамаганди. Қазоси айни ўша тун содир бўлиши башорат қилинган капитан Акилес Рикардо, ҳақиқатан ҳам, Аурелиано Хоседан тўрт соат олдин ўлди. Милтик товуши гумбурлаган захотиёқ, икки жойидан ўк еган капитан ҳам қулаб тушди, ким ўк узганлигини аниқлай олишмади ва одамларнинг ҳайкириғи тун сукунатини ларзага келтирди:

– Яшасин либераллар партияси! Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа

Тунги соат ўн иккиларда, Аурелиано Хосенинг ярасидан оқаётган қон тийилиб, Кармелита Монтелга фол очиш мақсадида қарталар яна аралаштириб бўлинганида, театр

¹ Розмарин (латинча: *ros marinus* – денгиз шудринги) – жанубда ўсадиган, кишга сақланадиган ширин, хушбўй олма гури.

биноси ёнидан ўтган тўрт юздан зиёдроқ кишининг ҳаммаси капитан Акилес Рикардонинг кўча ўртасида ётган жасадига тўппончаларидан бетиним ўк узишди. Кўрғошинлардан оғирлашиб, бўккан нонга ўхшаб қолган жасадни замбил-ғалтакка жойлаштириш учун бир неча солдат овора бўлди.

Ҳукумат қўшинларининг бу хатти-ҳаракатидан дарғазаб бўлган генерал Хосе Ракель Монкада яна ҳарбий либос кийди ва Макондо ҳукмдорлигини зиммасига олди. Сентябрда келган хабарлар бир-бирига зид эди. Ҳукумат бутун мамлакатни назорат остига олган бўлса-да, либералларга штатлардан кўтарилган қуроли кўзғолонлар ҳақида махфий маълумотлар келиб турарди. Ҳарбий трибуналнинг полковник Аурелиано Буэндиани сиртдан ўлимга ҳукм этгани ҳақидаги қарор халққа ошқор қилинганидан сўнг ҳукумат уруш ҳолати юз берганини тан олди, полковникни қўлга туширишга муваффақ бўлган гарнизон ҳукми дарҳол ижро этиши керак эди. «Демак, у қайтибди», деди қувонч билан Урсула генерал Монкадага. Аммо генерал бу ҳақда ҳали бирор аниқроқ маълумотга эга эмасди.

Аслида полковник Аурелиано Буэндиа мамлакатга бир ой бурун қайтиб келган эди. Унинг қайтиши турли миш-мишларга тўла, гўёки у бир вақтнинг ўзида бир-биридан юзлаб чақирим узок ерларда ҳозир бўлар ва шу боис ҳам генерал Монкада, токи полковник Аурелиано Буэндианинг қирғоқ бўйидаги икки штатни босиб олганлигини расмий эълон қилмагунларича, қайтганига ишонмаганди. «Табриклайман сизни, қариндош, – деди генерал Монкада Урсулага. – Тез орада сиз уни кўрасиз». Фақат ана шундан кейингина Урсула хавотирга тушди. «Сиз-чи, сиз нима қиласиз?» сўради Урсула.

– Ўғлингиз нима қилса ўшани. Ўз бурчимни адо этаман.

Биринчи октябрь куни тонг маҳали полковник Аурелиано Буэндиа яхши қуроланган минглаб солдати билан Макондога ҳужум бошлади. Гарнизон охиригача қаршилик кўрсатиш ҳақида буйруқ олди. Чошгоҳ маҳали, генерал Монкада Урсула билан овкатланаётганда, кўзғолончилар-

нинг тўпи муниципал хазинаси пештокини вайронага айлантирди. «Улар биздан ёмон куролланишмаган, – хўрсинди генерал Монкада, – бунинг устига ҳавас билан жанг қилишяпти». Кундуз соат иккида, тўплар отишмасидан ер титраганда мағлубиятга учрашларига тўла ишонч ҳосил қилган генерал ниҳоят Урсула билан хайрлашди.

Аурелиано бугун кечқурун уйда бўлмаслигини худодан ёлвориб сўрайман, – деди у. – Аммо келиб қолса, мен учун қучиб қўйинг, уни бошқа кўрмасам керак, деб ўйлайман.

Генерал полковник Аурелиано Буэндиага урушни инсонпарварона изига солиш ҳақидаги умумий мақсадлари ва ҳарбийлар найрангини эслатди-да, иккала партиянинг ҳам шуҳратпараст сиёсатдонлари устидан ҳал қилувчи ғалабани талаб қилувчи мактуб қолдириб, Макондодан қочиб кетишга уринган кечасиёқ қўлга олинди. Ҳарбий инқилоб трибунали ўз тақдирини ҳал қилмагунича, Урсуланинг уйида ҳибсда сақланаётган генерал Монкада эртасига полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга овқатланди. Бу оилавий даврага ҳос осуда бир учрашув эди. Рақиблар урушни эсларидан чиқариб, ўтмиш воқеаларига чўмганларида ҳам, Урсула ўғлим ватанига босқинчи бўлиб қайтибди, деган нохуш таассуротдан ҳалос бўлолмасди. Хавф-хатар йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун хоналарни ағдар-тўнтар қилган талайгина соқчилар кузатувида келган полковник, уй бўсағасидан ҳатлаб ўтган ўша илк дақиқадаёқ Урсулада ана шундай фикр пайдо бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа нафақат бунга йўл қўйди, монелик кўрсатиб бўлмайдиган бир охангда буйруқ берди ва то уй атрофини соқчилар ўрамагунча, бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч қадамдан берига йўлатмади. У эгнига қўпол ип газламадан тикилган белгисиз ҳарбий либос, оёғига пошнаси баланд темир тепкили этик кийиб олган, камаридаги катта калибрли¹ револьвер кинининг тугмаси ечилган, асабий тиралган бармоқлари эса худди кўзлари сингари эҳтиёткор ва катъий эди.

¹ Калибр (французча) – милтик, тўн каби ўқотар қурооллар қувурининг диаметри.

Икки чаккаси ярғоклай бошлаган калласи сушт ёнган ўтда қок қилиб қуритилганга ўхшар. Қариб денгизининг шўр сувлари шилиб юборган юзлари метиндек қотиб кетганди. У бурунгига нисбатан новчароқ, рангпар, суяқдор туюлар ва туғишганларига бўлган меҳр туйғусини босишга ҳаракат қилаётганлиги сезилиб турарди. «Вой худойим-эй, – дея безовталана бошлади Урсула, – унинг қўлидан ҳар бало келадиганга ўхшайди». Аслида ҳам шундай эди. У Амаранта учун олиб келган шол рўмоли, дастурхон бошида айтган эсдаликлари, ичакузди латифалари буларнинг бари худди кул қоплаган кўмир оташини ёдга туширгани каби илгариги Аурелианони элас-элас эслатар эди. У ҳали ўликларни умумий мазорга кўмишга улгурмай туриб, полковник Роке Қассобга ҳарбий трибунални тезлаштириш хусусида буйруқ берди, ўзи эса иккиланаётган консерваторларнинг режими-дан тамоман зид, оғир ислохот ишига киришди. «Биз либераллар партияси сиёсатдонларини доғда қолдиришимиз керак, – дерди у ёрдамчиларига. – Уларнинг кўзлари очилганида, жуда кеч бўлади». Айни пайтда у сўнгги беш йил давомида рўйхатга олинган ерларга бўлган ҳуқуқни текшириб кўришга қарор қилди ва акаси Хосе Аркадионинг қонунлаштирилган талон-торожига дуч келди. У қалам тортиб, ёзувларни бекор қилди ва ишларини бир соат ортга суриб, ўз қарорини айтиш учун Ребеканинг уйига йўл олди.

Қачонлардир махфий севгисига сирдош бўлган, ўз қайсарлиги билан унинг ҳаётини сақлаб қолган бу яккаш бева меҳмонхонанинг нимқоронғисида ўтмишга мансуб шарпадек туюлди гўё. Билакларигача қора либосга ўралган, юрагини аллақачон кул босган бу аёл, афтидан, ҳатто уруш бораётганидан ҳам беҳабар эди. Унинг суяклари гўё тери остидан нурланиб тургандек таассурот қолдирар, айниган ҳаводан ҳанузгача озгина порох хиди анқирди. Полковник Аурелиано Буэндиа суҳбатни узокдан бошлади, аёлга азасини сал енгиллаштиришни, уйдаги барча деразаларни очишни ва Хосе Аркадионинг ўлими учун одамларни кечиришини маслаҳат берди. Аммо Ребека бу дунё қувончларидан аллақачон юз ўгирган эди. Ўтганларни тупроқнинг тахир

таъмидан, Пьетро Креспининг атир сепилган хатларидан, эрининг жўшқин тўшагидан кидириш беҳуда эди. Ребека тўқима курсига суянганича, полковник Аурелиано Буэндиага разм соларкан, аксинча, полковникнинг ўзи унга бамисоли ўтмишдан келган шарпадек туюларди, Ребека Хосе Аркадио ўзлаштирган ерлар конуний эгаларига қайтарилишини эшитса-да, бундан мутлақо ташвишланмади.

– Билганингни қил, Аурелиано, – деб хўрсинди у. Сен қариндошларингни севмайсан, мен ҳаминша шундай деб ўйлардим, билдимки, адашмаган эканман.

Ерга эгалик ҳуқуқларни қайта кўриб чиқиш ҳамда ҳарбий дала судлари иши бир вақтнинг ўзига белгиланди, суд мажлислари полковник Херинельдо Маркес раислигида олиб борилди ва бу кўзғолончилар асирга туширган барча офицерларни отиши билан якунланди. Урсула охирида судланган генерал Хосе Ракель Монкаданинг ёнини олди. «У Макондонинг энг яхши ҳукмдорларидан эди, – деди ўғлига. – Оиламизга меҳрибонлиги, муҳаббати ҳақида гапирмасам ҳам бўлади, бунинг ўзининг ҳаммадан яхши биласан-ку». Аммо полковник Аурелиано Буэндиа:

– Суд ишларини бошқарувчи вакил эмасман, – дея эътироз билдирди, – агар гапингиз бўлса, ҳарбий суд олдида айтинг.

Урсула нафакат полковник айтганидек қилди, балки судга макондолик кўзғолончи офицерларининг оналарини ҳам бошлаб келди. Бу аёллар шаҳарда азалдан истикомат қилишар, айримлари тоғ тизмалари бўйлаб уюштирилган машаққатли сафарда иштирок этишганди. Улар бирин-кетин генерал Монкаданинг хислатларини таърифлашди, охирида Урсула гапирди. Унинг қайғули, аммо тетик қиёфаси, одамлар ўртасидаги обрўси, сўзларида янграган ўқтамона комил ишонч адолат тарозисини бирпас иккилантириб қўйди. «Сизлар бундай мудҳиш ўйинга ниҳоятда жиддий ёндошиб тўғри қилдингиз, сабабки, ўз бурчларингизни бажардингиз, – деди у трибунал аъзоларига. – Аммо шуни эсдан чиқармангки, то биз ҳаёт эканмиз, сизларнинг оналарингиз бўлиб қоламиз ва ўн қарра инкилобчи бўлсаларинг ҳам, бизни бе-

хурмат қилганларингизда иштонларингни тушириб, кайиш билан боплаб савалашга ҳақкимиз бор». Унинг бу сўзлари суд аъзолари маслаҳатга чикиб кетишганида ҳам казармага айлантирилган бу синфхонада жаранглаб турди. Ярим тунда генерал Хосе Ракель Монкада ўлимга ҳукм қилинди. Урсуланинг таъналарига қарамай, полковник Аурелиано Буэндиа жазони енгиллаштиришдан бош тортди. У тонгга яқин ўлимга ҳукм этилган генералнинг олдига ғулу кишанлар турадиган хонага келди.

– Эсингда бўлсин, – деди полковник, – сени мен отаётганим йўқ. Сени инкилоб отяпти.

Генерал Монкада каравотдан ҳам турмади.

– Кет, йўқол кўзимдан, – жавоб қайтарди у.

Қайтиб келганидан бери полковник Аурелиано Буэндиа генерал Монкадага хайрихоҳлик билдиришдан ўзини тийди. Генералнинг кексалик сиёғи сезилиб қолган юзини, калтираётган қўлларини, хокисорлик, итоаткорлик билан ўлимини кутаётганини ҳозир кўриб ажабланди ва олдиниға ўзига нисбатан чуқур нафрат туйди, аммо уни калбида уйғонаётган раҳмдиллик билан аралаштириб юборди.

– Мендан яхшироқ биласан, – деди у, – ҳар бир ҳарбий трибунал аслида шунчаки қўпол ҳазил, холос. Бировларнинг жиноятлари учун сендан қасос олишяпти. Бу гал биз қандай қилиб бўлса-да, урушда ғолиб чиқишимиз керак. Сен менинг ўрнимда бўлганингда шундай қилмасмидинг, ахир?

Генерал Монкада калин кўзойнагини кўйлагининг этаги билан артиб жойидан турди. «Эҳтимол, – деди у, – сенинг мени отишга шайланаётганинг ташвишлангирмаяпти, бу ҳол бизга ўхшаган одамлар учун табиий ўлим. – У кўзойнагини тўшакка қўйди, соатини занжирдан чиқарди. – Мени, – дея давом этди сўнг, – профессионал жангчилардан кўп вақт нафратланганингдан, беомон кураш олиб борганингдан, уларни шунчалар қойганингдан кейин ўзинг ҳам ўшаларга ўхшаб қолганинг кўпроқ ташвишлантиради ва дунёдаги ҳеч қандай ғоя бундай разилликни оклай олмайди». У бармогидаги никоҳ узугини, бўйнидаги Биби Марям тасвири осилган занжирни ечди-да, кўзойнаги ва соатининг

ёнига кўйди.

– Агар шу ҳол давом этаверса, – дея сўзига якун ясади у, – сен мамлакатимиз тарихидаги нафақат энг мустабид ва қонхўр ҳукмдор, балки виждонингга таскин бериш учун Урсулани отиб ташлашдан ҳам тонмайдиган кимсага айланасан.

Полковник Аурелиано Буэндиа пинагини бузмади. Генерал Монкада кўзойнак, соат, узук ва кичкина санамини унга узатиб, энди юмшаброк:

– Аммо мен сени бу ерда қойгани чакиртирган эмасман. Мана буларни хотинимга юборишингни сўрамокчи эдим, – деди.

Полковник Аурелиано Буэндиа генерал узатган буюмларни чўнтагига солиб қўйди.

– У ҳалиям Манауредаяшайдими? – сўради у.

– Манауредая, – тасдиқлади генерал Монкада, – сен ўтган сафар хат жўнатган черков ортидаги ўша уйда.

– Мен бунимажонидил бажараман, Хосе Ракель, – деди полковник Аурелиано Буэндиа.

У кўкиш туман чўккан кўчага чикканида, юзи худди ўша узок тонгдагидек намикди ва ўшандагина нега ҳукмни кабристондевори ёнида эмас, балки казарма ховлисида ижро этишга буйруқ беришганини тушунди. Эшик қаршисида сафга тортган бўлинма солдатлари уни давлат бошлиғини олқишлагандек олқишлашди.

– Олиб чиқишингиз мумкин, – деди полковник.

Урушнинг беҳудалигини илк бор полковник Херинельдо Маркес англаб етди. У Макондонинг табаа ва ҳарбий ҳокими сифатида полковник Аурелиано Буэндиа билан телеграф оркали ҳафтасига икки марта боғланиб турарди. Олдиниға уларнинг сўзлашуви, ҳақиқатдан ҳам, содир бўлаётган урушнинг қай босқичдалигини, қай йўналишда авж олишини олдиндан кўзда тутиш имконини яратарди. Полковник Аурелиано Буэндиа энди ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам очик гаплашмас, бемалол оҳангда сўзлашардики, товушини дарҳол танишарди. Кўпинча, у сўзлашувни ҳеч бир асоссиз чўзар ва оилавий янгиликлар қўшилишига рух-

сат ҳам берарди, лекин уруш катта-катта майдонларни эгаллаши ва шиддатли тус олиши биланок полковникнинг афтангори бирдан ўчиб аллақандай мавҳумлик касб этарди. Нукта ва тирелардан ташкил топган овоз ҳар сафар қатъиятсизлашиб борар ва энди телеграф тобора ўз маъносини йўқотаётган аллақандай жумлалар тузарди. Шундай пайтларда полковник Херинельдо Маркес телеграфдан келаётган овозларни эшитаркан, худди бошқа дунёдаги нотаниш кимса билан сузлашаётгандек юракни эзувчи ҳис туярди.

– Тушунарли, Аурелиано, – дерди у суҳбатни якунлаб, телеграф калитини тикиллатаркан. – Яшасин либераллар партияси!

Полковник Херинельдо Маркес уруш хабарларидан мутлақо узилиб қолди. Илгари уруш унинг учун тийиксиз ёшлик эҳтиросидан иборат эди, энди эса буткул кўнгли совиб, Амаранта чеварлик қиладиган хонадан нажот изларди: у бу хонага ҳар куни кечкурун келарди. Полковник гўзал Ремедиос тикув машинаси дастасини айлантираётган маҳали оппоқ голланд матоси бурмаларини бостираётган Амарантанинг қўлларига қараб ўтиришни ёктирарди. Уй бекаси ва меҳмон чурқ этишмас, бир-бири билан дийдор кўришиш билан қаноатланишарди, холос; Амаранта унинг садокати сўнмаганидан ич-ичидан шодланар, Херинельдо Маркес бўлса қизнинг яширин ниятларидан беҳабар эди. Полковник Херинельдо Маркеснинг Макондога қайтиб келганини эшитган Амаранта ниҳоятда ҳаяжонланди. Аммо у полковник Аурелиано Буэндианинг хушчакчак мулозимлари каби ярадор қўли боғланиб келганида, Амаранта унинг қариб қолганини, кир-чирлигини, терлаб кетганини, баданидан эса отхона ҳиди анкиётганини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. «Худойим-эй, – ўйларди у, – нахотки, мен кутган одам шу бўлса!» Эртасига полковник унинг ёнига ювиниб-тараниб келди, мўйловида атир ҳиди уфуриб турарди. Полковник Амарантага муковасига садаф қадаб безатилган ибодатнома ҳадя қилди.

– Сиз эркаклар жуда ғалатисиз-да, – деди Амаранта дурустрок гап тополмай. – Ўзларинг бутун умр руҳоний-

ларга қарши курашасизлар-у, лекин шунга қарамай, ибодат-нома совға киласизлар.

Ўша кундан буён, ҳатто урушнинг оғир давларида ҳам кечаси у Амарантанинг ҳузурига келарди. Гўзал Ремедиос бўлмаганда тикув машинасининг дастасини айлантирарди. Унинг садокати Амарантанинг меҳрини кўзготар, нуфузли одамнинг қошида бош эгиши, қиличи-ю тўппончасини меҳмонхонада қолдириб, ёнига қуролсиз кириши баттар ҳаяжонга соларди. Лекин шунга қарамай, полковник Херинельдо Маркес қайта-қайта севги изҳор қилган ана шу тўрт йил мобайнида Амаранта унинг муҳаббатини бир зайлда рад этарди. Тўғри, Амаранта Херинельдо Маркеснинг дилини оғритмасликка уринар, негаки ҳали у полковникни севиб қолмаган бўлса-да, энди усиз яшай олмаслигини англади. Ҳозирга қадар ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган, ҳатто кўпчилик ақли камрок деб ўйлайдиган Гўзал Ремедиос Херинельдо Маркеснинг ҳаддан ташқари садокатидан таъсирланиб, қутилмаганда уни химоя қилишга ўтди. Амарантага ўзи тарбиялаган бу қизча Макондо ҳали ҳеч қачон кўрмаган гўзал қизга айлангани аён бўлди. У юрагида қачонлардир Ребекага нисбатан тутилган ўша эски адовати қайта уйғонаётганини ҳис этди. Адовати оловланиб танг аҳволга солмаса-да, гўзал Ремедиоснинг уволига қолмаслигини, унинг ўлими туфайли азоб чекмаслигини худодан илтижо қилиб, қизни хонасидан қувиб юборди. Худди шу кунлар полковник Херинельдо Маркес урушни ёмон кўра бошлаган эди. Умр бўйи топган шухратини Амарантага садқа қилишга тайёр турган полковник бор нотиклигини, узок муддат жиловлаб келаётган меҳрини ишга солди ҳамки, барибир, Амарантани кўндира олмади. Август кечаларининг бирида саботли жазманига узил-кесил жавоб бериб, ўжарлигининг залварли зарбидан эзилган Амаранта умрининг охиригача аза тутиб йиғлаш учун ётоғига беркиниб олди.

– Бир-биримизни умрбод унутайлик, – деди у, – биз аллақачон севги ёшидан ўтганмиз.

Ўша кечаси полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндиа томонидан телеграф аппаратиغا

чакирилди. Сухбат тугаганда, полковник Херинельдо Маркес хилват кўчага караб, бодом баргларида осилиб турган сув томчиларини кўрди ва ёлғизликдан адойи тамом бўлаётганини чуқур ҳис қилди.

— Аурелиано, — у маъюс ҳолда телеграф калитини тикирлатди, — Макондода ёмғир ёғяпти.

Телеграф линиясида узоқ сукунат чўкди. Сўнгра аппарат полковник Аурелиано Буэндиа юборган шиддатли нуқта ва тиреларини тера бошлади.

— Аҳмоқликни йигиштир, Херинельдо, — жавоб қайтарди нуқта-ю тирелар, — август ойи бўлганидан кейин ёғади-да.

Полковник Херинельдо Маркес анчадан бери кўрмаган дўстининг фавқулодда кескин жавобидан саросимага тушди. Аммо орадан икки ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа Макондога қайтиб келганида, бу саросима кўркув аралаш хайратга айланди. Ўғлининг ўзгаришини кўрган Урсула изтиробга тушганди. Ҳаво иссиқ бўлишига карамай, ўгли ёмғирпўшга ўралган ҳолда, шовқин-суронсиз, мулозимларсиз пайдо бўлди. Уч нафар маъшуқасини битта уйга жойлаштирди. Кўп вақтини гамагида ўлказадиган полковник урушнинг бориши ҳақида телеграф йўллаётган дипломатик¹ мактублар ва шошилиш ахборотларни ўқишга зўрға вақт топарди. Бир куни полковник Херинельдо Маркес унга чегара шахридаги кўшинларни эвакуация қилиш юзасидан буйруқ беришини сўради. Негаки қўзғолончи кўшинларнинг у ерда қолиши халқаро можаро чиқариши аниқ эди.

— Арзимас гаплар билан мени безовта қилма, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Тангрининг ўзидан

¹ Дипломатия (французча: *diplomatie* ёки юнонча: *diploma* — икки букланган қоғоз) — 1) давлатларнинг ташқи сиёсат соҳасидаги вазифаларини амалга ошириш, шунингдек, чет элда ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги расмий фаолияти. Қадимда Юнонистон ва Римда тахтакач мукова ичига солинган хат элчиларга улар ваколатини тасдиқловчи ишонч ёрлиғи ёки ҳужжат сифатида тақдим этилган. Бу атама ҳозирги маънода Ғарбий Европада XVIII аср охириларида кенг қўллана бошланган; 2) айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва шу қабиларнинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишга, ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган норасмий фаолияти.

маслаҳат сўрай қол.

Бу урушнинг энг оғир пайти эди. Инкилобни бошида қўллаб-қувватлаган заминдор либераллар ерга эгалик ҳуқуқининг қайта кўриб чиқилишига ҳалакит бериш мақсадида консерватор заминдорлар билан махфий битим тузишди. Урушда анчагина бойлик тўплаган сиёсатчи либералларнинг полковник Аурелиано Буэндиа қабул қилган шафқатсиз чора-тадбирларни оммавий равишда муҳокама этишлари ҳам уни лоқайдликдан ҳалос этолмади. У беш жилддан иборат сандикнинг бир четида қолиб кетган ўз шеърларини ҳам ўқимай қўйган эди. Кечкурун ёки тушқи уйку маҳали хотинларидан бирини тўшагига чорлаб, ўз ҳақини олгач, тошдек қотиб ухларди, уйқусини шовкин-сурон ҳам бузолмас, телба юраги мангу умидсизлик азобиға гирифтор бўлганини ёлғиз ўзи биларди, ҳолос. Юртиға зафар билан қайтиш ва ақл бовар қилмайдиган ғалабалардан сархуш бўлиб, ғолибликнинг бошни гангитадиган тубсиз жарлиғи олдида бош эгди. У ҳарбий санъат бўйича устози, йўлбарс терисидан тикилган либоси катта ёшли одамларда завқ-шавқ, болаларда хайрат уйғотувчи герцог¹ Мальборонинг² ўнг ёнида ўтиришни ёқтирарди. Ўшанда полковник ўзига бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч газдан берига яқин йўлатмасликка аҳд қилган ҳар бир жойда эса адъютантлари³ бўр билан доира шаклини чизишарди. Бошқаларнинг кириши қатъий маън этилган бу доиранинг марказида турган полковник Аурелиано Буэндиа мухтасар ва қатъий буйруқлар бериб, жаҳон тақдирини ҳал этарди. Генерал Монкадони отганидан кейин Манаураға бориб қолганида ўз қурбонининг сўнгги тилагини бажо келтиришға шошилди: генералнинг беваси эрининг кўзойнагини, соат, узук, кичик санамини олди, аммо полковникка уй остонасига қадам босишға

¹ Герцог (немисча: Herzog) – қадимий германлар қабиласининг ҳарбий дохяйси; ўрта асрларда Ғарбий Европада йирик ер-мулк эгаси; ўрта асрнинг охириларидан дворянларнинг олий унвонларидан бири. Бу унвон айрим мамлакатларда (масалан Буюк Британияда) ҳозиргача сақланган.

² Герцог Мальборо (1650-1722) – инглиз ҳарбий қўмондони ва сиёсий арбоби

³ Адъютант (лотинча: adjutans – ёрдам берувчи) – бошлик (командир, қўмондон) ҳузурида турли топшириқларни бажарувчи ҳарбий хизматчи (зобит).

иждозат бермади.

– Кирманг, полковник, – деди у. – Сиз урушда кўмондонлик киласиз, ўз уйимда эса мен буйрук бераман.

Полковник Аурелиано Буэндиа жаҳли чикқанини сездирмади, аммо унинг шахсий сокчилари беванинг уйини талон-тарож қилишиб, уйини ёндириб юборганларидан кейин кўнгли жойига тушди. «Юрагингни эҳтиёт қил, Аурелиано, – дея огохлантирди ўшанда полковник Херинельдо Маркес. – Сен тириклайин чирияпсан». Ана шу вақтда полковник Аурелиано Буэндиа кўзғолончи кўшинлар командирларининг иккинчи кенгашини чакирди. Кенгашда идеалистлар¹, шуҳратпарастлар, таваккалчилар, жамиятдан сурилган одамлар, оддий жиноятчилар, ҳатто давлат мулкни совургани учун жазо олишдан чўчиб, инқилоб томонига ўтган бир чиновник-консерватор ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги нега жанг қилаётганини билмасди. Ўтиқодда ички келишмовчиликлардан портлаш арафасида турган бу бебош оломон орасида маъюс ва ҳукми ўтадиган ягона киши генерал Теофило Варгас эди. Одамларни телба мутаассибларга айлантиришга хизмат қиладиган, маккорлик ва ўта фирибгарликни ўзида мужассамлаштирган бу кўпол, саводсиз генерал хинду кавмидан эди. Полковник Аурелиано Буэндиа кенгашда кўзғолончиларни сиёсатдонларнинг хийла-найрангларига қарши кураш олиб бориш учун бирлаштиришни кўзда тутганди. Бирок генерал Теофило Варгас режани бузди: бир неча соат ичида у энг тажрибали кўмондонларда ҳам ихтилоф уйғотишга улгуриб, ўзи бош кўмондонликни кўлга олди. «Бу шайтондан узоқроқ юрган маъкул, – деди офицерларига полковник Аурелиано Буэндиа. – Бундай одам биз учун ҳарбий нозирдан ҳам хавфлироқ». Шунда журъатсиз ёшгина бир капитан, иккилана-иккилана шаҳодат бармоғини кўтарди

– Бу жудаям жўн иш, полковник, – деди у, – уни

¹ Идеализм (французча: idealisme < юнонча: idea) – материализмга қарама-қарши ҳолда, рух, ғоя, онг борлиқнинг негизи, яъни бирламчи деб билувчи, материя, табиат эса иккиламчи, ҳосила деб тан олувчи фалсафий оқим ва таълимотларнинг умумлашма ифодаси. Идеалист – идеализм тарафдори.

ўлдириш керак.

Полковник Аурелиано Буэндианинг шахсий фикридан бир неча сония илгарिलाган бу таклифнинг бешафкатлиги эмас, балки уни изхор қилиш шакли полковникни тараддудлантириб қўйди:

– Мени бундай буйруқ беради деб кутманглар, – деди у.

Ҳақиқатан ҳам, у буйруқ бермади. Лекин орадан ўн беш кун ўтмаёқ генерал Теофило Варгас пистирмага тушиб бурда-бурда қилиб ташланди, полковник Аурелиано Буэндиа эса яна бош қўмондонликни қабул қилди. Ҳуқмдорлиги қўзғолончиларнинг бошликлари томонидан тан олинган ўша кечаси у ваҳимадан чўчиб уйғонди ва бакириб, кўрпа келтиришларини буюрди. Суяк-суягига сингиб кетган, ҳатто жазирамада ҳам азоб берадиган пинҳоний иситма то полковник ўрганиб қолгунча бир неча ой давомида уйқусига ҳалақит берарди. Мансабдан сармаст бўлиш ҳисси ўз-ўзидан жиддий норозилик ҳисси билан алмаша бошлади. Полковник иситмадан кутулиш чорасини кидирарди, шу боис генерал Теофило Варгасни ўлдиришни маслаҳат берган ўша ёш офицерни отиб ташлашни буюрди. Буйруқлар полковник уни чиқармасдан туриб ёки бир қарорга келмасдан бурун доим ортиғи билан ижро этилар эди. У кўп йиллик ҳокимият туғдирган ёлғизлик биёбонида адашиб, ўз таянчини йўқотаётганини сеза бошлади. Ишғол қилган шаҳарлардаги оломоннинг шодиёна қийқирикларидан энди гижинар, гўё бу одамлар ғанимларини ҳам худди шундай олқишлагандек туюларди. Қаерда бўлмасин, кўзлари кўзларига, товушлари ўзининг товушига ўхшаш ўспиринлар ҳадиксираб қутлашар ва ўзларини унинг ўгиллари, деб аташарди. Шунда ғалати бир туйғуни ҳис этар, назарида, гўёки жисмини кимдир беҳисоб марта кўпайтгандек туюлар, лекин ёлғизлик туйғуси асло сусаймас, қайтага баттар азоб берарди. У ҳатто шахсий офицерлари ҳам алдашаётганига ишонч ҳосил қилди.

Ахийри герцог Мальбородан ҳам кўнгли совиди. «Энг яхши дўстим, бу – ҳалигина ўлган одам», дея такрорлашни ёқтирарди ўша кунлари. У гумонсирашлардан, боши-кети

йўк урушнинг хавфли сўқмоклари бўйлаб юраверишдан хориган, қанча ҳаракат қилмасин, нуқул бир жойда айлана-вериб, тобора қартайар, тобора тинкаси қурир эди. У турадиган бўрли доира сарҳади атрофида ҳамиша кимлардир бўларди. Бирига пул етишмас, бирининг боласи кўкйўталга гирифтор бўлган, бошқа бири эса лаънати урушдан безганидан, нуқул нариги дунёни орзу қиларди, қолганлари эса бор кучини тўплаб, худди буйрук олгандай қад ростлаб туришар ва: «Ҳамма нарса жойида, осойишталик, полковник», дея ялтоқланиб ахборот беришарди. Урушдаги энг мудҳиш нарса айни шу осойишталик, у аҳвол турғунлигини англа-тарди. Ёлғизликка маҳкум этилган, эндиликда олдиндан кўра билиш ҳиссини йўқотган полковник Аурелиано Буэндиа, ўзини то қабргача кузатиб борадиган бу иситмадан халос бўлиш учун Макондодан сўнгги бошпана истаб, эски хотиралар гулхани тафтида исинишга уринарди. Полковник лоқайд эди, унга либераллар партиясининг вакиллари муҳим сиёсий муаммолар юзасидан маслаҳатлашгани келишганини хабар қилишганда ҳам қўзини очмади, нариги ёнига ағдарилиб қўйди, холос.

– Фоҳишаларга рўпара қилинг уларни, – деб тўнғиллади у.

Вакиллар – сюртук¹ ва цилиндр кийиб олган олти нафар адвокат жазирама офтобда қолиб кетишди. Ахийри, Урсула уларни ўз уйига жойлаштирди. Улар ётоқхонага беркиниб, куни билан махфий йиғилиш ўтказишар, кечаси эса сокчи аккордеончилар ансамблини сўрашар ва Катарино ишратхонасини эгаллаб олишарди. «Халакит берманглар, – буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. – Мен уларга нима лозимлигини яхши биламан». Кутилган музокаралар декабрь ойида бошланди ва кўпчилик сўнгсиз баҳсга айланиб кетади, деб ўйлаган бўлсада, атиги бир соатга етар-етмас тугади.

Полковник Аурелиано Буэндиа бу гал баайни кафандек оқ чойшабга ўралган, арвоҳни эслатувчи пианоласи бўл-

¹ Сюртук (французча) – эркакларнинг тиззагача келадиган бир томонлама ёки икки томонлама тугмаланадиган пальтоси.

ган диккинафас меҳмонхонага, адъютантлари чизган бўрли доирага кирмай ўз сиёсий ёрдамчилари ёнидаги стулга чўкди ва ёмғирпўшига ўранганча лом-мим демай, вакилларнинг қисқа таклифларини тинглай бошлади. Уларнинг илтимослари қуйидагича эди: биринчидан, либераллар заминдорларнинг партияга мадад беришларини қайта тиклаш, бунинг учун ерларига эгалик ҳуқуқини тафтиш қилишдан воз кечиш; иккинчидан, диндорлар ўртасида таянч топиш учун черковга қарши курашни тўхтатиш; ва ниҳоят, оила мукаддаслиги-ю мустаҳкамлигини сақлаб қолиш мақсадида қонунли ва қонунсиз туғилган болаларни тенг ҳуқуқли қилиб қўймаслик.

– Демак, – деб жилмайди Аурелиано Буэндиа, вакиллар ўз ваъзларини тугатгач, – биз фақатгина ҳокимият обрўси учун жанг қилаётган эканмиз-да.

– Биз бу тузатишларни дастуримизга тактика нуқтаи назаридан киритдик, – эътироз билдирди вакиллардан бири. – Ҳозир энг муҳими халқ ўртасида кўплаб хайрихоҳларга эга бўлиш учун шундай йўлни тутдик. У ёғини кейин кўраверамиз.

Полковник Аурелиано Буэндианинг сиёсий маслаҳатчиларидан бири шошқалоқлик билан суҳбатга қўшилди:

– Мутлақо ақлга сиғмайди, – деди у, – башарти, тузатишларингиздан консерваторларнинг ҳам идора усули яхши, деб тан олишга тўғри келади. Сизнингча, биз – либераллар халқ орасида обрўйимизни қўшимча тузатишлар орқалигина оширсак, демак, консерваторлар идора усулининг бусиз ҳам халқ томонидан кенг қўллаб-қувватланганини тан олган бўламиз. Энди бор-йўғи биз йигирма йилдан буён миллат манфаатларига қарши курашган эканмиз-да, деб иқрор бўлишимиз қолувди.

У гапини давом эттирмоқчи эди, полковник Аурелиано Буэндиа тўхтатди. «Вактингизни беҳудага ўтказманг, доктор, – кесатди у. – Муҳими, биз шу кундан бошлаб фақат ҳокимият учун курашамиз!» У вакиллар узатган қоғозларни олиб, имзо чекишга тайёрлана бошлади.

– Бас, шундай экан, – деди у, – нимаям қилардик,

эътирозимиз йўқ.

Бўлиб ўтган воқеадан эсанкираб колган офицерлар бир-бирларига таажжубланиб қарашди.

– Мени кечиринг-у, полковник, – деди секин полковник Херинельдо Маркес, – аммо бу хоинлик.

— Полковник Аурелиано Буэндиа сиёҳга аллақачонок ботирган перосини¹ ҳавода муаллақ тутиб турди-да, бу шаккок одамга ҳамла қилди.

– Куролингизни менга топширинг!

Полковник Херинельдо Маркес шартта ўрнидан туриб, куролини столга қўйди.

– Казармага боринг, – деди полковник Аурелиано Буэндиа. – Сиз инкилоб трибуналининг ихтиёрига топшириласиз.

Сўнгра декларацияга² имзо чекиб вакилларга узатаркан:

– Синьорлар, мана қоғозларингиз, – деди, – унумли фойдаланинг.

Икки кундан сўнғ, давлатга хиёнат қилишда айбланган полковник Херинельдо Маркес отувга ҳукм қилинди. Яна тўшагида ўралиб, хаёлга чўмган полковник Аурелиано Буэндиа дўстининг бир қошиқ қонидан кечишини илтижо қилиб келганларга эътибор бермади.

Ўғли ҳеч қимми киритмасликка буйруқ берган бўлса-да, Урсула катл арафасида унинг ётоғига кирди. Қора қийинган, ниҳоятда басавлат кўринадиган Урсула уч дақиқалик учрашув давомида тик турди. «Биламан, сен Херинельдони отиб ташлайсан, – деди у хотиржамлик билан, – бунга ҳалал

¹ **Перо** (русча; пат, қанот) – сиёҳ, тушъ билан ёзиш учун ручка учига ўрнатиб ишлатиладиган ёзув-чизув асбоби.

² **Декларация** (лотинча: declaratio – маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш) – Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида томонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва шу қабилар тарафидан маъқулланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва бошқалар юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; 2) асосий умумсиёсий тамойилларни тантанали эълон қилиш; 3) солиққа тортиладиган фуқароннинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси; 4) почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларга уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда қўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати; 5) чегара орқали олиб ўшадиган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божхонага тақдим этиладиган маълумотнома.

бериш кўлимдан келмайди. Аммо сени бир нарсадан огохлантириб қўймоқчиман, ота-онамнинг хоки ҳаққи, Хосе Аркадио Буэндианинг хотираси ҳаққи, худо олдида онт ичаманки, агар унинг ўлигини кўрсам, қаерда бўлмайин, сени топиб, мана шу кўлларим билан ўлдираман!» У жавобни ҳам кутмади, хонадан чиқаркан:

– Сен нак чўчка думли бўлиб тутилган одамдай иш тутяпсан, – дея сўзини якунлади.

Полковник Херинельдо Маркес Амаранта хонасида ўтказган кечаларни ўйга ғарк бўлиб эслаётган бу узун тунда, полковник Аурелиано Буэндиа ёлғизликнинг қалин зирхини ёриб чиқишга муваффақ бўлди. Отаси музни кўрсатишга олиб борган ўша узок кечадан кейин тақдир унга ҳадя қилган бахтиёр онлар заргарлик устахонасида ўтган бўлиб, полковник у ерда олтин балиқчалар тайёрлар эди. У оддий ҳаётнинг афзалликларини кашф этмасидан бурун, салкам қирк йилча кечикиб бўлса-да, ўттиз иккита урушнинг тугунини ечган, бир неча ўлимга чап берган, шухрат балчиғига чўчкадек ағанаган эди.

Тонг маҳали, қатлга бир соат қолганида у уйқусизликдан соб бўлай деганда, ғулу кишанлар сақланадиган хонага кирди. «Ўйин тугади, дўстим, – деди полковник Херинельдо Маркесга, – ароқхўрларимиз сени отгунча бу ердан кетайлик». Полковник Херинельдо Маркес унинг муомаласидан нафратланганини яширолмади.

– Йўқ, Аурелиано, – жавоб берди у, – сенинг соткинга айланиб қолганингни кўрганимдан ўлганим афзал.

– Сен бунга кўрмайсан ҳам, – деди полковник Аурелиано Буэндиа. – Этигингни илиб ол, кейин бемаъни урушни тугатишда менга ёрдамлашасан.

Урушни тугатиш бошлашдан минг чандон оғирлигини у хали билмасди. Ҳукуматни кўзғолончилар манфаатини кўзлайдиган сулҳ тузишга мажбур этишига роса бир йил кетди, ўз тарафдорларига бундай талабларни қабул этишлари шарт эканини тушунтиришга яна бир йил керак бўлди. У ғалабани сотишни истамаган шахсий офицерларининг исёнини бостиришда мислсиз ёвузликларга бориб етди ва

уларнинг каршилигини тамоман синдириб ташлаш учун ҳатто душман қўшинларини ҳам ишга солишдан ҳазар қилмади.

Ҳаётида ҳеч қачон бунчалик кескин кураш олиб бормаган эди. Сиёсатдонлар шароитга қараб бемалол тесқари томонга буриб юборадиган мавҳум ғоя ва шиорлар учун эмас, балки ўз эрки учун кураш олиб бораётганига ишонч унга жўшқин шижоат бағишларди. Илгари ғалаба учун қандай курашган бўлса, мағлубият учун ҳам ана шундай зўр эътикод ва сабот билан курашган полковник Херинельдо Маркес уни беҳуда жасурликда айбларди. «Ташвишланма, – деб қуларди полковник Аурелиано Буэндиа. – Ўлиш кўпчилик ўйлаганидек, унчалик осон эмас». Бу гап унинг ўзига нисбатан тўғри эди. У қазо соати олдиндан белгилаб қўйилганига ишонар ва бу ишонч уни урушнинг хавф-хатарларидан эсон-омон асрар, аммо охир-оқибатда унга мағлубиятга эришиш имконини берарди, бу эса ғалабага нисбатан анча оғир бўлиб, жуда кўп қон ва қурбон талаб қиларди.

Урушда ўтказган йигирма йиллик умрида полковник Аурелиано Буэндиа уйига тез-тез бориб турарди. Аммо доимо қаергадир шошиб туриши, атрофини ўраган ҳарбий мулозимларнинг салобати, ҳатто Урсулани ҳам лоқайд қолдирмаган афсонавий шухрати боис бора-бора қариндошларига ёт бўлиб қолди. Полковник Макондога сўнгги бор келиб, учала маъшуқаси билан алоҳида уйни ижарага олганида, ўз оиласига бор-йўғи икки ёки уч марта меҳмонликка борди, ҳолос. Гўзал Ремедиос ва уруш энг қизиган пайтда туғилган эгизаклар уни деярли танишмасди. Амаранта ёшлиги олтин балиқчалар тайёрлаш билан ўтган акаси билан қариндошлари ўртасида уч газлик тафовут ўрнатган афсонавий сипоҳ иккови бир одам эканини ҳаёлига сингдирилмасди. Аммо сулҳнинг яқинлиги ҳақида миш-мишлар кўпайгач, ҳаммалари полковник Аурелиано Буэндианинг тез орада уйга қайтиши ва қариндош-уруғларини тушунадиган одамга айланиб қолиши хусусида ўйлашарди. Бунинг устига унинг ҳам қариндошлик туйғулари қайта уйғона бошлаганди.

– Хайрият-э, – деди Урсула. – Уйимиз тагин эркак кишига ёлчийдиган бўлди.

Улар полковникни бир умрга йўқотишгани хакида илк бор Амарантада шубҳа пайдо бўлди. Вақтинча сулҳ тузилишига бир ҳафта қолганида, полковник уйга кириб келди: мулозимларсиз, шоҳона анжомидан қолган ягона ёдгорлик – шеърлари солинган сандиқча ҳамда хачирнинг эгар-жабдуғини икки нафар ялангоёқ мулозимига оркалатиб, хона эшиги ёнидан ўтаётганида, Амаранта акасини чақирди. Полковник каршисида ким турганини эслай олмаётганга ўхшаб кўринди.

– Мен Амарантаман, – деди киз чехраси ёришиб, сўнг қора боғичли кўлини кўрсатди: – Қара!

Полковник Аурелиано Буэндиа бундан анча илгари – ўлимга ҳукм этилиб, Макондо кўчалари бўйлаб ўтаётганида, кизнинг латта боғланган кўлини кўриб жилмайиб қўйди.

– Дахшат, – деди полковник. – Вақт шунча тез ўтиб кетибди-я!

Ҳукумат кўшинлари уй ёнига сокчилар қўйишга мажбур бўлишди. Каттароқ пулга сотилиш учун урушни атайлаб чўзишда айбланган полковник Аурелиано Буэндиа уйга таҳқирланган ҳолда қайтганди. Унинг аъзойи бадани безгак ва совуқдан қамшаб титрар, қўлтиклари остига яна чипқон тошиб кетган эди. Бундан олти ой илгари вақтинча сулҳ тузилишидан вокиф бўлган Урсула ўғлининг ётоғини очиб, хонани тозалаб, ўғлим марҳума Ремедиоснинг эскириб қолган кўтирчоқлари орасида қариб-қартайгунча тинчгина яшагани келади, деб ўйлаган ва ҳамма бурчақларга мирра¹ катронини тутатган эди. Аслида эса ўғли сўнгги икки йилда ҳаёт билан ҳисоб-китоб қилиб қўйган ва ҳатто кексалик даври унинг учун аллақачон ортда қолиб кетгандай эди. У онаси алоҳида меҳр билан йиғиштирган заргарлик устахонаси ёнидан ўтаётиб ҳатто эшик кулфида кўриниб турган қалитга ҳам эътибор бермади. Хонадонда юз берган қалбини титратувчи хароблик унинг шуурига бориб етмади. Юраги-

¹ Мирра – хушбўй катрон олинадиган дарахт, хушбўй катрон.

ни на деворларининг кўчган сувоклари, на бурчакларни босган ўргимчак уялари, на ўз ҳолига ташлаб қўйилган бегониялар, на ёғочхўр чумолилар илма-тешик килиб юборган тўсинлар, на эшиклар ёндорини пўпанак¹ босиб кетгани ачинтирди. Унинг тога кўнгли айрилиқ туйғуси қўйган айни тузоқларнинг бирортасига илинмади. Полковник худди уйга ёмғирдан кочган одамдек кирди ва этигини ҳам ечмай, ёмғирпўшига ўралиб, галереяда ўтирганча, гулларни юваётган ёмғирни кечаси билан кузатиб чиқди. Шунда Урсулага ўғлининг бу ерда узоқ яшамаслиги аён бўлди. «Балки, яна урушни кутаётгандир, — ўйлади у, — агар уруш бўлмаса, демак, бошқа бир ажалга учрайди». Бу фикр шунчалар аниқ ва ишонарли туюлдики, шу боис, Урсула уни башоратдай қабул қилди.

Кечки овкат пайтида Аурелиано Иккинчи ўнг қўлига нон, чап қўлига қошиқ олди. Унинг эгизак укаси Хосе Аркадио Иккинчи нонни чап қўлига, қошиқни эса ўнг қўлига олди. Икковининг ҳаракатлари шу қадар мос эдики, улар юзма-юз ўтирган эгизаклар эмас, балки бир одамнинг ҳақиқий туси ва ёки кўзгудаги аксидай таассурот қолдирарди. Аммо полковник бу ҳолатни пайкамади. У атрофдагиларга шунчалар ёт эдики, ҳатто ошхона эшиги ёнидан қип-яланғоч ҳолда ўтган Гўзал Ремедиосга ҳам эътибор бермади. Фақат биргина Урсула унинг хаёлини бузишга журъат қилди:

— Агар сен яна кетишга тараддуд кўраётган бўлсанг, — деди у, — ақалли, шу кечада қай кўринишда эканимизни эслаб қолишга урин.

— Полковник Аурелиано Буэндиа қалбининг канчалар қашшоқлашиб қолганини биргина Урсула пайкаганини тушунди; у ажабланмади, лекин узоқ йиллар давомида илк бор Урсулага тик қарашга журъат этди. Онасининг юзини сон-саноксиз ажинлар қоплаган, тишлари сарғайган, сочлари хашакдай қурук ва туссиз бўлиб, қарашида хайрат сезиларди. Аурелиано Буэндиа унинг айни сиймосини ўзи эсда

¹ Пўпанак — Зах ерларни қоплаб ўсадиган яшил ранг замбуруғ ёки йўсин.

саклаб қолгани – болалигида қайнок шўрва солинган хурмача полга тушиб кетажагини олдиндан айтган ва хурмача, ҳақиқатан ҳам, кулаб чилпарчин бўлган кундаги сиймоси билан такқослай бошлади. У ногаҳон онасининг юзида ярим асрлик умр босган муҳрни – тимдаланган излар, қадоклар, жароҳат ва чандикларни кўрди, бироқ бу қайғули аломатлар кўнглида ачиниш ҳиссини уйғотмади. Шунда у юрагидан эзгу туйғуларни ҳам барбод қилган жойни топишга сўнгги бор уринди-ю, лекин тополмади. Илгарилари уятга ўхшаш бир туйғу бор эди ва ахён-ахёнда беихтиёр онаси томон талпинарди. Аммо уруш бор меҳрни қуритиб қўйган эди. Ҳатто хотини Ремедиос ҳам ҳозир унга худди кизи тенгги ёт бир сиймо бўлиб гавдаланарди. Муҳаббат саҳросида учраган ва унинг наслини бутун қирғоқ бўйлаб сочиб юборган сон-саноксиз аёлларнинг бирортаси ҳам полковник қалбида ҳеч қандай из қолдирмаган эди. Одатда, аёллар тунда келишиб, тонгга яқин чиқиб кетишар, эртасига эса у шунчаки қондирилган ҳирсдан узга нарсани эслолмасди ҳам. Полковник акаси Хосе Аркадиога бўлган меҳринигина бус-бутун саклаб қолди, чунки бу туйғу севги эмас, балки харифахоналик ҳисси туфайли тутилган эди.

– Афв этинг, – узр сўради у Урсуланинг талабидан сўнг, – уруш бутунлай ҳолдан тойдирди.

Эртасига барча буюмларини йўқотишга киришди. Заргарлик устахонасида фақат ўзига тегишли бўлмаган нарсаларга тегмади, кийимларини мулозимларига улашди, қуролини эса, худди Пруденсио Агилярни ўлдирган отаси найзасини кўмиб ташлаганидек, қилмишидан ўқинганича, ҳовлига кўмди. Ўзига биттагина ўқ билан револьверни олиб қолди. Урсула ҳеч нарсага аралашмади. У фақат бир марта ўтгли Ремедиоснинг меҳмонхонасига осилган ва ёнидаги чироғи мудом ўчмайдиган суратини олиб ташламоқчи бўлганида қаршилиқ кўрсатди. «Бу сурат аллақачоноқ сеники эмас, – деди Урсула, – у оиламизнинг энг муқаддас мероси». Вактинча сулҳ арафасида уйда полковник Аурелиано Буэндиани эслатувчи бирортаям нарса қолмаганда у Санта София де ла Пьедад печка ёқишга ҳозирлик қўраётган новвойхо-

нага шеърлари солинган сандикни кўтариб келди.

– Манавини тутантирик қила қол, – деди унга сарғайиб кетган коғозлар ўрамини узатиб, – бундай эски-туски нарсалар жудаям яхши ёнади.

Камсўз, кўнгилчан, ҳатто ўз ўтилчаларининг ҳам сўзини қайтармайдиган Санта София де ла Пьедаднинг назарида, полковник унга шаккоклик қилишни таклиф этаётгандай туюлди.

– Бу муҳим коғозлар-ку, – деди аёл.

– Йўқ, – дея эътироз билдирди полковник, – бунака нарсаларни одам фақат ўзи учун ёзади.

– Ундай бўлса, уларни ўзингиз ёқиб ташлай қолинг, полковник, – деди аёл.

Полковник, нафақат коғозларни ёқди, балки сандикни болта билан чопиб пайраҳаларигача оловга ташлади. Бу воқеадан бир неча соат аввал уни Пилар Тернера йўқлаб келганди. Полковник Аурелиано Буэндиа Пилар Тернеранинг бунчалар қариб қолгани, семириб кетгани ва кулгуси ҳам аввалги жарангини йўқотганидан ажабланди, аини чоғда унинг фолбинлик маҳорати нечоғлиқ ошганидан хайратга тушди. «Оғзингни эҳтиёт қил», деб маслаҳат берди Пилар Тернера. Полковник ўйга толди: «Ахир, ўтган йили шон-шавкатим аини гуллаган бир пайтда Пилар Тернера айтган худди шу сўзлар хайратомуз башорат бўлиб чикмаганмиди, ахир?» Пилар Тернера билан учрашувдан сўнг, полковник ҳозиргина чипқонларидан йиринг сиқиб чиқарган шахсий шифокорини чакирттирди ва синчковлигини билдириб қўймасликка уриниб, ундан юрагим қайда жойлашганини кўрсатиб бер, деб сўради. Шифокор унинг юрак уришини тинглади-да, йодли¹ пахта билан кўкрагига доирача чизиб қўйди.

Вактинча сулҳга имзо чекилган ўша сешанба совуқ ва серёмғир бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу сафар ошхонага ҳар галгидек соат бешда эмас, сал барвақтроқ

¹ Йод (юнонча: iodes – бинафша рангли) – Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб кимёвий элемент, асосан денгиз ўсимликларида олинадиган тўқ кулранг кристалл модда ва унинг тиббиётда қўлланадиган, спиртдаги жигарранг эритмаси.

келди ва одатдагидек бир финжон шакарсиз қаҳва ичди. «Сен худди мана шундай кунда дунёга келгандинг, – деди унга Урсула. – Очик кўзларинг ҳаммамизни кўрkitиб юборганди». У онасининг гапларига эътибор бермади, чунки саф-саф тизилган солдатларнинг эрта тонг сукунاتини бузаётган кадам товушлари, трубасигнали ва узук-юлук берилаётган буйрукларига кулок солаётган эди. Умри жанг-у жадалларда кечган полковник Аурелиано Буэндиа аллақачон бу овозларга кўникиб кетганлигига карамай, ҳозир худди ўспиринлигида яланғоч аёлни илк бор кўргандагидек тиззалари калтираб, эти увушганини сизди. Агар ўша аёлга уйланганида на урушни, на шуҳратни билмай, номи чикмаган хунарманд – бахтиёр хайвон бўлиб қолиши мумкинлиги ҳақида ғира-шира ўйлай бошлади. Соат олтида полковник Херинельдо Маркес бир гуруҳ кўзғолончи офицерлар билан кириб келганида, у одатдагига нисбатан янада мунғайган, хаёлчан ва ғариб кўринарди. Урсула полковникнинг елкасига янги ёмғирпўш ёпмоқчи бўлди. «Ҳукумат одамлари нима деб ўйлашлари мумкин, – дея аврай бошлади у, – хатто ёмғирпўшга ҳам пули колмаганидан таслим бўлаётир, деган хаёлга боришади-ку!» Аурелиано Буэндиа ёмғирпўшни киймади, лекин эшикдан чиқаётганида, осмондан шариллаб қуйилаётган ёмғирни кўриб, эски фетр¹ шляпасини олишга рози бўлди.

– Аурелиано, – деб илтимос қилди Урсула, – агар V ерда қийналиб колсанг, албатта, мени эслагин.

Полковник бунга жавобан паришон табассум қилди, бармоклари ёзилган кўлини тепага кўтариб, сўз берган бўлди ва лом-мим демай остона хатлади-ю, ортидан бутун шаҳар бўйлаб эргашган дағдаға, таъна ва лаънатлар томон юрди. Урсула энди умрининг охиригача эшикни очмасликка қарор қилиб, лўкидонни суриб қўйди. «Биз бу эшиклари берк аёллар монастирида² чириб кетамиз, – ўйлади у. –

¹ Фетр – аёло нав юнка наматсимон мато.

² Монастир (юнонча: monasterion – чекка, оламлардан узоқдаги жой) – 1) тарқи дунё қилган христианлар – монахларнинг муайян қоида ва меъёрлар, белгилли низомига амал қилиб яшовчи диний жамоаси; 2) шундай жамоага қарашли черков, тузар-жой, сар-мулк ва бошқалар (бу ерда шу маънода).

Хокка айланамиз, аммо бу разил одамларга ҳеч қачон кўз ёшимизни кўрсатмаймиз». У ўғлининг хотирасига даҳлдор бирор нарса топишга уриниб кўрди, аммо уйнинг энг хилват бурчакларидан ҳам ҳеч вақо топа олмади.

Маросим Макондодан йигирма чақирим нарида, улкан сейба дарахти остида ўтди, кейинроқ унинг атрофида Неерландия шахрига асос солинди. Ҳукумат ва партия аъзолари ҳамда кўзғолончиларинг курулларини йиғиштириш учун вакил килиб юборилган делегацияга раҳбарликка тайёргарлик кўраётган, ёмғир тўзитиб юборган каптарлар тўдасини эслатадиган оқ кийинган бир гала кизлар шовқин кўтариб хизмат киларди. Полковник Аурелиано Буэндиа туллаган, исқирт бир ҳачирни миниб келди. Унинг сочсоқоли ўсиб кетган эди. Полковник шириин хаёллари пучга чикқанидан эмас, балки чипқонларининг оғриғидан азоб чекар, чунки энди мутлақо умидсиз бўлиб қолган, барча шуҳрат-у шуҳратпарастлигини аллақачон унутган эди. Унинг истагига биноан, на мусика, на фанфаралар¹ янгради, на тантанали кўнғироклар жаранглади, на «Ура!» хайкирикларини эшитилди ва на умуман, вақтинчалик сулҳнинг ноҳуш табиатини бузишга хизмат қилувчи бирорта бошқа кўриниш юз берди. Аурелиано Буэндиани расмга олган дайди сураткашни ҳатто авлодларга қолиши мумкин бўлган суратга ишлов беришга ҳам қўймай, негативни² йўқ қилишга мажбур этишди.

Вақтинчалик сулҳ тузиш маросими бошланди. Делегатлар тузган цирк чодирининг қоқ марказига ўрнатилган оддий стол атрофида ўтиришар, атрофда эса полковник Аурелиано Буэндиага энг сўнгги дамгача содик қолган офицерлар тик туришарди. Республика президентининг шахсий вакили имзоларни тўплашдан олдин таслим бўлиш

¹ **Фанфара** (италиянча) – 1) мисдан ясалган, пуфлаб қалинадиган мусика асбоби; 2) шундай қолғу асбоби ёрдамида байрам ёки парад бошланганидан хабар берадиган, тантанавор руҳда ижро этиладиган қисқа мусикий сигнал.

² **Негатив** (лотинча: *negativus* – манфий, салбий) – 1) оқ-қора ёки рангли қисмлари объектнинг аслига қарама-қарши бўлган фототасвир. 2) тесқари тасвирли фото ёки киноплёнка, фотопластинка. Негативни махсус эритмада очилтириб, мустаҳкамлаб, ювиб, қуритиб, негатив тасвир ҳосил қилинади.

хакидаги актни ўқиб эшиттирмоқчи бўлганида, полковник бунга қарши чикди. «Вактни расмийчилик учун сарфламайлик», деди у хужжатни ўқимай имзо чекишга шайланиб. Шунда офицерлардан бири чодирнинг мудрок сукунати бузди:

– Полковник, – деди у, – бизга илтифот қилиб, биринчи бўлиб қўл қўймасангиз,

Полковник Аурелиано Буэндиа қўнди. Ҳатто перонинг қоғозда китирлашидан канақа харф ёзилаётганини англаб олиш мумкин бўлган теран сукунат ичра стол атрофини айланиб чиққан бўлса-да, хужжатдаги биринчи катор ҳамон бўш эди. Ниҳоят, полковник Аурелиано Буэндиа уни тўлдиришга ҳозирланди.

– Полковник, – деди офицерларидан бошқа бири, – ўзингизни шармандаликдан саклаб қолишингизга ҳали имконият бор.

Полковник Аурелиано Буэндиа пинак бузмай актнинг биринчи нусхасига имзо чекди. Сўнгги нусхага қўл қўяётганида, иккита сандик ортилган хачирнинг нўхтасидан тутган кўзғолончи қўшинлар офицери чодир ёнида пайдо бўлди. Ўзининг ўта ёшлигига қарамай, бу офицер жиддий ва вазмин одамга ўхшаб кетарди. У кўзғолончиларнинг Макондо округи хазинабони эди. Хазинабон бу ерга вақтида етиб келиш учун очдан ўлаётган хачирни етаклаб, олти кунли машаққатли йўлни босиб ўтганди. У хачир устидаги сандикларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тушириб, уларнинг қопқоғини очди-да, столга бирин-кетин етмиш икки дона тилла гишт чиқариб қўйди. Бу – бор-йўқлигини ҳаммалари унутиб юборган катта бойлик эди. Охириги йили марказий қўмондонлик барбод бўлган, инкилоб эса бошликларнинг қонли рақобатига айланган бўлиб, бу умумий тартибсизликда ҳеч ким ҳеч нарса учун жавоб бермасди. Кўзғолончиларнинг гишт шаклида қуюлиб, сўнг усти лой билан қопланган олтинлари назоратсиз қолиб кетганди. Полковник Аурелиано Буэндиа етмиш икки олтин гиштнинг барини

капитуляция¹ актига зўрлаб киритди ва ҳеч қандай муҳокамага йўл қўймасдан, имзо чекди. Тинка-мадори қуриган хазинабон йигит ханузгача тик турар ва унинг тиник, шакар қиёмига ўхшаш сарғиш кўзлари полковникка қадалган эди.

– Яна нима? – деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

Ёш офицер тишини тишига қаттиқ босди.

– Тилхат, – деди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа унга тилхат ёзиб берди. Кейин бир стакан лимонад ичди ва роҳибалар таклиф қилган бир бўлак бисквитни еди-да, сўнг ўзига ажратилган чодирига кириб кетди. Бу ерда у қўйлагини ечди, қаравотнинг бир четига ўтирди ва кундузи соат учдан ўн беш дақиқа ўтганида, шахсий шифокори кўкрагига йод билан чизган доирага тўптончасидан ўқ узди. Худди ана шу дақиқада Урсула плита устида анчадан бери турса-да, негадир қайнамаётган сутли хумчанинг қопқоғини очди ва унда бир талай қурт бижғиётганини кўрди.

– Аурелианони ўлдиришди! – деб хитоб қилди у.

Сўнг ҳовлига назар ташлаб, ўлган кунидан бери янада кексайиб қолган, ғамгин, ёмғирда шалаббоси чиққан Хосе Аркадио Буэндиани кўрди. «Уни номардлик билан ўлдиришди, – деди Урсула. – Бечоранинг ковоғини бостирадиган одам топилмади».

Урсула тунда, гўёки қулаётган юлдузлардек осмонни шиддат билан кесиб ўтаётган яркирок, тўқ сарик ҳалқаларни кўрди ва уларни ўлим аломати, деб ўйлади. Қондан қотиб қолган ёмғирпўшга ўралган Аурелиано Буэндиани олиб кетишганида, она каштан тагида, эрининг тиззаларини қучиб, ханузгача бўзларди. Полковникнинг кўзларида ғазаб алангаланарди.

Полковник хавфдан ҳоли эди. Ўқ тешиб ўтган яраси шу қадар текис ва тоза эдики, шифокор йод суркалган чийратма ипни кўкрагидан сукиб, орқасидан чиқариб олди.

¹ Капитуляция (лотинча: capitulare – муайян шартлар билан қелишиб олмоқ < capitulum – қонун моддаси, боби) – қуролли қаршилик кўрсатишни тўхтатиш ва душманга (ғолибга) у талаб қилган шартлар асосида таслим бўлиш.

«Мен учун энг нодир яра, – деди табиб мамнуният билан, – ўқ бирорта аъзога шикаст етказмай ўта оладиган бирдан бир жой аслида шу». Полковникни роҳибалар ўраб олишган эди. Унга ачиниш билан боқаётган қизлар ғоят ғамгин сўзлар айтишарди. Полковник шундагина Пилар Тернеранинг фолини мазахлаш ниятида тўппончани нақ оғзига қўйиб отмаганидан пушаймон бўлди.

– Агар мен яна ҳокимиятга эга бўлганимда, – деди у шифокорга, – сизни судсиз ва терговсиз отиб ташлардим.

Менинг ҳаётимни сақлаб қолганингиз учун эмас, балки мени калака қилганингиз учун.

Амалга ошмай қолган ўлим Аурелиано Буэндианинг обрўсини бир соат давомида қайтадан тиклади. Полковник урушни деворлари олтин ғишдан тикланган хонага алмаштирганлиги ҳақидаги латифани ўйлаб топган одамлар ҳам, унинг ўз жонига қасд қилишга уринганини ғоят олижаноб иш деб баҳолашди ва полковник Аурелиано Буэндиани жафокаш, деб эълон қилишди. Кейинроқ, у республика президенти томонидан тақдим этилган Ҳурмат орденини олишдан бош тортганида унинг хузурига либералларга мансуб энг ашаддий душманлари келишиб, сулҳ шартларини бузиб, янги уруш бошлаб юборишни илтимос қилишди. Уй одамлар аввалги гуноҳларини ювиш умидида юборган совғалар билан тўлиб-тошди. Собик қуролдош дўстларининг бирмунча кечикиб бўлса-да, қўллаб-қувватлаётганидан ийиб кетган полковник Аурелиано Буэндиа, уларнинг илтимосларини кондиритиш имкониятини инкор этмасди. У бир замон янги уруш ғоясидан шунчалар рухланиб кетдики, ҳатто Херинельдо Маркес ҳам, полковник уруш бошлаш учун баҳона кутяпти, деган хаёлга борди. Республика президенти уруш катнашчилари бўлмиш либераллар ва консерваторларга, то уларнинг ҳар бирининг ишини махсус комиссия¹ кўриб чиқиб, конгресс маблағ ажратиш ҳақидаги

¹ Комиссия (лотинча: commissio – топшириш; топширик, юмуш) – 1) бирор аниқ вазифани бажариш ёки алоҳида махсус чора-тадбирлар ўтказиш учун ташкил этилган орган; 2) шундай ишларга ваколати бўлган шахслар гуруҳи (бу ерда шу маънода); 3) бир томон (комиссионер)нинг бошқа томон (комитент) топширигига

конунни тасдикламагунча ҳарбий нафака белгилашга кўнмаганида, чиндан ҳам баҳона топиларди. Полковник Аурелиано Буэндиа ғазаб соча бошлади: «Бу – зўравонлик! Нафақа олгунича, улар қариб, ўлиб кетишади». Соғайиш вақтида Урсула олиб берган тебранма каравотни илк бор тарк этди ва ётоқхонанинг у ёғидан бу ёғига бориб келиб, республика президентиға юбориш учун мардонавор номани айтиб ёздирди. Ҳеч қаерда эълон қилинмаган ушбу телеграммада президентни Нисрланд сулҳи шартларини бузишда айблади ва агар нафақаға маблағ ажратиш ҳақидаги масала яқин икки ҳафта ичида ҳал этилмаса, ҳаёт-мамот уруши эълон қилажагини билдириб дўк урди. Унинг талаблари шу қадар ҳаққоний эдики, консерваторлар партиясига мансуб уруш иштирокчилари ҳам қўллаб-қувватлашларига умид боғласа бўларди. Аммо ҳукумат жавоб ўрниға, полковникни қўриқловчи ҳарбий сокчиларни кўпайтирди ва унинг ёниға киришни ман қилди. Ҳар эҳтимолға қўра, қўзғолончиларнинг ҳукумат учун хавфли ҳисобланган бошқа командирларига нисбатан ҳам ана шундай тадбирлар қўлланилди. Бу тадбирлар ўз вақтида, кескин ва муваффақиятли олиб борилдики, вақтинчалик сулҳ тузилганидан икки ой ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа батамом оёққа турганида, унинг барча энг содиқ ёрдамчилари ўлдирилган, ё сургун қилинган бўлиб, бошқалари эса ҳукуматға сотилиб кетган эди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ётоқхонасидан декабрь ойида чиқди-ю, янги уруш ҳақида ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмаслиғига амин бўлди. Кекса Урсула ёшларға хос ғайрат билан бутун уйни яна бир бор янгилади. «Энди менинг кимлигимни билиб қўйишсин, – деди у ўғли тирик қолажагини ҳабар қилишган куни. – Меҳмоннавозликда бу телба хонадондан ўтадиган бирорта ҳам уй бўлмайди». У хоналар полини ювиш ва бўяш, мебелни алмаштириш учун кўрсатма берди, боғни тартибға келтирди, янги гул кўчат-

қўра маълум ҳақ эвазига учинчи шахс билан ўз номидан, лекин комитент ҳисобидан унинг манфаати йўлида тузган шартномаси; 4) шундай битим тузганлик учун тўланадиган ҳақ (тузилган битим суммасининг аввалдан белгиланган фонзи миқдорида).

лари ўтказди ва кўзни камаштирувчи ёз ёгдуси ҳагто ётоқхоналарга ҳам таралсин деб, барча эшик ва деразаларни ланг очиб қўйди. Сўнгра узок давом этган азадорлик муддати тугаганини ҳаммага маълум қилди ва эғнидаги эски кора қўйлагини ечиб, ёшларга ўхшаб ясаниб олди. Уйда яна пианоланинг шўх садолари янграй бошлади. Уларни эшитган Амаранта, Пьеро Креспини, галереядаги тунги сухбатларни, лаванда ҳидини эслади ва унинг сўлғин юраги тубида яна адоват уйғонди; бу ғоят тиник, вақт ўтиши билан янада ёкимлироқ тус олган бир адоват эди. Бир куни кечкурун меҳмонхонани йиғиштираётган Урсула уйларини кўриклаётган солдатлардан кўмаклашишни сўради. Уларнинг командири ёшгина офицер рухсат берди. Урсула солдатларга ҳар куни янги-янги юмушлар топширарди. Уларни овкатга чорлар, кийим-кечак ва пойабзал ҳадя қилар, ўқиш ва ёзишни ўргатарди. Кейинроқ, ҳукумат соқчилиқни бекор этгач, солдатлардан бири хонадонда яшаб қолиб, Урсулага анча йиллар хизмат қилди. Гўзал Ремедиоснинг илтифотсизлигидан жинни бўлиб қолай деган ёш офицернинг ўлигини эса Янги йилнинг биринчи куни тонгида кизнинг деразаси остидан топишди.

* * *

Орадан кўп йиллар ўтади ва ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи ўзи тўнғич фарзандини кўриш учун ётоқхонага кирган ўша ёмғирли июнь кунини эслайди. Гарчанд ўғли мажмағил, йиғлоки бўлиб туғилса-да, Буэндиалар авлодига заррача ўхшамаса-да, отаси чакалокка қанака исм бериш тўғрисида узок ўйлаб ўтирмади.

– Биз уни Хосе Аркадио деб атаймиз, – деди у.

Аурелиано Иккинчи бундан бир йил олдин уйланган Фернанда дель Карпио исмли гўзал аёл эрининг фикрига қўшилди. Урсула эса аксинча, изтиробли ташвишини яширолмасди. Унинг назарида, бу оиланинг узок тарихи давомида бир хил исмларнинг сурункали такрорланишида ёмон бир синоат бордай эди. Аурелианолар одамови ва

зехни ўткир бўлиб етишар, барча Хосе Аркадиолар жўшқин феъл-атвори, уддабуронлиги билан ажралиб туришар ва уларнинг қисматида, албатта, недир фожиа юз берарди. Фақат Хосе Аркадио Иккинчи билан Аурелиано Иккинчи бундан холи эди. Болаликда бир-бирига жуда ҳам ўхшаб кетишар ва иккиси ҳам шу қадар тек турмас эдики, ҳатто Санта София де ла Пьедад ҳам уларни ажратолмасди. Чўқинтириш куни Амаранта уларнинг қўлларига исмлари битилган билагузак тақди ва икковига исм-у шарифларининг бош ҳарфлари тикиб ёзилган икки хил рангда костюм кийдирди, аммо эгизаклар мактабга борганда кийим-бошлари, билагузуқлари ва ҳатто исмларини ҳам алмаштиришадиган қилик чиқаришди. Хосе Аркадио Иккинчини кўк кўйлагидан ажратишга одатланиб қолган муаллим Мельчор Эскалона унинг қўлида «Аурелиано Иккинчи» ёзуви бор билагузукни кўриб, жиғибийрони чикиб кетди. Оқ кўйлак кийган бошқа бола эса билагузугига «Хосе Аркадио Иккинчи» деб ёзилганига қарамай, «Мен Аурелиано Иккинчи бўламан» дея таъкидларди. Шундан бери одамлар эгизаклардан бировининг номини атаб чакиришга ботинолмай, хато қилиб қўйишдан чўчишарди... Урсула ҳатто эгизаклар улғайишиб, ҳаёт турлича қилиб қўйганида ҳам, улар бир-бирининг кийим-кечакларини кийиб ўйнашган пайтида ақлдан адашиб, охир-оқибатда бир умрга алмашилиб қолмадимикан, деган гумонга борарди. Балоғат ёшига қадар эгизаклар худди икки синхрон механизмга ўхшарди.

Улар бир вақтнинг ўзида уйғонишар, бир вақтнинг ўзида ювинишар, бир хил касаллик билан оғришар ва ҳатто бир хил тушлар кўришарди. То Санта София де ла Пьедад улардан бирига бир стакан лимонад бермагунича ва у лимонадни ҳўплаётган пайтда иккинчиси «лимонад ширин эмас» деб айтмагунича, уйдагилар ҳақиқатни билишмас, эгизаклар уларни лақиллатиш мақсадида ўзаро ҳатти-ҳаракатларини олдиндан келишиб олишяпти. деб ўйлашарди. Ростдан ҳам стаканга шакар солишни эсидан чиқарган Санта София де ла Пьедад бу ҳақда Урсулага маълум қилди. «Уларнинг ҳаммасиям шунақа ўзи, – деди Урсула заррача

хам ажабланмай, – савдойи бўлиб туғилишади». Вакт ўтиши билан чигаллик янада ортди. Кийимни алмаштириш найрангидан сўнг Аурелиано Иккинчи исмида қолган эгизаклардан бири худди бобоси Хосе Аркадио Буэндиага ўхшаган норғул йигитга айланди. Хосе Аркадио Иккинчи исмлиси эса полковник Аурелиано Буэндиага ўхшаб озғин бўлиб ўсди, эгизакларда сакланиб қолган бирдан бир умумий нарса – бутун оилага хос бўлган ёлғизликни севиш сиёғи эди. Балки, уларнинг бўйлари, исмлари ва феъл-у атворларидаги кейинчалик сезилган номутаносиблик туфайли ҳам Урсула эгизаклар болалигида алмашиб қолишган, деган фикрга боргандир.

Асосий тафовут уруш кизиган бир пайтда Хосе Аркадио Иккинчи полковник Херинельдо Маркесдан одамларни отишларини кўришга рухсат сўраганида аён бўлди. Гарчанд, Урсула эътироз билдирса-да, унинг талаби қондирилган эди. Аурелиано Иккинчи, аксинча қатлни кузатиш мумкинлиги ҳақидаги фикрни эшитибок сесканиб кетди. У кўпроқ уйда ўтиришни маъқул кўрарди. Ўн иккига тўлганида Урсуладан эшиги доимо берк турадиган хонада нималар борлигини сўради. «Қоғозлар, – деб жавоб берди Урсула. – Мелькиадеснинг китоблари-ю у умрининг охирида битган ажойиб-ғаройиб ёзувлар». Бу изох Аурелиано Иккинчинини кониктириш ўрнига кизиқишини орттирди. Хонадаги нарсаларга тегмайман, дея ялиниб-ёлворгач, Урсула унга қалитларни топширди. Хонадан Мелькиадеснинг жасади олиб чиқилиб, эшигига қулф осилгандан бери (қулфнинг занглаб кетган қисмлари гўёки бир-бирига чирмашиб кетгандек эди), бу хонага ҳеч ким қирмаган эди. Аурелиано Иккинчи деразани очганда, хонага ёруғлик гўёки у ҳар қуни шу ерни ёритишга ўргангандек оқиб кирди. Ҳеч қаерда чанг ёки ўргимчак ини кўринмас, анжомлар Мелькиадес дафн этилган қундагидан ҳам тоза ва саранжом-саришта; сиёҳдон ҳам сиёҳга тўла эди. Зангламаган маъдан буюмларнинг сирти нуқрадай¹ ялтирар, Хосе Аркадио Буэндиа симоб куйдира-

¹ Нуқра – қумуш.

диган ўчоқда олов ёниб турарди. Токчаларда кўхналикдан андак бужмайиб қолган сарғиш-малла муковали китоблар турар, худди ўша ерда қадимий қўлёзмалар ҳам бус-бутун ётарди. Неча йиллар давомида ёпик турганига карамай, хонанинг хавоси уйдаги бошқа хоналардагига нисбатан анча тоза туюларди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач ҳам хонадаги тартиб мутлақо бузилмади. Пол ювиш учун бир пақир сув, чўтка кўтариб келган Урсула бу ерда унинг учун ҳеч қанака юмуш йўқлигини кўрди. Аурелиано Иккинчи мук тушиб, аллақандай китобни ўқирди. Бола китобнинг номини билмас (унинг муковаси йўқ эди), аммо бу нарса китобда нақл этилган воқеалардан завқланишга монелик қилолмасди. Китобда столга ўтириб олиб нукул гуруч ейдиган, ҳар дона гуручини иккита тилла тўғнағичга санчиб оладиган аёл ҳақида; қўш-нисидан тўр сўраб олган ва эвазига унга битта балиқ ҳадя этган балиқчи ва ўша балиқ ичидан каттагина гавҳартош чиққани тўғрисида; ҳар қандай тилакни бажо келтирувчи чирок ҳамда учар гилам ҳақида сўз борарди. Бола нақллардан ҳаяжонга тушиб, Урсуладан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини сўради. Тўғри, дея жавоб берди Урсула, чунки бундан бир неча йил илгари лўлилар Макондога ўзлари билан сеҳрли чироклар-у учар бўйралар олиб келишганди.

– Гап шундаки, – деб хўрсинди Урсула, – охирзамон бўляпти, шу боис энди бунақанги воқеалар юз бермайди.

Кўпгина ҳикояларининг охири йўқ, анча саҳифалари йиртилиб кетган китобни ўқиб бўлган Аурелиано Иккинчи Мелькиадес қўлёзмаларининг сирини ечишни ўзига мақсад қилиб олди. Бу амалга ошириб бўлмайдиган юмуш эди. Ҳарфлар қуриштириш учун сим дорга осиб қўйилган қирларни эслатар, оддий ёзувдан кўра, кўпроқ мусикий нота белгиларига ҳам ўхшарди. Бир куни жазирама чошгоҳда қўлёзмаларни ҳафсала билан тадқиқ қилаётган Аурелиано Иккинчи хонада аллақим борлигини пайқаб қолди. Деразанинг ярақлаган роми ёнида қўлларини тиззасига қўйган Мелькиадес ўтирарди. У ёши қирқдан ошмаган одамдек кўринарди. Эски нимчасини ва соябонлари қарғанинг қанотини эслатувчи шляпасини кийиб олган, рангпар чаккасидан

худди жазирама иссиқда эриётган майга ўхшаб тер куйиларди.

Лўлининг киёфаси уни Аурелиано билан Хосе Аркадио болаликларида кўрган пайтдагидек эди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадесни дарҳол таниди, чунки лўли ҳақидаги эсдалик гўё бир мерос каби авлоддан авлодга ўтиб келарди.

– Салом, – деди Аурелиано Иккинчи.

– Салом, йигитча, – деди Мелькиадес.

Ана шундан буён улар бир неча йилгача деярли ҳар куни учрашиб туришди. Мелькиадес унга дунё ҳақида ҳикоя қилиб берар, болага ўзининг андак эскирган донолигини юктиришга уринарди. Аммо ўз қўлёмаларини шархлаб беришни истамасди. «То қўлёмаларнинг сакланаётганига юз йил тўлмагунча ҳеч ким унда нима ёзилганини билмаслиги керак», дея тушунтирарди у. Аурелиано Иккинчи айтиш учрашувларни бир умрга махфий саклади. Урсула бир куни хонага нақ Мелькиадес борлигида кириб келди, кўрқиб кетган Аурелиано Иккинчи ҳозир ҳаммаси барбод бўлади, деб ўйлади. Аммо Урсула лўлини кўрмади.

– Ким билан гаплашяпсан? – сўради у.

– Ҳеч ким билан, – жавоб берди. Аурелиано Иккинчи.

– Катта буванг ҳам шундай эди, деди Урсула, – у ҳам доимо ўзи билан ўзи гаплашарди.

Худди шу пайтда Хосе Аркадио Иккинчининг одамларни отишаётганларини кўриш орзуси амалга ошди. У олтига милтиқ оғзидан бараварига гумбурлаб чиққан кўкимтир ўтти, тоғлараро янграган акс садони, жазога ҳукм этилганнинг қайғули табассуми-ю саросима ичра боқишини, кўйлаги қонга беланса-да, тик турганини, гарчанд, уни устундан ечиб, оҳақ тўлдирилган каттакон кутига жойлаштиришса ҳам, кулишни давом эттиришини... умрининг охиригача эслаб қолди. «У тирик, – ўйлади ўшанда Хосе Аркадио Иккинчи, – улар уни тириклайин кўмишди». Бу ҳол болага шу қадар қаттиқ таъсир қилдики, кейинчалик катл учун эмас, отилганларни тириклайин кўмишдек мудҳиш одат учун барча ҳарбийларга ва урушга нафрат билан

карайдиган бўлди. Хосе Аркадио Иккинчининг кўнғироқхона минорасидан кўнғироқларни чалаётганини, Вайсакининг вориси бўлмиш падре Антонио Исабелга ибодат чоғида ва кавм уйининг ховлисидаги уришқоқ хўрозларни бокишда ёрдам бераётганини ҳеч ким пайқамасди. Бироқ бу воқеа ошқор бўлгач, полковник Херинельдо Маркес ҳар бир виждонли либералга номуносиб иш билан машғуллиги учун Хосе Аркадио Иккинчини қаттиқ қойиди. «Биласизми, – деди жавобан Хосе Аркадио Иккинчи, – назаримда, мендан консерватор чиқади». У пешонасига айна қисмат ёзилганига ишонар эди. Полковник Херинельдо Маркес ўзининг норозлигини Урсулага ҳам билдирди.

– Яхши-да, – деди Урсула чеварасининг феъл-атвори-ни кўллаб-қувватлаб, – қанийди, у руҳоний бўлиб етишса, балки, ўшанда худо бизнинг хонадонимизга ҳам мадад берармиди?

Орадан кўп ўтмай, Урсулага Падре Антонио Исабелнинг ўз шогирдини биринчи маросимга тайёрлаётгани маълум бўлди. Руҳоний хўрозларнинг бўйнидаги тукларини кириш чоғида Хосе Аркадио Иккинчига ақонд¹ ўрғатарди. ҳозирча, курк товукларни ин-инларига жойлаштираётганларида эса, шогирдига олам яралганининг иккинчи кунида худо жўжаларни не сабабдан тухумдан чиқаришга аҳд қилганини оддий мисоллар асосида тушунтирарди. Падре Антонио Исабель ўшандаёқ қариб, мияси айний бошлаган эдики, айна заифлик уни яна бир неча йил ўтгач, худони енгган шайтон арши-аълога хўжайин бўлиб, эҳтиётсизларни тузоққа илинтириш учун ҳозирча ўзининг қимлигини билдирмаётир, деган гумонни айтишга мажбур қилди. Хосе Аркадио Иккинчи бундай жасур мураббий бошчилигида бир неча ой ичида на факат илоҳиётнинг шайтонни ҳам шошириб қўядиган хийлаларини мукамал ўрганди, балки айна замонда хўроз уриштириш бобида ҳам роса билимдон бўлиб олди ва хўрозбоқарга айланди. «Уларни бошқа жойга олиб бор, – буюрди Урсула у уйга сараланган хўрозларни илк

¹ Ақонд (Кагахезис) – христиан диний ақидаларининг савол жавоб тарзидаги мухтасар баёни.

марта кўтариб келганида. — Хўрозлар бошга солган кулфатлар шусиз ҳам етти пуштимизгача етиб ортади». Хосе Аркадио Иккинчи бахслашиб ўтирмади, хўрозларини Пилар Тернераникига элтди. У эса неварасини уйдан кетказмаслик учун ҳамма шарлотларни мухайё қилиб қўйган эди. Падре Антонио Исабель ўргатган хийлаларни хўроз уриштиришда қўллаган Хосе Аркадио Иккинчи тез орада шунчалик кўп пул туширдик, бу катаklarини янада кўпайтиришга, боз устига, балки ўзининг эркаклик талабларини қондиришга ҳам етарди. Хосе Аркадио Иккинчини укаси билан таққослаб кўрган Урсула, бир-бирига монанд эгизаклардан қандай қилиб турли одам чикканидан ҳайратланарди. Урсула аини мулоҳаза юзасидан узок бош котириб ўтирмади, чунки орадан кўп ўтмай, Аурелиано Иккинчи ҳам дангасалик ва бебошликка берила бошлади. У Мелькиадеснинг хонасига беркиниб ўтирган чоғларида, полковник Аурелиано Буэндианинг ёшлигидагидек индамас, доимо ўз фикрларига чўмиб юрадиган одам эди. Аммо Неерланд битимидан сал илгари бир тасодиф билан хилват маскандан чиқди-ю, ҳаёт билан юзма-юз бўлди. Лотерея сотувчи ёш аёл тўсатдан у билан худди эски танишдек сўраша кетди. Йигит ажабланмади, нега илгари ҳам уни кўпинча укаси билан адаштиришарди. Аммо киз унинг юрагини обидийда қилиб юмшатмокчи бўлганда ҳам, уни ўз хонасига етаклаб келганда ҳам кизнинг хатоларини юзига солмади. Кейин аёл унга қаттиқ боғланиб қолди ва маҳбубига ютуқ чиқиши учун лотереяларни мослаб қийлайдиган бўлди. Икки ҳафтадан сўнг Аурелиано Иккинчи аёлнинг уни Хосе Аркадио билан адаштириб ўзи ва укаси билан галма-гал ётаётганини сезиб қолди. У гапни қавлаштириб ўтирмади, аксинча бор кучи билан ҳақиқатни яширишга ҳаракат қилди. Энди у Мелькиадеснинг хонасига кирмай қўйди. Кун бўйи ҳовлида ўтирганча, мотам муносабати билан уйларида мусиқа чалишни ман қилган ва бусиз ҳам Франсиско Одамнинг ворислари бўлмиш дайди мусикачилар сози ҳисобланадиган аккордеондан ҳазар қиладиган Урсуланинг жаврашига қулок солмай, нотасиз ёдаки мусиқа чалишни ўрганарди. Пи-

ровардида Аурелиано Иккинчи мохир аккордеончига айланди ва ҳатто бола-чакали бўлиб, Макондонинг энг нуфузли одамига айланганида ҳам аккордеон чалишни ташламади.

У ўша аёлни салкам икки ой укаси билан бирга баҳам кўрди. Укасининг кетидан кузатар, режаларини бузар, Хосе Аркадио Иккинчининг жазманлариникига бормаслигига тўлик ишонч ҳосил қилган кечалари уникига ўзи йўл оларди. Бир куни эрталаб касал бўлиб қолганини англади. Икки кундан сўнг мўрчага кириб, девор ёнида жикка терга ботиб, кўзларидан кайнок ёш тўкиб хўнграб йиғлаётган укасини кўриб қолди-ю, гапни тушунди. Укаси аёлга хунук касаллик юктирганини (касалликни аёл шундай деб атаган экан) ва аёл ҳайдаб юборганини тан олди. Пилан Тернера уни қандай даволашга уринаётганини айтиб берди. Аурелиано Иккинчи укасига билдирмасдан, матоҳини иссиқ марганцовка¹ эритмаси билан ювадиган ҳамда сийдик ҳайдовчи турли воситаларни қўллайдиган бўлди. Уч ойлик хуфиёна муолажадан сўнг икковиям соғайиб кетди. Хосе Аркадио Иккинчи аёл билан бошқа учрашмади. Аурелиано Иккинчи эса ундан кечирим сўради ва умрининг охиригача ўша аёл билан бирга бўлди.

Лотереячи аёлнинг исми Петра Котес эди. У Макондога лотерея сотадиган бир эркак билан келган эди. Эркакнинг вафотидан кейин эса унинг ишини ўзи давом эттирадиган бўлди. Петра Котес озодаликни ниҳоятда ёқтирадиган ёшгина мулат бўлиб, сарғиш кўзлари юзига қоплонга хос шафқатсизлик ифодасини берар, аммо аслида юраги тоза, меҳрибон, ишк-у муҳаббатга мойилроқ аёл эди. Хосе Аркадио Иккинчининг уришқоқ хўрозларнинг урчитаётгани, Аурелиано Иккинчи эса жазманлар уйидаги шовкин-суронли зиёфатлар пайтида аккордеон чалаётгани хақидаги миш-мишлар қулоғига чалинган Урсула уятдан жинни бўлаёзди. Эгизаклар гўёки оиладаги барча иллатларни ўзида мужассамлаштирган ва оиланинг бирорта ҳам яхши

¹ Марганцовка – кизғиш-бинафшарангли эритма. Тиббиётда сувдаги эритмаси яраларни ювиш, оғиз ва томоқни чайниш, гинекология ҳамда урология амалиётида антисептик восита сифатида ишлатилади.

фазилатини мерос қилиб олмагандай эди. «Энди авлодимизда ҳеч кимга на Аурелиано ва на Хосе Аркадио деб исм кўямиз!» – деб аҳд қилди Урсула. Лекин Аурелиано Иккинчи тўнғич фарзанд кўрганида, у чеварасининг раъйини қайтаролмади.

– Мен розиман, – деди Урсула, – аммо шартим шуки, уни ўзим тарбиялайман.

Урсула юзга кирган, катаракта¹ туфайли кўзлари унчалик яхши кўрмаса-да серғайрат, акли расо эди. Урсуланинг фикрича, чакалокни ўзидан бошқа ҳеч ким одамшаванда аждодларининг илгариги нуфузларини тиклашга қодир, сулоланинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлмиш тўрт офат – уруш, хўрозлар жанги, ярамас аёллар ҳамда бемаъни, бўлмағур ниятлар ҳақида ҳеч нарса билмайдиган одам қилиб тарбиялай олмаслигига ишончи қомил эди. «У рухоний бўлади, дея тантанавор руҳда ваъда қилди Урсула. – Агар худо менга яна умр берса, у Рим папаси бўлади». Урсуланинг баралла айтган сўзлари факат ётоқхонадагина эмас, балки ўша куни Аурелиано Иккинчининг шўх-шодон дўстлари тўпланишган уйда ҳам кулгига сабаб бўлди. Хотира қатларига аллақачон иткитилган уруш, шампань² виноси пўкаклари отилганида, қисқа бир лаҳзага бўлса-да, яна эсга тушди.

– Отамнинг саломатлиги учун ичамиз! – деб хайқирди Аурелиано Иккинчи.

Мехмонлар унга бир овоздан жўр бўлишиб қадах кўтаришди. Сўнгра уй эгаси аккордеон чалди, ҳавога мушаклар отилди. Тўйиб шампань виноси ичган мехмонлар сахармардонда олтита бузокни бўғизлаб, гўштини кўчага – эл ихтиёрига жўнатишди. Бу эса хонадондаги ҳеч кимни ташвишлантормади. Бу хил зиёфатлар, Аурелиано Иккинчи уйдаги барча ташвишларни ўз зиммасига олган кундан бошлаб, оддий воқеага айланиб қолганди. Уй ҳайвонлари-ю

¹ Катаракта – кўз гавхарининг хира тортиши.

² Шампань (французча: Champagne – Франциядаги айни вино дастлаб расм бўлган Шампань вилояти номидан) – карбонат ангидрид гази билан тўйинтирилиб, герметик идишда қайта ачитилган узумдан солинган, кўпикланиб ажжилаб турадиган вино.

паррандаларни фавкулодда кўп урчитиш хислатига эга бўлган Аурелиано Иккинчи, гарчи ўзи уринмаса ҳам, кутилмаган омад туфайли водийнинг энг обрўли кишиларидан бирига айланди. Байталлари унга бир йўла учтадан тойчок ҳадя этар, товуклари кунига икки маҳал тухум туғар, чўчкалари эса шу қадар тез семирардики, одамлар буни афсунгарликдан бошқа ҳеч нарсага йўйишмасди. «Пулни асраб қўй, – уқтирарди Урсула ўзининг енгилтак чеварасига, – бундай омад умрбод давом этавермайди». Лекин Аурелиано Иккинчи бувисининг сўзларига эътибор бермасди. Дўстларини меҳмон қилиш учун қанча кўп шампань шишасининг оғзини очса, моллари тўхтовсиз болалагани сайин, чекига тушган бу ажойиб омад ўзининг саъй-ҳаракатига эмас, балки севгиси, барча жонзодларни уйғотишга қодир маҳбубаси Петра Котесга боғлиқ эканига шунча кўп ишонч ҳосил қиларди. У бойлик манбаи аини шунда эканига тобора қаттиқ ишонар ва Петра Котесни ўз подалари яқинида сақлашга ҳаракат қиларди; Аурелиано Иккинчи уйланиб фарзанд кўргач ҳам, шаръий хотини Фернанданинг розилигини олиб, жазмани Петра Котес билан учрашиб турарди. У боболари каби бақувват ва норғул бўлиб етилади, аммо улардан ҳаётсеварлиги-ю дилбарлиги билан ажралиб турар, боболарига ўхшаб, унинг ҳам мол-ҳолга қараши учун деярли вақти бўлмасди. Аммо Петра Котесни молхонага эргаштириб борса ёки биргаликда отда яйлов кезса борми, у тамга босган ҳар бир ҳайвон тийиб бўлмас серпуштлик балосига йўлиқарди.

Аурелиано Иккинчи ва Петра Котеснинг узоқ ҳаётлари давомида юз берган барча яхши ҳодисалар каби бемеъёр бойлик ҳам асло кутилмаган эди. Урушлар, тугагунга қадар Петра Котес лотереядан тушган даромадлари эвазига кун кечирар, Аурелиано Иккинчи бўлса ора-сира Урсуланинг акчадонидagi пулларни батамом қоқиб оларди. Улар иккиси ҳам ниҳоятда енгилтак бўлиб, фақат бир нарсани, ҳатто черков таъқиқлаган кунлари ҳам эртароқ тўшакка ётиб, тонгга қадар шўхлик қилишни ўйлашарди, ҳолос.

«Бу аёл сени хароб қилади, – дея қичқирарди Урсула

ойпараст телбакезик одамдек оёгини зўрға судраб уйи томон келаётган чеварасита. — Қараб тур, ҳализамон санчик тутиб ётиб коласан, ҳали корнингга совук курбақа бөсишга тўғри келади». Муҳаббат бобидаги шеригини анча кечикиб билиб олган Хосе Аркадио Иккинчи акасининг эхтиросига ҳеч тушунмасди. Унинг хотирасида Петра Котес ўта жўн, тўшакда хийла сушт ва умуман ўлиб-тирилишга арзимайдиган бир аёл сифатида сақланиб қолди. Аммо Аурелиано Иккинчи Урсуланинг гапларига ҳам, акасининг мазахларига ҳам эътибор бермади. У Петра Котес учун ижарага уй олиб берди. Полковник Аурелиано Буэндиа майли, мен ҳам кексалик гаштини сурай, деб устахонасини яна очганида, Аурелиано Иккинчи тилла баликчалар яшаш сердаромад юмуш бўлса керак, деган фикрга келди. У полковникнинг металл тахтачаларга ҳаётдан безган одамга хос сабр-у тоқат билан ишлов бераётганини ва улар аста-секин тилла тангачаларга айланаётганини кузатганча, ҳавоси дим хонада соатлаб ўтирарди. Заргарлик Аурелиано Иккинчига шу қадар қийин, Петра Котес ҳақидаги ўй-фикри эса шу қадар қатъий ва барқарор эдики, ахийри уч ҳафта деганда устахонадан безор бўлди. Кейин у лотерея ўйинига тикиш учун ўзининг севимли куёнларини жазманига олиб келди. Энди жониворлар тез урчиб-унадиган бўлиб қолишди. Петра Котес лотерея билетларини сотишга зўрға улгурарди. Аурелиано Иккинчи аввалига куёнларнинг кўпайиши даҳшатли тус ола бошлаганини пайкамади. Аммо шаҳарда энди ҳеч ким куён чиқадиган лотерея ҳақида эшитишни ҳам истамай қўйганида, бир куни кечкурун ховлига қараган девор ортидаги қаттиқ шовкин-сурондан уйғониб кетди.

«Қўркма, бу куёнлар», деди Петра Котес. Лекин узок давом этган шовкин жонларига тегиб, иккови ҳам қайта кўз юммади. Эрталаб Аурелиано Иккинчи эшикни очди-ю, ховли куёнлар билан тўлиб-тошганини кўрди. Куёнларнинг юнги тонг шафағида мовий тусга кирганди. Петра Котес жинниларга ўхшаб хахоларди. «Булар шу кечаси туғилган куёнлар», деди у. «Зўр-ку! — хитоб қилди эри. — Буни сигирларда ҳам бир синаб кўрсанг-чи, а?»

Петра Котес ховлини куёнлардан бўшатиш ниятида тез орада уларни сигирга алмаштирди, сигир эса уч ойдан кейин бир йўла учта бузук туғди. Аурелиано Иккинчи бирпасда яйловлар-у подаларга эга бўлиб олди. У чўчкахоналарни кенгайтиришга зўрға улгурарди. Бунинг бари тушга ўхшар ва Аурелиано Иккинчининг кулгисини кистатарди. У севинчини ғалати қилиқлар қилиб ифодалашдан ўзга чора тополмасди. «Тезрок туғинглар, сигирлар, умр калта!» – дея кичкирарди у. Урсула, эҳтимол, чеварам аллақандай ёмон ишлар билан шуғулланиб, кароқчи ёки мол ўғриси бўлиб кетмадимикин, дея шубҳаланар ва чевараси хар гал вактихушлик учун шампань шишасининг оғзини очиб кўпигини бошидан куйганида, уни исрофгарчиликда айблаб, бакириб берарди. Урсуланинг қойишлари жонига теккан Аурелиано Иккинчи бир куни тонгда рухи тетик бир холда уйга келиб, бир кути қоғоз пул, бир банка елим ва чўтка олдида, Франсиско Одамнинг эски кўшиқларининг овозини баралла қўйиб куйлаганча, бутун уйнинг ич-у тошига қиймати бир песолик пул ёпиштириб чикди. Пианола келтирилганидан бери факат оқ рангга бўяб келинаётган бу қадимий уй мачитга ўхшаш шубҳали бир тус олди. Урсула ва қариндошлар дарғазаб бўлиб бакиришаётган бир пайтида, кўчада тўпланган одамлар исрофгарчилик мадҳиясида иштирок этишдан шод-хуррам эди. Аурелиано Иккинчи ҳамма жойга пештоқдан тортиб, ошхона, хатто мўрчахона деворларига ҳам пул ёпиштириб чикди ва ортиб қолганини ховлига улоқтирди.

– Энди, – деди у пировардида, ишонаманки, бу уйда бирорта одам менга пул тўғрисида бошқа оғиз очмайди.

Худди шундай бўлди ҳам. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, деворлардаги пуллар ёпишиб қолган сувоқ парчалари билан биргаликда кўчирилди ва уй яна окка бўялди. «Эй худо, – деб илтижо қиларди Урсула, – бу ерларга келганимизда қанчалар камбағал бўлсак, ўшандай ночор бўлайлик, йўқса, у дунёда исрофгарчилигимиз учун жавоб берамиз». Унинг ибодати негадир аксинча талкин қилинди. Пулларни кўчиришаётган ишчилардан бири, уруш тамом

бўлишидан сал илгари аллаким келтирган авлиё Юсуфнинг каттакон гипс ҳайкалини эҳтиётсизлик қилиб туртиб юборди, ҳайкал ерга тушиб чилпарчин бўлди. Ҳайкал уйга қачон келиб қолганини анчагача эслашолмади. «Уни уч эркак кўтариб келувди, – деб тушунтира кетди Амаранта, – то ёмғир тингунича шу ерда туришига рухсат сўрашди, мен уларга ҳайкалга ҳеч ким уриниб кетмаслиги учун бурчакка қўйишларини тайинладим, улар ҳайкални эҳтиёткорлик билан ўша ерга қўйишди, шундан бери ўша жойда турибди, ахир, уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади-да».

– Сўнгги пайтларда Урсула ҳайкалнинг олдига шамлар ёқиб, тиз чўқар, у авлиёга эмас, балки нақ икки юз килоча чиқадиган тиллага сўғинаётганини хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг ғайриихтиёрий бутпарастлигини анча кеч англаган Урсуланинг дили баттар ғаш бўлди. У полда ётган танга уюмини йиғиб олди ва учта халтага (олиб, чекка бир жойга қўмиб қўйди, чунки эртами-кечми, барибир, ўша учала нотаниш киши бойликни сўраб келади, деб ўйлади. Орадан бир неча йил ўтгач, мункиллаб қолган Урсула уйларига келадиган мусофирлардан ҳар гал мабодо уйимизга ёмғир тингунча туриб турсин дея авлиё Юсуфнинг ганчдан ясалган ҳайкалини ташлаб кетмовдиларингми, дея сўрарди.

Урсулани ташвишлантираётган тўкин-сочинлик ўшанда оддий бир ходиса эди. Макондода эртақлардаги каби роҳат-фароғат ҳукм суларди. Шаҳарда азалдан яшовчиларнинг лой ва қамишдан қилинган уйлари ўрнида дабдабали, ичи салқин ғишт иморатлар қурила бошланди. Чанг босган бодом дарахтлари-ю шаффоф сувли дарёгина бир вақтлар Хосе Буэндиа асос солган қишлоқни эслатиб турарди. Хосе Аркадио Иккинчи дарё ўзанини тозалаб, уни кемалар катновига мосламокчи бўлганида, дарёнинг қадим даррандаларнинг улкан тухумларини эслатувчи даврдаги тошлари сангтарошларнинг болғачаларини синдириб юборди. Бу бемаъни режа бўлиб, уни фақат Хосе Аркадио Буэндианинг хаёлий ўйларига таққослаш мумкин эди, негаки дарёдаги ададсиз тошлар Макондони денгиз билан боғлашга асло имкон бермасди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ўз

лойиҳасини қаттиқ туриб маъқулларди. У ҳали бирор марта ҳам тасаввур кўламини айни даражада намоён килмаган эди. Агар Петра Котесни ҳисобга олмаганда, хотинлар билан ҳам олди-берди килмаган эди. Урсула бу чеварасини Буэндиалар авлодидаги энг укувсизи, ҳатто хўроз уриштиришга ярамайдиган, деб ҳисобларди. Бир куни полковник Аурелиано Буэндиа Хосе Аркадио Иккинчига денгиздан ўн икки чакиримча берига чиқиб қолган испан кемаси қолдиқларини уруш йилларида кўрганини сўзлаб берди. Ҳамма полковникнинг уйдирмаси деб ҳисоблайдиган бу ҳикоя Хосе Аркадио Иккинчи учун қутилмаган янгилик бўлди. У хўрозларини кимошдига сотди, пулига ишчилар ёллади, турли асбоб-ускуналар харид қилди ва мисли кўрилмаган иш бошлади: тошларни майдалади, каналлар қазиди, дарё тубини тозалади, ҳатто шовваларни ҳам текислади. «Мен буларнинг барини ёд биламан! – деб кичқирарди Урсула. – Вакт доира бўйлаб айланаётганга ўхшайди ва биз нимадан иш бошлаган бўлсак, яна ўшанга қайтиб келдик». Хосе Аркадио Иккинчи, дарёда кема қатнай олади, деб акасига ўз режасини батафсил тушунтирди ва у Хосе Аркадио Иккинчига бу режанинг амалга оширилиши учун етарли миқдорда пул берди. Шундан кейин анча вақтгача қаёққадир ғойиб бўлди. Макондоликлар Хосе Аркадио Иккинчи кема сотиб олиш баҳонасида акасини алдади, энди пулни совуради, деб ўйлай бошлашганда, бирдан шаҳарга яқинлашаётган қандайдир ғалати кема ҳақида миш-миш тарқалди. Хосе Аркадио Буэндианинг телбанамо ишларини аллақачон унутиб юборган макондоликлар дарё тарафга югуришди ва кирғокка яқинлашаётган – Макондога қадар сузиб келган биринчи ва сўнгги кемани кўзларига ишонқирамай томоша қилишди. Бу, атиги бальс ёғочидан қилинган сол бўлиб, уни кирғок ёкалаб югураётган йигирма эркак йўғон арконда судраб келарди, холос. Солнинг тумшуғида турган Хосе Аркадио Иккинчи кўзлари қувончдан чараклаб, рулни бошқариб борарди. У ўзи билан бир гала ажойиб француз гетераларини¹

¹ Гетера эрсиз, мустақил яшовчи.

бошлаб келган эди. Аёллар офтоб нурларидан очик рангли соябонлар остига бекиниб олишган, бежирим елкаларига шоҳи рўмол ташланган, юзлари кизгиш ва ок упа-элик билан чапланган, сочлари гуллар билан безалган эди. Уларнинг кўлларида тилла билагузуклар, оғизларида эса тишларига кадалган гавҳарлар яркирарди. Бальс ёғочидан ясалган сол Хосе Аркадио Иккинчи оқим бўйлаб тепага – Макондога олиб келишга муваффақ бўлган якка-ю ягона сузувчи восита ҳисобланса-да, у, барибир, нияти пучга чикканини асло тан олмади, балки, аксинча, ўзининг бу фаолиятини инсон иродасининг табиат устидан қозонган буюк ғалабаси, деб эълон қилди. У акасидан олган қарзини тўла-тўқис қайтарди ва яна жангари хўрозлар парваришига астойдил киришиб кетди. Эндиликда ажойиб макомлар билан эр-у хотинлик санъатининг анъанавий усулларини буткул ўзгартириб юборган, жамоат талабларини қондиришда жонбозлик кўрсатишлари туфайли Катаринонинг эскирган ишратхонасини ер билан яксон этишга ундаб, бу хилват кўчани хитой фонуслари-ю органчи-ўқимишли, аммо енгилтак аёлнинг ҳазин куйи таралувчи ғаройиб ярмаркага айлантириб юборган француз генералари Макондога олиб келган янги ҳаёт шабадасигина Хосе Аркадио Иккинчининг омадсиз режасини эслатиб турарди, холос. Макондонинг уч кун давомида девонавор ҳолатга тушириб қўйган ва Аурелиано Иккинчига Фернанда дель Карпио билан танишиниш имкониятини яратган қонли карнавалнинг¹ ташаббускорлари худди ана шу француз аёллари эди.

Гўзал Ремедиос карнавал кироличаси, деб эълон қилинди. Чеварасининг чиройи қалбини ҳамиша ларзага соладиган Урсула бунга монелик кўрсатолмади. Шу пайтгача у Гўзал Ремедиосни ибодатхонага бориш учун кўчага факат Амаранта билан бирга чиқарар ва ўшанда ҳам чеварасига юзини, албатта, қора тўр билан беркитиб олишини уқтирарди. Ҳатто руҳоний кийимини кийиб олишиб, Катарино ишратхонасида динни таҳқирловчи ибодатлар қилишдан ҳам

¹ Карнавал (италиянча: carnevale – ёқимли, ажойиб кема) – маскарад кийимларида, турли томошалар, ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган оммавий сайил

тоймайдиган энг диёнатсиз эркаклар ҳам афсонавий, чиройи водийга достон бўлган Гўзал Ремедиоснинг рухсорини, акалли, бир лахзага кўриш учун черковга келишарди. Ҳавасмандлар кизнинг юзини кўришлари учун эса озмунча вақт кетмади. Аслида эса уларнинг бундай тасодифни кутмаганлари яхши эди, чунки шундан сўнг кўпчилик бедорликка мубтало бўлди. Уларнинг орзуларини амалга оширишга кўмаклашган, яъни Гўзал Ремедиоснинг юзини кўришларига сабабчи бўлган одам – келгинди бир кабальеро эса мутлақо ҳаловатини йўқотиб, тубанлик ва кашшоклик ботқоғига ботди ва орадан бир неча йил ўтгач, темир йўлда ухлаб қолганида поезд тагида қолиб кетди. У ибодатхонада кўк чийдухоба костюм-у гулдор нимчада пайдо бўлганида, Гўзал Ремедиоснинг сеҳрли жодуси ўз домига тортган бу кимса жуда узоқдан, ҳатто бошқа бир мамлакатдан келгани аён бўлди. Йигит шу қадар хушрўй ва хушқад, ўзини шунчалар вазмин ва викор билан тутардики, Пьетро Креспи унинг олдида гўёки чала туғилган одамга ўхшаб кетарди. Кўпчилик аёллар ҳасад билан жилмайиб, Гўзал Ремедиоснинг эмас, балки ана шу йигитнинг юзини тўр рўмол билан беркитиш керак, дея пичирлашарди. У Макондода ҳеч кимни танимас, ҳар якшанба тонгда кумуш узангили ва баҳмал жабдуқли отда, худди эртақлардаги шахзода каби пайдо бўлар, ибодатдан сўнг шаҳарни тарк этарди.

Кабальеро черковга кириб келган илк дафъадаёқ, ҳамма унга ўгирилиб қаради ва одамлар бу йигит билан Гўзал Ремедиос ўртасида унсиз, кескин жанг бошлангани, улар ўзаро махфий бир шартнома тузишгани ҳамда ораларида нафакат муҳаббат, балки ўлим билан тугалланувчи рақобат вужудга келганини тушунишди. Олтинчи якшанбада у сарик атиргул кўтариб келди. Кабальеро, одатдагича, ваъзни тик туриб эшитди. Ибодат тугагандан сўнг Гўзал Ремедиоснинг йўлини тўсиб, унга гул тақдим қилди. Қиз буни анчадан буён кутгандай, гулни индамай олди, кейин юзидаги тўр рўмолини бир лахза кўтариб, нотаниш йигитга жилмайди. Минг афсуски, факат кабальеро учун эмас, балки у билан ёнма-ён турган барча эркаклар учун шу сониянинг

Ўзи етарли эди.

Шундан бери кабальеро Гўзал Ремедиоснинг деразаси остига бутун бошли оркестрни етаклаб келар, оркестр кўпинча то эрталабгача куй чаларди. Буэндиа оиласида кабальерога чин юракдан хайрихоҳ бўлган бирдан бир одам – Аурелиано Иккинчи унинг катъиятини сусайтиришга уринди. «Вактингизни беҳудага сарфламанг, – деди унга бир куни кечаси. – Бу хонадоннинг аёллари эшакдан ҳам ўжар». У нотаниш йигитга, дўст бўлайлик, деб таклиф қилди, уни шампань виносида чўмилтирмоқчи, Буэндиалар авлодининг аёл вакиллари азалдан тошбағир эканини тушунтирмоқчи бўлди, лекин, барибир, кабальерони фикридан кайтара олмади. Тунги концертлардан жиғибийрони чиққан полковник Аурелиано Бунэндиа кабальерога, сени фақат тўппонча ғуссадан кутқариши мумкин, деб пўписа қилди. Аммо оғир ишқ дардига йўлиққан йигитни то у чуқур тушқунликка мубтало бўлмагунича, ҳеч ким аҳдидан кайтара олмади. Кабальеро охири хушрўй ва башанг одамдан аянчли чувриндига айланди қолди. Гарчанд, ҳеч ким йигитнинг насл-у насабини билмаса-да, узок диёридаги мансаби ва бойлигидан воз кечган, деган миш-мишлар юрарди. У энди ўжар, арокхўр, жангари одамга айланди. Деярли ҳар куни тонггача Катарино ишратхонасида бўларди. Ҳакикатан ҳам, унинг энг аянчли фожиаси – Гўзал Ремедиоснинг, ҳатто у черковга шахзодалар каби ясаниб келганида ҳам лоқайд караганида эди. Гўзал Ремедиос унинг қўлидаги атиргулни ҳеч бир нозкарашмасиз, йигитнинг шунчаки фавқулода муомаласидан бир оз димоғи чоғ бўлиб олган-у, тўр рўмолини бўлса, юзини кўрсатиш учун эмас, балки йигитни яхшироқ кўриш мақсадида кўтарган эди.

Очиғини айтганда, Гўзал Ремедиос бу дунёнинг одами эмасдек эди. У йигирмага кирган бўлса-да, ҳамон на ўқиш-ёзишни, на дастурхон бошида қошиқ-товоклардан фойдаланишни билди ва на хоналар бўйлаб ҳамиша яланғоч ҳолда кезишини тарқ этди. Сокчилар бошлиғи бўлмиш ёш офицер унга севги изҳор қилганида рад жавобини берди, чунки Ремедиосни унинг енгилтаклиги ажаблантирганди.

«Гирт ахмок, – деди у Амарантага. – Сен туфайли ўлаяпман, дейди-я, нима, ўлат ёки вабоманми?» Офицернинг жасадини Гўзал Ремедиоснинг деразаси остида топишганда, у ўша фикрни яна бир карра таъкидлади.

– Мана кўрдингизми? – деди киз. – Гирт ахмок экан-да!

Аллакандай ғайритабиий заковат гўё кизга нарсаларнинг сиртки, ташки кўринишини сидириб ташлаб, уларнинг асл мохиятини кўра билиш имконини берарди. Ҳамма акли заиф деб ҳисоблайдиган Гўзал Ремедиосни полковник Аурелиано Буэндиа анча зийрак киз, деб ўйларди. «Унга қарасанг, назарингда, йигирма йиллик уруш бўлмагандек туюлади», дея такрорлашни ёктирарди у. Урсула ҳам оилаларига фавкулодда беғубор кизни ҳадя этгани учун худога ташаккур билдирарди. Бироқ кизнинг чиройи Урсулани ташвишга солар, чунки чеварасининг гўзаллиги унга ҳислат эмас, балки иллат – шайтон тузоғи бўлиб туюларди. Шу сабабли, у Гўзал Ремедиосни одамлардан узоқроқда тутишга, ҳаётнинг йўлдан оздирадиган васвасаларидан асрашга уринар, аммо Урсула чевараси онанинг қорнидаёқ ҳар қандай хавф-у хатардан абадий муҳофаза қилинганини билмасди. У чеварасини карнавал деб аталувчи жинлар базмининг қироличаси қилиб сайлашларига ҳеч қачон йўл қўймасди. Лекин байрамга йўлбарс никобини кийиб чиқиш иштиёкида қуйиб-ёнаётган Аурелиано Иккинчи падре Антонио Исабелни Урсулага карнавал аслида мажусийлар¹ байрами эмас, балки католик черкови томонидан муқаддаслаштирилган халқ удуми эканини тушунтириб беришга кўндирди. Ниҳоят, руҳонийнинг гапларига астойдил ишонганидан сўнг, ижирғаниб бўлса ҳамки, у чеварасининг бошига тож кийдиришларига ройиш берди.

Ремедиос Буэндиа байрам қироличаси бўлиши ҳақидаги хабар бир неча соат ичидаёқ бутун округга, ҳатто хали кизнинг бениҳоя чиройи доврўғи бориб етмаган олис гўшаларга ҳам тарқалди ва ҳамон Буэндиа исми шарифи исён

¹ Мажусий (арабча; оташпараст) – оташпарастлик динига мансуб киши; оташпараст.

рамзи бўлиб келаётгани учун баъзи бировлар саросимага тушди. Бу саросима учун ҳеч қандай асос йўқ эди. Агар ўшанда бирор-бир кимсани беозор деб аташ керак бўлса, кексайиб, кўнгли совиб, халқ ҳаёти билан алоқаси тобора узилиб бораётган полковник Аурелиано Буэндиа бунга энг муносиб номзод бўларди. У устахонасида эртадан кечгача ёлғиз ўтирарди. Тинчликнинг биринчи кунлари унинг уйини кўриқлаб туришга юборилган солдатлардан бири баликчаларни водийнинг шаҳар ва қишлоқларига чиқариб сотар ва уйга тилла тангалар-у бир қатор хушхабарлар билан қайтиб келарди. У, консерваторлар ҳукумати ҳар бир президент ҳокимият тепасида юз йил туриши учун либераллар ёрдамида йил жадвали – таквимни ўзгартирмокчи бўлаётгани; ниҳоят диний ҳукмдор билан шартнома тузилгани ва Римдан кардинал¹ ташриф буюргани, унинг тожиги сон-саноксиз гавхартош қадалгани, тахти эса қуйма олтиндан экани; либерал нозирлар унинг олдида тиз чўкиб, узугини ўпганича суратга тушишгани; испан труппаси билан пойтахтга гастролга келган раққосани пардозхонадан никоб таккан номаълум шахслар ўғирлаб кетгани ва у эртасига эрталаб, якшанба кун республика президентининг ёзги саройида қип-яланғоч рақс тушгани ҳақида ҳикоя қилиб берарди. «Менга сиёсатдан гапирма, – дерди унга полковник, – бизнинг ишимиз – баликча сотиш». Полковникнинг мамлакат аҳволини билишни истамаганини ва ўз устахонасида ўтириб, тилла баликчалар сотиб бойиб бораётганини эшитган Урсула кулиб юборди. Турмуш иқир-чиқирларини майдан-сиригача биладиган Урсула баликчаларни олтин тангаларга, кейин эса тангаларни тилла баликчаларга айлантириб, шу тарика қанча кўп мол сотса, шунча кўп ишлайдиган, оғир аҳволга тушиб қолган полковник машғул бўлмиш айни савдонинг маъноси нимадан иборат эканлигига ҳеч тушуна олмасди. Тўғриси айтганда, полковникни савдо-сотик эмас, балки иш жараёни кизиктирарди. У баликчалар танаси-

¹ Кардинал (лотинча) – бош. асосий. Католицизмда руҳонийларнинг пападан кейин, епископдан олдин турадиган олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. Кардиналлар шу даражага папа томонидан тайинланади.

га шу қадар тангачалар ёпиштирар, уларни кискич орасига жойлаб зигирдаккина ёкут кўз ўрнатар, жабраларига сайкал берар, дум ясардики, уруш ва урушга боғлиқ умидсизликларни эслаши учун умуман бўш вақти қолмасди. Заргарлик санъатининг аниқлиги ва нозиклиги шундай диққат-этибор талаб қилардики, натижада у қисқа вақт ичида анча қариб қолди; узок ўтиришдан бели букчайди, ишнинг нозиклигидан кўзлари хиралашди. Аммо шунга қарамай, унинг кўнгли таскин топди. Полковник урушга боғлиқ масала билан энг сўнгги марта унга либераллар ва консерваторлардан иборат бир гуруҳ ветеранлар ҳукумат томонидан ваъда қилинган ва умрларининг охиригача тайинланган нафаканинг пайсалга солинаётганлиги бўйича мурожаат қилиб, ёрдам сўрашганида шугулланган эди. «Нафакани ёдларингдан чиқаринглар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Кўряписизлар-ку, умримнинг охиригача кутавериб азобланмай деб нафакадан воз кечдим». Дастлаб кечалари унинг ёнига полковник Херинальдо Маркес келар, иккаласи кўча эшиги ёнида ўтирганча кўрган-кечирганларини эслашарди. Аммо Амаранта ниҳоятда ҳориб чарчаган бу тепакал одамни кўриши биланок, қалбида уйғонадиган хотиралар азобини кўтаришга мутлақо ожизлик қиларди ва шу боис полковник Херинельдо Маркесни ҳар сафар атайлаб камситарди, охир-оқибатда у уйларига камдан кам ҳолларда келадиган бўлди, кейинчалик умуман қадамини узди — полковник шол бўлиб қолди. Одамови, минғаймас, янги ҳаётнинг уй бўйлаб эсаётган шабадасига бефарқ полковник Аурелиано Буэндиа осуда кексалик сири — ёлғизлик билан ҳаққоний иттифок тузишдан бўлак йўл қолмаганини бора-бора тушунди. Қуш уйқусига гирифтор бўлган полковник ҳар куни эрталаб соат бешда уйғонар, ошхонага кириб одатдагидек бир финжон қора қахва ичар, сўнгра кун бўйи устахонасига беркиниб оларди, кундузи соат тўртларда эса табуреткасини¹ судраганча галерея бўйлаб ўтар ва ҳеч нарсага: на атиргулларнинг ёлқинланиб ёнишига, на ётоғига

¹ Табурет(ка) (немецка: Taburet; франц. табурет; италя. tabouret) — суяниги бўлмаган, квадрат ски гардин шаклидаги и...

бош кўяётган куёшнинг атрофга латиф нурлар таратишига, на юрагидаги халос бўлолмайдиган ҳасрати ғира-шира қоронғилик сукути ичра худди қозонда қайнаётган сувнинг биқирлаши каби қулоққа аниқ чалинаётган Амарантанинг кеккайган киёфасига эътибор беради. У кўча эшиги ёнида чивинга ем бўлиб ўтирарди. Бир куни ўткинчилардан бири унинг оромини бузишга журъат этди.

– Нималар қилиб юрибсиз, полковник?

– Ўтирибман, – жавоб берди у. – Жасадим солинган тобутни ёнимдан олиб ўтишларини кутяпман.

Гўзал Ремедиосга тож кийдирилиши-ю полковник Аурелиано Буэндиа номининг яна ҳамманинг тилига тушиши боис, айрим давраларда юз берган саросималик замирида ҳеч қандай аниқ асос йўқ эди. Аммо кўпчилик мутлақо зид фикрда эди. Бошлари узра осилган фожиани кўрмаётган макондоликлар гурас-гурас бўлиб шод-у хуррамлик билан шаҳар майдонига тўпланишарди. Карнавалнинг шўх телба-ликлари юкори нуктасига етганида ва катта оломон орасида у ёқдан бу ёққа юриб, тўхтовсиз бакираверганидан овози хириллаб қолган Аурелиано Иккинчининг йўлбарс никобини кийиш ҳақидаги орзуси амалга ошган бир маҳалда, водийга элтувчи йўлда баногоҳ маскарад¹ либосидаги катта бир гуруҳ пайдо бўлди. Улар бир аёл тик турган заррин замбилни кўтариб келишарди. Аёлнинг жозибаси шу қадар мафтункор эдики, инсон зоти бундай жозибани ҳатто тасав-вурига ҳам келтиролмасди. Макондонинг тинч аҳолиси кўзни қамаштирадиган зумрад қадалган тож ва бўрсик мўйнали мантия кийган бу тенгсиз гўзални яхшироқ кўриш-га интилиб, ўз никобларини бир дақиқага ечишди; у ялтироқ тангачалар-у қоғозлардан иборат ясама бойлик эгаси эмас, балки кироличаларга хос ҳақикий ҳукмдорлик билан йўғ-рилгандек эди. Оломон орасида бу ҳол фирибгарлик эканини тушуниб етадиганлар анчагина бор эди. Аммо Аурелиано Иккинчи зудлик билан туғилиши муқаррар пароканда-ликнинг олдини олди; у ажнабийларни фахрий меҳмонлар

¹ Маскарад (французча: *masquerade* – никоб, парда) – маска, никоб ва махсус кийимлар кийиб ўтказиладиган сайил.

деб эълон қилди ва сохта кироличани Гўзал Ремедиос билан бир шохсупага ўтказиб жуда ҳам доно иш қилди. Бадавийлар¹ либосини кийиб олган келгиндилар ҳам умумий шодиёналарда ярим кечагача иштирок этишди ва ҳатто байрамга ўз улушларини кўшишди – лўлиларнинг аллақачон унутилган санъатини эслатувчи мохирона акробатика машқлари-ю турли пиротехника² янгиликларини намоиш қилишди. Аммо бир оздан сўнг, шодиёна авжга чиққан маҳали, бу омонат муганосиблик бузилди.

– Яшасин либераллар партияси! – дея ҳайқирди кимдир. – Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Ўқлар чакнаши мушакларнинг жилвагар шуъласини тўсиб қўйди, мусика оҳанглари эса дахшатли бакириқ-чакириқлар остида қолиб кетди. Шодиёна ўрнини саросима эгаллади. Яна бир неча йил ўтгач, халқ ўша сохта кироличанинг мулозимлари аслида доимий қўшин эскадрончилари³ бўлиб, улар бадавийларнинг серхашам яктаклари⁴ остига қарабинларини яшириб олишган эди, деган гап чиқарди. Ҳукумат ўзининг махсус ахборотида буни рад этди ва бўлиб ўтган қонли воқеанинг сабабини аниқлашга сўз берди. Аммо, барибир, ҳақиқат юзага чиқмади ва сохта кироличанинг мулозимлари ҳеч қандай асоссиз, ўз бошлиқларининг ишорасига биноан, оломонни аёвсиз ўққа тутганлиги ҳақидаги тахмин ғолиб чиқди. Осоишталик ўрнатилиб, шаҳарда бирорта ҳам сохта бадавий қолмаганида, майдонда

¹ Бадавий (арабча: сахро кишиси,сахрода яшовчи) – Арабистон яриморли ва Шимолий Африкада яшовчи кўчманчи ва яримкўчманчи араб қабилалари; сахройи, кўчманчи.

² Пиротехника (юнонча: пур – ўт, олов + техника) – портловчи, снувчи ва тутовчи аралашмалар, сигнал берувчи ракеталар, мунпақлар ва шуларни тайёрлаш ва уларни амалда қўллаш билан шугулланувчи техника тармоғи.

³ Эскадрон (французча) – 1) XX аср ўрталарига қадар мунтазам кавалериядаги тактик бўлинма; 2-4 взводдан иборат бўлган; казаклар отлик қўшинида сотня деб аталган. Турли давлатлар армияларида эскадрон 120-200 кишидан ташкил топган. 4-6 та эскадрондан кавалерия полки тузилган; 2) айрим хорижий давлатлар (масалан, Буюк Британия) қуролини қучларида танк полкидаги тактик бўлинма (101 киши); бошқарув гуруҳи, 4 танк ва хизмат кўрсатиш взводларидан иборат. Танк полкида, шунингдек, штаб эскадрони (100 киши) ва хизмат кўрсатиш эскадрон (111 киши) ҳам мавжуд.

⁴ Яктак (форсча: бир кават, астарсиз кийим) – узун, кўкрак олди очик, эркалар қўйлагн.

Ўликлар-у ярадорлар чўзилиб ётарди, холос; шу жумладан, беш нафар масхарабоз, тўрт нафар коломбина¹, ўн олти нафар карта кироли, битта шайтон, уч мусикачи, Франциянинг икки пэри² ва уч нафар япон император хотини. Тўстўполон ва умумий саросимада Хосе Аркадио Иккинчи Гўзал Ремедиосни хавфсиз жойга яширишга муваффақ бўлди. Аурелиано Иккинчи эса кўйлаги йиртилиб кетган ва бўрсик мўйнали мантияси конга беланган сохта кироличани кўлида кўтариб, уйга олиб келди. Уни Фернанда дель Карпио деб аташарди. Қизни мамлакатдаги беш минг гўзал аёл ичидан энг соҳибжамол дея танлашиб, уни Мадагаскар кироличаси килиб эълон этишга ваъда беришиб, Макондога алдаб олиб келишганди. Урсула унинг ортидан гўё ўз кизининг оркаси-дан эргашгандек юрарди. Шахарликлар бу содда киздан ғазабланишмади, аксинча, жуда ачинишди. Майдондаги киргиндан сўнг ярим йил ўгиб, барча ярадорлар тузалиб кетгач ва биродарлик қабристонига энг сўнгги гул сўлиб битгач, Аурелиано Иккинчи Фернанда дель Карпионинг кетидан узок шаҳарга бориб, отасининг розилиги билан, кизни Макондога олиб келди ва нақ йигирма кун давом этган довруғи оламга кетган тўй килиб, унга уйланди.

* * *

Икки ой ўтгач, оилалари бузилишига оз қолди, сабаби – Петра Котес олдидаги гуноҳини юмшатмоқчи бўлган Аурелиано Иккинчи уни Мадагаскар кироличасининг либосида суратга туширишга кўрсатма берди. Бундан хабар топган Фернанда сеп-сидирғасини сандикларга жойлади-да, ҳеч ким билан хайрлашмай, Макондодан чикиб кетди. Аурелиано Иккинчи унга водийга элтувчи йўлда етиб олди. Кўндан кўп илтижою ваъдалардан сўнг, хотинини уйга қайтаришга муваффақ бўлди, жазманидан эса воз кечди.

¹ Колумбина – Италия халқининг анъанавий комедияларидаги комик образ ролини бажарадиган комик актёр.

² Пэр (лотинча: paces – тенг) – Англияда ва 1848-йилгача Францияда давлатни бошқаришда қатнашадиган олий дворянлик табақасининг вакили.

Уз кучига ишонган Петра Котес заррача ҳам ташвиш чекмади. Ахир, у Аурелиано Иккинчини эркакка айлантир-ганди-да. Қиз уни Мелькиадеснинг хонасидан олиб чиккани-да ва унга ҳаётдаги ўрни каердалигини кўрсатганида, у ҳали бола бўлиб, мияси турли ҳаёлларга тўлиб-тошган, ҳақиқий дунё ҳақида ҳеч нарса билмас эди.

У одамови, мудом ўзи танҳо ўй сурадиган бўлиб туғилган, Петра Котес эса унинг феъл-атворини бутунлай ўзгартириб, жўшқин, киришимли, очик одамга айлантир-ганди; бу аёл унинг қалбига ҳаёт қувончини олиб кирган, унда сершовкин ўйин-кулгиларга ва соҳиб қарамликка мойиллик уйғотган, охир-окибатда уни – зоҳирий ва ботиний жиҳатлардан ўзи ўсмирлик йилларидаёқ орзу қилиб юрган эркакка айлантирган эди. Сўнг у уйланди. Ҳар бир йигит эртами-кечми, барибир, шундай қилади. Уйланаётганини Петра Котесга айтишга анчагача журъат этолмай юрди. Ўзини худди болалардек тутди: гоҳо бўлар-бўлмасга таъна-лар ёғдирар, нималардандир хафа бўлар, шу баҳона, энди Петра Котеснинг ўзи мен билан бошқа гаплашмай қўяди, деб умид қиларди. Бир куни у жазманини ноҳақ айблаётганида, Петра Котес унинг тузоғига илинмади.

– Ҳамма бало шундаки, – деди у, – сен қироличага уйланмоқчисан.

Ўсал бўлган Аурелиано Иккинчи дарҳол дарғазаб қиёфага кирди, ўзини ўринсиз ҳақоратланган одамдай тутди, жазманини излаб келмай қўйди, Петра Котес бардошли эди. У заррача ҳам ташвиш тортмади, узоқдан таралаётган куй-ларни, фанфаралар товушини, тўй базмининг гулдураган ғовур-ғувурини худди дам олаётган йиртқич хайвон каби хотиржам тинглар, назарида, унга тўй Аурелиано Иккинчи-нинг янги бир шўхлигидек туюларди. Ҳамдардлик билдир-ганларни ўзининг хотиржам кулгиси билан юпатарди. «Таш-вишланманглар. – дерди Петра Котес уларга, – кези келса, қироличалар ҳам менга югурдаклик қилади». Йўқотилган хушторининг сурати ёнига дуо-ю дам солинган шам ёкишни маслаҳат берган қўшнисига эса:

Уни қайтишга мажбур қиладиган якка-ю ягона шам

хали ўчгани йўк, – деди.

Аёл тахмин қилганидек, Аурелиано Иккинчи уникига чилла ўтиши биланоқ қайтиб келди. Ҳар доимги ошналари ва дайди сураткаш ҳам у билан бирга эди. Аурелиано Иккинчи Фернанда карнавалга кийиб чикқан кўйлак ҳамда қонга беланган бўрсик мўйнали мантияни ҳам ола келганди. Базм шовкин-суронида Петра Котесга киролича либоси кийдириб, уни Мадагаскарнинг ягона ва доимий ҳокимаси деб эълон қилди, сураткашга расмга туширишни буюрди ва суратларни ўз дўстларига улашиб чикди. Петра Котес, Аурелиано Иккинчи анча кийналгани боис ҳам ана шундай ғайриоддий ярашиш йўлини ўйлаб топган, шекилли, деб, ичидан унга раҳми келди. Киролича либосини хануз ечмаган Петра Котес кеч соат еттида Аурелиано Иккинчинини ўз тўшагида қабул қилди. Петра Котес уйланганига ҳатто икки ой ҳам тўлмаган бу йигитнинг хотини билан алоқаси наридан-берилигини сезди ва ниҳоят рақибасидан қасос ололганидан лаззатли бир коникиш туйди. Аммо орадан икки кун ўтиб, Аурелиано Иккинчи ўзи шахсан келишга журъат қилолмай, унинг ёнига улар канақа шартлар асосида ажралишларини келишиб олиш учун воситачи юборганида, Петра Котес ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ сабр-бардош талаб этилажагини тушунди. Аёл Аурелиано Иккинчининг хоҳишига қаршилиқ қилмади. Энди барча одамлар уни, бечора киз, раҳм-шафқат қилишга арзийди, деб ҳисоблашарди; Петра Котесга маъшукидан факат ботинкаларигина хотира бўлиб қолди. Йигит уларни ўзи айтишича, тобутда кийиб ётиши учун сотиб олганди. Котес ботинкаларни латтага ўраб, сандикка солиб қўйди ва тушкунликка тушмай, бардош билан кутишга аҳд қилди.

«Эртамин-кечми, барибир, қайтиши керак, – деди у ўзига ўзи. – Жиллақурса, ана шу ботинкаларни кийгани келар-ку».

У ўзи ўйлаганчалик узок кутмади. Тўғриси айтганда, Аурелиано Иккинчи Петра Котеснинг ёнига ўша мойланган ботинкаларни кийишга мажбур бўлишидан ~~ани~~ илгари қайтажагини никоҳ кечасиёқ тушунди: гап шундаки,

Фернанда осмондан оёғини узатиб тушганлардан эди. У узок мамлакатдаги зимистон бир шаҳарчада туғилиб ўсганди. Бу шаҳарнинг ўттиз икки кўнгиروقхонасидан ҳар куни кеч соат олтида дафн маросимининг мунгли жоми эшитиларди. Мустамлака замонидан қолган, деворларига қабртошлар қопланган кўхна уйлари офтоб юзини мутлако кўрмасди. Ҳовлида ўсувчи сарвнинг шох-бутуклари, боғдаги намиққан табаргуллардан, ранги ўчган дарпардалардан жаҳаннамга хос сукунат уфуриб турарди. Фернанда балоғатга етгунча, кўш-ни уйда чалинаётган пианинонинг ҳазин куйларидан бошқа бирорта ҳам товушни эшитмади, ўша уйдаги ижрочи узок йиллар давомида унинг тушки уйку ҳаловатидан маҳрум қилади. У деразанинг чанг босган витражларидан¹ тушган ёғдуда юзи кўкиш-сарғиш тус олган бемор онасининг ёнида ўтириб, тартибли, ўжар одамни ғуссага чўмдирувчи оҳангларни тинглар, қабр учун гулчамбарлар тайёрлар, хорибчарчаётган пайтлари бу куй наздида йироқ бир ўлкада чалинаётгандек туюларди. Галдаги безгак хуружидан жикка терга ботган онаси аждодларининг дабдабали ўтмиши ҳақида сўзлаб берарди. Ёшгина Фернанда ойдин кечаларнинг бирида оппок либос кийиб, кичик бутхона томон бораётган гўзал аёлни кўриб қолган эди. Арвоҳ билан бўлиб ўтган бу бир лаҳзали учрашувда, ўзининг ўша аёлга тамоман ўхшаб кетишини сезиб, ғоят ҳаяжонланди. Нотаниш аёл унинг ўзгинаси эди. «У – киролича, сенинг катта бувинг, – деб тушунтирди онаси йўталдан ўзини зўрға тийиб. – У ўлган, чунки боғдаги табаргулларни бутаганида уларнинг ҳидидан заҳарланувди». Орадан бир неча йил ўтиб, Фернанда ўзининг катта бувисига ўхшаб кетишини яна бир бор ҳис қила бошлаганида, болалигидаги ўша учрашувни эслаб, ҳеч ишонгиси келмади, аммо онаси Фернандани қойиб берди.

– Бизнинг бойлигимиз ва қудратимиз чексиз, – деди у.
– Бир куни бориб, сен ҳам киролича бўласан.

Гарчанд, чор-ночор аҳволда яшаса-да, уйларидаги

¹ Витраж (латинча: vitrum – шиша) – дераза, эшик ва шу кабиларга рангли шиша парчаларини териб ёки ёруғлик ўтказадиган бошқа материаллардан фойдаланиб, лажм, тасвир ишләш санъати.

узун, устига юпка дастурхон тўшалган ва кумуш санчки-пичоклар қўйилган столда унга ҳамиша бор-йўғи бир финжон шоколадли сув, бир дона печенье беришса-да, Фернанда онасининг гапларига ишонди. Отаси дон Фернандо унга сеп сотиб олиш учун уйини гаровга тикишга мажбур бўлган эрса-да, Фернанда то тўйи ўтган кунгача афсонавий кироличалик ҳақида ширин ҳаёлларга ботарди. Бу орзулар соддалик ёки улуглик васвасаси эмас, албатта, кизни ана шундай руҳда тарбиялашганди. Фернанда ўзини танибдики, оилавий герб тасвири туширилган тилла тувакка ўтирарди. Ўн иккига кириб монастирдаги мактабга жўнаш мақсадида илк бор уйини тарк этганида, гарчи масофа унчалик узок бўлмаса-да, уни фойтунда¹ олиб кетишганди. Синфдош дугоналарини бу янги қизнинг ғалати киликлари: улардан анча нарида, жуда баланд суянчли стулда ўтириши ва хатто танаффусда ҳам уларга қўшилмаслиги хайрон қолдирарди. «У сизлардан тубдан фарк қилади, – деб тушунтирарди кизларга роҳиба аёллар, – у киролича бўлади». Кизлар бунга ишонишган, негаки Фернанда ўшандаёқ улар ҳаётда учратган энг сулув, ҳимматли ва камтарин кизча эди. Орадан саккиз йил ўтиб, лотинча шеърлар ёзиш, мусика чалиш, кабальеролар билан лочин ови, архиепископлар² билан эса апологетика³ ҳақида суҳбатлашишни, чет эл ҳукмдорлари билан муҳим давлат ишларини, папа билан эса илоҳиётга тааллуқли масалаларни муҳокама қилишни ўрганган Фернанда ота-онасининг қулбасига қайтиб келди ва яна дафн гулчамбарлари ясашга киришди. У уйлари хувуллаб қолганини кўрди. Унда фақат турмуш учун энг зарур мебеллар, кандиллар ва кумуш сервизигина⁴ қолган, бошқа нарсаларни аста-секин сотишга мажбур бўлишган эди. Онаси безгак хуружидан ўлганди. Ҳамиша қоп-қора кийимда юрадиган ёқаси таранг, оҳорлан-

¹ Фойтун – тўрт гилдиракли, очилиб-спиладиган соябонли енгил арава.

² Архиепископ (юнонча; катта епископ) – епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

³ Апологетика – теологиянинг христиан динининг баркамоллигини ва барҳаклигини исботлашга бағишланган қисми.

⁴ Сервиз (французча: service – хизмат; идиш-товок тўплами) – маълум миқдордаги кишиларга мўлжалланган, бир хил бадий безағилган идиш-товок тўплами.

ган, соатнинг тилла занжирини кўкрагига кўндаланг осиб юрадиган оғаси дон Фернанд унга ҳар душанбада рўзгор харажати учун биттадан кумушга танга берар ва кизи бир ҳафта давомида тўкиган гулчамбарларни олиб кетарди. Бошқа пайтлар у деярли кун бўйи кабинетида ўтирар, онда-сонда шаҳарга чиққанида ҳам, ибодатга кизи билан бирга боришга улгуриш учун соат олтига қолмай қайтиб келарди. Фернанда ҳеч ким билан ҳеч қачон дўстлашмади. Мамлакат урушда кўп қон йўқотиб ҳолсизланганини асло эшитмади. У ҳар куни кундузи соат учда пианинода ижро этиладиган машқларни эшитишни канда қилмасди. Уйга кираверишдаги эшикка осилган болғача бир куни тўсатдан икки марта сабр-сизлик билан тақиллаган кезде, у кироличаликдан умидини уза бошлаган эди. Фернанда эшик очиб, басавлат, фавкуллода назокатли, юзи чандикли, кўкрагига олтин нишон тақилган ҳарбий кишини кўрди. Меҳмон уйга кириб кабинетда кизнинг отаси билан холи гаплашди. Орадан икки соат ўтгач, дон Фернандо кизининг хонасига келди. «Шайлан, кизим, — деди у, — сен узоқ сафарга отланасан». Шу тариқа Фернандани Макондога — ота-онаси бир неча йиллар давомида ундан усталик билан яширишиб келишган росмана воқелик бор жойга олиб келишди. Қиз уйига қайтиб келгач, хонасига қамалиб олиб, таҳқирланган кўнглига таскин беришга уринган дон Фернандонинг ялиниб-ёлворишлари-ю ваз-қорсонларини эшитмай, узоқ йиғлади. Фернанда энди то ўлгунча ётоғидан чиқмасликка аҳд қилди, аммо шу пайт унинг ортидан Аурелиано Иккинчи кириб келди. Бу ақлга сиғдириб бўлмайдиган омад эди, чунки ғазабдан гангиб қолган Фернанда ўшанда Макондода ўзининг қимлигини билдирмаслик учун йигитга ёлғон гапирганди-да. Нотаниш кизни қидириш учун йўлга отланган Аурелиано Иккинчи кизнинг гапини эшитган, лаҳжасидан тоғлик эканини, шунингдек, унинг дафн гулчамбарлари ясагини биларди. Йигит уни излаб топиш учун қуч-қувватини ҳеч аямади. Аурелиано Иккинчи Фернандани умидсизланмай, Хосе Аркадио Буэндиа Макондога асос солиш учун тоғ тизмасини кесиб ўтгани каби жасорат, полковник Аурелиано Буэндиа

ўзининг барча беҳуда урушларини олиб борганидаги каби кўр-кўрона ифтихор, ўз зурриёти ҳаловати учун курашган Урсула сингари телба бир ўжарлик билан кидирди. У одамлардан дафн гулчамбарлари каерда сотилишини сўраб-суриштирарди. Одамлар уни энг яхши гулчамбарни танлаб олиши учун хонадонма-хонадон бошлашарди. У ер юзидаги энг гўзал аёл каерда яшашини сўраганида, барча оналар ўз қизлари ёнига олиб боришарди. Йигит ноаниқлик даралари, хотирадан ўчириб ташланган кўрикхоналар бўйлаб умидсизликнинг чигал йўлларида анча адашди. У акс садо фикрларини такрорловчи, соғинч эса хаёлий бир сароб ҳосил этувчи сарғиш саҳрони кесиб ўтди. Бир неча ҳафта давом этган самарасиз кидирувлардан сўнг, барча кўнғироқлари худди марҳумга мотам тутаётгани каби чалиниб турган номаълум бир шаҳарга кириб келди. У ҳаттоки бирор марта кўрмаган ва эшитмаган бўлса-да, шимолдан эсган шамоллар учуриб келган тузлар таъсирида деворлари емирилган, равоқларининг ёғочи чириб, қорайиб кетган ва эшиги тепасидаги бир парча картондаги «Дафн гулчамбарлари сотилади» деган ёзуви ёмғирдан ўчаёзган уйни (дунёда бундан кўра қайғулироқ ёзув бўлмаса керак) дарров таниди. Айни лаҳзадан бошлаб, то Фернанданинг она-Игуменья¹ назорати остида ўз уйини бир умрга ташлаб кетган ўша муздай совук тонггача бўлган вақт шунчалик тез ўтдики, бу муддатда роҳибалар келинлик сарпосини тикишга ҳамда қандил, кумуш идиш-товоклар, тилла тувак ва икки асрдан бери давом этаётган оилавий ҳалокатнинг сон-саноксиз, фойдасиз қолдикларини сандикларга жойлашга зўрға улгуришди. Дон Фернандо кизини кузатиб боришга кўнмади. У қарзларидан қутулган заҳотиёқ Макондога етиб келишга сўз берди ва кизига оқ фотиҳа бериб, яна ўз кабинетига бекиниб олдида, фарзандига мотам виньеткалари² ҳамда оилавий герб тасвири туширилган қоғозларга битилган қисқа мактублар йўллаб турди. Фернанда уйларида чикиб кетган куни қайта туғилгандай бўлди. Аурелиано Иккинчи учун эса бу кун ҳам

¹ Игуменья – аёллар монастирининг бошлиғи.

² Виньетка – китобнинг бош ва охириги саҳифасига солинган гул.

бахтнинг ибтидоси, ҳам интиҳоси эди.

Фернанда зарҳал гулчалар билан безатилган, эр-у хотинлик бурчини адо этишдан тийилиш кунлари руҳоний томонидан бинафшаранг сиёҳда белгилаб чиқилган бежирим тақвим олиб келди. Ундан бир катор саналар, жумладан, якшанбалар, ҳар ойнинг ибодатбоп илк жумаси, рўза ва назр-ниёз кунлари, шунингдек, вакти-вакти билан бўладиган касаллик даврини ҳисобга олмаганда, бинафшаранг чорчўплар сочиб ташланган куюк ўрмоннинг ҳар жой-ҳар жойига ташлаб қўйилган қирқ икки ярокли кун қоларди, холос. Вакти келиб бу тиканли тўсик кунпаякун бўлишига ишонган Аурелиано Иккинчи тўй базмини сал узоқроқ давом эттирди. Шампань ва коньякдан бўшаган шишалар уюми уйни босиб кетмаслиги учун уларни ахлат ташувчига тинимсиз чиқариб беришдан чарчаган ва келин-куёв турли вақтда турли хоналарда ётишларидан, фанфара-ю мусика овозлари тинмаётганидан, мол сўйиш ханузгача давом этаётгани хаёлини банд қилган Урсула ўзининг келинлик тажрибасини эслаб, Фернандадан унинг иффат камари бор-йўқлигини суриштирди. Шундай бўлган тақдирда, бу ҳол эртами-кечми шаҳарга овоза бўлиб, охири ёмонлик билан тугарди. Аммо Фернанда ҳеч қандай камари йўқлиги, фақат тўйдан кейин икки ҳафта ўтишини кутаётганини ва шундан сўнг ўзини эрининг ихтиёрига топширажагини айтди. Дарҳақиқат, ана шу муддат ўтгандан кейин у гуноҳларнинг ювилиши учун ўзини қурбон қилишга тайёрлаб, куёви ётоғининг эшигини очди. Аурелиано Иккинчи кўзлари ҳурккан охуникига монанд, мисранг узун сочлари ёстикқа ёйилиб ётган, дунёдаги энг сулув қизни кўрди. Маҳлиё бўлиб қолган куёв, Фернанда енглари узундан узун, човида¹ қатта, думалок, чети маҳорат билан кашталанган тешиги қолдирилган, қордай оппоқ қўйлак кийиб олганини кейинроқ пайқади. Аурелиано Иккинчи ўзини қулгидан тия олмади.

– Умримда бунақа уят нарсани кўрмаганман! – кичкирди у кула-кула. Қулгиси бутун уйни тутиб кетди. – Мен

¹ Чов – қориннинг пастки қисми билан сон ораллиги.

роҳибага уйланибман.

Орадан бир ой ўтди. Хотини ўша оқ кўйлагини ечавермагач, у Петра Котесни киролича кийимида суратга тушириш учун борди. Кейинчалик, у Фернандани йўлдан қайтаришга муваффақ бўлганида, келин ярашув шавкидан маст бўлиб, куёвнинг хоҳишига рози бўлди, аммо у Аурелиано Иккинчи ўттиз икки кўнғирокли шахарга йўл олаётиб орзу қилган оромини бахш этолмади. Бир куни кечкурун, тўнғич ўғиллари туғилмасидан анча илгари, Фернанда эри яширинча Петра Котеснинг ёнига борганини билиб қолди.

– Ҳа, сен ҳаксан, – тан олди Аурелиано Иккинчи ва хотинига ўз ихтиёри билан ҳаммасидан тамоман воз кечишга тайёр одамдай, тушунтира кетди: – Мен поданинг серпуштлигини ўйлаб шу ишни қилдим.

Албатта, хотинни бу ғайриоддий далилга ишонтириш учун анча вақт кетди, лекин Аурелиано Иккинчи рад қилиб бўлмас далиллар келтириб, ниҳоят бунга эришганидан кейин, Фернанда ундан факат бир нарсани: – жазман тўшагида ўлиб қолмасликка ваъда беришини сўради, холос. Улар учовлон, бир-бирларига асло ҳалакит бермай яшашни давом эттиришди; Аурелиано Иккинчи иккала аёлга ҳам меҳрибон эди. Петра Котес ўз ғалабасидан завкланар, Фернанда бўлса ўзини ҳеч нарсани билмасликка оларди.

Гарчанд, Фернанда эри билан сулҳ тузса-да, қолган Буэндиалар билан тил топишоқмади. Урсуланинг илтимослари бекор кетди. Фернанда хотинлик бурчини бажарган кечанинг эртасига қора жун капот¹ кийиб чиқиш одатини ташламади. Бу капот аллақачонок кўшниларининг шивир-шивирига сабаб бўлганди. Шунингдек, Урсула Фернандани мўрча ва ҳожатхонадан фойдаланишга, тилла тувагини балиқчалар тайёрлаш учун полковник Аурелиано Буэндиага сотишга ҳам кўндиролмади. Фернанданинг сўзлари нотўғри талаффуз этиб, ниҳоятда пардалаб, нақ зарбулмасал қилиб айтиш одати Амарантанинг жигига тегар, шу сабаб, у Фернанда билан доимо қандайдир тушунарсиз бир тилда

¹ Капот – уй ичинда кийиб юриладиган кийим.

гаплашарди. «Буфа кизфа хатто де ўзаро тезагиданфа бурнинифе жийрафа тоифасиданфefe», деб колди Амаранта тўсатдан бир куни.

Фернанда ошкора мазахдан даргазаб бўлиб, изох сўраганида, Амаранта пардалаб ўтирмади:

– Сен рўза тутиб, савобини кетидан кутадиган одамсан.

Ана шу кундан эътиборан, улар гаплашмай кўйишди. Жуда зарур пайтлари эса хат ёки воситачи орқали иш тутар эдилар. Фернанда Буэндиаларга ўз аждодларининг олижаноб анъаналарини сингдирмоққа уринарди. У ҳар кимнинг ўзи хоҳлаган пайтда ошхонага кириб овқатланиш одатини йўқотди ва бутун оилани устига кордай оппоқ дастурхон, шамдон ва кумуш идиш-товоклар қўйилган каттакон стол атрофига қатъий бир соатда тўплайдиган бўлди. Урсула энг жўн нарсаси деб ҳисоблайдиган тамадди жараёнининг тантанали маросимга айланиши, уйда шу қадар тоқат қилиб бўлмайдиган батартиб муҳит яратдики, хатто камгап Хосе Аркадио Иккинчи ҳам бунга қарши чиқди. Лекин бари бир, бу янги қоида, бошқа бир янгилик – кечки ибодат каби тантана қилди; бу эса қўшниларининг эътиборини тортди ва Буэндиаларнинг стол атрофида оддий одамлардек ўтирмасликлари, уларнинг тамаддини нақ ибодат маросимига айлантиргани ҳақидаги овозага айланиб кетди. Ҳаттоки Урсуланинг анъаналар таъсирида эмас, балки оний бир илҳом туфайли тугиладиган ирим-сиримлари ҳам Фернанданинг отамерос иримларига мутлақо зид бўлиб чиқарди. Урсуланинг тўрт мучаси соғ пайти оиланинг эски анъаналарига риоя қилинарди, у кўзи ожизланиб, рўзгор юмушларидан четлашганидан сўнг Фернанда келин бўлиб тушгач, хонадон қаттиққўллик исканжасида қолди. Эндиликда оила тақдири Фернанда қўлида эди. Урсуланинг хоҳишига кўра, Санта София де ла Пьедад кандолат сотарди, Фернанда эса буни оила учун номуносиб иш деб баҳолади. Эрта-ю кеч ланг очик турадиган уйнинг эшиклари олдин тушкисан уйку пайтидагина ёпиқ турса, бора-бора умуман очилмайдиган бўлди. Макондо бунёд бўлганидан бери эшик кесакисида осиглик

турадиган бир тутам алоз¹ ва бошок ўрнини Исонинг² юраги тасвирланган токча эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа бу янгиликларни сезгач: «Биз оксуякларга айланиб коляпмиз, – деб норозилик билдирди. – Бунакада консерваторларга қарши уруш очиб, уларнинг ўрнини қиролга олиб беришга тўғри келади». Фернанда полковник билан орани бузмасликка ҳаракат қиларди. Албатта, у полковникнинг мустақиллигидан, уйда жорий этилган янги қоидаларга монелик кўрсатишидан ичида норози бўларди. Унинг сахар соат бешда қаҳва ичишдан, устахонасидаги тартибсизликдан, илма-тешиқ бўлиб тўзиб қолган ёмғирпўшидан, кечкурунлари кўча эшиги ёнида ўтириш одатидан Фернанданинг фигони чиқарди. Лекин Фернанда оила дастгоҳининг бу бебош мурвати билан мураса қилишга мажбур эди. Чунки полковник йиллар-у ноумидлик бир амаллаб хонакилаштирган ёввойи хайвон эканини, агар қазаби келса, хонадондаги янгича тартибни тағ-томири билан кўпориб ташлашини яхши биларди. Эри тўнғич фарзандига катта бобосининг исмини қўйганида, Фернанда эътироз билдиrolмади. Аммо кизча кўрганида чакалоққа онаси шарафига Рената, деб исм қўяжагини баралла айтди. Урсула эса уни Ремедиос деб атаймиз, дея туриб олди. Аурелиано Иккинчи антиқа воситачилик вазифасини бажарган кескин бахслардан кейин, кизчага Рената Ремедиос, деган исм қўйишди. Фақат онасигина уни Рената деб чакирар, қолган ҳамма эса Ремедиоснинг исмини қискартириб Меме дейишарди.

Фернанда дастлаб ота-онасидан гап очмасди, аммо кейинчалик уларни очикчасига улуғлай бошлади. У отасини нақ авлиё қилиб тасвирлар эди. Қайнатасининг бунчалар кўкка кўтарилишидан таажжубланган Аурелиано Иккинчи

¹ Алоз (юнонча) – тийёздошлар ёки доладоплар оиласига мансуб, серсув ва этдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур; 2) шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

² Исо Масих – Қуръонда тилга олинган пайғамбарлардан бири. Исламда Мухаммад (с.а.в.) дан олдинги пайғамбар сифатида алоҳида эъжозланади. Қуръонда, шунингдек, «ал-Масих» («Худо ярилакаган»), Ўбн Марям («Марямнинг ўғли»), Абдуллох («Аллохнинг кули»), Расулуллох («Аллохнинг элчиси»), Аллохнинг муқарраби (яқини), «Ҳаким сўловчи», деб таърифланади. Унга Инжил нозил қилинган.

ўзини тия олмай, хотини йўк пайтда қайнатаси ҳақида ҳазил-хузул қиларди, бошқалар ҳам унга эргашар эди.

Ҳаттоки оила тинчини жон қуйдириб кўриклаб уйларига давғолардан пинҳоний азиат чекиб юрувчи Урсула ҳам бир куни: «Кенжа неварамни папалик тахти кутмоқда: чунки унинг «бобоси авлиё, онаси қиролича, отаси эса мол ўғриси», деб қолди. Бу шўх фитначиларнинг майнавозликларига қарамай, Аурелиано Иккинчининг болалари боболарини доимо диёнатга доир шеърлар битилган мактублар, рождество¹ арафасида эса совғалар солинган улкан кути (у шунчалар катта бўлардики, эшикдан хонага базўр олиб киришарди) юбориб турадиган афсонавий одам, деб ўйлашга одатланишди. Дон Фернандо невараларига ажодларидан қолган мулкнинг энг сўнгги қолдиқларини бирин-кетин жўнатарди. Болалар хонасида улардан катталиги авлиёларнинг аслига тенг келадиган шакллар ва меҳроб ясашиди, шиша кўзли бу авлиёлар худди тирикдек одамни гўлгулага солар, уларнинг эғнидаги гўл солиб моҳирона тикилган мовут кийимлар эса Макондодаги энг чиройли либос ҳисобланарди. Тўралар хонадонларининг дафнга дахлдор кўхна, мунгли ҳашами аста-секин Буэндиаларнинг шинам ва ёруғ уйига ҳам кўчди. «Бизга бутун оилавий кабристонни юборишди, – деди бир пайт Аурелиано Иккинчи. – Мажнунтол-у кабртошлар етишмай турибди, холос». Гарчанд боболари юборадиган кутиларда болаларбоп ҳеч вако бўлмаса-да, неваралар, барибир, декабрь ойини ҳар йили сабрсизларча кутишар, чунки қадимий ва кутилмаган буюмлар уларнинг ҳаётига доимо аллақандай ранг-баранглик бахш этарди. Ўнинчи рождествога ўтар чоғи, кичик Хосе Аркадиони семинарияга² жўнатишга ҳозирлик кўришаётганларида, боболаридан бу кути михланган, нам тегмасин учун чокларига катрон суртилган, устига готик ҳарфларда

¹ Рождество (русча: *ро́ждество*) – Исонинг туғилиши байрами – христиан динининг асосий байрамларидан бири. Исо туғилган кун шарафига черков жорий этган.

² Семинария – 1) баъзи мамлакатларда, масалан, XVIII аср – XX аср бошларида Россияда бошланғич мактаб ўқитувчилари тайёрлайдиган махсус ўқув юрти; 2) XVI асрнинг 2-ярмидан Ғарбий Европанинг айрим мамлакатларида ташкил этилган, айрим христиан черковлари учун рухонийлар тайёрлайди.

«Сеньора дон Фернанда дель Карпио де Буэндиа зоти олияларига», деб битилган эди. Фернанда ётоғига ўтиб хатни ўқиётган пайтда, болалар кутини очишга ошикиб югуришди. Ҳар галгидек Аурелиано Иккинчи уларга кўмаклаша бошлади. Қатронни киртишлаб ташлашди, михларни суғуриб кипикларни олиб ташлашди ва унинг остида мис мурватлар билан маҳкамланган узун кўрғошин сандикни кўришди. Сандикнинг саккиз мурватини бураб чиқарган Аурелиано Иккинчи ногаҳон кичкириб юборди ва болаларни четга олишга аранг улгурди: у андак кўтарилган копкок тагида дон Фернандонинг ўлигини кўрди. Марҳумга қора либос кийдирилган, кўкрагига хоч кўйилган эди. Жасаднинг, қуртларнинг кўпикли, бижғиган қайласида аста-секин димиккан териси эса сассик кекирикдек товуш чиқариб ёриларди.

Рената туғилганидан сўнг хийла вақт ўтгач, Неерланд муваққат битимининг галдаги йиллиги муносабати билан ҳукумат дафъатан полковник Аурелиано Буэндианинг юбилейини нишонлашга кўрсатма берди. Бундай қарор расмий сиёсатга шу қадар қовушмасдики, полковник ҳеч иккиланмасдан рад этди ва қутлаш маросимидан воз кечди. «Мен «қутлаш» сўзини биринчи марта эшитишим, – деди у. – Лекин у нимани англатмасин, бари бир, бу очикдан очик таҳкирдир». Унинг тор устахонаси турли вакилларга тўлиб-тошди. Илгарилари полковникнинг атрофида кузгундек айланадиган ўша қора костюмли адвокатлар яна пайдо бўлишди, улар энди кексайиб қолишган, аммо аввалгидан салобатлироқ эди. Полковник адвокатларни кўриб, уларнинг урушни боши берк кўчага олиб кириш мақсадида келганларини эслади, сурбетларча мактовларга чидай олмай, мени холи қолдиришлар, деб буюрди. Сиз таъкидлаётгандек миллат озодлиги қурашчиси эмас, балки ўтмиши йўқ оддий ҳунармандман, бирдан бир орзуим олтин балиқчалар орасида қолдан тойиб, кашшок ва унутилган одам сифатида ўлиш, деди у. Республика президентининг Макондодаги тантанада шахсан иштирок этиши ҳамда полковникка Ҳурмат орденини топшириши ҳақидаги хабар уни айниқса ғазабга солди. Полковник Аурелиано Буэндиа президентга қуйидагиларни

сўзма-сўз етказишларини илтимос килди: «Хукумат конуни-ни бузаётгани, мансабни сунистеъмол килаётгани учун эмас, балки безиён карияни беҳурмат килгани учун президентнинг пешонасига ўқ узадиган қулай вазиятни сабрсизлик билан кутаман». У шу қадар кизикконлик билан дўк-пўписа килди-ки, оқибат натижада республика президенти энг сўнгги дақиқада аҳдидан қайтиб, орденни шахсий вакили орқали бериб юборди. Тўрт томондан қўйишмагач, полковник Херинельдо Маркес илтимос ва талабларга қўнди ва охири эски қуролдош дўстини авраш максадида ўзининг шол ётган тўшагини тарк этди. Полковник Аурелиано Буэндиа тўрт киши кўтариб олган тебранма курсидаги катта ёстиклар орасида ўтирган дўстини кўрганида, ёшлик йилларидан буён ғалаба, мағлубиятни бирга тотиб келаётган полковник Херинельдо Маркес ҳузурига фақат бир мақсад – унинг азми қарорини қўллаб-қувватлаш учун бор кучини тўплаб келганига бир зум ҳам шубҳа килмади. Аммо ташрифининг асл муддаосини билгач, устахонадаги курсини полковник Херинельдо Маркес билан бирга чиқариб ташлашни сўради.

– Сени аввалроқ отиб ташласам бўларкан, дўстим, – деди Аурелиано Буэндиа, – ўшанда бугунгидака номусга қолиб юрмасдинг.

Хулласи калом, қутлов маросими Буэндиаларнинг иштирокисиз ўтди. Қутлов карнаваллар ҳафталигига тасодифан тўғри келди, аммо ҳукумат мени атай мазах қиляпти, деган фикр полковник Аурелиано Буэндиага тинчлик бермасди. У устахонада ўтириб ҳарбий мусика садолари, артиллерия¹ залпини², кўнгироклар жаранги-ю кўчаларига унинг номи берилиши муносабати билан сўзланган нуткларнинг айрим жумлаларини эшитди. Қонли уруш бошлай олиши ва консерваторлар ҳокимиятини тағ-томири билан

¹ Артиллерия (французча: artillerie – тайёрламоқ, шайламоқ) – 1) тўп, миномёт ва шу қабилаларнинг отиш қуроллари мажмуи; 2) шундай қуроллар билан қуролланган қўшин тури; 3) тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланилиши ҳақидаги фан.

² Залп (немисча: Salve – бўл) – 1) дастлаб оқимлаш, саломлашмиш маъносига ўқ узиниши (фолк) 2) бир неча тўп ёки артиллерия қуроллари билан бир-бирига ўқ отиш.

йўк килиши учун эндиликда ўша ёшлик матонати етишмаслигини сезган полковник Аурелиано Буэндианинг кўзлари мағлубиятга учрагандан сўнг илк бор ёшланди.

– Тинч кўйинглар, – деди полковник Аурелиано Буэндиа, – мен бандман.

– Оч, – Урсуланинг товуши ҳамишагидек вазмин эди. – Бунинг байрамга ҳеч алоқаси йўк.

Сўнг эшик лўкидонини суриб, дахлизда турган ўн етти нафар эркакни кўрди, гарчанд, уларнинг ташки киёфаси, афт-ангори, ранг-туслари турлича бўлса-да, уларга хос бўлган умумий бир ўхшашлик мавжуд эди. Шу боис уларни дунёнинг истаган бурчагида ажратиш мумкин эди. Улар полковникнинг ўғиллари эди. Ака-укалар гарчи бир-бирларини мутлако танимасалар-да, юбилей тўғрисидаги хабарни эшитиб, ҳар бири ўзича сохилнинг энг узок бурчакларидан келишган эди. Улар исмлари Аурелиано эканидан фахрланишарди. Меҳмонлар уч кун ичида уйини остин-устун қилиб ташлашди. Бундан Урсула қувонар, Фернанданинг жаҳли чиқар эди. Амаранта эски қоғозлар орасидан Урсула бир пайтлар ҳар бир неварасининг туғилган ва чўқинтирилган куни ҳамда адресини ёзиб қўйган дафтарчани қидириб топди. Бу рўйхатга қараб йигирма йиллик урушнинг ҳар бир йилини хотирада қайта тиклаш мумкин эди. Шунингдек, полковникнинг кўзғолончилар сафига қўшилиш хомхаёли билан Макондодан йигирма бир кишини бошлаб чиққан тонгги сафаридан тортиб, то устига қотиб қолган қондан дағаллашиб кетган ёмғирпўшда уйига қайтиб келган сўнгги сафаригача бўлган барча юришларини кузатиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи кариндошларининг ташрифини шампань виноси ва аккордеонли сершовкин базм билан нишонлади. Меҳмонлар уйдаги гулдонларнинг нақ ярмини чилпарчин қилишди, каттакон ҳўкизни кўрпага ўраб гандираклаатиш ниятида кува-кува, атиргулларни пайхон қилишди, барча товукларни отиб ташлашди. Амарантани Пьетро Креспининг ҳазин вальсларига рақсга туширишди, Гўзал Ремедиосга шим кийдириб, учига соврин илинган узун хомага чиқаришди; улар емакхонага ҳайдаб

кирган, танасига ёғ суркалган чўчка Фернандани туртиб йикитди. Аммо кўнгилсизликлардан ҳеч ким арз қилмади, чунки бутун уйни ағдар-гўнтар қилиб ташлаган бу зилзила уларга аллақандай ҳузурбахш бўлиб туюлди. Дастлаб ўз ўғилларини аллақандай ишончсизлик билан кутиб олган ва ҳатто айримларининг ўз зурриёти эканига шубҳа қилган полковник Аурелиано Буэндиани уларнинг қилиқлари қувонтирди ва жўнашлари олдидан у ҳар бирига биттадан тилла балиқча ҳадя этди. Одамови Хосе Аркадио Иккинчи эса амакиваччаларини хўроз уриштиришга таклиф қилди. Бу воқеанинг фожиа билан тугашига оз қолди. Аурелианоларнинг кўпчилиги хўроз уриштиришнинг ҳадисини олган эдилар. Улар беллашувда пешкадамлик қилаётган падре Антонио Исабелнинг муттаҳамлигини дарҳол фош этишди. Қариндошлари сайр-томоша ва ўйин-кулгига ўчлигини сезган Аурелиано Иккинчи уларни олиб қолишга аҳд қилди. Унинг таклифига куч-қувватга тўлиб-тошган ва бобоси каби тадқиқот ишларига мойил зўр баҳайбат мулат – Ғамгин Аурелианогина рози бўлди. У омад кидириб дунёнинг ярмини кезиб чиққан, энди унга қаерда яшашнинг қизиғи йўқ эди. Бошқалари эса, гарчанд, ҳали оилали бўлишмаса-да, ўз тақдиримизни топганмиз, деб ҳисоблашарди. Уларнинг барчаси кўли гул ҳунармандлар бўлиб, рўзғор тутишни ҳам жойига қўядиган одамлар экан.

Чоршанбада, улуғ рўзанинг биринчи кунда, йигитлар ўз уйларига жўнаб кетмасларидан бурун, Амаранта уларни кийимларини алмаштириб, черковга боришга ундади. Полковникнинг ўғиллари черковга тазарру учунмас, балки эрмак учун боришди. Падре Исабель ҳар бирининг пешонасига кулдан хоч тасвирини чизиб қўйди. Қайтиб келишгач, уларнинг кенжаси пешонасини артмоқчи бўлса, ҳеч ўчмади. Акаларининг манглайдаги белгилар ҳам ўчмади, сув ва совун, қум ва чипта, охири эса жилвиртош ва жавҳарни ишга солишди, бироқ хочни ўчира олишмади. «Қайтага яхши-ку, – деди Урсула ака-укалар билан хайрлашаётиб, – энди сизларни ҳеч ким адаштирмайди».

Улар оркестр садолари остида, бир тўп бўлиб ва

шаҳардагиларга Буэндиалар пушти асло қуримайди, деган тасаввур қолдириб, йўлга тушдилар. Телба ихтирочи Хосе Аркадио Буэндиа орзу қилган ўша муз фабрикасини Ғамгин Аурелиано шаҳар четида бунёд этди.

Макондога келганидан бир ой ўтгандан сўнг, ҳамма таниб, ёктириб қолган Ғамгин Аурелиано онаси ва эрга чикмаган синглиси (у полковникнинг кизи эмасди) учун қулай жой излаб, майдон кунжагидаги катта, беўхшов ва эски иморатга кизиқиб қолди. Бу бино жуда ташландик аҳволда эди. Ғамгин Аурелиано одамлардан эгасини суриштирди, унга, бу уй бўш, деб айтишди. Кесакхўр бир бева яшаркан, уни ўлимидан олдин икки маротаба – майда сунъий гуллар қадалган шляпа ва эски туфлида майдонни кесиб, епископга ёзган хатини жўнатиш учун почта идораси томон бораётганида кўришган экан. Йигит беванинг якка-ю ягона дугонаси бағритош бир оксоч аёл бўлганини ва у уйга кириб қолган ит, мушук ҳамда бошқа жониворларни ўлдириб, шаҳарни қўланса ҳид қоплаши учун жасадларни кўчанинг ўртасига иргитишини билиб олди. Уй соҳибаси ва унинг оксочи уруш тамом бўлишидан анча илгари ўлиб кетганлигига ҳамманинг ишончи қомил бўлди. Иморат эса кўпдан буён қаттиқрок киш ва бўрон бўлмаётгани учунгина қулаб тушмаганди. Ошик-мошикларини занг еб битирай деган эшиклар гўё ўргимчак ипларига осилиб тургандай эди; дераза ромлари намликдан шишиб кетганди; галереядаги ўйдим-чукур бўлиб кетган цемент полдан ўт ва дала гуллари униб чиққан бўлиб, калтакесак ҳамда бошқа жониворлар ўрмалаб юрарди. Хуллас, айна манзара уйда қарийиб эллик йилдан буён ҳеч ким яшамаётганини билдирарди. Бесабр Ғамгин Аурелианога уйни эгаллаш учун бу далилларнинг чораги ҳам кифоя қиларди. Ғамгин Аурелиано оёғи остидан чиққан чанг босилгунича остонада кутиб турди, сўнгра меҳмонхона ўртасидаги ўтган аср модасида кийинган озиб-тўзган аёлга кўзи тушди, унинг бирорта туки қолмаган бошидан бир неча дона сарғиш ўт ўсиб чиққан, хали гўзаллигини йўқотмаган йирик кўзларида умид учқунлари сўна бошлаган, ёлғизлик азобидан ажин тушган озгин юзлари

тиришиб кетган эди.

Арвоҳ билан учрашувдан хаяжонга тушган Ғамгин Аурелиано аёл кўлидаги эски нусха ҳарбий тўппончадан ўзини нишонга олганини сал кечикиброк пайкади.

– Мени кечиринг, – деди у шивирлаб.

Аёл эски буюмлар билан тўлиб-тошган хонанинг ўртасида турганича, пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган, кенг елкали бу пахлавонни диққат билан кузатди ва ҳали батамом босилмаган ғира-шира ғуборда у кўзига кўшогиз милтик осиб олган, кўлида куён тутган одамдек туюлди.

– Йўк! Худо хаки! – кичқирди аёл хирилдок товушда.

– Менга энди буни эслатиш шафқатсизлик бўлади.

– Мен уйингизни ижарага олмоқчи эдим, – деди Ғамгин Аурелиано.

Шунда аёл яна тўппончасини Ғамгин Аурелианонинг пешонасидаги хочга тўттилади ва катъийлик билан тепкини кўтариб қўйди.

– Кетинг, – деб буюрди у.

Кечкурун, овқат маҳали Ғамгин Аурелиано воқеани уйдагиларга сўзлаб берди ва унинг ҳикоясидан ғамга ботган Урсула кўзёши килиб олди. «Вой худойим-эй, – дея илтижо қилди у бошини чангаллаганча. – У ҳали тирик экан-да!» Вакт, урушлар, беҳисоб бахтсизликлар туфайли Урсула Ребекани бутунлай унутиб юборганди. Кексайиб қолган бир сўзли Амарантагина, Ребека тирик, деган ўйдан халос бўлолмасди. У тонглари ғариб тўшагида чўчиб уйғониб кетганида ҳам, сўлиган баданини юваётганида ҳам, ок газламадан тикилган кампирларбоп юпка ва корсажини кияётганида ҳам, мудҳиш гуноҳини эслатувчи кора биллакбандини алмаштираётганида ҳам Ребека ҳақида ўйларди. Амаранта ухлаётганида ҳам, бедорлигида ҳам, руҳи кўтаринки ва нияти бузилган дақиқаларда ҳам доимо Ребекани ўйларди; ёлғизлик унинг хотираларини маълум бир тартибга солди – турмуш юрагига қалаб ташлади, кўнгилга ғам-ғуссаларни эслатувчи суприндиларни ёкиб юборди ва бошқа қатор аччиқ хотираларини тозалаб, уларга мангулик ато этди. Гўзал Ремедиос Ребеканинг ҳаёт эканини Амарантадан яширди. Улар унинг

путурдан кетган уйи ёнида ўтишаётганида, Амаранта кизга ҳар сафар Ребеканинг нонкўрлиги ёки ракибасининг номи билан боғлиқ аллақандай кўнгилсиз ёки беҳаё воқеа тўғрисида ҳикоя қилиб берар ва ҳолдан тойдиргувчи адоватини шу йўсинда Гўзал Ремедиос билан бирга баҳам кўришга, уни ўлимидан сўнг давом эттиришга интиларди. Лекин унинг уринишлари мудом самарасиз яқунланар, чунки Гўзал Ремедиосга бошкаларни ҳаяжонлантирувчи эхтирослар мутлақо ёт эди. Урсуланинг ҳислари эса Амарантаникига батамом зид эди; Ребека у учун барча разилликлардан холи бир хотира эди; Урсуланикига ота-онасининг шақилдоқ суякларини солинган қоп билан бирга келтирилган бу бечора митти кизнинг сиймоси Ребекани Буэндиалар авлодига номуносиб қилиб қўйган ўша шармандали хатти-ҳаракати ҳақидаги хотирадан устун чиқди. Аурелиано Иккинчи Ребекани уйларига кўчириб келиб, унга ғамхўрлик кўрсатишга қарор қилди, аммо Ребеканинг ўжарлиги туфайли бу эзгу ният амалга ошмади; Ребека ёлғизликнинг имтиёзини қўлга кириштириш учун жуда кўп қайғу-мусибат чекди ва бу имтиёзни у ўзгалар паноҳидаги шафқатга, сохта лаззатлардан иборат беором кексаликка алмаштиришни хоҳламади.

Февраль ойида Макондога полковник Аурелиано Буэндианинг пешоналаридаги хоч тасвири ҳали ҳам ўчмаган ўн олти ўгли яна келганида, Ғамгин Аурелиано Ребека ҳақида гапириб берганда улар бир зумда бу уйни сувоқдан чиқаришди, эшик ва деразаларини алмаштиришди, пештоқини дилни яйратадиган ёрқин рангга бўяшди, деворларга тиркагич ўрнатишди, галерея полини қайтадан цементлашди. Аммо уйнинг ичкарисини тузатишларига эса рухсат бўлмади. Ребека ҳатто эшик ёнига ҳам яқин келмади. Ака-укалар шошиб-пишиб таъмирлаш ишларини тугатгач, Ребека кийматини ҳисоблаб чиқди-да, кекса оксочи Архенидадан уларга бир ховуч танга бердириб юборди (бу пуллар охириги урушдан сўнг муомаладан чиқарилган-у, Ребека ҳамон ярокли деб ўйлар эди). Ўғлонлар Ребека билан бу дунё ўртасида нақадар чуқур чох борлигини сезишди ва таркидунё қилган бу аёлни то қалбидаги ҳаёт учқуни батамом сўнмагунча,

бирор жойга олиб кетиш мумкин эмаслигини тушунишди.

Полковник Аурелиано Буэндианинг ўғиллари бу гал келишганида, энди Жавдарранг Аурелиано Макондода қолиб Ғамгин Аурелиано билан бирга ишлай бошлади. У полковникнинг чўқинтиргани уйга олиб келган илк ўғилларидан бўлиб, Урсула билан Амаранта яхши эслаб қолишганди, чунки у қўлга тушган барча мўрт буюмларни бирпасда синдириб ташлаган эди. Бетида чечак излари колган ўрта бўйли бу йигитнинг болаликдаги бузармонлиги ҳамон колмаган эди. Э-ҳе, қанча ликопчаларни синдирди, ҳатто қўли тегмаса-да, ёнида турган идишлар чилпарчин бўларди. Қимматбаҳо сервизини аяган Фернанда унга қалайи ликопчалар харид қилишга шошилди, аммо тез фурсатда бу мустаҳкам металл идишларда ҳам заха ва дарз кетган жойлар пайдо бўлаверди. Самимияти ва ишчанлиги туфайли Жавдарранг Аурелианонинг ўзини ҳам мушкул аҳволга солиб қўядиган тузалмас кусурини одамлар кечиришарди. Қиска вақт ичида у муз ишлаб чиқаришни шунчалик кўпайтирдик, махсулот ҳажмига маҳаллий бозорнинг харид имкониятлари торлик қилди ва Ғамгин Аурелианони водийнинг бошқа ерларида ҳам муз сотиш муаммоси ўйлантириб қўйди. Худди шу пайт унинг миясига ажойиб фикр келди.

– Темирийўл ўтказиш керак, – деди Ғамгин Аурелиано.

Бу – Макондода «темирийўл» сўзининг биринчи марта жаранглаши эди. Ғамгин Аурелиано чизган чизмалар бир вақтлар Хосе Аркадио Буэндианинг ҳукумат раҳбарларига йўллаган қуёш уруши қўлланмасининг бевосита давоми ҳисобланар ва буни кўрган Урсуланинг, вақт олдинга эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилади, деган шубҳаси тасдиқланди. Аммо Ғамгин Аурелиано бобосидан фаркли ўлароқ, на уйкусини, на иштаҳасини йўқотди ва на дилгирлик кайфияти билан бировларни кийнади, аксинча, ҳайратомуз лойиҳаларини пишитар экан, уларнинг якин фурсат ичида амалга ошишига қатъий ишонар, киймат-у муҳлатга алоқадор барча ҳисоб-китобларни уқув билан тузар ва режаларини ҳеч иккиланмай амалга оширарди.

Аурелиано Иккинчининг катта бобосига ўхшаб кети-

ши ва нимаси биландир полковник Аурелиано Буэндиадан фарк килиши, энг аввало, унинг ўтмишнинг аччиқ сабоқларига мутлақо бефарқлигидан эди; у бир вақтлар акасининг беҳуда кemasозлик саноатига аямай пул сочганидек темир-йўл қурилиши учун ҳам хасислик қилиб ўтирмади. Ғамгин Аурелиано таквимга бир кўз ташлаб олдида, ёмғирлар мавсуми тугаши билан қайтишга ваъда бериб, чоршанба кuni жўнаб кетди. Шу-шу, дом-дарағи бўлмади. Жавдарранг Аурелиано фабрика ишлаб чиқарган ошиқча¹ маҳсулотлар орасида нафаси ичига тушиб сув ўрнига мева шарбатидан муз тайёрлаш устида тажрибалар ўтказар экан, қутилмаганда музқаймоқ ишлаб чиқаришга асос солди. Эндиликда у ўзиники деб ҳисоблаган фабриканинг маҳсулотлари турини кўпайтиришни режалаштирди, негаки ёмғирлар мавсуми ва ёз ўтиб кетган эса-да, акасида хануз дарак йўқ эди.

Қишнинг бошларида дарёда кир чайётган аёл асабий бир ҳолатда дод-вой солганча, шаҳарнинг марказий кўчасига қараб югурди:

– Қаранглар, даҳшатли бир нарса келяпти! – бакирарди аёл. – Худди ғилдиракли ошхонага ўхшайди, ортига бутун бир шаҳарни тиркаб олган!

Макондо ўша замон даҳшатли хуштак ва ҳарсиллагандаги пишқирикни эслатадиган товушдан ларзага келди. Кўпчилик бундан бир неча ҳафта илгари ишчилар артели¹ аъзоларининг ёғоч ва темир из ётқиизишганини кўришган, лекин бунга ҳеч ким эътибор бермаган, чунки ҳаммалари буни ўша юз йил бурунгидек хуштак ва дўмбира чалиб, Қуддуси Шариф даҳолари ихтиро қилган ғалати суюқ дориларни овоза қилиш учун қайтиб келган лўлилар қавмининг ғалдаги найранги, деб ўйлашган эди. Аммо дастлабки саросима таркагач, барча макондоликлар кўчага отилиб чиқишди ва паровозда² туриб қўл силқиётган Ғамгин

¹ Артель (французча: *atelier* < италияча: *artiere* – ҳунарсанд) – фуқароларнинг, касб-ҳунари эгаларининг биргалашиб, жамоа бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларида бири.

² Паровоз (русча: *пар* – бут + *воз* (ить) – элтмоқ) – темир йўл поездларини тортиш учун белгиланган, бут двигатели билан ҳаракатга келадиган машина, бут двигателли локомотив.

Аурелианони, гуллар билан безатилган, роса саккиз ой кечикиб келган биринчи поездни кўришди. Бу – Макондо бошига чексиз шубҳа-ю ишонч, эзгулик ва ёвузлик, беҳисоб ўзгариш, офат-у кулфат ёғдиришга маҳкум этилган, кўринишидан беозоргина сарик ранг поезд эди.

Кетма-кет ғаройиб ихтиролардан эс-хушини йўқотиб қўйган макондоликлар ҳатто хайратланишга ҳам улгуришмади. Ғамгин Аурелиано поездда олиб келган электр машина (унинг-жонга тегувчи, «тум-тум»га ўрганиш учун анча вақт ва куч керак бўлди) токидан бўзарган чирокларини томоша қилганча, кечалари ухламай чикишар эди. Улар омадли савдогар дон Бруно Креспи шернинг жағига ўхшаган кассали театрда намоиш этадиган ҳаракатланувчи расмлардан ғазабланишар, негаки бир фильмда ўлиб, дафн этилган, раҳмдил томошабинларнинг аччиқ кўзёшини оқизган қаҳрамон бошқа фильмда яна тирилиб қолар ёки ҳабашга айланган бўларди. Икки сентаво ҳақ тўлаган оломон кўз кўриб-кулоқ эшитмаган бу масҳарабозликка чидай олмай, барча курсиларни синдириб ташлади. Алькальд¹ ўзининг махсус ахборотида, дон Бруно Креспининг қаттиқ талабига биноан, оломонга иллюзиялар² кўрсатувчи кино бор-йўғи бир аппарат эканини, дарғазаб бўлишига арзимаслигини тушунтириб берди; бу мужмал изохлардан сўнг дўлиларнинг янги бир бемаъни найрангига қурбон бўлибмиз-да, деб ўйлашди ва ўз кулфатимиз ўзимизга етиб-ортарди, уйдирма шахсларнинг уйдирма мусибатларига кўзёш қилишимизга ҳожат йўқ, деб кинога бормасликка қарор қилишди.

Маҳаллий чолғу оркестрининг нонини яримта қилган граммофонлар³ пайдо бўлганда ҳам худди шундай ҳодиса юз берди. Қизиқувчанлик илгари одамларнинг қилиши таъқиқланган бу кўчадаги мижозлар сонининг ўсишига сабаб бўлди ва ҳатто, айтишларича, бу жумбокли буюмни яқиндан кўриш истагида шаҳарнинг обрўли аёллари эркакча кийиниб

¹ Алькальд – шаҳар ҳокими.

² Иллюзия – воқеаликни нотўғри идрок қилишдан ҳосил бўлган сохта тасаввур.

³ Граммофон (юнонча: gramma – ёзув + phone – товуш) – махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутк ва шу қабиларни қайта эшиттирадиган қарнайли мусика аппарати.

келишарди, улар граммофонларнинг нақ пинжига тикилиб олишиб, узок тикилишардики, одамлар тез орада, граммофон ҳамма ўйлагани ва француз гетералари ишонтиришга уринишгани каби сеҳрли тегирмон эмас, балки оддийгина ўйинчоқ, унинг куйини эса оркестрнинг қалбни тўлқинлантирувчи, инсоний, тўла ҳаёт ҳақиқати билан йўғрилган куйига мутлақо таққослаб бўлмайди, деган қарорга келишди. Граммофонлар тез таркалиб, ҳар бир хонадонда учратиш мумкин бўлса-да, одамларнинг ихлоси қайтиб кетган эди. Лекин уни болаларнинг овунчоғи сифатида харид қилишган, кичкиналар энди бу антиқа машиналарнинг «ичак-чавоғи»ни ағдариб, кўнгилларини хуш этишарди. Шаҳарликлардан бири темирйўл станциясида¹ ўрнатилган, узун айланма даста хомхаёлли, олдинига граммофоннинг жўн нусхаси, деб юрган аппарат телефон эканига ишонч ҳосил қилганидан сўнг энг беўй одамлар ҳам саросимага тушиб қолишди. Худои таоло гўёки макондоликларнинг ҳайратлари чегарасини текшириб кўриш мақсадида уларни мудом завқ ва умидсизлик, шубҳа ва эътироф ўртасида иккилантириб туришга аҳд қилганга ўхшарди. Бу – ҳақиқат билан хомхаёлнинг чалкаш-чулқаш қоришуви эдики, ҳатто Хосе Аркадио Буэдианининг каштан остидаги арвоҳи ҳам изтиробга тушиб, куппа-кундуз куни уй бўйлаб кеза бошлади. Темирйўл расмий равишда очилиб, чоршанба куни соат ўн бирда поезд келадиган, ёзув столи қўйилиб телефон ва билет сотиш учун ойнача ўрнатилиб ёғоч павильонли² ўртамиёнагина станция қурилгач, Макондо кўчаларида ўзини оддий юмушлар билан юрган тўпори одамлар деб атаган, аслида эса цирк артистларига ўхшаб кетувчи эркаг-у аёллар пайдо бўлишди. Кўчама-кўча ташиб юриб, суви қайнаганида хуш-так чалувчи декчадан фойдаланиш ҳамда рўзанинг еттинчи

¹ Станция (лотинча: *statio* – тўхташ жойи; бекат) – 1) темир йўл поездлари ёки курукликдаги бошқа транспорт воситалари тўхтайдиган жой; шу жойга тегишли ишшоот ва хизматлар мажмуи (бу ерда шу маънода); 2) махсус вазифа бажарувчи айрим муассасалар, корхоналар ёки илмий-текшириш иши олиб боровчи муассасалар номи; 3) бортида илмий асбоб-ускуналари бўлган космик аппарат.

² Павильон (французча: *pavillon* – капалак; хурсандчилик қилинадиган капалаксимон чодир) – 1) чакана савдо учун мўлжаллаб мавсумий ёки донмий қурилган усти берк, енгил бино, дўконча.

куни жонни соғ-омон саклаб қолиш коидаларини бирдай сўзамоллик билан тушунтираётган бу дайди найрангбозлар, гарчи лўлиларнинг киликлари боис оғзи куйган бу шаҳарда ҳеч қанақа муваффақиятга умид боғлашмаса-да, ношулар ҳисобига (бундайлар эса ҳамма жойда топилади) анчагина маблағ жамғаришди.

Бир чоршанба куни Макондога бу товламачилар билан биргаликда оғзидан кулги аримайдиган, пакана мистер Герберт ҳам келди ва орадан кўп ўтмай, Буэндиалар оиласида яшай бошлади. У чавандозлар чолвори, чарм кўнжли этик, пўкак кулокчин кийиб олган, пўлат гардишли кўзойнаги ойнаси остидан икки кўзи сарғайиб кўринарди. Бир шингил бананни еб тугатмагунича, ҳеч ким унга эътибор қилмади. Аурелиано Иккинчи уни «Ёкуб мусофирхонаси»да дафъатан, бўш хона йўқлигидан ғзаби қайнаб, испан тилини бузиб алланарсалар деяётганида учратди ва ҳар сафаргидек, бу келгиндини ҳам уйига бошлаб келди. Мистер Герберт бир-бирига боғланадиган бир неча азростатлари¹ билан қарийб ер юзининг ярмини айланиб, ҳамма жойда ҳам каттагина даромад қилганди, аммо у макондоликлардан бирортасини ҳам осмонга кўтаришга муваффақ бўлолмади, чунки лўлиларнинг учарбўйраларини кўрган одамлар учун азростат бир кадам ортга чекиниш эди. Мистер Герберт бир ҳафта юргач, ноилож қайтиб кетишга мажбур бўлди.

Одатдагидек тушлик пайтида емакхонага йўлбарс терисига ўхшаш йўл-йўл бир бош бананни олиб келишганда, Герберт биринчи бананни ҳафсаласизлик билан узиб олди. Аммо кейин яна биттасини, сўнг шоша-пиша бошқасини узиб олди; суҳбатини бир зум тўхтатмай, банан кетидан банан ер, уларни обдан чайнаб, лаззатини татиб, олимликка хос лоқайдлик билан ҳузур қиларди. Биринчи бошни тугатгач, яна банан олиб келишларини сўради. Сўнгра доимо ўзи билан олиб юрадиган асбоб-ускуналар қутисидан ўлчов асбоблари солинган кичик ғилоф чиқарди. Бананлардан бирини гавҳарфурушга хос шубҳа билан атрофлича ўрганиб

¹ Азростат- ҳаво шари.

чикди; унга махсус жаррохлик наштари билан ишлов берди, дорихона тарозисида тортиб кўрди, куролсоз усталар фойдаланадиган калибрда ўлчади, кейин кутисидан бошқа асбоблар тўпламини олиб, бананларнинг ҳароратини, намлигини ва рангини аниклади. Бу иш шу қадар кизиқарли туюлдики, ҳеч ким бемалол овқатлана олмади: барча мистер Герберт якунловчи фикр айтиб, ҳамма нарса аник-равшан бўлишини кутарди. Лекин у муддаосини айтмади. Кейин мистер Гербертни шаҳарнинг чеккасида кўришди, у кўлига дастали тўр ва сават ушлаганча, капалак тутарди.

Навбатдаги чоршанбада эса бир гуруҳ инженер, агроном¹, гидрогеолог², топограф³ ва ер ўлчовчилар келишди, улар мистер Герберт капалак қувиб юрган жойларни бир неча ҳафта ўрганишди. Анчадан сўнг кумуш билан ишлов берилган, диванига бахмал тортилган, томи хаворанг ойналардан иборат сарик поезднинг думига уланган вагонда жаноб Жек Браун келди. Бошқа вагонда келишган, илгарилари полковник Аурелиано Буэндиани ҳамма ерда кузатиб юрган ўша адвокатларга ўхшаш қора кийимдаги димоғдор ҳуқуқшунослар жаноб Брауннинг атрофида гирдикапалак бўлишаётгани туфайли агрономлар, гидрогеологлар, топограф ва ер ўлчовчиларни ҳам. Худди азростатлари ва турлитуман капалаклари бўлган мистер Герберт ғилдиракли макбара-ю копонгич немис овчаркаларига эга жаноб Браун каби урушга дахлдор одамлар бўлса керак, деб ўйлашди. Ўй суриш учун эса вақт етишмасди, Макондонинг ҳамма нарсадан шубҳаланувчи кишилари атрофда нималар бўляпти ўзи, дея сўрашга шайланиб турганда шаҳар кутилмаганда дунёнинг турли гўшаларидан келган ажнабийлар қароргоҳига айланди. Орада ҳеч қанча вақт ўтмай, гринголар⁴ ўзларининг

¹ Агроном (агро.. + *кюннча*: *potos* – қонун; одат) – кишлок хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; кишлок хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мутахассиси.

² Гидрогеолог (гидро.. + геология) – геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган мутахассис.

³ Топография (*кюннча*: *topos* – жой + *grapho* – ёзмам) – геологиянинг бирор жойнинг, ер сатҳининг географик ва геометрик элементларини тасвирлаш ва шу асосда топографик хариталар яратиш усулларини ўрганувчи мутахассис.

⁴ Гринго – ажнабий, келгинди.

хуморкўз, муслин¹ кўйлакли ва катта шляпали хотинларини олиб келишди ва темирйўлнинг нариги томонидан яна бир шаҳар барпо этишди; кўчаларига пальмалар ўтказишди, уйларининг деразаларига симтўр, айвонларига оқ столчалар кўйишди, шифтга улкан парракли вентиляторлар² осишди, уй бикинидаги каттакон яшил ўтлоқда товус-у беданалар сайр қилиб юришарди. Бу даҳа худди электрлаштирилган баҳайбат товукхона каби баланд темир панжара билан ўралди, ёзнинг салқин тонгларида панжаранинг бир чеккаси тин олиш учун кўнадиган калдирғочлардан қорайиб турарди. Ажнабийларнинг Макондода нима кидираётгани ва улар чиндан ҳам саховатпешами-йўқлигини ҳеч кимса билмас, улар эса аллақачон ҳамма жойни остин-устин қилиб юборишган эди. Келгиндилар ўзбошимчалиги лўлиларнинг ўша тартибсизлигидан ошиб тушган ва бу вақтинчами ёки доимийми, тушуниб ҳам бўлмасди. Бошида фақат худога бўйсунувчи кучлар ёрдамида ёмғир ёғиш маромини ўзгартиришди, дарёни (унинг оқ тошлари-ю муздек суви билан) шаҳарнинг нариги бурчагига, қабристоннинг ортига буришди, худди шунда, дарё сувига суякларидан анкиётган порох хиди уриб қолмаслиги учун Хосе Аркадионинг ғиштлари нурай бошлаган қабри устига темир-бетон макбарача қуришди. Ўз дилбарларини бирга олиб келмаганлари учун эса ишк-муҳаббати қайнаб турган француз гетераларининг кўчаси каттакон, темир панжарали шаҳардан ҳам йирикрок шаҳарга айланганди ва чоршанбаларнинг бирида йўлдан оздиришнинг қадимий усулларидан тортиб, қолган ҳамма усулларини мукаммал эгаллаб олган ҳамда жамики ланжларни уйғотиб юборишга, тортинчокларга туртки беришга, тамагирларнинг нафсини қондиришга, камтарларнинг юрагига чўт ташлашга, димоғдорларнинг таъзирини беришга, таркидунё қилганларни эса қайта тарбиялашга тайёр антиқа киёфали фохишалар ва вавилон фосикалари тўлди-

¹ **Муслин** (французча: mousseline – Ироқнинг Мўсул шаҳри номидан) – енгил, юпка ва майин газлама.

² **Вентилятор** (лотинча: ventilator – елпигич; соғурувчи, шамоллатувчи) – ёпик бинодаги ҳавони янгилайдиган, ҳавони тозалаб турадиган, машина қисмларини совитадиган шамолпарракли механизм.

рилган поезд бу тинч шаҳарга келди. Эски араб дўконлари ўрнида кад кўтарган, деразалари шуъла сочувчи хорижий моллар магазинлари жойлашган Турклар кўчаси шанба оқшомлари можаро ишқибозлари билан тўлиб-тошарди: уларни қимор ўйнаётган столлар ёки тир олдида, фол очадиган, туш таъбирини айтадиган тор кўчада, фританга¹, чанқоқбосди ичимликлар сотиладиган столларнинг ёнида мудом учратиш мумкин бўларди; якшанба куни эрталаб бу столлар тошқўчада чўзилиб ётган девонаваш арокхўрлар, асосан кечки муштлашувда ўқ, пичоқ ёки мушт еган, арок шишаси билан яраланган бахтиқаро ландавурлар оролига ўхшаб кетарди. Макондо гавжумлигидан шаҳар кўчаларидан ҳатто ўтиб ҳам бўлмасди: ҳар қадамда мебель, сандик ё эгасиз участкага иморат қурувчиларнинг қурилиш материалларига қокилиб кетишингиз ёки жанжалга сабаб бўлувчи антика манзара – бодом дарахтлари орасига осиб қўйилган тўр беланчакада куппа-кундуз куни хамманинг кўз ўнгидан ишқ-муҳаббат билан машғул қандайдир бир жуфт ошикка дуч келишингиз мумкин эди. Шаҳардаги энг осойишта гўша беозор антиль занжилари² томонидан бунёд этилди: улар шаҳарнинг бир чеккасида бутун бошли кўчадан иборат козиқ оёқларга қўндирилган ёғоч уйлар қуриб олишди ва кечалари ҳовлиларидаги кичик боғчада йиғилишиб, тушуниб бўлмас лаҳжаларда диний қўшиқлар айтишарди. Мистер Гербертнинг ташрифига атиги саккиз ой тўлган эсада, шунақаям кўп ўзгаришлар содир бўлдики, эскидан истикомат қилувчилар ҳам ўз шаҳарларини зўрға танишарди.

– Ўзимизга-ўзимиз бош оғрик сотиб олдик-а, – дея бот-бот такрорларди ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа, – ҳаммаси эса қандайдир бир грингони банан билан меҳмон қилганимиздан бошланди.

Аурелиано Иккинчи эса ажнабийлар келганидан хурсанд эди. Уйлари тез орада жаҳоннинг турли гўшаларидан келган ҳар хил нотаниш одамлар, тузалмас маишатпараастлар билан тўлиб-тошдики, ҳовлига янги ётоқхоналар қуришга,

¹ Фританга – ковурилган гўшт ва сабзавотдан тайёрланган миллий таом.

² Антиль занжилари – Антиль оролларида келган қора танлилар.

ошхонани кенгайтиришга, аввалги столни каттароғига алмаштиришга, янги идиш-товоклар харид қилишга тўғри келди, аммо шундан сўнг ҳам галма-гал овқатланишга мажбур бўлишди. Фернанда ўзларининг беандиша хулқ-атвори билан ажралиб турувчи меҳмонларга нисбатан нафратини босиб, уларнинг кўнглини кироличаларга хос назокат билан овлашдан ўзга чораси қолмаган эди. Улар галереяга лой ботинкалари билан чиқишар, боғга қаратиб пешоб қилишар, тушки уйку пайтида бўйраларини истаган жойга тўшаганларича ва на хотин-қизларнинг уялишига, на эркакларнинг истехзоли қулгусига эътибор беришар, хаёлига келганини айтаверишарди. Амаранта кора суякларнинг бу ғоратидан шу қадар қаҳри келардики, охир-окибатда худди илгариги пайтдагидек яна ошхонада овқатланадиган бўлди. Полковник Аурелиано Буэндия у билан ҳол-аҳвол сўрашиш учун устахонага кираётганларнинг кўпчилигини бу ерга бўлган шу хайрихоҳлик ёки ҳурмат эмас, балки гўёки тарихий ёдгорлик ва музей топилмаларига нисбатан қизиқиш етаклаб келаётганига тўлиқ ишонч ҳосил қилгач, эшикнинг лўкидонини суриб қўйди ва энди уни фақат кўча эшиги яқинидаги ўриндикда ахён-ахёндагина кўриш мумкин эди. Фақат Урсулагина ҳатто оёғини судраб босадиган, деворни ушлаб пайпаслаб юрадиган бўлиб қолса-да, ҳар бир поезд келиши арафасида худди болалардек қувнаб кетарди. «Гўшт ҳам, балик ҳам пиширинглар, – буюрарди у Санта София де ла Пьедаднинг осойишта қароргоҳига, иложи борича, тезроқ боришни орзу қилаётган гўрттала ошпаз аёлга. – Хилма-хил таом пиширинглар, ким билади бу ажнабийларнинг нима истаб қолишини». Поезд куннинг айни иссиқ пайтида келарди. тушда уй худди гавжум бозордек шовқин-суронга тўлиб-тошар, ошпазлар шўрва ҳамда гўшт, ошқовоғ-у сабзаёт солинган бошқа қозонларни, гуручли таомларни кўтариб у ёқдан бу ёққа зир югуриб, лимон шарбатлари тўла бочкадан стаканларга қуйишаётган чоғда бадани тер билан қопланган, ўзларининг сахий хўжайинларини ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган нонхўрлар уйга гала-гала бостириб кириб стол атрофидаги энг яхши жойларни эгаллашга уринишарди.

Тартибсизлик, баъзиларининг кетма-кет икки бор овкатланиши Фернанданинг фиғонини чиқарар, шунда кўпинча уйни кўча ошхонаси билан адаштириб, ҳисоб-китоб талаб қиладиган паришонхотир нонхўрларни бозорчи хотинларнинг сўз бисотидаги уят гаплар билан боплаб сўкиб, юрагини бўшатишни хоҳларди.

Мистер Гербертнинг ташрифидан бери орадан бир йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Ниҳоят, келгиндилар Хосе Аркадио Буэндиа шериклари билан бир вақтлар буюк кашфиётлар очиш ниятида босиб ўтган ерларга банан экишга тайёргарлик кўришаётгани аниқланди. Полковник Аурелиано Буэндианинг пешонасига ҳоч тасвири туширилган яна икки ўғли Макондога келди. «Биз Макондога ҳамма бораётгани учун келдик», дейишди улар ўзларини оқлаб, эҳтимол, бу – Макондога барча келаётганларнинг ниятини изохларди.

Гўзал Ремедиос банан васвасаси юкмаган бирдан бир одам эди. Қиз гўёки ўз ёшлигининг ажойиб даврида қолган ва бу беҳисоб тартибсизлик, шартлиликлардан кун-бакун ётсираб, маккорлик, шубҳаланишлардан тобора узоклашиб, ўз дунёсининг оддий ҳақиқатларидан чексиз бахт топарди. У аёлларга корсаж ва юбкалар нега кераклигига ақли етмай ўзига аллақандай дағал матодан чакмон тикди ва ёлғиз шунгагина ўраниб юборди. Унинг фикрича, кип-яланғочлик уй шароити учун ягона мос келадиган ҳолат ҳисобланарди. Уйидагиларнинг сочини бир оз кесдириши, чиройли ўриши, рангли тасмалар билан безаши ҳақидаги гаплари жонига тегди ва охири жаҳли чикиб, нақ тақимига тушган сочини тамоман олдириб, улардан авлиёларнинг хайкаллариغا париклар¹ ясади. Гўзал Ремедиоснинг оддийликка интилишининг ажаблანарли жойи шундаки, у қулайлик қидириб модадан халос бўла борган, эркинлик майлига итоат этган сайин ақлга сиғмайдиган чиройи шу қадар гуркираб яшнар ва қиз эркаклар билан тобора бемалолроқ гаплашарди. Аурелиано Буэндианинг ўғиллари Макондога илк бор келишганда улар билан Гўзал Ремедиоснинг қони бир хил

¹ Парик (французча: parrucce) – тутам-тутам сочлардан шакли ва рангини киши сочига ўхшатиб, бирор матога ёпиштириб тайёрланган ясама соч.

эканини эслаб, Урсула аллакачон унутилган кўрқувдан сесканиб тушди. «Ўзингга эҳтиёт бўл, – оғохлантирди у кизни. – Улардан кўрган фарзандларинг чўчка думли бўлади». У эса катта бувисининг ўгитига кулок солмади. Кўп ўтмай эркакча кийиниб, учига соврин ўрнатилган ходага чикиш пайти кумга роса ағанади ва кадд-у коматини кўриб авзойи бузилган ўн етти ака-уканинг фожиали можаросига сабабчи бўлишига оз колди. Сўнг Урсула йигитларнинг бирортасига ҳам уйда тунашга рухсат бермади. Макондога келган тўртовлон, Урсуланинг кўрсатмасига мувофик, ша-хар чеккасидаги бир уйда ижарада яшарди. Агар Гўзал Ремедиос айна эҳтиёткорлик ҳақида эшитса борми, кулавериб ичаги узилган бўларди. Киз, тақдир уни умрининг сўнг-ги лаҳзасигача эркаклар оромини гўёки кундалик табиий офат сингари бузиб турувчи қилиб яратганини билмасди. У Урсуланинг таъкикини бузиб емакхонада, ажнабийлар орасида пайдо бўлганида ҳар гал саросима бошланар, қариндошлари ночор ахволга тушиб қолишарди. Гўзал Ремедиоснинг кадд-у бастида дағал чакмон ичида кўзга яққол ташланиб турарди. Сочи олинган, беками-кўст бу киз бироз шабадаламак учун сонларини очиши ва овқатдан сўнг бармоқларини завқ билан сўриши ҳам эркакларни йўлдан оздириш максидида қилинган жинояткорона ҳаёсизлик эмаслигини тушунмас эдилар. Ажнабийлар тез фурсатда кашф этишгани: Гўзал Ремедиос чикиб кетгандан кейин ҳам тахлика руҳи ва жафо эсиб туражаги эди. Севги азобларида кўзи пишган, жаҳоннинг барча мамлакатларида севгини бошдан кечирган эркаклар Гўзал Ремедиоснинг табиий ҳиди уйғотувчи ҳаяжонни ҳеч қачон кўрмаганларини тасдиқлашди. Улар бегония турган галереяда, меҳмонхонада, уйнинг исталган кунжагидаги Гўзал Ремедиос турган жойни беҳато кўрсатишар, кетганига қанча вақт бўлганини аниқ айта олишарди, негаки у ўзидан сўнг ҳавода аниқ из қолдирарди. Аммо уйнинг кундалик хидига қоришиб кетгани туфайли Буэндиалар буни сезишмас, ажнабийлар бўлса, дарҳол фахмлашарди. Ҳа, фақат уларгина кизга муҳаббат қўйган ёш офицернинг нега ўлиб қолганини, узок ўлкадан келган

кабальеронинг тушкунликка тушганини тушунишарди. Киз безовталиқ офати билан куршаб олинганини, эркакларда чидаб бўлмас ички ҳалокат туйғусини уйғота олишини ўзи билмас, шу боис ўзаро суҳбатда заррача муғамбирлик қилмас ва содда илтифоти билан уларни ҳамиша адойи тамом қиларди. Урсула чеварасини ажнабийлар кўзидан узоқроқда тутишни истаб, эндиликка ошхонада Амаранта билан бирга овқатланишга мажбур этганида, Гўзал Ремедиос аллақандай тартибларга бўйсуниб заруратидан кутулганидан ҳам қувонди. Очиғи, унинг учун қаерда, қайси вақтда овқат ейишнинг аҳамияти йўқ эди. Баъзан у енгил-елпи овқатланиш учун эрталаб соат учда уйғонарди-да, сўнг кечкурунғача донг қотиб ухларди ва шу тариқа, бутун кун тартибини чалкаштириб, қандайдир тасодиф уни уйда ўрнатилган тартибга туширмагунча ойлаб яшайверарди. Лекин ўшанда ҳам у ётоғини нақ ўн бирда тарқ этар, мўрчага икки соатча бекиниб олиб, тешиқ-тирқишлардан чиқадиған чаёнларни ўлдирганча, қаттиқ ва узоқ уйқудан аста-секин ўзига келарди. Кейин ҳовузчадан сув олиб, тепасидан қуябошлар, бу узоқ давом этадиған ва диққат талаб этиладиған юмуш эди. Гўзал Ремедиосни яхши билмайдиганлар, қиз ўз андоми билан завкланяпти, деб ўйлашарди. Аслида эса бу сирли маросим ҳар қандай ҳиссиётдан холи бўлиб, Гўзал Ремедиос учун иштаҳаси келгунча вақт ўтказиш усули эди, ҳолос. Бир куни у эндигина ювинаётганида қандайдир ажнабий киши томдағи черепицаларни¹ битталаб кўчира бошлади. Қизнинг яланғоч танини кўрган боёқиш ажнабий энтиқди. Гўзал Ремедиос унинг черепицалар орасидан мўлтираётган маъюс кўзларидан уялмади, саросимага тушди, ҳолос.

– Эҳтиёт бўлинг, – деди у, – қулаб тушасиз.

– Мен фақат сизга қарамоқчиман, – дея ғўлдиради ажнабий.

– Шундайми? – деди қиз. – Майли, лекин жуда эҳтиёт бўлинг, том чириб қолган.

¹ Черепица (русча) - асосан, бино томига ёпиш учун ишлатиладиган қурилмиш материали. Черепицаларнинг аксарияти сопол, цемент ва кум қоришмасидан тайёрланади.

Ажнабийнинг юзи хайрат ва азобдан бужмайиб кетган, гўё бу ажиб сароб ёйилиб кетмаслиги учун вужудини камраб олган хирс билан сассиз курашаётгандек туюларди. Гўзал Ремедиос уни черепица кулаб тушишидан кўркаяпти деб ўйлаб, бечорани ортикча тахликага солмаслик учун одатдагидан кўра тезрок ювинишга ҳаракат қиларди. Қиз баданига сув қуяркан, том чириган, чаёнлар черепица устига тўкилиб, ёмғирдан намикиб кетган барглار орасидан мўрчага ўтса керак, деб огоҳлантирди. Ажнабийга қиз ўз майлини мана шу сафсата орқали пардалаётгандек туюлди ва Гўзал Ремедиос баданини совунлашга тушганида, у бахтини синаб кўрмокчи бўлди.

– Ижозатингиз билан сизни ўзим совунлаб қўйсам, – деб шивирлади.

– Яхши ниятингиз учун миннатдорман, – жавоб қайтарди қиз, – аммо ўзим бемалол эплайман.

– Жиллакурса, елкангизни, – деб ўтинди ажнабий.

– Нега? – таажжубланди қиз. – Одамлар елкасини совунлаганини қаерда кўргансиз?

У ювиниб бўлиб артинаётганида, кўзлари ёшга тўлган ажнабий, менга тегсанг деб ёлворди.

– Чўмилаётган аёлни кўриш учун ўзини тушлик овқатдан маҳрум қилган гўл одамга ҳеч маҳал тегмайман, – деди Гўзал Ремедиос.

Охири қиз чакмонини кийди. Ажнабий кўпчилик шубҳаланганидек, Гўзал Ремедиос яланғоч бадани устига кийишига ишонч ҳосил қилди, ҳозиргина очилган сирнинг қиздирилган темири унга бир умрлик тамга босганини сезди ва бунга ортик чидай олмади. У мўрчага тушиш ниятида яна иккита черепицани тортиб олди.

– Жудаям баланд-ку! – кўрқув аралаш огоҳлантирди қиз, – Нобуд бўласиз-а!

Чириган том худди тоғ кўчкидек дахшатли товуш чиқариб пастга кулади, ажнабий кўрқувдан кичкиришга аранг улгуриб, цементли полга ағдарилиб тушди ва бош суяги чакилиб, тил тортмай жони узилди. Шовкин-суронни эшитиб емакхонадан югуриб келган ажнабийлар, марҳумни

мўрчадан чиқараётиб, унинг терисидан Гўзал Ремедиосга хос ғоят анвойи бўй таралаётганини сезишди. Бу хид мурда-га шу қадар сингиб қолгандики, гўё бош суягидаги ёриқлардан қон ўрнига шу сеҳрли хид билан йўғрилган мушк-анбар чиқарди; шунда Гўзал Ремедиоснинг анвойи бўйи у дунёда ҳам, то марҳумлар суяги хокка айлангунча азоб бериши аён бўлди. Аммо ҳеч ким бу мудҳиш воқеани Гўзал Ремедиосни деб ҳалок бўлган аввалги икки эркакнинг ўлими билан боғламади. Ажнабийлар ва Макондонинг туб аҳолиси Ремедиос Буэндиадан севги эмас, балки ажал нафаси уфуриши чинлигига ишонишлари учун яна битта қурбон керак бўлди. Айни воқеа орадан бир неча ой ўтгач, Гўзал Ремедиос дугоналари билан банан плантацияларини¹ қўргани борганида юз берди. Банан дарахтлари орасидаги рутубат ариб турувчи узун «йўлак» бўйлаб сайр қилиш макондоликлар учун одат тусига айланганди: бу ерда боқира бир осойишталик ҳукм сураб, гўё уни узоклардан, сукунатли бегона ҳилқатдан атай кўчириб келингандек туюларди. Бу маскан гўё товуш етказишнинг ҳадисини олмагандай эди, шу боис, баъзан бир қадам нарида айтилган гап эшитилмас, гоҳида эса плантациянинг нариги четидаги гап ҳам кулоққа аниқ-тиниқ чалинар эди. Макондо кизлари бу ғалати хусусиятни ўйин ва чўчиш, ҳазил ва кўрқитиш воситасига айлантиришган, кечалари билан эса плантациядаги сайрларини худди бемаъни туш каби эслашар эди. Бананзордаги осойишталик шу қадар катта шуҳрат қозондики, Урсула Гўзал Ремедиоснинг беозор ўйин-кулгусига қаршилиқ кўрсатмади ва унга шляпа ҳамда кийим кийиш шарти билан плантацияга боришга рухсат берди. Қизлар бананзор чегарасига кириб келишлари биланок ҳаво ўша анвойи бўйга тўлиб-тошди. Ариқ қазилган эркаклар аллақандай сеҳрли куч измига тушиб, ўзларига кўзга кўринмас хатар таҳдид қилаётганини сезишди. Кўпчилик ҳўнграб йиғлаб юборди. Гўзал Ремедиос ва унинг кўрқув босган дугоналари ўзларига ташланишга шай турган бу

¹ **Плантация** (лотинча: plantatio – ўсимлик ўтқизиш, экиш) – факат биргина маҳсус экин экилган катта ер майдони; 2) алоҳида экинлар, масалан, шакарқамиш, пахта, чой, кофе қабилар етиштирилаётган йирик деҳқончилик хўжалиғи.

тутаккан эркаклар тўдасидан зўрға қутулишиб, якин орадаги уйларга беркинишга муваффақ бўлишди. Орадан сал вақт ўтгач, кизларни беркинган пана жойидан пешонасидаги қул билан чизилган хочлари ҳаммага илохий кўркув каби таъсир этадиган, худди уларни асло қўл теккизиб бўлмас олий мазҳаб вакилларидек кўрсатадиган тўрттовлон Аурелиано халос этишди. Тўс-тўполондан фойдаланган ишчилардан бири Гўзал Ремедиоснинг қорнига худди жар ёқасига чанг солган бургутдек титраб-қакшаб чанг солганини у ҳеч кимга айтмади. Гўё яшин чақилди-ю, кизнинг кўзлари бир лаҳза камашди ва у дилозорга ўтирилиб, маънос нигоҳини яққол кўрди, юрагида биргина раҳм-шафқат уйғонди. Кечкурун Турклар кўчасида ўша ишчи ўзининг ботирлигини гапириб, бахти чопганидан чиранди ва орадан бир неча дақиқа ўтмасдан от тепкисига учраб, кўкраги мажақланиб кетди; ишчини ўраб олган ажнабий тошкўча ўртасида унинг ўз қонига бўкиб, нафаси қайтганича қонталаш ётганини кўришди.

Гўзал Ремедиоснинг эркак зотига ажал келтириши шундай қилиб рад этиб бўлмайдиган тўртта далил билан исботланди. Гарчанд, мактанишни хуш кўрадиган айрим эркаклар шундай жозибали аёл билан бир кеча бўлиш учун жонларини қурбон қилишга тайёр эканликларини айтишсада, аслида уларнинг бирортаси ҳам бунга журъат этолмасди. Гўзал Ремедиосни забт этиш, у келтиражак ажал йўлини тўсиш учун жўнгина бир ҳис – муҳаббат даркор эди, лекин бу фикр ҳеч кимнинг миясига келмасди.

Урсула чеварасига эътибор бермай қўйди. Илгари у кизни оддий рўзгор юмушларига кизиктиришга уринар эди. «Эркакларга кўпроқ нарсa керак, — дерди у сирли қилиб. — Сен ўйлаганлардан ташқари овқат пишириш, супуриш-сидириш, ҳар хил майда-чуйда нарсалар учун азоб чекишга тўғри келади». Урсула чеварасининг рўзгорбол хотин бўлмаслигини сезарди. Чунки ўз ҳирсини кониктириб бўлгач, Гўзал Ремедиоснинг ақл бовар қилмайдиган ялқовлигига бир кун ҳам тоб берадиган эркак зоти топилиши амри-маҳол эди. Кенжатай Хосе Аркадионинг туғилиши ва уни Рим папасига ворис қилиш истаги бечора аёлни чевара ташвишидан

кечишга мажбур этди. Эртами-кечми мўъжиза юз беришга ва бу дунёда Гўзал Ремедиосдек даҳмаза юкни елкасига оладиган эркак топилишига ишонган Урсула кизни такдир зайлига топшириб қўйди. Амаранта эса, Гўзал Ремедиосни тарбиялаш бефойда эканини Урсуладан анча илгари тушуниб, уни овсар кизча, деб ўйларди. «Сени лотереяга тикиш керак»-, дерди Амаранта унинг эркаклар ҳақидаги суҳбатга бефарклигидан ташвишланиб. Кейинрок Урсула Гўзал Ремедиосга черковга юзига тўр рўмол ёпиб боришни буюрганида, Амаранта бу ҳол эътиборни тортади ва тез орада соҳибжамолнинг юрагига йўл ахтарадиган бирорта эркак пайдо бўлиши мумкин, деди. Аммо Гўзал Ремедиос ҳатто шахзодалардан ҳам жозибали даъвогарга ўйламай-нетмай рад жавобини берганида, Амарантанинг сўнгги умиди пучга чикди. Фернанда бўлса, ҳатто Гўзал Ремедиосни тушунишни ҳам истамас эди. Уни конли карнавал куни киролича либосида кўрган Фернанда Ремедиос бу дунёнинг одами эмас, деган хулосага келган эди. Лекин унинг овқатни қўл билан ейишини ва барча гаплари телба-тескари эканини кўргач, Буэндиа авлодида телбалар жуда кўплигидан афсусланиб кетди. Полковник Аурелиано Буэндиа Гўзал Ремедиос ўзи билган ва кўрган одамлар орасида энг акли теран инсон эканлигига ишонар ва буни одамларни мазах қилишдек ғаройиб қобиляти орқали исботласа-да, қариндошлари аллақачон кизни худо измига топшириб қўйишган эди. Гўзал Ремедиос ёлғизлик саҳросида қолди, лекин бундан заррача азобланмади, у ўзининг сокин тушлари, узок чўмилишлари, тартибсиз овқатланиши-ю ҳар неки хотирадан холи умри давомида улғайиб борарди. Бу ҳол то Фернанда боғдаги ипга осилган чойшабларни йиғиштириб олишга кўмаклашиш учун аёлларни чакирган баҳор кунига қадар давом этди. Ўшанда, ҳали иш бошланмай туриб, Амаранта ногаҳон Гўзал Ремедиоснинг юзи оқариб, ҳатто аллақандай шаффоф тус олганини сизди.

– Тобинг қочдими? – деб сўради у киздан.

Чойшабнинг нариги четини тутган Гўзал Ремедиос маънос жилмаганча:

– Аксинча, мен ҳеч қачон ўзимни бу қадар яхши сезмагандим, – деди.

Фернанда Гўзал Ремедиос гапини тугатгани ҳамон майин нурга йўғрилган шамол кўлидаги чойшабни юлиб олишга интилаётганини сезди ва чойшабнинг ҳавода бир зумда энламасига ёйилиб текислаганини кўрди. Амаранта эса юбкаси этагидаги тўрларнинг сирли титрашини пайқади ва ўша сония Гўзал Ремедиос кўкка парвоз қила бошлаганида, йикилиб тушмаслик учун ўз чойшабининг бир чеккасига маҳкам ёпишди. Кўзлари деярли ожиз бўлиб қолган Урсулагина енгиб бўлмас бу шамолнинг табиатини тушуна олди; у чойшабларни шамолнинг нурли оқими ихтиёрига топширди ва кўзни камаштирадиган даражадаги оппоқ, ҳилпираётган чойшаблар орасида Гўзал Ремедиоснинг видолашиш учун кўлини силкиётганига қараб турди; чойшаблар кўкка ўрлагандан ўрлаб, киз билан бирга хотиротнинг энг баланд учадиган қушлари ҳам қувиб ета олмайдиган поёнсиз бўшлиқда ғойиб бўлишди.

Ажнабийлар, ниҳоят киз бирор эркакнинг домига илинган-у оиладагилар ўз шарафини меърож ҳақидаги чўпчак билан химоя қилаётир, деган фикрга келишди. Ҳасад ўтида куйган Фернанда бора-бора мўъжизани тан олди ва кўп вақтлар давомида чойшабларини қайтариб беришини сўрайвериб, худонинг жонига тегди. Макондо аҳлининг аксарияти ҳам мўъжиза юз берганига ишонди ва ҳатто шам ёкишиб, дуо ўқишди. Агар мўъжиза хусусидаги хайратни барча Аурелианоларнинг ваҳшиёна кириб ташланиши ҳақидаги шумхабар сиқиб чиқармаганида, балки одамлар Гўзал Ремедиоснинг парвози ҳақида янада кўпроқ гапиришган бўлишарди. Гарчанд, полковник Аурелиано Буэндиа ўз ўғилларининг фоживий ўлими муқаррар эканини қайсидир даражада сезса-да, буни башоратга йўймади. Ажнабийларга қўшилиб келган икки ўғли – Арракаш Аурелиано билан Аурелиано Аркайя Макондода қолиш истагини билдиришганда, раъйидан қайтаришга уринди. У қоронғилик тушиши биланок хатарли жойга айланадиган бу шаҳарда уларга нима борлигига тушунмасди, аммо Аурелиано Иккинчи йигитлар-

ни кўллаб-кувватлади ва Жавдарранг Аурелиано билан Ғамгин Аурелиано укаларини ўз корхоналарига ишга жойлаштириб қўйишди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бу қарорга келишида хали ўзига ҳам равшан бўлмаган асоси бор эди. У жаноб Браунни Макондода пайдо бўлган илк автомобилда – усти очиладиган, гудоки шаҳар итларини даҳшат соладиган зарғалдок рангли машинада кўрган пайтдан бошлаб, одамларнинг гринго олдида қулларча тиз чўкишларидан ғазабланди ва тушуниб етдики, илгари елкасига милтиқ осганча, бола-чакасини уйда қолдириб урушга отланган довьорак эркакларнинг табиатида нимадир ўзгарибди. Неерланд муваққат сулхидан кейин Макондони алькальдлар бошқарарди, тинчликсевар ва жуда толиққан шаҳар консерваторлари орасидан номустақил ва ночор ҳакамлар шунчаки номигагина сайлаб қўйилган эди. «Бу – ожизлар ҳукмдорлиги, – дерди полковник Аурелиано Буэндиа бор-йўғи ёғоч таёк билан қуроқланган ялангоёқ жандармларга. – Демак, биз уйларимизни кўк рангга бўяш учун шунча вақт беҳуда жанг қилган эканмиз-да». Банан компанияси вужудга келгач, маҳаллий амалдорлар жазирама иссиғ-у пашшалардан, шаҳарликлар бошидан кечираётган қўплаб ноқулайликлардан азоб чекмасликлари учун жаноб Брауннинг электрлаштирилган паррандахонасига жойлашган зўравон ажнабийлар билан алмаштирилди. Жандармлар ўрнини эса мачете кўтарган ёлланма котиллар эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа устахонасида ўтириб, айна ўзгаришлар тўғрисида ўйлади ва урушни қатъий туриб охиригача етказмай қатта хато қилганига амин бўлди.

Ана шундай кунларнинг бирида ҳамма унутиб юборган полковник Магнifico Висбалнинг акаси ўзининг етти яшар невараси билан лимон шарбати ичгани шаҳар майдонидаги дўкончага келди. Бола тасодифан ёнида турган жандарм капралининг¹ мундирига лимон шарбатини тўкиб юборди, шунда ваҳший капрал ўтқир мачетеси билан бурдалаб ташлади ва неварасини қутқармокчи бўлган чолнинг

¹ Капрал (немисча) – ҳарбий унвон ва лавозим. Ҳарбий бўлинма командири. Ҳозирги вақтда нисбатан сержант унвонига ўттири келади.

бошини бир силтов билан танасидан жудо килди. Бир неча эркак уйига кўтариб бораётган чолнинг бошсиз танасини, бир аёл киши сочидан ушлаб олган калласини ва боланинг бурдаланган танаси солинган қонли халтани бутун шаҳар кўрди.

Бу воқеа полковник Аурелиано Буэндиани тавбасини унутишга мажбур қилди. У ёшлигида, кутурган ит қопгани учун кўндок билан уриб ўлдирилган аёлнинг жасадини кўрганида қанчалар ғазабланган бўлса, ҳозир ҳам шундай ғазабланди. Полковник кўчада йиғилган томошабинларга бир назар солди-да, момақалдирокдек овози билан юрагига сиғмаётган нафратнинг жами залварини ағдарди.

– Қараб туринглар, – кичкирди у, – бу аблах гринголарга барҳам бериш учун мен шу кунларда ўғилларимни қуроллантираман.

Аммо қандайдир номаълум жинойтчилар полковникнинг ўн етти нафар ўғлини худди куёнларни овлашгандек бутун қирғоқ бўйлаб бир ҳафта давомида овлашди; улар пешонага кул билан чизилган хочнинг қок марказига ўқ узишарди. Ғамгин Аурелиано кечқурун соат еттида онасининг уйидан чиқаётганида, қоронғиликда милтиқ овози гумбурлади ва ўқ унинг пешонасини тешиб ўтди. Жавдарранг Аурелиано фабрикадаги ғамгидан топилди: унинг қошлари ўртасига муз ушатиладиган мисранг то дастасигача қокилган эди. Арракаш Аурелиано кинодан сўнг қайлигини уйига кузатиб, сутдай ёруғ Турк.тар кўчаси бўйлаб ортига қайтарди: номаълум қотил оломон орасида туриб, унга тўппончадан узгач, бечора йигит ёғ эритилаётган қозонга, йикилиб тушди. Орадан беш дақиқа ўтгач, Аурелиано Аркайя бир аёл билан ётган хонанинг эшигини қимдир тақиллатиб: «Тезроқ чик, акаларингни ўлдиришяпти!» деб бақирди. Ўша аёлнинг кейин хикоя қилиб беришича, Аурелиано Аркайя жойидан ирғиб туриб эшикни очган ва эшик ортида бош суягини мажаклаб ташлаган маузер ўкига учган. Фернанда, уйда тўрттала марҳумга жаноза ўқишга тайёргарлик кўрилаётган ана шу қонли кечада Петра Котес полковникнинг исми билан аталувчиларнинг ҳаммасини ўлдириш-

са керак, деб ўйлаб, жавонга яшириб қўйган эрини телбаларга ўхшаб, бутун шаҳар бўйлаб кидириб чиқди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини орадан тўрт кун ўтгач олинган телеграммадан номаълум ганимларнинг газаби факатгина пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган ака-укаларга қаратилганлиги маълум бўлганидан сўнг жавондан чикарди. Амаранта жиянлари ҳақидаги маълумотлар ёзилган дафтарчани кидириб топди ва олинган телеграммаларга қараб, то тўнғич жиянининг исмини қолдириб, бошқа ҳаммасининг исmlарини ўчирди. Бугдойранг, кўзлари оч яшил бу йигитни уйдагилар яхши эслаб қолишган эди. Унинг исми Ошиқ Аурелиано бўлиб, дурадгорлик қилар ва ўзи тоғ тизмалари орасидаги овлок қишлоқлардан бирида яшарди. Икки ҳафта давомида унинг ўлими ҳақида ҳеч нарса эшита олмаган Аурелиано Иккинчи Ошиқ Аурелиано ҳеч нарсадан хабари йўқ деб, уни хатардан қутқариб қолиш ниятида олдиға чопар юборди. Чопар, Ошиқ Аурелиано беҳатар жойда, деган хабар келтирди. Қирғин оқшомида уникиға икки киши келиб тўппончалардан ўқ узган, аммо йигитнинг пешонасидаги хочиға бирорта ҳам ўқ тегмаган эди. У девордан сакраб тушиб, маҳаллий хиндулар билан дўстлиги туфайли ҳар бир сўқмоғи таниш бўлиб қолган тоққа яширинганди. У ҳақда бошқа ҳеч нарса эшитишмади.

Бу кунлар полковник Аурелиано Буэндиа учун энг қора кунлар эди. Республика президенти унга атрофлича тергов ишлари олиб бориш ваъда қилинган, марҳумлар мақталган телеграмма юбориб, ҳамдардлик билдирди.

Президентнинг буйруғиға биноан, шаҳар ҳокими дафнға тўртта гулчамбар олиб келди ва уларни тобутларнинг устиға қўймоқчи бўлди, аммо полковник уни кўчаға ҳайдаб чикарди. Дафн тутағач, у республика президенти номиға аччиқ-тизик телеграмма ёзди ва уни шахсан ўзи юбормоқчи бўлиб, почта идорасиға борди, лекин телеграфчи бундай телеграммани юборишдан бош тортди. Шундан сўнг полковник Аурелиано Буэндиа телеграмма текстини ошқора сўқишлар билан кенгайтириб, хат орқали жўнатди. У хотини ва урушда энг яхши дўстлари ўлган маҳалдагидек ҳозир ҳам

унча мусибат чекмади, балки бутун вужудини худди ўшандагидек беҳад бир кўр қаҳр камради. Ҳатто падре Антонио Исабелни қотилларнинг шериги, деб эълон қилди. Бечора руҳоний гўё унинг ўтиллари ганимлар адашмай топиб олишлари учун атайлаб ўчмас хоч билан тамғалаган экан. Бир оз ақлдан озиб қолган ва Муқаддас китобни бемаъни талкин қилиб, ўз хутбалари билан қавм юрагига ғулғула соладиган тангрининг бу мункиллаб қолган хизматкори у кул билан тасвирлаган хочларнинг ўчиб кетишини исботлашга урилиб, рўзанинг биринчи куни учун сақлаб қўядиган ва сув билан осонгина ювиладиган кул солинган финжонни кўтариб келди. Лекин фожиадан кўрқиш оила аъзолари қалбига шу қадар чуқур синггандики, ҳатто художўй Фернанда ҳам синовга дош бера олмади.

Вақт бетиним ўтар, аммо полковник Аурелиано Буэндиа ўзи маҳрум бўлган бир вақтдаги осойишталикни қайта тиклашга ожизлик қиларди. У тилла балиқчалар тайёрлашни йиғиштириб қўйди. Овқатини ҳам зўрға ер, узун ёмғир-пўшини полда судраганча, пинҳоний қаҳрини ичга ютиб, кечаси билан ухламай, худди ойнапарастларга ўхшаб, унинг у бурчидан бу бурчига бориб келарди. Уч ой ўтди деганда, унинг сочлари буткул оқарди, мўйловининг илгари тепага қайрилиб турадиган учлари консиз лаблари узра осилиб тушди, лекин кўзлари ҳамон ўша туғилганида ҳаммани кўрkitиб юборган-у биргина нигоҳи билан стулларни ўрнидан жилдира оладиган пайтлардагидек лаҳча чўғ бўлиб ёнарди. Азоб ўтида қуйиб кул бўлаётган полковник Аурелиано Буэндиа ўша ўзини хавф-хатар сўқмоқлари орқали шуҳрат саҳросига элтган қудрати — олдиндан сеза билиш қобилиятини қайта тиклашга беҳуда уринарди. У ўзи туғилиб ўсган, эндиликда буткул бегона бўлиб қолган уйда адашиб қолди ва аста-секин таназзулга юз тутди. Уруш арафасидаги воқеаларнинг изларини қидириб топиш ниятида, у бир кун Мелькиадеснинг хонасига кирди, аммо неча йиллардан буён хувуллаб ётган бу масканда ахлат ва турли эски-тускилар уюмини кўрди, холос. Анчадан бери биров кўз ташламаган китобларнинг муковаларини, нам ютиб

чириган қўлёмаларни мурдаранг пўпанак қоплаган, қачонлардир энг ораста ва энг ёруғ хонанинг хавоси эса чириган хотиранинг қўланса ҳидига тўлиб-тошган эди. Бошқа куни эрталаб у каштан дарахти остида Урсулани учратиб қолди. Урсула бошини марҳум эрининг тиззаларига қўйиб йиғларди. Уйдагилардан фақатгина полковник Аурелиано Буэндиага ярим асрлик изтироб ва бўронлардан қадди букилган бу улуғвор чолни кўриш насиб этмаганди. «Отанг билан саломлаш», деди Урсула. Полковник дарахт ёнида бир дақиқача турди-ю, бу мунгли жой ҳам кўнглида бирор туйғу уйғота олмаслигини пайқади.

– Қани, у бугун нималар деди? – деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

– Отанг ғуссага ботган, – жавоб берди Урсула. – Назарида, сен хадемай ўлар эмишсан.

– Унга шуни айтиб қўйки, – дея жилмайди полковник, – одам лозим пайтда эмас, балки ўлиши мумкин бўлганида ўлади.

Марҳум отасининг башорати полковник Аурелиано Буэндиа қалбидаги ҳали бекиниб ётган ғурур чўғини пуфлагандай бўлди. У айни лаҳзада, аввалги қудратим қайтди, деб ҳаёл қилди. Онасидан авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкали ичидан чиққан олтин тангаларнинг қаерга кўмиб қўйилганини суриштирди. «Буни билиш сенга ҳеч қачон насиб этмайди, – деди онаси ўтган йилларнинг аччиқ сабоклари туғдирган қатъийлик билан. – Эгаси топилгач, ўзи қовлаб олади». Ўзининг камсуқумлиги билан ном чиқарган полковникнинг кун ўтказишга етарли сармоя эмас, балки бутун бир хазина (унинг миқдорини эшитганда Аурелиано Иккинчи ҳайратдан қотиб қолди) ҳақида очкўзлик билан орзу қилаётганини ҳеч ким тушунмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг собиқ партиядош ўртоқларига пул сўраб мурожаат қилганида, улар ўзларини олиб қоча бошлашди. Унинг: «Консерватор ва либераллар ўртасидаги бирдан бир фарқ шундаки, либераллар эрталабки ибодатга, консерваторлар эса кечки ибодатга боришади», деган сўзлари айни ўша вақтда айтилган эди. Аммо у шу қадар қатъийлик кўрсат-

дики, иззат-нафсини ҳам унутиб, нак тиланчилик йўлига ўтди, эшикма-эшик кезиб, ахийри саккиз ой деганда Урсула бекитиб қўйган бойликдан ҳам кўпрок пул тўплади. Шундан сўнг янги ялли урушни бошлашга ёрдам сўраб, бемор полковник Херинельдо Маркесникига жўнади.

Бир вақтлар полковник Херинельдо Маркес, фалажлик курсига михлаб ташлаганига ҳам қарамай, ҳакикатан ҳам, кул босган кўзғолон ўтини аланга олдиришга қодир якка-ю ягона одам эди. Муваққат Неерланд сулҳидан сўнг, полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг олтин баликчаларидан таскин кидираётган маҳалда, полковник Херинельдо Маркес энг охирги дақиқагача ҳам хоинлик қилмаган кўзғолончи офицерлар билан алоқа қилиб турди. Полковник улар бир биргаликда кундалик камситишлар, илтижолар ва расмий хатлар, чеки йўк «эртага келинг», «ишингиз шу ўртада ҳал бўлади», «биз ишингизни атрофлича ўрганияпмиз» кабилидаги гаплардан иборат оғир жангда катнашди; ветеранларга умрбодлик нафақа ваъда қилишган, лекин ваъдаларининг устидан чиқишмаган «сизларни хурмат қилувчилар», «садокатли куллариңгиз» билан бўлган бу жанг мағлубият билан тугади. Жамики муддатларни мудом ортга сурган бу ҳалокатли уруш ветеранларга йигирма йил давом этган қонли жангдан ҳам кўпроқ зарар етказди. Учта суиқасддан қутулиб кетган, беш марта ярадор бўлиб соғомон қолган ва беҳисоб жангларда ҳам ҳеч жойи лат емаган полковник Херинельдо Маркеснинг ўзи узоқ кутди, ахийри кутиш исканжасига дош беролмай энг сўнгги мағлубияти бўлмиш қариликни тан олди; шунда у тебранма курсида ўтирганча, қуёшнинг деразадан қолга тушган тўртбурчак ёғдусига тикилиб, Амаранта ҳақида ўйлади. У ўз сафдошларини охирги марта газетада босилган расмларида кўрди – бир неча ветеранлар полковник Херинельдо Маркес ҳатто номини ҳам билмайдиган республика президенти билан ўтиришар, собик жангчиларнинг юзида дарғазаблик аломати кўринарди; президент уларга ўзининг тасвири туширилган нишон тақдим қилиб, ўлганда тобутларига қўйиш учун қанг ва қон билан қопланган байроқлардан бирини қайтариб

берган эди. Бошқа, энг муносиб ветеранлар эса жамоат хайр-эхсонининг коронги гўшаларида туришиб, ханузгача нафака ҳақидаги хабарни кутишарди. Баъзилари очликдан ўлар, бошқалари – ичидаги кайнок ғзабни тамадди килаётганлари – яшашни давом эттирар ва шуҳратнинг сара ахлати ичида кексаликдан аста-секин чириб борарди. Шу боис ҳам полковник Аурелиано Буэндианинг Макондодаги чет эллик босқинчилар томонидан қўллаб-қувватланаётган бу шармандали, таг-тубигача чириган тузумни ер юзидан буткул йўқотишга қаратилган, ҳаёт-мамот уруши очиш ҳақидаги таклифини эшитган полковник Херинельдо Маркес ўз таассуфини яширолмади:

– Эҳ, Аурелиано, – деб хўрсинди у, – сенинг қариганингни билардим, аммо ақлдан озганингни бутун тушуниб етдим.

* * *

Сўнгги йилларнинг тўс-тўполони туфайли Урсула Хосе Аркадиони папа тахтини эгаллаши учун тайёрлашга етарли вақт топа олмади. Уни семинарияга юбориш пайти жуда яқин қолган, энди ўша бой берилган соатларни чегириб олиш зарур эди. Хосе Аркадионинг синглиси Меме (унинг тарбиясини баджаҳл Фернанда билан маъюс Амаранта ўзаро тақсимлаб олишган эди) мактаб ёшига етганда, эндиликда уни монастирь қошидаги мактабда клавиқорд¹ созининг мохир ижрочиси қилиб тайёрлашлари керак эди. Урсулани оғир шубҳалар қийнади – унга папаликка номзоднинг ланж руhini тоблаш усуллари таъсирчан эмасдек туюларди, лекин у бунда ўзининг на кексайиб, кокиниб юришини, на кўз атрофини қоплаётган қора булутларни (у ана шу булутлар ортидан факат атрофдаги нарсаларнинг ташқи кўринишини зўрға ажрата оларди) айбдор ҳисобларди. Урсула ҳамма балони ўзи ҳам аниқ тасаввурга эга бўлмаган, вақтнинг сифатига бетиним путур етказувчи, ғира-шира фараз қилув-

¹ Клавиқорд – клавишли қадимий чолғу асбоби.

чи аллакандай номаълум бир ходисадан кўрарди. «Йиллар энди олдингидан кўра бошқача ўтяпти». шикоят қиларди у. Илгари болаларимиз жуда секин улғайишарди, деб ўйларди Урсула. Унинг тўнғич ўғли Хосе Аркадио лўлилар билан қочиб кетганидан уйга танаси худди илоннинг териси каби расм солиб безалган, гапи мунажжимга ўхшаб тушунарсиз ҳолда қайтиб келгунича, Амаранта билан Аркадио ҳиндулар тилини унутишиб, испанча гапиришни ўрганиб олишгунча қанча вақт ўтганини ёки бечора Хосе Аркадио Буэндиа каштан дарахти остида неча кеча-кундуздан бери ўтирибди, жангу азобларни бошидан кечирган, ҳатто ёши элликка ҳам етмаган, ўлим тўшагида ётган полковник Аурелиано Буэндиани уйларига олиб келгунча қанча вақт ўтибди – мана шуларни эслаш кифоя. Илгари у кун бўйи новвот тайёрлаш билан машғул бўлишига қарамай, болаларга қарашга ҳам улгурар, ҳатто уларнинг кўзига боқиб, канакунжут мойини суриш вақти келганини пайқарди ҳам. Ҳозир Урсула эрта-лабдан кечгача фақат Хосе Аркадиога қараш билан шуғулланса-да, замон айнигани туфайли бирор-бир ишиниям охиригача етказолмасди. Аммо аслида ҳамма гап ҳатто ёши нечадалигини кўпдан бери билмайдиган Урсуланинг ҳанузгача кексаликни бўйнига олмаётганида эди; у ҳамма ерда тентираб юрар, ҳамма нарсага аралашаверар, авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкалини ким ташлаб кетди, деган саволини такрорлайвериш, ажнабийларнинг жонига тегарди. Урсуланинг кўзлари қачон хира торта бошлаганини ҳеч ким аниқ айта олмасди. Ҳатто умрининг сўнгги йиллари тўшакдан тура олмайдиган даражага етганда ҳам, ҳамма Урсулани кексалик енгди, деб ўйлар, аслида эса у батамом кўр бўлиб қолган эди. Урсула кўзи ожизлана бошлаётганини Хосе Аркадио туғилмасидан сал илгари сезган эди. Олдинига бу ҳолни лоҳасликка йўйди ва тезда ўтиб кетади деб ўйлаб, илик ёғидан шўрва ичди, кўзига асал томизди, аммо кун сайин баттар зулматга чўмаётганига ноилож ишонч ҳосил қилди. У электр ҳакида аниқ тасаввурга эга бўлолмади, чунки Макондога электр чирокларини ўрнатишганда, Урсула уларни аллакандай бир ғира-шира шуъла сифатида идрок

этадиган ҳолга етганди. У кўздан айрилгани ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас, чунки бу – ўзининг фойдасиз бўлиб қолганини кўпчилик олдида тан олиш эди-да. Урсула, уни кўрлик ёруғ оламдан бутунлай ажратиб қўйганида ҳам хотира ёрдамида кўришни давом эттириш мақсадида одамлардан яширинча буюмлар орасидаги масофани ҳамда одамларнинг товушларини диққат билан ўрганарди. Кейинчалик эса у ногаҳон хидлардан нажот топди – уларни коронғиликда буюмларнинг шакллари-ю рангига нисбатан, анча яққол аниқлаш мумкин эди. Хидлар уни сири очилиб, шармандаси чикишдан батамом асраб қолди. Кўз олдини коронғилик қоплаганига қарамай, Урсула игнага ип ўтказар, кийим илгагига тепчиб чиқар ва сутнинг қайнаганини била оларди. У ҳар бир нарсанинг қаерда эканини аниқ қиларкан, баъзида кўрлигини ўзи ҳам унутиб қўярди. Бир куни никоҳ узуги йўқолганида, Фернанда қичкириб, бутун уйни бошига қўтарди, Урсула эса узукни болалар ётоқхонасидаги токчадан топиб берди. Бунинг сабаби жўнгина эди: уйдагилар хоналарнинг у бошидан бу бошига бепарволарча бориб келишаркан, Урсула ўзининг сирини беҳосдан билиб қолмасликлари учун соғ қолган тўрт сезги аъзолари билан уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатар эди. У тез орада оиласининг ҳар бир аъзоси ўзи билмаган ҳолда кунига фақатгина битта йўлни босиб ўтишини, ҳаракатлари бир хилдалигини ҳамда доимо маълум бир вақтда бир хил сўзларни такрорлашини кашф этди. Демак, Буэндиалар фақат одатдаги кун тартиби бузилсагина бирор буюмни йўқотишлари мумкин эди. Шу боис ҳам Фернанданинг йиғи-сиғисини эшитган Урсула, унинг ягона ғайриодатий ҳаракати болалар хонасига кириб, қаравотларидаги бўйраларни шамоллатиши эканини (чунки ўтган кечаси Меме кандала¹ топиб олганди) эслади. Фернанда хонани йиғиштираётганида ёнида болалар бўлган ва шу сабабли ҳам у узугини уларнинг қўли ета олмайдиган бирдан бир жой – токчага қўйган, деб тахмин қилганди Урсула. Фернанда эса, аксинча, кундалик одатлар йўқолган буюм-

¹ Кандала – қон сўрувчи ҳашаротлар туркумига кирувчи зараркунанда ҳашарот.

ларни қидиришни кийинлаштиришини, улар туфайли буюм-лари топиш оғир эканини билмаган ҳолда, узугини ўзининг ҳар кунги юрган йўлларида изларди.

Хосе Аркадионинг тарбияси билан шуғулланиш Урсулага уйдаги энг кичик ўзгаришларни ҳам илғашда қўл келарди. Масалан, у Амарантанинг ётоқхонадаги авлиёларни кийинтираётганини билиб қолганида, ўзини гўёки болага рангларни ажратиш бўйича сабоқ бераётганга соларди.

– Кани, – деди у Хосе Аркадиога, – энди менга айт-чи, авлиё Рафаэлнинг кийими қайси рангда?

Шу тахлит бола Урсулага кўз бўлар, етарли маълумотларни етказарди. У семинарияга кетишидан анча олдин Урсула газмолни пайпаслаб кўриб, авлиёлар кийимларининг рангини аниқлашни ўрганиб олди. Баъзи вақтда қутилмаган воқеалар ҳам юз берарди. Бир куни у бегониялар ўсадиган галереяда кашта тикиб ўтирган Амарантага урилиб кетди.

– Худо хаки, – Амарантанинг жаҳли чикди, – кўзингга қарасанг бўлмайдими!

Урсула ўзининг ҳақлигига тўла ишонарди ва ўйлаб кўриб, бирдан ҳали ҳеч кимнинг миясига келмаган нарсани кашф этди: фасллар ўтиши билан куёш ўз ҳолатини сездирмай ўзгартирар ва натижада галереяда ўтирганлар ҳам ўзлари сезишмаган ҳолда ўринларидан силжиб, жойларини ўзгартиришар экан. Урсула Амарантанинг қасрда ўтирганлигини беҳато аниқлаш учун бугун қайси кун эканини эсласа қифоя эди. Урсула худди илгаридай, яъни уйнинг бутун ташвиши гарданида пайтидаги кабидек абжир эди. Гарчанд, у ўзининг қарилиги туфайли ёруғ оламдан ажралиб, танҳо бўлиб қолган бўлса-да, хонадонларидаги кичик воқеа-ҳодисаларни ҳам ғавқулодда тийраклик билан билиш қобилятига эга бўлдики, илгари иш билан машғуллиги туфайли сезмаган нарсаларини илк бор равшан кўра бошлади. Хосе Аркадиони семинарияга тайёрлашаётган пайтда Урсула Буэндиа оиласини то Макондога асос солинган кундан бошлаб атрофлича таҳлил қилди ва авлодлари ҳақидаги ўз фикрини тамомила қайтадан кўриб чикди. Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа дастлаб ўйлаганидек, яъни уруш

рахмсиз килиб қўйгани учун эмас, балки у ҳеч қачон ҳеч кимни — хотини Ремедиосни ҳам, бир кечалик бехисоб жазманларини ҳам, ҳатто ўғилларини ҳам севмагани учун оиласига нисбатан совиб кетганига ишонди. Урсула полковник бу қадар кўп жанглارни ҳамма ўйлаганидек идеализм учун олиб бормаганини, муқаррар ғалабадан ҳамма ўйлаганидек чарчагани туфайли воз кечмаганини, балки факат чинакам шуҳратпарастлиги учунгина ғалаба қозангани-ю мағлубиятга учраганини тушунди. Урсула керак бўлса жониниям аямайдиган бу ўғли табиатан бировни сева билиш қобилиятидан маҳрум этилган, деган ҳулосага келди. Бир куни кечкурун Урсула, ана шу ўғли ҳали корнида бўлганидаёқ, йиғисини эшитган эди; йиғиси шу қадар юракни эзадиган ва аниқ эдики, Урсуланинг ёнида ётган Хосе Аркадио Буэндиа уйғониб кетди-да, балки ўғли оғиз очмасдан гапирадиган бўлиб туғилар деб, роса қувонди. Қолганлар эса у башоратчи бўлишини «каромат» қилишди. Урсула эса корнидан чиққан бу йиғи унинг чўчка думли бўлиб туғилишидан берилган илк даҳшатли аломат деган ўйдан чўчиб тушди ва худодан унга ҳали туғилмасиданоқ ўлим тилади. Аммо Урсула боланинг она корнида йиғлаш унинг оғиз очмасдан гапира олиши ёки башорат қила олувчилигидан нишона эмаслиги, балки унинг ҳеч қачон севиш нималигини билмай ўтишини бехато кўрсатувчи белги эканини қариликнинг акл-фаросати билан англади ва кейин буни бот-бот таъкидлади. Ўғлини қайта баҳолаш дафъатан унинг қалбида фарзандига бера олмаган меҳр-шафкатларини уйғотиб юборди. Урсулани мудом кўрқитадиган, тошюраклиги қайғуга соладиган дил ғуссаси тўла Амаранта, аксинча, ҳозир онасига аёллик назокатининг тимсоли бўлиб туюлди. У ачиниш туфайли пайдо бўлган бир зийраклик билан яна шуни англадики, Амарантанинг Пьетро Креспига берган ноҳак азоблари ҳамма ўйлаганидек ўч олиш иштиёқи, иккинчи киши полковник Херинельдо Маркеснинг ҳаётини барбод қилгани узокка чўзилган азоб мутлако тахир, аччиқ, дарди бедаво ғам билан боғлиқ эмасди. Аслида буларнинг бари чексиз, севги билан енгиб бўлмас кўрқоклик ўртаси-

даги беомон кураш туфайли юз берган нозиклик бўлиб, бора-бора бу курашда Амарантанинг бечора юрагини мудом тилка-пора қилиб турган ақл бовар қилмас кўркув ҳолиб чиққанди.

Худди шу кунлари Урсула Ребеканинг номини тез-тез тилга оладиган бўлди, у Ребеканинг қачонлардир севимли бўлган сиймосини хотирасида гавдалантиришга уринар, кечиккан пушаймон ва дафъатан пайдо бўлган фахр туфайли бу севги янада кучаяр, унинг сутини эммаган, балки кесак еб катта бўлган, томирида Буэндиаларнинг эмас, балки суякларини мазорда ханузгача шақирлаб ётган номаълум одамларнинг номаълум қони оқадиган Ребекагина, юраги бетокат, нафсини тия олмаган Ребекагина, Урсуланинг назарида, у ўз наслида кўрмоқни орзу қилган қучли жасоратли мужассам этган якка-ю ягона одам эди.

– Ребека, – деб ғўлдирарди у деворларни бармоқлари билан пайпасларкан, – биз сенга нисбатан ниҳоятда адолатсизлик қилган эканмиз!

Ҳамма Урсула алахлаяпти, деб ўйларди. Айниқса, у худди Жабронилга¹ ўхшаб ўнг қўлини олдинга чўзиб юрадиган бўлганидан сўнг шу фикр кучайди. Лекин Фернанда бу алахлаш зулмати баъзида ақл қуёши билан ёритилишини охири пайқади. Урсула ўтган йил уйларида жами неча сўм харажат қилинганини тутилмасдан айтиб берарди. Бир кун ошхонада шўрва тайёрлаётганида онаси ҳеч ким йўқ деб ўйлаб, ўзига-ўзи Макондога илк бор келиб, кейин Хосе Аркадио ер юзини олтмиш беш марта айланиб чиққанига қадар ғойиб бўлган илк лўлилардан сотиб олинган тегирмонлари ханузгача Пилар Тернерада қолиб кетганини айтганида, Амаранта ҳам Урсуланинг ақли расо эканини англади. Қарийб юзга етиб қолган, қулишидан илгари қаптарларни

¹ Жабронил – исломда тўрт бош фариштадан бири (Миконил, Исрофил, Азронил билан бирга). Диний ақидага кўра, Аллоҳ иродасини пайғамбарларга етказиб, ваҳий келтирувчи (хабар берувчи), самовий офатларни ер юзиде ижро қилувчи фаришта; барча пайғамбарларга худо тарафидан келадиган ваҳийлар фаришталар улуғи Жабронил орқали келади. Жабронил Аллоҳнинг иродаси билан Муҳаммад (с.а.в.)га Қуръон оятларини етказиб берган. Қуръони Каримда Жабронил «муқаддас рух», «қолижаноб элчи» номи билан тилга олинади.

чўчитгани каби ҳозир болаларни хайбати билан кўркитадиган, бениҳоя семизлигига қарамай, ҳамон бақувват ва тетик Пилар Тернера Урсуланинг сўзларидан асло ажабланмади: у кексаларнинг зийраклиги кўпинча қартада очилган фолга нисбатан чинроқ эканига инона бошлаган эди.

Лекин шунга қарамай, Хосе Аркадио истеъдодини шакллантириш учун етарли вақт топа олмаётганини сезган Урсула тушқунликка юз тутди. Бир куни эрталаб гул суви деб ҳаёл қилиб, боланинг бошига сиёҳ куйиб юборди. Ҳамма нарсага ўжарлик билан аралашавериши туфайли, у хато устига хато қилар, ўзини тобора кўпроқ куршаётган зулмат пардасидан қутулишга беҳуда уринарди. Ана шунда Урсуланинг миясига бу унинг устидан қарилик ва сўқирлик қозонган биринчи ғалабанинг нишонаси эмас, балки вақтнинг айнигани – вақтдан путур кетишининг оқибати, деган фикр келди. Худо ой билан йилнинг ҳисобида, гўёки, мато газлайдиган турк дўкондори сингари алдашга йўл қўймасидан илгари, ўйларди у, ҳамма нарса бошқача йўсинда эди. Эндликда нафақат болалар жуда тез улғайишади, ҳатто одамларнинг ҳиссиёти ҳам илгаригидан тамомила бўлакча. Гўзал Ремедиоснинг вужуди-ю руҳи ҳали осмон-у фалакка батамом кўтарилмай туриб, беҳаё Фернанда у бурчакдан-бу бурчакка зир югуриб, нега чойшабларимни олиб кетишди, деб шанғилларди. Ўн олти нафар Аурелианонинг жасади совиб ҳам улгурмай, гўёки христианлар эмас, итлар ўлгандек, Аурелиано Иккинчи яна уйига маст-аластлар тўдасини тўплаб, уларга, аккордеон чалдирар, шампань виноси куйиб берарди.

Урсуланинг назарида, бу телба уй гўёки факат фосиклик маконига айланиб қолиши учунгина қурилган эди. Хосе Аркадионинг лаш-лушларини сандикқа солишаётганида, Урсула аччиқ хотираларга ғарқ бўлиб, бундан кўра лаҳадга ётқизиб, устимдан тупроқ тортишса яхши бўлармиди, дея ўзидан сўрар, одамлар, ҳақиқатан ҳам, темирдан яралганми, шунча азоб-у укубатларни кўтаришади, дея тап тортмай худодан сўрар, аммо худони ва ўз-ўзини қанча кўп сўроқ қилса, фикрлари шунчалик чигаллашар, унда худди

ажнабийлар каби тасодифан эсга келган гапни айтавериш истаги туғилар, ниҳоят, доимо ўзгаларни ўйлаб яшагани учун шунча пайтлардан бери пайсалга солиб келган орзуси уйғонар, акалли, бир сония бўлсада, исён кўтаришни ғоят истарди; ҳамма нарсага ҳеч бўлмаса бир мартагина ҳафсала билан бошлаб тупуришни, қарийб бир асрлик итоатгўйлиги мобайнида ўзини эзиб ташлаган оламжаҳон бемаъни сўзлар уюмини юрагидан иткитиб ташлашни жуда-жуда хоҳларди.

– Газанда! – деб кичкирди бир гал Урсула.

Кийимларни сандикка жойлаштираётган Амаранта онамни чаён чақди, шекилли, деб ўйлади.

– Қани? – дея кўрка-писа сўради у.

– Нима?

– Чаён, – деди Амаранта.

Урсула бармоғи билан юрагини кўрсатди:

– Манави ерда! – деди у.

Пайшанба куни кундузи соат иккида Хосе Аркадио семинарияга йўл олди. Урсула унинг шу хайрлашув пайтидаги ҳолатини доимо эслаб юради: Хосе Аркадио озгин, қарашлари жиддий эди, у худди Урсула тайинлаганидек, бир томчи ҳам ёш тўкмади, – Хосе Аркадио емакхонадан чикиб кетганида, у ерда гул сувининг ўткир хиди анкиб турарди. Урсула болани уйдан осонроқ топиш учун унинг бошини доимо ана шу сув билан юварди. Хайрлашув дастурхони атрофида тўпланган оила аъзолари ҳаяжонларини шўх-шодон лақиллашлар билан беркитишга уринишар, падре Антонио Исабелнинг ҳазилларини зўраки иштиёқ билан тинглашарди. Бурчаклари кумуш билан безатилиб, баҳмал копланган сандикни олиб чиқишаётганида, гўё уйдан тобут олиб чиқиляётгандек туюлди. Полковник Аурелиано Буэндиа кузатиш маросимига иштирок этишдан бош тортди.,

– Бизга шу етмай турувди, – тўнғиллади у. – Авлиё папа эмиш!

Уч ойдан сўнг Аурелиано Иккинчи ва Фернанда Мемени монастирь қошидаги мактабга олиб боришди ва у ердан пианола ўрнини олган клавиқордлар билан қайтиб келишди. Худди шу пайтда Амаранта ўзига кафан тўкий

бошлаганди. Банан можароси деярли босилиб қолган эди. Макондонинг туб аҳолиси ўзларининг ажнабийлар томонидан четга сиқиб чиқарилганини пайқашди. Аммо аввалги арзимас даромадларини бир илож саклаб қолиб, эндиликда бамисоли кема ҳалокатидан омон қолган кишилардек қувонишарди. Буэндиа хонадонига тўда-тўда меҳмон чақириш ҳалигача давом этарди. Бир неча йил ўтиб, банан компанияси тугатилгач, оиланинг бурунги осуда ҳаёти қайта тикланди. Лекин анъанавий меҳмондорчилик тубдан ўзгариб кетди, чунки ҳокимият энди Фернанданинг қўлига ўтган эди. Урсула кўр эди, мудом зулматда яшарди, Амаранта эса кафан тўкишдан бош кўтармас, шу боис кироличаликка собиқ номзод бўлмиш хотиннинг дидига мос меҳмон танлаши, ота-онаси уқдирганидек, уларга жиддий қоидаларни зўрлаб юклаши учун ҳамма имконият бор эди. Келгиндилар осон йўл билан топган пулларнинг ўнг-у сўлга сочилиши туфайли юз бераётган ахлоксизликлардан ларзага тушган Буэндиаларнинг хонадони Фернанданинг қаттиққўллиги боис эскирган анъаналарнинг таянчига айланганди. Фернанда билан кампаниясига алоқаси бўлмаган кишинигина номусли одам ҳисобларди. Ҳатто қайниси Хосе Аркадио Иккинчи ҳам Фернанданинг ана шундай камситиш қурбонига айланди, чунки у банан можароси бошланган кунлардаёқ ўзининг ажойиб урушқок хўрозларини яна сотиб, банан кампаниясига назоратчи бўлиб ишга кирган эди.

– Унга беҳосият келгиндиларнинг касофати урган, корасиниям кўрмай бу ерда, – дерди Фернанда.

Уйдаги ҳаёт шу қадар расмий тус олдики, Аурелиано Иккинчи ўзини Петра Котеснинг уйида ўнғайроқ сеза бошлади. У аввалига хотинини меҳмон кутиш ташвишларидан ҳалос этажagini баҳона қилиб, ўзининг дабдабали зиёфатларини жазманининг уйига кўчирди. Сўнг моллари серпуштлигини йўқотиб қўйишини баҳона қилиб, молхона билан отхонани ҳам ўша ерга кўчирди. Ниҳоят, ўша жой салкинрок, деган ваз билан кичик идорасини ҳам униқига олиб ўтди. Фернанда ўзининг тирик бевага айланганини сезиб қолганида анча кеч эди. Аурелиано Иккинчи ўз уйида

деярли овкатланмас, факат тунагани келарди. Бу унинг одоб қоидаларига бирдан бир ҳурмати эди, бунга ҳамма ишонарди. Аммо у бир сафар хатога йўл қўйди: тонгни Петра Котеснинг тўшагида кутиб олди. Бироқ кутилмаганида хотинидан таъна-дашном эшитмади, Фернанда, ақалли, енгилгина хўрсиниб ҳам қўймади, аммо ўша куниёк Петра Котеснинг уйига эрининг икки сандик кийим-кечагини юбортирди. Энг ёмони куппа-кундуз куни юбортирди ва сандикларни бутун шаҳар аҳли кўрсин учун кўча ўртасидан кўтариб ўтишларини буюрди. У ўзича, адашган эрим шармандаликка чидай олмайди, бошини эгиб қайтиб келади, деб ўйлаган эди. Афсуски, Фернанда ўйлаганидек бўлмади. Сандикларни кўрган ҳар бир одам ҳаммага маълум ишкий саргузаштга ниҳоят яқун ясалди, деб ҳисобларди. Аурелиано Иккинчи бўлса ўзига ҳадя этилган озодликни уч кунлик базм билан нишонлади. Бечора Фернанда ўзининг қора ва узун либоси, модадан аллақачон қолган тақинчоқлари ва ўринсиз мағрурлиги туфайли эрта қариб қолгандек туюлар, асл шохидан ёрқин кўйлак кийиб олган Петра Котес эса, поймол қилинган ҳуқуқ қайта тикланаётганидан кўзлари порлар, гўёки ёшлигининг иккинчи баҳори кулф ураётгандек туюлар эди. Аурелиано Иккинчи худди илгаригидек, яъни Петра Котес уни эгизак акаси деб ўйлаб, бирга ётиб юрган ва худо унга мисли кўрилмаган бахт бир йўла икки кишидек севиш қудратига эга эркакни рўпара қилганидан боши кўкка етган вақтдаги каби кучли бир ёшлик харорати ила ўзини яна жазмани измига топширди. Қайта тутилган эҳтирос қониктириб бўлмайдиган даражада эди: шундай пайтлар бўлардики, улар овқатга қўл уришдан олдин кўз-кўзга тушиб қолса бас, қозончанинг қопқоғини ёпишарди-да, очлик ва ишратдан ўлиш учун ётоқхонага йўл олишарди. Француз гетералари ёнига қилган махфий сайрларида орттирган тажрибасидан илҳомланган Аурелиано Иккинчи Петра Котесга худди архиепископникига ўхшаш чодирли қаравот олиб берди, деразаларга бахмал пардалар остирди, ётоқхона шифти ва деворларини улкан кўзгулар билан қоплатди. У энди аввалгидан ҳам қувноқроқ, девонароқ эди. Ҳар куни

кундуз соат ўн бирда поездда унинг номига шампань виноси ва бренди шишалари гўла кутилар келарди. Аурелиано Иккинчи юкни станциядан олиб кайтаркан, таниш ёки нота-нишлигидан катъий назар, дуч келган одамни уйга етак-ларди. У хатто испанчани мутлако билмайдиган жаноб Браунни ҳам имо-ишоралар билан йўлдан урди ва қув англиз Петра Котеснинг уйида бир неча бор ўлгудай ичди, хатто бир куни қопонғич овчаркаларини ўзи аккордеон жўрлигида тугила-тугила айтган Техас қўшиқларига рақс тушишга мажбур қилди.

–Туғинглар, сигирларим! – деб кичкирарди Аурелиа-но Иккинчи кайфи ошган чоғларда. – Ҳаёт қисқа, туғаверинглар!

У ҳеч қачон айни пайтдагидек тўлишмаган, ҳеч қачон айни пайтдагидек қаттиқ севилмаган, унинг сигирлари ҳеч қачон айни пайтдагидек шиддат билан кўпаймаган эди. Базмларда шунчалар кўп бузук, чўчка ва товук сўйилардики, ховли саҳни қондан қорайиб елимшак бўлиб қолганди. Аурелиано Иккинчи семириб кетди, қизилбинафшарангга кирган юзи тўлишди, гавдаси нақ тошбакага ўхшаб қолди. Аурелиано Иккинчининг ақл бовар қилмайдиган хўралиги, аёвсиз пул совуриши ва чексиз хотамтойлиги овозаси водий-дан ташқарига ҳам тарқалди ва энг донғи чиққан мечкай-ларнинг ҳам диққатини тортди. Петра Котеснинг уйида кўп овқат ейиш бўйича уюштириладиган аҳмокона мусобака-ларда қатнашиш учун Макондога чор тарафдан доврўғи кетган очофатлар келишарди. «Фил» лақаби билан мамла-катга донғи кетган Камила Сашустуме исмли аёл келган ўша машъум шанбага қадар, мечкайлик баҳсида хамиша Ауре-лиано Иккинчи ғолиб чиқарди. Улар орасидаги мусобака шанбадан то сешанба куни эрталабгача давом этди. Биринчи куни маниока ва қовурилган банандан тайёрланган гарнир¹ билан, битта бузук гўштини еб, бир ярим кути шампань виносини ичган Аурелиано Иккинчи ўз ғалабасига аниқ

¹ Гарнир (французча: garni – таъминламок; безамок) – гўшти овқатга қўшиб бериладиган, сабзавот, макарон, ёрма ва шу ҳабилардан тайёрланадиган енгил овқат.

ишонган эди. У тепса-тебранмас ракибасига нисбатан ўзида завқ ва ҳаётга ташналик кўпроқ, деб ҳисобларди. Камиланинг овқат ейиш усули анча мукамал эди, худди ана шунинг учун ҳам у дастлаб одамларда унчалик катта кизикиш уйғотмади. Аурелиано Иккинчи гўштларни жон-жаҳди билан торткилаб эса Фил уларни худди уста жарроҳ каби бўлакларга бўлар ва шошилмай, лаззат билан ерди. У йирик ва семиз бўлса-да, баҳайбатлиги деярли сезилмасди: Филнинг юзи шу қадар чиройли, қўллари шу қадар нозик, истараси шунчалар иссиқ эдики, у илк бор уйга кириб келганида, Аурелиано Иккинчи бу аёл билан овқат ейишда эмас, балки тўшакда беллашишни афзал кўришини пичирлаб айтди. Аммо Филнинг бузокнинг бутун-бутун сонини ейишини, еганда ҳам энг нозик, юқори табакага хос одоб қоидаларини бузмаганини кўрган Аурелиано Иккинчи, бу сипо, дилбар ва ебтўймас хартумни том маънода идеал аёл, деб атади. У адашмаган эди. Фил – мечкай бургут дея тарқалган мишмишлар ҳеч бир асоссиз эди. Одамлар таъкидлашганидек, у гўшт киймалагич ҳам, грек циркида хизмат қилувчи соқолли аёл ҳам бўлмасдан, бор-йўғи жўнгина ашула мактабининг директори эди; кўп овқат ейишни эса ўз болаларининг иштаҳасини сунъий равишда эмас, балки тамомила руҳий сокинлик ёрдамида кучайтириш усулларини излаётган маҳал ўрганиб олганди. Унинг амалда синаб кўрилган назарияси: агар одамнинг виждони пок бўлса, у то чарчагунича, бетанаффус овқат ейишга қодир, деган нақлга асосланган эди. Шундай қилиб, у ўз мактаби ва оиласини шуҳратпарастлигидан эмас, балки ахлоқий сабабларга кўра – бутун мамлакатда маслак-сиз мечкай деб ном қозонган Аурелиано Иккинчи билан яккама-якка беллашиш ниятида тарқ этганди. Фил Аурелиано Иккинчини кўрган захотиёқ, бу йигитни ошқозони эмас, балки феъл-атвори шарманда қилишини дарҳол тушунди. Дарҳақиқат, беллашувнинг биринчи кечасида Фил ўз жанговарлигини заррача ҳам йўқотмади, Аурелиано Иккинчи бўлса кўп қулгани ҳамда бетиним валаклагани сабабли ҳолдан тойди. Улар тўрт соат ухлашди. Сўнгра ҳар бири элликта апельсиндан тайёрланган шарбат, саккиз литр қаҳва

ва ўттизтадан хом тухум ичишди. Иккинчи. куни эрталаб салгина дам олиб, икки чўчка, бир шингил банан ва тўрт кути шампань виносини тинчитган Фил, Аурелиано Иккинчи менинг усулимни ўзи билмаган ҳолда кашф этди, деб гумон қила бошлади. Шундай қилиб, рақиб у ўйлаганидан хавфлироқ туюлди. Петра Котес ковурилган иккита курка гўштини олиб келиб столга қўйганида, Аурелиано Иккинчи миясига қон қуйилиши арафасида эди.

– Кўтаролмасангиз, майли, бошқа еманг, – деди унга Фил. – Майли, кураш дуранг бўла қолсин.

У чин кўнгилдан гапирди, чунки рақиб ўлай деб турганини кўрган одамнинг ўзини томоғидан лукма ўтмайдига. Аурелиано Иккинчи, аёл атай жиғимга тегяпти, деб ўйлади ва курка гўштини ҳам паққос тушириб, ўша захоти хушидан кетди. У кемириб тозаланган суяклар ётган лаганга юзтубан ағдарилиб тушди-ю, худди қутурган ит каби оғзидан кўпик кела бошлади ва жон бераётгандай хириллади, гўё қандайдир миноранинг тепасида тубсиз жарга тушиб кетаётгандай эди. Бир лахза хушига келганида, ўзини ана шу жар тубида ўлим кутаётганини сезди.

– Мени Фернанданинг ёнига элтинглар, – дейишга улгурди у.

Аурелиано Иккинчини уйига олиб келишган дўстлари, у жазман тўшагида ўлмайман деган ваъдасини бажаряпти, деб ўйлашди. Петра Котес, эри тобутда кийиб ётмоқни истаган мойли туфлини тозалаб бўлиб, элтадиган одам кидираётганда унга, Аурелиано Иккинчи хавфдан халос бўлди, дея хабар беришди. Чиндан ҳам, у бир ҳафта ичида соғайиб кетди, яна икки ҳафтадан сўнг эса ўзининг қайта тирилиши муносабати билан мисли кўрилмаган базм уюштирди. У Петра Котеснинг уйида яшашни давом эттирди, аммо энди ҳар куни Фернандани йўқлаб борар ва баъзан оиласи билан бирга овқатлангани қоларди, гўёки тақдир ҳамма нарсанинг ўрнини алмаштириб, уни жазманига эр, хотинига эса жазман қилиб қўйган эди.

Нихоят, Фернанда бир оз бўлса-да, нафас ростлади. Бу кимсасиз аёлнинг суёт ва зерикарли ёлғизлик қунларини

туш пайти клавикодда куй чалиш-у болаларидан келган мактубларгина безарди, холос. Унинг кўзи Хосе Аркадио билан Мемега ҳар ойда икки марта узундан узок ва бир бор бошдан оёк уйдирма хатлар йўлларди, лекин болалардан бахтиқаролигини яширарди. Фернанда куёш нурига кўмилган бегониялари борлигига, чошгоҳдаги димиктирадиган иссиққа, кўчадан дам-бадам оқиб келадиган байрам шодликларининг қахқаҳасига карамай тобора ота-онасининг ўша мудҳиш уйига айланиб бораётган бу хонадоннинг қайғусини усталлик билан яширарди. У учала тирик арвоҳ билан бир мурда – одатда, меҳмонхонанинг коронги бурчагига ўтириб олиб Фернанданинг клавикодда куй чалишини диккат билан тинглайдиган Хосе Аркадио Буэндианинг арвоҳи ўртасида ёлғиз ўзи зўрға судралиб юарди. Полковник Аурелиано Буэндианинг соясигина колган эди, холос. У сўнгги бор уйдан полковник Херинельдо Маркесни янги уруш очишга кўндириш учун чиққанди, энди эса устахонасини факат каштан дарахти ёнига ҳожат учун чиққандагина тарк этарди. У ҳар уч ҳафтада келиб турадиган сартарошдан бўлак ҳеч кимни қабул килмасди. Кунига бир марта келтириладиган овкатга каноат ҳосил килар, аввалгидек тиришқоклик билан олтин баликчалар тайёрласа-да, уларни зеб-зийнат учун эмас, балки тарихий ёдгорлик сифатида харид қилишаётганини эшитиб баликчаларини савдога чиқармай қўйди. У бир куни мархума хотини Ремедиосдан колган ётоқхонасини беаб турган қўғирчокларни ҳовлига чиқариб ёкди. Зийрак Урсула ўғлининг нима килаётганини сезди-ю, аммо уни бу ишдан қайтара олмади.

– Юрагинг тога экан, – деди она ўғлига.

– Бунга юракнинг нима алоқаси бор, – дея жавоб қайтарди полковник. – Хона куяга тўлиб кетди-ку.

Амаранта ҳамон кафан тўқирди. Фернанда Амарантанинг гоҳо Мемега хат ёзишига, хаттоки совғалар ҳам юбориб туришига, Хосе Аркадио ҳақида эса гапиришини ҳам хушламаслигига хайрон коларди. Фернанда Урсула орқали изох сўраганида, Амаранта: «Улар бунинг сабабини билишмай ўлиб кетишади», дея жавоб берди; у Амаранта-

нинг айни жумбоқли жавобини умрининг охиригача юрагида саклади. Новча, хушқад, худди кўпикдек оппок юбка кийиб юрадиган, йиллар-у оғир хотиралар ҳам гўзаллигига путур етказолмаган мағрур Амарантанинг пешонаси кулдан чизилган ўз шахсий хочини, яъники иффат хочини кўтариб юргандай эди. У қора билакбандини ҳатто кечалари ҳам ечмас, кир бўлганида эса ўзи ювиб, ўзи дазмоллар эди. Амарантанинг бутун умри кафан тўқиш билан ўтарди. Афтидан, Амаранта кундузи тўқиган бўлагини кечқурун тарқатиб юборарди, лекин у ёлғизликдан кутулиш учун эмас, балки аксинча, ёлғизлигини саклаб қолиш учун шундай қиларди.

Аурелиано Иккинчи айри яшаган пайтлари Фернанда Меме таътилдан қайтиб, отасини уйда кўролмаса нима бўлади, деб ташвишланарди. Эри овқатдан бўқди-ю, аёлнинг кўнгли сал тинчланди. Меме келгунига қадар эр-у хотин қизларига уйларидаги кўнгилсиз аҳволни сездирмасликка келишиб олишди. Аурелиано Иккинчи ҳар йили сурункасига икки ой ибратли эр вазифасини ўтар, меҳмон айтиб, уларни музқаймоқ ва печенье билан сийлар эди; роҳибаларнинг хушчақчақ ва чаққон толибаси бўлмиш Меме йиғинларни клавиқордда чаладиган қуйлари билан безарди. Қиз онасига кўп тортмагани ўшандаёқ маълум бўлган эди. Меме Амарантанинг ҳали Пьетро Креспи ишки йўлдан урмаган ўн икки-ўн тўрт яшарлик пайтига ўхшаб кетарди. Аммо Амарантадан ва бошқа ҳаммадан фарқли ўларок, Меменинг кўнглида бутун Буэндиалар оила аъзоларининг чекига тушган ёлғизлик ҳисси ҳали уйғонмаган эди. Ҳатто ўзини клавиқордда қуй машқ қилгани ҳар куни соат иккида мунтазам тарзда меҳмонхонага юборишса-да, кизча дунёдан мамнун эди. Уйлариини яхши кўриши, уни кутиб оладиган ёшларнинг шодхуррамлигини бутун йил давомида орзу қилиши ва унинг ҳам отасига ўхшаб ўйин-кулги ва меҳмондўстликка мойил эканлиги аён эди. Бу бадбахт мероснинг илк аломатлари учинчи таътил пайтида, Меме уйга тўрт нафар роҳиба ҳамда олтмиш саккиз нафар синфдош дугонаси курсивовида келганида намоён бўлди. У ҳеч кимдан сўрамай ва ҳатто ҳеч ким-

ни огохлантирмай, меҳмонларни роса бир ҳафтага таклиф этган эди.

– Бу қандай кўргилик! – дея зорланарди Фернанда. – Қизим худди отасидай телба чикди-я!

Кўшнилардан каравот ва гамаклар сўраб олишга тўғри келди, овқатланиш тўққиз навбатда ташкил қилинди, ҳаммомдан фойдаланиш учун рўйхат тузилди. Эгнига кўк кўйлак, оёғига эркакларнинг бошмоғини кийиб олган бу қизлар куни бўйи уйнинг бу бошидан у бошига беҳуда сандироклаб юрмасликлари учун қирқта табуретка қарз олинди. Ишлар ёмон эди: шовкин-суронли нонушта тугар-тугамас биринчи навбатдаги бир тўда кизга тушлик овқат бериш вақти келар, кейин эса – ҳаш-паш дегунча кечки овқат пайти ҳам етарди; бир ҳафта давомида мактаб толибалари плантацияга бир мартагина бориб келишга улгуришди, холос. Бир куни улар тимирскиланиб Урсулани йикитиб юборишларига бир баҳя қолди. Бошқа сафар эса роҳибалар полковник Аурелиано Буэндиа мактаб толибаларининг олдида уялмай-нетмай каштан дарахти яқинида пешоб қилганини кўриб кий-чув кўтаришди. Амарантанинг айби билан катта тўполон чиқишига сал қолди: у шўрвага туз солаётганида ошхонага кириб қолган роҳиба доғдираб, ундан қозонга солаётган оқ талқонингиз нима, деб сўраб қолди.

– Маргимуш¹, – деб жавоб берди Амаранта.

Мактаб толибалари биринчи кечаси ётар маҳали хожатхонага навбат кутиб, роса кийналишди: энг сўнгги қизлар у жойга кириб чиққанида соат тунги бир эди. Шунда Фернанда етмиш иккита тувак сотиб олди, аммо бу билан тунги муаммо тонгга кўчди, холос. Энди хожатхона олдида эрта тонгданок қўлларига тувак тутган қизлар турнакатор тизилишарди. Гарчанд, мактаб толибаларидан айримлари шамоллаб қолган, бошқаларининг эса баданлари чивин чакқанидан шишиб, мадда бойлаб кетган бўлса-да, уларнинг

¹ **Маргимуш** (форсча; сичкон ўлими; сичкон ўлдирувчи) – 1) Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент; тўқ қулранг кристалл, баъзан аморф ҳолдаги мўрт, каттик металл; 2) шу моддadan тайёрланган препарат (тиббийёт ва техникада ишлатилади).

аксарияти энг оғир синовларга ҳам сабот билан дош беришар, ҳатто энг иссиқ дамларда ҳам боғ оралаб югуришарди. Ниҳоят, меҳмонлар кетишгач, ҳамма гуллар пайҳон қилинган, мебель синдирилган, деворлар турли расм ва ёзувлар билан қопланган эди. Фернанда уларнинг кетганидан шу қадар шод эдики, меҳмонлар келтирган барча зарарнинг бахридан ўтди. Каравот ва табуреткаларни эгаларига қайтарди, етмиш икки тувакнинг барини эса Мелькиадеснинг хонасига тахлаб қўйди. Қачонлардир хонадоннинг маънавий ҳаёти жўш урган бу ташландик хона шу пайтдан бошлаб «тувакхона» деган ном олди, Полковник Аурелиано Буэндиага хонанинг бундай номланиши маъкул тушди, чунки бутун оила аъзоларини Мелькиадеснинг хонаси ҳеч вақтчанг бўлмаслиги, ундаги ҳеч нарса бузилмагани лол қолдирган бир пайтда, лўлининг хонаси полковникка ахлатхона бўлиб туюларди. Аммо, нима бўлган тақдирда ҳам, у ҳақиқат ким томонида эканига мутлақо кизикмас, хона ҳақида ҳам Фернанда кунбўйи тувак ташийвериб ишга халакит бергани учун хабар топган эди.

Бу маҳал Хосе Аркадио Иккинчи яна уйга қайтиб келди. У ҳеч ким билан сўрашмай, коридорнинг нариги бошига бориб, полковник билан гаплашгани устахонага кириб кетди. Урсула энди уни кўра олмасди, аммо унинг бананзор назоратчисига бериладиган оғир этиклари товушини ўргана бошлади ва унинг ҳатто болалигида икковлари кийим алмаштириш ўйинини ўйнаган, ҳозир эса унга ўхшайдиган умумий хислати йўқ эгизак укаси ўртасида осмон билан ерча фарк борлигидан таажжубланди. Хосе Аркадио Иккинчи новча, орик ва гердайган бўлиб, худди сарацинларникига¹ ўхшаш қорача, ўйчан ва маъюс юзида мавҳум бир шуъла акс этарди. Буэндиалардан фарқли ўларок, кўпроқ онаси Санта София де ла Пьедадага ўхшаб кетарди. Урсула баъзида унинг исмини унутиб кўярди. Хосе Аркадио Иккинчининг қайтиб келгани ва полковник ишидан қолиб, уни устахонасида қабул қилаётганидан хабар топган

¹ Сарацинлар – Арабистонда яшаган қадимий кўчманчи халқ.

Урсула эски хотираларини бир-бир хаёлдан ўтказиб, Хосе Аркадио Иккинчи болалигида ўз эгизак укаси билан алмашиб қолган, укаси эмас, у Аурелиано деб номланиши лозим эди, деган шубҳасининг ростлигига ишонч ҳосил қилди. Унинг қандай турмуш кечираётганини ҳеч ким билмасди. Бир маҳал Хосе Аркадио Иккинчи муҳим бир бошпана йўклиги, унинг Пилар Тернеранинг уйида уришқок хўрозлар етиштириши ва онда-сонда ўша жойда тунаши, бошқа пайтлар эса асосан француз гетералари ёнидан жилмаслиги маълум эди. Унинг ҳеч кимга меҳри йўқ, ҳатто ўз кадри учун ҳам қайғурмасди.

Гапнинг очиги, полковник Херинельдо Маркес уни ўлимга маҳкум этилган кишини отишларини эмас, балки отилаётган маҳбуснинг ғуссали ва бир оз истехзоли кулгусини бир умр эсида сақлаб қолиши учун казармага олиб борган ўша узок тонгдан бошлаб, Хосе Аркадио Иккинчи нафақат ўз оиласига, балки бошқа бирор оиллага ҳам қарам бўлишига ҳуши йўқолган эди. Айни хотира кўп эски эмасди. Лекин у эслаб қолган ягона нарсаси шунинг ўзи эди, холос. У яна бир нарсани яъники алмисокдан қолган кўски¹ нимча ва соябони қарға канотларини эслатувчи шляпа кийган, шуълага йўғрилган тўртбурчак дераза олдида ўтириб турли-туман мўъжизалар ҳақида ҳикоя қилиб берган чол сиймосини ҳам элас-элас эсларди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ушбу хотира қайси вақтга дахлдор эканини билмасди. Урсула Хосе Аркадио Иккинчининг кўмагида полковник Аурелиано Буэндиани «махбус»ликдан озод қилишга уриниб кўрди. «Уни кинога боришга кўндир, дея илтимос қилди Урсула. — Тўғри, унга картиналар ёкмайди, лекин шу баҳонада тоза хавода нафас олиб қайтади». Лекин тез орада Хосе Аркадио Иккинчининг ҳам худди полковник сингари бепарволиги ва икковининг ҳам умуман ҳеч қандай меҳр-оқибат қор қилмайдиган қаттиқ зирх билан қопланганлиги маълум бўлди. Гарчанд, Урсула уларнинг устахонага беркиниб, узок вақт нималар ҳақида гаплашишини билмаса-да (буни ҳеч ким

¹ Кўски — кийинлавериb эскириб кетган, жулдурн чиккан, жулдур.

билмасди), оиладаги шу икки кишинигина ўзаро ички яқинлик ришталари бирлаштириб туришини тушунарди.

Тўғрисини айтганда, Хосе Аркадио Иккинчи ўзи истаганида ҳам Урсуланинг илтимосини бажаролмасди. Мактаб толибалари келтирган ғорат полковникнинг сабр косасини тўлғазганди. Ремедиоснинг ҳавасни келтирадиган қўғирчоқлари йўқотилган эса-да, у ётоқхонани ҳалигача қуя босиб ётибди, деган баҳона билан устахонасига тўр беланчак осиб қўйди. Энди полковник у ердан фақат ҳовлига – ҳожат учун чикарди, холос. Урсула уни хаттоки жўн суҳбатга ҳам торта олмасди. Ўғлининг қошига бораркан, полковник овқат солинган ликопчага қиё ҳам бокмаслигини, шўрва бетини ёғ қоплаб, гўшт совиб қолишидан заррача ҳам ташвишланмай, уни столнинг бир чеккасига суриб қўйиши-ю яна тилла балиқчаларига андармон бўлишини олдиндан биларди. Полковник Херинольдо Маркес янги уруш очишдан бош тортганидан бери Аурелиано Буэндиа баттар бағритош бўлиб борарди. Доимо устахона эшигини зичлаб олар, ҳеч кимга қўшилмас ва пировардида, оила аъзолари унинг номини гўё марҳумни эслагандай тилга олишарди. Полковник уйлари ёнидан ўтаётган сайёқ циркни кўргани эшикка бирров чиққан ўша ўн биринчи октябрга қадар, ҳеч ким унинг авзойида инсонийроқ бирор туйғу кўринганини сезмаган эди. Ўша кун полковник Аурелиано Буэндиа учун сўнгги беш йил ичида ўтган сон-саноксиз кунлардан фарқ қилмасди. У тонгги соат бешда ҳовлидаги қурбақа ва қора чигирткалар кўтарган шовкиндан уйғониб кетди. Шанба куни бошланган ёмғир ханузгача тинмаган, полковник томчиларнинг боғдаги дарахтлар баргидаги шитирини эшитмаганида ҳам суяк-суякка санчилаётган совуқдан ёмғир ёғаётганини, барибир, сезарди. Полковник Аурелиано Буэндиа ҳар галгидек мовут ёмғирпўшда, эски бичими учун ўзи «готик иштон» деб атаган, аммо кийишга қулай, узун ва кенг, дағал матодан тикилган ички иштонда юрар эди. Иштон устидан тор шим кийиб олган, аммо унинг тугмаларини қадамаган ва ёкасига ҳар галгидек тилла тўғнағич такмаган (у ювинишга шайланаётганди) эди. Ёмғирпўшини худди бошлиқ сингари боши-

га тортди, осилиб тушган мўйловини бармоклари билан тўғриладида, ёзилгани ховлига йўл олди. Кун чикишига ҳали анча вақт бор эди. Хосе Аркадио Буэндиа томига ёмғирдан чирий бошлаган пальма барглари тўшалган айвонча остида ухлаб ётарди. Полковник ҳар сафаргидек отасини кўрмади. Ботинкасига ногаҳон иссиқ пешоб оқа бошлаганидан уйғониб кетган арвоҳ ғудранганида ҳам полковник ҳеч нарса эшитмади. У устахонага қайтаётганида димоғига Санта София де ла Пьедад ўт ёқа бошлаган печларнинг хиди урилди ва у ўзининг бир финжон кандсиз қахвасини олиб кетиш учун ошхонада қахва чойнаги қайнашини кутиб турди. Санта София де ла Пьедад одатдагидек, бугун хафтанинг қайси куни, деб сўради. Полковник, сешанба, ўн биринчи октябрь, деб жавоб қайтарди. Полковник аёлнинг сокин, тилларанг олов шуъласида қизил-сарғиш туюлган юзига тикиларкан, ногаҳон ўша уруш авжига чиққан пайтда, айна ўн биринчи октябрь куни бирга ётган аёли ўлиб қолган бўлса-я, дея ўйлаб чўчиб уйғониб кетганини эслади. Ҳа, ростдан ҳам ўшанда аёл жон берган бўлиб чиқди; полковник ўша кунни ёдида сақлаб қолишига сабаб, марҳума бор-йўғи бир соат олдин, бугун қайси кун, дея сўраган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу ҳодисани эсласа-да, ўзининг башорат кила олиш лаёқатига нечоғлиқ путур етганини сезмади ва то сув қайнагунича, ҳавойи майл асносида ўша аёл ҳақида ўйлай бошлади. Полковник унинг исмини ҳам билмасди (юзини ҳам вафотидан кейин кўрди), негаки аёл унинг гамагига зим-зиё қоронгиликда, қоқиниб-суриниб кирган эди. Худди шу тарзда олдида кўплаб аёллар келишган ва шу боис ҳам полковник айна ўша аёлнинг биринчи бўса талвасасидаёқ кўз ёшларига ғарк бўлаёзганини ва бечора қазосидан бир соат олдин, сени умримнинг охиригача севаман, деб оғитганини эслай олмади. Полковник устахонага қайтиб келгач, умуман аёллар ҳақида ўйлашни бас қилди ва тунука банкада сақлаётган тилла балиқчаларини санаб чиқиш учун чирокни ёқди. Банкада ўн еттита балиқча бор эди. Молини сотмасликка аҳд қилганидан бери у кунига иккитадан балиқча ясар, сўнг, сони йигирма бештага етганида, балиқчаларни

гилвата¹ идишда эритиб, кайтадан ясарди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, ишга буткул шўнгиб кетди, соат ўнларга бориб ёмғир кучайганини, ҳатто Урсула тамадди келтириб, чирокни ўчирганини ҳам сезмади.

– Ёмғир роса куйяпти, – деди Урсула.

– Ёмғир фасли-да, – деб жавоб кайтарди у.

Шуни айта туриб, тайёрлаётган биринчи балиқчасидан нигоҳини узмади, чунки энди кизил ёқутдан кўз ўрнатаётган эди. Ишини тугатиб, балиқчани банкадаги бошка балиқчаларга кўшиб қўйгач, шўрва ичди. Сўнгра шошилмай гуруч, пиёз билан димлаб пиширилган гўшт ва ликопчадаги қовурилган банан тилимларини еди. Унинг иштаҳаси ҳеч қачон ўзгармас, ҳамиша – яхши шароитда ҳам, танг ахволга тушганида ҳам бир хил эди. Овқатдан кейин дам олгиси келди. Қайсидир жихатдан илмий асосланган ирими туфайли, полковник овқатдан кейин икки соат ўтмагунича на ишлар, на ўқир, на чўмилар, на аёл билан ётарди. Айни одат унинг табиатига шу қадар сингиб кетгандики, полковник Аурелиано Буэндиа жангчилар кучли таомдан сўнг бўкиб ёки мияларига кон қуйилиб ўлмасликлари учун ҳатто ҳарбий операцияларни бошламай турган пайтлари ҳам бўлган эди. Ниҳоят, у тўр беланчагига ётди, қулоғини қаламтароши билан нари-бери тозалаб, тезда ухлаб қолди. Полковник турганда деворлари оппоқ, бўм-бўш уйга кириб борарди. Уй остонасидан биринчи ҳатлаётган одам эканлигидан кўнгли хижил эди. Тушида у ўтган кун икки кечаси ва сўнгги йиллар мобайнида жуда кўп марта шу тахлит тушлар кўрганини эслади, бироқ уйғонган заҳотиёқ уларнинг бари эсидан чиқарди. Унинг бу кайтарик тушларининг сири шунда эдики, уларни худди ана ўша тарздаги тушда қайта эшлаш мумкин бўларди. Бир неча дақиқадан кейин сартарош эшикни тақиллатди, полковник гўёки дафъатан бир неча сония пинакка кетиш учун кўзини юмгани ва ҳеч қандай туш кўрмаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилган ҳолда эшикни очди.

¹ Гилвата (форсча: ўтга чидамли лой) – юмшоқ, кулранг тоғ жинси. Халқ табобатида томоқ оғриғи, оғиз елқиши каби касалликларга қарши дорини сифатида ҳам ишлатилган.

– Бугун шартмас, – деди у сартарошга. – Жума куни кўришамиз.

Сочига ок оралаган полковникнинг сокол олдирмаганига уч кун бўлган эди, аммо у сокол олдиришни хоҳламади, барибир, жума куни сочини олдириши зарур эди, шу боис ўша куни бир йўла икки ишни бажарса бўлаверарди. Кундузги нохуш уйқудан кейин баданини шилимшиқ тер коплади, кўлтиғи остидаги чипкондан колган чандиклар зиркирай бошлади. Ёмғир тинди. Аммо куёш ҳали чиқмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа қаттиқ кекирди ва танглайда нордон шўрванинг таъмини сизди. Ёмғирпўшини устига ташлаб, ҳожатга борди ва у ерда одатдагидан кўпроқ ўтирди. Бугун сешанба эканини ва Хосе Аркадио Иккинчи устахонага келмаганини эслади, чунки сешанба куни банан компаниясидагилар ишчиларга маош берарди. Айни фикр, сўнгги йиллардаги барча хотира-ю ўйлари каби уни уруш ҳақида фикрлашга чорларди. У қайсидир куни полковник Херинельдо Маркес унга қашка от топиб келишни ваъда қилганини ва сўнг бу ҳақида қайтиб оғиз очмаганини эслади. Кейин айрим уруш лавҳаларини хаёлидан ўтказди, аммо ўтмиш калбида на қувонч, на кайғу уйғотди. Энди ўша фикрдан кутулишнинг иложини ҳеч тополмагач, полковник уруш ҳақида жуда сокин, ортикча ҳаяжонсиз ўйлашга ўрганган эди. Устахонага қайта туриб, ҳаво сал исиганини сизди ва ювинишга аҳд қилди, аммо мўрчани

Амаранта эгаллаб олганди. У ичкари кириб, иккинчи балиқчани тайёрлашга киришди. Полковник балиқчага дум ясаётганида, куёш уфқдан шу қадар катта куч билан отилиб чиқдики, гўё чор атроф худди эски қайикдай гичирлаб кетгандек туюлди. Уч кунлик ёмғирда чайилган ҳавони канотли чумолилар коплади. Полковник захартанг бўлганини ҳис этди. Ҳовлига чиққанида, соат тўртдан ўн дақиқа ўтганди. Қулоғига узоқда чалинаётган мис карнай овози, катта ногоранинг гумбур-гумбури, болаларнинг шодон қийқириғи элас-элас чалинди ва унинг кўнглида болалиги ўтганидан бери илк бор зорикиш уйғонди, отаси муз парчасини кўришга олиб борган, лўлиларга тўлиб-тошган ўша узоқ кунни яна

кайтадан якқол хис эта бошлади. Санта София де ла Пьедад ошхонадаги ишларини тўхтатиб, кўчага югуриб чиқди.

– Цирк келди! – деб кичқирди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа ҳам каштан тагига бориш ўрнига ҳовлидан ташқари чикиб, кўчадаги тантанали маросимни анграйиб томоша қилаётган бекорчи оломонга аралашиб кетди. У фил минган зар кийимли аёлни, бир ўркачли маъюс туяни ва голланд аёлларидек ясантирилган, кастрюлкани қошиқ билан ноғора қилиб чалаётган айикни кўрди. Тантанали маросимнинг адоғида томоша кўрсатаётган масхарабозларга кўзи тушди. Улар ўтиб кетгач, бўм-бўш кўчада офтоб нурида чўмилаётган канотли чумолилар ва бир неча анқовдан бошқа ҳеч ким қолмади. Полковник яна ўзининг аянчли ёлғизлиги билан юзма-юз учрашди. Шунда у, навбатдаги янгилик – цирк ҳақида хаёл суриб, каштан сари юраркан, пешоб қилаётганида ҳам циркни ўйлашга уринди, аммо энди ҳеч нарсани эслай олмасди. У бошини елкалари орасига тортиб, манглайини дарахт танасига босганча қотиб қолди. Уйдагилар воқеадан эртаси эрталаб соат ўн бирда, Санта София де ла Пьедад ахлат ташлаш учун ҳовлининг орка томонига ўтган пайтида, каштан атрофига учиб келаётган ўлаксахўр кушларни кўрганидагина огох бўлдилар.

* * *

Меменинг сўнгги таътили полковник Аурелиано Буэндиага тугилган мотам кунларига тўғри келди. Дераза-ю эшиклари маҳкам ёпилган бу хонадонда энди байрам ҳақида ўйлаш ҳам мумкин эмасди. Ҳамма шивирлаб гапирар, овқат устида ҳам жим ўтиришар, кунига уч маҳал ибодат қилишар ҳатто тушки уйқунинг энг иссиқ пайтларида клавиқордда чалинган куйлар ҳам худди мотам мусикасидек туюлар эди. Полковникни лияҳона ёмон кўришига карамай, ҳукумат ўзининг марҳум ғанимини дабдабали иззат-икром билан хотирлашидан ҳайратга тушган Фернанда жиддий аза очди. Аурелиано Иккинчи қизининг таътили мобайнида ўз уйида

яшади, Фернанда ўзининг хотинлик ҳукукини тиклаш учун анча-мунча чора-ю тадбирлар кўрди, шекилли, Меме яна бир йилдан кейин уйга кайтганида, яқиндагина туғилган ва онасининг хоҳишига карамай, Амаранта Урсула деб ном қўйилган сингилчасини кўрди.

Меме ўқишини тугатди. Уни концерт берувчи истеъдодли клавикордчи эканлиги қизнинг ўқиши ва уйда мотам адоғига етганига атаб берилган катта базмда – Меме ўн еттинчи аср халқ куйларини доврुक билан ижро этгандан кейин бир овоздан тасдиқланди. Меҳмонларни Меменинг санъатидан кўра, ғайриоддий табиати кўпроқ махлиё қилди. Бир қарашда у ёш боладай енгилтак, жиддийроқ ишларга бамисоли нолойикдай кўринарди, аммо клавикорд ёнига ўтирса, бас, бутунлай ўзгарар, бирдан ўта жиддий ва комил одамга айланиб қоларди. Гапнинг рости, Меменинг мусиқага лаёқати айтарли эмасди, аммо у онасининг раъйини қайтармаслик учун клавикордни мукаммал ўрганишга ўзини мажбур этганди. Худди шу йўсинда у бошқа ҳунарларни ҳам ўрганса бўларди. Фернанданинг ўта каттикқўллиги ва ўзбилармонлиги Меменинг болалик пайтидаёқ жонига текканидан онаси билан тортишиб ўтирмаслик учун ҳар неки жафога ҳам тайёр эди. Мактабни битирганларга бағишланган мажлисда ўтирган Меме, бежирим готик ҳарфлар билан безатилган диплом эндиликда она зуғумидан халос этади, шу кундан эътиборан Фернанда клавикордни тамом эсдан чиқаради, деб умид қилган эди. Чунки роҳибаларнинг ўзлари айни чолғу асбобини музей топилмаси, деб аташларини эшитиб юарди. Лекин унинг тахмини хато чикди, гарчанд, шаҳар ахлининг нақ ярми киз чалган эски куйлар остида ухласа-да, Меме оилавий тантаналарда, хайр-эхсонга муҳтожлар учун уюштирилган барча концертларда, мактаб кечалари, ватанпарварларни шарафлашга бағишланган йигинларда клавикорд чалса-да, Фернанда кизининг истеъдодига баҳо бера олишга қодир янги-янги одамларни уйларига таклиф этаверарди. Фақат Амарантанинг ўлиmidан сўнг хонадон яна аза очганида, Меме клавикордини кулфлаб, қалитини онаси қачондир қистаб қолишидан хавотирланмай

жавонлардан бирига яшириб қўйди. Фернанда кизининг итоаткорлигидан чексиз қувонар, одамларни қойил қолдиришидан шу қадар фахрланардики, Меменинг уйга дугоналарини бошлаб келишига, плантация бўйлаб сайр қилишига, падре Антонио Исабель черков меҳробида маъқуллаган фильмларга Аурелиано Иккинчи ёки ишончлироқ аёллар билан боришига мутлақо қаршилик кўрсатмас эди. Айни кўнгилочар тадбирлар давомида Меменинг неларга мойиллиги аён бўлди. У тартиб ва интизомни ўлгудай ёмон кўрар, шўх базмларни, хилват гўшаларда соатлаб ўтиришни ёқтирар, ўша ерда дугоналари билан ким кимни яхши кўриб қолгани ҳақида ғийбат қилишар, чекишни ўрганишар, эркаклар тўғрисида гаплашишарди. Бир куни улар шакарқамиш ромидан уч шиша ичишди, сўнгра ечинишиб, ўз баданларининг турли бўлақларини ўлчашди, таккослашди. Меме ўша кечани ҳеч қачон унутмайди: у оғзидаги кизилмия томирини чайнаганча, Фернанда билан Амаранта жимгина кечки овқат еяётган ошхонага кирди ва стулга ўтирди. Унинг тоби қочганини ҳеч ким пайқамади. Бундан олдин Меме дугонасининг ётоқхонасида икки соат давомида қаттиқ ҳаяжонда ўтирди: кўзларидан ёш чиққунича қулди, қўрқувдан йиғлади, аммо бу ҳолат ўтиб кетгач, кизнинг юрагини онасига, клавиқордни кетингизга ҳукна қилинг, деб айтишга имкон берар даражада жасурлик ҳисси қоплади. Столнинг тўрида ўтириб, ошқозонига сувдек қуюлаётган товук шўрва ичаркан, Меме тўсатдан Фернанда ва Амарантанинг асл киёфасини кўрди. Уларнинг мунофиқлигини, қалтабинилигини юзларига солишдан ўзини зўрга тийди. Иккинчи таътил пайтидаёқ, Мемега отаси одоб юзасидангина уйда тунаши маълум бўлганди. У Фернандани яхши билгани, кейинчалик Петра Котес ҳақида ҳам бир амаллаб тасаввурга эга бўлганидан сўнг, отасига ён боса бошлади. Қиз отасининг жазманини онасидан афзал кўрарди. Ромдан кайфи ошиб қолган Меме, агар ҳозир ўйлаганларимни уларга айтсам, қандай зўр жанжал бўларди, дея роҳатланиб ўйлади. Мамнунлиги шу қадар қучли эдики, Фернанда сергак тортди.

– Сенга нима бўлди? – деб сўради у.

– Ҳеч нарса, – жавоб берди Меме. – Мен икковларинг-ни қанчалар яхши кўришимни ҳозир пайқадим, холос.

Бу сўзларда барк уриб турган нафрат Амарантани кўрkitиб юборди. Аммо онаси шунчалар хаяжонландики. Меме ярим кечаси қаттиқ бош оғригидан уйғониб кетиб, қайт қила бошлаганида, Фернанданинг ақлдан озишига сал қолди. Она қизига канақунжут мойидан ичирди, корнига кизитилган дори-дармон босди, бошига эса муз солинган халта қўйди ва Меме оддий аёллар касалига чалинган, деган ноаниқ бир қарорга келган афандинамо франсуз докторининг кўрсатмасига биноан, қизини уйдан чиқармай, беш кун парҳезда сақлади. Меменинг дадиллигидан асар ҳам қолмади, у рухан чўкиброк қолди. Батамом кўр бўлиб қолган, аммо ҳали тетик ва зийрак Урсулагина унга тўғри диагноз қўйди. «Менимча, – деди у ўзига-ўзи, – арокхўрларнигина шу тарзда даволашади». Аммо ўшал заҳоти тавба қилиб, ўзини андак ёзғирди. Меменинг аҳволини кўриб, Аурелиано Иккинчининг виждони кийналди. Ота эндиликда қизига жиддийроқ эътибор беришга аҳд қилди. Аурелиано Иккинчини сархуш хурсандчиликлар ичра оғир танҳоликдан вақтинчалик халос қилган, Мемени эса онасининг меъдага теккан васийлигидан озод этиб, у билан онаси ўртасидаги содир бўлиши муқаррар тўқнашувнинг олдини олган ота ва киз ўртасида қувноқ дўстлик муносабатлари шу тарзда туғилди. Аурелиано Иккинчи ўша кунлари кечқурунлари Меме билан суҳбатлашиш, кино ёки циркка бориш учун барча учрашувлардан ҳеч иккиланмасдан воз кечар, бор вақтини фарзандига бағишларди. Охири йилларда Аурелиано Иккинчининг феъли айний бошлади, бунинг сабаби – семизлиги эди, у эгилиб ботинкасининг боғичларини боғлай олмасди. Баҳайбат қорни туфайли бошқа турфа лаззатлардан ҳам маҳрум эди. Қизининг меҳри, у келтирадиган хурсандлик Аурелиано Иккинчини беҳад айш-ишратдан тобора узоқлаштирар эди. Меме худди баҳордаги мева дарахти каби гуллади. У Амаранта сингари гўзал бўлмасада, истараси иссиқ, содда ва бир қарашдаёқ одамга ёқа олади. Унинг

замонавийликка муккасидан кетган руҳи онасининг эски акидалар тарафдори бўлгани ошкора каттиққўллигини таҳкирларди, аммо бу хислати отаси Аурелиано Иккинчига ёқар ва шунинг учун ҳар тарафлама ёқларди. У кизини авлиёларнинг ийманганнамо нигоҳи мудом ваҳима солиб турадиган ётоғидан чиқарди, янги хонасини тахтга ўхшовчи каравот, катта пардоз столи, баҳмал пардалар билан безатди ва Петра Котес яшайдиган хонанинг яна бир нусхасини яратганини ўзи ҳам сезмай қолди. Отанинг қўли очик эди, кизига санамай пул берар, Меменинг ўзи ҳам отасининг чўнтагидан истаганча пул олаверарди. Аурелиано Иккинчи банан компаниясига қарашли магазиндан кизига атаб энг сўнгги модадаги буюмларни сотиб оларди. Меменинг ётоқхонаси тирноқни силлиқлайдиган ёстикчалар, сочни жингаллак қиладиган қисқичлар, тишни ялтиратувчи эликсирлар¹. ҳар хил сурмалар ва жозибани оширадиган беҳисоб воситалар билан тўлиб кетганди; Фернанда ҳар сафар бу хонага кирганида дарғазаб бўлиб, кизим анави француз гетераларга ўхшаб боряпти, деб ўйларди. У эри билан кизининг тили бирлигини билиб, Аурелиано Иккинчига Мемени ҳеч қачон Петра Котесникига олиб бормаслигига қасам ичирди. Бу ортикча эҳтиёткорлик эди, негаки ота-боланинг иноклиги Петра Котесга мутлақо ёқмас, ҳатто у Меменинг номини эшитишга ҳам тоқат қилолмасди. Петра Котесга нотаниш бир кўрқув азоб берар, Меме Фернанданинг ҳам қўлидан келмаган ишни қилиб, ўзини Аурелиано Иккинчидан жудо этиши мумкинлигини ич-ичида сезиб турарди. Шунда Аурелиано Иккинчи илк бор жазманининг қаҳрли нигоҳини кўрди, хандасини эшитди ва у, жазманим тагин сандикпандикқа қўшиб ташқарига улоқтирса-я, деб чўчий бошлади. Аммо иш у ўйлаганчалик бўлмади, сандиқлар ўз жойида қолди, Петра Котес бўлса, жазманини кизининг меҳридан ҳам кучлироқ бирор восита билан ўзига ағдариб олишга қарор қилди. Лекин у беҳуда уринарди. Меме отасининг ишига аралашмас, мабодо шундай қилганида ҳам, бу можаро

¹ Эликсир (иксир) – афсонавий тош. Ўрта аср кимёгарлари тасаввурида ҳамма нарсани оялгига айлантира оладиган афсонавий тош.

Петра Котеснинг фойдасига хал бўларди. Бировга ёмонлик килиш учун Меменинг вакти ҳам йўқ эди. У роҳибалар ўргатганидек, ҳар куни ўз ётоғини ўзи йиғиштирар, ўзи жой соларди. Эрталаблари эса каштага гул солар ёки галереяда Амарантанинг эски қўл тикув машинасида ўзига кийим тикарди. Тушлик овқатдан сўнг ҳаммалари ухлашга ётишганида у икки соат клавибордда куй машк килар ва бу машгулоти Фернандага ҳузур ато этишини биларди. Гарчанд, унга келаётган таклифлар сони камайган бўлсада, Меме худди шу важдан черков бозорлари-ю ўкувчиларнинг байрамларида концерт беришни давом эттирди. Кечкурун у оддий кўйлагини ва пошнаси баланд, боғичли ботинкасини кийиб олар, отаси билан бирор жойга бормаган тақдирда кечки овқат маҳалигача дутоналариникида бўларди. Аммо Аурелиано Иккинчи деярли ҳамма вақт кизи олдига келиб, уни кинога эргаштириб кетарди.

Меменинг дутоналари орасида уч нафар америкалик киз бўлиб, улардан бири Патриция Браун эди. Аурелиано Иккинчининг меҳмондўстлигидан миннатдор жаноб Брауннинг даргоҳи Меме учун атай очилиб, киз шанбалик раксга таклиф этилди. Гринголар маҳаллий аҳоли билан фақат ракс вақтидагина мулоқот қилишарди, холос. Бу таклифдан хабар топган Фернанда бир дакикалик юракни эзадиган жанжал кўтарди. «Тасаввур қилиб кўр-а, – деди у Мемегга, – бу тўғрида гўрда ётган полковник нима деб ўйлайди?» Фернанда ёрдам сўраб Урсулага мурожаат қилди. Аммо бу кўр кампир ҳеч қутилмаганда, агар Меме ўз эътиқодида маҳкам туриб, протестант¹ динига ўтиб кетмаса, турган гапки, раксга бориши-ю америкалик тенгдошлари билан дўстлашиши андишасизлик бўлмайди, деб айтди. Меме катта бувининг фикрини тезда уқиб олди ва ракс бўлиб ўтган куннинг эртасигаёқ ибодатга бориб келадиган бўлди. Америкаликлар қизидан клавиборд чалиб берсангиз, деб илтимос қилишга-

¹ **Протестантизм** (лотинча: protestans, pro-stantis - қаршилик билдирувчи, норози) – христианликдаги асосий оқимлардан бири: XVI асрда Рим католик черковига норозилик тарзида пайдо бўлган ва асосан АКШ, Англия, Канада ҳамда Скандинавия ва Балтиқбўйи мамлакатларида тарқалган. Протестант – шу оқим вакили.

нини эшитиб, Фернанданинг боши осмонга етди. Клави-кордни жаноб Брауннинг уйига олиб боришди, Меме у ерда қарсақ ва олқиш эшитди. Шундан кейин уни нафакат раксга, балки ҳар якшанбада бассейнда чўмилишга ва ҳафтасига бир марта тушлик овқатга таклиф этадиган бўлишди. У бинойи-дай сузишни, теннис ўйнашни, ананас бўлагини Виргиния ветчинасига¹ қўшиб ейишни ўрганди. Ракс тушиб, сузиб, теннис ўйнаб юраркан, аста-секин инглизчани ўрганиб олди. Аурелиано Иккинчи кизининг ютуқларидан завкланарди, ҳатто унга саёк бир сотувчидан олти жилдлик ранг-баранг расмлар илова қилинган инглизча комус сотиб олди. Меме бу китобни бўш пайтлари ўқирди. Мутолаа уни дугоналари билан хилват жойларга беркинишдан, севги ҳақида ғийбат сотишдан қутқарди. Меме энди ўқиш мажбуриятини бўйни-га олгани учун эмас, балки бутун шаҳарга маълум сирли воқеаларни муҳокама этишга кизиқиш йўқолгани учун мутолаага берилган эди. У ўзининг маст бўлгунча ичганини эсларкан, бу воқеа шунчалар қулғили туюлдики, уни отасига сўзлаб берди, Аурелиано Иккинчига эса воқеа янада қулғили туюлди. «Агар онанг билганида борми!» дея хитоб қилди у ҳарсиллаб қуларкан. Қизи бирон-бир сирини очгани сайин, отаси ҳамиша шу сўзни такрорларди. У кизидан илк севги-сини ҳам очик гапириб беришга сўз олди ва сал фурсат ўтмай Меме отасига, таътилга чиқиб, ота-онасининг ёнига келган малла соч америкаликни ёктириб қолдим, деб айтди. «Мана шунака-да! – деб қулди Аурелиано Иккинчи. – Агар онанг билиб қолса борми?!» Лекин кейинроқ Меме йигит-нинг ватанига жўнаб кетганини ва бошқа хабарлашмаганини айтди. Меменинг акли расолиги оила осойишталигини мустаҳкамлашга имкон бергани учун Аурелиано Иккинчи Петра Котесникига яна тез-тез катнайдиган бўлиб қолди. Гарчи, энди базм деганлари аввалгидек лаззат бермаса-да, у кези келганда ўйин-қулгидан юз ўгирмасди. Уйда Амаранта тиним билмай кафанига гул тикар, Урсулани эса қарилик эрининг қаштан остидаги арвоҳидан бўлак ҳеч нарсани

¹ Ветчина – дулланган чўчка гўшти.

кўриб бўлмайдиган коронғилик тубига тортиб борарди. Фернанда ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаб олди. У ой сайин ўғлига ёзиб турадиган мактубларида энди бирор сатр ҳам ёлғон бўлмасди. Фернанда ундан ўзининг табиби ғайблар¹ билан ёзишиб туришини яширарди, холос, чунки бу табиблар унинг йўғон ичагидан беэиён шиш топишган ва Фернандани телепатик² операция билан тузатишга тайёрлашарди.

Ҳаёт хархашаларидан чарчаган Буэндиалар оиласида энди узоқ йилларга на тинчлик, на осойишталик муҳим туради, деб ўйлашганда, тўсатдан Амаранта вафот этди. Унинг ўлими ҳамма учун кутилмаган ҳодиса эди. Гарчи Амаранта кексайиб, атрофдагилар учун худди бегонадек бўлиб қолган эса-да, қаддини ҳамон тик турар, қувватли, гўё ўзининг соғлигини ханузгача саклаб қолгандек туюларди. У полковник Херинельдо Маркесга катъий рад жавобини берганидан сўнг, тўйиб-гўйиб йиғлаб олиш учун эшикни ичидан беркитиб олганида нималарни ўйлаганини ҳеч ким билмасди. Амаранта ўшанда ётоқхонадан чиққанида, кўз ёшининг захираси тамоман тугаб битганди. На гўзал Ремедиос самога парвоз этганида, на барча Аурелианоларни отиб ўлдиришганларида, на дунёда энг яхши кўрадиган одами полковник Аурелиано Буэндианинг ўлиmidан сўнг йиғлади. Гарчи полковникни қанчалар яхши кўришини фақат унинг жасадини каштан остидан топиб олишган дақиқада пайқаган бўлса-да, ўликни кўтаришда ёрдамлашади. Унга ҳарбий либос кийгизди, соқолини олди, сочини таради, мўйловини чиройли қилиб бурадики, шуҳрати гуллаб турган маҳалида ҳам полковник мўйловини бунчалар бурулмасди. Бироқ ҳеч ким унинг бу хатти-ҳаракатларидан полковникни севади, деган ўйга бормади, қайтангга ҳаммалари Амаранта дафн маросимини яхши билади, деб ҳисоблашди. У ўзининг барча қайгуларини кўнгилга тукканча, қарилик бўсағасига қадам

¹ Табиби ғайб – табиблик, яъни жарроҳликсиз ва антибиотик дорисиз беморларни доловчи.

² Телепатия (теле.. + юнонча: pathos – сезги; сезиш, ҳис қилиш) – баъзи оламларда фикр ва ҳис-туйғуларни сезги аъзолари иштирокисиз муайян масофага узатиш қobiliятн.

кўйганди. Пьетро Креспининг вальсларини кўйиб эшитганида, гўё вақт ва аччиқ тажрибалар сабоқ бермаганидай, худди ўша ёшлик пайтидагидек йиғлагиси келарди. Картон коғозлари намуна келди, деган баҳонада мусикали цилиндрларни ўз кўли билан ахлатга ташлаган бўлса-да, улар хотирасида хануз чарх урар, пианола болгачалари гўё юрагига урилиб мусиқа чалаётгандай эди... Полковник Аурелиано Буэндиа уруш ҳақида ўйламасдан туролмагани каби Амаранта ҳам Ребекани бир зум ўйламасдан туролмасди. Полковник ўз хатоларини ўткир қирралардан ҳалос этиб, сал-пал тўмтоқ қила олган бўлса, Амаранта аксинча, тобора киздириб тобларди. У худодан кўп йиллар мобайнида фақат ёлғиз бир нарсани – Ребекадан олдин ўлмасликни зорланиб сўради. Ҳар гал собиқ ракибасининг уйи ёнидан ўтаркан, японги фаторатларни кўриб, худо илтижоларимни эшитяпти, дея қувонар эди. Бир кун галереяда чеварлик қилиб ўтираркан, дафъатан, худди шу жойда, шу алпозда ўтирган маҳали Ребеканинг ўлимини эшитажагини ҳис қилди. Амаранта ўша жойда ўтириб машғум хабарни кута бошлади, зерикмаслик учун эса қадалган тугмаларни узиб олиб, яна қайтадан қадаб чиқаверди. Амаранта ўзи тўкиётган зийнатли кафанни Ребекага атаганига ҳеч ким шубҳаланмасди. Ғамгин Аурелиано ўшанда Ребека бош чаноғидан сарғиш ўт ўсиб чиққан сержин арвоҳга айланибди, дея шипшитганида, Амаранта заррача ажабланмади, чунки жияни таърифлаган арвоҳ у ўзи анчадан буён тасаввур қилиб юрган арвоҳга ўхшарди. Ребеканинг жасадини ўзим юваман, бошига авлиёларнинг сочидан парик ясайман, деб аҳд қилди у. Ўликни чиройли қилиб безайди, сурп кафанга ўраб, ичи тўқ кизил, устига бахмал қопланган тобутга жойлайди ва ажойиб дафн маросимини ўтказиб, жасадни курт-кумурсқаларнинг ихтиёрига жўнатади. Нафрати тўлиб-тошиб режа тузаётган Амарантанинг миясига Ребекани севганим тақдирда ҳам шундай қилардимку, деган фикр келди. Бу фикрдан сесканиб кетди, лекин руҳи чўкмади ва режасини такомиллаштира борди. Ўзининг дахшатли режасини пишитаркан, фақат бир нарсани – худого илтижоларига қарамай, Ребекадан олдин ўзи ўлиши

мумкинлигини ҳисобга олмади. Асли худди шундай бўлиб чикди ҳам. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида Амаранта умиди пучга чикканидан афсусланмади, аксинча, барча ғам-у ситамлардан озод бўлаётганини сизди. Ўлим унга илтифот кўрсатиб, куни битганидан бир неча йил илгари огоҳлан-тирган эди. Амаранта қазо соатини иссиқ чошгоҳда, Мемени монастирь қошидаги мактабга юборишгани захотиёк кўрганди: Ўлими галереяда Амаранта ёнида ўтириб тикиш тикарди. Дарҳол таниганди; ҳеч бир кўркинчли жойи йўқ – кўк кўйлакли, узун Сочли, бир оз эски пўримда кийинган оддий аёл бўлиб, Урсулага ёрдамлашиб юрадиган Пилар Тернеранинг ёшлик пайтига ўхшаб кетарди. Галереяда Фернанда ҳам неча бор ёнма-ён ўтирса-да, ўлим шарпасини кўрмади. Ўлими ҳатто бир марта Амарантадан илтифот кўрсатишни – игнага ип ўтказиб беришни сўради. Лекин кўк кўйлакли аёл Амаранта қайси йили, қайси ой ва кунда ўлишини, Ребекадан олдинми ёки кейинги жон беришини аниқ айтмади, фақат апрель ойининг олтинчи кунидан бошлаб ўзига кафан тўкишини буюрди. Кафан Амаранта хоҳлаганидай сернакш, чиройли бўлишига рухсат берди, аммо уни худди Ребеканинг кафани сингари астойдил тайёрлаши зарурлигини огоҳлантирди, сўнг эса Амарантага, кафани тайёр бўлган куни кечаси, қийналмасдан, кайгурмасдан, кўркмасдан жон берасан, деди. Амаранта ўлим соатини ортга суриш учун асл зиғир толасидан эшилган калава буюриб, кафанни ўзи тўкий бошлади. Кафан тўкишнинг ўзига нақ тўрт йил кетди, кейин кашта тикишга тушди. Мудхиш кун яқинлашаркан, Амаранта кафан тайёрлашни Ребеканинг ўлимга қадар фақатгина тасодикий мўъжиза чўза олиши мумкинлигини сизди. Аммо ишга бўлган иштиёқи кўнглига осойишталик бахш этарди. Худди ўша кезде Амарантага полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалардан ясаган мужмал даъвонинг мазмуни аён бўлди. Эндиликда ташки дунёни танаси хис этар, калби эса кайгу-аламлардан йирок эди. Амаранта ихтирони неча йиллар илгари хотираларини тиклаб оламини янгитдан тушуниши имкониятидан фойдаланмаганидан афсус чекди: ўшанда Пьетро Креспи окшомлари уфурган лаванданинг хушбўй

хидини ҳам узодан туриб аниқ сезар, Ребекани севгани ёки нафратланганидан эмас, балки ёлғизлиги фожиасини теран тушунгани учун ўзиники каби беғубор ва тиниқ бўлиши лозим бўлган-у аслида беғуборлигидан эмас, қаҳр-ғазабидан бадбашара тус олган ёшлиги қайтарилаётганини сезиб, ташвишга тушган эди. У тақдирга тан берган, ҳатто энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигини билса-да, заррача изтироб чекмасди; бирдан бир ташвиши кафан тўкишни туталаш эди. Бошида вақтни чўзиш учун турли баҳоналар кидирган бўлса, эндиликда атай шошила бошлади. Иш якунланишига бир ҳафта колганда, Амаранта охирги қавик тўртинчи февраль кечкурун тикиб бўлинишини аниқлади ва негалигини айтмасдан Мемега, бешинчи февралга тайинланган концертингни кечиктир, деди. Меме бу илтимосга унча эътибор бермади. Шунда Амаранта ишини яна қирк саккиз соатга кечиктириш чорасини излади ва тўртинчи февраль куни кечаси бўрон электростанцияни сафдан чиқаргандан кейин ҳатто ўлим ҳам мени қўллаб-қувватлаяпти, деб ўйлади. Аммо эртасига эрталаб соат саккизда дунёда аёл зоти тайёрлаган энг чиройли кафаннинг охирги қавигини тикиб, уйдагиларга хотиржамлик билан кечкурун ўлмокчиман, деб эълон қилди. Фақат оиласини эмас, балки бутун шаҳарни огоҳлантириб чикди, у зикна ҳаётнинг сўнгги кунда гуноҳларини ювиш учун одамларга сал бўлса-да, яхшилик қилишни истарди, бунинг энг яхши йўли эса марҳумларга аталган хатларни нариги дунёга олиб бориб эгаларига етказиш эди.

Амаранта Буэндиа кечкурун лангар кўтармокчи, марҳумларга ёзилган ҳамма хатлар қўлига тегиши ҳамон нариги дунёга сузиб кетмокчи, деган хабар пешингача бутун Макондога тарқалди ва кундузи соат учларга яқин меҳмонхонада хатлар билан лик тўла кути пайдо бўлди. Хат ёзишни истамаганлар Амарантага гапларини оғзаки айтишар, у эса мурданинг исм-фамилиясини, ўлган вақтини ва гап тайинланган қариндошини дафтарчасига ёзиб қўярди. «Ташвишланманглар, — дея тасалли берарди у мактуб ёзганларга — нариги дунёга борганимдан сўнг дарҳол сўраб-суриштириб

хатингизни топшираман». Бунинг бари кўпол ҳазилга ўхшаб кетарди. Амарантанинг юзида на ташвиш, на ғам-ғусса аломатлари бор эди, ҳатто шарафли бурч идрокидан яшариб кетганга ўхшарди. У хатларни катрон суртилган кутига солишни буюрди ва кути намдан сакланиши учун гўрга қай тарзда жойлаштиришни тушунтирди. Амаранта эрталаб дурадгор чакиртирди. Дурадгор тобут учун бўйини ўлчаётганда Амаранта гўё бичикчи кўйлакка андоза олаётгандек хотиржам эди. Сўнгги соатларда ғайрати шу қадар тошдики, Фернанда Амаранта ўламан деб бизни калака қилмаяптими, деб гумонсирай бошлади. Буэндиалар касал-пасалга учрамай ўлишини билган Урсула Амарантанинг ўлиmidан хабардор эканига ишонарди. Аммо у хат машмашасини кўриб, марҳумларнинг қариндош-уруғлари гапимиз нариги дунёга тезроқ етсин, деган ниятда бечора Амарантани ҳали тириклайин кўмиб юборишларидан хавотирланар эди. Шу сабаб, Урсула бакириб-чакириб, талашиб-тортишиб бўлса-да, уйни бегоналардан бўшата бошлади. Соат тўртга бориб ҳеч ким қолмади. Бу пайтда Амаранта ўз буюмларини камбағалларга улашиб чиқди, текис рандаланган тахтадан ясалган оддий тобутга факат ўзининг ич кийими-ю бахмал туфлисини солиб қўйди – буларни ўлиmidан сўнг кийдиришлари лозим эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўлганида устахонасида кийиб юрадиган шиппагидан бўлак пойабзали бўлмагани учун янги ботинка сотиб олишганини эслатиб, туфлимни унугманглар, дея қайта-қайта тайинлади. Соат бешга яқинлашаётганида Мемени концертга олиб кетгани келган Аурелиано Иккинчи уйлари худди ўлик чиққандек саранжом эканига ажабланди. Агар ўша соатда тирик кўринадиган ягона одам бўлса, бу – Амаранта эди. У ўзини ниҳоятда совуқкон тутар, ҳатто қўлларидаги қадокларни кесиб ташлашга ҳам вақт топганди. Аурелиано Иккинчи ва Меме ҳазил-хузул қилиб хайрлашар эканлар, бир ҳафтадан сўнг марҳуманинг қайта тирилиши муносабати билан базм уюштиришга ваъда беришди. Амаранта Буэндиа ўлганларга мактуб элтишга шайланаётгани ҳақидаги миш-мишни эшитган падре Антонио Исабель дуо-ю фотиҳа учун соат бешда етиб

келиб, уни мўрчадан ювиниб чиккунича кутишга мажбур бўлди. Ниҳоят, каршисида оқ сурп кўйлак кийган, сочлари орқасига ёйилган Амаранта пайдо бўлганида, кекса рухоний мени масхара қилишяпти, деб ўйлаб муқаддас сув кўтариб олган бир болани жўнатиб юборди. Бу қулай фурсатдан қарийб йигирма йилдан бери тавба қилмайдиган Амарантанинг гунохларини тўкиш учун фойдаланишга аҳд қилди. Шунда Амаранта ҳеч қандай диний ёрдамга мухтож эмаслигини, виждони поклигини унга дангал айтди. Бу гап Фернанданинг жахлини чиқарди. У баланд товушда ўзига-ўзи савол берган бўлди: «Амаранта қанақанги катта гунох қилган эди-я! Энди айбини тан олиб тавба қилиш ўрнига ўзига шунчалар таҳқирли ўлимни раво кўряптими?» Амаранта ўринга ётди ва бечора Урсулани ўзининг хали бокира қиз эканини текшириб беришга мажбуран кўндирди.

– Ҳеч ким хомхаёлга бормасин! – қичқирди у Фернандага эшиттириб. – Амаранта Буэндиа бу дунёга қандай келган бўлса, ўшандай кетмоқда.

Амаранта бошка қайтиб турмади. Бошини ёстикка қўйганча, узун сочларини ўриб турмаклади; ўлим уни тобутда айна тарзда ётажагини уктирган эди. Сўнг Урсуладан кўзгу келтиришни сўради. Қирк йиллик танаффусдан сўнг ўзининг йиллар-у азоб-уқубатлар хароб қилган юзини кўраркан, юзи ўзи тасаввур қилганидек эканлигидан ҳайрон қолди. Урсула ётоқхонага чўккан осойишталикдан қоронғи тушаётганини англади.

– Фернанда билан розилашгин, – деб ўтинди у. – Ярашиш дами бир умрлик дўстликдан ҳам афзалдир.

– Энди дўстликка ҳам ҳожат қолмади, – дея жавоб қайтарди Амаранта.

Сахнада яна чироқлар ёниб, концертнинг иккинчи бўлими бошланганида ҳам Меме Амаранта хақидаги ўйлардан қутулолмади. Концертнинг ўртасида кимдир унинг қулоғига шивирлаб, содир бўлган ҳодисани айтди ва томоша бўлиниб қолди. Уйга кирган Аурелиано Иккинчи хунук, оқариб кетган, қорабилакбандли, нафис кафанга ўралган қарикизнинг жасадини кўриш учун оломонни туртиб-суртиб

ўтишга мажбур бўлди. Тобут меҳмонхонада, хатлар солинган кутининг ёнида турарди.

Амарантанинг ўлиmidан сўнг тўккиз кун ўтганда Урсула ётиб қолганича қайтиб турмади. Санта София де ла Пьедад унга қараб туришни ўз зиммасига олди. Аёл кампирга овқат, ювингани сув келтирар ва Макондода бўлиб ўтаётган воқеалар ҳақида гапириб берарди. Аурелиано Иккинчи ҳам Урсулани дам-бадам йўқлаб келар ва ҳар сафар унга турли кийим-кечаклар келтирарди. Урсула уларни қаравоти ёнига тахлаб қўярди. Энди қўли етадиган масофада бутун бир олам бунёд этганди. У ўзига жуда-жуда ўхшаб кетувчи Амаранта Урсуланинг муҳаббатини қозонди ва қизчага ўқишни ўргатди. Урсуланинг кўзи ожизлигини билишса-да, кеч қим унинг батамом кўр бўлиб қолганига ишонмасди. Бўш вақтнинг қўплиги ва ички бир осойишталик Урсулага хонадон ҳаётини кузатиш имконини берарди. Шу боис, у, энг аввало, Меменинг сассиз дардларини сезиб қолди.

– Бу ёкка кел, – деди у қизга. – Иккимиз холи эканмиз, мен бечора кампирга дардингни бемалол айтавер.

Меме уялинқираб жилмайганча, суҳбатдан қочмокчи бўлди. Урсула қўп қистаб ўтирмади, аммо Меме олдига бошқа келмай қўйганидан сўнг унинг шубҳаси кучайди. Урсула Меменинг одатдагидек эрта туришини ва то уйдан чиқиб кетадиган вақтгача бир дақиқа ҳам тинч турмаслигини, кечалари ухлолмай, у ёндан-бу ёнга ағдарилиб чиқишини, қўшни хонадаги капалак унинг уйқусига ҳалакит беришини биларди. Бир куни Урсула Меменинг, отамнинг олдига боряпман, деганини эшитди. Аммо орадан сал фурсат ўтмай, Аурелиано Иккинчи келиб, қизининг қаердалигини сўраганида ҳеч нарсадан шубҳаланмаган Фернанданинг фаҳмсизлигидан хайратга тушди. Меменинг махфий юмушлари, кечиктириб бўлмайдиган ваъдалари, сирли ташвишлари шу қадар кўпайиб кетгандики, бу нарса то Фернанда қизини кинода бир эркак билан ўпишаётганини кўриб, бутун уйни оёкка турғизганидан анча илгарийёқ Урсулага ойдай равшан эди.

Изтиробга кўмилган Меме сиримни Урсула очиб қўйган, деб ўйларди. Аслида эса у ўзини ўзи фош қилган эди. У кўпдан буён кетидан ҳатто кўрларда ҳам шубҳа уйғотувчи из қолдириб келар, Фернанда уларни табиби ғайблар билан махфий суҳбатларга берилиб, алахсиб қолгани боис сал кечроқ пайкаган эди. Шундай бўлса-да, у ахири кизининг гоҳо узоқ вақт индамаслигини, гоҳо тўсатдан сесканиб тушишини, кайфияти кескин ўзгаришини ва ўзбилармон бўлиб қолганини пайқади. Фернанда Мемени яширинча кузата бошлади. Дугоналари билан сайрга чиқишга рухсат берар, шанба байрамларида кийинишига ёрдамлашар, лекин хушёр торттирадиган ўринсиз саволлар бермасди. Меме унга бир нарсани айтиб, аслида эса бошқа нарса қилишини исботловчи анчагина далиллар тўплаган бўлса-да, асосий далилни кутиб, ўз гумонини билдирмасди. Бир куни кечкурун Меме отаси билан кинога боришини айтди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Фернанда Петра Котеснинг уйдан учираётган байрам мушаққарининг қарсиллаши-ю Аурелиано Иккинчи чалаётган аккордеон садоларини эшитди. Шунда у атай кинога борди ва ним коронғиликда биринчи қаторда ўтирган кизини кўрди. Шубҳаси тўғри чикканидан ҳаяжонга тушган Фернанда Мемени ўпган эркакни яхшилаб кўриб олишга улғурмади, лекин кийкирув, хуштак ва кулокни батанг қиладиган қаҳқаҳа орасида унинг ҳаяжонли товушини, «Кечир мени, севгилим», деганини эшитди ва шу захотиёк, ҳеч нарса демасдан, кизини залдан тортиб чиқди ва гавжум Турклар кўчаси бўйлаб шармандаларча судраб, уйга олиб келди-да, ётоқхонасига камаб қўйди.

Эртасига эрталаб соат олтида Фернанда ўйларига атайин йўқлаб келган одамни товушидан таниди. У ёш бўлиб, кайғули кўринарди. Мехмон тўзиган сурп костюмда эди, сал кўримлироқ кўриниши учун тиришқоклик билан бўялган эски туфли кийиб олган, кўлида эса ўтган шанбада сотиб олган арзон шляпаси бор эди. У чўчиди, лекин обрў саклади, эсанкирамади, ўзини шундай тутгани учун Фернанданинг таҳқирларидан асраб қолди. Оғир меҳнатдан қадок бўлган кир-чир қўлларини ҳисобга олмаганда, йигит-

да кандайдир туғма олижаноблик сезилиб турарди. Лекин Фернандага бу одамнинг оддий ишчи эканини билиш учун бир марта бокиши кифоя эди. Аёл йигитнинг биттагина кўчалик костюми борлигини ва баданига банан компаниясининг марази сингиб кетганини пайкади. Уни оғиз очиргани кўймади. Ҳатто эшикдан ичкари киришга рухсат бермади. Ўзи ўтмай эшикни ёлди, чунки уй сарик капалакларига тўлиб кетди.

– Йўқолинг! – деди Фернанда. – Номусли одамлар орасидан сиздақаларга ҳеч вақт ўрин бўлмайд.

Йигитнинг исми Маурисио Бабильоня эди. У Макондода туғилиб ўсган бўлиб, банан компаниясининг устахонасида механик ёрдамчиси эди. Меме у билан тасодифан, Патриция Браун билан автомобилда плантацияга бораётганида танишиб колганди. Ҳайдовчи бетоб бўлганлиги учун машина ҳайдашни Маурисио Бабильоняга топширишган эди. Меме ҳайдовчи билан ёнма-ён ўтириб, бутун бошқариш тизимини кузатиб борганди. Маурисио Бабильоня унга худди штатдаги ҳайдовчи сингари, ҳаммасини аниқ қилиб тушунтирди. У пайтлар Меме жаноб Брауннинг уйига эндигина катнай бошлаган ва автомобиль ҳайдаш аёлларнинг иши эмас, деб ҳисобларди. Шу сабабли ҳам, Маурисио Бабильонянинг назарий маълумотлари билан чекланиб, уни бир неча ой давомида қайта кўрмаган эди. Сайр мобайнида Меме йигитнинг мардонавор жозибаси диққатини тортганини, аммо фақат қўпол қўллари ёкмаганини ва уни, ўзини такаббуруна тутаркан, дея Патриция Браун билан муҳокама қилишганини эслади. Шанба кунларининг бирида Меме отаси билан кинога борди ва яна Маурисио Бабильоняни учратди. У ўзининг ўша сурп костюмида бўлиб, сал нарида ўтирарди. Бу фильм уни унчалик қизиқтирмаётганини сезди. Фильм тугагач, Маурисио Бабильоня Аурелиано Иккинчи билан сўрашгани келди ва шунда Меме уларнинг танишлигини билди. Йигит кизнинг отасига, одатда, бошлиқларга кўрсатиладиган иззат-иқром билан муомала қилди, чунки Маурисио Бабильоня илгари Ғамгин Аурелианого қарашли кичкинагина электростанцияда ишларди. Бу эса Мемени

унинг такаббурлиги туфайли Бабильоняга нисбатан пайдо бўлган адоватдан халос этди. Улар салом-аликдан нари ўтишмаган, хилватда учрашишмаган эса-да, бир куни кечаси ногаҳон Меменинг тушига Маурисио уни кема ҳалокатидан қутқариб қолгани, у эса ташаккур билдириш ўрнига қажрабдан тўлиб-тошгани кирди. Тушида гўёки у ўзини Маурисио Бабильонянинг ихтиёрига топширгандек бўлиб қолди, аслида эса киз нафақат Маурисио, балки унга мафтун бўлган ҳар қандай эркакдан бошқача муносабатни зўр иштиёқ билан кўмсарди. Уйғонганида эса Маурисиони ёмон кўриб қолмаганини, аксинча, у билан учрашишга зўр бир хоҳиш сезди. Ҳафта якунланар экан, унинг истаги янада ортиб, шанба куни чидай олмайдиган даражага етди. Маурисио у билан кинода саломлашганида, кизнинг юраги кинидан чиқай деди. Меме илк бор қўл узатди ва Маурисио Бабильоня илк бор унинг қўлини сикди. Меме ҳаяжонини тута олмагани учун бир сония афсусланди, аммо унинг ҳам қўли терга ботгани ва муздай совук эканини сезгач, ўкинчи мамнуниятга айланди. Кечаси Мемегга, агар Маурисио Бабильоняга унинг умидлари беҳуда эканини исботлай олмаса, ҳеч қачон ором билмаслиги аён бўлди. Кизнинг дугонаси Патриция Браунни автомобиль томоша қилишга кўндириш учун қўллаган найранглари ҳам самара бермади. Нихоят, малласоч америкаликнинг Макондога келганидан фойдаланиб, йигитни гўёки янги автомобилларнинг моделларини томоша қилиш баҳонасида гаражга етаклаб борди. Лекин Маурисио Бабильоняни кўрган захотиёқ, юраги у билан яққа қолиш истагида ўртанаётганини тушунди. Шу он эшик бўсағасида пайдо бўлган Маурисио Бабильоня ҳам бу истагини пайкагани кизнинг жаҳлини чиқарди.

– Мен янги моделларни кўргани келдим, – деди Меме.

– Нима ҳам дердик, бу ёмон баҳона эмас, – дея жавоб берди йигит.

Мемени жавоб нақ куйдириб ўтгандек бўлди ва киз Маурисио Бабильоняни камситиш йўллари ахтара бошлади. Лекин йигит бунга имкон бермади. «Кўркманг, – деди у товушини пасайтириб, – аёллар эркаклар дардида биринчи

марта жинни бўлишаётгани йўқ». Меме ўзини шу қадар ожиз ҳис. қилдики, ҳатто янги машиналарга ҳам қиё бокмасдан гараждан чиқиб кетди ва туни билан каравотда у ёндан-бу ёнга тўхтовсиз ағдарилиб чикди, ғазабдан ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади. Очигини айтганда, унга бир вақтлар ёка бошлаган малласоч америкалик Маурисионинг олдида гўдакдек туюларди. Худди ўша кезларда у сарик капалаклар Маурисио Бабильонянинг келишидан дарак эканини сезди. Қиз капалакларни илгари ҳам гаражда кўрган ва ўзича уларни бу ерга бўёқ хиди олиб келган бўлса керак, деб ўйларди. Концертдами, кинодами, черковдаги ибодатдами, Меме сарик капалакларни кўриб, Маурисио Бабильонянинг каерда эканини аниқ айта оларди. Бир куни Аурелиано Иккинчи тинимсиз айланавериб жонига теккан бу капалакларга лаънат ўқиганида, Меме отасига ўз сирини айтиб қўйишига сал қолди: ахир, муҳаббати ҳақида унга гапириб беришга сўз берганди-да. Аммо нозик бир туйғу отаси бу гал хар сафаргидек: «Агар онанг билганида борми?» дея кулиб юбормаслигини айтиб турарди. Эрталаб, Фернанда билан Меме атиргулларни бутаётганида, Фернанда кутилмаганда дод солди ва жон талвасасида кизини турган жойидан чет-рокка етаклаб чикди – боғнинг худди ўша еридан Гўзал Ремедиос осмони фалакка парвоз қилганди. Онанинг назарида, ўша мўъжиза такрор юз бериб, ҳозир қизи учиб кетадигандек туюлди. Аммо Фернанданинг аслида капалаклар саросимага солган эди. Улар Меменинг кўз олдида шу қадар кутилмаганда пайдо бўлишдики, гўё тўғридан тўғри куёш тарафдан ёғду бўлиб учиб келишгандек эди. Қизнинг юраги шув этиб кетди. Ўша захотиёқ боғга Маурисио Бабильоня кириб келди ва қўлидаги коғоз халтани тўкиб, Патриция Браун совға юборди, деб айтди. Меме уятдан кизаринди, лекин ўша захоти ўзини тутиб олди, илтифот юзасидан жилмайиб, менинг қўлимга лой юкибди, илтимос халтани галереяга элтиб қўйсангиз, деди. Фернанда йиғитни илгари бир гал боғда кўрганини ҳам, остонадан хайдаб юборганини ҳам эслай олмади. У меҳмоннинг дардчил, заъфарон рангирўйига эътибор берди, холос.

– Жуда ғалати одам экан, – деди Фернанда. – Куни битгани юзидан билиниб турибди.

Меме, онам капалакларни ханузгача эсдан чиқармаган экан, деб ўйлади. Гулларни буташни тугатгач, қўлини ювди-да, коғоз халтани ётоқхонасига олиб кириб очди. Халтада худди хитой ўйинчокларини эслатувчи, бир-бирига кийдирилган бешта кутича бўлиб, охиргисида ёзишни гўёки энди ўрганаётган одамнинг қўли билан «Шанба куни кинода кўришамиз», деган сўзлар битилган коғоз ётарди. Меме роса кўркиб кетди, чунки халта анча вақт галереяда турган ва Фернанда уни титиб кўрган бўлиши мумкин эди. Қизга Маурисио Бабильонянинг ботирлиги ва топқирлиги маъкул тушди. Аммо унинг учрашувга, албатта, келади, деган анойи ишончидан ранжиди. Меме шанба куни кечкурун отаси банд бўлишини биларди. Ўша ҳафта давомида шу қадар азоб чекдики, охири шанба куни отасидан, мени кинога кузатиб боринг, сеансдан сўнг яна олиб кетасиз, деб ўтинди. Залдаги чироклар ўчгунича, унинг боши узра сарик капалак бетиним айланди. Чироклар ўчди ва Маурисио Бабильоня ёнига келиб ўтирди. Меме гўё даҳшатли гирдоб измига тушган, гўёки уни ёнида ўтирган, баданидан машина мойи анкиётган йигитгина кутқариши мумкин эди.

– Агар келмаганингизда, – деди у, – сиз мени бошқа ҳеч қачон кўра олмасдингиз.

Меме тиззасидаги йигитнинг оғир қўлларини ҳис қилди ва ана шу ондан бошлаб иккови ҳам ожиз эмаслигини тушунди.

– Нима менинг жаҳлимни чиқаради, – жилмайди у, – гапириш ножоиз нарсани айтиш сенинг одатинг.

Қиз уни телбаларча севиб қолди. У уйқусини, иштахасини йўқотди ва ёлғизликка юз тутдики, ҳатто отаси ҳам энди ҳалал бераётгандек туюларди. Эндиликда қаерда ва қачон бўлмасин, Маурисио Бабильоня билан учрашиш учун Фернандани чалғитишга ярайдиган важ-корсонлар рўйхатини тузди, дутоналарини тамом унутди. Олдиниға кизга йигит қўполроқ туюларди. Улар биринчи марта гараж орасидаги сайхонликда холи қолишганида, у Мемени шафқат-

сиз эзғилади ва тинка-мадорини куритадиган хайвоний бир ҳолга келтирди. Кейинчалик Меме бу ҳам бир турфа эркалатиш эканини тушунди; бечора киз оромини йўқотди, фақат севгилисининг ёди билан яшайдиган бўлди ва машина мойи ҳамда хлор жавҳарининг аклни оздирадиган хидига бот-бот маст бўлишни истарди. Амаранта ўлмасидан сал илгари ногаҳон Меме сал хушёр тортди ва муҳаббатининг истиқболи ва келажагига ишонч йўқлигини англаб, аъзойи бадани титраб кетди. Сўнг картада фол кўрадиган аёл борлигини эшитиб, яширинча ўшанинг олдига борди. Фолбин – Пилар Тернера эди. У Мемени кўриши биланок ҳамма гапни дарҳол тушунди. «Кел, – деди унга. – Буэндиаларга фол очиш учун карта чийлаб ўтирмасам ҳам бўлаверади». Меме юз ёшли бу алвастинамо кампир ўзининг катта бувиси эканини билмасди ва умрининг охиригача ҳам билолмади. Пилар Тернеранинг, севги азобидан факатгина тўшак кутказади, деб айтган бепарда гапларидан кейин Меме бунга ишонмасди ҳам. Маурисио Бабильоня ҳам Пилар Тернеранинг фикрига мойил эди, аммо Меменинг йигитга ишонгиси келмас, у касби ишчи бўлгани учун ҳам шундай деяпти, деб ўйларди. Қизнинг фикрича, муҳаббатнинг бир тури иккинчи турини, албатта, нобуд қиларди, чунки оч одам еб тўйганидан кейин овкатга қарагиси келмай қолади-да. Пилар Тернера нафакат қизнинг саводини оширди, балки ўзи олдин Меменинг бобоси Аркадиони, кейин Аурелиано Хосени туккан тўр каравотини Меме билан йигитига бўшатиб беришга тайёрлигини айтди. У Мемега бемаврид ҳомиладорликдан қочиш йўлларини ўргатди ва мабодо бундай бахтсизлик юз берган ҳолда, ҳомила тугул хатто «виждон азоби»дан ҳам халос этгувчи ичимликлар тайёрлаш учун махсус рецепт¹ берди. Бу суҳбатдан сўнг Меме ўзида худди дугоналари билан вино ичган кундагидек жасурлик сизди. Лекин Амарантанинг ўлими туфайли ўйлаган режасини ортга

¹ Рецепт (лотинча: receptum – олинган, қабул қилинган нарса) – 1) врачнинг дори таркиби, дозаси ва ундан қандай фойдаланиш ҳақида бсморга (одатда, дорихона учун) берадиган ёзма кўрсатмаси; 2) бирор нарсани тайёрлаш ҳақида қонда ва маълумотлар мажмуи (асарда шу маънода).

сурди. Ўн кунлик маърака давомида уйга йиғилган одамлар орасида бемалол кезиб юрган Маурисио Бабильонядан бир зум ҳам ажралмади. Сўнгра узок давом этган аза ва мажбурий маҳбуслик севишганларни вақтинчалик бир-биридан айириб қўйди. Нихоят, азобли туткундан халос бўлиб, уйдан чиққан куни кечки пайт Пилар Тернераникига йўл олди. Қиз ҳеч бир уялмай, қаршиликсиз, ноз-у фироқсиз, ғоят катта лаёқат ва доно туйғулар аён этган ҳолда ўзини Маурисио Бабильоня измига топширди. Сергумонрок эркак бўлса, унинг ҳолатини кўриб, э, бу аввал ҳам анча-мунчасини кўрган экан-да, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Қизини онаси зулмидан озод этиш истагида Меме ўйлаб топган ўзини оқлашга хизмат қилувчи ҳар қандай важларнинг тўғрилигини тасдиқловчи Аурелиано Иккинчининг беихтиёрӣ шериклиги паноҳида севишганлар уч ой давомида ҳафтасига икки мартадан бирга бўлишди.

Фернанда кинода Мемени Маурисио Бабильоня билан тутиб қолган кечаси Аурелиано Иккинчи виждони қийналиб, агар Меме ўзи ваъда қилганидек дилини ёрса, дарди ҳарна енгиллашади, деган умидда кизи қамаб қўйилган ётоқхонага келди. Лекин Меме ҳамма гапни рад этарди. У ўзига шунчалар ишонар, ўзининг ёлғизлигига шу қадар ёпишиб олгандики, Аурелиано Иккинчининг назаридаги барча алоқалари бутунлай узилиб қолган, улар орасида ҳеч қачон дўстлик тили бир бўлмаганидек, буларнинг бари ўтмишнинг саробидек туюлди. У, балки, собик хўжайинининг гапи уни йўлдан қайтаради деган ҳаёлда Маурисио Бабильоня билан гаплашмоқчи бўлганида, Петра Котес уни аёлларнинг ишига аралашиш яхши эмаслигига ишонтирди, шу тариқа иккиланганча ҳаёл денгизига ботиб, туткунлик кизининг азоб-уқубатига малҳам бўлади, деган умид билан ўзини юпантирди.

Меме заррача ҳам ғам чекмасди, аксинча, нариги хонада ётадиган Урсула унинг кечалари донг қотиб ухлашини, кундузи ўз ишларини хотиржамлик билан бажаришини, қанда қилмай овқатланишини ва овқатни ҳазм қилишда ҳеч бир қийналмаётганини биларди. Меменинг назорат

остига олинганидан сўнг икки ойча ўтиб, Урсулага Меменинг ювинишга ҳамма қатори эрталаб эмас, балки ҳар куни кечкурун соат еттида бориши эришрок туюлди. Бир куни Урсула унга, одатда, кечкурун мўрчада чаёнлар кўпайиб кетади, сал эҳтиёт бўл, деб айтганида, илгари мени Урсула сотган деб юрган Меме, катта бувисидан ўзини олиб қочди. Урсула эзма панд-насихатлари билан қизнинг жонига тегмаслик учун индамай кўя қолди. Қош қорайиши ҳамоноқ уйни сарик капалаклар босарди. Ҳар кеч мўрчадан қайтаётган Меме, қаҳр-ғазабидан қакшаб, дори пуркаганча капалакларни қираётган онасига дуч келарди. «Балойи офат булар, – деб нола қиларди Фернанда. – Тунги капалаклар бахтсизлик келтиради, деб менга бир умр уқтириб келишган». Бир куни Меме мўрчада ювинаётган пайт онаси унинг хонасига кириб, ҳаммаёкни капалак босиб кетганини кўрди. Уларни ҳайдаб чиқариш учун дуч келган латтани қўлига олди ва ҳар томонга сочилиб кетган, одатда, бемаврид ҳэмиладан асрайдиган хантал¹ қоғозларини кўриб, даҳшатдан қотиб қолди: улар билан Меменинг кечки чўмилишлари орасида қандайдир боғлиқлик борлигини тушунди. Энди Фернанда аввалгидек қулай фурсатни кутмади. У эртасигаёк шаҳарнинг алькальдини (алькальд ҳам Фернанда қаби тоғлик эди) тушликка чакириб, ундан ташқари ховлига кечкурунлари қоровул қўйдиришни сўради, чунки, назарида, унинг товукларини ўғирлашаётгандек туюларди. Орадан бир неча соат ўтганидан сўнг, мўрчага – чаёнлар-у сарик капалаклар орасида шу ойлар давомида уни ҳар куни яланғоч, хаяжондан дир-дир титраб, интизорлик билан кутган Меменинг олдига тушиш учун томнинг черепицаларини кўчираётган Маурисио Бабильоняни қоровул ўк отиб ярадор қилди. Умуртка поғонасига қадалган ўк йигитни умрбод тўшакка михлаб ташлади. Товук ўғриси деб ном чиқарган Маурисио Бабильонья, қариб, батамом ёлғизликда, бир марта ҳам нолимай, ҳеч нарсадан нафратланмай, ҳеч кимни сотмай,

¹ Хантал – 1) майда сарик гулли, кўзокмевали, уруғи нонвойлик, қандолатчилик, консерва, парфюмерия саноатида ишлатиладиган ўсимлик; горчица; 2) шу ўсимлиكنинг уруғи ва ундан овқатга солиш учун тайёрланган аччиқ зиравор.

ширин хотиралар азобида, уни бир дакикага бўлса-да, ташлаб кетмаган сариқ капалаклар куршовида оламдан ўтди.

* * *

Меме Буэндианинг ўғлини уйга олиб келишганида, Макондони титратган машъум воқеалар булути уфқда бўй кўрсата бошлаган эди. Шаҳар шунчалар саросимада эдики, оилавий жанжал ҳеч кимнинг юрагига сиғмасди. Фернанда фурсатдан фойдаланиб, чакалокни яширмоқчи ва унинг дунёга келганини бутунлай сир сакламоқчи бўлди. У неварасини олиб қолишга мажбур эди. Гўдакни шундай бир тарзда олиб келишган эдики, Фернанда ундан воз кечолмайдиган ахволга тушди. Шу сабаб, қалбининг тубида тутилган режасини амалга ошириб, уни ҳаммомнинг ховузчасига чўктириб юборишга журъат этолмади. У болани полковник Аурелиано Буэндианинг устахонасига яшириб қўйди. Санта София де ла Пьедадни чакалокни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдим, дея ишонтирди. Урсула эса унинг тутилиш сирини билмай оламдан ўтди. Фернанда болага овқат бераётганида беҳосдан устахонага кириб қолган кичкина Амаранта Урсула ҳам чакалокнинг саватда оқиб келганига ишонди. Ўзининг ёвуз хатти-ҳаракатлари билан Мемени бахтиқаро қилган хотинидан батамом узоқлашган Аурелиано Иккинчи невараси борлигини фақат уч йилдан сўнг, невараси Фернанданинг алланарса билан машғул бўлганидан фойдаланиб, галереяга бир зумга югуриб чиққанида кўриб қолди; бола яланғоч эди, сочлари хурпайган, одамга эмас, кўпроқ комусларда тасвирланмиш одамхўрларга ўхшарди.

Фернанда ўзининг шум қисматида бундай бешафқат қиликни кутмагани. Бола уйга Фернанда энди умрбод ҳайдаб юборишди, деб ўйлаган шармандаликни яна қайтариб олиб келган эди. Ярадор Маурисио Бабильоняни олиб кетишга улгурмаслариданок, у расвогарчиликнинг ҳамма изларини йўқотишнинг муфассал режасини тузиб чиққанди. Эри билан маслаҳатлашмай, эртасига ўз нарсаларини йи-

ғиштирди; кичик чамадонга қизи учун уч сидра ич кийим жойлади ва поезд жўнаб кетишига ярим соат колганида, Меменинг ётоқхонасига кириб келди.

– Кетдик, Рената, – деди унга.

Фернанда кизига ҳеч нарсани тушунтирмади. Меме эса буни кутмаган ва истамасди ҳам. У каерга боришларини билмасди, аммо энди унга бари бир, ҳатто кассобхонага ҳам боришга тайёр эди. У ташқи ховлида ўк узилгани ва шу захотиёк Маурисио Бабильоня оғрикдан дод солганини эшитган лаҳзадан бошлаб ҳеч нарса демади ва энди умрининг охиригача ҳеч нарса дея олмас эди. Онаси ётоқхонасидан чиқишни буюрганида Меме на сочини тараган, на ювинган эди. У ҳеч нарсага, ҳатто боши узра айланишаётган капалакларга ҳам эътибор бермай, худди ойпарастлардек поездга чикди. Фернанда кизи атайлаб индамаяптими ёки бошига тушган кулфатдан гунг бўлиб колдими, буни асло билолмади ва билишни истамасди ҳам. Меме ўтмишда сеҳрланган ерлардан ўтишганини сезмай колди. У темир йўлнинг ҳар иккала тарафидаги паёнсиз ва серсоя банан плантацияларини ҳам кўрмади. У гринголарнинг жазирама ва чангдан ковжираб қолган боғларини, ок уйларининг айвонида ўтириб қарта ўйнаётган калта шимли эркалар-у ок-кўкиш нимчали аёлларни кўрмади. Меме банан ортилган араваларни чанг-тўзонли йўллардан тортиб кетаётган хўкизларни кўрмади. У шаффоф дарёларда баликлардай қувнаб ўйнашаётган ва дўнг кўкраклари билан поездлардаги йўловчиларнинг юрагига ғулғула солаётган қизларни, ишчилар истиқомат киладиган ифлос ва хароб ёғоч уйчаларни кўрмади. Бу уйлар теvaraгиди Маурисио Бабильонянинг сарик капалаклари учишар, эшиклар ёнидаги тувакларда ориқ ва захил юзли болалар ўтиришар, поезд кетидан адабсиз сўзларни айтишаётган хомиладор аёллар туришарди. Илгари, киз монастырь қошидаги мактабдан уйига қайтаётган пайтлари бундай бир лаҳзали лавҳалар унинг учун нақ байрам эди, энди эса юрагига заррача ҳам таъсир килмади, четлаб ўтди. Меме ҳатто намиккан ховур уфурувчи плантациялар тугаб, поезд испан кемасининг кўмирга айланган колдик-

лари ҳали ҳам қаққайиб турган кизғалдок даласини кесиб ўтиб, яна мусаффо ҳавога, бундан юз йил илгари кирғоқларида Хосе Аркадио Буэндианинг пуч хаёллари чилпарчин бўлган, суви ифлос ва кўпик босган денгиз ёнидан чиққанда ҳам деразага қарамади.

Кундуз соат бешда водийнинг сўнгги бекатига келишди ва Фернанда Мемени вагондан чиқарди. Улар хансираб зўрға нафас олаётган от қўшилган, кўршапалакка ўхшовчи экипажга чиқишди ва бу маънос шаҳар оралаб юришди; унинг кўз илғамас кўчалари, денгиз тузидан шўрлаган заминни узра Фернанда ёшлигида ҳар куни тушки уйку пайтида тинглаган куйга монанд мусиқа эшитиларди. Улар занг еб битирай деган темир деворларидан худди ўчоқдек иссиқ уфуриб турувчи, ёғоч ғилдираги эса сувни парраги билан насос каби қовлаётган дарё пароходига¹ кўтарилишди. Меме каютага² беркиниб олди. Фернанда унинг қаравоти олдига кунига икки маротаба овқат солинган ликопча қўяр ва ҳар сафар қизининг қўлиям тегмаган овқатни қайтариб олиб кетарди. Йўқ, Меме ўзини ўзи очликдан силласини қуриштишга аҳд қилмаган, унга ҳозир ҳар қандай таомнинг ҳиди ёқмас, ошқозони ҳатто сувниям қайтариб ташларди. Фернанда бу ҳақда орадан салкам бир йил ўтиб, унга неварасини олиб келгунларича ҳеч нарса билмагани каби, Меме ҳам унга ханталли қоғозларнинг буғи ёрдам бера олмаганига шубҳа қилмасди. Темир деворларнинг доимий титраши ва пароход ғилдираги дарё тубидан кўтараётган сув ўтларининг сассиқ ҳидидан нафаси қайтганча тор каютада бораётган Меме кунларнинг ҳисобидан адашган эди. Энг сўнгги сарик капалак вентиляторнинг паррагига тушиб нобуд бўлгани, Маурисио Бабильоня ўлгани ва энди уни ҳаётга қайтариб бўлмаслигини англаганидан буён анча йил ўтганди. Аммо у севгилисидан воз кечмади. Улар Аурелиано Иккинчи ер юзидаги энг гўзал аёлни қидирган, саробларга тўла саҳролардан ҳачир миниб ўтишаётганларида ҳам,

¹ Пароход (русча: пар – буг + ход(ить) – юрмок) – буг двигателли кема.

² Каюта (голландча; kajuit) – кемада экипаж аъзолари ёки йуловчилар учун белгиланган турар жой, бўлма, хона.

хиндулар асос солган сўкмок орқали токқа кўтарилиб, сўнг ўттиз икки черковнинг кўнғирокларидан таралаётган мотам куйига тўлган шаҳарнинг тош кўчаларига тушишганида ҳам Меме у ҳақида ўйлашни қўймади. Улар ташландик бир уйнинг бурганлар¹ ўсган хонасида тунашди. Фернанда ерга ёзиб қўйган тахталар кўрпа вазифасини ўтади. У деразалардаги аллақачонок уводага айланган дарпардаларни олиб, яланг тахталарнинг устига тўшашди. Тана сал кимирлади дегунча дарпардалар кулга айланарди. Меме каердаликларини билди, чунки уйкуси келмай ётганида узок рожество арафасида уйларига рух сандикда юборилган қора либосли кабельеро ёнидан ўтганини кўриб, дахшатдан титраб кетди. Эртаси куни ибодатдан кейин Фернанда мотамсаро бир бинога олиб борди. Меме, онасининг монастирь ҳақидаги кўп марта эшитган хикоялари боис, бу бинони таниди. Фернанда идорада ким биландир гаплашаётганида, Меме испан епископларининг мойбуёқда чизилган кадимий портретлари илинган кабулхонада ўтираркан, юпун кийингани учун (эгнида қора гулли юпка матодан тикилган қўйлак, оёғида эса сахро музиди тоб ташлаган баланд пошналар ботинка бор эди) совукдан дир-дир титрарди. Витражлардан тушаётган сарик нурлар билан йўғрилган меҳмонхонанинг ўртасида тураркан, Маурисио Бабильоня ҳақида ўйлади, сўнг эса идорадан қўлида Меменинг уч сидра ич кийими солинган чамадончани кўтариб, роҳибанинг шогирди гўзал киз чикди. Мемега яқинлашгач, у қўлини чўзиб деди:

– Юр, Рената.

Меме унинг қўлини ушлаб, итоаткорларча эргашди. Фернанда кизини сўнгги марта кўрганида, у монастирь ҳовлисининг нариги тарафида бўлиб, ҳозиргина ёпилган темир дарвозанинг ортида роҳиба шогирдининг қадамига мослаб қадам ташлаб борарди. Меме Маурисио Бабильонья, ундан анқийдиган машина мойи, йигитнинг сарик капалаклардан иборат мулозимлари ҳақида ҳар куни, то қариб, Краков шаҳридаги зимистон бир шифохонада узок кузнинг

¹ Бурган – алаф, супурги ўт.

эрта тонгида бир оғиз сўз айтмай, бегона одамнинг исми шарифида оламдан ўтгунига қадар ўйлади.

Фернанда Макондога қуролланган жандармлар кўриклаб келган поездга қайтди. Йўлда уни йўловчилар юзидаги жиддийлик, шаҳар ва қишлоқларнинг кўчаларидаги ҳарбий қўшинлар, содир бўлиши муқаррар аллақандай воқеанинг шарпаси Фернандани таажжублантирарди, аммо Макондога етиб келмагунича ва унга Хосе Аркадио Иккинчи банан қомпаньиясида ишловчиларни иш ташлашга ундаганини айтиб бермагунича, гап нимадалигини тушунмади. «Энди бизга шу етмай турувди, – деди ичида Фернанда. – Ойламизда анархиячи¹ пайдо бўлибди». Иш ташлаш икки ҳафтадан кейин бошланди ва ҳамма хавфсирагани каби фожиавий яқунланмади. Ишчилар якшанба куни банан узиш ва уни вагонларга юклашдан бош тортишди, уларнинг талаблари тамомила ҳаққоний бўлиб, ҳатто падре Антонио Исабель ҳам, худонинг иродасига мос, дея қўллаб-қувватлади. Бу ҳамма сўнгги ойлардаги бирданига бошланиб кетган бошқа иш ташлашларнинг ғалабалари шаҳарни француз фоҳишалари билан тўлдиришдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб халқ орасида ном чиқарган Хосе Аркадио Иккинчининг жўн шахсини ғоят машҳур қилиб юборди. У ҳеч қандай маънисиз кemasозлик корхонаси куриш мақсадида бир вақтлар урушқок хўрозларини сотганидек жасорат кўрсатиб, банан қомпаньиясида назоратчи бўлиб ишлашдан воз кечди ва ишчилар томонга ўтди. Орадан сал фурсат ўтмай, Хосе Аркадио Иккинчини жамоат тартибига қарши уюштирилган халқаро фитнанинг агенти², деб эълон қилишди. Ҳафтанинг даҳшатли миш-мишларидан қайғуга ботганича қоронғи тунда яширин йиғилишдан қайтаётган Хосе

¹ **Анархия** (грекча: anarchia – ҳокимиятсизлик) – 1) жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонуни-қоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёрларининг йўқлиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик; 2) (кўча) раҳбарсизлик, бошбошдоклик.

² **Агент** (латинча: agens, agentis – ҳаракатдаги; иш юритувчи) – 1) ташкилот, муассаса ва шу қабиларнинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили; 2) бировлар томонидан қўйилган, бировларнинг манфаатлари учун махфий хизмат қиладиган шахс; 3) бирор давлат разведкасининг махфий ходими; жосус, айғокчи.

Аркадио Иккинчини йўлда пойлаб туриб отган номаълум одамнинг тўрттала ўкидан ҳам мўъжиза куткариб қолди. Сўнгги ойларда вазият шу қадар кескинлашгандики, буни ўзининг дунёни кўришдан маҳрум оламида бўлган Урсула ҳам сезди ва, назарида, у ўғли Аурелиано кўзғолон дардида оромини йўқотган ўша машъум кунларни яна бошидан кечираётгандек эди. У Хосе Аркадио Иккинчи билан ҳангомалашиб, бошидан ўтган тажрибасини баҳам кўрмоқчи бўлди, аммо Аурелиано Иккинчи унга суикасд уюштирилган ўша кечасидан бери Хосе Аркадио Иккинчининг кушхонасини ҳеч ким билмаслигини хабар қилди.

– Аурелианонинг ўзгинаси, – хайратланди Урсула. – Ҳақиқатдан ҳам, дунё айлана бўйлаб ҳаракатланаркан.

Фернанда бу кунларнинг ҳаяжонидан йирокда турарди. Меменинг тақдирини ундан сўрамай ҳал қилганлари учун дарғазаб бўлган эри билан қаттиқ жанжаллашгандан кейин у ташқи дунёнинг ишларига аралашмай қўйди. Аурелиано Иккинчи қизини монастирдан, албатта, куткаришни, агар лозим бўлса, бу ишда жандармларнинг ёрдамига таяниши мумкинлигини айтиб дағдаға қилганида, Фернанда унга Меме роҳибаликни ўз ихтиёри бўйича қабул этди, деган маънони англатадиган ҳужжат кўрсатди. Меме, ҳақиқатдан ҳам, бу қоғозга монастирнинг темир панжарали дарвозасининг нариги томонида эканида, уни уйдан онаси олиб чиқишига қаршилик кўрсатмагани каби лоқайдлик билан имзо чекканди. Аурелиано Иккинчи Маурисио Бабильоня уйларига товук ўғирлагани келганига ҳеч қачон ишонганидек, Мемега тааллуқли хотини кўрсатган бу ҳужжатнинг ҳақиқийлигига ишонмади, аммо Фернанданинг бу ҳар иккала изоҳи . виждонини тинчлантиришга, ўзини қийнамасдан Петра Котеснинг паноҳига яна қайтишга ва унинг уйида тагин кизгин вақтичоғлик, тўкин-сочин базмлар уюштиришга ёрдам берди.

Бутун шаҳарни қоплаган ваҳимадан бегона, Урсуланинг дахшатомуз башоратларига парвойи фалак Фернанда ўз режаси механизмининг сўнгги мурватларини буради. У

клерк¹ унвони олиш арафасида турган Хосе Аркадиога узундан узун мактуб йўллаб, унга синглиси Рената безгак иситмасига мубтало бўлгани ва бу оламни тарк этганини ёзганди. Кейин у Амаранта Урсулани Санта София де ла Пьедаднинг тарбиясига топшириб, табиби ғайблар билан Меменинг можаролари туфайли узилиб қолган ёзишмасини йўлга қўйди. У, аввало, телепатик операциянинг аник куни-ни тайинлади. Аммо улар Макондодаги тўполонлар босилмагунича операция қилиш жуда ҳам эҳтиётсизлик бўлади, деб жавоб қайтаришди. Ниҳоятда сабрсиз, атрофдаги воқеалардан чала хабардор Фернанда навбатдаги мактубида шахарда ҳеч қандай алғов-далғов бўлмаётгани, ҳамма гап илгари ҳўроз уриштириш ва кемасозлик шайдоси бўлган, эндиликда эса касаба уюшмасида майнавозчилик қилаётган телбанома қайнисининг аҳмоқона қилиқларида эканлигини ёзиб юборди. Чоршанба куни жазирамада, хали бир қарорга келиб улгуришмаганда, уларникига қўлида сават кўтарган кекса роҳиба келди. Эшикни очган Санта София де ла Пьедад усти нафис тўрли сочиқ билан ёпилган саватни кўргач, кимдир бериб юборган совға деб ўйлаб, уни роҳибанинг қўлидан олмоқчи бўлди. Аммо кампир уни беришга рози бўлмади: унга саватни шахсан ва мутлақо махфий равишда Фернанда дель Карпио де Буэндиага топшириш буюрилганди. Саватда Меменинг ўғли ётарди. Фернанданинг собик пири унга йўллаган хатида, бола икки ой илгари туғилди, онаси бир оғиз ҳам гапирмагани учун истагини билолмадик, шу боис чақалокқа бобосининг шарафига Аурелиано деб исм қўйишни ўзимизга эп кўрдик, деб ёзганди. Фернанда тақдирнинг бундай таҳкирига қарши ичида ғалаён кўтарди, лекин буни роҳибага сездирмасликка кучи етди.

– Масалан, уни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдик десак, – деди у жилмайиб.

– Бунга ҳеч ким ишонмайди.

– Ахир, Муқаддас китобда шундай дейилганига ҳамма ишонади-ку, – эътироз билдирди Фернанда. – Нега

¹ Клерк – айрим буржуа мамлакатларидаги идора хизматчисига бериладиган унвон.

энди менга ишонишмас экан.

Ортга қайтадиган поездни кутаётган роҳиба уларни-кида тушлик килишга колди. Гарчанд, у бола ҳакида оғиз очмаган бўлса-да, шармандаликка беихтиёр гувоҳ бўлиб турган бу кампирнинг суҳбати Фернанданинг юрак-бағрини эзарди, у ичида ўрта асрдаги удум – ёмон хабар келтирган элчини осийш одати қолиб кетган-да, деб пушаймон ерди. Шунда Фернанда, роҳиба жўнаб кетиши биланок чақалокни бассейнга чўктириб юбораман, деб аҳд килди, аммо бундай қилишга журъати етмади ва уни бу дардисардан худонинг чексиз марҳамати қутултирмагунича кутишга аҳд килди.

Макондони куршаган кескинлик дафъатан портлашга айланганида кенжа Аурелиано бир ёшга кирганди. Хосе Аркадио Иккинчи ва касаба уюшмасининг яширин иш олиб боришга ўтган бошқа раҳбарлари ҳафтанинг охирида тўсатдан шаҳарда пайдо бўлишди ва банан зонасида намоийишлар уюштиришди. Полиция тартибни саклаш билан чекланди. Аммо душанбага ўтар кечаси касаба уюшмаси бошлиқларини ётган жойидан судраб чиқариб, оёқларига беш килоли кишан уришди ва провинциянинг бош шаҳридаги камокхонага олиб кетишди. Бошқалар катори Хосе Аркадио Иккинчи ва Макондога сургун қилинган Мексика инкилобининг қатнашчиси, кимсан Артемио Крусга¹ қариндош ва унинг жасоратларини кўрган полковник Лоренсо Гавиланни ҳам камокка олишди. Лекин орадан уч ой ўтар-ўтмас, уларни қўйиб юборишди, чунки ҳукумат ва банан компанияси махбусларнинг овқатига кетадиган харажат хусусида бир битимга келолмаганди. Бу сафар ишчиларнинг норози-лигига озик-овқат сифатининг пастлиги ва ғоят оғир меҳнат шароити сабаб бўлган. Бундан ташқари, ишчилар уларга қоғоз пул эмас; балки бона², яъники маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилган вақтинчалик пул тўланаётганидан шикоят

¹ Артемио Крус – Мексика сзувчиси Карлос Фуэнтеснинг «Артемио Круснинг ўлими» романининг бош қаҳрамони.

² Бона – сакловчига мийлум микдорда фойда олишга ҳуқуқ берадиган ҳужжатлар, кредит қоғозлари; 2) муваққат қоғоз пуллар, одатда, маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилади.

килишар, чунки бонага компания магазинидан чўчка гўштидан бошқа ҳеч нарса харид килиш мумкин эмасди. Хосе Аркадио Иккинчи бона системасининг моҳиятини фoš қилгани учун қамашган эди. У ушбу система компаниянинг савдо флотига¹ кетадиган харажатни бирмунча камайтиришини, яъни банан ташийдиган кемалар қайтишда компания магазини учун мол олиб қайтишини, акс ҳолда кемалар Янги Орлеандан банан ортиладиган портларгача бўм-бўш келишини тушунтирди. Ишчиларнинг қолган эътирозлари турмуш шароити ва тиббий хизматига тааллуқли эди. Компаниянинг шифокорлари беморларга мутлақо қарамасди. Беморлар шифохона ёнида навбатга тизилишар ва ҳамшира қим қандай дардга қалинганидан: бош оғриғими, ич оғриғими, қатъий назар, ҳар бирининг тилига мис қупоросига ўхшовчи думалок дори қуйиб қикарарди. Бу шунчалар бемаъни даво эдики, болалар ҳам навбатга қайта-қайта туриб, ўзларига теккан думалок дориларни уйларига олиб бориб, лото ўйинида фишқалар² ўрнида фойдаланишарди. Ишчилар қулай-қулай деб турган баракларда, ғоят тигиз бир аҳволда яшар эдилар. Ишчиларга хожатхона қуриб бериш ўрнига, рождествода ҳар эллик кишига биттадан қўчма хожатхона олиб келинди ва қўпроқ хизмат қилиш учун ундан қандай фойдаланиш қерақлигини намойиш қилишди. Илгари полковник Аурелиано Буэндиани ҳоли-жонига қўймаган, қора сюртукли кекса адвокатлар эндиликда банан компаниясининг манфаатини ҳимоя қилишар, ишчилар қўйган барча айбларни минг хил найранг билан рад этишарди. Ишчилар томонидан тузилиб, бир овоздан маъқулланган петициянинг³ банан компаниясига расмий равишда бориб етгунича анча вақт ўтди. Жаноб Браун петициядан хабар топди-ю, ўзининг ҳашамдор, ойнаванд томли вагонини

¹ Флот (голландча) – муайян бир вазифа бажарадиган ёки маълум бир соҳага, ҳудудга мансуб кемалар мажмуи (бу ерда шу маънода); 2) ҳарбий-денгиз кемаларининг қатта қўшилмаси.

² Фишка – турли ўйинларда ютуқни ҳисоблаш учун ишлатиладиган тош, соққа ва шу қабилар.

³ Петиция (лотинча: petitio – даъво қилиш, шикоят, ариза) – олий давлат органига ёки ҳукумат бошчилигига қўпчилик томонидан биргаликда берилган расмий ёзма ариза, илтимоснома.

поездга тиркаб, фирманинг кўзга кўринарли вакиллари билан Макондодан кочиб қолди. Келаси шанба куни ишчилар компания бошликларидан бирини, уни домига илинтиришга розилик билдирган аёл билан яланғоч ҳолда тутиб олишди ва петиция нусхасига имзо чекишга мажбур қилишди. Ғаламис қонунпарастлар эса судда бу одамнинг банан компаниясига мутлақо алоқаси йўқлигини таъкидлашди ва ўзини фирманинг одами килиб кўрсатган ўша кимсани ҳукумат вакилларига айттириб, қаллоблиги учун қамашиб, ўзларининг ҳақ эканлигини исботламоқчи бўлишди. Кейинчалик ишчилар учинчи тоифали вагониде яширинча ўтирган жаноб Брауннинг ўзини ҳам қўлга туширишди ва петициянинг қолган нусхасига қўл қўйдиришди. Эртасига у судга чакирилганда, сочлари қорага бўялган бўлиб, соф испан тилида гапирди. Адвокатлар бу одам Алабама штатидаги Пратвилл шахрида туғилиб ўсган, банан компаниясининг бош директори жаноб Жек Браун эмас, балки Макондода туғилиб ўсган ва шу ерда Дагоберто Фонсека дея исм олган киши эканини исботлашди. Ишчилар жаноб Браунни яна бир бор қўлга киритишга уринишганидан сўнг, қонунпарастлар жамоат жойларига элчихонанинг консули¹ ҳамда маслаҳатчилари томонидан имзоланган, жаноб Брауннинг ўлимини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхаларини олиб қўйишди, унда бош директорни Чикагода ёнган ўчирувчи машина босиб кетгани айтилган эди. Бу мунофиқ хийлалардан толиққан ишчилар маҳаллий ҳукуматдан қўлни ювиб қўлтиққа уришди-да, олий суд органларига шикоят билан мурожаат қилишди. Аммо у ердаги лўттибоз қонуншунослар ҳам, банан компаниясининг иши мавсумий бўлгани сабабли ишчиларни доимий хизматга тортиши мумкин эмас ва демак, ишчиларнинг талаблари мутлақо қонунсиз, деб

¹ Консул (лотинча: consul – маслаҳатчи) – 1) қадимги Римда илк республика даврида вужудга келган олий мансабдор шахс; 2) ўрта асрларда Шимолий ва Марказий Италия шаҳарларидаги олий мансабдор шахс; 3) бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудида ўз мамлакати, унинг юридик шахслари ва фуқаролари манфаатларини ҳимоя қилиш, икки давлат орасида сиёсий, иқтисодий, илмий ва маданий алоқаларни ривожлантиришга ёрдам бериш учун тайинланган мансабдор шахс.

айтишди. Шундай килиб, дудланган чўчка гўшти, шифобахш дорилар ва рождество хожатхоналари ҳақидаги гўёки уйдирма гапларга чек қўйилди ва суд тантановор бир ҳолда банан компаниясида умуман ишчилар бўлмаган, деб эълон қилди.

Катта иш ташлашлар бошланди. Плантациялардаги ишлар такка тўхтади, мевалар чирий бошлади. Бир юз-у йигирма вагондан иборат эшелонлар¹ темир йўл шоҳобчасида ҳаракатсиз ётарди. Шаҳар ва қишлоқлар ишчилар билан тўлиб-тошди. Турклар кўчасидаги «Ёкуб меҳмонхонаси»нинг бильярдхонасини навбат кутаётган ўйинчилар босиб кетганди. Қўшин жамоат тартибини қайта тиклаш учун буйруқ олган куни Хосе Аркадио Иккинчи бильярдхонада эди. Гарчи, у башорат қилиш хусусиятига эга бўлмаса-да, бу хабарни полковник Херинельдо Маркес уни одамларнинг отилишини кўрсатишга олиб борган ўша узок тонгдан бери кутаётган ўлим даракчиси, дея қабул қилди. Кўнгилдаги ғашлик Хосе Аркадио Иккинчини доимий сиполик одатидан маҳрум эта олмади. У кий² билан шарни урди-да, кўзда тутилган кармболни³ амалга оширди. Анчадан сўнг кўчадан эшитилган барабанларнинг гумбури, бурғунинг⁴ овози ва кий-чув товушлари нафақат бильярд ўйини, балки у ўша қатл тонгидан бошлаб ўзи билан олиб бораётган барча сассиз ўйинларнинг тутаганидан дарак берди. Шунда у кўчага чиқди ва тўпланган учта полкни⁵ кўрди. Барабан садолари-ю бир маромда ташланаётган қадамлардан ер ларзага келарди. Чараклаган чошгоҳ бу кўпбошли аждаҳо нафасидан анқийётган қўланса хидга қўмилиб

¹ Эшелон (французча: *echelon* ёки *echelle* – зина, зинапоя; шкала) – 1) маҳсус юк, техника, артиллерия, танк ва қўшинлар ортилган поезд ёки автоколонна; 2) кетма-кет саф тортган, бирин-кетин жангга солинадиган қўшинларнинг навбатдаги гуруҳи; 3) бир хил юк ортилган, бир максад билан жўнатилган поезд ёки автомобиллар қатори (бу ерда шу маънода).

² Кий – бильярд таёғи.

³ Кармболь – бильярд ўйинида бир шар билан иккинчисини уриб учинчисига теккизиш ва шу тарзда уни тўрға туширишни амалга ошириш.

⁴ Бурғу – карнай ёки сурнай шаклидаги қадимий чолғу асбоби. Одатда, бу чолғу асбоби уруш пайтида чалинади.

⁵ Полк (русча; бир гала, тўп (қиз); оломон; қўшин) – одатда дивизия ёки бригада таркибига кирадиган ва бир печа батальон ва ротадан ташкил топган ҳарбий қисм.

кетганди. Солдатлар ҳаммаси паст бўйли, йўғон ва дағал эди. Улардан терлаган от ҳамда офтоб киздирган хом тери хиди келар, бу одамларда тоғликларга хос сассиз ва яширин довюраклик сезилиб турарди. Гарчанд, Хосе Аркадио Иккинчининг ёнидан қарийб бир соатдан буён ўтиб боришса-да, солдатларнинг сони оздай эди. Улар бир неча бўлинмадан иборат бўлиб, айлана бўйлаб бетиним бориб-келишадигандек туюларди, чунки солдатлар худди бир онанинг фарзандлари каби бир-бирига ўхшарди. Улар сафар халталари ва флягалари¹ залвари остида найзали милтиклар келтирган иснод-у кўр-кўрона итоатгўйлик ва ор-номус вабосини бир хилдаги бефаҳмлик билан кўтариб боришарди. Урсула ўзининг кўрлик дунёсида ўтириб, гурс-гурс кадамларни эшитди ва бармоқларини букканча, қўлини тепага кўтарди. Санта София де ла Пьедад гул тикилган дастурхонни дазмоллай туриб, бир лаҳзага қотиб қолди ва «Ёқуб меҳмонхонаси» эшиги ёнида туриб, саф бўлиб ўтаётган сўнгги солдатларга қараётган ўғли Хосе Аркадио Иккинчи ҳақида ўйлай бошлади.

Ҳарбий ҳолат қонунларига кўра, қўшинлар ушбу можарода ўз зиммасига воситачиликни олиши керак эди. Лекин аслида иккала томонни яраштириб қўйиш учун ҳеч нарса қилинмади. Солдатлар Макондонинг у бошидан бу бошига юриб, қучларини кўз-кўз қилишгач, милтиқларини найзалари билан бир-бирига суяб қўйишиб, роса банан узишди, кейин уларни поездларга орта бошлашди. Шу пайтгача хотиржам турган ишчилар, қўлларига мачете кўтариб, штрейкбрехерларга² қарши чиқишди. Улар компания кўрғони ва магазинларга ўт қўйишди, телефон ҳамда телеграф симларини узиб ташлашди, пулемётдан³ ўқ узиб ўзига йўл очаётган поездларнинг ҳаракатини тўхтатиш учун темир йўлларни бузишди. Ариқларда сув билан қон қўшилиб оқди. Солдатлар электрлаштирилган паррандахонада ўтирган,

¹ Фляга (русча) – сувдон.

² Штрейкбрехер – забастовка пайтида иш ташламаган ёки ишни давом эттириб, ишчилар синфига хиёнат қилганлар.

³ Пулемёт (русча: пуля – ўқ ва металл – отмоқ) – ўқни тез отадиган автоматик қурол.

бирорта тукиям тўкилмаган жаноб Брауннинг оиласи ва унинг ватандошларини хавфсиз жойга элтишди. Ҳокимлар ишчиларга, Макондога тўпланинглари, дея мурожаат қилишганда можаро бешафкат ва қирғин-барот фуқаролар урушига айланиш арафасида турарди. Мурожаатда: келаси жума куни вилоятнинг фуқаро ва ҳарбий ҳокими келиб, можарони кўриб чиқади, дейилган эди.

Хосе Аркадио Иккинчи жума куни эрталабдан станцияга борганлар орасида эди. У касаба уюшмаси раҳбарларининг яқинда бўлган йиғилишида катнашганди. Йиғилишда унга ва полковник Гавиланга халқ ичига кириш ва шароитга қараб унинг ҳаракатларини бошқариш топширилди. Хосе Аркадио Иккинчи ўзини беҳузур сезарди. Қўшинлар станция ёнидаги майдон теграсига пулемёт ўрнатганини, банан компаниясининг темир панжара билан ўралган қўрғончаси тўплар билан ҳимоя қилинаётганини эшитганидан сўнг, оғзида аллақандай шўр ва тахир бир таъм сездим. Соат ўн иккиларда станция ёнидаги майдон ва майдонга туташ кўчаларда кечикаётган поездни кутаётган уч мингдан зиёд одам – ишчилар, аёллар ва болалар тўпланди. Дастлаб, бу йиғин байрам сайлига ўхшаб кетарди. Турклар кўчасидан соябонли столлар ва ичимликлар сотиладиган дўконлар келтиришгач, халқ интиқлик ва жазирама азобидан сал қутулгандек бўлди. Соат учларга яқин, расмий шахслар тушган поезд узоғи билан эртага кундузи келади, деган гап тарқалди. Кутавериш ҳафсаласи пир бўлган оломон чуқур ҳўрсинди. Тўртта пулемётнинг оғзи одамларга қаратилган станция павильонининг томига чиққан қандайдир лейтенант ҳаммани осойишталикка чақирди. Хосе Аркадио Иккинчининг ёнида тахминан тўрт ва етти ёшларда бўлган икки ўғлини эргаштириб олган семиз, яланг оёқ аёл турарди. У кичик ўғлини кўтариб олди ва Хосе Аркадио Иккинчини танимаса-да, катта ўғлимни кўтариб олинг, яхшироқ эшитсин, деб илтимос қилди. Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасига ўтказди. Орадан кўп йиллар ўтгач, бу бола ўшанда лейтенантнинг вилоят ҳукмдори чиқарган тўртинчи номерли декретини оғзига граммофон қарнайи тутиб ўқиганини

кўрганини айтганида, унга ҳеч ким ишонмайди. Декретда генерал Карлос Кортес Варгас ва унинг котиби майор Энрике Гарсиа Ичасанинг имзоси билан саксон сўз ва уч моддадан иборат бу ҳужжатда иш ташлаганлар «жиноятчилар тўдаси» деб эълон қилинган ва солдатларга уларга қарата аямай ўқ узиш учун ваколат берилган эди.

Декрет қаттиқ норозилик уйғотди. Шунда томдаги лейтенантнинг ўрнини капитан эгаллади ва граммофон қарнайини силкитиб, гапирмокчи эканини билдирди. Оломон яна жимиб қолди.

– Хонимлар ва жаноблар, – деди капитан паст ва сал толиққан товушда, – таркалиб кетиш учун ихтиёрингизда беш дакика вақт бор.

Мухлат саноғи бошланишидан дарак берувчи горнсасоси хуштак ва кичиқирикларга кўмилиб кетди. Ҳеч ким жойидан қимирламади.

– Беш дакика ўтди, деди капитан ўша овозда, – яна бир дақиқадан сўнг ўт очилади.

Муздай терга ботган Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасидан тушириб, онасига берди. «Бу аблахлар отишдан ҳам тоймайди», деб пичирлайди аёл. Хосе Аркадио Иккинчи унга жавоб қайтаришга улгурмади, чунки у шу дақиқадаёқ аёлнинг гапини худди акс садо каби баланд товушда такрорлаган полковник Гавиланинг дўриллоқ товушини эшитди. Вазият кескинлиги ва одамни ҳайратга солувчи осойишталикдан маст бўлган, шунингдек, ажалнинг даҳшатли нигоҳидан қотиб қилган оломонни жойидан кўзгатадиган куч йўқлигига ишонч ҳосил қилган Хосе Аркадио Иккинчи, оёғининг учида хийла кўтарилди-да, олдинги қатордагиларнинг боши узра, умрида биринчи марта овозини баланд кўтариб қичқирди:

– Аблахлар! Шу бир дақиқани кетларингга тикинглар!

Бу сўзлар жаранглаб бўлиши биланок, Хосе Аркадио Иккинчида даҳшат эмас, балки бўлаётган воқеалар ноаниқ, деган тасаввур уйғотган аллақандай тасаввур пайдо бўлди. Капитан ўт очишни буюрди ва бирдан ўн тўртта пулемёт ўқ

уза бошлади. Аввалига бари ҳазилга ўхшаб туюлди. Гўё пахтавон ўк отилаётгандек эди: пулемётлар кулоқни батанг қилиб отилар, ғазаб билан олов пурқар, аммо тигиз турган оломон орасидан на бирорта бақирик, на хўрсиниш эшитилар, гўёки бир дақиқада ҳаммалари ўк ўтмайдиган тошга айланиб қолгандай эди. Ва бирдан қимдир: «А-а-а-а-, она-жон!» дея ўлим талвасасида додлади-ю, майдондаги қарахтликни тарқатиб юборди. Гўё қучли бир қилзила ёки вулкон тийиксиз бир тошқин оломонни ларзага солди. Хосе Аркадио Буэндиа болани қўлига олишга зўрға улгурди. Қичик ўғлини кўтариб олган аёлни эса саросимадан югураётган оломон нарига суриб кетган эди.

Орадан кўп йил ўтгач, қўшнилари ақлдан озган чол дея таҳқирлайдиган ўша бола Хосе Аркадио Иккинчи уни боши узра қандай кўтаргани ва гўёки ҳавода муаллақ туриб, оломонни қамраган даҳшат ичра сузиб, одамларни майдонга туташ қўчага бошлаганини бетиним гапирарди. Бола тепада туриб, айкаш-уйкаш оломон кўча бурчагига бурилганини ва у ердаги пулемётлардан ўк узилганини кўрди. Кўпчилик бирварақайига: «Ётинглар! Ётинглар!» деб қичқирди.

Биринчи қатордагилар пулемёт ўқларидан қулади. Тирик қолганлар эса ётиш ўрнига яна майдон томон бурилишди. Шунда даҳшат-у саросима аждаҳоси уларни думи билан уриб, пулемётлар бетиним отилаётган нариги қўчадан қикқан одамлар тўлкинига томон иргитиб юборди. Одамлар қўрадаги мол қаби қамалиб қолишганди. Улар аста-секин ўз домига торта бошлаган баҳайбат гирдоб ичра айланишарди, чунки гирдоб теграсини, худди пиёз арчилгани қаби, пулемётлар ўти кесиб турарди. Бола сирли бир сабабга кўра ўк тегмаётган яланг жойда тиззаларини букиб чўкинаётган аёлни кўриб қолди. Оломон тўлкини ўша бир парча ерни, чўкинаётган аёлни, чараклаб турган осмон-у ва Урсула Игуаран ўзининг беҳисоб хўрозқандини сотиб улгурган бу қабих оламнинг бус-бутунича ютиб юборишига бир лаҳза қолганида, Хосе Аркадио Иккинчи юзлари қонга беланиб қулаб тушаркан, болани беҳавотир бир жойга иргитишга улгурди.

Хосе Аркадио Иккинчи ҳушига келганида чалканча ётар ва атроф қоронғи эди. У қандайдир узундан узун, шовкинсиз поездда кетаётганини тушунди: бошини қотиб қолган қон қатлами сиқиб турар, суяклари сиркираб оғрирди, қаттиқ уйқуси келарди. Бу ерда, барча даҳшат ва разилликлардан бехатар жойда, бир неча соат мизғиш ўйида Хосе Аркадио Иккинчи камрок оғриётган ёнига ағдарилди ва шундагина мурдалар устида ётганини англади. Бутун вагон ўликларга тўла, фақат ўртада озгина бўш жой қолган эди. Мурдаларнинг совуқлигига қараганда, хунрезлик ниҳоясига етганидан бери уч-тўрт соат ўтгани билинарди. Қолаверса, ўликларни поездга ортган одамлар уларни банан юклагандек саржин¹ қилиб жойлаштиришга ҳам улгурган эдилар. Хосе Аркадио Иккинчи вагонма-вагон ўтиб, паровоз тарафга қараб эмаклади, поезд уйқуга кетган шаҳарлардан ўтганида, вагон тирқишларидан тушган ёруғда худди чириган бананлар каби денгизга улоқтириб юбориш учун олиб кетилаётган ўлик эркакларни, ўлик аёлларни, ўлик болаларни кўрди. Хосе Аркадио Иккинчи улардан иккитасини – майдонда шарбат сотиб юрувчи аёл билан полковник Гавиланни таниди. Полковникнинг кўлида ҳамон тўғаси мексика кумушидан қилинган камар бор эди, у саросимага тушган оломон орасидан шу камар ёрдамида ёриб ўтишга уринган эди. Биринчи вагонга етган Хосе Аркадио Иккинчи қоронғилик қаърига сакради ва сўнгги вагон ўтиб кетгунга қадар темир йўл бўйидаги ариқчада ётди. Умри бино бўлиб кўрган энг узун поездди шу эди – қарийб икки юзга юк вагонидан иборат составнинг² бошига, охирига ва ҳатто ўртасига ҳам паровоз тиркалганди. Поездда на кизил, на яшил чироқ бор эди, у рельслардан³ деярли товуш чиқармай, шиддат билан сирғаларди. Вагонларнинг томларига ўрнатилган пулемётлар ёнида солдатлар қорайиб кўринарди.

¹ Саржин – 1) бўйи уч газ (2,13 метр), баландлиги бир ярим газ (1,065) қилиб маълум тартибда терилган палён ўтин; 2) шу миқдордаги палён ўтин ўлчови.

² Состав – жунашга тайёр қилинган ёки йўлдаги бир-бирига тиркалган вагонлар мажмуи.

³ Рельс (инглизча; түсин) – темир йўл транспорти, трамвай, кўтарма кран, вагонетка гилдираклари юрадиган пўлат из.

Ярим кечага якин жала куя бошлади. Хосе Аркадио Иккинчи каерда тушиб колганини билмасди, лекин поезд келган тарафга караб юраверса, бора-бора Макондодан чи-кишини англарди. Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари шалаббо бўлиб, боши тарс ёрилгудек оғриб, гира-шира тонг пайти шаҳарча четидаги уйларга етди. У қахва ҳиди анкиётган ошхонага кирди ва кўлида боласини кўтариб ўчоқ олдида турган аёлни кўрди.

– Салом, – деди зўрға. – Мен Хосе Аркадио Иккинчи Буэндиа бўламан.

У тирик қолганига батамом ишониш учун исми ва фамилиясини тўлик, ҳарфма-ҳарф айтди. Шундай қилгани яхши бўлди, чунки аёл эшик ёнидаги ғамгин, хорғин, конга беланган ва манглайига ажал тамғаси урилган бу одамни кўриб, уни арвоҳ деб хаёл қилган эди. Аёл Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари ўчоқ устида қуригунча ўраниб олиши учун кўрпа олиб келди, ярасини ювгани сув иситди, бошини тангишга тоза латта берди. Сўнг кичкина чашкада қандсиз қахва келтирди – аёл Буэндиалар қахвани қандсиз ичишини эшитганди, кийимларини эса ўчоқ устига илиб қўйди.

Хосе Аркадио Иккинчи қахвани ичиб бўлгунча бирор оғиз ҳам гапирмади.

– Улар уч мингтача эди, – деб шивирлади у.

– Нима?

– Ўлганлар, – деб тушунтирди Хосе Аркадио Иккинчи. – Менимча станцияга тўпланган барча одам.

Аёл унга таассуф билан каради. «Бирортаям одам ўлгани йўқ, – деди у. – Полковник Аурелиано Буэндианинг давридан буён Макондода ҳеч қандай воқеа рўй бермади». Хосе Аркадио Иккинчи то уйига етгунча учта ошхонага кирди, учаласида ҳам: «Бирорта одам ўлгани йўқ», деб айтишди. У вокзал майдонида батартиб тахланган столларни кўрди, хунрезликдан гўё из ҳам қолмагандай эди. Ёмгир бетиним ёғаётган кўчалар бўм-бўш, маҳкам беркитилган уйларда ҳаётдан бирортаям нишона йўқ эди. Эрталабки маросимга чорлаётган кўнғирокларгина бу ерда ҳаёт борлигига якка-ю ягона гувоҳ эди. Хосе Аркадио Иккинчи полковник

Гавиланинг эшигини қокди. У илгари бир неча бор кўрган хомиладор аёл эшикни қарс этиб ёпиб қўйди. «У кетди, – деди аёл чўчиб, – Ватанига қайтиб кетди». Электрлаштирилган парандахонага кираверишда одатдагидек иккита маҳаллий полициячи турарди. Улар эгниларидаги плаш ва катак-катак шимда ёмғир остидаги тош ҳайкалларга ўхшаб кетишарди. Четрок кўчада Антиль оролларида келиб қолган негрлар диний кўшиқлар айтишарди. Хосе Аркадио Иккинчи ҳовли деворидан ошиб ўтиб, ошхонага кирди. Санта София де ла Пьедад унга ярим шивирлаб: «Эҳтиёт бўл, яна сени Фернанда кўриб қолмасин, у хали уйғоқ», деди. Аёл ўғлини «тувакхона»га бошлади, Мелькиадеснинг тўзиган йиғма каравотига жой солиб берди, кейин кундузи соат иккида. Фернанда уйкуга кетганида яна бир хабар олиб, Хосе Аркадио Иккинчига деразадан овқат узатди.

Аурелиано Иккинчи жала боис ўз уйида тунади ва эртаси соат учгача ҳам ҳаво очилиб кетишини кутди. Санта София де ла Пьедад унинг қулоғига секингина, уканг келди деб айтди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасига борди. У ҳам на майдондаги хунрезликка, на поезд мурдаларни денгизга олиб кетишганига ишонди. Чунки кеча кечкурун Макондода ҳукуматнинг фавқулоддаги расмий ахбороти эълон қилиниб, унда ишчилар вокзални тарк этишга берилган буйруқка бўйсунитиб, саф-саф бўлиб уйларига тинчгина тарқалгани айтилган эди. Шунингдек, ахборотда қасаба уюшмасининг юксак ватанпарварлик руҳидаги раҳбарлари ўз талабномаларидаги икки пункт: тиббий хизмати ислохоти ва бараклар қуришдан ҳожатхоналар қуриш талаби билан чегаралангани ҳам халққа маълум қилишган эди. Сўнг Аурелиано Иккинчи ишчилар ғалаёнини бир ёкли қилишган ҳарбий ҳукмдорлар бу ҳақда жаноб Браунга маълум қилганини ва жаноб Браун ишчиларнинг янги талабларини қондиритишга рози бўлиш билан бир қаторда, тузилган битимни компания ҳисобидан уч кунлик халқ сайли билан нишонлашга ваъда берганини эшитди. Аммо ҳарбийлар жаноб Браундан битимни қачон имзолаш мумкин бўлади, деб сўрашганида, у чакмоқдан тез-тез ёришиб турган деразага

караб, мужмалрок бир ишора килгани ҳам маълум бўлди.

– Ҳаво очилиб кетсин, – деди у. – Биз ёгингарчиликда ҳар қандай ишни тўхтатиб турамиз.

Уч ой давомида ёмғир ёғмай, курғокчилик ҳукм сурди. Аммо жаноб Браун ўз қарорини эълон қилганидан сўнг бутун бананзорлар узра Хосе Аркадио Иккинчи Макондо йўлида учратган ўша жала қуя бошлади. Икки ҳафта ўтгач ҳам ҳукумат ихтиёридаги барча ахборот воситалари томонидан аҳолига минг бор уқтирилган расмий ривоят охири ҳар бир одамга зўрлаб тикиштирилди ва талаблари кондирилган ишчилар уйларига кетишди, банан компанияси эса ишини то ёмғир тингунича тўхтатиб туришга аҳд қилди. Ҳарбий ҳолат тинмаётган сел туфайли содир бўлиши мумкин бўлган офат ҳамда фавқулодда кўриладиган чоратадбирлар учун сақланарди. Кўшинлар энди казармага қўчишган эди. Солдатлар кундузлари шимларини тиззасигача қайтариб олиб, кўчалардан шиддат билан оқаётган сувда болалар билан биргаликда кемачалар окизишарди. Кечаси, комендантлик соати бошланганидан кейин эса, улар милтиқларининг кўндоклари билан эшикларни бузиб, шубҳа остига олинган кишиларни тўшакдан суғуриб, номаълум жойларга олиб кетишарди. Жиноятчиларни, қотилларни ҳамда тўртинчи номерли декретни бузганларни қидириш ва ўлдириш ҳанузгача давом этар, аммо ҳарбийлар қурбонларнинг тақдирини билиш учун гарнизон бошлиғи идорасини ўлдиришган қавм-у қариндошлар олдида ҳам бунни рад этишарди. «Менинг ишончим комилки, бу сизнинг тушингизга кириб чиккан, холос, – деб таъкидларди бошлик. – Макондода ҳеч нарса содир бўлгани йўқ, ҳеч нарса бўлмаётир ва ҳеч қачон ҳеч нарса бўлмайди ҳам. Макоидо – толеи қулган шаҳар». Шу тариқа касаба уюшмасининг барча раҳбарлари нобуд этилди.

Фақат биргина Хосе Аркадио Иккинчи омон эди. Бир куни февраль кечаси уйнинг эшиклари милтиқ кўндокларининг зарбидан ларзага келди. Уйдан чикиб кетиш учун ҳанузгача ҳавонинг очилишини кутиб ўтирган Аурелиано иккинчи эшикни очди ва плашчилари ёмғирда ивиб қолган

лейтенант ва олти нафар солдатни кўрди. Улар ҳеч нарса демасдан хоналарни, шкафларни, ҳатто казнокни ҳам тинтув қилишди. Урсула хонасига чирок ёқилганда уйғониб кетди. Тинтув давом этаркан, нафасини ичига ютиб ётди, аммо бармоқларини ҳоч шаклида букиб уни солдатлар ўтган жойларга йўналтириб турди. Санта София де ла Пьедад Мелькиадеснинг хонасида ухлаб ётган Хосе Аркадио Иккинчини уйғотишга улгурди, лекин энди қочиб бўлмаслиги аён эди. Санта София де ла Пьедаднинг қайта кулфлади. Хосе Аркадио Иккинчи кўйлаги ва ботинкасини кийиб, каравотда ўтирганича солдатларни қута бошлади. Бу пайтда солдатлар заргарлик устахонасини тинтув қилишарди. Офицер осма қулфни очишга буйруқ берди ва кўлидаги фонарини чаккон бир силтаб, хонани кўздан кечирди. У иш столи, витраж, кислота солинган шиша идишларни, уй соҳибига қаерда қолдирган бўлса, ўша ерда ётган асбоб-ускуналарни кўрди ва бу хонада ҳеч ким яшамаслигини тушунди. Лекин шундай бўлса-да, Ауреалино Иккинчидан заҳарханда билан, мабода заргар эмасмисиз, деб сўради, кейин бу ер полковник Ауреалино Буэндианинг устахонаси эканини тушунтирди. «Шундай денг!» деди офицер ва хонадаги чирокни ёкиб, жиддий тинтув ўтказишларини буюрди. Тинтувдан шишалар остидаги тунука банкада ётган ўн саккизта тилла балиқча ҳам омон қолмади. Офицер уларни столга ағдаргунча, ҳар бирини диққат билан кўриб чиқди ва шундан кейингина бир оз юмшади. «Агар рухсат берсангиз, битта балиқчани ўзимга олсам, – деди у. – Улар бир вақтлар кўзғолончиларга хизмат қиларди, аммо ҳозир эса тарихий ёдгорлик ҳисобланади». У жуда ёш, деярли ўсмир бўлса-да, ўзига бино қўйган эди. Ауреалино Иккинчи тилла балиқчани ҳадя қилганида офицернинг кўзлари қувончдан худди болаларникидай порлаб кетди, балиқчани чўнтагига яширди, қолганларини эса банкага солиб, эски жойига қўйди.

– Бебаҳо совға бу, – дея таъкидлади у. – Полковник Ауреалино Буэндиа бизнинг энг буюк одамларимиздан бири эди.

Аммо кўнглининг бир зумга бўшагани унинг профес-

сионал хатти-ҳаракатига заррача таъсир қилмади. Улар Мелькиадес хонасининг эшигига яқинлашганида Санта София де ла Пьедад энг сўнгги ҳийласини ишлатди. «Бу ерда қарийб юз йилдан бери ҳеч ким яшамайди», деди у. Офицер хонани мажбуран очтирди-да, чирок нуруни хона бурчакларига йўналтирди ва нур Хосе Аркадио Иккинчининг юзлари бўйлаб сирғала бошлаганда Аурелиано Иккинчи ва Санта София де ла Пьедад унинг арабона кўзларини кўрди ва шунда улар бу бир хатарнинг давоми ҳамда итоаткорлик йўли ила кутулиш мумкин бўлган иккинчи бир хатарнинг бошланиши эканини тушунишди. Аммо офицер, то шкафга териб қўйилган етмиш иккита тувакка кўзи тушмагунча, ҳеч нарсани сезмай, хонани чирок нурида текширишни давом эттирди. Тувакларни кўрганидан кейин тепадаги чирокни ёқди. Ҳар қачонгидан ҳам салобатли ва ўйчан, қаравотнинг бир чеккасида ўтирган Хосе Аркадио Иккинчи ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетишга тайёр бўлиб турарди. Унинг ортида титилган китоблар-у қўлёзмалар турган тоқчалар, сиёҳдон қўйилган тоза стол кўринарди. Хонада Аурелиано Иккинчига болалигидан таниш ўша шаффоф ҳаво, чанг ҳамда вайронагарчиликнинг кучи етмайдиган ва полковник Аурелиано Буэндиа сезмай ўтган вазият мавжуд эди. Аммо офицернинг бутун эътибори фақат тувакларга қадалган эди.

– Бу уйда қанча одам яшайди? – сўради у.

– Беш киши.

Афтидан, офицер ҳеч нарсага тушунмади. Унинг нигоҳи Аурелиано Иккинчи билан Санта София де ла Пьедад иккиси Хосе Аркадио Иккинчини кўриб турган жойга қадалди. Энди Хосе Аркадионинг ўзи ҳам ҳарбий унга қараётганини, аммо кўролмаётганини тушунди. Офицер чирокни ўчирди ва эшикни секин ёпиб қўйди. У солдатлар билан гаплашганидан сўнг Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасини полковник Аурелиано Буэндиа қандай кўз билан кўрган бўлса, ёш ҳарбий ҳам ўшандай кўзда кўрганини англади.

– Бу хонага ростдан ҳам юз йилдан буён ҳеч кимнинг қазари тушмаган экан, – деди офицер. – У ерда, менимча, илонлар ҳам бўлиши мумкин.

Эшик ёпилганида Хосе Аркадио Иккинчи уруш
нихоясига етганига ишонди. Бундан бир неча йил илгари
полковник Аурелиано Буэндиа унга урушнинг тортиш кучи
хакида гапириб берган ва фикрларини ўз хаёти мисоллари
билан исботлаган эди. Хосе Аркадио Иккинчи унга ишонган
эди. Аммо ўша кечаси, офицер уни кўролмай тикилиб турган-
нида, охирги ойларнинг дахшатини, камокдаги маразлик-
ларни, станция майдонидаги васвасани, ўликлар ортилган
поездни эслади ва полковник Аурелиано Буэндиа ё каллоб,
ё жинни экан, деб хулоса чикарди. Уруш хиссини тасвирлаш
учун кўп сўз ишлатиш беҳуда, бунинг учун биргина
«ҚЎРҚУВ» деган сўз kifоя. Сўнгги пайтларда бир сония
хам хотиржам яшолмаган Хосе Аркадио Иккинчи ўзини
ёмғир шовқинидан асраётган ва сеҳрли нурлари кўмагида
кўзга кўринмас қилган Мелькиадеснинг хонасида ширин
халоват топди. Уни факат бир нарса – ишқилиб, тириклайин
кўмиб юборишмасин-да, деган хавотир безовта киларди. У
Санта София де ла Пьедадга бу хакида гапириб берганида,
аёл ўғлига, сени тириклай кўмиб юборишмасликлари учун
умримни чўзаман, дея ваъда берди. Нихоят, барча кўркув-
лардан халос бўлган Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадес-
нинг қўлёмаларини ўрганишга киришди. Уларни канча кам
тушунса, шунча кўп иштиёк билан ўрганарди. Икки ойдан
сўнг сукунатнинг янги шаклига айланиб қолган ёмғир
шовқинига кўникди.

Унинг ёлғизлигини факатгина Санта София де ла
Пьедаднинг ташрифи бузарди. Хосе Аркадио Иккинчи
онасидан овкатни дераза тоқчасига кўйиб кетишни, эшикни
кулфлаб ташлашини сўради.

Хосе Аркадио Иккинчининг тутқунлигига ярим йил
тўлиб, харбийлар Макондони тарқ этганларидан кейин, ха-
мон ёмғир тинишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи
озгина валаклашмоқчи бўлиб, хона кулфини очди. Хонага
кириши биланок, димоғига туваклардан анқиган ўткир хид
урилди. Полга тизилган ўнлаб тувакларнинг ҳаммаси ахлат-
га тўла эди. Сочлари тўкилиб кетган Хосе Аркадио Иккинчи
нафасни кайтарувчи сассикқа эътибор ҳам бермай, қўлёмза

ўқирди. Унинг бутун борлиғи худди фаришталар каби шуъла сочарди. Очилган эшикнинг товушини эшитиб, столдан кўз узди. Акасига унинг нигоҳида катта боболарининг тузалмас қисмати яна бир қарра такрорланганини пайқашни учун ана шу бир лаҳза керак бўлди, холос.

– Улар уч мингдан зиёд эди, – деди Хосе Аркадио Иккинчи. – Имоним комилки, станцияга тўпланганларнинг сони шунча эди.

* * *

Ёмғир тўрт йил-у бир ой ва яна икки кун ёғди. Баъзан у гўёки тинаётгандек бўлар ва бундай пайтларда Макондо аҳли ҳаво очилиб кетишига умид боғлаб, байрамона кийинишар, юзларида эндигина соғая бошлаган беморларнинг журъатсиз табассумига ўхшаш табассум пайдо бўларди. Аммо тезда айни шундай ҳолдан сўнг ёмғир янада қаттиқроқ қуйиши аён бўлди. Момақалдирокнинг қаттиқ гулдираши осмонни тилка-пора қиларди; шимолдан Макондога қучли бўрон ёпирилди, у тошларни кўчириб кетар, деворларни қулатар, плантациядаги сўнгги банан дарахтларини таг-томири билан суғуриб ташларди. Аммо бу офат Урсула шу кунлари тез-тез эслайдиган уйқусизлик каби ўзига қарши қандай чора кўриш лозимлигини айтиб турарди. Аурелиано Иккинчи бекорчиликка қарши энг фаол курашчи эди. Жаноб Брауннинг совуқ нафаси туфайли қуя бошлаган жала уни кечкурун аллақандай арзимас юмуш билан Фернанданинг уйига кириб қолган маҳали қаршилади. Фернанда эрига қайсидир шкафдан кидириб топган бузук соябонни берди. «Керак эмас, – деди Аурелиано Иккинчи. – То ёмғир тингунча мен шу ерда бўламан». Албатта, бу қасам ёд бўлмаса-да, Аурелиано Иккинчи ўз сўзида қатъий туришга аҳд қилди. Унинг кийим боши Петра Котесникида қолганди ва энди у ҳар уч кунда усти бошини ювиш учун ечиб, битта ичкийимда кийимларининг қуришини кутарди. Зерикмаслик учун уйнинг рахт-рехтини тузатишга киритади. Эшикларга ошиқмошиқ қокди, қулфларни мойлади, тамбаларни мустаҳкам-

лади. Уни сўнгги ойларда, афтидан Хосе Аркадио давридаги лўлилардан қолиб кетган асбоб-ускуналар солинган қутини қўлтиғига кистирганча ўйни кезишини кўриш мумкин эди, жисмоний меҳнатданми, ўта зерикшишданми ёки базмлардан мажбуран ўзини саклаётганиданми, ишкилиб, қорни виноси бўшатилаётган меш сингари аста-секин кичраяр, бакбакасидаги қўшқаватлик, улкан тошбаканинг тумшугига ўхшовчи юзидаги тўқ кизил шуъла йўқолиб борарди. Нихоят, Аурелиано Иккинчи шу даражада оздики, ботинкаларининг ипини ўзи бойлайдиган бўлди. Унинг тиришқоклик билан эшик лўкидонини тузатаётганини, осма соатни қисмларга ажраётганини кўрган Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалар ясагани, Амаранта кафан тўкигани-ю тугмаларни қайта қадагани, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларни ўқиётгани ва Урсула ўз хотираларини бетиним кавшаётгани каби беҳуда ишлар билан шуғулланияпти, деб ўйларди. Лекин аслида бундай эмасди. Ёмғир шунчаки ҳамма нарсани остин-устин қилиб ташлаган, агар уч кун ёгланмаса, ҳатто темир механизмларнинг мурватлари орасидан ҳам гул униб чиқар, газмолларнинг ялтирок иплари занг билан қопланар, нам тортган кийимлардан эса заъфарон сув кўкатлари ўсиб чиқарди. Ҳаво шу қадар нам эдики, балиқлар очик эшиқлар орқали уйга кириб, хоналар бўйлаб сузганча, очик деразадан чиқиб кетиши мумкин эди. Бир куни эрталаб Урсула ғоят ҳолсизланиб уйғонди. Умри оз қолганини сезиб ўзини замбилга солиб падре Антонио Исабелнинг олдида олиб боришларини сўрайман деб турганида, Санта София де ла Пьедад кампирнинг орқаси зулуклар¹ билан тўлиб тошганини билиб қолди. Қондан шишиб кетган бу ярамас жониворлар Урсуланинг сўнгги қонини сўриб битирмаслиги учун, уларни, чала куйган косов билан куйдиришди ва битталаб кўчириб олишди. Уйдаги сувларни чиқариш учун арик казишга, хоналарни қурбақа-ю чиганоклардан тозалашга тўғри келди, ана шундан кейин полларни ювиш, қаравот-

¹ Зулук – чучук сув хавзаларида яшовчи, йирткич ёки паразит ҳолда кун кечирувчи ҳалқали чувалчанглар вакили. Зулук кичкина жонивор бўлиб, қонни сўриш учун хизмат қилади.

ларнинг оёқлари остидаги ғиштларни олиб ташлаш ва ботинкада юриш мумкин бўлди. Диккати юзлаб майда юмушларга чалғиётган Аурелиано Иккинчи қариётганини сезмасди. Аммо у бир куни кечкурун тебранма курсида қоронғиликда тикилиб, Петра Котес ҳақида ўйларкан, дафъатан қариганини сезиб қолди. Ёши ўтган сайин янада очилаётган Фернанданинг ширин бағрига яна қайтишига ҳеч нарса ҳалакит бермасди. Аммо ёмғир унинг барча истакларини ювиб юборди ва қалбини ҳаётдан тўйган одамга хос лоқайдликка тўлдирди. Аурелиано агар бир йўлга чўзилган бундай ёмғир илгари содир бўлганида, нималар Қилиши мумкинлигини эслаб, мийиғида жилмайиб қўйди. У Макондога биринчилар қатори, ҳали банан компанияси тунука томларини модага киритмасидан анча илгари, ок тунука олиб келган эди. У тунукаларни фақат бир мақсадда – уларни Петра Котеснинг томига қоплатиш ва ёмғир шовқини уйғотадиган чуқур ҳисдан лаззатланиш учун олиб келганди. Аммо бу ўткинчи тентакликлар-у ёшликдаги ғалати-ғалати қилиқларни эшлаш ҳам Аурелиано Иккинчини ҳаяжонлантирмади, гўёки у охириги айш-ишратда ўзининг барча ҳистуйғуларини сарфлаб бўлгандай эди. Бунинг эвазига у ўтмишнинг қувончлари тўғрисида ғам-ғуссасиз, ўкинмай ўйлашдек ажойиб ҳислатга эга бўлди. Бир қарашда, ёмғир ниҳоят унга бемалол ўтириб ўй суриш имкониятини яратгандек, ёғдон-у асбоб-ускуналар солинган кути эса у шуғулланиши мумкин бўлган, аммо шуғулланмаган ишларга нисбатан қалбида соғинч уйғотгандек туюларди. Аслида эса бундай эмасди. Аурелиано Иккинчининг бирданига ўтроқ бўлиб қолгани ва уйда саранжом-саришталик ўрнатишга ружу қўйгани бир хотирага ёки бирор аччиқ тажрибага боғлиқ эмасди. У ёмғир важҳидан шундай қиларди, бошқача айтганда, ёмғир уни бир замонлар Мелькиадеснинг хонасига гилам-самолётлар, бутун учаргиламлар, бутун бошли кемаларни экипажи билан қўшиб ютиб юборувчи китлар ҳақидаги сеҳрли эртакларни ўқиган узоқ ёшлигига қайтарди. Фернанданинг қаровсиз қолган кенжа Аурелиано бир куни галерейга югуриб чиқиб қолди. Аурелиано Иккинчи бир қа-

рашдаёқ бола ўзининг невараси эканини ҳис қилди. Гўдакнинг сочини олди, кийинтирди, одамлардан чўчимасликка ўргатди ва тез орада ҳеч ким боланинг росмана Аурелиано Буэндиа эканига шубҳаланмайдиган бўлди; унинг ёноклари туртиб чиққан, қарашлари ҳайратга тўла, кўриниши ёлғизликдан дарак берар ва умуман унда Буэндиа зотига ҳос барча ҳислатлар мужассам эди. Фернанда ҳам инсофга келди. У анчадан бери ўз такаббурлигини жиловлашга уринар, айни вазиятдан чиқиш йўлларини излаб боши қотарди. Агар у Аурелиано Иккинчи неварасини шу қадар илиқ ва меҳрибонлик билан қарши олишини билганида, болани унга олдинроқ кўрсатар эди ва, эҳтимолки, жигарбандини ўлдиришни ҳаёлига ҳам келтирмаган бўларди. Тишлари бир тушиб чиққан жиянча Амаранта Урсулага овунган эди. Иккови зерикарли ёмғир кунлари ўйин ўйнашарди. Бир куни Аурелиано Иккинчи ҳамма унутган инглиз энциклопедияси Меменинг хонасида ётганини эслади. У болаларга китобдаги расмларни: ҳайвонларнинг тасвирини, сўнг география хариталарини, узоқ ўлкалар манзараси-ю машҳур кишиларнинг портретини кўрсата бошлади. Аурелиано Иккинчи инглиз тилини билмас ва энг машҳур шаҳарлар-у тарихий шахсларнигина кийналиб-кийналиб топар, шу боис, расмлардаги бошқа одамларга ўзи исм ўйлаб топар, уларга атаб афсонавий номайи аъмол¹ тўқир, ишкилиб, синчков болаларнинг бирорта саволини ҳам жавобсиз қолдирмас эди.

Фернанда, ҳаво очилиб кетса бас, эрим яна жазманининг ёнига кетади, деб ишонарди. Ёмғирнинг илк ойларида у эрининг ётоғига киришга ботинолмади, агар кирса Амаранта Урсулани тукқанидан кейин ўзининг хотинликка ярамай қолганини хижолатдан кизариб бўлса-да, эрига айтишга мажбур бўларди. Айни ҳадик ваҳидан бечора аёл табиби ғайблар билан ёзишмасини кучайтирди, лекин ёзишма почтанинг ёмон ишлаши туфайли тез-тез узилиб қоларди. Ёмғирнинг биринчи ойларида қаттиқ довул туриб, бир қатор, темир йўл ҳалокатларига сабаб бўлди ва Фернанда

¹ Номайи аъмол (арабча: амаллар, ишлар номаси, дафтари) – гўё икки фаришта ҳар бир кишининг савобли ишларини ва гуноҳларини ёзиб борадиган дафтар.

табиби ғайблардан бири юборган хатни ўқиб ўзининг мак-
тублари уларга етиб борганини англади. Кейинчалик, ёзиш-
ма бутунлай тўхтаб қолгач, у эри ўша қонли маскарадга
кийиб борган йўлбарс никобини юзига тортиб, банан компа-
нияси шифокорларига бегона исм-фамилия остида учрашиш
ҳақида жиддий ўйлай бошлади. Аммо тошқин офатларини
сўзлаб юрувчи таниш аёлдан компания шифохонаси курғок-
чил ўлкаларга кўчиб кетганини эшитди. Фернанданинг
умидлари пучга чиқди. Тақдирга тан бериб, ёмғир тини-
шини ва Тючта алоқаси қайта тикланишини кутишга аҳд
қилди. Энди пинҳоний дардини ўзи даволар, чунки Макон-
додда қолган ягона доктор – молга бериладиган ўтқи ёйдиган
ғалати француз докторга боришда ўлим афзал кўринарди.
Фернанда, бирор ёрдами тегиб қолар, деган умидда Урсула
билан иноклашиб олди. Бахтга қарши, бечора Фернанда
нарсаларни ўз номи билан атамасди, шу боис, сабабни
оқибат, ички ҳодисаларни эса ташқиси билан алмаш-
тиришга, яъники ичидан қон кетишини шунчаки иситма деб
аташга мажбур бўлди. Қасалини очик айтишдан уялгани
туфайли шундай деди ва натижада Урсула унинг дарди
бачадонида эмас, балки ошқозонида, деб ҳаёл қилди-да,
Фернандага карамелдан¹ тайёрланган дори ичишни масла-
ҳат берди. Агар бошқа аёллар каби очик-сочик бўлганида
эди, Фернанда ёмғирга эътибор ҳам бермасди, чунки аввал
бошдан худди рутубатли бир муҳитда ҳаёт кечирарди. У
овқатланиш вақтини ҳам, оиладаги ўзи жорий этган бошқа
удумларни ҳам ўзгартирмади. Емакхонадаги стол оёғи ости-
га гишт қўйишарди. Овқат пайти хўрандаларнинг оёқлари
хўл бўлмаслиги учун, курсилар қалин пахта устида турарди.
Фернанда ҳамон голланд матосидан тикилган дастурхонга
чинни идишларни териб, кечки овқатдан олдин ҳамиша шам
ёқарди. Унинг фикрича, табиий офат анъаналарни муҳим
саклашга ғов бўлолмасди. Ҳеч ким уйдан кўчага чиқмасди.
Фернандага қолса эди, у барча эшикларни очилмас қилиб

¹ Карамель – шаккар, ундирилган дон ва шу қабиларни қиздириб ҳосил қилинадиган қорамтир молда; вино, пиво, шаккарпазлик моллари ва шу қабиларга ранг бериш учун ишлатилади.

михлаб ташлаган бўларди. Лекин шунга қарамай, уйлари ёнидан полковник Херинельдо Маркеснинг жасади солинган тобутни кўтариб ўтишаётганларида, Фернанда биринчи бўлиб деразага югурди, аммо ним очиқ деразадан кўрганлари хафсаласини пир қилдики, Фернанда оний сониялик ожизлиги учун ўзини анча вақтгача қойиб юрди.

Бундан ғариброк дафн маросимини ҳагто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Тобут ҳўкизлар қўшилган оддий аравага ортилган бўлиб, арава устида банан баргларида қилинган пешайвон силкиниб турарди. Ёмғир тўхтамай қуяр, ғилдираклар ярмигача лойга ботиб қоларди. Тобут устига ёпилган жикка ҳўл байроқдан шаррос сув қуйиларди. Бу ўша порох ҳиди ва қон сингиб кетган, эндиликда барча ветеранларнинг ғазабини кўзғатадиган байроқ эди. Тобут устига ўша полковник Херинельдо Маркес Амаранта чеварлик қиладиган хонага қиришдан олдин даҳлизда қолдирилган зардўзи шокилал¹ қилич қўйилганди. Неерланд сулҳидан сўнг тирик қолган сўнгги ветеранлар шимларини тиззаларигача кўтариб, айримлар яланг оёқ қолда, бир қўлда хасса, иккинчисида ёмғирдан ранги ўчиб кетган қогоз гулчамбар ушлаганча, лой кечиб, тобут ортидан боришарди. Улар ҳалигача полковник Аурелиано Буэндиа номи билан аталиб келадиган кўчадан худди арвоқлардек ўтишарди. Ногаҳон улар, худди буйруқ олгандек, полковникнинг уйи томон юз буришди, сўнг уйдан узоқлашиб, майдонга чиқишди. Бу ерда улар маросим иштирокчиларидан ёрдам сўрашга мажбур бўлишди, чунки дафн араваси лойга ботиб қолганди. Урсула Санта София де ла Пьедадга, мени эшик олдига элтинглар, деб илтимос қилди. У маросим иштирокчиларига шу қадар диққат билан тикилардики, одамлар кампир ҳамма нарсани яққол кўряпти, деган ҳаёлга боришди.

– Алвидо, Херинельдо, ўғлим! – деб қичкирди Урсула. – Жигаримга дуомни етказ, айтки, биз ҳаво очилган қуни, албатта, учрашамиз.

¹ Шокила – дастурхон, сочик, дарпарда, рўмол каби буюмларнинг четига – ҳошиясига тикиладиган ёки шу газмолнинг ўзидан титиб чиқариб ясаладиган безак: ғажим, полук.

Аурелиано Иккинчи катта бувисини яна ўрнига элтди. Сўнг одатдагидек беандишалик билан, бояги гапингиздан муддао не, деб сўради.

– Бор гапни айтдим-да, – деб жавоб қилди Урсула. – Ёмғир тўхташи билан бу оламдан кетаман.

Кўчаларни босган балчик Аурелиано Иккинчини бевозта қила бошлади. Гарчанд, кечикиб бўлса-да, мол-холини ўйлаб ташвишланди ва елкасига брезент ёпганича, Петра Котесникига йўл олди. Петра Котес ҳовли саҳнида бели баробар сув кечиб, ҳаром котган отнинг ўлигини жойидан кўзгатишга уринарди. Аурелиано Иккинчи кўлига хода олиб ёрдамлашди. Отнинг шишиб кетган бахайбат танаси бир чайқалди-да, лойка сувда окиб кетди. Петра Котес ёмғир бошланганидан буён ҳовлисини мол ўлигидан тозалаш билан банд эди. У дастлабки ҳафталарда Аурелиано Иккинчига офатга қарши бирор чора-тадбир кўриш керак, деган мазмунда хатлар йўллади. Аммо у шошилишга ҳеч қандай ҳожат йўқлиги, ишлари ёмон эмаслиги, ёмғир тўхташи биланок, албатта, бирор нарса ўйлаб топажанини айтди. Кейин Петра Котес яйловларини сув босгани, моллари токка қочаётгани, у ерда ҳеч қандай егулик йўқлиги, аксинча уларнинг ўзини ягуар¹ ва эпидемия² нобуд этаётганини маълум қилди. «Ташвишланма, – жавоб берди унга Аурелиано Иккинчи, – барибир, молсиз қолмаймиз, фақат ёмғир тинса бўлгани». Петра Котеснинг кўз ўнгида ўнлаб хайвонлар ҳалок бўлар, у баъзиларини зўрға ҳалоллаб қоларди. У илгари Макондада энг катта ва ишончли бўлган, ҳозирда фақат қўланса хиди қолаётган бойлиги – моллари тошқин томонидан емирилаётганини чор-ночор кузатарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи у ерда нималар бўлаётганидан хабар олгани борганида, нимжон ҳачир ва вайрона отхонада ётган отнинг ўлигини учратди. Петра Котес жазманини кўрганида на ҳайратланди, на қувонди ва на жаҳли чиқди, кинояли жилмайиб қўйди, холос.

¹ Ягуар – йўлбарссимон йиртқич хайвон.

² Эпидемия (латинча: epidemia – ялли, кенг тарқалган (қасаллик)) – юқумли қасалликларнинг муайян ҳудуд учун таъриқдотий тарзда ялли, кенг тарқалиши.

– Хуш келибдилар! – деди Петра Котес.

Аёл қариб, эти суягига ёпишиб кетган, бодом кўзларида бениҳоя маъюслик ва тақдирга тан бергани кўриниб турарди. Аурелиано Иккинчи тагин елкасига брезент ёпиниб юришдан эрингани боис, Петра Котесникида уч ой қолиб кетди. «Қаергайм шошиламан, – дерди худди Урсулага ўхшаб. – Ҳавонинг очилишига ҳам озгина қолди». У Петра Котеснинг сўлғинлигига биринчи ҳафтадаёқ кўникиб қолди. Вакт ва ёмғир унинг гўзаллигига сезиларли таъсир ўтказган эди. Аммо Аурелиано Иккинчи унга бора-бора гўёки илгариги Петра Котес деб қарайдиган бўлди, илгариги тентакликларини, молларнинг беомон кўпайишига сабаб бўлган севгиларини эслади. Иккинчи ҳафтанинг тунларидан бирида, қисман истак ва қисман тамагирлик таъсирида, Петра Котесни эркалатиброк турди. Лекин аёл лоқайд эди. «Тинчгина ухла, – тўнғиллади у, – ҳозир тентаклик қиладиган вақт эмас». Ва Аурелиано Иккинчи шифтдаги кўзгуларда ўзини ва Петра Котеснинг сўлғин аксини кўрди-ю, аёлнинг ҳақлигини тушунди. Англадики, вақт ҳеч ўзгармаган, лекин уларнинг ўзлари энди ширин тентакликларга ярамай қолишган эди.

Биргина Урсула эмас, балки бутун Макондо аҳли ҳам ёмғирнинг тинишини ўлишлари учун кутишаётганига ишонган Аурелиано Иккинчи Фернанданинг уйига сандикларини кўтариб келди. У кўчалардан ўтаркан, кўзлари мурдаларникидек қотиб қолган одамларни кўрди. Улар қўлларини ковуштирганча деразалари олдида ўтириб, вақтнинг яхлит, бўйсунмас, тартибсиз оқимини бутун вужудлари билан ҳис қилишарди. Ёмғирга тикилишдан бўлак ишлари қолмагани учун ҳам вақтни ой ва йилларга, кун-у соатларга бўлиш бефойда эди. Болалар Аурелиано Иккинчини кувона-кувона кутиб олишди. Энди у болаларни эскириб қолган, овози зўрға чиқадиган аккордеони билан овута бошлади. Лекин Буэндиаларнинг кенжа авлодига инглиз энциклопедиясидаги расмларни кўриш кўпроқ ёқарди. Аурелиано Иккин-

чининг тасаввури дирижабли¹ тасвирини булутлар орасидан ўзига бошпана кидираётган филга айлантирарди. Бошқа варақда чавандознинг расми бор эди. Кийими ғайриоддий бўлишига қарамай, суворий жуда таниш туюларди; расмни бошидан охиригача ўрганиб чиққан Аурелиано Иккинчи, бу полковник Аурелиано Буэндиа, деган хулосага келди. Расмни хотинига кўрсатди, Фернанда чавандоз нафақат полковникка, балки барча Буэндиаларга ўхшаб кетаркан, деди. Аслида эса у расмда татар жангчиси тасвирланган эди. Хотини уйларида атиги олти кило тузланган гўшт-у бир қоп гуруч қолганини айтгунича, Аурелиано Иккинчи ўз вақтини Родоский хайкаллари ва илон ўргатувчилар ўртасида беғалвагина ўтказарди.

– Хўш, мендан нима истайсан? – сўради у.

– Билмайман, – жавоб берди Фернанда. – Бу – эркакларнинг иши.

– Яхши, – деди Аурелиано Иккинчи, – ёмғир тинсин, бирор нарса ўйлаб топарман.

Тушликка атиги бир бўлак гўшт билан бир чимдим гуруч тегса-да, у энциклопедияни қўлдан қўймасди. «Ҳозирча борш² қилиб бўлмайди, – деди у, – лекин ёмғир ҳам мангу ёғмайди-ку». Аурелиано Иккинчи рўзгор ғамини емай қўйгани сайин Фернанданинг ғазаби ортарди. Унинг ғалвалари эрталаб гитаранинг³ йўғон торлари чалган куй каби зерикарли оҳангда бошланар, кечаси ёрқин рангларга чўлғаниб, энг юқори пардаларга кўтариларди. Дастлаб Аурелиано Иккинчи хотинига эътибор бермади, аммо эртасига нонуштадан сўнг ёмғир шовқинидан ҳам баттар тўнғиллаш жонига тегди. Фернанда, гарчанд, кироличалардек тарбия кўрган бўлса-да, бу жинни хонадоннинг чўрисига айланиб қолгандан, пуф деса учиб кетадиган бу уйни одам киламан деб эрта-ю кеч кора терга ботиб юрган бир пайтларда нукул

¹ **Дирижабль** (французча: dirigeable – бошқариладиган) – ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилувчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан енгил учиб аппарати.

² **Борш, боршч** – давлаган солинган қарам шўрва.

³ **Гитара** (испанча: guitarra – чертма мусика асбоби) – олти ёки етти торли, чертиб чалинадиган мусика асбоби.

каравотда ағанаб ётадиган дангаса, имонсиз ва бузуки эрининг устидан нолирди: яъники, ҳар сафар ухлашдан олдин кўзлари кум тикилгандай ачишади, эрталаб ҳеч кимса ундан ҳол-аҳвол сўрамайди, очигини айтганда, уни бу оила аъзолари иссиқ қозонни ушлайдиган кир латтачалик кўрмайди, бу оиладан ҳеч қачон марҳамат кутмаган, ҳамма уни ғийбат қилади, мунофиқ, риёкор, муғомбир деб аташади, ҳатто бир куни жойи жаннатда бўлгур Амаранта ҳамманинг олдида, Фернанда орқа тешик билан рўзанинг фаркига бормайди, деган эди, майли, бунисиям майли, бечора Фернанда худонинг измига бўйсуниб, барчасига чидади, лекин энди сабр косаси тўлиб тошди, чунки бир марта аблах Хосе Аркадио Иккинчи, уйнимизга юбкали качакони олиб келгани учун ҳам оиламиз нобуд бўляпти, деб айтди, тасаввур қилинг-а, юбка кийган ҳокимиятпараст качакони, жинси қанжиқ качакони, ҳукумат ишчиларни ўлдиришга юборган качақолардан бирини айтгандай бўлди, лекин у аблах аслида герцог Альбанинг чўкинтирган кизини, ҳаттоки президентларнинг хотинлари ҳасад қиладиган, таниқли авлодга мансуб, қони тоза, ўн битта испан фамилияси остида имзо чекиш ҳуқуқи берилган, бу нокас шаҳарда илк ўн олти одамга мўлжалланган стол тузган якка-ю ягона фуқарони, яъники, Фернандани назарда тутди, лекин суюкоёк эр эса кулгидан ичаклари узилиб, бунча кўп қошиғ-у санчкининг, пичоғ-у чойқолдиқларнинг биз христианларга нима кераги бор, улар, балки, киркоёқлар базмига яраб қолар, деди, аслида эса, кулгили жойи йўқ эди,¹ негаки бу ерда қачон оқ ва қачон қизил вино тортилишини, қайси йўл билан ва қайси қадахга қуйилишини Амаранта, оқ вино кундузи, қизили кечаси ичилади деб юрадиган ўша марҳума Амаранта эмас, балки Фернанда билади, ёлғиз угина тилла тувакка ёзилиши билан фахрланиши мумкин, гўрингда тўнгиз копгур полковник Аурелиано Буэндиа эса уни мазах қилди, тузукрок қаранглар, тагин келинимизнинг нажоси гул эмасмикан, деб айтди, ҳатто ўз қизи Рената бир куни ётоқда уни уялмай-нетмай кузатиб, сўнгра бошқаларга, тувак тилладан, аммо ичидагиси оддий нажос, энг оддий нажос, ҳатто оддийдан ҳам

оддийроқ шунчаки качаконинг нажоси, деб айтди, ўзи тук-
кан шундай деди, буям майли, у ҳеч кимдан нажот кутмай
қўйди, аммо эридан заррача бўлса-да, хурмат талаб қилишга
ҳаққи бор-ку, ¹ахир Аурелиано Иккинчи унинг махрами,
ягона ҳомийси эди-ку, лекин бу тўнка эр уни дикқинафас
дўзахга бошлаб келди, рўза пайтда эри билан ётишдан
иймангани баҳона эр дегани юпқага ўраб ташласа ит ҳам
карамайдиган манжалаки аёлниқига жўнади, ўша байтал-
нинг корсонини кўрган заҳотиёқ кимлигини билиб оласан,
ўша қанжик билан солиштирса, шохона саройда ҳам, чўчка-
хонада ҳам, дастурхон атрофида ҳам, тўшакда ҳам, конун-
параст, итоатгўй ва жабрдийда ўртасида осмон билан ерча
фарқ бор. Фернанданинг, донья Рената Арготе ва нақ авлиё,
ҳақиқий христиан, Мукаддас макбара ордени нишондори
дон Фернандо доль Карпионинг якка-ю ягона севимли
қизлари Фернандага, худонинг қудрати туфайли ҳеч қачон
мозорда чиримайдиган, терилари ўлганларида ҳам келин-
чакларнинг атлас қўйлаги каби силлиқ ва тоза турадиган,
кўзлари ҳамиша ёқутдай нур сочаверадиған улуг зотларнинг
тирноғи бўлимиш Фернандани хўрлашга ҳеч кимнинг ҳадди
сигмайди.

– Сал ошириб юбординг, – дея унинг гапини бўлди
Аурелиано Иккинчи, – отангнинг жасадини олиб келишган-
да анча хидланиб қолган эди.

У Фернанданинг гапларидан айни шу хатони топгун-
ча унинг дийдиёсини кун бўйи тишини-тишига қўйиб эшит-
ди. Фернанда саволга жавоб бермади, лекин овозини сал-пал
пасайтирди. Кечки овқатдан кейин хотинининг дийдиёси
яна кучайиб, кўчада қўйиб ётган жала шовқинини босиб
кетди. Аурелиано Иккинчи кўзини ердан узмади, озгина
тамадди қилди-ю, ётоғига жуда эрта кетди. Эртасига нонуш-
та пайтида Фернанданинг аъзойи бадани титрар, унинг кеча-
си билан миғжа қокмагани билиниб турарди. Аммо энди
ўтмиш хотиралари унга азоб бермаётгандек туюларди. Ле-
кин эри қайнатилган тухум борми, деб сўраганида, у тухум
ўтган ҳафтада тамом бўлди, деган оддий гап билан чеклан-
масдан, вақтини ўзининг искирт киндигига махлиё бўлиш

билан ўтказди, сўнгра дастурхонга тўрғайнинг ковурилган жигарини олиб келишни талаб қилишга ор қилмайдиган эркакларга қарата аччик нутқ сўзлади. Аурелиано Иккинчи одатдагидек болаларни тўплаб, биргаликда энциклопедиясидаги расмларни кўришга тушди. Фернанда гўёки Меменинг ётоқхонасини йиғиштира бошлади, аслида эса у бир нарсани – қўлидан бечора, бегуноҳ болаларга энциклопедиядаги расм полковник Аурелиано Буэндианинг расми эканини уқтиришдан бошқа вақо келмайдиган, охириги уятини йўқотган эри барча гапларини эшитишини истарди. Кундузи сиеста соатларида, болалар ухлаб қолишганида Аурелиано Иккинчи галереяга чиқиб ўтирди, лекин Фернанда уни ўша ердаям топиб олди, устидан роса масхаралаб кулди, атрофида сўнадек гўнғиллаб айланди. У хушжомат эрчаси уйида то егани тош қолғунига қадар худди эрон шохидек ёмғирга тикилиб ўтиравериши, чунки у дангаса, текинхўр пасткаш, ландавур эканини, хотини эвазига яшашга кўникиб қолганини ва нукул гап билан қорнини тўйдирувчи аёлга уйландим, деб ўйлашини уқтирди. Аурелиано Иккинчи хотинини индамай худди қардек роса икки соат эшитди, бутун таъна-ю маломатларини кечгача тинглади. Ахири сабр косаси тўлди, шекилли, Фернанданинг гаплари миясида худди барабан садосидек янграйверди.

– Худо хаки, овозингни ўчир! – деб бақирди у хотинига.

Фернанда бунга жавобан овозини баттар баландлатиб:

– Ўчирмайман! – деди. – Гапларим кимга ёкмаса, бу ердан чиқиб кетсин!

Шундан сўнг Аурелиано Иккинчи ўзини гута олмади. У гўё керишмоқчи бўлгандек аста ўрнидан турди ва совук бир ғазаб билан бегония, қирққулоғу бошқа гуллар ўсган тувакларни бирин-кетин полга улоқтириб, чил-чил синдирди. Фернанда кўрқиб кетди. У ўзининг асабий жавраши бу қадар улкан кучли таъсир қилишини ўйламаган, муроса-ю мадора учун фурсат қолмаган эди. Ногоҳоний озодликдан маст бўлган Аурелиано Иккинчи ойнаванд шкафдаги идиш-

ларни олди ва шошмасдан полга иргита бошлади. У бир вақтлар уйининг деворларига коғоз пуллар ёпиштиргани каби, хотиржам ва жиддий бир киёфада, кимматбаҳо биллур идишларни, қўлда ишлов берилган вазаларни, атиргуллар тўлдирилган кема ичидаги кизлар тасвирланган картиналарни, тилла суви юритилган кўзгуларни, хуллас, уйдаги синиши мумкин бўлган барча буюмларни деворга ура бошлади. Энг охирида қўлида ошхонада турган каттакон сопол кўза илинди. Кўза синди-ю, худди портлаган бомбадек ҳовлига сочилиб кетди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи қўлини ювди, елкасига брезентини ташлаб қўчага чикди-да, тун яримлай деганда тузланган гўшт, гуруч, макка ва пича банан солинган қопларни олиб келди. Шу-шу, рўзғори озик-овқатдан зорикмайдиган бўлди.

Амаранта Урсула билан кичик Аурелиано ёмғирли кун ва йилларни ҳаётларидаги энг бахтли пайтлар деб эслашарди. Фернанданинг таъқиқларига карамай, улар ҳовлидаги кўлмаклар бўйлаб кезишар, калтакесак ушлаб, уларни тилка-пора қилишар, капалакларнинг канотидан олишган чангни Санта София де ла Пьедадан яширинча шўрвага солиб, гўё овқатни захарлаган бўлишарди. Аммо уларнинг энг ажойиб ўйинчоғи Урсула эди. Болалар у билан худди каттакон тўзиган қўғирчокдек муомала қилишар, бурчакдан бурчакка етаклаб, рангли латталар билан безашар, юзига қоракуя суртишарди. Бир куни курбаканинг кўзларини ўйишгани каби бечора кампирнинг кўзларини боғбон қайчиси билан ўйиб олишларига сал қолди. Улар, айниқса, кампир алаҳлаганда хурсанд бўлишарди. Ёгингарчиликнинг учинчи йилида Урсуланинг мияси айний бошладди чоғи, энди бугунги кунни узок ўтмиш билан чалкаштира бошлади. У юз йилча илгари дафи этилган катта бувиси Петролина Игуараининг ўлими муносабати билан уч кун тўхтамай йиғлади. Кенжа Аурелианони ўша муз парчасини томоша қилишга борган ўғли Аурелиано билан адаштириб юборди, кичик Хосе Аркадиони эса ўзининг дўлилар билан қочиб кетган тўнғичи билан алмаштирди. Урсула оила тарихини шу қадар кўп сўзлардики, натижада ўйинкароклик

килиб, бечора кампирнинг аллақачон оламдан ўтган қариндош-уруғларини «меҳмон»га олиб келишарди. Сочларига кул сепилгани-ю кўзи қизил латта билан боғлаганига қарамай, Урсуланинг қувончи ичига сиғмасди. Назарида, болалар батафсил тасвирлаб беришган қариндошлари орасида ўтиргандай бўларди. Урсула бобосининг бобоси ҳам туғилмаган пайтлардан олдинроқ содир бўлган воқеалар ҳақида сўрар, улар келтиришган янгиликлар билан жуда-жуда қизиқар, оламдан ўтган қариндошларини эслаб, суҳбатдошларига қўшилиб йиғи-сиғи қиларди. Урсуланинг уруш пайтида авлиё Юсуфнинг баҳайбат гипс ҳайкалини олиб келиб, то ёмғир тингунча туратурсин деган одамнинг кимлигини ўжарлик билан сўраб-суриштиришига дарров уйдагилар эътибор беришди. Шунда Аурелиано Иккинчи ёлғиз Урсулагина биладиган яширин хазина борлигини эслади, аммо унинг ҳийлалари ҳеч қандай самара бермади. Гарчанд, Урсула алаҳлаб, одамлар-у воқеаларни қориштира-да, бу сирини очмасликка етарли эс-ҳушини саклаб қолган эди. Кампир ўша олтиннинг ҳақиқий эгаси эканини исботлаб берадиган одамгагина ишониши мумкин эди. Урсула шу қадар пухта ва саботли эдики, бир куни Аурелиано Иккинчи ўзининг собик ҳамтовокларидан бирини хазина эгаси сифатида бошлаб келганида, бирпасда даъвогарнинг кимлигини фош этиб ташлади.

Урсула ўша сирни ўзи билан нариги дунёга олиб кетишига қаттиқ ишонгач, Аурелиано Иккинчи оқова сувга арик қаздириш баҳонасида ер қазувчиларни бошлаб келди ва уларга қўшилиб, ҳамма жойни илма-тешиқ қилиб юборди, лекин ҳолдан тойдирадиган даражадаги уч ойлик қидиришлар беҳуда кетди. Шундан кейин у Пилар Тернерадан фол кўришни илтимос қилди, лекин фолбин карталарни Урсула чийлаб берсагина ҳақиқат аён бўлади, деб тушунтирди. Фолбин аёл хазина мавжудлигини тан олди, айтишича, хазина оғзи мис сим билан боғланган қопга солинган етти минг икки юз-у ўн тўртта олтин тангадан иборат бўлиб, улар Урсуланинг қароватидан бир юз-у йигирма икки метрли радиусли доира узоқликда қўмиб қўйилган экан. Пилар

Тернера то ёмғир тиниб, уч ёз фасли ўтиб, боткокликлар қуёшда қуриб битмағунича хазинани қўлга киритиб бўлмаслигини огоҳлантирди. Урсуланинг кароватидан ховли деворигача бўлган масофанинг роса бир юз-у йигирма икки метр чиққани Аурелиано Иккинчини таажжубга солди ва ҳатто ўйга толдирди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг хоналарини ўлчаётганини ва ер қовловчиларга ариқни яна бир метр чуқурлаштиришга кўрсатма берганини кўриб, эрим ҳам эгизак укаси каби ақлдан озган бўлса керак, деб ўйлади. Катта бобосидек кидирув безгакига мубтало бўлган Аурелиано Иккинчи озиб-тўзиб, яна укасига ўхшаб қолди; энди у Хосе Аркадио Иккинчига нафақат ориқлиги ва ёнокларининг туртиб чиққанлиги, балки қарашининг паришонлиги-ю аллақандай ғарибнамолиги билан ҳам ўхшаб кетарди. У болаларга ортиқ эътибор бермай қўйди. Бошдан оёғигача лойга ботиб юрар, ошхонанинг бир бурчагига тикилиб олиб апил-тапил овкатланар, онаси Санта София де ла Пьедаднинг саволларига зўрға жавоб қайтарарди. Аурелиано Иккинчи хотини ҳатто тасаввур ҳам қилмаган ғайрат билан ишлардики, буни кўрган Фернанда ундаги қизикқонликни меҳнатсеварликка, бойликка ташналигини фидокорликка, ўжарлигини эса тиришқокликка йўйди; эрини танбалликдан ҳалос қилмокчи бўлиб андишасиз заҳар сочганларини эслаб, виждони қийнала бошлади. Аммо Аурелиано Иккинчи Фернанданинг ярашишга шай турганини сезмасди. Шох-шаббалар ва чириган гуллардан иборат, нақ томоғигача келадиған ботқокда тик турганича боғни қавларди, у энди ички ва ташқи ҳовлиларни қавлаб бўлган, шарқий галереянинг пойдеворини шу қадар чуқур қазиган эдики, бир тун уйдагилар қаердадир ер остида содир бўлган силқини шу даҳшатли товушдан уйғониб кетишди. Аввалига зилзила деб ўйлашди, аслида эса уйдаги учта хонанинг поли чўкиб кетган, галерея полида ҳосил бўлган катта ёриқ эса то Фернанданинг ётоғигача чўзилганди. Аурелиано Иккинчи ўшанда ҳам кидирувдан воз кечмади. Гарчанд, умидлари сўнганига қарамай, бўшаб қолган пойдеворни мустаҳкамлашди, ёриқни қоришма билан тўлдирди ва ишни ғарб томонга қўчирди.

Янаги йил июнь ойини ёмғир сусая бошлаган иккинчи хафтасида, ҳам Аурелиано Иккинчи ҳовлининг кунботар тарафини кавлаб ётарди. Булутлар сийраклагади, ҳаммада бугун-эрта ҳаво очилиб кетади, деган умид уйғонди. Шундай бўлди ҳам, жума куни кундуз соат иккида куёш кўриниш берди. У мисоли пишик ғишт каби кизил ва дағал, мисоли сувдек шаффоф эди. Ўша кундан бошлаб, ўн йил давомида бир томчиям ёмғир ёғмади.

Макондо харобазорга айланган эди. Кўчалар шилта бўлиб кетган. Кўлмакларда бу ерга қандай тез келган бўлса шундай тез даф бўлган ажнабийлар қолдириб кетган мебель қолдиқлари моғор босиб ётарди. Банан безгаки пайтида яшин тезлигида қурилган уйлар ҳувуллаб қолганди. Банан компанияси арзигулик мол-мулкни ташиб кетган унинг темир панжара билан ўралган кўргони ўрнида тоғ-тоғ ахлатлар ётарди. Салкин айвонида кечалари карта ўйналадиган ёғоч уйларни гўё бир неча йиллардан сўнг Макондони ер юзидан супуриб ташлайдиган дахшатли бўронга замин ҳозирлаган шамоллар учуриб кетгандек эди. Бу ерда қачонлардир одамлар яшаганини исботловчи бирдан бир далил Патриция Браун автомобилда унутиб қолдирган, устига гул чекилган кўлқоп эди, холос. Бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа томонидан ўрганилган ва кейинчалик банан плантациялари пайдо бўлган яйдоқ далалар энди у ер-бу ерида чирик тўнкалар ётган ботқокликка айланган бўлиб, уларнинг нариги уфкида неча йиллар давомида кулранг бир денгиз сассиз кўпириб ётди. Биринчи якшанбада шаҳарда нима гаплигини билиш учун кўчага чиққан Аурелиано Иккинчи довираб қолди. Ёмғирдан сўнг тирик қолганлар – улар Макондога банан безгаки қопламасдан илгари кўчиб кетганлар эди – кўчанинг ўртасида ўтириб олиб, баданларини офтобга туттишарди. Ҳали уларнинг терисида сув ўтига ҳос яшил тусини, ёгин кезида ўрнашган моғор хидини ҳамон саклаб қолган эди, лекин она шаҳарлари яна ўзларининг ихтиёрида эканини англаганлари боис, юзларида қувноқ табассум акс ётарди. Турклар кўчаси эски аҳволига қайтган – оёқларига шиппак кийиб, қулоқларига оғир темир сирға

такиб кўлбола буюмларини тўтикушларга алмаштирганча жаҳон кезган ва ниҳоят, минг йиллик дарбадарликдан сўнг Макондодан бошпана топган араблар даврига қайтган эди. Дўконлардаги моллар чириб кетган, пештахталарни ёғочхўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган, деворлар нураб тушган эди, аммо арабларнинг учинчи авлоди вакиллари ҳамон ота-боболарининг жойларида ўтиришар, улар камсўз, бепарво, на вақтга, на табиий офатларга бўйсунувчи одамлар бўлиб, уйқусизлик касали ёки полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки жангидан кейинги пайтлардаги каби тирик ва, балки, ўлик эдилар. Арабларнинг кимор столлари, соябонли столлари, мерганлик тири қолдиқлари ҳамда тушлар таъбир қилиниб, келажак фол кўриладиган тор кўчанинг вайронаси орасида ўз матонатини саклаб қолганлари Аурелиано Иккинчини шу қадар таажжубга туширдикки, одатдагидай беандишалик билан, бу тўфонда қандай қилиб чўкмай қолдинглар, ахир, сув ютиб ўлиш ҳеч гап эмас-ку, деб сўради. У аини саволини эшикма-эшик юриб такрорлар ва ҳамма жойда айёрона табассум, хаёлчан нигоҳларга дуч келар, ҳамма жойда бир хил:

– Биз сузишни билардик, – деган жавобни эшитарди.

Макондо ахли ўртасида биргина Петра Котес араблардай юраги тоға бўлиб чиқди. Кўз олдида молхона-ю отхоналарнинг деворлари қулаб тушса-да, у ўзини хотиржам саклаб, уйдаги тартибнинг бузилишига йўл қўймасди. Ёмғирнинг сўнгги йили у Аурелиано Иккинчини уйига хат орқали бир неча бор чақиртирди. Жазмани эса, гарчанд аниқ кунини билмаса-да, барибир, қайтиб боражагини, борганда ҳам нақ бир коп тилла кўтариб боражагини ва шу баробар Петра Котеснинг ётоғини тиллага кўмиб ташламоқчи эканини маълум қилди. Петра Котес юрагидан бу аччиқ қисматга дош берадиган куч излади-ю, муттасил қаҳр – ҳаққоний, совук бир қаҳр топди; ўйнаши ва ёғингарчилик туфайли йўқотилган оромини қайта тиклашга оғти ичди. Унинг қарори шу қадар қатъий эдики, Аурелиано Иккинчи охириги хатни олганидан сўнг саккиз ойни ўтказиб униқига келганида, захил юз, сочлари тўзгиган, кўзлари ич-ичига ботиб

кетган, териси яра-чакага тўлиб-тошган Петра Котес коғоз парчаларига номер ёзиб, уларни лотерея билетига айлантирарди. Аурелиано Иккинчи аёл қаршисида тонг котиб турар, шу қадар ориқ, шу қадар сертакаллуф эдики, Петра Котес унга қараб, ахир бу хушторим эмас, балки эгизак укамга ўхшайди-я, деб ўйлади.

– Акддан оздингми? – деди Аурелиано Иккинчи. – Лотереяга бало борми? Энди унга ўлган мол-ҳолнинг суягини тикасанми?

Шунда маъшукаси уни ётоғига олиб кирди ва Аурелиано Иккинчи у ерда турган хачирни кўрди. Хачир бекаси каби ориқ бўлиб, эти устихонга ёпишган, лекин бекасига ўхшаб дадил ва ҳаракатчан эди. Петра Котес уни ўзининг қаҳри билан боккан эди. Уйда на ўт, на маккажўхори ва на ўт-ўланларнинг томири қолганида хачирни ётоғига олиб кириб, унинг қорнини батист чойшаб, эрон ғиламлари, духоба кўрпа, баҳмал пардалар, одатда, архиепископлар ёпинадиган, зардўзи шокила билан безалган кўрпа ғилофи билан тўйдирган эди.

* * *

Урсула ваъдасига вафо қилиб, ёғин тингани захотиёк ўлиш учун анча меҳнат қилди. Атиргулларни нобуд қилган, барча боткокликларни тошга айлантирган. Макондонинг занг босган тунока томларини-ю юз йиллик бодом дарахтларини иссиқ тупрокка кўмиб кетган гармсел¹ турган август ойида кампирнинг онги сал-пал равшанлашди. Урсула уч йил давомида болаларга ўйинчоқ бўлганини англаб, ўзига раҳми келиб, роса йиғлади. У юзидаги қорақуя изларини ювиб ташлади, уст-бошига осилган латта-лутгаларни, қуритилган қалтақесак ва қурбакаларни, турли тақинчоқларни улоқтирди ва Амарантанинг ўлимидан кейин биринчи марта бировнинг ёрдамисиз, оила ҳаётига яна аралашинишга тайёр ҳолда тўшакдан ўзи турди. Зулматда йўл топиб юришда унга

¹ Гармсел (форсча; иссиқ мамлакатлар, ўлкалар) – сзда бўладиган иссиқ ёқимсиз зарарли шамол.

саркаш юраги кўмаклашарди. Ҳаракатдаги ишончсизликни пайкаган одамлар заифлашиб қолган Урсулага раҳмлари келарди, аммо ҳеч ким унинг чиппа кўр эканини ҳаёлига келтирмасди... Урсула кўр эди, лекин кўрлиги унга ўзи экиб парвариш қилган гулзор ёмғирдан ювилиб кетганини ва у ерни Аурелиано Иккинчи қавлаб ташлаганини, уйнинг девори-ю поллари ёрилганини, мебелнинг шалоғи чикиб ранги ўчганини, эшиклар ошиқ-мошиқлардан суғурилгани-ю оилада янги, нотаниш бир итоатгўйлик ҳамда ғамгинлик руҳи пайдо бўлганини пайқашга монелик қилолмасди. Пайпаслай-пайпаслай бўм-бўш ётоқхоналарга кирган Урсула тахталарни кемираётган чумолилларнинг бетиним гўнғиллашини, кийим шкафларидаги қуяларнинг шитирлашини, ёгин пайтида пайдо бўлиб унинг пойдеворини илма-тешиқ қилиб юборган сарик қумурскаларнинг шовқинини эшитди. Бир куни у кийим-бош солинган сандикни очиши биланок Санта София де ла Пьедадни ёрдамга чақиригага мажбур бўлди, чунки саниқдан сон-саноксиз сувараклар отилиб чиқди. Барча кийимлар қукунга айланган эди. «Бундай қаровсиз жойда яшаб бўлмайди, – деди у. – Бу ярамаслар бир куни ўзимизни ҳам еб қўйишади». Шу кундан бошлаб, Урсула тинчини йўқотди. Сахармардондан уйғониб олиб ҳаммани, ҳатто болаларни ҳам кўмакка чақирарди. Омон қолган яроқли кийимлар-у кўрпа-тўшакни офтобга ёйди, суваракларни дори сепиб ҳайдади, эшик ва дераза ромига ўтган чумолилларни кириб ташлади, уяларига сўндирилмаган оҳақ тикиб устидан сув қуйди. Ҳамма нарсани қайта тиклаш иштиёқида қуйиб-ёнаётган Урсула, уйнинг энг хилват бурчакларигача етиб борди. Ҳосе Аркадио Буэндиа ҳикмат тошини кидиравериш мияси ачиб кетган хонани ахлат-у қўланса хидидан аритди, солдатлар остин-устин қилиб юборган заргарлик устахонасини тартибга келтирди ва, ниҳоят, Мелькиадеснинг хонасини текшириб кўриш ниятида қалит беришларини сўради. Ҳосе Аркадио Иккинчи ўлмагунча хонага ҳеч кимни қўймасликка оғт ичган Санта София де ла Пьедад турли найранглар қўллаб, Урсулани бу ниятидан қайтаришга уринди. Аммо уйнинг барча хоналаридаги

ҳашоратларни ўлдиришга катъий аҳд қилган кампир ҳеч қўнмади, ахири уч кундан сўнг Мелькиадеснинг хонасини очишди. Димоғига урилган бадбўй ҳиддан йиқилиб кетаёзган Урсула эшик ёндорини зўрға тутиб қолди, аммо икки сония ўтар-ўтмас, хонада Меменинг мактабдоши дугоналарига аталган етмиш иккита тувак сақлангани-ю ёмғирли бир тунда солдатлар Хосе Аркадио Иккинчини кидириб, бутун уйни титиб ташлашган бўлса-да, уни, барибир, тополмагани ёдига тушди.

Хосе Аркадио Иккинчи хонада ўтирганча, қўлёзмаларни таҳлил қиларди. Бутун юзини қоплаган узун сочсоқоли орасидан эса яшил тус олган тишлари-ю гўёки қотиб қолган кўзлари кўринарди, холос.

– Вой худойим-ей! – деб қичкирди Урсула худди кўзлари соғ одамдек. – Сени озодаликка ўргатиш учун озмунча куч сарфловдимми, чўчкадан баттар ифлос бўлиб кетибсан-ку!

Катта бувисини товушидан таниган Хосе Аркадио Иккинчи бошини эшик томон бурди, жилмайишга ҳаракат қилди ва Урсула қачоқлардир айтган гапни ўзи сезмаган ҳолда такрорлади:

– Сен нима деб ўйловдинг? – дея тўнғиллади у. – Вакт ўтяпти-ку, ахир.

– Рост-а, – деди Урсула мурасага келиб, – лекин, барибир, инсоф ҳам керак-да.

Шунда у ўлимга маҳкум этилганлар камерасида ўтирган полковник Аурелиано Буэндиа ҳам ўзига айна жавобни қайтарганини эслаб, вақтнинг ўтишидан келажакка қараб эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилиши ҳақидаги фикрдан яна чўчиб кетди. Лекин Урсула бу сафар ҳам бўш келмади. У Хосе Аркадио Иккинчини худди ёш боладек уришди, соқолини олдиртирди, ювинтирди ва тўзиб кетган катта рўзгорни тиклашда ёрдам беришини талаб қилди. Хосе Аркадио Иккинчи ихтиёрий маҳбусликка кўникиб қолганиданми, ўзи тинчлик ва ором топган хонани ташлаб кетишни ўйлаб даҳшатга тушди. Уни хонадан чиқаришга қодир бирорта куч йўқ эди, чунки у мурдалар ортилган икки юз

вагонли поезднинг ҳар куни кечкурун Макондодан денгизга йўл олишини кўришни истамасди. «У ерда станцияда тўпланган ҳамма одам бор эди! Уч минг тўрт юз-у саккиз нафар одам!» деб бақирди у. Шундагина Урсула чевараси кўрлик дунёсидан ҳам баттарроқ бир зулмат ичида, худди катта бобоси каби, бу дунёни тамом унутиб, бир ўзи, ёлғиздан ҳам ёлғиз бир ахволда, ҳудудсиз танҳолик оламида яшаётганини тушунди. У Хосе Аркадио Иккинчини тинч қолдирди, аммо унинг ҳисси эшигидаги осма кулфни олдириб ташлади, хонани ҳар куни йиғиштиришга, биттагина тувакни қолдириб, қолганларини чиқариб ташлашга ва маҳбуснинг катта бобосини каштан остида қандай озода саклашган бўлса, уни ҳам шундай озода асрашга кўрсатма берди. Фернанда Урсуланинг хатти-ҳаракатларини олдиниға галдаги жиннилик хуружи деб ўйлаб, ғазабдан ўзини зўрга тутарди. Аммо бирдан Римдан хат келиб қолди – кенжа Хосе Аркадио мукаддас олт олдидан Макондога бормокчи эканлигини хабар қилди. Хушхабар Фернандани шунчалар қувонтириб юбордики, авлод-аждодлари маскани ўғлида ёмон таассурот қолдирмаслиги учун уйни йиғиштиришга ва гулларга қуниға тўрт мартадан сув қуйишга киришди. У галереяға қирққулоқ жамбилли гулдонларни, бегония экилган тувакларни, уларни Аурелиано Иккинчи жини кўзиганда нобуд қилганидан Урсула хабар топмасдан бурун галереяға қўйиб чиқди ва табиби ғойиблар билан ёзишмасини қайта тиклади. Қумуш идиш-товокларни сотиб, ўрниға сопол ва қалай идишлар харид қилди, шундан сўнг доимо энг асл ва энг қимматбаҳо чинни-ю биллур идишлар турадиган шкаф ғариб бир тусға кирди. Аммо Урсулага булар қамлик қиларди. «Дераза ва эшикларни очишсин, – деб қичқирарди у. – Ғўшт ва балиқ коворишсин, энг катта тошбақаларни сотиб олишсин, яна ажнабийлар келиб, бўйраларини тўшасин, шундоқ атиргулларнинг устиға сийсин, истаганча овқатланишсин, майли, қусаверсин, сўкинсин, ҳуллас, қўнгилға сикқанини қилаверсин, балки ўшанда кашшоқликни чўчитиш мумкин бўларди». Лекин Урсуланинг гаплари хомхаёл эди. У жуда қариб қолган, ошини ошаб, ёшини яшаган ва эндиликда

хўрозқанд ясашга қуввати етмас, авлодларига эса унинг матонати насиб этмаган эди.

Сандикларини яна Петра Котеснинг уйига қайтариб олиб борган Аурелиано Иккинчининг маблағи оилани очдан ўлдирмасликка етарди, холос. Ютуғига ҳақир тикилган лотерея билетларидан тушган даромадга Петра Котес иккови бир-иккита мол сотиб олиб, эски ишларини и зўрға тиклашди. Аурелиано Иккинчи уйма-уй юриб билет сотар, лотерея диққатни тортсин дея шахсан ўзи ҳар парча қоғозни турли рангдаги сиёҳлар билан бўяб чикарди. Бировлар билетларни миннатдорчилик ҳисси туфайли, бошқалар эса раҳми келганидан харид қилаётганини у ҳатто пайкамасдан ҳам. Аммо энг раҳмдил харидорлар ҳам билет билан бирга йигирма сентавога чўчка ёки ўттиз икки сентавога бузоқ ютиш умидини ҳам ўйлаб, сотиб олишарди. Бу умид шундай ҳаяжонга солардики, ҳар сешанба куни кечкурун Петра Котеснинг ҳовлиси кичкина бир бола кождаги бахтли номерни тортиб чиқарадиган бахтли онлар илинжида келган одамларга тўлиб кетарди. Бу йиғинлар ҳафталик ярмаркага айланар – кеч кира бошлагач, ҳовлига соябонли столлар-у ичкилик сотадиган дўконча ўрнатиладди. Кўпчилик бахтли билет эгалари ютукка чиққан чўчка-ю бузоқларни, кимдир мусикачиларни таклиф этади, бошқа биров ичкилик сотиб олади, деган шарт билан умум қозонига қурбон қилишарди. Аурелиано Иккинчи беихтиёр яна аккордеонини олиб, мечкайлик беллашувида иштирок етарди. Бу ўтмишдаги базмларга ғарибона таклид эди, холос. Аурелиано Иккинчи мечкай Филни беллашувга чакирганида вазни бир юз-у йигирма кило келарди, ҳозир эса етмиш саккиз килога тушиб қолганди. Бир замонлар ичкиликдан шишиб, нақ тошбаканинг тумшуғига ўхшаб қолган юзи чўзилиб, игуана тумшуғидек ингичка тортган, киёфасида беҳад маъюслик ва чарчок акс етарди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини ҳар қачонгидан ҳам қаттиқроқ севарди. Уларнинг кўпқари кўравериш шалогини чиққан қаработлари эндиликда осойишта суҳбат масканига айланган эди. Ошиқларнинг ҳар бир ҳаракатини акс эттирган кўзгулар сотилиб, ўрнига лотереяга тикиладиган

турли уй хайвонлари харид қилинди. Қонни кўпиртиргувчи батист чойшаблар-у духоба кўрпаларни хачир чайнаб ташлаган эди. Собик хушёрларнинг олдин ўпичларга сарф бўладиган кучлари эндиликда кундалик юмушлар якуни ва лотереядан тушган сентаволарни санашга кетарди. Улар баъзан эрталабгача пулларни уюмларга ажратишиб, тангаларни у уюмдан бунисига ўтказишарди. Ҳисоб-китоб аник бўлиши шарт эди: бу уюмдаги пуллар Фернанданинг харажатларига, наригиси Амаранта Урсулага ботинка олишга, униси неча йиллардан бери янги кўйлак киймаган Санта София де ла Пьедадга, буниси – мабодо Урсула оламдан ўтса, тобут буюртмасига, бошқаси нархи ҳар уч ойда бир сентавога ошаётган қаҳва харидига, униси – қандга, анависи – ўтинга, наригиси – лотерея билетлари тайёрлашда ишлатиладиган қоғоз ва рангли сиёҳларга аталган эди. Қолаверса, бу пуллар апрель ойида сотилган лотерея билетларининг пулларини эгаларига қайтариб беришга ҳам етиши керак эди, негаки, лотереяга тикилган бузук куйдирги касалига чалинган экан. Уларнинг еб-ичиши ҳам жуда камтарин эди. Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес Фернандага кўпроқ пул беришарди. Виждонлари қийналиб ёки раҳмлари келиб эмас, балки Фернанданинг яшашини ўзлариникидан ҳам афзал кўргани учун ҳам шундай қилишарди. Очиғини айтганда, кўнгилларининг туб-тубида улар иккови ҳам Фернандани ўзлари тусаган-у, лекин худо бермаган қизлари, деб ҳисоблашарди. Бу гал Фернандага голландча дастурхон олиб беришга етарли пул тўплаш учун уч кун давомида факат жўхори бўтқасини ейишди. Аммо улар жонларини канчалик жабборга беришмасин, пул топишмасин, қанақанги найранглар ишлатишмасин, барибир, бири икки бўлмас, пуллари ҳаётларини тебратишга зўрға етарди. Ва ҳамиша эрталабгача у ёки бу нарса харид қилиш учун танга уюмлари ясашиб, уларни анчагача санашар, сўнг ухлашмаганидан кундузлари азоб чекишар ва ўзларича ўзларини дунёда нималар бўляпти, нега моллар олдингидек болаламайди, нега пуллар ўз қийматини йўқотяпти, нега яқиндагина қўлларига шам ўрнида ёндирилган қоғоз пулларни

тутиб кумбиямба рақсига тушганлар нак олтита товук тикилган лотерея ўйинида қатнашиш учун атиги ўн икки сентаво сўрашганида, куппа-кундузи одамларни талашяпти деб жар солишарди, дея савол беришарди. Аурелиано Иккинчининг ўйлашича, гарчанд, у бу хақида ҳеч қачон, ҳеч кимга, ҳеч нарса демаган бўлса-да, ушбу бало-ю офатлар илдиизи Петра Котеснинг сирли юрагида эди. Гўё ёғингарчилик мавсумида унинг юрагида недир ўзгариш бўлган, шу боис молларнинг урчиши тўхтаган, пуллар эса сувдек оқадиган бўлиб қолган эди. Аурелиано Иккинчи маҳбубасининг қалбига жуда чуқур разм солди, аввалига ёлғиз тама ваҳждан Петра Котеснинг эҳтиросини қўзғатишга уринди ва оқибатда ўзи унга ошиқ бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчининг меҳри тобора ортаётганини сезган Петра Котес ҳам уни қаттиқроқ севди. У умри хазонрез фаслига юз тутган чоғда «қашшоқлик бор жойда муҳаббат ҳам бўлади» деган мақолга болаларча беғуборлик билан ишониб қолди. Энди улар мўл-кўлчилик ошиб-тошган ўша бемаъни базмларни, тийиксиз шўхликларини уят ва ўқинч билан хотирлашди ва, ниҳоят, иккови учун ёлғизлик жаннатини жуда катта машаққатлар билан қўлга киритишганидан ҳасрат қилишди. Шунча йиллик беҳуда мулоқатлардан сўнг бир-бирига чуқур эҳтирос билан ошиқ бўлиб қолишган Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес бир-бирларини фақат тўшакда эмас, балки дастурхон атрофида ҳам шу қадар сева олиш мумкинлигини кашф этишган бўлиб, бу ихтиродан чексиз лаззатланишарди. Чарчашларига, кексайиб қолганларига қарамасдан, куёнлардек шўхлик қилишни ва бир-бирини итдек ғажигишни давом эттиришарди.

Лотереядан тушадиган пуллар ҳеч қўпаймасди. Дастлабки вақтларда ўзининг илгари молларнинг савдо сотиғи билан шугулланувчи эски идорасига ҳафтада уч кун беркиниб олиб, лотереяларга тикилган хайвон-у паррандалар – қизил сизир, зангори чўчка, товукларнинг расмини қўлидан келгунича чизарди ва Петра Котеснинг хоҳиши билан «Илоҳий тақдир» деб атаган ўз корхоналарининг номини билетларнинг остига ниҳоятда тиришиб, катта-катта

харфлар билан ёзиб чикарди. Кейинчалик унга ҳафтасига икки мингдан зиёд билет тайёрлашга тўғри келди ва шу қадар чарчадики, охири лотереянинг номи ҳамда номери битилган, ҳайвон ва паррандаларнинг расми акс эттирилган резина тамға тайёрлатди. Ана шундан буён унинг иши ўша тамғаларга турли ранглардаги сиёхлар суркаб, уни қоғоз парчаларига чиройли қилиб босишдан иборат бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчи умрининг сўнгги йилларида лотерея билетларидаги номерларни топишмоқлар билан алмаштириб, ютуқларни ана шу топишмоқларни топганларга бўлиб берадиган бўлди, аммо бу усул жуда мураккаб эди, шунингдек бир қатор шубҳаларга ям йўл очиб берардики, шу сабабли иккинчи гал топишмоқли лотереяларни яна номерларига алмаштирди.

Аурелиано Иккинчи эрта тонгданоқ лотерея савдосига киришар, болалардан хабар олишга вақти ҳам қолмасди. Фернанда Амаранта Урсулани, одатда, йилига олти нафар ўқувчи оладиган хусусий мактабга берди, аммо кичкина Аурелианога шаҳар мактабига қатнаши учун рухсат бермади. Унинг уйда бемалол юришга рухсат олгани ҳам катта гап эди. Устига-устак, ўшанда мактабга католик никоҳида бўлган ота-оналардан туғилган қонуний болаларгина қабул қилинарди. Аурелианони саватга солиб келтиришган, саватда унинг эмизик ва ташландик бола экани қайд этилган гувоҳнома бор эди. Шундай қилиб, Санта София де ла Пьедад ҳамда онги равшанлашган пайтдаги Урсуланинг илиқ назорати остида бўлган Аурелиано ҳамон хилватда умр кечирар, уйнинг деворлари билан чекланган тор дунёни ўрганиш ва иккала кампирнинг ҳикоялари билан чекланарди. У хушмуомалали, обрўталаб, кизиккон бола эди, савол беравери катталарни ҳол-жонига қўймас, аммо унинг нигоҳи полковникнинг ана шу ёшидаги каби ўткир ва башоратомуз эмас, аксинча, аллақандай паришонхотирлик билан боқарди. Амаранта Урсула мактабда ўқиётган бир пайтда, Аурелиано боғида чувалчанг қидирар, ҳашоратларга азоб берарди. Бир куни Урсуланинг тўшагига қўйиб юбориш учун қутичага чаён териб юрганида уни Фернанда тутиб

олди ва Меменинг собик ётоқхонасига камаб қўйди. Аурелиано у ерда энциклопедиядаги расмларни кўздан кечирар, ёлғизликдан кутулиш йўлларини ўйларди. Қўлидаги бир бог кичитки ўт билан деворларга шудринг сувини пуркаб юрган Урсула болага ўша жойда дуч келди, у авваллари ҳам неча бор учрашганига карамай. Аурелианодан кимлигини сўради.

– Мен Аурелиано Буэндиаман, – деди бола.

– Тўғри, – деди Урсула. – Сен энди заргарликни ўрганаверсанг ҳам бўлади.

У яна болани ўгли полковник Аурелиано билан адаштирди, чунки жала тугаб, Урсуланинг зехнини сал-пал равшанлаштирган гармсел тинган эди. Кампирнинг акли яна хира торта бошлади. У ётоқхонага кирганида хар сафар кариндошларини: серхашам криполин¹ кийиб, елкасига киборлар базмига мос шол рўмолини ташлаб олган Петронила Игуаранни, товус патидан килган елпиғич тутиб, тебранма курсида ўтирган фалаж бувиси Транкилина Мария Миниата Аркадио Буэндиани, вице-кирол² гвардиячилари³ либосини кийган катта буваси Аурелиано Аркадио Буэндиани, дуо зўри билан сўна тухумини куришиб юборган отаси Аурелиано Игуаран, отасининг онаси, чўчка думи билан туғилган жияни, эри Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг мархум ўғилларини учратарди. Мархумлар девор ёнидаги стулларда худди мотам тутгандек ғамгин ўтиришарди. Урсула улар билан турфа мавзуларда кизгин суҳбат курарди. Мактабидан қайтган Амаранта Урсула билан энциклопедия меъдасига теккан Аурелиано ётоқхонага киришганларида кўпинча Урсула каравотда ўтиргунча, хотиротнинг дунёсида тенти-

¹ Криполин – ўрта асрда расм бўлган чамбаракли кенг юбка

² Вице-кирол – вақтинча кирол вазифасини бажарувчи.

³ Гвардия (италиянча: guardia – соқчилар, қўриқчилар) – XII асрда Италияда, сўнгра Европанинг бошқа бир қанча давлатларида, XVII-аср охиридан 1918-йилгача Россияда монарх, подшо, лашкарбоши кабиларининг шахсий соқчилари; қўшиннинг сараланган, имтиёзли қисмлари; 2) Собик Иттифоқда: 1942-йилда жорий этилган, иккинчи жаҳон урушида алоҳида жасорат кўрсатган ҳарбий қисмлар, кесалар, қўшилмалар ва шу кабиларга берилган фахрий ном; 3) муайян ижтимоий гуруҳ ёки ташкилотнинг энг яхши, сараланган намунали қисмининг номи; 4) бир қатор ғарб мамлакатларида ҳарбий ва ҳарбий-полиция тузилмалари, қисмларининг номи; 5) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги бир қанча мамлакатларда мунтазам ҳарбий тузилмалар номи.

раб, ўзи билан ўзи баралла гаплашаётган бўларди. Бир кун у «Ёнаяпти!» деган дахшатли кичкирик билан бутун уйни оёкка турғазди. Кейин маълум бўлдики, кампир тўрт яшарлигида отхоналари ёниб кетганини эслаган экан. Урсула бўлиб ўтган воқеалар билан ҳозиргиларини шу қадар қориштирардики, ўлиmidан олдинги уч-тўрт дакикалик равшанланиш пайтидаги гапларидан қай бири хотирасига, қай бири ҳозирги даврга тааллуқли эканини ҳеч қим англолмасди. Унинг жисми аста-секин қуриб-ковжираб борарди, гўёки тириклайин мурдага айланарди. Умрининг охириги ойларида Урсуланинг вужуди бир бурда бўлиб, мудом тепага кўтариб юрадиган қўли эса маймуннинг панжасига ўхшаб қолди. Баъзида суткалаб қимир этмай ётарди. Шундай пайтлари Санта София де ла Пьедад кампирнинг тириклигига ишонч ҳосил қилиш учун уни силкитиб қўрар, сўнг тиззасига олиб, чойкошиқда ширин сув ичиради. Урсула чақалок кампирга ўхшарди. Амаранта Урсула билан Аурелиано уни қўлларида кўтариб юришар ва унинг гўдак Исодан сал вазминроқ эканини исботлаш учун атай меҳробга қўйишарди; бир куни кечқурун казнокдаги шкафга беркитиб қўйишганларида, Урсулани каламушлар еб қўйишига оз қолди. Фернанда пасхадан¹ бир ҳафта олдинги ибодатга кетганида болалар ётоқхонага кириб, Урсуланинг боши ва тўпигидан ушлаб қўришди.

– Катта бувимнинг бечора бувиси, – деди Амаранта Урсула, – у қариликдан ўлибди.

Урсула сесканиб тушди.

¹ **Пасха** (қадимий яҳудийча: пейсах – ўтмоқ) – яҳудийлар ва христианларнинг баҳор байрами. Қадимда қўчманчи семит қабилалари Пасхани чорва молларининг баҳорги болалаш вақтида байрам қилганлар. Бу қабилаларнинг ўтроклашиши ва деҳқончилик билан шугулланиши натижасида Пасха ўрим-ёғим байрамига айланган. Бу байрам христианларнинг Пасхасидан фарқли ўларок, яҳудийларнинг Мисрдаги Фиръавн қуллигидан қутулиб чиққанлари (тахминан милoddан аввалги VII аср) муносабати билан нишонланади. Яҳудийлар Пасхасида кейинчалик миссияни қутуғи ҳояси ҳам ўз ифодасини топди. Христианликда бу байрам Исонини тирилиши гўғрисидagi ривоят билан боғлиқ бўлиб, православларнинг асосий байрами ҳисобланади. Баҳорги тенгқунлик ва тўлини ойдан кейинги I-якшанбада нишонланади. Байрам қунлари санасини ҳисоблаб чиқиш учун жадваллар (пасхалия) тузилади. Пасха православ черковида Юлий тақвими бўйича (ески ҳисобда) 22-мартдан 23-апрелгача бўлган даврга; ғарбий христианларда – Григорий тақвими бўйича 26-мартдан 23-апрелгача бўлган даврга гўғри келади.

– Мен тирикман! – эътироз билдирди у.

– Кўраяпсанми, – деди Амаранта Урсула, ўзини кулгидан зўрға тўхтатиб, – ҳатто нафас ҳам олмаяпти.

– Мен гапираяпман-ку! – кичкирди Урсула.

– Ҳатто гапирмаяптиям, – деди Аурелиано. – Қора чигирткадай ўлиб қолибди.

Шунда Урсула ошқори ҳақиқатни тан олди. «Худойим-э! – секин пичирлади у. – Ўлим деганлари шундан-да». У икки кун давомида узундан узок дуо ўқиди, сешанба куни эса дуосига амалий маслаҳатлар омихта бўлиб кетди: сарик чумолиларни кириб ташланглар, йўкса уй кулаб тушиши мумкин; Ремедиос расми остидаги чироқ ўчмаслиги керак; Буэндиаларнинг бирортаси ҳам қариндошига уйланмаслиги лозим, акс ҳолда чўчка думли болалар тугилади. Аурелиано Иккинчи Урсуланинг алаҳлашидан фойдаланиб, хазина яширилган жойни билиб олишга роса уринди, аммо ҳаракатлари зое кетди. «Қачонки худо ёрлакагур эгаси келса топади, – деди Урсула, – фақат утина топади». Санта София де ла Пьедад Урсуланинг яқин орада ўлишига ишонди. Чунки шу кунларда аллақандай ғаройиб воқеалар содир бўла бошлади: дейлик, атиргуллардан явшан хиди анкир, ликопчадан ерга тўкилган ловия доналари ўз-ўзидан денгиз юлдузи шаклида тизиларди. Бир окшом эса осмондан гала-гала сарғиш халқалар учиб ўтди.

Урсула пайшанба куни эрталаб соат тўртда кўз юмди. Мархума охириги марта қариндош-уруғлари ёрдамида ўз ёшини аниқлашга уринганида ҳали банан компанияси тугатилмаган эди. Ўшанда Урсула, бир юз-у ўн бешдан ошганим аниқ, аммо ҳали бир юз-у йигирма иккига кирганимча йўқ, деб айтган эди. Уни чакалок Аурелианони солиб келишган саватдан сал каттарок тобутда кўмишди; дафн маросимида унча кўп одам бўлмади. Бунинг сабаби, биринчидан кўпчиликнинг Урсулани унутиб юборганида, иккинчидан, чидаб бўлмас жазирама эди: ўша куни чошгоҳда ҳаво шу қадар кизиб кетгандики, кушлар ўз йўналишларини йўқотиб, ўзларини деворга ёки деразадаги темир тўрларга уриб нобуд бўлишарди.

Дастлаб, кушлар ўлатга чалинибди, деб ўйлашди. Уй бекалари хоналарни куш ўлигидан тозалайвериб жони ҳалқумига келарди. Жониворлар, айникса, пешинги хордик пайтида кўплаб ўларди. Эркаклар куш ўликларини араваларга жойлаб, дарёга элтиб ташлашарди. Зиндан Масех¹ кунни юз ёшли падре Антонио Исабель черков минбаридан туриб, Агасфер кушларга ўлат балосини юборди, у дажжолни² ўтган кеча ўз кўзим билан кўрдим, деб айтди. Падренинг айтишича, Агасфер таке билан худосиз бир аёлнинг зурриёти экан, унинг нафаси хавони ўтдек қиздириб юборади, ул дўзахини кўришнинг ўзиёқ аёлларни валади зиноларни³ туғиш жазосига мустаҳқик этади... Падренинг маталини деярли ҳеч ким жиддий қабул қилмади, негаки юздан нари хатлаган ҳазратнинг аллақачон ақлдан озгани бутун шаҳар аҳлига аён эди. Лекин чоршанба кунни эрта тонгда аёл кишининг даҳшатли бакириги шаҳарни оёққа турғизди. Аёл номаълум икки оёқли хайвоннинг айри туёғи изларини кўриб қолганди, излар шу қадар аник ва равшан эдики, унинг эгаси ўша руҳоний таърифлаган даҳшатли мавжудот эканига заррача шубҳа қолмади. Одамлар ҳовлиларига тузоклар кўйишди. Орадан сал ўтмай бир сирли келгинди қўлга тушди. Урсуланинг ўлиmidан сўнг икки ҳафта ўтгач, Петра Котес билан Аурелиано Иккинчини ярим кечаси кўшни ҳовлидан эшитилган новвосча мўнграшига ўхшаш ваҳимали йиғи уйғотди. Улар уйдан югуриб чиқишганларида, бир тўда эркаклар махлукни усти курук шохшабба билан ниқобланган хандак тубидаги ўткир козиклардан тортиб чиқаришарди. Махлук бошқа бўкирмади. Гарчанд, жуссаси кичик бўлса-да, вазни каттагина – ҳўкизникидан қолишмасди, ярасидан яшил рангли, ёпишқоқ қон оқарди. Танаси кана-ю эски чандикларга тўлиб-тошган дағал жун билан қопланган махлук руҳоний айтган дўзах балосига ўхшамас, аксинча баъзи аъзолари одамга ҳам ўхшаб кетар-

¹ Зиндан Масех – Исо алайҳиссалом.

² Дажжол (арабча: йўлдан урувчи, фирибгар, ёлгончи) – 1) ислом динига қўра, қисмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри йўлдан озтирувчи, одамсимон бир кўзли махлук.

³ Валади зино – никоҳсиз туғилган фарзандлар.

ди; аникроғи, у одамни эмас, касалманд фариштани эслатарди, қўллари оппоқ ва нозик, кўзлари ғамгин ва каттакатта эди, ҳар иккала курак суягида тўмтоқ, чандикли колдиклари кўриниб турар, афтидан унинг бакувват канотлари ўтинчининг болтаси билан кесиб ташланган эди. Жасадни ҳамма кўрсин деб, бодом дарахтига тўпиғидан осиб қўйишди, сасий бошлаганидан кейин гулханда ёкиб юборишди, чунки мурда дарёга ташлаб юборилиши керак бўлган ҳайвонга ёки дафнга муносиб христианга тегишлими – буни ҳеч аниклаб бўлмасди. Шунингдек, кушларнинг кирилишига ростдан ҳам у сабабчи эдими – буни ҳам билишолмади. Аммо бирорта ҳам келинчак руҳоний айтган валади зино туғмади, жазирама иссиқ ҳам пасаймади.

Йилнинг охирида Ребека оламдан ўтди. Унинг содик хизматкори Арзенида ҳукумат вакилларига уч кун илгари бекаси беркиниб олган ётоқхона эшигини бузишларини сўраб мурожаат қилди. Эшикни бузишганда, темироткидан сочлари тўкилиб кетган Ребека катта бармоғини оғзига солиб, ўзининг ғарибона тўшагида чангак бўлиб ётарди. Аурелиано Иккинчи дафн маросимини ўз гарданига олди. Уйни бирорта одамга сотиш ниятида тузаттирмоқчи бўлди, аммо бу бинога вайроналик руҳи жудаям чуқур сингган: деворларни бўяш биланок тагин ёрилиб кетар, оҳакнинг энг қалин қатлами ҳам поллар орасидаги зарарқунанда ўтларнинг ўсишига халакит беролмас, чирмовиклар беомон равишда бўғизлашаётган тирговичлар эса чириб тугаганди.

Ёмғир тинган пайтда Макондода ҳаёт ана шу тарзда кечарди. Одамлар ғоят ланж ва танбал бўлиб қолдилар. Уларнинг хотираси жуда сусайиб кетди. Неерланд битимининг навбатдаги юбилейи муносабати билан полковник Аурелиано Буэндиа неча марта рад этган орденни унинг авлодларига топшириш учун республика президенти Макондога ўз вакилларини юборди. Вакиллар полковникнинг зотзурриётини ахтариб, кечгача овора бўлишди. Аурелиано Иккинчи орденни соф тилладан қилинган деб ўйлаб, олишга рози бўлди. Президент вакиллари мукофотни тантанали топшириш маросими учун оркестр ёллаб, нутқлар тайёрлаб

кўйишган бўлса-да, Петра Котес «Бу килигинг номуносиб», деганидан сўнг Аурелиано Иккинчи аввалги фикридан қайтди. Худди шу аснода Макондога лўлилар – Мелькиадес таълимотининг сўнгги тарғиботчилари келишди. Улар ташландик шаҳарни, унинг овсар одамларини кўриб, тагин қўлда оҳанрабо парчаларини тутганча, уйма-уй юриб, уларни Бобил олимларининг энг сўнгги ихтироси, деб эълон қилишди. Яна каттакон заррабинни намойиш этишди. Оҳанграбо таъсирида идиш-товокларнинг қимирлашини кўриб, кўпчилик одамларнинг оғизлари очилиб қолди. Лўли кизнинг оғзидаги сунъий жағини олиб яна жойига қўйишини кўриш учун эллик сентаво тўлаганлар ҳам анчагина эди. Кимсасиз ва юксиз бир неча вагонни зўрға судраб келаётган шалоғи чиққан поезд хувуллаб ётган станцияда ора-сира тўхтаб ўтарди. Авваллари жаноб Брауннинг шиша томли, бежирим ўриндикли вагони тиркалгувчи, доимо йўловчилар билан лимо-лим поезддан, то кечгача станцияга галма-гал келиб турадиган бир юз-у йигирматача вагон-холодильникдан иборат мева ташувчи составдан шугина қолган эди, холос. Падре Антонио Исабелнинг кушларга кирон келтирган ўлат ва Агасфернинг ўлдирилгани ҳақидаги галати хабарини текшириб кўриш учун Макондога суд амалдорлари келди. Улар мўътабар падренинг болалар билан бекинмачок ўйнаётганини кўришди. Хуллас, падренинг хабари эътиборсиз қолди ва унинг ўзи жиннихонага топширилди. Бир неча кундан сўнг шаҳарга падре Аугусто Анхель келди. У янгиликка интилувчан руҳонийлардан бўлиб, мурасасиз, довюррак ва ҳатто кўпол эди, падре диндорлар руҳини кўтариш ва ғофил бандаларни уйғотиб ибодатга чорлаши учун кунига бир неча марта кўнгирок чалди. Аммо бир йил ўтар-ўтмас падре Аугусто Анхель мағлубиятини тан олди: шаҳар аҳли ибодат қилишдан кўра тузукрок овқатланишни, сўнг бемалол чўзилиб ётишни афзал кўрарди.

Урсуланинг ўлимидан сўнг уй ташландик бўлиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтгач, динсиз, хушчақчақ, замонавий аёл бўлиб етишган, харобалик руҳини чўчитиб юбориш учун эшик ва деразаларни ланг очган, боғни қайта тиклаган, ҳатто

куппа-кундуз кунни йўлаклар бўйлаб безбетларча ўрмалаган сарик чумолиларни кириб ташлаган ва Буэндиалар масканидаги сўниб қолган меҳмондорчилик руҳини тикламоқчи бўлган кескин ва иродали Амаранта ҳам уйни бу ғарибликдан кутқара олмади. Фернанданинг узлатчилик эхтироси Урсуланинг жўшкин юз йиллик йўлига ғов бўлиб тушди. Гармсел тинганида Фернанда нафакат эшикларни очтиришдан бош тортди, балки ота-онасининг маслаҳатига биноан, ўзини тириклай кўмиш учун деразаларга ёғоч бутлар кокишни буюрди. Унинг табиби ғайблар билан ёзишмалари ҳеч қандай натижа бермасди. Ахири, уларнинг хатларида белгиланган кун ётоғига кириб, эшикни ичидан беркитиб олди, бошини шимолга қаратиб тўшакка ётди ва оппоқ чойшабга ўралди; кечаси соат бирда юзига муздай латта босишганини хис қилди. Уйғонганида деразадан куёш нурлари ёғиларди. У баданида хотидан бошланиб, то кўкрак суягигача чўзилган ёйсимон чандикни кўрди. Фернанда табиби ғайблардан ҳали операциядан сўнгги дам олиш муддати тугамасданок ноҳуш мактуб олганди. Хатда у олти соат давомида обдан текширилганлиги, лекин организмида номи бир неча марта такрорлаган касалликни кўзғовчи ҳеч қандай белги топишга олмаганлиги айтилган эди. Нарсаларни ўз номи билан атамаслик одати Фернандани яна бир қарра доғда қолдирди, чунки жарроҳ-телепатлар унда факат ягона касаллик – бачадоннинг пастга тушганини аниқлашган бўлиб, бу дардни операция қилмасдан оддий бандаж¹ ёрдамида даволаш мумкин эди. Фернанданинг ҳафсаласи пир бўлиб, табиби ғайблардан аниқрок изоҳ талаб қилди, аммо табиблар унинг хатларига жавоб бермай қўйишди. Нотаниш «бандаж» сўзининг залварини эзиб ташлаган Фернанда, уятни йиғиштириб, шаҳардаги француз шифокордан сўраб билмоқчи бўлди, лекин француз уч ой илгари оғилхонада ўзини ўзи осиб ўлдирган, уруш ветеранларидан бири, полковник Аурелиано Буэндианинг эски қуролдош дўсти халқнинг истагига қарши бориб, уни қабристонга дафн этган экан. Шунда Фернанда Хосе Арка-

¹ Бандаж – 1) тананинг касал жойини танғиб қўядиган махсус камар (асарда шу маънода); 2) паровоз ёки вагон гилдирагининг шинаси, тўғини.

диодан кўмак сўради ва ўгли Римдан онасига бандаж, ундан кандай фойдаланиш хақида кўлланма юборди. Фернанда ёзувларни ёдлаб, хасталигини ошкор этмаслиги учун кўлланмани ҳожатхонага ташлаб юборди. Бу ўринсиз эҳтиёткорлик эди, чунки хонадон аҳли Фернандага мутлақо эътибор бермай кўйган эди. Санта София де ла Пьедад қариб-чуриган эди. У бутун оила аъзолари учун овқат тайёрлаб, қолган вақтини эса Хосе Аркадио Иккинчига бағишларди. Гўзал Ремедиоснинг жозибасини қисман мерос қилиб олган Амаранта Урсула эса, илгарилари Урсулани кийнашга кетадиган вақтини энди дарс тайёрлашга сарфларди. Аурелиано Иккинчининг кизи ўткир ақл аломатларини намоиш эта бошлади. Қолаверса, у жуда тиришқоқ эди. Айни ҳислатлари отасининг қалбида илгари Меме уйғотган умидни яна жонлантириб юборди. У кизига, банан компанияси даврида расм бўлган одатга мувофиқ, Брюсселга ўқишга юбораман, деб сўз берди. Бу орзу Аурелиано Иккинчини узлуксиз тошқин еб битирган далаларни қайта ўзлаштиришга мажбур қилди. У уйга жуда кам, ўшанда ҳам кизчасини кўргани келар, хотини Фернандага мутлақо бегона бўлиб қолган эди. Кичик Аурелиано эса вояга етгани сайин одамови бўлиб борарди. Чамаси, ёлғизликни ёктириб қолган ва остонадан хатто бир кадам хатлаб, ташқи дунёни ўрганишга заррача кизикмасди. Урсула Мелькиадеснинг хонасини очтирганида, Аурелиано тиркишдан қараганча ёнида айланарди. Унинг Хосе Аркадио Иккинчи билан қандай танишгани ва қай тарика дўстлашиб қолгани номаълум эди. Аурелиано Иккинчи бу дўстликдан кенжа Аурелиано станциядаги қирғин-барот хақида гап очганда воқиф бўлди. Бир куни овқат пайти кимдир, банан компанияси Макондодан бекорга кетди, кетди-ю, шаҳар тушқунликка туша бошлади, деб афсусланди. Бола бу баҳсга қўшилди. Унинг ўз фикрларини аниқ ифода қила олиши, яъни балоғатга етганлиги сезилиб турарди. Боланинг бу масалага қарши бошқаларникидан кескин фарқ қиларди. Аурелианонинг фикрича, банан компаниясининг ишчиларга ён босишини истамаган инженерлар тўғри йўлдан юрмагани, уни талон-тарож қилмагунча Ма-

кондо гуркираб яшаётган ҳамда келажаги порлоқ шаҳар бўлган. Бола шунчалар оқилона гапирардики, Фернанданинг назарида, бу Исони масхаралашдек туюларди. Аурелиано станцияга тўпланган уч мингдан зиёд одамни пулемётлардан отишганларини, уларнинг жасадини икки юзта вагондан иборат составга қай тарзда ортишини ва денгизга қандай қилиб ташланганини аниқ ва ишончли тафсилотлар билан сўзлаб берди. Фернанда ҳам кўпчилик каби, ўша кун гўёки станцияда ҳеч нарса содир бўлмади, деган расмий хабарга ишонарди. У невараси полковник Аурелиано Буэндианинг саркашлигини мерос қилиб олганини ўйлаб даҳшатга тушди, унга: «Овозингни ўчир!» деб кичкирди. Аурелиано Иккинчи эса, аксинча, эгизак укасининг хикояси рост эканини таъкидлади. Ҳамма жиннига чиқариб қўйган Хосе Аркадио Иккинчи аслида оиладаги энг ақлли одам эди. У кенжа Аурелианога ўқиш ва ёзишни ўргатди, кўлёмаларни ўрганишга жалб этди ва муҳими, Макондога банан компанияси келтирган офатлар ҳақида ўз шахсий фикрларини уқдира олди.¹ Бу фикр тарихчилар таъкидлаган ва дарсликларга битилган уйдирма ривоятлардан тубдан фарқ қилгани учун ҳам, орадан анча йиллар ўтиб, Аурелиано улғайиб ҳаётга аралагганида, бу хикояларига ҳеч ким ишонмаслиги тайин. На гармсел, на чанг ва на жазирама кира оладиган хилват хонада иккови ўтираркан, соябони қарганинг қаноти-га ўхшаган шляпа кийиб олган, улар туғилмасдан анча илгари шу ерда, деразага орқасини тутиб, коинот ҳақида хикоялар сўзлаб берган қариянинг шарпасини эслашди. Улар бу хонада март ойи ҳамда душанба кунлари мангу туришини барабар англашди ва оила аъзолари Хосе Аркадио Буэндиани нега жинни атаб янглишганларини ҳам фаҳмлашди. Ҳа, вақт ҳам ҳалокатга учраши, шу боис, унинг бир парчаси хоналардан бирига тушиб, худди тошқин селнинг бир бўлаги қўлмакда қолиб кетгани каби тўхтаб қолиши мумкин эди. Бундан ташқари, Хосе Аркадио Иккинчи кўлёмаларнинг криптографик¹ белгиларини туркумларга ажра-

¹ Криптография (юнонча: kryptos – яширин, махфий + grapho – ёзаман) – хабардорларгина билишган махфий ёзув усули. Криптографик ёзув – махфий ёзув.

тиб, шу асосда жадвал тузишга муваффақ бўлди. У Мелькиадеснинг чиройли хуснихатида ёзилган, кичкина кандала-ю ўргимчакканаларга ўхшаш ёзуви қирк еттидан эллиқ учтагача ҳарфи бор алифбога мос келишига ишонч ҳосил қилди. Шунга монанд алифбони инглиз энциклопедиясида кўрганини эслади-ю, такқослаш учун ўша китобни олиб келди. Жадваллар ҳақиқатда бир хил эди.

Аурелиано Иккинчи илгари, жумбокли лотерея ташкил этган пайтлари, ҳар куни эрталаб томоғини нимадир қисаётганини сезарди, гўёки ўша жойда кўзёши тикилиб қолгандек эди. Петра Котес буни вақтинчалик бир касаллик деб ўйлади ва ярим ой давомида жазманининг танглайига тиш чўткаси ёрдамида асал ҳамда шолғом сувини суртди. Томоғидаги шиш йириклашиб, нафас олиши кийинлашиб қолганида, Аурелиано Иккинчи дардга қарши бирор чора бор-йўқлигини билиш учун Пилар Тернеранинг қошига борди. Аммо юз ёшини яширин исловатхона бекаси лавозимида дадил кутиб олган бувиси хануз тиббиётни хурофот деб билар, шу боис карта фолига мурожаат қиларди. Фолига томоғига қарға валет қиличи қадалган топпон кирол чиқди. Пилар Тернера Фернанда эрини сийқаси чиққан усул, яъни унинг расмига ниналар санчиб, уйга қайтармокчи бўлаётганини, аммо афсунгарликда етарли малакаси бўлмагани сабабли, Аурелиано Иккинчининг томоғидаги шиш билан чекланганини айтди. Лекин Аурелиано Иккинчи оилавий альбомларида бус-бутун сакланаётган, тўйда туширилган расмидан бошқа бирортаям сурати йўқлигини эслади. Хотиндан яширинча бутун уйни тинтиб кўрди ва кийим шкафидан антиқа қилиб ўралган бир неча дона бандаж топиб олди. Бу қизил резинкалар жоду бўлса керак, деб ўйлади-да, биринчи чўнтагига тикиб, Пилар Тернерага олиб борди. Фолбин бандажнинг не мақсадда қўлланишини аниқлай олмади, лекин бу матох унга шу қадар шубҳали туюлдики, Аурелиано Иккинчига қолганларини ҳам олиб келишни буюрди, сўнг ховлида гулхан ёкиб, уларни ҳар эҳтимолга қарши қуйдириб юборди. Фернанда ўқитган дуо Аурелиано Иккинчига бирор зарар етказмаслиги учун Пилар Тернера

бигга курк товук сотиб ол, устига пешобингни сепиб, кейин товукни каштан остига тириклайин кўмиб юбор, деб тайинлади. Аурелиано унинг айтганларини ихлос билан бажарди ва товукни кўмиб бир оз енгил тортгандек бўлди. Фернанда бандажларнинг йўқолишини табиби ғайбларнинг интиқомига йўйди, кўйлагининг ичига тикиб, ўғли юборган янги бандажларни ўша ерга солиб қўйди.

Товук кўмилганидан олти ой ўтгач, Аурелиано Иккинчи ярим кечаси йўталдан уйғониб кетди. Гўё улкан қисқичбаканинг темир қисқичлари ичини тилка-пора қилаётгандай эди. Сеҳрли камарларни гулханда ёкмасин, канча товукка пешобини сепмасин, барибир, ўлиши аниқ, ҳа, фақат шутина ягона қайғули ҳақиқат экан. Бу ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Амаранта Урсулани Брюсселга юборишдан олдинроқ ўлиб қолишдан кўркиб, энди ҳафтада бир марта эмас, уч мартадан лотерея ўйини ташкил қиларди. Ҳали куёш чиқмасдан бутун шаҳарни кезиб чиқар, ҳатто энг узок ва кашшоқ даҳаларга ҳам етар ва ўлимини бўйнига олган бандаларга хос маъюслик билан лотерея билетларини сотишга уринарди: «Илоҳий тақдир деганлари шу! – деб бақирарди. – Уни қўлдан чиқарманглар, негаки фақат юз йилда бир маротаба келади!» Аурелиано Иккинчи бор иродасини тўплаб, ўзини хушчакчак бахтиёр кўрсатишга уринар, аммо унинг қонсиз, тер босган юзига қараб, бу дунёдан насибаси узилганини билиб олиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи баъзан бегона кўзлардан қочиб, яйдок далага чиқиб кетар, ичини тилка-пора қилаётган темир қисқичлардан, лоакал, бир дақиқа тин олгани ўтирар эди. Виктрол ёнида харидорсиз мудом зерикиб турадиган ёлғиз аёлларни лотерея олишга ташвиқот қилиш мақсадида ярим кечаси исловатхоналар касабаси бўйлаб кезарди. «Манави номер тўрт ойдан бери ҳеч кимга тушгани йўқ, – дерди аёлларга билет кўрсатиб. – Қўлдан чиқарманглар, ҳаёт сиз ўйлагандан ҳам қисқароқ». Охир-оқибат одамлар уни ҳурмат қилмай қўйишди ва ҳаётининг охирги кунларида одатдагидек, дон Аурелиано эмас, ҳеч бир уялмай-нетмай, «Дон Илоҳий Тақдир», деб аташарди. Аурелиано Иккинчининг

овози тобора пасайиб, охири итнинг ириллашига ўхшаб қолди, аммо у ўзида халқни Петра Котеснинг уйда ўйналадиган лотереяга жалб этишга етарли куч топарди. Дард кучайгандан кучайиб, лотереяга тикилаётган чўчка-ю эчкиларнинг пули кизини Брюсселга ўқишга юборишга етмаслигини пайқади. Шунда миясига ялт этиб бир фикр келди: энди у лотереяга тошқин ювиб кетган далаларни тикади, пулдор одамлар бу ўлик далаларни бемалол ўзлаштириши мумкин. Айни фикр одамларга жозибали туюлди, ҳатто янгича лотерея ҳақида алькальд, яъни шаҳар ҳокимининг ўзи эълон чиқарди... Билет қиммат – юз песо турарди. Одамлар ўзаро пул тўплаб, уни харид қилишарди. Ҳаттоки мустақил ширкатлар тузилди. Бир ҳафта деганда билетлар сотилиб бўлинди, ютуқ чиққанлар кечкурун катта базм уюштиришди. Базмда Аурелиано Иккинчи аккордеонда сўнгги бор Франциско Одам кўшиқларининг куйини чалди, лекин сўзини айтолмади.

Шундай қилиб, икки ойдан кейин Амаранта Урсула Брюсселга жўнаб кетди. Аурелиано Иккинчи қизига нафакат бу ғайриоддий лотереядан тушган даромадни, балки сўнгги ойларда йиккан ҳамма маблағини, шунингдек, пианола, клавикорд ва ярксиз ҳолга келган мебелларни сотиб туширган пулларни ҳам тутқазди. Унинг ҳисоб-китобича, бу пуллар то қизи ўқишни тугатишига қадар етарди. Брюссель шаҳрининг гуноҳга ботган Париждан яқинлигидан дарғазаб бўлган Фернанда қизининг сафарига каттик қаршилик кўрсатди. Лекин падре Анхель Амаранта Урсуланинг ўқиши тугагунича яшаб туришга сўз берган роҳибалар ихтиёридаги католик кизлар пансионига¹ ёзиб берган тавсияномасини кўргач, тинчланди. Бундан ташқари, падре Анхель Толедога боровчи роҳибаларни кидириб топди ва кизни ўзлари билан бирга олиб кетишга, Толедода эса уни нақ Брюсселнинг ўзигача кузатиб кўядиган ишончли йўлдошларга топши-

¹ Пансион – иккилобдан олдинги Россияда ва айрим чет мамлакатларда: ўқувчиларни ётоқхона, озиқ-овқат, кийим-бош билан таъминлайдиган ўрта ўқув юрти (асарда шу маънода); 2) турувчиларни ҳақ бадалига озиқ-овқат ва кийим-бош билан таъминлайдиган кичик меҳмонхона; 3) ҳақ бадалига тўла таъмин этиш, тўла таъминотга олиш.

ришга уларни кўндирди. Бу масала юзасидан кизгин ёзишма бораётган пайтда Аурелиано Иккинчи Петра Котес ёрдамида Амаранта Урсулани сафарга хозирлар эди. Унинг кийим-боши илгари Фернанданинг сепидан бўшаган сандикка жойланди. Сафар шу қадар пухта ўйланган эдики, бўлажак толиба ҳатто Атлантика океанини кесиб ўтаётганларида қайси кўйлаги-ю туфлисини кийишини, кирғокка етганда киядиган мис тугмачали кўк пальтоси-ю саҳтиён бошмоқчаси қаерда ётганини ёддан айтиб берарди; кемадан тушаётганида сувга йиқилиб кетмаслик учун трапда ўзини қандай тутишини, роҳибалардан бир қадам ҳам ортда қолмаслигини, каютадан фақатгина овқат ейиш учун чиқишини, очиқ денгизда ҳеч кимнинг – на аёл, на эркекнинг саволларига жавоб қайтармаслигини жуда яхши биларди. У ўзи билан бирга денгиз касалига қарши дори солинган шиша идиш ва падре Анхель ўз қўли билан ёзган бўронга қарши олтига дуо битилган дафтарни олди. Фернанда кизига пул сақлаш учун брезент камар тикиб бериб, уни тунда ҳам ечмасликни тайинлади. Яна хлор билан яхшилаб ювилган, спирт шимдирилган пахтада артилган тунги тилла тувагини ҳам ҳадя қилмоқчи бўлди-ю, лекин кизи бўлажак курсдошларим кулади, деб тувакни қайтариб берди. Орадан бир неча ой ўтгач, ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи кизини охирга марта қай ҳолатда кўрганини эслайди – ўшанда Амаранта Урсула Фернанданинг сўнгги маслаҳатларини эшитиш учун иккинчи тоифали вагонининг чанг босган ойнасини артишга бефойда уринади. Сунъий капалак гул қадалган кўйлак кийган, кенг пошналар саҳтиён туфли-ю эластик боғичли пайпоқда бўлган, ўрта бўйли, узун сочлари елкасига ёзилган бу кизнинг қараши Урсуланинг худди ана шу ёшдаги қарашидек ўткир эди. Унинг йиғламай, қулмай жиддий хайрлашиш одати, Амаранта Урсула қатта бувисининг рухий қатъиятини ҳам мерос қилиб олганини билдирарди. Жойидан кўзгалаётган вагон билан ёнма-ён бораётган Аурелиано Иккинчи хотини қоқилиб кетмаслиги учун уни қўлидан ушлаган эди. У кизи қўл учида ўпич узатганини кўрди ва бунга жавобан зўрға қўл силкишга улгурди. Эр-у

хотин куёш то уфқдаги кичик нуктага айлангунча узоқ туришди. Улар тўйларидан сўнг илк бор кўл ушлашиб туришарди.

Тўккизинчи август куни кайғули келди. Брюсселдан хали биринчи хат келмай туриб, Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида Аурелиано билан суҳбатлашаркан, худди томдан тараша тушгандек:

– Бир умрга эслаб кол, – деди, – улар уч мингдан кўпроқ эди ва ҳаммасини денгизга улоктиришди.

У шундай деди-ю, кўлёмалар устига юзтубан йиқилиб, кўзлари очик ҳолда жон берди. Худди шу дакиканинг ўзида Фернанданинг тўшагида эгизак акасининг томоғидан темир қискичлар билан азобли кураши хотима топди. Ушбу воқеадан роса бир ҳафта бурун Аурелиано Иккинчи овозидан айрилиб, нафаси қисилиб, эти терисига ёпишган бир бир алпозда уйига қайтиб келди. У ўзининг сандиклари-ю абжағи чиккан аккордеонини ҳам ола келган, ҳуллас, хотинининг кўз олдида ўламан, деб берган ваъдасининг устидан чикмокчи эди. Петра Котес кийимларини жойлашда кўмак берди, маҳбуби билан хайрлаша туриб бир томчи ёш тўкмади, аммо у Аурелиано Иккинчи тобутда кийиб ётишни истаган мойланган ботинкаларни сандикка солишни эсидан чиқариб қўйди. Шу сабабли Петра Котес Аурелиано Иккинчининг ўлимини эшитгани ҳамон кора либос кийди, ботинкани газетага ўради ва Фернандага, унинг жасадини кўрай, рухсат бер, деб ялинди. Бироқ Фернанда уни остонага ҳам йўлатмади.

– Ўзингизни ўрнимга қўйиб кўринг, – дея илтижо қилди Петра Котес. – Уни севмасам, ўзимни шунчалар хўрлармидим?!

– Бировнинг эри билан ўйнашган аёлга ҳар неки хўрлик ҳам озлик қилади, – деб жавоб қайтарди Фернанда. – Яхшиси, ўзинг илакишган бошқа эркаклардан бирининг ўлимини кута кол, ботинканиям ўшангә кийгизасан.

Ваъдасига содик колган Санта София де ла Пьедад Хосе Аркадио Иккинчини тириклай кўмишмаётганларига ишонч ҳосил қилиш учун, ўғлининг бошини ошпичок билан

кесиb ташлади. Ака-укалар бир хил тобутга жойлаштирилди, шунда одамлар эгизаклар ўлганларидан кейин яна бирига ўхшаб колганини кўришди. Аурелиано Иккинчининг эски ҳамтовоклари унинг тобути пойига «Туғинглар, сигирлар, умр киска!» деб ёзилган лента ўралган гулчамбар кўйишди. Фернанда бу тахкирдан газабга келди ва гулчамбарни хожатхонага улоктиришни буюрди. Гуссага чўмган арокхўрлар тобутларни кабристонга элтишди, бироқ сўнгги онларда сал довдираб колишдими, Хосе Аркадио Иккинчига аталган қабрга Аурелиано Иккинчини кўмишди.

* * *

Аурелиано Мелькиадес хонасида анча йиллар банд бўлди. У тўзиган китобдан ақл бовар қилмайдиган афсоналарни, роҳиб Герман Шол таълимотининг қискача баёини, демонология¹ фани тавсифлаган мақолани, хикмат тошини кидириш қўлланмасини, Нострадамуснинг «Аср» асарини, унинг ўлат ҳақидаги тадқиқотларини ёдлаб олди ва шу тарика алахсиб ўзи яшаётган замондан беҳабар қолди. Аммо ўрта асрларга доир барча муҳим билимларга эга эди. Энди бу пайтга келиб, кенжа Аурелиано туппа-тузук ўсмир эди. Санта София де ла Пьедад хонага қай соатда кириб келмасин, у доимо китоб ўқиётган бўларди. Аёл эрталаб бир чашка қандсиз қаҳва, тушда ковурилган банан-у бир ликопча қайнатилган гуруч (Аурелиано Иккинчининг ўлиmidан сўнг шу таомга кунлари қолган эди) олиб келарди. Санта София де ла Пьедад ўсмирнинг сочини олар, битларини терар, эски сандиклардан топилган кийимларни унга мослаб кичрайтирарди, мўйлови сабза ура бошлаганида эса унга полковник Аурелиано Буэндианинг устараси билан стаканчасини келтириб берди. Меменинг ўғли марҳум полковникка ўз пуштидан урчиган ўғилларидан кўра кўпроқ ўхшаб кетарди, буни йигитнинг бўртиб чиққан ияги, оғзи атрофидаги кескин, мағрурона чизиклардан ҳам билса бўларди. Бир вақтлар

¹ Демонология – христианлар мифологиясидаги шайтон ва ажиналар табиатини ўргатувчи фан.

Аурелиано Иккинчи Мелькиадес хонасида ўтирар экан, гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек туюларди, Урсулага, Санта София де ла Пьедад кенжа Аурелианода ҳам шу ҳолатини кузатди, факат у Мелькиадес билан суҳбатлашарди. Эгизак ака-укаларнинг ўлиmidан кейин сал ўтиб, иссиқ чошгоҳ маҳали чароғон дераза ёнида соябони қарға канотини эслатувчи шляпа кийган маъюс чол пайдо бўлди. Аурелиано қўлёмалар алифбосини туркумларга бўлишни эндигина таъмомлагани боис, Мелькиадеснинг қоғозлар қайси тилда ёзилганини билиб олдингми, деган саволига ҳеч иккиланмасдан:

— Санскритда¹ ёзилган, — деб жавоб берди. Мелькиадес ҳадемай бу хонага келиб-кетиши тугагини айтди. Қўлёмаларни улар битилганига роса юз йил тўлғунича ўқиш учун Аурелиано санскрит тилини мукаммал билиб олиши керак эди, ўшандагина Мелькиадес ажал масканига хотиржам кетади. Мелькиадес кенжа Аурелианога банан компанияси замонида фолбинлар ўтирадиган жой — дарёга элтувчи тор кўчада яшайдиган каталониялик бир олимнинг китоб дўкониди санскрит тили қўлланмаси борлигини, агар тезроқ харид қилмаса, китобни олти йилдан кейин куя еб қўйишини маълум қилди. Йигитча Санта София де ла Пьедадга ўша олимнинг дўконига бориб, «Озод Қуддуси Шариф» китобини ва Мильтон остонлари ўртасида, китоб тоқчасининг иккинчи қаторида, ўнг бурчакда турган китобни ҳам олиб келинг, деб сўраганида, аёл хайратга тушди. Айни хайрат — Санта София де ла Пьедаднинг умрида биринчи бор туйғуларини ошкор этиши эди. Аёл саводсиз эди, шу сабабли, Аурелиано айтган гапни қаттиқ ёдда тутди, устахонага яшириб қўйилган ўн етти тилла балиқчадан бирини сотиб, китобга етарли пул топди — солдатлар уйларини тинтув қилишган ўша оқшомдан сўнг, балиқчалар яшириб қўйилган жойни факат Аурелиано иккови биларди.

¹ Санскрит (қадимий ҳиндча: сам скрта — мукаммал, сайкалланган) — хинд-европа тиллари оиласига қирувчи қадимий хинд тилларидан бири. Қадимий хинд лаҳжалари асосида шаклланган ва милоддан аввалги I асрда Шимолий Хиндистонда тарқалган.

Аурелиано санскрит тилини кунт билан ўрганарди. Мелькиадес энди жуда кам келарди. У гўё чошгоҳнинг кўзни камаштирувчи ёруғига қоришиб, борган сари узоқлашар эди. Лўли охирги бор келганида Аурелиано чолни кўролмади, аммо «Мен Сингапур ботқоқларида безгакдан ўлдим», деб пичирлаганини зўрға эшитиб, хонада эканини хис қилди. Ўша кунгек хонага чанг, жазирама иссик, чумолилар, китобу қўлёмаларни уларга жо этилган ҳикматларига қўшиб еб ташлайдиган кучларнинг киришига монелик қиладиган сеҳрли куч ҳам йўқолди.

Хонадонда озик-овқат етарли эди. Аурелиано Иккинчи вафотининг эртаси куни ароқхўр дўстларидан бири Фернандага «Мен марҳум эрингиздан қарз олувдим», деб анчагина пул берди. Энди ҳар чоршанбада уйларига турли егуликлар солинган тўкима сават олиб келишарди. Саватни таҳқирнинг зўри – ғанимга садақа бериш, деб ўйлаган Петра Котес юборишига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Петра Котеснинг қалбида тўпланиб қолган адоват ўзи ўйлаганидан ҳам тезроқ тарқаб кетди, аммо Аурелиано Иккинчининг собиқ маҳбубаси олдиниға такаббурликдан, сўнгра эса азбаройи ачинганидан марҳумнинг бевасига озик-овқат юборишини қанда қилмади. Кейинчалик, лотерея тарқатишга кучи қолмаган кезлари ҳам гарчанд ўзи оч қолса-да, қундошиға овқат юбориб турди. Бу ҳол қундошининг тобутини ерга қўйишганини ўз кўзи билан кўрмагунича давом этди.

Хонадон аҳли қамайиб, ярим асрдирки рўзгорни елкасида тутган Санта София де ла Пьедаднинг ишлари қамайдандай бўлди. Оилага фаришталардек олижаноб Гўзал Ремедиосни, мағрур Хосе Аркадио Иккинчини ҳадя қилган, ўзини гўдақлар тарбиясига, гарчи улар ўзларининг шу аёлга ўтил ёки неvara эканлигини билишмаса-да, бағишлаган аёл Аурелианога ҳам меҳр билан қарарди. У Аурелиано аслида ўзига чевара эканини билмасди. Бу индамас ва одамови аёлнинг дунёдан нолиганини ҳеч ким эшитмаган эди. У қаламушлар шовқин солиб чиқадиган қазноқнинг полида, яйдок ерга бўйра тўшаб ухларди. Санта София де ла Пьедад бир куни ярим тунда унга аллақим қоронғилик қаъридан

тикилаётганини сезиб, чўчиб уйғонганини ҳеч кимга айтмади. Бу кейин унинг қорнидан ўрмалаб ўтган қоракдон эди. Агар бу тўғрида Урсулага гапириб берганида, у тунагани, албатта, ўз тўшагини берган бўларди. Ўшанда ҳеч ким ҳеч нарсани сезмасди, чунки бировнинг диққатини жалб этиш учун галереяга чикиб айюҳаннос солиш зарур эди – нон ёпишнинг захмати, урушнинг бекарорлиги, болалар тарбияси ташвишлари яқин одамингнинг рўшнолиги ҳақида ўйлашга имкоч бермасди. Бечора аёлнинг ташвишини ейдиган ягона киши Петра Котес эди. Санта София де ла Пьедад уни бирор марта кўрмаган эди. Петра Котес энг оғир кунлари – Аурелиано Иккинчи билан лотереядан тушган тангаларни кечалари тақсимлаб чиқишган пайтларида ҳам Санта София де ла Пьедаднинг кўчага чиққанда киядиган бирор кўйлаги ёки туфлиси бўлсин, дея жони ҳалак бўларди. Фернандани хонадонида қабул қилганида, Санта София де ла Пьедадни бор-йўғи оксоч аёл деб ўйларди. Фернандага бу изоҳлар ғайритабий туюлар, оксоч аёлнинг аслида ўзига қайнана эканини зўрға англаса-да, унинг кимлигини тез орада эсидан чиқариб қўярди. Санта София де ла Пьедад эса ўзининг ўта итоткорлигидан мутлако азият чекмас, аксинча, хоналар бўйлаб бетиним, сассиз кезиш, ўзи ёшлигидан бери яшаб келаётган, банан компанияси даврида оилавий маскандан кўра кўпроқ казармага ўхшаб қолган бу баҳайбат уйни ҳамиша саранжом-саришта саклаш ёкарди. Лекин ўзининг хаддан ташқари серҳаракатлиги ва одамларни лол қолдирувчи ишчанлигига карамай, Урсуланинг ўлиmidан сўнг уям қариликни тан олди. Уй ҳам ўз навбатида мункиллаб қолгандай эди. Деворларни майин пўпанак коплади, ҳовлини ўтўланлар босиб кетди, галереянинг цемент полини ёввойи ўтлар тарс-тарс ёриб юборди. Ёриклардан роса юз йилча олдин Урсула кўрган, Мелькиадес сунъий жағини солиб қўйган сувли стаканда қулф урган ўша таниш сарик гулчалар униб чиқди. Табиатнинг беомон қудрагига қарши курашгани на вақти, на кучи бўлган Санта София де ла Пьедад кечкурун яна, барибир, қайтиб келадиган қалтакесакларни ҳайдаш учун кунбўйи ётокма-ёток айланарди. Бир куни у эрталаб

пойдеворни илма-тешик қилиб юборган сариқ чумолиларнинг боғни кесиб, ранги ер рангига ўхшаб қолган бегониялар ўсувчи галереяга, ундан уйнинг ичига кириб бораётганларини кўриб қолди. Санта София де ла Пьедад дастлаб уларни супургида йўқ қилмокчи бўлди, кетидан турли захарли дорилар сепди. Охири, сўндирилган оҳак қўллади ҳамки, уринишлари беҳуда кетди – ўжар бу хашаротлар эртасига тагин пайдо бўлишарди.

Болаларига хат ёзиш билан банд Фернанда вайронагарчилик дахшатли тус олганини, уни ортга қайтариш мумкин эмаслигини ҳали англамаган эди. Санта София де ла Пьедад танҳо ўзи курашишга мажбур бўлди. У ошхонага киришга уринаётган ёввойи ўтларга қарши жанг қилар, бирпасдан сўнг деворларда яна пайдо бўлувчи ўргимчак уяларини сидириб ташлар, термитларни инларидан қувиб чиқарарди. Аммо у ўзи озода саклашга уриниб, кунига уч маҳал супуриб-сидираётган Мелькиадеснинг хонасида ҳам чанг ва ўргимчак уяси пайдо бўлаётганини, полковник Аурелиано Буэндиа билан уйни тинтув қилган куёш офицергина гувоҳ бўлган ўша ифлос ва ғариб ҳолга тушаётганини кўрганидан сўнг, хона таслим бўлганини тан олди. Шунда у кўчага чиқиш учун асраб қўйган кўски кўйлагини, Урсуланинг эски ботинкасини, Амаранта Урсула совға қилган оддий пайпоқни кийди, қолган кийимларини эса тугиб олди.

– Ортик чидолмайман, – деди у Аурелианога. – Бу катта уй ташвиши энди менга оғирлик қилади.

Аурелиано ундан қаёққа боришни ўйлаётганини сўраганда Санта София де ла Пьедад мужмал қўл силтаб қўйди, аммо сал туриб, ҳаётининг сўнгги йилларини Риоачидаги жияни ёнида ўтказмокчи эканини айтди. Унинг уйдан фақат шахсий жамғармаси – бор йўғи бир песо-ю йигирма беш сентаво билан чиқиб кетаётганини кўрган Аурелиано Санта София дела Пьедадга ўн тўртта тилла балиқча берди. Аёлнинг йиллар залваридан букчайиб, оёғини зўрға судраганча, қўлидаги ғариб тугун билан сокин ҳовлини кесиб ўтганини, лўкидонни тушириб қўйиш учун қўлини дарча тиркишига сукканини кўрди. Шу-шу, Аурелиано Санта София де ла

Пъедадни бошка ҳеч қачон кўрмади ва у тўғрида ҳеч нарса эшитмади ҳам.

Санта София де ла Пъедаднинг уйни тарк этганини эшитган Фернанда кун бўйи жавради. Сандикларни, шкафларни титиб, буюмларини бирма-бир текшириб кўриб, қай-нанаси нарса олиб кетмаганига ишонч ҳосил қилди. Кейин умрида биринчи бор печка ёқишга уриниб, бармоғини куйдирди, ахири, ўзини камситиб бўлсада, Аурелианодан, қаҳва қандай тайёрланади, деб сўрашга мажбур бўлди. Бу ўсмир бора-бора ошхонадаги ҳамма ишларни ўз зиммасига олди. Фернанда уйғонганида столда нонушта тайёр турарди. Овқатлангач, у яна ётоғига қайтиб кирарди. Хувуллаган хонадонда Аурелиано билан Фернанда қолишган бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўз танҳолиги қобиғига ўралиб, айри-айри яшашни давом эттирарди. Фақат ўз ётоқларини йиғиштиришар, бошка хоналарга деярли эътибор беришмасди, Худди ўша кунлари Фернандада, уйда ажина пайдо бўлди, деган таассурот туғилди. Буюмлар гўё оёқ чиқаргандай эди. Фернанда қайчини кечкурун каравотга қўйганига ишончи комил бўла тўриб, уни бир соат излар ва охири, бутун кўрпатўшакни ағдар-тўнтар қилиб чикканидан сўнг, ошхонадаги тоқчадан топарди. Баъзида қутидаги санчкилар йўқолиб қолар, эртасига аёл олтига санчки меҳробда ва учтаси ювиниш жойида ётганини кўриб қоларди. Буюмлар гўёки бекинмачок ўйнаётгандек эди. Фернанда айникса хат ёзишга тутинганида роса хуноб бўларди. Ҳозирги ўнг ёнига қўйган сиёҳдони чап томонга ўтиб кетарди, пресс-папье¹ столдан умуман ғойиб бўлар, уч кун ўтгандан кейин Фернанда уни ёстиғининг остидан топарди. Хосе Аркадиога ёзилган хат Амаранта Урсуланинг конвертига тушиб қоларди. Бир куни Фернанда ручкасини йўқотди. Ручкани чўнтагидан топиб олган ва эгасини қидириб уйма-уй юрган почтачи уни ўн беш кундан сўнг келтириб берди. Фернанда олдиниға бу синоатда табиби ғайбларнинг қўли бор, деб ўйлади. Уларга,

¹ Пресс-папье (французча) – столдаги қогозлар тарқалиб, ёйилиб кетмаслиги учун солиб қўйиладиган махсус мослама. Одатда, у тахтадан, тошдан ёки темирдан ясалган.

тинч кўйинглар, дея илтижоли хат ёза бошлади, аммо ҳожат-га чиққиси келди-ю, хатни чала ташлаб ўрнидан қўзғалди. Қайтиб келганида мактуб ғойиб бўлган. Фернанданинг ўзи ҳам уни эсдан чиқарган эди. Бир муддат у Аурелианодан шубҳаланиб юрди. Фернанда неварасини тутиш мақсадида йўлига турли-туман нарсаларни қўйиб, пойлай бошлади, аммо тезда Аурелиано фақат ошхона-ю ҳожатхонага чиқишига, қолаверса, ҳазил-мутойибага тоби йўқлигига амин бўлди. Шундагина Фернанда, буларнинг бари ажиналарнинг иши, деган фикрга келди ва ҳар бир буюмни каерда туриши лозим бўлса, ўша ерда боғлаб қўйишга аҳд килди. У қайчини узун ип билан каравотининг бош томонига, перо кутичаси-ю пресс-папъени столнинг оёғига боғлаб қўйди, сиёҳдонни эса столнинг, одатда, қоғоз қўядиган еридан чап томонига ёпиштирди. Аммо натижа кутгандагидек бўлмади, чунки бирор нарса тика бошлаганидан уч-тўрт соат кейин гўёки ажиналар ипни қискартириб қўярди. Пресс-папъе боғланган ип ҳам ўз-ўзидан қискарди, нафақат ип, балки Фернанданинг қўли билан ҳам худди шундай воқеа содир бўларди: хат ёза бошлаганидан сўнг хийла вақт ўтмай, қўли сиёҳдонга етмай қоларди. Бу қўнғилсизликларни на Брюсселдаги Амаранта Урсула, на Римдаги Хосе Аркадио билишарди. У фарзандларига бахтли экани ҳақида ёзарди. Бетиним равишда хат ёзиш туфайли Фернанда вақтни ҳис қилишни йўқотди, бу ҳол айниқса, Санта София де ла Пьедад кетганидан кейин яққол сезилди. У кунлар, ойлар ва йиллар ҳисобини болаларининг уйга қайтар вақтига чамалаб олиб борарди. Аммо ўғли билан қизи уйга қелиш муддатларини ҳар гал орқага сураверганлари натижасида кунлар қоришиб, худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаб кетди ва уларнинг қандай ўтаётганлиги билинмасди. Муддатларнинг кечиктирилиши Фернанданинг ғазабини қайнатмас, аксинча чуқур қониқиш ҳиссини уйғотарди. Бир неча йил бутун назр қабул қилиш арафасида турганини етказган Хосе Аркадио негадир яна илоҳиятнинг олий курсини битириш ва дипломатияни ўрганишга умид боғлаётганини маълум қилганида, Фернанда

ундан асло хафа бўлмади, чунки у авлиё Пётрнинг¹ хузурига элтувчи нарвоннинг баланд ва тик эканини тушунарди-да. Бошқалар эшитганида заррачаюм эътибор бермайдиган оддий воқеалар, масалан, ўғлининг папани ўз кўзи билан кўргани ҳақидаги хабар ҳам уни хаяжонга соларди. Ҳатто қизнинг отаси тасаввур қилмаган имтиёзга эга бўлгани – ўзининг катта қобиляти туфайли Брюсселдаги ўқиш муддатини белгиланганидан анчага чўзиш ҳуқуқини қўлга киритгани ҳам уни роса севинтирди.

Аурелиано Санта София де ла Пьедад санскрит тили дарслигини олиб келганидан роса уч йил ўтганда қўлёзмаларнинг биринчи варағини таржима қилишга улгурди, холос. У жуда катта иш қилди, лекин ҳозирча бу илк қадам – испанча таржимаси ҳеч нарсани англатмайдиган жумбоқли бир шеър эди. Аурелиано бу жумбоқни очадиган калит каердалигини билмасди, аммо дафъатан

Мелькнадеснинг католониялик олимнинг дўконига қўлёзма мазмунига доир китоблар бор, деб айтганини эслади. Фернандадан рухсат олиб, ана шу китобни қидирмокчи бўлди. Аурелиано ахлат уюмлари жуда тез кўпаяётган хонада ўтирар экан, бўлажак суҳбатга тайёрланар, мурожаатнинг ишонтирарли шакллари кидирар, гапни нимадан бошлашни ўйларди, аммо печкадан овқатини олаётган Фернанда билан ошхонада бақамти келганида (у билан учрашишга бошқа ҳеч бир имконияти йўқ эди), бояги пишитиб қўйган жумлалари ёдидан кўтарилиб, овози чиқмай қоларди. Фернандани умрида илк бор кузатаркан, унинг ётоқхонадаги қадамларини қулоғини динг қилиб тингларди. Аёл почтачидан болалари йўллаган мактубни олгани ва ўзи ёзган мактубни бергани эшик томон бораётиб, перонинг ярим кечагача қоғоз бўйлаб жазавади қитирлашини, сўнгра чироқнинг «чирк» этиб ўчирилганию шивирлаб ўқилган дуони эшитарди. Аурелиано ана шундан кейин келаси кун қутил-

¹ Авлиё Пётр (?-тахминан 67-йилда вафот этган) – Исо Масихнинг 12 хаворийларидан бири. Исо Масихнинг энг яқин шогирди, шунингдек, Исо алайҳиссаломга эргашан энг биринчи хаворий ҳисобланади. Католикларнинг эътиқодича, Авлиё Пётр католик черковининг биринчи папаси ҳисобланади.

ган натижа беради, деган хаёлда уйкуга чўмарди. У аёлдан китобни кидириш учун рухсат олишига шу қадар ишонарди. Бир куни эрталаб узун, елкасига тушган сочини, соқолини олди, тор шим-у кимдандир мерос қолган қотирма ёқали кўйлагини кийиб, ошхонага борди ва овқатга келадиган Фернандани орзиқиб кута бошлади. Фернанда ок сувсар терисидан тикилган сарғайиб кетган мантия, бошида тилла суви юритилган картон тож кийган ғоят гўзал кампир киёфасида кириб келди. Унинг кўзлари толиққан, гўёки тун бўйи йиғлаб чиққандай эди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг чамадонида маликаларнинг куя еган либосини топганидан бери уни тез-тез кийиб кўрарди. Ўзининг шоҳона қадди-комататидан завқланиб, кўзгу олдида айланганини кўрган одам, Фернанда ақлдан озибди, дерди, лекин у соппа-соғ эди. Малика либоси шунчаки хотиротни қамчиловчи восита эди, холос. У ўзини кекса, яроксиз, ҳаётнинг энг яхши онларидан бебаҳра ҳис қилардики, илгари энг қора деб юрган кунларини кўмсади — шамол галерея бўйлаб таратган жамбил хиди қоронғиликда атиргуллардан ва ҳатто ҳайвондан кўпол келгиндилар устидан кўтарилаётган тутунининг қанчалар етишмаётганини энди тушунди. Унинг кундалик турмушнинг энг оғир зарбаларига чидаб келган юраги-қотирилган бир сиким қум, хотиротнинг илк ҳамласидаёқ сочилиб кетди. Ғамдан бахт кидиришга бўлган эҳтиёж Фернандани тобора ўзининг тубан исканжасига олар ва охири унинг иллатига айланиб қолганди. Ёлғизлик азоби-ни татиб кўргач, у қайтадан одам бўлди. Аммо ўша куни эрталаб ошхонада бир чашка қаҳва узатаётган коқсуяк, ранг-пар кўзлари ғалати чакнаётган ўсмирни кўрганида, ўзига ўзи кулгили туюлиб кетди. Фернанда нафакат Аурелианонинг илтимосини рад этди, балки уйнинг қалитларини бандаж саклайдиган яширин чўнтагига солиб қўйди. Бу эҳтиёткорлик ортиқча эди. Аурелиано истаса уйдан билдирмай чикиб кетиб, яна билдирмай қайтиб келиши мумкин эди. Аммо атрофини қамраган оламга ишончсизлик, неча йилдирки давом этаётган таркидунёчилик ва итоаткорлик одати йигитнинг қалбида исён уруғини тамом бўғиб ташлаган эди. У

хужрасига кайтиб, яна қўлёмаларни ўрганишга муккасидан кетди. Бир куни эрталаб одатдагидек печка ёкиш учун ошхонага чикди ва Фернандага аталган овқат совиб қолганини кўрди, унга ҳеч ким қўлиниям теккизмаган эди. Шунда у ётоқхонага кириб, Фернанданинг каравотда оқ сувсар мантия ёпиниб ётганини кўрди. Фернанда ўлимидан сўнг ҳар қачонгидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетгандай эди. Орадан тўрт ой ўтгач, Макондога келган Хосе Аркадио ҳам онасини худди ана шу ҳолатда кўрди.

Хосе Аркадио онасига қуйиб қўйгандек ўхшар эди. У қора костюм, қотирма ёкали қўйлак кияр, бўйнига галстук ўрнига ингичка шойи лента боғлаб юарди. Хосе Аркадионинг нигоҳида ҳайрат ифодаси қотиб қолгандек туюлар, юзи рангпарроқ эди. Ўртасидан тўғри ва нозик фарқ очилган қопқора, ялтироқ ва силлиқ сочи авлисларнинг ясама сочига ўхшарди. Унинг дўндик, томир Қоплаган қўллари меҳнат кўрмаган эди. Эшик очгани чиқиб, рўпарасида турган одам олис йўл босиб келганини пайқади. Хосе Аркадиодан хали-ханузгача сўқир Урсула осонроқ топиб олиш учун болалигида бошига пуркаган гул сувининг хиди анкиб турарди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Хосе Аркадио ҳеч ўзгармаган, бевакт қариган ёш болага ўхшарди. У жасад чиримаслиги учун Аурелиано роса тўрт ойдан буён Мелькиадеснинг рецепти бўйича симоб қайнаётган хонага кириб борди. Хосе Аркадио жиянидан ҳеч нарса сўрамади, ўлик Фернанданинг пешонасидан ўпди, юбкасининг чўнтагидан хали ишлатилмаган учта бандаж ва кийим шкафининг қалитини олди. Унинг қатъий ва кескин ҳаракатлари ғамнок кўринишига ҳеч мос тушмасди. Шкафдан оилавий герб тасвири туширилган қутичани олиб, Фернанданинг хатини чиқарди. Мархума онаси хатга юрагидаги барча дардларини тўкиб-сочган, тириклигида ўғлидан яшириб келган гапларини ҳам батафсил ёзган эди. Хосе Аркадио мактубни тик турганча, қатта қизиқиш билан ўқиди. аммо заррача ҳам хаяжонга тушмади, учинчи бетга етганида тўхтади ва худди энди кўраётгандай жияни Аурелианога диққат билан тикилди.

– Шундай қилиб, – деди у кескин товушда. – Сен ўша

қариндошваччамизмисан?

– Мен Аурелиано Буэндиаман.

– Бор, хонанга кир, – деди Хосе Аркадио. Аурелиано хонасига борди ва у ердан ҳатто Фернанданинг ғарибона дафн маросимини кўришга ҳам чиқмади. У баъзида ошхонанинг ним очиқ эшигидан Хосе Аркадионинг оғир-оғир нафас олиб, уй бўйлаб юришини кўриб қолар, ярим кечалари эса нураб бораётган ётоқхоналардан келаётган қадам товушларини эшитарди. Хосе Аркадио уни суҳбатига муносиб кўрмагани учунгина эмас, балки ўзининг ҳам унга бирор оғиз гапиришга истаги йўқлиги ва кўлёмзадан бош кўтаришга имкони бўлмагани сабабли, Аурелиано унинг товушини бир неча ойдан бери эшитмаган эди. Фернанданинг ўлимидан сўнг, у охириги тилла балиқчани олди-да, ўзига зарур китобни харид қилиш учун каталониялик олимнинг китоб дўконига югурди. Балки, тузукрок хотираси бўлмаганлиги ва кўрганларини такқослай олмаслиги боис йўлида учраган воқеалар унда ҳеч қандай кизиқиш уйғотмади: бўмбўш кўчалар, хувуллаб қолган уйлар, уларни қувона-қувона кўриши учун ҳатто жонини фидо қилишга рози бўлган кунни ҳаёлида қандай тасаввур қилган бўлса, худди ўшандай эди. Фернандадан ололмаган рухсатномага муяссар бўлган Аурелиано уйдан бир марта ва ягона мақсад учун ҳамда қиска муддатга чиқишга аҳд қилди, шунинг учун ҳам уйидан то илгари тушларни таъбирловчи тор кўчагача бўлган ўн бир дахани босиб ўтгунча, ҳеч қаерда тўхтамади ва китоблар билан тўлиб тошган, қоронғи, ҳатто зўрға бурилиш мумкин бўлган хонага кираркан, юраги ҳаприкиб кетди. Бу ер китоб дўконидан кўра термитлар¹ ихтиёрига ташлаб қўйилган, ис босган тоқчаларда, нафакат тоқчаларда, балки полда, тоқчалар орасидаги тор йўлкаларда бетартиб қалашиб ётган қадимий китобларнинг биродарлик қабристонига кўпроқ ўхшаб кетарди. Узун, устидаги китобларнинг оғирлигидан

¹ Термит (латинча: *termes, termitis* – ёғоч емирувчи ҳашарот; кўнгиз) – асосан, иссиқ мамлакатларда катта уяларда жамoa бўлиб (бир неча юздан миллионгача) яшайдиган парда қанотли ҳашарот, ёғоч, тери, қогоз ва баъзи экинлар зараркунадаси.

хийла эгилган узун стол ёнида ўтирган дўкон эгаси дафтардан юлиб олган варақларга бинафшаранг ажи-бужи ҳарфларда на боши ва на охири бор ёзувларни битарди. Унинг тўтикуш кокилига ўхшаш кумушранг сочлари пешонасига хийла тушиб турарди. Чакнок ва қисик кўк кўзларида дунёдаги ҳамма китобларни ўкиб чиккан одамнинг беозор меҳри товланиб турарди. Дўкондор жикка терга ботиб, биттагина иштонда ўтирарди. У Аурелиано кириб келганида, ҳатто қайрилиб ҳам карамади. Йигит бетартиб қалашиб ётган китоблар орасидан ўзига керакли бештасини осонгина кидириб топди, чунки улар Мелькиадес айтган жойда ётарди. У бир сўз демасдан, танлаган китоблари-ю олтин балиқчани дўкондорга узатди, олим уларни варақлаб чикди-да, кўзларини юмди. «Ақлдан озибсан», пичирлади у каталон тилида, сўнг Аурелианога китоблар ва балиқчани қайтариб берди.

– Олавер, – деди у испанчалаб. – Менимча, бу китобларни охирги марта ўкиган одам Исаак Кўр эди. Нима қилаётганингни яхшилаб ўйласанг бўларди.

Хосе Аркадио Меменинг ётоқхонасини таъмирлатиб бахмал пардалар ва ғилофларни ямаб, тозалашни буюрди. Бассейн ва деворлари аллақандай қора ва дағал ғубор билан қопланган ҳаммомни тартибга келтира бошлади. У ўз мулкини ётоқхона ва ҳаммом билан чеклади, уларни турли арзимас буюмлар: яғири чиккан экзотик¹ безаклар, арзон атир ва қалбаки жавохирлар билан тўлдирди. Бошқа хоналарда эса унинг диққатини болалар хонасининг меҳроби устидаги авлиёларнинг ҳайкаллари жалб этди. Ҳайкаллар унга негадир ёкмади ва Хосе Аркадио уларни меҳробдан тушириб ховлига олиб чикди-да, гулханда куйдириб юборди. Одатда, у ҳар куни кундузи соат ўн иккида уйғонарди. Тургач эски, аждаҳолар тасвири туширилган зардўзи ҳалат, зардўзи шиппак кийиб, ҳаммомга борар ва у ерда ўзининг тантанавор сокинлиги билан Гўзал Ремедиос амал қилган

¹ **Экзотика** (يونانча: exotikos – бегона, ўзга ерли) – бир мамлакатта ҳос бўлиб, узоқдаги бошқа мамлакат халқига кизик, галати, ғайирисддий бўлиб кўринадиган нарсалар, урф-одатлар.

урф-одатга ўхшаб кетувчи маросимни бажаришга киришарди. Бассейнга тушишдан олдин сувга уч шишадаги хушбўй тузларни сепарди. У Гўзал Ремедиос сингари ковокка сув солиб ювинмасди. Муаттар сувга тушиб, унинг тиниклигидан завкланиб, Амарантани эслаб, икки соат чалқанча ётарди. Хосе Аркадио уйга келганидан бир неча кун ўтгач, якка-ю ягона байрам костюмини ечиб, бир вақтлар Пьетро Креспи киядиган шимга ўхшаган тор шим, кўкрагига исм-фамилиясини бош ҳарфлари ёзилган шойи кўйлак кийиб олди. У кийимларини бассейнда ҳафтасига икки марта ювар, кир қуригунича халатда юрарди, чунки кийгани бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди. Иссиқ сал босилгач, кўчага чиқар, сўнг яна Амаранта тўғрисида ўй сурганча, оғир-оғир нафас олиб, хоналар бўйлаб айлангани ярим кечада қайтиб келарди. У факат икки нарса – Амаранта ва авлиёларнинг тунги чирокнинг милтиллашида даҳшатли бўлиб кўринадиган кўзларини хотирасида саклаб қолганди. Юракда чуқур ҳиссиёт уйғотувчи сокин август окшомлари Амаранта унинг ҳаёлида тез-тез намоён бўларди, у жимжимадор юбкаси ва таркидунёликнинг ғуссаси билан безатилган кора билакбандида мармар ҳовуздан кўтариларди. Амарантанинг сиймосини урушнинг қонли ботқоғига чўктириб юборишга уринган Аурелиано Хоседан фаркли ўларок, онасини ўзининг диний лаёқати ҳақидаги афсоналар билан лақиллатиб юрган Хосе Аркадио Амарантанинг сиймосини калб тўрида ғоят эъзозлар эди. Римга келганидан бир оз фурсатдан сўнг Хосе Аркадио семинарияни ташлаб кетди, аммо Фернанданинг уйдирма хатларида таъкидланган афсонавий меросдан маҳрум бўлмаслик учун, ўзининг илоҳиёт ва черков ақидаларини изчиллик билан ўрганаётгани ҳақида онасига ёлғон ахборот бераверди. Бу мулк уни кашшоқликдан, Трастевердаги уйларнинг бирида икки дўсти билан оч-юпун яшаётган ифлос чордоқдан ҳалос этиши керак эди. Фернанда ўлими яқинлигини ҳис этиб ёзган охириги хатини олиб, ясама зийнатларини чамадонга жойлади, муҳожирлар кушхонага тикилган подадек қалашиб ётган, совук макарон-у қуритил-

ган пишлокни чайнамай ютишадиган кеманинг трюмида¹ океанни кесиб ўтди. Ҳали Фернанданинг мусибатлар рўйхатидангина иборат васиятномасини ўқимай турибоқ, тузokka тушганини ва энди баҳорнинг олмос ёгдусини қайта кўрмаслигини, унинг кўхналик билан йўғрилган ҳавосидан қайта нафас ололмаслигини англади. Кўксовнинг силлани куритадиган даражада зўрайиши туфайли рўй берадиган уйқусизлик соатларидан қачонлардир кекса Урсуланинг қилиқлари унда дунё олдида мудом кўркув уйғотадиган зим-зиё уй бўйлаб дайдириккан, ўз бахтсизлигининг чуқурлигини қайта-қайта ўлчарди.

Хосе Аркадиони йўқотиб қўйишдан кўрккан Урсула болалигидан уни ётоқхона бурчагида мик этмай ўтиришга ўргатган эди. Урсуланинг таъкидлашича, кеч тушиши билан пайдо бўлиб, бутун уй бўйлаб санкийдиган ўлиқлар факат ўша бурчакка яқин йўламасди. «Агар сен бирорта бемаъни иш қилсанг, – деб пўписа қиларди унга Урсула, – азиз-авлиёлар менга шу заҳотиёқ айтиб беришади». Хосе Аркадио болалигида бурчакдаги курсида кимир этмай, айғокчи авлиёларнинг совук нигоҳидан терга тушиб, уйқу вақтигача кўрка-писа ўтириб чикарди. Ушбу кўшимча азобга ҳеч бир хожат йўқ, чунки Хосе Аркадио шусиз ҳам атрофини куршаган ҳамма нарсадан: одамлардан, воқеа-ходисалардан, конни бузувчи кўча аёлларидан, чўчка думли бола туғадиган хонаки аёллардан, бировларга ажал, бошқаларга бир умрлик виждон азоби келтирувчи уришқок хўрозлардан, биринчи мулоқотдаёқ кишини йигирма йиллик урушга йўлиқтирадиган курулдан, охир оқибатда умидларни пучга чиқарувчи ва жиннилик билан яқунланувчи енгилтак юмушлардан ва умуман, худо яхшилиқ учун яратган-у, аммо шайтон йўлдан оздирган барча нарсалардан кўркишга шай эди. Тунлари мудҳиш тушлар азобида қийналиб чикар, эрталаб эса деразадан тушаётган куёш нурлари-ю уни бассейнда чўмилтирадиган Амарантанинг меҳрибон қўллари қалбига нажот-у

¹ Трюм (голландча) – уй, хона. Кеманинг пастки палубаси билан кема туби, энг ости ўртасидаги. одатда, юкларни қўйиш ва махсулотлар учун фойдаланиладиган оралик жой.

умид ато этарди. Куёшда чараклаб турган боғда Урсула ҳам бошқача бўлиб туюларди, кампир энди дахшатли хикоялари билан чўчитмас, балки табассуми Рим папасиники каби ёкимтой бўлсин дея, майда кўмир билан боланинг тишини ювар, Римга ер юзининг турли бурчакларидан зиёратга келганлар папа ўз қўлини накадар озода тутишини кўриб тааж-жублансин дея, тирноқларини олар, чевараси ҳам пападай хушбўй бўлсин дея, унинг бошига гул сувини пуркарди.

Папанинг Костельгандельфс қасри ҳовлисига қараган балконда туриб, зиёратга келган оломон ҳузурида етти тилда нутк сўзлаганини кўрган Хосе Аркадио, бош рухоний кўлларининг сутга чайилгандай оклигини, ёзги кийимининг ғоят орасталигини ва ундан таралаётган муаттар атирнинг ҳидини пайқади, холос.

Хосе Аркадионинг уйга қайтиб, бир йил ичида кумуш шамдонларни ва герблар билан безатилган тилла тувакни (очиғини айтганда тувакнинг факат гербларигина олтиндан эди) сотиб бўлди. Энди унинг бирдан бир машғулоти – уйга шаҳар болаларини тўплаб, уларга тўла эрк беришдан иборат эди. У сиеста пайтида уларга боғдаги аркондан сакрашларига, галереяда кўшик айтишларига, юмшоқ мебелларнинг устида ўмбалок ошиб ўйнашларига рухсат берар, ўзи эса болаларга яхши одатларни ўргатганча, у гуруҳдан буни-сига ўтарди. Бу вақтда у тор панталони¹-ю шойи кўйлагини ташлаб, арабларнинг дўконидан олган оддий костюмда юрар, аммо халиям қарашлари хорғин ва папага хос одатларини ташламаганди.

Болалар, худди Меменинг мактабдош дугоналари сингари, уйни тезда ўзлариники қилиб олишди. Уй интизом-сиз мактаб-интернатга² ўхшаб қолди: кечаси алламаҳалгача болаларнинг чуғур-чуғур суҳбати, кўшиғи ва ер депсиниб раксга тушаётгани эшитиларди. Олдинига Аурелиано бунга эътибор бермади, лекин болалар тез орада Мелькиодеснинг

¹ Панталон – эркакларнинг шимсимон тор кийими.

² Интернат (лотинча: internus – ички) – 1) ўқувчилари давлат томонидан овқат ва кийим-кечак билан таъминланадиган ўқув юрти (бу ерда шу маънода); 2) ногиронлар ва нуруний кексалар уйи; 3) ўқув юрти қошидаги ўқувчилар ётоғи.

хонасини ҳам ишғол этишди. Бир куни эрталаб хона эшигидан мўралаган икки бола стол ёнида қўлэзма ўқиётган ирkit, сочлари тўзиган одамни кўриб чўчиб тушишди. Болалар ичкарига киришга журъат қилишолмади, аммо ўша кундан бошлаб хонадаги ғалати кимсага қизикиб қолишди. Улар хонага форточкадан ифлос нарсаларни отишарди. Бир гал ҳатто дераза-ю эшикларни михлаб ташлашди. Аурелиано нақ ярим кун қамалиб қолди. Қиликлари жазосиз қолавергач, болалар баттар ҳаддан ошдилар. Аурелиано ошхонага чикканида тўрт нафар бола, қўлэзмаларни йўқотиш учун Мелькиадеснинг хонасига кирди. Аммо улар саргайиб кетган қоғозларга қўл тегизган заҳоти, аллақандай куч уларни тепага кўтарди ва Аурелиано қайтиб келиб, қўлэзмаларга эғалик қилмагунча ҳавода муаллак ушлаб турди. Шу-шу, болалар уни қайтиб безовта қилишмади.

Гарчанд, ўсмирлик ёшига етишса-да, ҳалигача қалта иштончаларини ташламаган тўрт нафар бола эрталаб ҳаммадан олдин келишиб, Хосе Аркадионинг соқолини олишар, баданини укалашар, қўл ва оёқларининг тирноқларини эғовлаб, бошига гул сувини пуркашарди. Улардан бири – сочи малла ва жингалак, куёнкўз бола, одатда, тунагани қоларди. Бола устозига шу қадар боғланиб қолган эдики, Хосе Аркадио астмадан азобланиб, кечалари қоронғи хоналар бўйлаб бедор кезганида ҳам унинг ёнидан жилмасди. Бир куни ярим тунда улар Урсуланинг ётоғидаги цемент полнинг ёриғидан таралаётган сарғиш ёғдуни пайкаб қолишди. Гўёки пастдан ер-ости куёшга нур сочаётгандек туюларди. Улар Урсуланинг қаравоти остидаги плиталарни кўтаришди: Аурелиано Иккинчи ўжарлик билан узок вақт қидирган ҳазина пол тагида эди. Бу ерда оғзи мис симлар билан боғланган учта брезент коп ётар, уларнинг ичида қоронғиликда чўғдек шуъла сочаётган етти минг икки юз-у ўн тўртта асл тилла танга бор эди.

Ҳазина топилиши қоронғилик қаърида ялт этиб чакқан чакмокқа ўхшарди. Аммо Хосе Аркадио оч-юпун пайтларида қалбида олиб юрган орзусини амалга ошириш – оёғи остидан чиқиб қолган хазинани Римга олиб кетиш ўрнига,

уйни декадентлик жаннатига айлантирди. Ётоқхонадаги бахмал пардалар ва балдахин¹ янгиланди, ҳаммомдаги полга плита тўшалди, деворларга кошинлар² қопланди. Ошхонадаги буфет³ ширин-шакар мевалар, дудланган қолбаса ва маринад⁴ билан тўлдирилди, доимо ёпиқ турадиган омборхона эшиги очилиб, у беҳисоб вино ва ликёрларни⁵ ўз бағрига олди, ичимликлар устига Хосе Аркадионинг номи ёзилган кутиларга келарди. Бир куни у ўзига яқин тўрт нафар ўсмир билан тонггача базм қилди. Эрталаб соат олтида ётоқхонадан қип-яланғоч ҳолда чиқишди ва бассейн сувини чиқариб юбориб, шампань виноси билан тўлдиришди. Болалар яқдиллик билан сувга сакрашди. Хосе Аркадио улардан сан нарироқда чалқанча тушиб ётарди. У ўз фикрларига ғарқ бўлиб, кўзлари очик, Амарантани хотирлар эди. Болалар тезда толиқишди ва тўртови ҳам ётоқхонага кириб, бахмал пардаларни юлиб олиб артинишди, сўнгра роса тўполон қилиб, қимматбаҳо кўзгуларни синдиришди, кейин каравотга чиқиб, балдахинни узиб ерга улоқтиришди. Хосе Аркадио ичкарига кириб, кўз олдида намоён бўлган бу ноҳуш манзарадан эмас, балки бемаъни айш-ишрат туфайли шу қадар тубанликка тушгани учун ўзидан нафратланиб кетди, кўзлари ғазабга тўлди, у сандик тубида ҳирка ва темир-терсақлар орасида ётган даррани кўлига олди-да, жинниларча бақариб, болаларни савалай бошлади. Хосе Аркадио собиқ дўстларини шу қадар ғазаб билан урардики, ҳатто ўлаксахўр чиябўрилар тўдасига ҳам ҳеч қачон бунчалар шафқатсизлик қилмаган бўларди. Ниҳоят, у хонада ёлғиз қолди. Ғоят толиқди, астма тагин хуруж қилиб, уч кун сурункасига азоб берди. Ниҳоят, оғрик сал пасайгач, Хосе Аркадио худди ўлаётган одамга ўхшаб қолди. Астма хуружининг учинчи кечаси,

¹ Балдахин – гулдор қимматбаҳо чодир, чойшаб.

² Кошин (форсча: кафель, кошин) – 1) чиннига ўхшатиб ишланган, ялтирок, нақшли гишт плиткеси; 2) бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган ранг-баранг шиша, мрамор, тош, ёғоч ва шу қабилардан ясалган сурат ёки нақш.

³ Буфет (французча: buffet – стол) – катта ошхона ва рестороанлар, муайян корхоналар қошида ташкил этиладиган, енгил-елпи овқатланиш учун мўлжалланган дўкон; тамаддихона.

⁴ Маринад – зираворли сирка-мой.

⁵ Ликёр (французча) – спирт, шакар шарбати ва мева ёки резавор шираси аралашмасидан тайёрланган ширин ва ўткир спиртли ичимлик.

азобга чидай олмай, Аурелианонинг хонасига кирди ва ундан дорихонага бориб келишини илтимос килди. Аурелиано умрида иккинчи бор кўчага чиқди. У атиги икки кўча нарига ўтганидан сўнг, чанг босган пештахтасига чинни идишчалар териб қўйилган кичкина дорихонани кўрди. Нил дарёси илони каби силлиқ бир киз унга Хосе Аркадио номини бир парча қоғозга ёзиб берган дорини узатди. Осма чирокларнинг сарғиш нури ғира-шира ёритган кимсасиз кўчалар Аурелианода заррача кизиқиш уйготмади, энтикиб-энтикиб, оёқларини зўрга босиб юрарди. Тун-у кун бир жойда босиб ўтираверганидан аъзолари пахтадай бўлиб бўшаб қолган эди. Қайтиб келганида, Хосе Аркадио уни кочиб кетган, деб гумонсираб ўтирган экан. Лекин Аурелиано ёруғ дунёга шу қадар лоқайд эдики, бир неча кундан сўнг Хосе Аркадио хоҳлаган пайтида кўчага чиқишга ижозат берганида:

– Менинг кўчалик ишим йўк, – деб жавоб килди. Аурелиано хонасидан умуман чикмас., ҳали ёзувларнинг маъносига тиши ўтмаса-да, қўлёзмалар тилсимини очишга уринарди. Хосе Аркадио унга дудланган чўчка гўшти, шакар киёмига ботирилган, оғизда баҳор таъмини қолдирувчи гуллар келтириб турарди. Ҳатто икки марта бир қадахдан асл вино ҳам олиб келди. Хосе Аркадио қўлёзмаларга мутлақо эътибор бермас, уларни шунчаки эрмак деб тушунарди. Аммо энди зоҳид кариндошига жуда кизиқиб қолган эди. Маълум бўлишича, Аурелиано инглизчани ҳам биларкан. У қўлёзмалардан бош кўтарган қисқа танаффус пайтларида олти томли инглизча энциклопедияни бошидан адоғигача, худди кизикарли роман сингари ўқиб чиққан эди. У Рим тўғрисида худди Римда анча яшаган одамдек хикоя қиларди. Аввалига Аурелианонинг хикояларини энциклопедиядан олинган маълумотларга қўйган Хосе Аркадио бора-бора, Аурелианонинг энциклопедияда йўк нарсаларни, масалан, молларнинг баҳоси ҳақида ҳам чуқур маълумотга эга эканлиги аён бўлди. Буларни қаердан ўрганиб олганлиги ҳақидаги саволларга у доимо «ҳамма нарсани билиб олиш мумкин» дея жавоб қайтарди. Ўз навбатида, Аурелиано илгари

факат узокдан, хоналар бўйлаб кезаётганида кўрадиган Хосе Аркадиони якинроқ таниганидан сўнг, у хакида пайдо бўлган олдинги тасаввурни бутунлай бошқача эканидан таажубланди.

Хосе Аркадио ҳам кулишга кодир экан, баъзида хонадоннинг илгариги шукуҳини эслаб кайғураркан, Мелькиадеснинг хонаси хароб бўлганидан дили озор чекаркан, энди Хосе Аркадио Аурелианога бемалол мурожаат киладиган, айрим турмуш икир-чикирларини ҳал қилишда унинг ёрдамига суянадиган бўлди. Аурелианога галереяга чиқиб ўқишга, Амаранта Урсуладан келадиган хатларни олишга ва ҳатто ҳаммадан фойдаланишга рухсат берилди.

Иссиқ тонгларнинг бирида уларни эшикнинг безовта тақиллаши уйғотиб юборди. Остонада қандайдир нотаниш чол турарди. Унинг йирик-йирик яшил кўзлари хушбичим юзини ёритиб ўтгандай эди. Увадаси чиққан кийими, ямалган ботинкаси, елкасидаги эски қопидан дарбадар гадойга ўхшаса-да, келгинди ўзини ғариб аҳволига зид бир виқор билан тутарди. У полковник Аурелиано Буэндианинг ўн етти ўғлидан якка-ю ягона тирик қолгани Ошиқ Аурелиано эди. У таъкиб-у қочокликдан безор бўлиб, озгина бўлса-да, ором ахтариб келган эди. Чол ўзининг исмини айтди, уйқусиз тунларимда энг сўнгги макон бўлиб туюлган шу азиз маскандан паноҳ беринглар, деб илтижо қилди. Аммо Хосе Аркадио билан Аурелиано уни мутлақо танимас эдилар, шу боис, чолни анчайин дайди деб ўйлаб, кўчага хайдаб чиқаришди. Ва, иккови эшик ёнида турганча, ҳали Хосе Аркадио туғилмасидан олдин бошланган фожианинг якунини кўришди: кўчанинг нариги юзидаги бодом дарахтлари остида полициянинг икки агенти пайдо бўлди. Улар Ошиқ Аурелианони искович итлардек неча йиллардан бери пойлаб юришарди, иккита ўқ узилди ва Ошиқ Аурелиано юзтубан ағдарилди – ўқлар пешонасидаги хочга бехато теккан эди.

Хосе Аркадио болаларни уйдан хайдаб юборган кундан бошлаб, ҳар куни трансатлантик кемани кутарди, у ўша кемада рождество байрамигача Неаполга сузиб кетиши керак эди. Ниятини Аурелианога ҳам айтди ва ҳатто, сенга

кунинг ўтиб туриши учун ярокли бирор тижорат иши очарман, дея ваъда қилди. Чунки Фернанданинг ўлиmidан сўнг Петра Котес озик-овкат солинган сават юбормай қўйган эди. Лекин Хосе Аркадиога орзулари ижобатини кўрмок насиб этмаган экан. Сентябрь тоғларидан бирида у Аурелиано билан ошхонада қахва ичиб бўлди, сўнг бассейнга бориб чўмилаётганида, ўша ўзи дарралаб ҳайдаб юборган тўрт ўсмир томдан пастга сакраб тушди. Улар бассейнга кийим-пийимлари билан тушиб, Хосе Аркадионинг сочидан ушлашди, то сув сатҳидаги ҳаво пуфакчалари йўқолиб, папа тахти ворисининг оплоқ танаси хушбўй сув тубига чўкиб кетмагунча бошини сувга тикиб туришди. Сўнг улар марҳум ва ўзларидан бошқа ҳеч кимса билмайдиган хилватгоҳдан уч қоп тиллани олиб кетишди. Операция ҳарбийларча тезлик, уюшқоқлик ва ёзувлик билан ўтказилди.

Хонасида биқиниб ўтирган Аурелиано ҳеч нарсани сезмади. Кечкурун ошхонага келганида Хосе Аркадиони эслади, уни бутун уй бўйлаб кидирди ва ниҳоят, ҳаммомдан топди. Тани мешдай шишиб кетган Хосе Аркадио ҳамон Амаранта ҳақида ўйлаганча, муаттар сув сатҳида калкирди. Аурелиано шундагина унинг севиб қолганини тушунди.

* * *

Амаранта Урсула декабрь ойининг бошларида келди. Кўлидаги шойи тизгиннинг бир учи ортидан эргашган эрининг бўйнига боғланган эди. У ҳеч кимни огоҳлантирмай, тўсатдан пайдо бўлди. Аёл ок қўйлак кийган, бўйнидаги марварид шодаси тиззасига тушар, бармоқларидаги зумрад ва топаз кўзли узуклари кўзни камаштирар, думалок шаклда кесилган силлик сочлари калдирғочнинг қайрилган қаноти каби ёноқларига тушиб турарди.

Ярим йилча илгари никоҳдан ўтган фламандиялик¹

¹ Фламандлар – Шимолий Бельгиядаги халқ (6,73 миллиондан ошди киши, 2011-йил ўрталари). Шунингдек, Нидерландияда (1,7 миллион киши) ва бошқа мамлакатларда (360 минг кишига яқин) яшайдилар. Фламанд тилида сўзлашади. Дини – католик. Фламандлар бадний хунармандчилик (мато ва тўр тўқиш), металлга ишлов бериш билан шуғулланади.

хушкомат эри денгизчиларга ўхшаб кетарди. Амаранта Урсула меҳмонхона остонасидан ҳатлаши билан, узоқ хаяллаб қолганини, уйлари ўзи ўйлагандан ҳам баттар ғариблашганини англади.

– Худойим-эй! – деб хитоб қилди у, ғамдан кўра шодлик устунроқ бир оҳангда. – Бу уйда аёл йўқлиги шундок билиниб турибди!

Унинг юклари галереяга сиғмади. Ўзи Брюсселга олиб кетган Фернанданинг эски сандигидан ташқари, икки шкаф кийим-кечак, тўртта чамадон, бир қоп соябон, шляпа солинадиган саккизта кути, эллик саъва солинган улкан кафас, махсус ғилофга солинган йиғма велосипед олиб келган эди. Оғир йўл босиб келганига қарамай, бир сония ҳам дам олмади. Эрининг дағал иш кийимини кийиб, уйни йиғиштира бошлади. Галереяни ишғол этган сарик чумолиларни ҳайдади, атиргулларни сув қуйиб тирилтирди, бегона ўтларни таг-томири билан юлиб ташлади, гулдонларга кирккулок, жамбил ва бегония кўчатлари ўтказди. Амаранта Урсула пол ёриқларини ямашда, дераза ромларию эшикларни жойига ўрнатишда, мебелни тузатишда, ички ва ташқи деворларни оқлашда, бир тўда дурадгор, чилангар ва ғишт терувчиларга бошчилик қилди. Уч ой деганда у яна аввалги ҳолига қайтди. Хонадонда пианола давридаги каби ёшлик сурури ва шўх шодонлик ҳукм сура бошлади. Бу деворлар ҳар қандай вазиятда ҳам тушқунликка тушмайдиган ҳамда қўшиқ айтишга, ракс тушишга ва ахлатхонага эски буюмлар-у кўхна урф-одатларни ташлаб юборишга доимий шай турадиган Амаранта Урсуладек одамни ҳеч қачон учратмаган. У дафн маросимларига тааллуқли буюмларни, бурчакларда тўпланиб қолган барча кераксиз лашлушларни чиқариб ташлади. Урсулага бўлган ҳурмати юзасидан биргина Ремедиоснинг портретини қолдирди, ҳолос. «Қаранглар» – деб қилқисларди Амаранта Урсула ўзини қулгидан зўрға тийиб. – Ўн тўрт ёшли катта бувим! Қанчалар гўзал!»

Ғишт терувчилардан бири уйнинг арвохларга тўлиб-тошганини ва уларни қочириб юборишнинг ягона тўғри

йўли уларнинг яшириб қўйилган хазиналарини кидириш эканини айта бошлаганида, Амаранта Урсула хахолаб кулди-да, эркакларнинг иримга ишонмаслигини айтди.

Амаранта Урсула шу қадар очикқўнгил, мустақил, замонавий аёл эдики, уни кўрган Аурелиано кўл-оёқларини яширгани жой тополмади. «Ух, сеними! – деб кичкирди Амаранта Урсула унга кучоғини очаркан. – Қаранглар-а, менинг одамхўрим йигит бўлиб қолибди-я!» Аурелиано оғиз очишга ҳам улгурмасидан Амаранта Урсула ўзи олиб келган кичкина патефонни¹ қўйди-да, йигитга змонавий ракс ўргата бошлади. Кейин унга полковник Аурелиано Буэндиадан қолган ёғ босган иштонини алмаштиришни талаб килди, гулдор кўйлақлар-у бежирим ботинка совға килди.

Урсулага ўхшаган жўшқин, кичик жуссали, тийиксиз Амаранта Урсула гўзаллик ва жозиба бобида Гўзал Ремедиосдан қолишмасди. Унда энг янги кийимлар модаси кандай бўлишини олдиндан сезишдек ноёб бир қобилият бор эди. Уйларига почтадан келган ва сўнгги модалар журнали Амаранта Урсула ўзи ихтиро килган ва Амарантанинг алмисокдан қолган тикув машинасида тиккан кийимларининг моделлари айни замонавий эканлигини тасдиқларди. У Европада чиқадиган барча мода журналларига, санъат ва мусиқага тааллуқли нашрларга обуна бўлганди, аммо уларни вараклаши биланок дунёдаги ҳамма нарса ўзи тасаввур этганидек бораётганини кўрарди. Шундай доно ва зукко аёлнинг чанг-тўзон босган жазирама иссиқдан фиғони чекаётган бу ўлик шаҳарга қайтиб келганига, боз устига пули дунёнинг исталган қисмида ўйнаб-кулиб ҳаёт кечиришга бемалол етарли, уни ҳатто бўйнига тизгин солдириш даражасида севадиган эри билан бирга келганига ҳеч ақл бовар килмасди. Аммо бир-бирини қувлаб ўтаётган кунлар Амаранта Урсуланинг нияти бу ерда доимий қолиш эканини ошкор қилади; унинг барча режалари узок муддатга мўлжалланган, ҳаракатлари эса кексайганида Макондодаги

¹ Патефон (французча: Pathe (Пате) – фирма номи + юнонча: phone – товуш) – граммофон пластинкага ёзиб олинган мусика, ашула, нутк қабиларни қайта эшиттириш учун хизмат қиладиган аппарат.

хаёти кулай ва ташвишсиз бўлишини таъминлашга бориб тақаларди. Саъва солинган кафас унинг қарори тасодифий эмаслигини исботларди. Онасининг мактубларидан Макондодда қушларга ўлат текканини билгач, Амаранта Урсула Канар оролларига борадиган теплоходни¹ кутиш учун Европада бир неча ой ушланиб қолди ва ўша оролдан Макондо осмонини қушлар билан тўлдириш мақсадида йигирма беш жуфт саъва сотиб олди. Энди Амаранта Урсула бола очган жуфтларни кафасдан бўшатар экан, қушлар шу заҳотиёқ Макондони ташлаб кетишарди. Амаранта Урсула уй биринчи маротаба қайта қурилганида Урсуланинг буюртмаси асосида ясалган кафаслар билан ҳам қушларнинг диққатини жалб этолмасди. Улар учун бодом шохларига уводадан инлар яшаш ҳам, томларга дон сепиб қўйиш ҳам, товушлари қочокларни ортга қайтариши мумкин деган ўй билан кафасдаги саъваларни сайрашга ўргатишлар ҳам ижобий натижа бермади. Озодликка чиққан қушлар шиддат билан осмонга кўтарилиб фақат бир мақсадда – Канар ороллари жаҳоннинг қайси томонида эканини аниқлаш учун шаҳар узра бир бора айланиб, сўнг кўздан ғойиб бўлишарди.

Амаранта Урсуланинг қайтиб келганига бир йил тўлди. Бир йил ичида у на Макондо аҳли билан дўстлашишга ва на бирор байрам уюштиришга муваффақ бўлди. Лекин у бу мудрокка чўмган шаҳарни, барибир, уйғотишга ишонар эди. Унинг эри Гастон, гарчи у ўша жазирама чошгоҳ маҳали поезддан тушганидаёқ хотиннинг бу ерга қайтиб келишига ягона сабаб ватан соғинчи эканини тушунган бўлса-да, хотинининг майлларига монелик қилмасди. Амаранта Урсуланинг хаёлпарастлиги адо бўлишига қаттиқ ишонгани боис, Гастон ҳатто велосипедини йиғишни ўйламасди. У кун бўйи гишт терувчилар девордан супуриб туширган ўргимчак инларини титиб, энг чиройли ўргимчак тухумларини кидирарди. Сўнг уларни тирноғи билан ёрар ва заррабин тутиб, тухум ичидан чиқаётган ўргимчакларни томоша қиларди. Кейинчалик у велосипедини йиғди-да, бўш вақтларини

¹ Теплоход (русча: тепло – иссиқ, иссиқлик + ход(ить) – юрмоқ, ҳаракатланмоқ) – ички сув двигатели ўриятилган, унинг ёрдами билан юрадиган кема.

хашаротларни тутиб куриштишга бағишлади. Хашаротларни мураббодан бўшаган банкаларга жойлаб, Льеде университетидаги кекса табиатшунос профессорларидан бирига жўнатарди. Гастон, гарчи севимли соҳаси авиация бўлса-да, анча илгари ана шу профессор раҳбарлигида энтимология фани сирларини ўрганганди. У ҳар гал велосипед миннишдан олдин акробатларнинг трикосини¹, волинка² чалувчи мусикачилар киядиган пайпок кияр, бошига махфий агентларнинг фуражкасини бостириб оларди. Пиёда сайрга чиққанида эса у ҳатто гард ҳам юкмаган каноп костюм, оқ ботинка, тепа қисми пастрок похол шляпа кийиб, шойи ғалстук боғлар ва кўлига янги ҳасса кўтариб оларди. Кўзларининг қорамтирлиги туфайли у денгизчига янада кўпроқ ўхшаб кетар, мўйлабчаси худди олмахоннинг мўйнасидай сарғиш-малла эди. Гарчанд, у хотинидан камида ўн беш ёш катта бўлса-да, ёшларга хос одатлари, рафикасининг кўнглини олишга доимий шайлиги айлани фаркка барҳам берарди. Бўйнига тизгин солинган, велосипед миниб юрадиган бу вазмин кишини кўрганлар Гастон ёш хотини билан унинг эҳтиросли истақларини ҳеч қачон қайтармасликка битим тузганини, эр-у хотин агар қалбларини севги ҳаяжони камраса, ўз истақларини муҳаббат билан шуғулланишга нокулай жойларда ҳам қондираверишини ҳаёлигаям келтирмасди. Улар танишувларининг илк кунлариданок шундай қилишарди, вақт ва фавқулоддаги ҳаётий шароитлар уларнинг эҳтиросини янада чуқурлаштирар, янада бойитарди. Гастон нафакат битмас-туғанмас тасаввури, севги бобида ҳам чуқур билимга эга, балки ўзи-ю қайлигининг ҳаётини хавф остида қолдириб бўлса-да, тарихда самолётни бинафшазорга қўндирган биринчи эркак ҳамдир. Улар бинафшалар қулф уриб очилган дала устида учиб боришаркан, Амаранта Урсула айлани гулзор бағрида висол лаззатини тотмоқ истаги туғилган эди.

Улар тўйларидан уч йил илгари танишдилар: бир

¹ **Трико** – баданга ёпишиб турадиган кийим, спортчилар кийими.

² **Волинка** – пуфлаб чалинувчи соз.

куни Гастон Амаранта Урсула ўқийдиган коллеж устида спортчилар библиотида¹ турли шакллар ясаб учаётганида, томдаги байроқ дастасига урилиб кетмаслик учун кескин бурилди. Парусина ва алюминдан ясалган самолётнинг думи симга илиниб, ҳавода муаллақ осилиб қолди. Ўша кундан бошлаб, Гастон тахтакачланган оёғига ҳам эътибор бермай, роҳибалар пансионига ҳар шанбада Амаранта Урсулани сўроқлаб кирар ва уни спортчилар клубига олиб кетарди. Улар бир-бирларини севишларини илк бор ҳавода, ердан беш юз метр баландликда билишди. Буюмларнинг шакли кичрайган сари уларнинг ўзаро туйғулари ўшанча равшан-роқ намоён бўларди. Киз унга жаҳондаги энг гўзал ва энг тинч маскан Макондо ҳақида сўзлар, ўша жойда, жамбил ҳиди уфурувчи улкан бир уйда яшасам, вафодор эрим бўлса, исмлари Аурелиано ёки Хосс Аркадио эмас, балки Родриго ва Говсало деган икки ўғлим, исми Ремедиос эмас, Виржиния деган қизим бўлса, деб орзу қилари. Амаранта Урсула соғгач туфайли янада азиз она шахри сиймосини ўжар бир хаяжон билан чизардики, Гастон, агар у билан Макондога бормасам, менга тегиши кийин, деб ўйлади. У кейинчалик бўйнига тизгин солишларига рози бўлгани каби, Амаранта Урсуланинг навбатдаги талабига ҳам эътироз билдирмади, чунки буларнинг ҳаммасини ўткинчи танतिकлик, деб ҳисоблар эди. Макондога қайтганларига икки йил тўлса-да, Амаранта Урсула ҳеч зерикмас, ўша биринчи кундагидек шод эди. Буни кўрган Гастон ташвишлана бошлади. У Макондодаги барча ҳашаротларни қуритиб бўлган, испан тилини маҳаллий шевада гапириш даражасида ўрганиб қолган, почта келтирган барча журналлардаги кроссвордларни² ечиб бўлган эди. Иссиқ иқлим Гастоннинг қайтиб кетиш муддатини тезлаштира олмас, чунки табиат

¹ Библиотика – устма-уст қанотли самолёт.

² Кроссворд (инглизча: cross+word < cross – кесилма + word – сўз) – каттакларни ҳарфлар билан тўлдириб, шу каттакларга яширилган, изланаётган сўзни топиш ўйини: бошқотирма.

унинг жигарини гўёки колониялардаги¹ хаёт учун яратгандек эди: жигари чошгохдан сўнгги жазирама иссиққаям, сасиган сувгаям ҳеч қандай қаршиликсиз тоб берарди. Гастонга маҳаллий таомлар ҳам ёкиб қолганди, у ҳатто бир куни игуаналарнинг саксон иккита тухумидан тайёрланган қуймоқни паққос туширганди. Амаранта Урсула учун эса поезд муз солинган кутичаларда балиқ ва устрицалар², тунука банкаларда консервацияланган гўшт ва мева келтирарди, чунки у бошқа овқатларни ея олмасди. Гарчанд, ясангусан қилиб борадиган жойлари бўлмаса-да, эри унинг қалта юбкаларини, сал кийшайтириб киядиган фетр шляпаларини, етти шодали марваридини муносиб баҳолай олмаса-да, Амаранта Урсула европача модада кийиниш ва модалар журналинини олиб туришини қанда қилмасди. Чамаси, унинг сири шунда эдики, у ўзига ҳамиша бирор бир юмуш топарди ва ўзи вужудга келтирган турмуш муаммоларини ўзи ҳал қиларди. Йўл қўйган хатосини эртасигаёқ унинг ўзи, ниҳоятда тиришқоқлик билан шуғулланишдек бемаъни ҳислатни мерос қилиб олган, деб ўйларди. Амаранта Урсуладаги қувноқлик ҳислати булок сувидек қайнарди. Ҳар гал янги пластинкалар келганида у эрини меҳмонхонада олиб қолар, биргаликда ярим тунгача янги раксларни ўрганарди. Раксларни шархловчи изох ва суратларни мактабдош дутоналари юбориб турарди. Ракс сабоқлари, одатда, висол лаззати билан якунланар, эр-у хотин тебранма курсида ўтириб ёки шундоқ яйдоқ полга ётиб ишларини битириб қўяқолар эдилар. Амаранта Урсуланинг тўла маънода бахтли бўлмоғи учун фарзанд етишмасди, холос. Лекин эр-хотин дастлабки беш йилда бола қилмасликка келишиб олишган эди.

Гастон бўш соатларида овуниш мақсадида ҳар куни эрталаб Аурелиано билан суҳбатлашгани Мелькиадеснинг

¹ Колония (лотинча: colonia – манзилгоҳ, турар-жой; кўчириш, кўчириб жойлаштириш) – бирор мамлакат ёки шаҳарга бошқа мамлакатдан кўчиб келиб ўрнашган муҳожирлар ва уларнинг манзилгоҳи.

² Устрицалар (Ostreidae) – денгиз икки паллали моллюскалари оиласи. Чиганонининг баландлиги 45 сантиметргача, тўғарак ёки овал – понасимон шаклда, тишсиз. Мускуллари ейилади. Махсус денгиз плантацияларида (асосан, Япония, Америка, Францияда) кўнайтирилади.

хонасига кирарди. У ўзи туғилиб ўсган юртнинг энг хилват гўшаларини эслашни ёктирарди. Аурелиано, гарчанд, у ерларда бирор марта бўлмаган эса-да, Гастоннинг ватани ҳақида гўё ўша жойда кўп йиллар яшаган одам каби батафсил сўзлашарди. Гастон ундан бир гап энциклопедияда йўқ-ку, қаердан била қолдинг, деб сўраганида Аурелиано мудом: «Ҳамма нарсани билиб олиш мумкин», дея жавоб берарди. Аурелиано санскритдан ташкари инглиз ва француз тилларини ҳам ўрганиб олди, ҳатто лотин ва юнон тиллари бўйича ҳам анча маълумотга эга бўлди. Энди у ҳар куни кечкурун уйдан чиқарди. Амаранта Урсулани унга бир ҳафталик харажат учун пул бериб турарди. Мелькиадеснинг хонаси каталониялик олимнинг китоб дўкони филиалига ўхшаб борарди. Аурелиано ярим тунгача китоб ўкиб ўтирарди. Аммо унинг фикр юритишини тинглаб кўрган Гастон, Аурелиано ўз билимини бойитиш учун эмас, балки ўзига маълум бўлган ҳақиқатларга далиллар ахтариш учун китоб ўқийди, деган хулосага келди. Йигитни дунёда ҳаммадан кўп қўлёзмалар қизиқтирарди. Аурелиано, уларга қўлёзмаларни ўрганишга эрталабки энг яхши соатларини бағишлар эди. Гастон ҳам, Амаранта Урсула ҳам жон-жон деб уни ўзларининг оилавий давраларига қўшган бўларди, аммо Аурелиано мудом ўзини олиб қочарди. Унинг киёфаси вақт ўтиши билан тобора қалинлашаётган булутсимон бир сир билан зирх эди. Гастоннинг у билан дўстлашишга бўлган уринишлари натижа бермади, кейин бошқа эрмак ахтара бошлади. Худди шунда унинг миясига авиапочта хизматини ташкил қилиш фикри келди.

Аслида бу фикр унчалик янги эмасди. Ҳали Амаранта Урсулага уйланмасдан олдин ҳам шу гаплар хаёлига келган, ўшанда йигит оиласи пальма ёғи харид қиладиган Бельгия Конгосида авиапочта компанияси ташкил этишни режалаштириб юрарди. Лекин уйланиши ва хотини билан Макондога кетишга мажбур бўлгани учун режа фурсати анча кейинга сурилди. Аммо Амаранта Урсула шаҳарни ободонлаштириш жамияти тузишга киришганини кўриб, Макондода яна хийла вақт қолажагини тушунди ва Брюсселдаги шерикларига хат

ёзиб юборди. Африкада авиапочта ташкил этди нима-ю Кариб денгизи хавзасида авиапочта ташкил этди нима? Музокара олиб бориларкан, Гастон шағал коплаган далада самолёт кўнадиган жой тайёрлади, шамол йўналишини ўрганди, учиш йўлларини аниклади, у ўзининг жаноб Гербертнинг хагги-харакатига ўхшаб кетувчи фаолияти макондоликлар кўнглига хатарли бир шубҳа солаётганини сезмасди ҳам. Макондо ахли Гастон банан кўчатлари ўтказишни режалаштиряпти, аэроплан хакидаги гаплар билан бизни чалғитмоқчи, холос деб ўйлашарди.

Гастон вилоят пойтахтига бир неча марта борди, пойтахтдаги маъмурлар билан учрашиб, улардан рухсатнома олди ҳамда авиапочта хусусида имтиёзли битим тузди. Брюсселдаги олдинги шериклар билан ҳам хат ёзишиб турди. Айни ёзишма Фернанданинг табиби ғайблар билан ёзишмасига ўхшаб кетарди. Ахири, Гастон уларни денгиз оркали биринчи самолёт юборишга, самолётни Макондога энг якин портда йиғиб, сўнг унда охиргги манзилга кадар учиб келадиган механикни ҳам йўллашга кўринди. Дастлабки ҳисоб-китоб ва метеорологик¹ кузатишлар тугаганидан бир йил ўтгач, Брюсселдаги шерикларининг ваъдасидан мадад олаётган Гастон тез-тез осмонга тикилиб, шамолнинг товушига кулоқ осганча шаҳар кўчалари бўйлаб кезадиган одат чикарди: у самолёт келишини кутарди.

Гарчанд, Амаранта Урсуланинг ўзи буни сезмаса-да, унинг қайтиши Аурелианонинг ҳаётида туб ўзгаришлар ясаган эди. Хосе Аркадионинг ўлиmidан кейин у китоб дўконига серкатнов бўлиб колди. Энди буткул озод бўлиб, бўш вақти кўп эди, шу сабаб, Макондони бамайлихотир ўргана бошлади. Аурелиано хувуллаган чанг кўчалар бўйлаб кезар, вайронага айланган уйларни, деразаларнинг занглаб кетган тўрларини шунчаки кизикиш учун эмас, балки олимона синчковлик ила ўрганар, хотиралар залваридан

¹ Метеорология (юнонча: meteora – самовий ва атмосферавий ҳодисалар + logos – фан, таълимот) – 1) Ер атмосфераси, унинг тўзилиши, хусусиятлари ва унда бўладиган физик жараёнлар хакидаги фан; 2) об-ҳаво ва уни олдиндан билиш методлари хакидаги фан, соҳа (бу ерда шу маънода).

азоб чекаётган макондолик билан танишарди. Унинг тасав-
вури шу қадар кучли эдики, ўзича шаҳар ва банан компания-
сининг олдинги шукуhini ҳаёлида тиклашга ҳаракат қилар-
ди. Банан ширкатининг сузиш бассейни эндиликда чириб
тамом бўлаётган эркак ва аёллар пойабзалларига тўлган эди.
Аурелиано деворлари қулаб, ёввойи ўт-ўланларга қўмилиб
кетган харобалар орасида темир занжирга боғлаб қўйилган
немис овчаркасининг скелетини топди. Ўша ерда хали-
ханузгача жиринглаб ётган эски телефонни кўрди, трубкани
қулоғига тутиб, инглиз хотинининг ташвишли овозини
эшитди, унга: «Ҳа, иш ташлаш тугади, уч мингта ўлик
денгизга улоктирилди, банан ширкати кўчиб кетди ва ни-
ҳоят Макондода осойишталик ҳукм сура бошлади», деб
жавоб қайтаргач, телефон бошқа жирингламай қўйди. Сайр
килиб юраркан, илгари ёлғиз бир мақсад – кумбиамба ракси,
бойлам-бойлам пуллар тикилган, ҳозирда эса у ер-бу ерида
кизил чироқлар гира-шира ёниб турган, кўчалари шаҳардаги
энг ғамгин, энг аянчли, увода гулчамбарлар билан безатил-
ган ракс салонида ориқ ва семиз бевалар, эр нималигини
билмай ўтган француз кампирлар ва бобиллик онабошилар
ханузгача виктрол ёнида ўтирганча кимларнидир қутаётган
фоҳишахоналар жойлашган даҳага келиб қолди. Аурелиано
Буэндиалар оиласини биладиган, акалли, полковник
Ауреалиано Буэндиани эслайдиган бирорта одамни учрат-
мади. Фақат биргина чол – уйи ёнидаги боғчада кечкурун-
лари диний кўшик айтиб ўтирадиган кекса негр бундан
мустасно эди. Пахтадай оппоқ сочи негрни фотонегативга
ўхшатиб қўйган эди. Ауреалиано у билан ўзи бир неча ҳафта
илгари ўрганиб олган мураккаб шевада гаплашарди. Баъзида
чолнинг кечки овқати – хўроз калласидан пиширилган
шўрвага шерик бўларди. Шўрвани чолнинг чевараси, йўғон
негр жувон пиширарди. Аёлнинг силлиқ бикини бияникига,
кўкраги эса қовунга ўхшар, бошидаги қуюк, симдай қаттиқ
соч турмаги гўёки ўрта аср жангчисининг дубулғасини
эслатарди. Жувоннинг лакаби Жодугар эди. Ўша пайтлар
Аурелиано идиш-товоклар, шамдон ва бошқа кераксиз
буюмларни сотиб кун кечирарди. Чўнтагида бир мири ҳам

қолмаган кезларда эса, бозорга бориб, ахлатхонага ташлаб юбориладиган хўроз каллаларини сўраб олиб, семизўт ва ялпиз қўшиб шўрва пишириши учун Жодугарга элтарди. Чол ўлгач, Аурелиано у ерга бормаи қўйди, аммо Жодугар билан кечалари бодом дарахти остида, жувон енгил ҳуштак чалиб, ўткинчиларни ўзига жалб қилаётган жойда учрашиб турар, антика каллашўрва-ю қашшокликнинг бошқа танқис таомлари ҳақида гаплашганча сайр қиларди. Жувон, мижозларимни чўчитаяпсан, деб шаъма қилмаганида, балки Аурелиано у билан яна анчагача курук суҳбат қилган бўларди. Гарчи, Аурелиано ўзини шайтон йўлдан оздираётганини сезса-да, ва гарчи, Жодугар билан тунги суҳбатлари шундай якун топишини табиий бир ҳол, деб ҳисобласа-да, улар ҳалигача бирор марта ҳам бирга ётишмаган эди. Хуллас, Брюсселдан келган Амаранта Урсула унга опаларга хос ўпич ҳадя қилганида, Аурелиано ҳали бузилмаган эди. Амаранта Урсула билан учрашганида, айниқса, холаси унга замонавий рақсларни ўргатаётган пайтларида, у ўзини ожиз ҳис қилар, назарида, суяклари пахтадай юмшоқ бўлиб қолаётгандек туюларди. Бу – Пилар Тернера картада фол очиш баҳонаси билан қазноққа олиб кирганида бобосининг бобоси полковник Аурелиано Буэндиа ҳис қилган ўша туйғу эди. Аурелиано яна қўлёзмаларга берилди, холасининг беозор эркалашларидан қочишга ҳаракат қила бошлади, аммо қочишга қанча кўп уринса, унинг кулгисини, тунлари эрининг бағрида бахтиёр мушукдай нола чекишини шунча кўп қўмсар эди.

Бир куни кечаси эр-у хотин қўшни хонада собик заргарлик устахонасида Аурелианонинг каравотидан ўн метрча наридаги стол устига ўзларини таппа ташлашиб, шиша идишларни синдиришди, аммо хлорат кислотаси қўлмаги ичида ҳам иш қилаверишди. Аурелиано эрталабгача миғжа қокмади. Аъзойи баданини титроқ қоплади, бўғзига даҳшатли фарёд қадалди. Ўша куни унга чексиз узун туюлди ва ниҳоят, интизор бўлиб қутилган оқшом тушиб, кўчадаги бодом дарахти тагига борди. Аурелиано Жодугарни кутар, тер қоплаган кафтида бир ярим песони тутиб турар, бу пулни

ўзида пул йўклиги учун эмас, балки ўзи юз тутган тубан-ликка Амаранта Урсулани ҳам шерик қилиш ниятида ҳола-сидан сўраб олган эди. Жодугар уни ўзининг шам ёқилган кулбасига, чойшабларида беҳисоб висол излари сақланиб қолган йиғма каравотига бошлаб келди ва ўзининг жасур, бағритош, дағал, канжикникига ўхшаш танини йиғитнинг ихтиёрига топширди. У Аурелианони шунчаки мишики болакай деб хаёл қилган эди, аммо тез орада ҳақиқий эркакка дуч келганини тушунди; Аурелианонинг кучи аёлниги ичини зилзила каби титратиб юборди.

Хуллас, улар ошиқ-мошиқ бўлиб қолишди. Аурелиано эрталаб кўлёмалар устида ишлар, пешинги ҳордиқ пайтида эса Жодугарнинг кулбасига борарди. Аурелиано маҳбубасининг белида гўё виоленчель¹ ториға ўхшаш, пўлатдай қаттиқ сим чамбарак борлигини пайқагунича, орадан бир неча ҳафта ўтди. Чамбаракнинг чоки кўринмас, чамаси, Жодугар онадан ўша чамбарак билан туғилганди. Улар чавандозликдан чарчаб, одамни қарахт қилувчи жазирама иссиқда яланғоч ўтиришиб овқатланишарди. Жодугар илк бор, ўзи кула-кула айтганидек, шахсий «этгич»га эга бўлди. Муносабатлар шу даражагача бориб етдики, аёл кўнглида маълум бир умидлар ғимирлай бошлади, аммо Аурелиано ногаҳон ўзининг Амаранта Урсулани севишини тан олди. Бу азобдан ўзга аёл кучоғи ҳам қутқара олмас, аксинча, тажриба орттиргани сайин, ҳоласига бўлган иштиёқмандлиги уфқи тобора кенгайиб борарди. Жодугар бу гаплардан кейин ҳам Аурелианодан совимади, лекин энди хизматлари учун йиғитдан ҳақ сўрайдиган бўлди. Агар жазманида пул бўл-маса, насиёга ётар, лекин унинг қарзини, албатта, деворга бармоғи билан қизиби қўярди. Жодугар кечки овқатга чиқиб кетган пайт Аурелиано уйга қайтарди. У галереяда Амаранта Урсула билан Гастонга шунчаки бош ирғаб ўтарди. Эр-хотин айни пайтда дастурхонга ўтиришар, кейин яна хонага беркиниб олишарди. Уларнинг шивир-шивири, кулгуси ва, ниҳоят, жазавага тушиб, тўшакда чавандозлик қилишлари

¹ Виоленчель (италиянча) – тўртта торли чолғу асбоби. Кўриниши скрипкага ўхшайди.

Аурелианонинг қонини кўпиртирар, у хаяжон азобида на ўқир, на ёзар ва ўй сура олар эди. Аурелиано бир гал католониялик олимнинг дўконига бориб, у ерда ўрта асрларда суварак қай усулда йўқ қилингани хусусида мунозара килаётган тўрт нафар вайсаки йигитни учратмагунича, унинг ҳаёти шу тарзда кечди. Аурелианонинг биргина Мухтарам Бэда¹ ўқиган китобларига ихлоси зўрлигини билган дўкандор, уни айни илмий мунозарага ҳакамлик қилишга чорлади ва йигит ўша захотиёқ, сувараклар ер юзидаги энг қадимий қанотли ҳашарот, деб айтди, улар ҳатто Тавротда² ҳам тилга олинган, одатда, бу ҳашаротлар шиппак билан уриб ўлдирилади, аммо барча кураш турлари – помидор бўлакчаларини дорилаб кўйишдан тортиб, то шакар сепилган унгача – ҳамма-ҳаммаси ҳеч бир самара бермайди, суваракларнинг фанга маълум бир минг олти юз тури инсоният тарихидаги энг кўҳна, қатъий ва шафқатсиз таъкиб объекти саналади. Ҳали одамзод томонида бирортаям тирик мавжудот, шу жумладан, одамларнинг ўзлари ҳам бу қадар таъкиб қилинмаган, умуман, суваракларни йўқотишга бўлган интилишни инсониятга ҳос асосий инстинкт³ – кўпайиш инстинкти каторига қўшиш мумкин, шу билан бирга, суваракларнинг ханузгача батамом қирилиб кетмаганига сабаб шуки, улар қоронғи бурчакларга беркиниб олишади, бу ҳол туғилишданок қоронғиликдан кўркадиган одамларнинг уларга қўли етмаслигини таъминлайди, аммо чароғон чошғоҳи яна одамларга нишон бўлишади, ҳулоса қилиб айтганда, ўрта асрларда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам ва

¹ Мухтарам Бэда (673-735) – англосакс роҳиб, тарихчи олим.

² Таврот (яхудийча: «тора» – таълимот, қонун) – иуданизм динининг муқаддас китоби. Таврот 5 та китоб (Ибтидо, Чикиш, Ловий, Сонлар, Иккинчи қонун) нинг умумий номи. Иуданизм ва ислом ақидаси бўйича, Таврот Аллоҳнинг Мусога Жаброил орқали туширган китоби. Кўпинча у «Мусо қонунлари» деб ҳам аталади. Қуръонда Таврот ҳақида бир қанча оятлар бор. Қуръонга кўра, Инжилдаги каби Тавротда ҳам яҳудийлардан бўлмаган Аҳмад исмли пайғамбарнинг дунёга келиши ҳақида айтилган. Мусулмон адабиётида «Қадимги аҳд»да учрайдиган барча китобларни Таврот деб атайдилар.

³ Инстинкт (лотинча: *instinctus* – уйғониш, қўзғалиш) – муайян шароитда ҳайвонларнинг битта тури учун ҳос бўлган мураккаб ирсий хатти-ҳаракатлари мажмуи. Инсонларда инстинкт унинг тарбия жараёнида шаклландиган онгли фаолиятига бўйсунган бўлади.

келажакда ҳам суваракларни ўлдиришнинг энг ишончли усули уларнинг кўзини қуёш нурлари билан камаштиришди, деб нутқини тамомлади.

Унинг фатализм¹ ва донолик билан йўғирилган нутқи уларнинг ўзаро дўстлигига асос солди. Энди Аурелиано ҳаётидаги илк ва охириги дўстлари – баҳсга ўч Альваро, Херман, Альфонсо ва Габриэль билан ҳар куни кечкурун учрашиб турарди. Кеч соат олтида китоб дўкониди бошланиб, тонг маҳали фоҳишахоналарда тугайдиган шовкин-суронли йиғинлар китобхўр зоҳид учун нақ байрам эди. Адабиётнинг одамларни масҳара қилиш учун ўйлаб топилган энг яхши эрмак эканлиги шу пайтгача унинг миёсига келмаган эди, аммо кечкурунги ичкиликбозликлардан бирида Альваро уни бунга ишонтирди. Альваронинг бу қадар дадиллик билан фикр юритиши унинг агар билимлар туркловияларини тайёрлашнинг янги усулини ихтиро қилишга кўмак беролмаса бир чакага ҳам қиммат, деб ҳисобловчи каталониялик олимга тақлид эканини тушуниши учун анча вақт, кетди.

Аурелиано сувараклар тўғрисида илмий ахборот берган ўша окшомдаги баҳс Макондо четида – қизлар очликдан танларини сотиб кун кечираётган ғарибгина фоҳишахонада тугади. Исловатхона бекаси эшикларни очиб-ёпиб туришга ишқибоз эди. Гарчи, унинг юзида қотган табассумини кўрган мижозлар айни макони жиддий тарзда қабул қилишса-да, бу уйдаги барча нарсалар, ҳатто буюмлар ҳам рўёга ўхшарди: мебель ўтиришлари биланок синиб кетарди, ичак-чавоғи суғириб олинган вистрол ичида товук тухум босиб ётар, боғда қоғоз гуллар «очилган», деворга банан ширкати тузилмасидан илгари чиқарилган календарлар ва ҳеч қачонни чоп этилмаган журналлардан қирқиб олинган расмлар қўйилган рамкалар осилган эди. Ҳатто беканинг мижозлар келгани ҳақидаги хабарни эшитишиб, чет-четлардан қелишадиган тортинчоқ фоҳишалар ҳам рўёвий туюларди. Улар уйга саломсиз кириб қелишар ва эгниларидаги гуллари ўчиб

¹ Фатализм – тақдирга ишониш.

кетган кўйлақларини илгари қандай соддалик билан кийишган бўлса, ўшандай соддалик билан ечишар, ҳаяжонга тушган чоғларида: «Войй!.. Зўрсиз-ку? Каранг, шифтнинг сувоғи кўчиб тушяпти-ку!..» дея хитоб қилишарди. Бир песо-ю эллик сентаво олган кизлар, пуллариға ўша захоти бекаларидан бутерброд сотиб олишарди. Аурелиано учун бу ғариб исловатхона танҳоликдан асрагувчи ягона нажот эди. Дастлаб Аурелиано жуда уяларди, негаки, энди иш бошлади дегунча фоҳишахона бекаси хонага кириб, тўшакда от сураётган чавандозга турли-туман маслаҳат берар эди. Аммо ўспирин бора-бора турмушнинг бу майда-чуйда ишқалларига парво қилмасликка ўрганди.

Аурелиано тўртала дўстига бирдай боғланиб қолган бўлса-да, барибир, Габриэль исмли дўстини кўнглига яқин сезарди. Бир куни кечкурун Аурелиано полковник Аурелиано Буэндиа ҳақида гап очганида, биргина Габриэль унинг гаплариға ишонди. Ҳатто, одатда, суҳбатларига қўшилмайдиган исловатхона бекаси ҳам, ашаддий ғийбатчиларға хос ўжарлик билан, мен полковник Аурелиано Буэидиани эшитганман, лекин у одам шунчаки бир уйдирма, уни ҳукумат либералларни ўлдириш учун баҳона тариқасида ўйлаб чиқарган, деб таъкидлади. Габриэль эса, аксинча, полковник Аурелиано Буэидианинг мавжуд шахс эканиға ҳеч қандай шубҳа йўқ, деб айтди, чунки полковник билан унинг катта бобоси полковник Херинельдо Маркеснинг иккови қуролдош ва ажралмас дўст бўлишган экан. Гап ишчиларнинг отилишиға бориб тақалганида, макондоликларнинг хотирасидаги заифлик, айникса, кучаярди. Аурелиано ушбу мавзу ҳақида сўз очиши биланок, нафакат фоҳишахона бекаси, балки ёши ундан каттароқ одамлар ҳам станция майдонида кўшиқлар билан қуршаб олинган ишчилар ва ўликлар ортилган икки юзта вагондан иборат поезд тарихини уйдирма сифатида инкор этишар ва ўз вақтида суд терговчиси томонидан тўқилган ҳамда бошланғич мактабларнинг дарслиғиға киритилган хулосани пеш қилишарди – унда банан. компаниясининг ҳеч қачон мавжуд бўлмаганлиғи айтилганди. Шундай қилиб, Аурелиано билан Габриэль улардан ўзга

ҳеч ким тан олмаган реал далилларга ишонч асосида дўстлашган эдилар. Бу далиллар иккала дўстга ҳам катта таъсир кўрсатди, уларни аллақачон ҳалокатга учраган ва ўзидан ғамдан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган дунёга худди кирғокка урилиб ортга қайтган тўлқиндек судрарди. Габриэль қаерда уйқу босса, ўша жойда ухлаб қолаверарди. Аурелиано уни бир неча бор заргарлик устахонасида тунагани олиб қолди, аммо Габриэль бу ерда кечаси билан мижжа қокмади, унга то эрталабгача хона бўйлаб кезган ўлиқлар ҳалал беришди. Кейинчалик Аурелиано дўстини жодугарга топширди. Аёл ишдан бўш пайтларида Габриэлни ҳам кулбасига киритар, Аурелианонинг қарзлари битилган деворга тирноғи билан чизиклар чизиб, Габриэлнинг ҳам қарзларини ёзиб қўярди.

Дўстлар гуруҳи ўзларининг батартиб ҳаёт тарзига қарамай, католониялик олимнинг маслаҳатларига биноан, аллақандай умрбоқий нарсалар яратишга уринишарди. Одамлар ўзларининг бошланғич мактаб доирасидаги билимларни кенгайтиришга на истаги ва на имконияти бор бу шаҳарда уларнинг ўттиз еттинчи драматик вазиятни қидириб топиш ниятида кечаси билан ўтириб чиқишлари дўкондор олимнинг мумтоз адабиёт ўқитувчиси сифатида тўплаган тажрибаси ҳамда ундаги ноёб китоблар борлиги туфайли эди.

Дўстлик ҳиссига асир тушган, илгари Фернанданинг тошбағирлиги туфайли маҳрум бўлиб, эндиликда эришган дунё гўзалликларига мафтун бўлиб қолган Аурелиано башоратли шеърларнинг тилсими очилай деган маҳалда, қўлёзмаларни ўрганишни бас қилди. Лекин сал ўтиб, гарчи, исловатхонага қатнашини тарқ этмаса-да, яна қайтиб қўлёзмаларни қўлга олди. Бу пайтда Гастон ҳамон аэроплан келишини кутарди. Амаранта Урсула ўзини шу шу қадар ёлғиз сезардики, охири бир куни эрталаб Аурелианонинг хонасига кирди.

– Ишлар қалай, одамхўр? – деб сўради у. – Яна горингга беркиниб олдингми?

Эгнига аломат қўйлақ кийган, бўйнига балиқ устихонидан ясалган қўлбола мунчок тақиб олган Амаранта Урсула

жуда очилиб кетган эди. У энди эрининг содиқлигига тамом ишониб, унинг бўйнидаги тизгинини олиб ташлади ва ниҳоят унда Макондога қайтиб келганидан сўнг илк маротаба бўш вақт топилди. Аурелианода Амаранта Урсулани кўриш ва товушини эшитишга ҳожат йўқ эди, у шусиз ҳам унинг келганини биларди. Амаранта Урсула хонага кириб, столга тирсакларини қўйганида у шу қадар яқин, шу қадар ҳимоясиз эдики, Аурелиано суяклари ич-ичидан сиркираб кетганини сезди¹ ва ўзини жонҳолатда китобга урди. У ҳаяжонини босишга уриниб, аллақаякка ғойиб бўлишга интилаётган овозига, уни ташлаб кетмоқчи бўлаётган ҳаётга, тўсатдан тошдай қотиб қолган хотирасига жонҳолатда ёпишди ва Амаранта Урсулага санскритнинг келиб чиқиши, ёритилган вақт қатламлари орқали худди ёруғга тутилган қоғоз ортидаги ҳарфларни кўрганинг каби келажакни кўра билишнинг илмий имкониятлари, қўлёзмадаги башоратлар ўз-ўзини барбод этмаслиги учун уларни шифровка қилиш зарурлиги ҳамда Нострадамуснинг «Аср» деган асари-ю Контабриянинг¹ авлиё Мильян башорат қилган ҳалокати ҳақида гапира бошлади. Гапира туриб, ғайришуурий тарзда кафтини Амаранта Урсуланинг қўлига қўйди – шу билан ҳаяжоним босилади, деб ўйлади. Аммо Амаранта Урсула худди болалигидаги каби бегуноҳ бир эркалик ва майинлик билан унинг бармоғини ушлади ва то Аурелиано саволларига жавоб бериш давом эттиргунича қўйиб юбормади. Улар ҳаракатсиз, муздай кўрсаткич бармоқ билан боғланишгунча, туриб қолишди, кейин Амаранта Урсула тўсатдан манглайига бир уриб: «Чумолилар!» деб кичкирди-да, ўша заҳоти қўлёзмаларни тамом эсдан чиқариб, эшик томон ошиқди ва у ердан туриб, Брюсселга кетаётганида отаси билан хайрлашгани каби бармоқларининг учида Аурелианога бўса узатди.

– Кейин тушунтирарсан, – деди Амаранта Урсула. – Чумоли инига оҳакли сув қуйиш эсимдан чиқай дебди.

Жувон уйнинг шу томонида бирор иши чиқиб

¹ Контабрия – Испаниянинг шимолидаги мухтор вилоят.

колганида ёки эри осмонга узок тикилиб ўтирган чоғларда Аурелианонинг хонасида бир-икки дақиқа ушланиб қоларди. Аурелиано яна уйда овқатлана бошлади. У Гастонга ёкиб қолди. Овқат пайтида Гастон ўз шерикларидан шикоят қиларди. Афтидан, шериклари уни лакиллаштишган эди, негаки улар аэропланни денгиз орқали юбордик, деб хабар беришса-да, кемачилар ҳали ҳеч нарса олмадик, деб туриб олишарди. Ростдан ҳам, аэроплан Кариб денгизи портларидаги бирорта ҳам дафтарда қайд этилгани йўқ эди. Лекин Гастоннинг шериклари ҳамон аэропланни юбордик, тагин сен ўзинг бизни алдаётган бўлма, деб шаъма қилишарди. Ўзаро ишончсизлик шу қадар кескинлашдики, охири ёзишмани йиғиштириб, шахсан ўзи Брюсселга боришни ўйлай бошлади. Аммо Амаранта Урсула ҳеч қачон – ҳатто эридан ажралишга тўғри келган тақдирдаям – Макондони тарк этмайман, деб таъкидлагач, Гастоннинг бу режаси ҳам барбод бўлди. Дастлаб Аурелиано, Гастон велосипед минган жинни деган умумий фикрга қўшилди ва унга нисбатан ноаниқ бир раҳмдиллик сеза бошлади. Кейинчалик фоҳишахоналарда эркаклар табиасти ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлганидан сўнг эса, фламандияликнинг хотинига бу қадар итоат қилишини унинг телба эҳтиросига йўйди. Лекин Гастонни яхши билганидан кейин эса Аурелиано унинг ҳақиқий характери билан ясама итоатгўйлиги ўртасидаги қарама-қаршилиқни сезди ва унинг барча хатти-ҳаракатлари, ҳатто аэропланни кутиши ҳам шунчаки пухта уюштирилган ўйин эканига бўлган шубҳасини ичига ютди. Шунда у Гастон ҳамма ўйлаганидек гўл эмас, аксинча, то теварак атрофидаги иллюзия вужудга келтирадиган зерикашларга тоб беролмай, охири Европага кетиш учун чамадонларини шайлаб қўядиган кунгача хотини ўз гирдобига ўзи ғарқ бўлиб ётавериши учун имкон яратган, ўзининг доимий ён босиши, ақалли, бирор мартаям «йўқ» дея олишга қодир эмаслиги ва ёлғондакам итоатгўйлиги билан хотинининг тинка-мадорини қуришиб, унинг устидан ғалаба қозонишга аҳд қилган, барқарорлиги улкан, ниҳоятда эпчил ва чексиз сабр-тоқатли одам, деган қарорга келди. Шундан сўнг Аурелианонинг

калбидаги Гастонга бўлган раҳмдиллик даҳшатли ғазабга айланди. Гастоннинг усули унга беъмани, бироқ шу қадар таъсирчан туюлдики, у бундан Амаранта Урсулани асрашга ҳаракат қилиш учун куч топди. Аммо у юрагидаги севги, ишончсизлик ва рашк юкининг қанчалар оғир эканини ўспиринга мутлақо сездирмагани ҳолда, унинг шубҳаси устидан қулиб қўйди, ҳолос. Амаранта Урсула то бир куни консерваланган шафтоли банкасини очаётиб бармоғини кесиб олмагунича, Аурелианонинг унга бўлган меҳри опа-укалари ҳиссидан айрича эканини ўйламасди ҳам. Ўшанда Ауреалиано унинг бармоғини шунчалар ҳассослик ва садоқат билан сўра бошладики, Амаранта Урсулани титроқ босди.

– Аурелиано! – деб қулди у, айни воқеадан ташвишга тушиб. – Жудаям бешафқатсан, сендан тузукроқ вампир¹ чиқмайди.

Шунда Аурелиано бир зум ихтиёрини йўқотди. У аёлнинг яраланган қўлини ожиз бўсаларга кўмаркан, юрагининг туб-тубига яширган сирларини ошкор этди. Ярим тунда уйғониб, Амаранта Урсуланинг қуритиш учун ваннахонага осиб қўйилган ички кийимларига юзини буркаганча, умидсизлик ва ғазабдан ўкирганини айтди, жодугарга, «мушукдай бакир», қулоқларимга «Гастон, Гастон, Гастон!...» деб шивирла, дея илтижо қилганларини айтди, очликдан ўлмаслик учун танларини сотувчи бечора кизчаларнинг бўйнига суртиш учун Амаранта Урсуланинг атирларини ўғирлаганларини айтди. Унинг эҳтиросли ҳасратидан чўчиб кетган Амаранта Урсула бармоқларини мушт қилиб туга бошлади.

– Ҳайвон, – деди у, – биринчи кема биланок Бельгияга жўнайман!

Альваро кунларининг бирида каталониялик олимнинг дўконига энг сўнгги янгилик – зоологик ишратхона хабарини олиб кириб келди. «Тилла бола» деб аталувчи бу маскан усти очик улкан салон бўлиб, унда ўзининг сеҳрли овозлари билан вақтни белгиловчи икки юзга яқин қўлбуқа

¹ Вампир – қон сўрувчи.

кезиб юарди. Ракс майдони атрофида, сим тўр билан ўраб олинган кўтонларда, улкан камелиялар¹ орасида турфа рангдаги қарқаралар², хирсдай семиз тимсоҳлар, ўн иккита шакилдоғи бор чинкироқ илонлар ва тилларанг сув тошбакалари яшарди. У ердаги хавонинг зичлиги шу қадар ибтидий бўлиб, уни гўёки ҳозиргина кашф этишганди. Тўқкизил гуллар ва аллақачоноқ модадан қолган пластинкалар қуршовида эркакларни кутишавериб, умидларини йўқотган гўзал мулат кизлари эса севгининг қирк хилидан хабардор эдилар. Дўстлар биринчи кечасиёқ бу ажойиб маконга боришди ва кираверишда, лиана³ новдаларидан тўкилган курсида ўтирган улутвор ва камсўз кампирни кўришди. Кампир беш йигит ичида ёноклари татарларникидай туртиб чиққан, ориқ, ғамгин ва абадулабадга ёлғизлик чечаги билан муҳрланган эркакни кўргач, вақт бир жойда топталаётганини ҳис қилди.

– Вуй! – деб пичирлади у. – Аурелиано!

Унинг қаршисида яна полковник Аурелиано Буэндиа пайдо бўлди. Ҳали жанглар шуҳрати-ю умидларини кўкка совурган узок қувғинлар бошланмасидан анча илгари, умридаги илк буйрук: унга ўзини севиш ҳақида буйрук бериш учун ўша узок тонгда ётоғига кириб келган ва хира чироқ остида турган Аурелиано Буэндиа. Кампир Пилар Тернера эди. У бир юз-у қирк бешга киргач, ёш санашдек бемаъни одатдан воз кечган ва келгуси ҳаёти аниқ ҳамда бир умрга белгиланган – хомхаёл тахминлар-у қарталарнинг башорати асосида қурилган бурунги ўша омонат келажагидан анча йироқ бўлган кимсасиз гўша – ҳатто вақт ҳам ҳаракатга келтиролмайдиган хотиралари ичра яшай бошлаганди. Аурелиано хотирасида Буэндиалар авлодининг қудрати ва ҳалокати, Макондонинг ер билан яксон қилинган шукуҳини тикларди. Бу пайтда Альваро ўз кулгиси билан кайманларни чўчитар, Альфонсо бўлса, қўлбуқалар ўзларини ёмон тутган

¹ Камелия – доим яшил бута ёки дарахт ва унинг оқ ёки юзил йирик, хушбўй гули.

² Қарқара – бўйни, тумшуги ва оёқлари узун, тик коматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик қуши; кўтонларнинг бир тури.

³ Лиана – асосан тропик ва субтропик ўрмонларда ўсадиган чирмовик ўсимликларнинг умумий номи.

тўрт миждонинг кўзини ўйиб олгани ҳақида даҳшатли латифа тўқир, Габриэль эса чегарачилар ич, сураб дори бериб, тувакка ўтказиб, кейин унга тушган бриллиантларни топиб, Ориноконинг нариёғидаги турмага тикиб қўйган контрабандачининг қайлиғи бўлмиш – хизматлари эвазига пул олмай, маҳбубига мактуб ёздирадиган мулат қизнинг хонасида айш-ишрат суради.

Аурелиано бу ерда ўзини шу қадар яхши ҳис этардики, Амаранта Урсула орзуларини чилпарчин қилган кечаси шу ерга нажот ахтариб келди. У юрагини дарддан бўшатмоқни, қалбидаги тугунларини қимдир ечиб юборишини истарди. Пилар Тернеранинг этагига юзларини буркаганча, қайноқ кўз ёшлари тўкиб, бошига тушган савдони гапириб берди. Пилар Тернерага унинг сочларини силаб, сал тинчланишини кутди.

– Бас қил, қичкинтой, – деди меҳрибонлик билан. – Энди менга айт-чи, қим у?

Аурелиано аёлнинг номини айтган захотиёқ, Пилар Тернерага худди илгаригидек юрак-юрагидан тўлиб-тошиб кулди. Энди унинг кулгиси қаптарларнинг ғувуллашига ўхшаб қолганди. Буэндиалар авлодининг барча вакиллари юрағидаги сирларнинг эшиклари унга доимо очик эди. Қарталар-у тўплаган тажрибалари туфайли бу оила тарихи муқаррар воқеалар такрорида ташкил топган занжир бўлиб, абадулабад айланаверадиган ғилдиракка ҳам монандлигини кашф этганди-да.

– Ташвишланма, – деб жилмайди Пилар Тернера. – У қаерда бўлишидан қатъи назар, сени кутяпти.

Амаранта Урсула соат тўрт яримда ҳалатига ўралиб, бошига сочик боғлаб, ваннахонадан чиқди. Аурелиано оёқ учида унинг кетидан эргашди. У худди маст одамдай чайқаларди. Амаранта Урсула ҳалатини ёзиб юборган дамда ётоққа бостириб кирди, қўриқиб кетган аёл этакларини тезда йиғиштириб олди ва индамай бармоғини бигиз қилиб, эшиги қия очик қўшни хонани кўрсатди: Гастон ўша ерда хат ёзиб ўтирганини биларди.

– Кет, – деди Амаранта Урсула пичирлаб.

Аурелиано жилмайди, аёлнинг белидан тутганча, худди гулдондек даст кўтарди ва каравотга чалканча ётқизди. Амаранта Урсула бирор ҳаракат қилишга улгурмай кўполлик билан ич кўйлагини йиртиб ташлади. Шунда йигитнинг кўз олдида гўё бошни айлантирувчи жарлик каби ҳозиргина ювилган тоза ва яланғоч бадан намоён бўлдики, бу баданда Аурелиано окшомлари хаёлида тасаввур этмаган бирорта ҳам тук, бирорта ҳам хол йўқ эди ҳисоб. Амаранта Урсула худди ёввойи мушукдек ростакамитга қаршилиқ кўрсатарди; унинг хушбўй, латчаникидек¹ силлиқ ва қайишқоқ бадани тўлғанар, тиззалари билан йигитнинг буйрагини мўлжаллаб тепар, айна замонда юзига чанг соларди. Аммо иккиси ҳам овоз чиқармасди. Бу шиддатли олишув, хаёт-мамот жанги бўлсаям, эҳтиёткорона хужум ва чекинишлардан иборат эдики, олишув давомида петуньялар² яна бир бор гуллаши кўшни хонада ўтирган Гастон эса аэронавтика³ ҳақидаги ўз орзуларини унутиб юбориши мумкин эди. Ушбу манзара гўёки икки жанжаллашиб қолган ошикнинг тиник ҳовуз тубида ярашиб олишга интилаётганига ўхшаб кетарди.

Катъий ва намоийшкорона қаршилиқ авжга чиққан паллада, Амаранта Урсула айна осудалик шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди. Шунда лабларини кимтиброк қулишга тушди, лекин курашдан воз кечмади. Энди у ёлғондакам тишлаш билан ҳимояланар, танини илгаригидек шиддат ила халос қилишга уринмасди. Ниҳоят улар бир йўла ҳам рақиб, ҳам шерик эканликларини ҳис этишгач, мудофаа жўнгина кичикка, хужум эса эркалатишга айланди. Сўнгра Амаранта Урсула бирорта янги қилиқ ўйлаб топиш мақсадида, гўёки ҳазиллашгандай бўлиб, бир дақиқа мудофаани бўшаштирди, лекин қилган ишидан ўзи ҳам чўчиб, яна қаршилиқ кўрсатишга киришганида, гишт қолипидан кўчган эди. Аёл кўллари билан пайпаслаб, зўрға сочик топди ва бўғзидан отилай деб турган бақирикни чиқармаслик учун жонҳолатда уни тишлаб олди.

¹ Латча — йирткич хайвон.

² Петуньян — гуллари катта-катта боғ ўсимлиги.

³ Аэронавтика — ҳавода енгил аппаратларда учиб амалиёти ва назарияси.

Пилар Тернера байрам арафасида, лиана новдаларидан тўкилган. курсида ўтирган жойида жон берди. Мархуманинг энг сўнгги истагига биноан, уни тобутда эмас, балки шу курсининг ўзида кўмишди. Унинг жасадини ракс майдонининг марказида қазилган қабрга саккиз нафар эркак арконлар ёрдамида туширди. Кўзёш килавериби оқариб кетган, коп-қора либос кийган мулат кизлар такинчоғ-у узукларини ечишиб, қабрга ташлашди. Қабр устига ёзувсиз тош илита қопланди, унинг усти бир зумда гулларга тўлиб кетди. Сўнг-ра мулат кизлар барча хайвонлар ва қушларни захарлашди, дераза-ю эшикларга гишт териб чиқишди ва ичига авлиёларнинг гасвири, рангли журналлардан қиркиб олган расмлар ҳамда бекарор, ҳақиқатдан йироқ, афсонавий калликларининг портретлари ёпиштирилди, ёғоч сандиқчаларини кўтарганларича турли томонга тарқалиб кетишди.

Ҳаммаси тугади. Фоҳишаларнинг Пилар Тернера кабрига ташланган бир чақага қиммат такинчоқларига қўшилиб бутун ўтмиш, юртини кўмсаб, Ўрта ер денгизидаги қишлоғига қайтиб кетган католониялик олим китобларини ким ошдига сотиб юборгандан сўнг қолган арзирли нарсалар ҳам чириб борарди.

Олимнинг кетиб қолишини ҳеч ким қутмаган эди. У Макондода банан компанияси айна гуркираб яшнаётган бир пайтда, саноксиз урушларнинг биридан қутулиш мақсадида пайдо бўлган эди. Шу ерда китоб дўкони очиб, турли тилларга чоп этилган биринчи нашрларни тўплай бошлади; дўкон қаршисидаги уйда тушларга ром очилар, у ёкка навбатда турган кишилар баъзида дўконга ҳам киришар ва гўёки ахлатхонадан кўтариб олгандек, китобларни сал ҳадиксираб варақлашарди. Каталониялик олим кўпинча дўкон ортидаги иссик хонада, мактаб дафтарида йиртиб олинган варақларга алланарсаларни ёзиб ўтирар эди, нималарни ёзаётганини ҳеч ким аниқ айтиб беролмасди. Аурелиано у билан танишган пайтда чолнинг қўлғезмалари

нак икки кутига жо бўларди. Чолнинг қўлёмалари Мелькиадеснинг қўлёмаларига ўхшаб кетарди. Сафари қариган чоғда учинчи кутини ҳам қўлёммага тўлдирди. Чамаси, католониялик олим Макондода яшаган пайтида бирор кун ҳам ёзувдан бўшамаган эди. У бизга маълум тўрттала дўстидан бошқа ҳеч ким билан ошначилик қилмади. Олим ҳали улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ варрақларини гаровга олиб қолиб, китоб берар ва шу йўсинда уларни Сенека¹ ва Овидийнинг² асарларини ўқишга ўргатган эди. Чол мумтоз адиблар ҳақида бемалол, ҳеч бир ҳайикмай, гўёки қачонлардир улар билан бир хонада яшагандек гапирар, улар ҳақида биров билмайдиган нарсаларни, масалан, Авлиё Августиннинг³ жубба остидан жун нимча кийиб юришини ва уни тўрт йил давомида бирор марта ҳам ечмаганини ёки хурофотчи Арнальдо де Вилдано чаён чакиб олгани учун болалигидаёқ жонивори турмайдиган бўлиб қолганини биларди. Католониялик олимнинг китобга меҳри чуқур ҳурмат ва дўстона беписандлик коришмасидан иборатдай туюларди. Бу нарса ҳатто ўз қўлёмаларига бўлган муносабатида ҳам сезиларди. Чолнинг қўлёмасини испан тилига таржима қилиш учун католон тилини махсус ўрганган Альфонсо бир гал анчагина қўлёмани чўнтагига тикди, (унинг чўнтаклари ҳамиша газетадан қирқиб олинган мақолалар ҳамда ғайриоддий касблар ҳақидаги қўлланмалар билан тўлган бўларди), сўнг уларни фоҳишахонада, очдан ўлмаслик учун танларини сотиб кун кўрувчи кизлар орасида йўқотиб қўйди. Чол воқеани эшитиб, Альфонсо кутганидек шовқин кўтармади, балки кулгидан ўзини зўрға тўхтатиб,

¹ Луций Анней Сенека (тахминан милоддан аввалги 4 – милоддан аввалги 65) – Рим файласуфи, ёзувчи, давлат арбоби. «Луцийлига ҳатлар», «Ҳинмат ҳақида», «Раҳм-шафқат ҳақида», «Рухий хотиржамлик ҳақида» каби асарлари мавжуд.

² Публий Овидий Назон (милоддан аввалги 43 — тахминан милоддан аввалги 18) – Рим шоири. «Ишқий элегиялар», «Севги санъати», «Севги давоси», «Метаморфозлар», «Ғуссалар элегиялар» каби асарлари бор.

³ Аврелий (Авлинё) Августин (354- 430) — христиан дини илоҳийчиси, «черков оталари»дан, адиб, файласуф. Католонизм ақидаларининг шаклланишига таъсир кўрсатган. Гиппон шаҳри ускуфи (епископи) мартабасига эришган. Диний-фалсафий руҳдаги қатор ваъз ва рисоалари сақланиб қолган. Улардан машҳурлари: 1) «Тавба» (400 й.); 2) «Илоҳий шаҳар ҳақида».

айни ҳол адабиёт учун табиий, деб айтди, лекин шу гапни айтса-да, она кишлоғига уч кути қўлёмасини олиб кетишдан эринмади; у қўлёмза тўла кутиларни юкхонага топширишни талаб қилган темирйўл назоратчиларини қачонлардир Карфагенда¹ қўлланган уят сўзлар билан сўқди ва то кутиларни йўловчилар вағонида қолдиришга рухсат бермагунларича осойиш топмади. «Одамлар китобларни юк вағонига жойлаб, ўзлари биринчи тоифали вағонига чиқиб олишган куни қиёмат бўлади», деди у, сўнг то жўнаб кетгунига қадар чурқ этмади. Сафар тайёргарлигига роса бир ҳафта кетди. Жўнаш муҳлати яқинлашгани сари чолнинг қовоғи уюларди, қиладиган юмушини унутиб қўяр, бир жойга қўйган буюмлари эса ҳеч кутилмаганда бошқа ерда пайдо бўларди, гўёки уларни бир вақтлар Фернандага азоб берган ажиналар у ёқдан-бу ёққа кўчириб қўяётгандай эди.

– Collonz², – деб сўқинарди у. – Ҳе, Лондон синовининг йигирма еттинчи моддасини ундоғ-у мундоқ қилай.

Херман билан Аурелиано унга васийлик қила бошлашди. Улар чолга ғамхўрлик кўрсатишарди; чўнтақларига поезд билети-ю йўлга тааллуқли бошқа ҳужжатларни жойлаштириб, инглиз тўғнағичлари билан қадаб қўйишди, то Макондодан Барселонага етгунича қилиши лозим бўлган юмушлар рўйхатини тузиб беришди. Лекин шунга қарамай, католониялик олим чўнтагига ярим сармояси солинган чолворини ўзи сезмаган ҳолда ахлатга ташлаб юборди. Жўнаш арафасида, кутиларнинг қопқоғи миҳлангач, қийим-кечакларни у Макондога илк бор кўтариб келган чамадонига жойлашгач, чол таҳқирли бир дуони эслатувчи имо-ишора билан ўзининг чиғанокқа ўхшаш қовоғини қисиб қўйди. Қўлларини узок ҳижронга чидашга ёрдам берган китоблар уюмига қўйиб:

– Бу ахлатни сизларга қолдираман! – деди.

Орадан уч ой ўтгач, чолдан қаттақон пакет келди.

¹ Карфаген – Ўрта Ер денгизга ҳукмронлик қилиш учун Рим империяси билан урушган давлат. Уруш Римнинг ғалабаси билан тугаган. Карфаген ҳудудининг бир қисми Римнинг Африка провинциясига айлантирилган, бир қисми эса Нумидияга берилган.

² Collonz – католонча сўқиш.

Пакетда денгиз сафари давомида тўпланиб қолган йигирма тўққизта хат ва элликта сурат ётарди. Гарчи католониялик ой ва кунларни ёзмаган бўлса-да, мактублардан воқеаларнинг қай пайтда содир бўлганини билиб олиш мумкин эди. У илк хатларида саёхат саргузаштлари ҳақида ўзига хос юмор билан маълумот бериб: кутиларни каютага қўйишга рухсат бермаган назоратчини кемадан улоқтириб юборай, дедим, ўн уч рақамидан ирим туфайли эмас, балки бу рақам тугалланмаган бўлиб туюлгани учун ҳам дахшатга тушадиган қандайдир аҳмоқ сенъоринани¹ учратдим, кемада ғамланган чучук сув Лерида булоғидан олинган, дея гаров ўйнадим ва гаровда ютиб чиқдим, деб ёзарди. Аммо кунлар ўтган сайин олимни кема ҳаёти тобора камроқ қизиқтирар, Макондодаги энг сўнгги арзимас воқеаларни ҳам соғинганини ёзар, хуллас, кема узоклашгани сари эса уни хотиралари ҳам тобора ғамгинлашиб борарди. Соғинчнинг кучайиш жараёни фотосуратларда ҳам ўз аксини топган эди. Одатда, суви октябрь ойида мавжланадиган Кариб денгизи фонида оқ кўйлак кийиб тушган ва кумушранг сочлари хийла тўзиган биринчи суратларда ғоят бахтиёр кўринарди. Сўнгиларида эса, қора пальто кийиб, бўйнига шойи шарф боғлаб, кузги океан сувларида адашиб қолган номсиз кема палубасида² турар, қарашларидан маъно уқиб бўлмасди. Херман билан Аурелиано унинг хатларига жавоб ёзишди. Дастлабки ойларда чол шу қадар кўп мактуб йўллардики, дўстлар унинг Макондодан бутунлай кетганига ишонмай қўйишди. Чол дастлаб, ҳаммаси жойида, уйдаги кизғиш денгиз чиғаноғи ханузгача бус-бутун турибди, бир бўлак ноннинг устига қўйилган селёдканинг³ таъми ўзгармади, қишлоғидаги булоқларнинг суви ҳалиям муаттар, дея хабар берди. Мактаб дафтаридаги йиртиб олиниб, кингир-қийшиқ ҳарфлар билан тўлдирилган варақлар дўстларнинг олдида тез-тез пайдо бўларди, одатда, уларнинг ҳар бирига биттадан

¹ Сенъорина, сенъорита – Испанияда ёш аёл, қизларга шундай мурожаат қилинади.

² Палуба (русча) – кемаларнинг горизонтал ҳолда тахта қопланган юзаси, саҳни.

³ Селёдка – дудланган сельдь балиғи.

варақ бағишланар эди. Гўёки соғая бошлаган беморнинг кувончи билан йўғрилган мактублардаги умид учкунлари, секин-аста сўна бошлади. Қиш оқшомлари, камин ичига қўйилган қозондаги шўрва қайнаётганида, чол китоб дўкони ортидаги торгина иссиқ бўлмасини, бодом дарахтининг чанг босган барглари орасидан нур таратувчи чароғон куёшни, пешинги ҳордикни бузгувчи паровоз сигналини, худди илгари Макондода яшаган пайтларида ўз ватанини, уйдаги каминда шўрва қайнаётган қозончасини, кўчада бакириб-чакириб юрган қаҳвафурушни, баҳорда юртига қисқа фурсатта учиб келадиган тўғайларни кўмсагандек соғинарди. Гўёки икки кўзгуда бир хил акс этаётган бу икки соғинч хиссидан азобланган чол оромини йўқотиб қўйди, унинг азоблари шу даражага бориб етдики, дўстларига Макондодан жўнаб кетишни, олам ҳақида ва инсон қалби хусусида берган барча ўғитларини унутиб юборишди. Гораційга¹ тупуришни маслаҳат берди, улар қаерда бўлишмасин, ўтмиш ёлғон экани ҳамда хотирага қайтишнинг йўли йўқлигини ва энг телба, муқим муҳаббат ҳам аслида бир лаҳзалик ўткинчи ҳодиса эканини бир қачон эсдан чиқармасликни уқтирди.

Чолнинг Макондони ташлаб кетиш ҳақидаги маслаҳатига биринчи бўлиб Альваро амал қилди. У ҳамма нарсасини, ҳатто ҳовлисига занжирлаб қўйган қўрқинчли қоплонини ҳам сотди ва сўнгги бекати йўқ поездга мангу билет харид қилди. Альваро поезд узук-юлук тўхтаб ўтган жойлардан йўллаган, ундов белгилари қалаштириб ташланган почта откриткаларида вагон деразасидан кўзга элас-элас кўринган манзараларни тасвирларди. Альварони айни, қисқа лаҳза ҳақидаги узун достонида Луизиана плантациясидаги арвоҳ-

¹ Горацій (милоддан аввалги 65 – милоддан аввалги 8) – Рим шоири. Озод қилинган қул оиласида туғилган. Республикачиларга хайрхоҳ бўлган. Фукарлар уруши (милоддан аввалги 42 йил)да республикачилар мағлубиятга учрагач, империя билан келишувчилик йўлига ўтган. «Накаротлар», «Сатиралар», «Қасидалар», «Номалар» тўпламлари билан ўша давр шеъринини янги жанр ва янги шеърини ўлчовлар билан бойитган. Уч мактубдан иборат «Номалар» китоби «Шеърини янги» номи билан ҳам машҳур. Бу асар Буалонинг «Шеърини санъати»га асос бўлган.

симон негрлар, Кентуккининг яшил ўтлокларидаги қанотли отлар, Аризона куёшини эмиб юрган грек ошик-маъшуклар, Мичиган кўли ёнида сув бўёқда расм чизаётган қизил свитерли¹ киз тасвирланар эди. Ўша киз Альварога қўлидаги мўйқаламини силкиди, бу имода видо эмас, балки умид акс этди – бечора киз унинг ёнидан ўтиб кетаётган поезд ҳеч қачон қайтиб келмаслигидан бехабар эди. Кейинроқ Альфонсо билан Херман жўнаб кетишди. Улар душанбада қайтиб келиш ниятида шанба куни жўнашди, лекин ўшанда бўён дом-дараклари чикмади. Католониялик олим жўнаб кетганидан бир йил ўтгач, бу ерда факат Габриэлнинг ёлғиз ўзи каловланиб қолди. У жодугарнинг хатарли марҳаматидан фойдаланишни давом эттирарди. Айни замонда француз журналларидан бири ташкил этган, биринчи совринига Париж саёхати тикилган мусобақа саволларига жавоб ёзарди, Ауреалиано ҳам журналга обуна эди, анкета саволларига жавоб беришда Габриэлга кўмаклашар, бу юмушни баъзан уйда, кўпинча эса валерианка² хиди уриб қолган, Габриэлнинг яширин қайлиғи Мерседес, яшайдиган Макондодаги якка-ю ягона дорихонада, чинни идишлар орасида бажарарди. Шаҳар ўтмишидан нишона бўлиб шу дорихона қолганди, холос. Макондо шу даражада хувуллаб ётардики, мусобақада ғолиб чиқиб, икки жуфт ич кийим, ботинка ҳамда Рабленнинг тўла асарлар тўпламини олиб Парижга жўнаётган Габриэль, поезд ушбу станцияда тўхтамай ўтмасин, деб чўчиди ва машинистга кўлини силташга мажбур бўлди. Турклар кўчаси ташландик маконга айланиб қолган эди. Ўлимларини лоқайдлик билан кутаётган энг сўнгги араблар, гарчи газмоллар бир неча йил бурун сотилиб кетган

¹ Свитер (инглизча: sweater, sweat – терламок, тер чикармок) – жун ипдан тўкилган, тугмасиз қалта иссиқ кийим.

² Валериана (лотинча: valeriana ёки Valeria – шу ўсимлик келиб чиққан жой номи) – пуштиранг гулли, илдизидан шифобахш дамлама тайёрланадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Валерьянка – валериана ўсимлигининг илдизидан эфир ёки спиртда тайёрланган. асабини тинчлантириш учун истеъмол қилинадиган дори.

ва ғамгин витриналарда¹ фақатгина бошсиз манекенлар² қолган бўлсада, минг йиллик таомилларига кўра дўконлари олдида ўтиришарди. Иркий тенгсизлик ва тузланган бодринглар ватани бўлмиш Алабама штатида Пратвилл шаҳрида истиқомат қилувчи Патриция Браун, балки, ўз невараларига хикоя қилиб бериши мумкин бўлган банан ширкати ўрнида эндиликда ўт-ўлан қоплаган яйдоқ дала ястаниб ётарди. Падре Анхелнинг ўрнини эгаллаган руҳоний чол (унинг исмини ҳеч ким суриштирмасди ҳам) ҳаддан ташқари кўп гумонсираши туфайли артрит³ ва уйқусизликка чалинган, гамакда юзтубан ётар, унинг ёнида калтакесаклар билан каламушлар черковга якка ҳукмронлик қилиш учун жанг олиб боришарди. Ҳатто қушлар ҳам тарк этган, доимий жазирама ҳамда чанг-тўзондан бўғилиб ўлаётган Макондодда, чумолилар шовқинидан мижжа қоқиб бўлмайдиган уйда севги ёлғизлиги домига илинган Аурелиано билан Амаранта Урсула ягона бахтиёр одамлар ва ер юзидаги энг бахтли мавжудотлар эди.

Гастон Брюсселга қайтиб келди. У имтиёзли лицензияни⁴ немис ўқувчилари илиб кетмаслиги учун, чамадонига энг керакли буюмлари-ю ёзишмаларини жойлаб, Макондони тарк этди. Ўша илк окшомдан кейин Аурелиано билан Амаранта Урсула ора-сира Гастон уйдан кетган пайтлардагина учрашиб туришар, аммо унинг тўсатдан келиб қолишини ўйлаб, висол дамларида ўзларини тизгинлашга мажбур эдилар. Уйда танҳо ўзлари қолишгач, узок тийилган хислар гирдобида телбаларча айланишарди. Бу беўй, ҳалокатли, танларни мудом шай ушлагувчи ва гўрда ётган

¹ **Витрина** (французча: vitrine – дераза ойнаси) – савдо корхоналарида, дўконларда, суратхоналарда моллар, экспонатлар ва шу қабиларнинг намуналарини қўйиш учун махсус жиҳозланган ойнаванд кути.

² **Манекен** (французча: mannequin; голландча: mannekin – одам) – кийимни ўлчаб кўриш ёки намойиш қилиш учун одатда одам бўйи бараварида ёғоч ёки пластмассадан ишланган фигура, хайкал.

³ **Артрит** (يونانيча: arthron – бўғим + it(is) – аялланганини ифода этувчи қўшимча) – бўғимларнинг аялланганиш касаллиги.

⁴ **Лицензия** (латинча: licentia – ижозат, рухсат) – 1) амалдаги қонуналарга кўра муайян фаолиятни амалга ошириш учун давлат органлари томонидан бериладиган рухсат; 2) муайян шахсларга расмий тан олинган ихтиро, технология, ишлаб чиқариш сирлари ва бошқалардан фойдаланиш ҳуқуқини бериш.

Фернанданинг суякларини зиркиратувчи хислар эди. Амаранта Урсуланинг бакириклари-ю талвасали қўшиклари кундузи соат иккида ошхонадан, кечаси соат иккида эса казнокдан эшитиларди. «Алам киладигани шуки, – дерди Амаранта Урсула кула-кула, – биз шунча вақтимизни беҳуда ўтказибмиз». У чумолилар боғни вайрон қилаётганини, гўё вулкондан оққан лава¹ мисоли галерея бўйлаб олға силжиётганини кўриб турарди, лекин Амаранта Урсула хаяжондан гангиб қолган эди. У чумолиларни ётоқларида пайдо бўлгандагина яна кира бошлади. Аурелиано кўлёмаларни ташлаб қўйди. У уйдан деярли чикмас ва онда-сонда католониялик олимнинг хатларига жавоб ёзарди, холос. Ошиқ-маъшуклар воқелик ҳиссини, вақт ҳақидаги тушунчани йўқотишди, кундалик одатларни тамом унутишди. Эшик ва деразаларни беркитиб, ечиниш учун ортикча вақт сарфламаслик учун, Гўзал Ремедиос орзу қилган ўша ҳолатда – кип-яланғоч бўлиб уйни кезишар, дуч келган жойда, ҳатто ҳовли саҳнидаги қўлмақда ҳам бир-бирини таппа босиб қолишарди. Бир куни улар бассейнда иликишиб, сувга чўкиб кетишлари оз қолди. Қисқа вақт мобайнида улар уйни чумолилардан ҳам кўпроқ емириб улгуришди: меҳмонхонадаги мебелларни синдиришди, полковник Аурелиано Буэндианинг ўзи ва сон-саноксиз маъшуқаларининг залварига дош берган гамакни тилка-пора қилишди, матрасларни ёриб, увадаларини полга ағдаришди. Гарчанд, Аурелиано шиддат бобида Макондодан жўнаб кетган ракибидан мутлақо қолишмаса-да, бу вайрона жаннатда серқилик ва унча-мунчага тўймайдиган Амаранта Урсула етакчилик қиларди. У гўёки бувисининг бувиси қандолатчиликка сарф қилган барча куч-қувватни ишк-у ишратга бахш этгандек эди. Амаранта Урсула олган лаззатидан миёвлаб, янги ўйлаб топган усулларига маҳдиё бўлиб, роса роҳат қилиб қулаётган пайтларда Аурелиано янада ўйчан ва индамас бўлиб қолар, чунки муҳаббати юрак тубида ётган, уни қуйдириб қул қиларди.

Амаранта Урсула ўзига келган пайтлари Гастоннинг

¹ Лава (лотинча: Laбes – ўпирилиш) – вулкон кратерлари, ер ёриқларидан оқиб ёки отилиб чиқадиган оловсимон суюқ ва қовушқоқ модда (магма).

хатларига жавоб ёзарди. Гастон унга шу қадар ёт ва узоқ бўлиб туюлардики, Амаранта Урсула эрининг қайтиб келишини тасаввур ҳам қилолмасди. Гастон илк мактубларида, шериклари, ҳақиқатан ҳам, аэроплан юборишибди, аммо Брюсселдаги денгиз агентлиги адашиб уни Танганьикага жўнатибди, у ердагилар эса аэропланни макондолар қабила-сига топширибди, дея хабар қилган эди. Шу ҳол қўшимча ташвиш туғдирар, аэропланни топиш учун яна икки йил кетиши мумкин экан. Бу боис ҳам, Амаранта Урсула, эрим муддатидан илгари қайтиб келади, деган ўйдан воз кечди. Аурелианони ташки дунё билан католониялик олимдан келиб турган хатлар-у дорихонанинг индамас бекаси Мерседес дўсти Габриэль ҳақида айтадиган гаплар боғлаб турарди, холос. Олдиниға бу оқилона бир алоқа эди. Габриэль Парижда яшаш ниятида, мусобақада ютган билети ўрниға пул олган, эндиликда эски газеталарни ва Дофина кўчасидаги ғариб меҳмонхона хизматкорлари эшикка чиқариб ташлайдиган шишаларни сотиб кун кўрарди. Аурелиано дўстини қийналмай тасаввур қиларди: Габриэль баланд ёқали свитерда юрар, уни факат баҳорда, Монпарнас терассалари севишганлар билан тўлиб-тошган пайтдагина ечар, очликни лақиллатиш учун кундузлари ухлар, кечалари эса Рокамадур¹ ўзини ўлдирган, қарамшўрва хиди босиб кетган хонаға бикиниб олиб китоб ёзарди. Аммо Габриэлдан келаётган хабарлар бора-бора туман қаби хиралашар, католониялик олимнинг хатлари тобора камаяр ва тобора ғамгин тус олардики, оқибатда Аурелиано Габриэль ва чол тўғрисида Амаранта Урсула эри ҳақида қандай фикрласа, худди ана шундай фикрлай бошлади. Энди севишганлар қимсасиз бир дунёға тушиб қолишдики, бу оламнинг яққа-ю яғона ва мангу ҳақиқати муҳаббат эди, холос.

Онгсиз бахтиёрлик қасрида Гастоннинг қайтиб келиши хабари мисоли ўқдай жаранглади. Аурелиано билан Амаранта Урсула кўзларини очишди, қалбларини тинтишди, бир-бирининг кўзига тик боқишди ва тушунишдики, улар

¹ Рокамадур – аргентиналик ёзувчи Хулио Кортасарнинг «Синфлар ўйини» романи қаҳрамони.

аллақачон бир жон-у бир тан бўлиб қолишган ва айрилиқдан ўлимни афзал кўришар экан. Шунда Амаранта Урсула эрига мазмунли ёлғонга тўла мактуб ёзиб, сени севганим йўқ, сени ҳамон интизорлик билан кутяпман-у, лекин, эвоҳки, пешонамга Аурелиано билан яшаш ёзилган экан, не қилайки, тақдир измини ўзгартишга ҳолим йўқ, деб айтди. Улар Гастон кескин жавоб ёзади, деб кўркишди, аммо унинг хати босиқлик ва ғамхўрлик руҳида битилган бўлиб, мактубнинг нақ икки бетида кексалик офатидан сақланиш маслаҳат берилган, охирги қисмида эса, Гастон ҳеч бир иккиюзламачилик қилмай, сизларга ўша мен ўзим қисқа муддат тотиб кўргандек оилавий бахт тилайман, деб ёзган эди. Эрининг бу хатти-ҳаракати Амаранта Урсула учун ҳеч қутилмаган бу ҳол эди. У ўз тақдиримни эримнинг қўлига топшириш учун ўзим имконият яратдим, деб ўйлади ва ўзини андак таҳқирлагандек ҳис қилди. Орадан ярим йил ўтиб, Гастон, ниҳоят аэропланни олганидан сўнг Леспольдвиллдан туриб велосипедини юборишни илтимос қилган (чунки Макондода қолган нарсаларни ичида энг азизи шу велосипед эканлиги айтилиб, бошқа ҳеч нарса дейилмаган) мактуб йўллаганидан кейин Амаранта Урсуланинг фиғони кўкка ўрлади. Аурелиано қайғуга чўмган Амаранта Урсулани зўр сабр-тоқат билан юпатар, нафакат бахтиёр чоғларда, балки қулфат маҳали ҳам яхши эр бўла олишини исботлашга уринарди. Гастон қолдирган пул тутаганидан сўнг бошларига тушган турмуш ташвишлари уларни янада яқинлаштирди. Пилар Тернера ўлган вақтида улар фарзанд қутишарди.

Ҳомиладорлик даврида Амаранта Урсула балик суякларидан мунчок ясаб соғмоқчи бўлди. Аммо, Габриэлнинг қайлиғи Мерседес сотиб олган ўн икки мунчокдан бошқа молга харидор чиқмади. Аурелиано ўзининг тил ўрганишга бўлган лаёқати, энциклопедик маълумоти, узок воқеалар ва жойларга тааллуқли, нарсаларни, аслида булар ҳақида ҳеч нарса билмасдан туриб, хотирасида сақлай олиш қобилияти ниҳоятда қучлилиги хотинининг Макондодаги энг сўнгги яшовчиларнинг ҳамма пулини жамласа тенг

келадиган оилавий такинчоклари каби бефойда эканини умрида илк бор хис этди. Уларни фақат мўъжиза асраб қолди. Амаранта Урсуланинг на кайфияти бузилди ва на кичиғи сусайди. Бироқ у овқатдан сўнг ухламасдан хаёлга чўмган ҳолда галереяда узок ўтиришни одат қилди. Аурелиано унинг ёнида бўларди. Баъзан улар лом-мим демасдан, бир-бирининг кўзига термулганча, кечгача ўтириб дам олишарди. Келажакка ишончсизлик уларнинг қалбларини ўтмишга ўтирди. Улар ўзларини чексиз ёмғирлардан иборат бўлган ўша йўқотилган жаннатда юргандек хис этишди: ҳовли саҳнида қўлмак кечганларини, қалтакесакларни ўлдириб Урсуланинг кийимларига осланлари-ю ўзларини кампирни тириклай қўмиш ўйинини ўйнаганларини, ҳуллас, бетиним ёмғир остида ўтган болалик дамларини гўёки жаннатни эслагандай эслашарди. Хотиралар ҳақиқатни ойдинлаштиргандай бўлар, улар ақлларини танишганидан бери иккиси бирга бўлган дамлардагина ростам бахт туйганларига амин бўлишарди. Амаранта Урсула, бир гал заргарлик устахонасига киргани-ю онаси унга кичик Аурелиано бегонанинг фарзанди, уни дарёда оқиб келган саватдан топиб олдим, деб айтган оқшомни ёдига келтирди. Айни хотира-ю изоҳлар унчалик ишонтирмаси-да, уларнинг қўлида бошқа ҳаққонийроқ маълумот йўқ эди. Ҳамма далилларни текшириб бўлишгач, Фернанда Аурелианонинг онаси бўла олмаслигига ишонч ҳосил қилишди. Амаранта Урсула Аурелиано Петра Котеснинг ўгли бўлиши мумкин, деган хаёлга борди, аммо у отасининг ўйнаши ҳақида шу қадар ёмон гапларни эшитган эдики, ушбу фараз уларнинг икковида ҳам кучли нафрат уйғотди.

Аурелиано хотинига ука бўлиши эҳтимолидан виждони кийналиб, моғор босган, куя еб ташлаган архив ҳужжатларни орасидан бирор маълумот топиш умидида падренинг уйига борди. У эски ҳужжатларни кўриб, падре Никанор Рейна томонидан ўсмирлик пайтида чўқинтирилган Амаранта Буэндианинг исмини топди. Тўрт жилдлик ёзувларини қараб, турли пайтларда чўқинтирилган ўн етти Аурелианоларга дуч келди. Қўнғлида, ўзим ҳам ўшалардан бири

бўлсам ажабмас, деган умид ялт этди, аммо адашлари чўқинтирилган йиллар унинг ёшига мутлақо тўғри келмасди. Аурелиано аждодларини ахтараётган маҳал ўз гамагида кузатиб ётган руҳоний ундан номини сўради.

– Мен Аурелиано Буэндиаман, – жавоб берди йигит.

– Ундай бўлса ўзингни беҳудага кийнама, – деди ишонч билан руҳоний. – Анча йиллар илгари бу ерда шунака бир кўча бўларди, ўшанда кўпчилик ўз фарзандларига кўчанинг номини кўярди.

Аурелиано ғазабдан титраб кетди.

– Нима? – деди у. – Демак, сиз ҳам ишонмас экансизда?

– Нимага?

– Полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки марта фукаролар уруши очгани ва ҳаммасида бой берган фактига, – дея жавоб қайтарди Аурелиано. – Ҳарбийлар уч минг ишчини қуршаб, сўнгра отиб ташлагани, сўнг денгизга улоктириб юбориш учун ўликларни икки юзта вагон тиркалган поездда олиб кетишганига ишонмайсизми ҳали?

Руҳоний унга ачиниброк қаради.

– Эҳ, ўғлим, – деб хўрсинди у. – Менга ҳозир икковимизнинг тирик эканимизга ишонишининг ўзи ҳам кифоя.

Шундай қилиб, Аурелиано билан Амаранта Урсула сават ҳақидаги уйдирмани, унинг ростлигига ишонганларидан эмас, балки бу уйдирма уларни виждон азобидан халос этиши мумкинлиги учун қабул қилишди. Амаранта Урсуланинг ой-куни яқинлашгани сайин, улар тобора иноқлашиб боришар, кулаб тушиши учун шамолнинг биргина ҳамласи кифоя бўлган бу уйдаги ёлғизликка тобора кўникишарди. Энди улар уйнинг кичик бир бўлагига Фернанданинг ётоғидан ва галереянинг Амаранта Урсула бўлажак фарзандига қалпокча тикиб, Аурелиано эса гоҳида католониялик олимга хат ёзиб ўтирадиган қисмидан нарига чиқишмасди ҳисоб. Уйнинг қолган қисмлари – заргарлик устахонаси, Мелькиадеснинг хонаси, Санта София де ла Пьедаднинг бўлмасини чирмовуқ босиб кетди, энди қалин гўкайзорни эслатувчи бу хоналарга киришга биров журъат қилолмасди.

Очкўз табиат куршовида қолган Аурелиано билан Амаранта Урсула чумоли ва чирмовиклар хужумини даф этиш учун сўнмаган оҳакдан чегара чизиги тортган эдилар. Амаранта Урсуланинг тарок кўрмаган сочлари пахмок бўлиб кетган, оёқлари шишган, юзларига доғ тушиб, қадди-басти хунуклашиб қолсада, у ҳамон руҳан тетик эди. «Жин урсин! – деб кулади у. – Бизнинг бора-бора ростдан ҳам одамхўрлардек ҳаёт кечирishiмиз кимнинг ҳаёлига келибди дейсан!» Уларнинг ташки дунё билан алоқаси ҳомиладорликнинг олтинчи ойида олинган хатдан сўнг батамом узилди. Хатни каталониялик олим ёзмаган эди. Гарчи, у Барселонадан юборилган эса-да, конвертдаги адрес, одатда, расмий номалар битишга ишлатиладиган кўк сиёҳ ва хуснихатда ёзилган эди. Кўринишдан жўн, мазмун и номасўм хат душман томонидан жўнатиладиган совғани эслатарди. Амаранта Урсула конвертни очишга шайланганида, Аурелиано мактубни унинг қўлидан тортиб олди.

– Қўй, ўқимайлик, – деди у. – Хатда нима ёзилганини билишни ҳам истамайман.

Хуллас, католониялик олимдан бошқа хабар келмади. Бегона одамлар ёзган ва ҳеч ким ўқимаган хат эса, Фернанда қачонлардир ўзининг никоҳ узугини эсдан чиқариб қолдирган тоқчада қуяларга ем бўлиб ётар ва ўзига жо этилган ноҳуш хабар алангасидан қуйиб қулга айланарди; бу аснода таркидунё этган икки ошиқ ўзларини умидсизлик ва унут дунёсига алдаб киритишга уринаётган машғум оқимга қарши сузишарди. Фалокат муқаррарлигини сезишган Аурелиано ва Амаранта Урсула сўнгги ойларда бир-бирининг қўлидан маҳкам тутиб, телба эҳтирослар туфайли орттирилган пуштларини меҳр билан авайлашарди. Кечаси, қаравотда қучишиб ётганларида, на ойдинда шовкин-сурон солишаётган чумолилардан, на қуяларнинг питирлашидан, на қўшни хонадаги бургаларнинг тобора қучайиб бораётган бетиним. Ҳуштакларидан қўрқиншарди. Амаранта Урсула билан Аурелианони тез-тез арвоҳлар тўполони уйғотиб юборарди. Улар Урсуланинг ўз авлодини асраш учун яратувчи билан жанг қилаётгани, Хосе Аркадио Буэндиа

буюк ихтироларнинг бесамар ҳақиқатни ахтараётганини, Фернанданинг дуо ўқишини, умидсиз, урушлар, тилла баликчалар полковник Аурелиано Буэндиани ҳайвон ҳолига солаётганини, шўх базмлар айти авжига чиққан пайтда Аурелиано Иккинчининг ёлғизликда ўлаётганини кўришарди; ниҳоят, улар елимдек ёпишқоқ ғояларгина ўлимга бўйин бермаслигини тушунишди, ҳозир ҳашаротлар одамлардан тортиб олаётган бу кичик ва ғариб жаннатни бошқа бир тур мавжудотлар тортиб олишидан кейин ҳам бир-бирларини севаверишларига амин бўлишди ва яна кўнгилларида саодат барқ ура бошлаганини туйишди.

Якшанба кунларининг бирида, кеч соат олтида Амаранта Урсулани тўлғоқ тута бошлади. Очликдан танларини сотиб кун кўрувчи кизларни даволаб юрувчи доя хотин жилмайиб туриб, уни овқат столига ётқизди, ўзи аёлнинг қорнига ўтириб олиб, то Амаранта Урсуланинг фарёдини чакалок йиғиси босиб кетмагунча, бечора аёлнинг устида чайқалаверди. Амаранта Урсула кўзёш пардаси орасидан фарзанди ҳақиқий Буэндиа эканини – Хосе Аркадиолар каби йўгон, чайир ва қайсар, Аурелианолар каби кўзлари очик, тийрак эканини кўрди ва умид қилдики, у Буэндиалар уругини қайта тиклайди, уларни ажалга гирифтор этувчи иллатлар-у ёлғизликка мойилиқдан асраб қолади. Негаки юз йил давомида туғилган Буэндиалар орасида фақат шу чакалокгина ҳақиқий севги меваси бўлиб дунёга келган эди.

– Одамхўрнинг ўзгинаси, – деди Амаранта Урсула, – унга Родриго деб исм қўямиз.

– Йўқ, – деб эътироз билдирди эри. – Биз уни Аурелиано деб атаймиз, насиб этса, у ўттиз икки урушда ҳам ғолиб чиқади.

Доя чакалоқнинг киндигини кесиб, баданидаги аллақандай кўкиш доғларни латта билан арта бошлади. Аурелиано чирок кўтариб турди. Улар болани юзтубан ётқизиб, ҳалигача сезмаган белгини кўриб қолишди. Боланинг кетида чўчка думчаси бор эди.

Лекин улар саросимага тушмадилар. Чунки Аурелиано билан Амаранта Урсуланинг Буэндиалар авлодида

илгари ана шундай воқеа содир бўлганини билишмас, Урсуланинг дахшатли огохларини ёдидан чиқаришган, бунинг устига доя хотин уларга, бу думни боланинг сут тишлари тушганда кесиб ташласа ҳам бўлар, дея тасалли берди. Кейин эса бу ҳақда ўйлашларига вақтлари қолмади, чунки Амаранта Урсуланинг ичидан қон кета бошлади. Қонни тўхтатишнинг ҳеч бир иложи бўлмади. Ўргимчак уяси ва қул босишлар ҳам худди фавворани қўл билан ёпиб бўлмаганидек бефойда эди.

Амаранта Урсула дастлаб ўзини дадил тутишга уринди. Аурелианонинг қўлидан тутганича, ундан асло қўркмасликни илтижо қилар, ахир менга ўхшаганлар ўз ихтиёрисиз ўлиш учун туғилмайди, деб айтар, доя аёлнинг саросимасини кўриб, қотиб-қотиб қуларди. Аурелианонинг умиди пучга чиққан сари, Амаранта Урсула тобора қорайиб борар, гўёки уни ички нур тарқ этарди. Ниҳоят, у оғир уйқуга чўмди.

Душанба кунини саҳармардона уйга Амаранта Урсуланинг тўшаги ёнида дуо ўқиш учун аллақандай аёлни бошлаб келишди. Аёлнинг дуолари қон оқини шу заҳотиёқ тўхтатарди. Лекин Амаранта Урсуланинг қайноқ қони муҳаббатдан ўзга афсунга бефарқ эди. Кечқурун, роса йигирма тўрт соатлик азоблардан кейин, Амаранта Урсуланинг ўлиб ётганини кўришди; аёлнинг ёноқлари бўртиб чиққан, азоб асорати юзидаги оқини ёғдудан йўқолиб кетган, лабида яна табасум пайдо бўлган эди.

Аурелиано шундагина дўстларини қанчалар қаттиқ севишини, уларнинг ёрдамига қанчалар муҳтож эканини сезд. У чақалокни мархума тайёрлаб қўйган саватга жойлади, мурданинг устига аёл ёпди ва ўтмишга элтувчи сўқмоқ топиш ниятида, хувуллаб қолган шаҳар бўйлаб тентирай бошлади. Ўзи қўпдан бери қадам босмаган дорихона эшигини қокди, лекин у ерда дурадгорлик устахонаси борлигини кўрди. Қўлида чироқ тутган нотаниш кампир унга, бу ерда ҳеч қачон дорихона бўлмаган, бу ерда хушқад, кўзлари ғамгин, Мерседес исмли аёлни умрим бино бўлиб кўрганим йўқ, деб жавоб қайтарди.

Аурелиано пешонасини католониялик олимнинг со-
биқ китоб дўкони эшигига урганча йиғларкан, севги сеҳрига
путур етказмасликни ўйлаб ўз вақтида аза очмаган ўша
ўлимга мана энди, анча кечикиб бўлса-да, мотам тутаёт-
ганини сизди. Кўлбуқалар изғиб ховлида айш-ишрат сураёт-
ган пайтлари парвозини доимо болаларча кизикконлик би-
лан кузатган осмонда ўша кизғиш ҳалқалар учиб юришига
ҳам эътибор бермасдан, «Олтин бола» деб аталмиш исловат-
хона деворларини муштлаганча, Пилар Тернерани чорлади.
Фохишалар кўчасининг омон қолган энг сўнгги салониди
аккордеончилар ансамбли епископнинг жияни ва Франсиско
Одам сирларининг вориси бўлмиш Рафаэль Эсклаона кў-
шиқларини ижро этарди. Ўз онасини ургани учун қўли
қуриб қолган салон хўжайини Аурелианога озгина ичишни
таклиф қилди. Шишани бўшатгач, Аурелиано ҳам бир шиша
ичимлик қўйди. Салон хўжайини унга, онамни урган қўлим
қуриб қолди, деб ҳикоя қилди. Аурелиано бўлса, ўз опамни
яхши кўрганим боис, юрагим қуйиб кул бўлди, деб сўзлади.
Икковининг ҳам кўзлари ёшга тўлди. Аурелиано азобли
оғрик бир лаҳзага дилини тарк этганини пайкади. Аммо
Макондо тарихидаги энг сўнгги тонг шафақи остида ёлғиз
қолгач, шаҳар майдонининг ўртасига чиқиб, қўлларини
ёзди-да, худди бутун дунёни уйғотиб юборишга шайланаёт-
гандай, юрак-юрагидан чиқариб кичқирди:

– Дўстлар дўст эмас, қанжикнинг тукканларидир!

Жодугар уни кўз ёши-ю сафро қўлмагидан тортиб чи-
карди. Хонасига бошлаб келди, кийим-бошини тозалади-да,
бир коса шўрва ичирди. Унга таскин бериш учун Аурелиано-
нинг деворга ёзилган қарзларини кўмир билан ўчирди ва у
ёлғизликдан йиғламаслик учун атай ўзининг энг қайғули
қўнларини хотирлашга тушди. Эрталаб, қисқа ва оғир уйқу-
дан кейин Аурелиано ўзига келди. У дастлаб боши қаттиқ
оғриётганини сизди, сўнг кўзини очди-ю, боласини эслади.

Чакалоқ саватда кўринмасди. Бирдан Аурелианонинг
юрагини қувонч қоплади – Амаранта Урсула ўғлига қараш
учун тирилган бўлса-я, деб ўйлади. Аммо у адёл остида
тошдек қотиб ётарди. Аурелиано уйга кириб келган маҳали

ётоқхона эшиги очик турганини эслади. Гулларнинг тонгги нафасига тўла галереядан ўтиб ханузгача туғрук аломатлари турган ошхонага кирди: у ерда катта козон, конга беланган чойшаб, сўхта солинган сопол идишлар, кайчи ва чакалоқнинг буралиб қолган киндиги ётарди. Доя хотин кечаси келиб болани олиб кетгандир, деб ўйлади. Айни ўй андак таскин берди. Амаранта Урсула чакалоғи учун кийим-бош тикиб ўтирадиган тебранма курсига чўкди, қалбини босиб келаётган улкан ўтнинг оғирлигига бардош беролмаслигини англаб етди. Ўзи ва ўзгалар мусибатнинг заҳарли найзаси яралган Аурелиано ўлик атиргулларни ўраб олган ўргимчак инларига, ҳар ёндан ўжарлик билан униб чиқаётган бегона ўтларга, февраль ойининг соф ва осуда тонгига хайратланиб боқди. Ва у дафъатан чакалоқни кўриб қолди. Қуриб-қакшаб қолган вужудни гўёки бутун дунёдан тўпланган чумолилар парча-парча қилиб, боғнинг тош тўшалган йўлкасидан ўз инларига судраб борарди. Аурелиано қотиб қолди. Таажжуб ёки кўрқувдан эмас, балки айни шу лаҳзада Мелькиадес қўлёмалари сирига қалит топганидан қотиб қолди. Қўлёмалар эпиграфи¹ яққол кўз олдига келди: «Авлоднинг биринчи вакилини дарахтга боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнггисини чумолилар еб битиради».

Аурелиано ҳаётида ҳеч қачон айни дақиқадаги каби оқилона ҳаракат қилмаган эди. У ўликлар ва азани эсдан чиқарди, дунё ташвишлари ҳалақит бермаслиги учун, барча эшиг-у деразаларни михлаб чиқди. Энди у Мелькиадеснинг қўлёмаларида ўз тақдири ҳам ёзилганини биларди. Нодир қадимий ўсимликлар, қўлмақлар ҳовури ва хонадаги одамзод изларини йўқотган қандайдир нурли хашаротлар қуршовидаги ётган қўлёмалар бус-бутун эди. Аурелиано бетоқат бўлиб, қўлёмаларни ёруғга ҳам олиб чиқмай, шу ернинг ўзида, тик турганча, овозини чиқариб ўқий бошлади. Аурелиано, гўёки қоғозлар испан тилида ёзилгандек, ҳеч бир қийналмай ўқирди. Бу – Буэндиалар оиласининг Мелькиадес

¹ Эпиграф (юнонча: epigraphe – уст(идаги) ёзув) – бутун адабий асар ёки асар қисмининг бошида берилган ва унинг мазмунини ифодалайдиган цитата, ибора, мақол ва шу қабилар.

томонидан битилган тарихи бўлиб, бутунги кун роса юз йил олдин башорат қилинган эди. Лўли уларни ўз она тили санскритда ёзган бўлиб, ундаги жуфт шеърлар император Августнинг¹, тоқлари эса лакедемоняликларнинг ҳарбий шифрлари билан тилсимланган эди. Ўзининг Амаранта Урсулага бўлган муҳаббатини ўкиб уялиб кетган маҳали Аурелианонинг Мелькиадеснинг сўнгги огоҳлантириш сирини оча бошлаганининг сабаби шунда эдики, чол воқеаларни одатдагидек вақт бевақт қилиб эмас, балки барча кундалиқ лавҳаларни бир асрга шу тарзда жамлагандики, гўё уларнинг ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлгандек туюларди. Ўз ихтиросига маҳлиё бўлган Аурелиано Мелькиадес қачонлардир Аркадиога ўкиб беришга уринган «мусикага солинган энциклика»ларни овоз чиқариб ўқий бошлади. Аслида бу Аркадионинг отилиши ҳақидаги башорат эди; сўнгра Аурелиано осмони фалакка парвоз этадиган дунёдаги энг гўзал аёл ҳақида, оталари ўлимдан сўнг эгизак болалар туғилиши ва эгизаклар лаёқатсизлик ёки дангасалик сабабли эмас, балки бемаврид туғилганлари учун ҳам кўлёмаларни ўқий олмасликлари ҳақида билиб олди. Аурелиано шу ерга етганида, ўзининг қисматини тезроқ билишни истаб, бир неча варақни қолдириб кетди. Шу лаҳзада шамол эса бошлади. Ўтмишга мансуб товушлар – кекса теракларнинг гижирлаши ва умидсизлик ноласи билан йўғрилган бу шамол ҳали анча суғ эди. Аурелиано уни деярли сезмади, чунки ўша дақиқаларда ўзига бахт беролмайдиган гўзал аёлни қидириш мақсадида сароб саҳросида тентйраган шахватпараст бобосини учратиб қолган эди. Аурелиано уни таниди. У шажаранинг сирли сўқмоқлари бўйлаб юраркан, ўзи бунёд бўлган жойга дуч келди: чаёнлар ва капалаклар тўлиб-тошган нимқоронғи мўрчада қандайдир бир ишчи чиройли аёл билан яқинлик қилган эди. Аурелиано ўқишга шунчалар берилиб кетдики, бўроннинг иккинчи ҳамласини ҳам

¹ Август (милоддан аввалги 27-йилгача исми Октавиан бўлган) – милоддан аввалги 63 – милодий 14-йилларда яшаган. Милоддан аввалги 27 – милодий 14-йилларда Рим императори бўлган. Юлий Цезарнинг набира жияни, васиятига қўра ўтил қилиб олинган. Август ҳуқуқи чекланмаган ҳоким бўлиб олган, сенат унга август (худолар томонидан шарафланган) деган фахрий унвон берган.

пайкамади. Коплондек шиддатли бўрон дераза-ю эшикларни ошиқ-мошикларидан кўчирди, галереянинг шарқ томонидаги тошни учириб, пойдеворни бузиб ташлади. Бу вақтда Аурелиано Амаранта Урсула ўзига опа эмас, балки хола эканини, чўчка думли махлук туғадиган кишиларнинг бегона қонлари ичра бир-бирини қидириб топиши учун Риоачани Фрэнсис Дрейк ишғол этганини билди. Аурелиано ўзига маълум бўлган воқеаларга вақт сарфлаб ўтирмасдан, яна ўн бир варақни ташлаб, бугунги кунлар битилган байтларнинг тилсимини оча бошлади. Унинг тақдири шу қадар ойдин башорат этилган эдики, Аурелиано гўёки гапирувчи кўзгу олдида тургандай эди. Макондо қиёмат янглиғ дахшатли бўрон гирдобига тушиб қолди. У қазо муҳлати ва сабабини билиш ниятида яна бир неча варақни ташлаб ўтди. Аммо ҳали сўнгги шеърга етмасдан, ўзига шу хонадан чиқиш насиб этмаслигини тушунди. Қўлёмалар башорат қилардики, Аурелиано Бабильонья уларни ўқиб чиққан захотиёк. бўрон бу ғариб шаҳарни ер юзидан супуриб ташлайди, унинг номини одамлар хотирасидан батамом ўчиради, баён этилмиш воқеалар эса бошқа такрорланмайди, чунки ёлғизликнинг юз йилига маҳкум этилган одамлар авлоди ер юзида қайта пайдо бўлмайди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

ЁЛГИЗЛИКНИНГ ЮЗ ЙИЛИ
(роман)

Таржимонлар:
Нурали **ҚОБУЛ**
Анвар **ЖЎРАБОЕВ**
Тохир **ҚАҲҲОР**

Нашрга тайёрловчи:
Эргашбой **МАТЁКУБОВ**

Масъул муҳаррир:
Алишер **РАВШАНОВ**

Қўшимча изоҳ ва иктибосларни киритувчи:
Эргашбой **МАТЁКУБОВ**

Мусахҳих:
Лолахон **ҚЎЗИБОЕВА**

Компютерда саҳифаловчи:
Мажидов **АВАЗ**

Лицензия рақами АІ № 193. 2011. 05. 10. да берилган.

Босишга 2018 10.04. йилда рухсат этилди. Бичими – 84x108 1/32.

Босма табоғи – 13. Гарнитура – «Times New Roman».

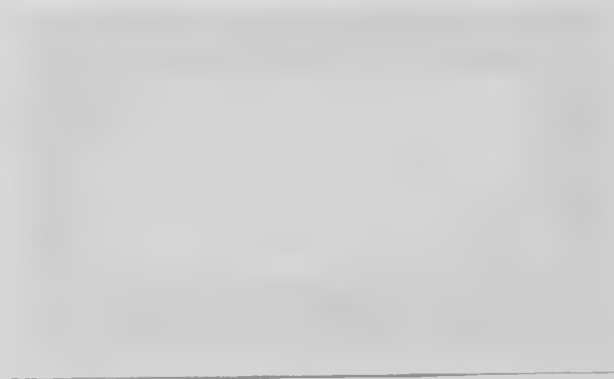
Қогоз – офсет босма. Адади – 1200 нусха.

Буюртма рақами 15.

Баҳоси келишилган нарҳда.

“Yosh kuch press matbuoti” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳар, Чилонзор тумани, Чилонзор кўчаси, 1 -А

35.400c

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

ЁЛҒИЗЛИКНИНГ ЮЗ ЙИЛИ

Жанубий Америкада яшаб ижод этган адиб Габриэль Гарсиа Маркеснинг испан тилида ёзилган “Ёлғизликнинг юз йили” (“Cien años de soledad”) романининг ушбу нашри ҳозирги давр китобхонларининг талаб ва илтимосларига асосан қўшимча иқтибослар ва асар ҳозирги ўзбек адабий тили қоидалари асосида қайта тахрирланди.

Сиз ушбу асарни ўқир экансиз «Авлоднинг биринчи вакилини дарахтга боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнггисини чумолилар еб битиради» деган мудҳиш башоратга дуч келасиз. Хўш ушбу башорат амалга ошадими?

Асарнинг асосий қаҳрамонлари ушбу башоратга қандай муносабат билдиришди?

Бу саволларга асарни ўқиш давомида жавоб оласиз.

ISBN 978-9943-5683-7-2

9 789943 568372